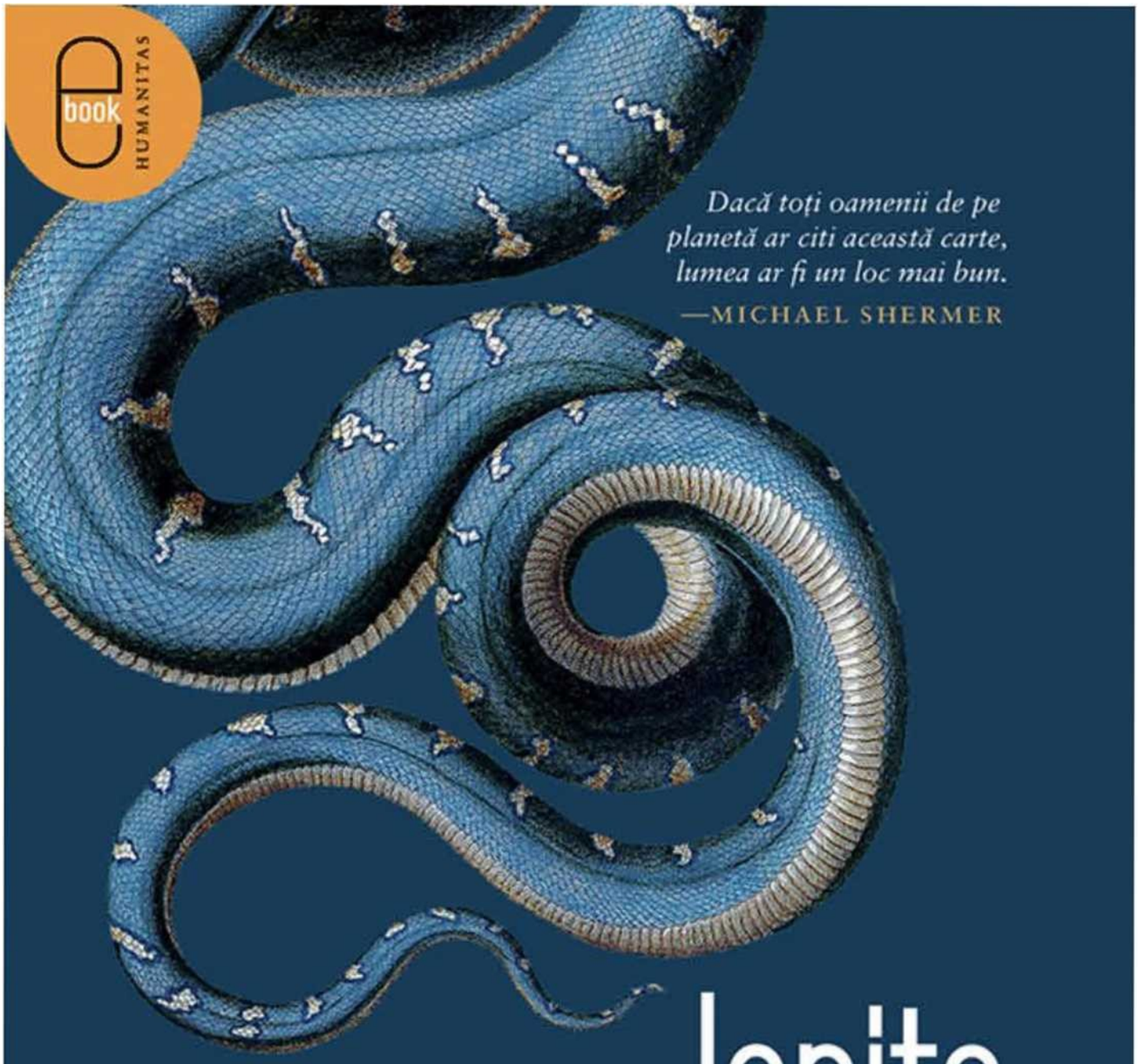

ebook HUMANITAS

Dacă toți oamenii de pe planetă ar citi această carte, lumea ar fi un loc mai bun.
—MICHAEL SHERMER

PAUL KURTZ

Ispita transcendenței

O critică a religiei și a paranormalului

Paul Kurtz (1925-2012), profesor de filozofie la Universitatea de Stat din New York, s-a numărat printre cei mai importanţi promotori ai umanismului secular, fiind considerat părintele acestui curent. Kurtz este fondatorul editurii Prometheus Books (1969) şi al Committee for Skeptical Inquiry (CSI), în 1976, un program în cadrul organizaţiei americane nonprofit Center for Inquiry, care îşi propune să cerceteze critic fenomenele considerate paranormale şi ideile pseudoştiinţifice. Printre adepţii CSI se numără oameni de ştiinţă importanţi, laureaţi ai Premiului Nobel, filozofi, profesori, scriitori şi numeroase celebrităţi. Kurtz a mai

fost copreşedinte al International Humanist and Ethical Union, membru al American Association for the Advancement of Science, preşedinte al International Academy of Humanism şi asociat onorific al Rationalist International. A publicat peste 800 de

articole şi recenzii; a scris şi a editat peste 50 de cărţi. Volume publicate (autor unic): *Exuberance: An Affirmative Philosophy of Life* (1978); *A Secular Humanist Declaration* (1980); *Sidney Hook: Philosopher of Democracy and Humanism* (1983); *În Defense of Secular Humanism* (1983); *The Transcendental Temptation: A Critique of Religion and the Paranormal* (1986); *Forbidden Fruit: The Ethics of Humanism* (1988), *The New Skepticism: Inquiry and Reliable Knowledge* (1992), *Challenges to the Enlightenment: În Defense of Reason and Science* (1994); *Living Without Religion: Eupraxophy* (1994); *The Courage to Become* (1997); *Embracing the Power of Humanism* (2000); *Humanist Manifesto* 2000 (2000); *Skepticism and Humanism: The New Paradigm* (2001); *Affirmations: Joyful And Creative Exuberance* (2004); *What Is Secular Humanism?* (2006); *The Turbulent Universe* (2013). *Ispita transcendenţei* este prima traducere în limba română din opera lui Paul Kurtz

şi, totodată, cea mai importantă carte a sa.

PAUL KURTZ

Ispita transcendenţei

critică a religiEi şi a paranormaului

Traducere din engleză
de lues Simionescu

Cuprins

Cuvânt înainte
Prefaţă Ia ediţia broşată
Prefaţă
Introducere
Filozofia şi noua media
Nevoia de înţelepciune contemplativă Partea întâi. SCEPTICISMUL ŞI SENSUL VIEŢII
I. Sens şi transcendenţă
Valoarea vieţii: lucruri rămase nerostite
De ce umanismul secular nu a reuşit să devină un curent dominant? Căutarea transcendenţei
II. Scepticismul
Scepticismul ca îndoială nelimitată
Scepticismul ca îndoială selectivă
III. Metoda ştiinţifică
Ce este ştiinţa?
Metodologia subiectivistă
Testarea ipotezelor în ştiinţă
Dovezile
Coerenţa logică
Consecinţele pragmatice
Apărarea metodei ştiinţifice
IV. Inteligenţa critică
Raţionalismul
Ce este inteligenţa critică?
Un catalog al aptitudinilor intelectuale
Rolul educaţiei

V. Justificarea credinţei
Supunerea faţă de obiceiuri
Apelul la emoţie
Apelul la autoritate
Subiectivism şi intuiţie

Convingerea ca justificare a credinţei Partea a doua. MISTICISM, REVELAŢIE ŞI DUMNEZEU
VI. Apelul la misticism Ce este misticismul? Unele explicaţii naturaliste Halucinogenele şi misticismul Evaluarea experienţei mistico- psihedelice
VIL Mitul lui Isus
Apelul la revelaţie şi miracole
Critica biblică
A existat Isus?
Cine a fost personajul istoric Isus? Criticii lui Isus
Misiunea publică a lui Isus
învăţăturile etice ale lui Isus
Suferea Isus de vreo tulburare psihică?
A fost Isus magician? Miracolele atribuite lui Isus Obiecţii aduse miracolelor Unele explicaţii naturaliste alternative
Răstignirea şi moartea lui Isus
învierea: care sunt dovezile?
Concluzie
VIII. Moise şi poporul ales A fost Moise egiptean? Ce spun sursele păgâne? Revelaţiile lui Moise
A fost Moise magician? Moise legiuitorul Pământul făgăduinţei
Post-scriptum postmodern
Rezumat: câteva reflecţii umaniste

IX. Mahomed: profetul islamului
începuturile Documentele istorice
Primele revelaţii
Un diagnostic psihofiziologic
Primii convertiţi Medina: sabia islamului
Profetul lui Allah Supunerea faţă de Dumnezeu – cea mai înaltă virtute
X. Diferiţi profeţi mai mari sau mai mici
Joseph Smith şi Cartea lui Mormon Joseph Smith, căutătorul de comori
Joseph Smith profetul
Crearea unei noi biserici
Poligamia
Cartea lui Avraam
William Miller şi profeţia despre sfârşitul lumii
Ellen G. White: profetul inspirat
Revelaţii şi viziuni divine A fost Ellen White o plagiatoare?
Profeţii mincinoşi
Concluzie: reevaluarea argumentului revelaţiei
XI. Există dumnezeu? divinitate şi efemeritate
De ce dezordine şi haos?
Există o ordine fundamentală?
Argumentul cosmologic
Scenariul universului inflaţionar
Argumentul proiectului
Argumentul ontologic: ce este Dumnezeu?
Sensul conceptului de

Dumnezeu Ce a rămas? Pietatea naturală
Partea a treia. ŞTIINŢA ŞI PARANORMALUL
XII. Oameni de ştiinţă, spiritualişti şi mediumi
Surorile Fox: cine bate în podeaua mea?
D.D. Home: pluteşte prin aer cu cea mai mare uşurinţă
Levitaţie deasupra Londrei
Societatea pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice
Eusapia Palladino
Ştiinţa, înşelăciunea şi înclinaţia de a crede
XIII. Paranormalul: clarvăzători, percepţie extrasenzorială şi parapsihologie
Parapsihologie şi religie paranormală: J.B. Rhine
Există percepţie extrasenzorială?
Scandalul Soal
Uri Geller
Concluzie
XIV. Există viaţă după viaţă?
Obiecţii logice
Problema dovezilor
Reîncarnarea
Argumentul valorii
XV. Religiile erei spaţiale: astrologia şi ufologia
Astrologia
Ipoteze istorice
Critici ştiinţifice Astrologia semnelor solare Horoscoape
Concluzie: de ce persistă

astrologia?
Ufologia şi viaţa extraterestră
Răpirile
Ipoteza extraterestră şi OZN-urile Mărturii tipice despre OZN-uri Alţi monştri, alte mări, alte galaxii Partea a patra. DINCOLO DE RELIGIE
XVI. Ispita transcendenţei
Gândirea magică
Este gândirea magică acauzală?

Note

Rolul imaginaţiei creative
Are religia un fundament biogenetic? Funcţia morală a religiei
Căutarea etnicităţii
Celebrarea riturilor de trecere
Putem depăşi ispita transcendenţei?

A fost o vreme în care toţi oamenii de pe pământ credeau că
arborii sunt divini şi că pot să ia o formă umană sau
grotescă şi să danseze printre umbre; iar cerbii, corbii şi vulpile, lupii şi urşii, norii şi heleşteiele, aproape toate lucrurile aflate sub soare şi lună, inclusiv soarele şi luna, nu erau mai puţin divine şi schimbătoare. Ei vedeau în curcubeu arcul încă încordat pe care un zeu neglijent l-a lăsat
să cadă; în tunet auzeau sunetul
bătăilor tobei sale de război sau
vacarmul roţilor carului său; şi când, pe neaşteptate, un stol de raţe sălbatice sau de ciori trecea pe deasupra capetelor lor, credeau că îi privesc pe cei morţi grăbindu-se spre locul de odihnă; şi îşi închipuiau că cele mai mărunte lucruri sunt un mister atât de mare, încât credeau că e suficient să agite o mână sau o creangă
sacră pentru a agita inimi îndepărtate sau a învălui luna în tenebre.

W.B. Yeats

Cuvânt înainte PAUL KURTZ ŞI TRANSCENDENŢA SCEPTICISMULUI de Michael Shermer

Scepticismul datează de pe vremea vechilor greci şi e bine surprins în celebra remarcă a lui Socrate, potrivit căreia tot ce ştie este că nu ştie nimic. Scepticismul ca nihilism nu ne duce însă nicăieri şi, din fericire, aproape nimeni nu-l adoptă. Cuvântul „sceptic” vine, de fapt, din grecescul *skeptikos,* care însemna „atent”, departe de denaturările moderne ale sensului acestui termen, potrivit cărora a fi „sceptic” înseamnă a fi „cinic” sau „nihilist”. *Oxford English Dictionary* spune că „sceptic” mai înseamnă „iscoditor”, „contemplativ” şi, cu variaţii în greaca veche, „veghetor” sau „ţintă asupra căreia ne fixăm privirea”.

Ce sens minunat are întreprinderea noastră! Suntem iscoditori şi contemplativi şi, într-un fel, suntem cei ce veghează împotriva proliferării ideilor nocive, suntem promotori ai

gândirii bune şi cei care, bazându-ne pe ştiinţă, stabilim o ţintă asupra căreia ne fixăm privirea. Iar acum aş vrea să aplic acest sens prietenului, colegului şi eroului meu Paul Kurtz, care, numărându-se printre fondatorii mişcării sceptice şi umaniste moderne, nu numai că a întruchipat principiul scepticismului ca o cercetare atentă, dar a fost veghetorul nostru ce ne-a oferit o ţintă spre care noi, scepticii, să ne îndreptăm privirea. Paul Kurtz a fost întruchiparea excelenţei în toate privinţele, iar *Ispita transcendenţei* nu este numai opera sa fundamentală, ci transcende ansamblul scrierilor sale şi îşi ia locul printre cele mai mari lucrări ale umanismului iluminist.

într-o anumită privinţă, Iluminismul a fost o mişcare sceptică ce s-a desfăşurat de-a lungul unui secol, deoarece nu au existat credinţe sau instituţii care să nu fi intrat sub privirile pătrunzătoare şi critice ale unor gânditori precum Voltaire, Diderot, Rousseau, Locke, Jefferson şi alţii. Immanuel Kant în Germania şi David Hume în Scoţia au fost scepticii scepticilor la naşterea scepticismului care a stat la baza epocii raţiunii şi Iluminismului, iar influenţa lor continuă neabătut până în ziua de azi. Mai aproape de timpurile noastre,

Charles Darwin şi Thomas Huxley au fost sceptici prin excelenţă, nu numai pentru revoluţia pe care au lansat-o şi (respectiv) au continuat-o împotriva dogmei creaţionismului, dar şi pentru poziţia lor împotriva mişcării spiritismului ce se răspândea în America, Anglia şi pe continent. în timp ce Darwin a rămas tăcut cu privire la scepticismul său cu privire la spiritualism şi a lucrat din culise, Huxley a criticat aspru şi în mod public mişcarea, plângându-se, într-una dintre marile replici ale istoriei scepticismului: „Mai bine să trăieşti ca măturător decât să mori şi să fii făcut să vorbeşti tot felul de aberaţii de către un «medium» angajat cu o guinee pe şedinţă”. La sfârşitul secolului al XlX-lea, „marele agnostic” Robert Ingersoll a purtat torţa raţiunii până la sfârşitul secolului, care a fost preluată în prima jumătate a secolului XX de oameni precum Bertrand Russell şi Harry Houdini, care ies în evidenţă ca reprezentanţi ai gânditorilor şi (respectiv) oamenilor de acţiune sceptici, criticând aspru iraţionalitatea şi şarlatanismul epocii lor. Scepticismul în cea de-a doua jumătate a secolului a început cu *Fads and Fallacies in the Name of Science,* de Martin Gardner, lansând ceea ce

considerăm astăzi a fi „mişcarea sceptică”, pe care Paul Kurtz a organizat-o şi a condus-o atât de curajos spre sfârşitul secolului şi ne-a lansat într-un nou mileniu al raţiunii şi ştiinţei.

Au existat o serie de dezbateri (şi multe obiecţii minore) cu privire la meritul ce le revine celor care au fondat mişcarea sceptică modernă prin organizarea Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal (CSICOP, acum Center for Inquiry sau CFI) şi revista sa, *Skeptical Inquirer.* Martin Gardner, magicianul James Randi, psihologul Ray Hyman şi mai ales filozoful Paul Kurtz au jucat un rol esenţial în înfiinţarea şi planificarea organizaţiei, precum şi a mişcării ulterioare pe care a lansat-o, ce a condus la formarea unui fenomen global de umanişti, sceptici, atei, agnostici şi liber- cugetători de toate felurile.

Indiferent cine ar putea fi considerat „părintele” mişcării sceptice moderne, toată lumea cu care am discutat este de acord (inclusiv ceilalţi fondatori) că cel mai important rol l-a avut Paul Kurtz. Toate mişcările sociale de succes au pe cineva cu abilităţi organizaţionale şi inteligenţă socială ce îi permit să ducă lucrurile la îndeplinire. Paul Kurtz este acel om. Când a înfiinţat organizaţia

care a lansat mişcarea sceptică modernă, eu absolvisem Facultatea de Psihologie Experimentală. Cam în acea perioadă (la mijlocul anilor ’70), Uri Geller a intrat în radarul meu. îmi amintesc că *Psychology Today* şi alte reviste populare au publicat reportaje pline de laude la adresa lui şi se zvonea că specialiştii în psihologie experimentală l-au testat pe mediumul israelian şi au stabilit că e autentic, îndrumătorul meu – un specialist în psihologie comportamentală, reducţionist strict şi skinnerian până în măduva oaselor, pe nume Doug Navarick – nu a crezut nici măcar un cuvânt, dar m-am gândit că ar putea fi ceva în acest sens, mai ales în lumina tuturor celorlalte cercetări interesante axate pe stări de conştiinţă modificată, hipnoză, vise, deprivare senzorială, comunicare cu delfinii şi alte fenomene asemănătoare. Am urmat un curs de antropologie cu Marlene Dobkin de Rios, care cerceta şamanii din America de Sud şi felul în care aceştia foloseau plantele psihoactive. Totul mi se părea pe deplin plauzibil şi, fiind personal interesat de subiect (placa Ouija m-a uimit întotdeauna), am presupus că acest lucru avea să devină rapid un subdomeniu legitim al psihologiei. La

urma urmei, Thelma Moss avea un laborator de cercetare dedicat studierii paranormalului tocmai în cadrul Universităţii din California, ce are unul dintre cele mai apreciate programe de psihologie din ţară.

Apoi am descoperit „scepticii”, oameni precum Gardner, Hyman, Randi şi Kurtz, care au intrat în sfera publică prin intermediul unor publicaţii populare ce au demistificat şi explicat toate aceste fenomene aparent paranormale, expunându-le fie ca înşelăciuni, fie ca autoamăgiri. De fapt, la emisiunea *Tonight Show* a lui Johnny Carson, l-am văzut pe Randi reproducând tot ceea ce făceau Geller şi alţi aşa- numiţi mediumi: mese care levitează, linguri îndoite cu puterea minţii, chirurgie paranormală şi altele asemenea. Îmi aduc aminte cum mă gândeam că, dacă unii dintre aceşti mediumi sunt şarlatani, poate că toţi sunt aşa (şi dacă nu erau şarlatani, cel puţin se amăgeau singuri). Aici se află o lecţie importantă. Nu ai aproape nici o şansă să-i convingi pe credincioşii adevăraţi de erorile gândirii lor. Scopul nostru este acela de a ajunge la mulţimea celor situaţi între scepticii convinşi şi credincioşii dogmatici: oameni ca mine, care credeau că astfel

de fenomene ar putea fi reale, dar care pur şi simplu nu auziseră vreo explicaţie contrară bună. Există multe motive pentru care oamenii cred lucruri ciudate, dar cu siguranţă unul dintre cele mai răspândite este faptul că majoritatea nu au întâlnit niciodată o explicaţie bine argumentată a lucrurilor ciudate despre care aud sau citesc. Lipsiţi de o explicaţie bună, acceptă explicaţia proastă care le este de obicei propusă. Acest lucru justifică toate eforturile depuse de sceptici în numele ştiinţei şi gândirii critice. Chiar au un impact.

Au trecut 20 de ani de când mă aflu la conducerea Societăţii Scepticilor şi a revistei *Skeptic* şi, ca atare, oricât de mult îi admir pe Randi, Gardner şi pe alţi eroi de început ai scepticismului, am ajuns să respect mai mult ca niciodată ceea ce a făcut Paul Kurtz pentru mişcarea noastră, mai ales în ceea ce priveşte munca de zi cu zi, de a menţine mişcarea pe linia de plutire în mijlocul loviturilor şi atacurilor constante venite din diferite direcţii. Conducerea unei organizaţii nonprofit şi menţinerea unei mişcări în viată dincolo de entuziasmul iniţial al conferinţelor de presă şi al apariţiilor televizate necesită un tip special de determinare şi de inteligenţă

pe care Paul Kurtz le avea din abundenţă. Fără munca lipsită de glorie a strângerii de fonduri şi a menţinerii unei mişcări vii sub radarul observatorilor nu ar fi existat nici o organizaţie sceptică, iar Paul Kurtz a fost mai mult decât oricine altcineva cel care ne-a arătat tuturor cum să construim o mişcare. Asa că închei această scurtă aducere aminte cu fragmentele mele preferate din cartea pe care o ţineţi în mâini şi pe care o consider nu doar cea mai bună lucrare a lui Kurtz, ci şi o lectură obligatorie pentru toţi absolvenţii unui curs de introducere în scepticism. Dacă vrei să înveţi să fii un bun sceptic, trebuie să începi cu *Ispita transcendenţei.*

Ispita, spune Kurtz, „se ascunde adânc în psihicul uman. Este atotprezentă, ispitindu-i pe oameni prin atracţia realităţilor transcendente, subminându-le inteligenţa critică şi făcându-i să accepte sisteme mitice neconfirmate şi neîntemeiate”. în particular, Kurtz susţine că miturile, religiile şi afirmaţiile legate de paranormal sunt ispite ce ne atrag dincolo de gândirea raţională, critică şi ştiinţifică, din cauză că ating ceva în noi care este sacru şi important – viaţa şi nemurirea: „Acest impuls este atât de

puternic, încât a inspirat marile religii şi mişcări paranormale ale trecutului şi ale prezentului şi a determinat oameni altminteri raţionali să creadă în mituri false şi să le repete constant ca articole de credinţă”. Ce anume determină această ispită? Răspunsul pe care îl oferă Kurtz este atât pertinent, cât şi elegant:

> Să reflectăm asupra situaţiei umane: toate planurile noastre vor eşua pe termen lung, dacă nu chiar pe termen scurt. Casele pe care le-am construit şi mobilat, persoanele pe care le-am iubit, carierele cărora ne-am dedicat vor dispărea toate în timp. Monumentele pe care le-am ridicat pentru a ne comemora aspiraţiile şi realizările, dacă suntem norocoşi, pot dura câteva sute de ani, poate un
> mileniu, două sau trei, cum e cazul ruinelor austere şi splendide ale Romei şi Greciei, Egiptului şi Iudeii, care au fost recuperate şi preţuite de civilizaţiile ulterioare. Dar toate realizările fiinţelor umane dispar şi sunt uitate în scurt timp. în viitorul apropiat, hainele frumoase cu care ne împodobim, în cele din urmă chiar şi copiii, şi nepoţii noştri, şi toate bunurile noastre vor dispărea. Multe dintre poeziile şi cărţile noastre, dintre picturile şi statuile noastre vor fi uitate,

îngropate pe un raft de bibliotecă sau într-un muzeu, citite sau văzute de câţiva dintre viitorii cercetători curioşi şi, în cele din urmă, mâncate de viermi şi mucegai, sau poate distruse de un incendiu. Chiar şi lucrurile pe care le preţuim cel mai mult, inteligenţa şi dragostea umană, valorile democratice, căutarea adevărului, vor fi înlocuite în timp cu valori şi instituţii necunoscute:

asta dacă specia umană supravieţuieşte, lucru care e la rândul său incert. Dacă ar fi să realizăm un manual al pesimistului, 1am putea umple cu uşurinţă până la refuz cu însemnări despre speranţe false şi visuri spulberate, un catalog al suferinţelor şi durerii umane, al conflictului, trădării şi înfrângerii umilitoare petrecute de-a lungul veacurilor.

Deşi acest lucru pare pesimist, Paul Kurtz este realist, chiar optimist, aşa cum se poate observa în catalogarea triumfurilor spiritului uman:

> Dacă ar fi să fac un inventar al lucrurilor bune din viaţa omului, acestea ar depăşi cu mult banalităţile răului. L-aş întrece pe pesimist prin catalogarea râsetelor şi bucuriei, devotamentului şi compasiunii, descoperirii şi creativităţii, excelenţei şi măreţiei. Amprenta lăsată asupra lumii de fiecare persoană şi de neamul

omenesc în general ar fi impresionantă. Ce minunat a fost totul. Pesimistul arată spre Caligula, Attila, Cesare Borgia, Beria sau Himmler cu groază şi dezgust; dar aş răspunde prin apelul la Aristotel, Pericle, da Vinci, Einstein, Beethoven, Mark Twain, Margaret Sânger şi Mărie Curie. Pesimistul arată spre duplicitatea şi cruzimea din lume; eu sunt impresionat de compasiunea, onestitatea şi bunătatea care sunt manifestate. Pesimistul ne aminteşte de ignoranţă şi prostie; eu, de creşterea continuă a cunoaşterii şi înţelegerii umane. Pesimistul accentuează eşecurile şi înfrângerile; eu, succesele şi victoriile în toată gloria lor.

Cel mai important punct de vedere pe care îl exprimă Kurtz în *Ispita transcendenţei* apare spre sfârşitul discuţiei despre sensul şi scopurile scepticismului. Este o avertizare pe care ar trebui s-o avem în vedere cu toţii, un fragment pe care trebuie să-l citim o dată pe an:

> Scepticul nu intenţionează să convertească omenirea la punctul său de vedere şi, mai ales, nu e interesat să-l impună altora, deşi poate fi preocupat de creşterea nivelului de educaţie şi de gândire critică în societate. Totuşi, istoria ne-a arătat că ar trebui să fim

sceptici faţă de toate punctele de vedere, inclusiv faţă de cele ale scepticilor. Nimeni nu este infailibil şi nimeni nu poate pretinde că deţine monopolul asupra adevărului sau virtuţii. Ar fi absurd ca scepticismul să încerce să se transforme într-o nouă credinţă. Trebuie să privim cu prudenţă promisiunile unui nou preot secular, care ar putea să apară promiţând o minunată lume nouă, numai în condiţiile în care calea *sa* spre claritate şi adevăr este urmată. Poate că cel mai bun lucru la care putem spera este acela de a tempera necumpătarea şi de a îmblânzi ispita perversă ce se ascunde în interior.

Dacă toţi oamenii de pe planetă ar citi această carte, lumea ar fi un loc mai bun. Odihneşte-te în pace, Paul Kurtz. Cu toţii îţi datorăm o imensă recunoştinţă pentru că ai făcut lumea un loc mai bun. îţi vom simţi lipsa. Dar trăieşti în continuare prin cuvintele tale, atât de puternic şi de frumos exprimate în această lucrare magnifică.

t

Michael Shermer este editorul revistei *Skeptic,* directorul executiv al Societăţii Scepticilor, editorialist pentru revista *Scientific American* şi profesor invitat în

cadrul Universităţii Claremont Graduate şi al Universităţii Chapman. Este autorul cărţilor *The Believing Brain, Why Darwin Matters*[1], *The Science of Good and Evil* şi *Why People Think Weird Things*[2].

1. *De ce e Darwin important,* trad. de Alexandru Macovescu, Humanitás, Bucureşti, 2015 (n. ír.).
2. *De ce cred oamenii în bazaconii,* trad. de Anca Florescu-Mitchell, Humanitás, Bucureşti, 2009 (n. tr.).

Prefaţă la ediţia broşată

Oare în inima şi mintea oamenilor este adânc săditǎ o tendinţă puternică de a accepta explicaţiile paranormale ale realităţii? Dacă este într-adevăr aşa, oare această înclinaţie e atât de intensă, încât poate explica persistenţa sistemelor teiste ortodoxe ale religiei (în ciuda infirmării copleşitoare a afirmaţiilor lor) şi apariţia recentă a unor noi curente dedicate paranormalului, care tind să înlocuiască vechile doctrine şi dogme?

În anii care au trecut de la publicarea primei ediţii a acestei cărţi, cercetările pe care le-am întreprins mi-au întărit credinţa în validitatea tezei ispitei transcendenţei. în primul rând, am fost profund implicat împreună cu mulţi cercetători în studierea „vindecătorilor prin credinţă”. Am vizitat numeroase centre dedicate unor astfel de practici pentru a observa cum lucrează aceşti vindecători. Şi am fost uimiţi de gradul de autoamăgire şi credulitate afişat de numărul mare de oameni aflati în căutarea unor minuni medicale. Cele

mai mari eforturi ale noastre nu au reuşit să găsească nici o dovadă a existenţei unor vindecări miraculoase pentru persoanele cu afecţiuni organice. Desigur, bolile psihosomatice sunt uneori ameliorate, dar acest lucru poate fi explicat prin efectul placebo, fără să fie implicată o cauză ascunsă sau ocultă. Cu toate acestea, puterea sugestiei poate să-i atragă pe unii oameni destul de raţionali şi să-i facă să creadă că acţionează o forţă transcendentă.

În al doilea rând, publicul a fost expus unui potop de reportaje extrem de discutabile despre răpiri la bordul unor OZN-uri. Aceste persoane „răpite” susţin că au fost luate de fiinţe extraterestre, au fost duse la bordul unei nave spaţiale şi li s-au transmis mesaje din partea unor fiinţe semidivine dintr-o altă dimensiune. Acest lucru ne aminteşte foarte mult de revelaţiile primite de către profeţi de-a lungul veacurilor. Acest fenomen a fost popularizat în cărţi de Whitley Strieber, Budd Hopkins şi alţii. Astfel de afirmaţii, recunosc, nu confirmă realitatea răpirilor, ci disponibilitatea imediată a unor oameni de a crede într-un alt tărâm şi de a comunica cu „entităţi” de acolo. Şi, de

asemenea, confirmă disponibilitatea spontană a unui mare număr de oameni de a accepta fără discriminare aceste afirmaţii bazate pe mărturii la mâna a doua şi a treia, deşi interpretările alternative naturaliste şi psihologice pot explica mai bine astfel de experienţe.

În al treilea rând, am avut ocazia să vizitez China şi Uniunea Sovietică pentru a studia credinţa în paranormal şi în religie, iar de atunci am purtat o corespondenţă considerabilă cu oamenii de stiintă chinezi şi ruşi. Ambele ţări s-au aflat sub un control totalitar strict, toate puterile statului fiind folosite pentru a şterge credinţa şi practica religioasă. Intr-adevăr, ideologia marxistă oficială a dominat ambele societăţi timp de câteva decenii, iar campanii masive de educare, persuasiune şi teroare la nivel de stat au fost utilizate pentru a inculca o perspectivă atee. În orice caz, în mod surprinzător, în ambele societăţi sistemele de credinţă teiste şi paranormale/oculte/mistice par să fie foarte puternice. Acest lucru sugerează că, în ciuda eforturilor pe scară largă de a sădi o concepţie materialistă, ispita transcendenţei nu a fost suprimată. Intr-adevăr, am constatat că

religiozitatea ţărilor comuniste este la fel de puternică sau chiar mai puternică decât cea din societăţile capitaliste occidentale. Motivele aflate la baza acestui lucru sunt, fără îndoială, foarte complexe: eforturile de a reprima religia este posibil să fi fost contraproductive, iar religia să fi devenit un simbol al opoziţiei faţă de toate caracteristicile negative ale unui sistem falimentar. Dar mai indică şi puterea ispitei transcendenţei: se pare că este capabilă să prospere în clandestinitate, în ciuda persecuţiei extinse.

În urma unor reflecţii ulterioare asupra naturii acestei ispite, sunt convins că nu este genetică, având în vedere că e absentă în rândul secularistilor şi necredincioşilor, care constituie o minoritate semnificativă în cadrul populaţiei; oricum, se pare că reprezintă un produs al naturii umane şi poate satisface unele nevoi psihobiologice, deşi felul în care o face depinde de influenta culturii. Găsirea echivalentelor morale şi psihologice ale ispitei transcendenţei este o încercare dificilă. Dacă vom reuşi să realizăm acest lucru, rămâne în continuare – aşa

cum a fost când am început să scriu această carte – o problemă deschisă.

Paul Kurtz
1 ianuarie 1991

Prefaţă

SCEPTICI VERSUS CREDINCIOŞI

Fiecare epocă istorică a avut propria reflecţie asupra sensului. Există vreun scop al experienţei umane, vreo sursă ascunsă sau divină a cosmosului? în aproape fiecare epocă, fiinţele umane au încercat să-şi înţeleagă originea. Au dezbătut problema dacă viaţa umană este finită sau dacă există vreo promisiune divină a eternităţii. S-a trasat o linie între două abordări [5] contradictorii ale naturii ultime a realităţii umane [5] în univers. Susţinătorii punctului de vedere practic se numesc empirişti, raţionalişti sau sceptici. Sunt sceptici în ceea ce priveşte afirmaţia bazată pe credinţă potrivit căreia universul este divin. Ei sunt ateii şi agnosticii din vechime; astăzi sunt numiţi umanişti seculari şi sunt criticaţi ca atare de credincioşi. Aliniati [5] [5] [5] împotriva lor sunt discipolii unei

mentalităţi supranaturaliste şi teiste. Primii sunt mulţumiţi să trăiască într-o lume asa cum este şi să îi facă fată cât mai bine; ei caută s-o înţeleagă folosind categoriile logicii şi experienţei şi sunt dispuşi să- şi asume sarcina dificilă de transformare a ei prin eforturile lor curajoase în lumina propriilor planuri şi proiecte. în cealaltă tabără, se află toţi cei nemulţumiţi de realitatea acestei lumi şi care caută să evadeze într-un univers imaginar bazat pe credinţă şi credulitate. Incompatibili cu lumea pe care o văd cu ochii, ei o consideră prea mică; tânjesc după mistere şi adevăruri mai profunde, după promisiunea sau speranţa că există o dimensiune nevăzută a existentei.

Raţionalistul ştiinţific este sceptic fată de miturile tradiţionale. El crede că religiile dominante ale revelaţiei sunt conjecturi mitologice pline de speranţe zadarnice şi iluzii false. Aceste fantasme religioase sunt declanşate de o teamă în faţa ambiguităţilor existenţei muritoare şi copleşesc spiritele umane fragile, care încearcă să găsească în visurile lor un refugiu din calea vitregiilor sorţii. Aici stau ascunse motivele care alimentează chiar şi cele mai înalte aspiraţii religioase. în mod paradoxal, după cum a recunoscut Kierkegaard, cu

cât este mai absurdă afirmaţia, cu atât mai grandios este visul; cu cât misterul este mai de necrezut, cu atât mai angajaţi şi mai devotaţi tind să devină credincioşii adevărati.

Astăzi, la fel ca odinioară, ne confruntăm cu acelaşi conflict în cadrul psihicului uman: ştiinţa versus religia doctrinară, lumea empirică a verificării intersubiective versus lumea fanteziei, cunoaşterea faptelor versus superstiţia romantică, curajul de a deveni versus năzuinţa secretă de a nu trebui să faci asta.

Rănile merg până în adâncul civilizaţiei. Unele culturi au devenit obsedate de căutarea eternităţii, iar unii indivizi, copleşiţi de această viaţă, caută neîncetat o alta. Contrastul este între omul de ştiinţă şi mistic, între filozof şi teolog, între întreprinzător şi adeptul necondiţionat, între cunoscător şi profet, între persoana independentă şi sufletul dependent.

Intr-un anumit sens, schisma dintre aceste două dimensiuni umane este reflectată în propria cultură şi nu este niciodată rezolvată complet; pentru că, imediat ce se ajunge la o înţelegere într-o perioadă istorică, această separare apare în următoarea, de multe ori chiar mai pronunţată decât în precedenta,

deşi poate lua forme diferite. Este ca şi cum specia umană are o natură schizoidă: picioarele înfipte în pământ, dar cu un suflet imaginativ ce se avântă spre un cer al irealului magic. Copleşit de durerea existenţei monotone, omul caută o evadare într-o altă dimensiune.

Astăzi, există o dihotomie similară între oamenii de ştiinţă şi adepţii paranormalului, între disciplinele de cercetare riguroasă şi sectele oculte, între lumea ştiinţei moderne şi mitologia religiei fundamentaliste.

Este adesea dificil de ştiut care parte a naturii noastre va domina şi ne va controla. Pentru a trăi şi a funcţiona, trebuie să acceptăm realităţile practice ale bunului-simt şi ale vieţii obişnuite şi să ne împăcăm cu ele. Nu putem fi prea mult timp complet lipsiţi de legătură cu lumea exterioară a existentei brute – adică în sensul în care vrem să dăinuim. Trebuie să ne coacem pâinea, să ne asigurăm un adăpost, să ne făurim plugurile, să ne ferim de ameninţările la adresa existentei noastre

zilnice şi să interacţionăm eficient cu prieteni şi cu duşmani. Oamenii nu ar putea supravieţui mult timp dacă ar rămâne concentraţi asupra lumii feerice a religiozităţii. Cunoaşterea este un instrument al acţiunii. Dacă vrem să ne

descurcăm şi să facem faţă provocărilor vieţii, trebuie să înţelegem obiectele şi evenimentele lumii înconjurătoare. Şi totuşi, omul e fascinat de întrebările referitoare la originea şi destinul său. Tulburat de boală şi moarte, adesea râvneşte la ceva mai mult. Astfel, are tendinţa de a-şi considera viata un mister divin. înaltă catedrale şi monumente, dezvoltă rânduieli şi dogme, se angajează în ceremonii şi celebrări – totul pentru a-şi nega existenţa efemeră şi pentru a întări şi permanentiza ceea ce e absent. *Homo religiosus* inventează simboluri religioase, pe care le venerează şi la care se închină pentru a se salva de la confruntarea cu finalitatea mortii şi disoluţiei sale. Născoceşte ficţiuni paradiziace care să-i aducă mângâiere şi sprijin. Omul îşi spune minciuni despre destinul său ultim pentru a nu fi chinuit de contemplarea lui. Cu toate că trebuie să-şi folosească inteligenţa din necesitatea de a face faţă lumii – cel puţin până la un punct –, este în permanenţă pregătit, gata să sară dincolo de raţiune printr-un act de credinţă. Există ceva mai mult decât drama umană, insistă el, străduindu-se astfel să-şi nege finitudinea. Prin acte

de autoamăgire supremă, în momente şi în locuri diferite, a fost dispus să creadă în cele mai incredibile mituri din cauza promisiunilor pe care i le făceau: Moise pe Muntele Sinai comunicând cele Zece Porunci „poporului ales” al lui Dumnezeu, Cristos răstignit anunţând mântuirea omului, Mahomed, adevăratul profet al lui Allah prin intervenţia lui Gabriel, Buddha Cel Plin de Lumină, Joseph Smith şi Noul Sion al mormonilor sau carele zeilor care transportă fiinţe extraterestre din spaţiul cosmic pentru a observa omenirea.

Patosul condiţiei umane este acela că multe fiinţe umane nu pot accepta cu uşurinţă realităţile dezolante ale propriei finitudini, faptul că nu există nici o providenţă sau un scop final al existenţei. Fiinţele extraterestre ar putea exista în colţuri îndepărtate ale universului, dar nu există nici o dovadă că au avut ceva de-a face cu noi, că pot comunica prin percepţii extrasenzoriale sau că sunt responsabile pentru destinul nostru viitor. Trebuie să fim sceptici în legătură cu existenţa extratereştrilor până când este verificată şi demonstrată, deşi rămâne o posibilitate foarte interesantă, de o importanţă extraordinară.

Cei mai multi oameni consideră că scepticismul lipseşte lumea de mister şi că, din moment ce le pune la îndoială ficţiunile pe care le venerează, este chiar periculos. Metodele ştiinţei şi ale raţiunii ce conduc la tehnologie şi industrie au contribuit enorm la progresul civilizaţiei. Credincioşii nu pot nega acest lucru. Ei sunt dispusi să folosească roadele stiintei şi tehnologiei: dar numai până la un punct. Sunt întotdeauna pregătiţi să treacă dincolo de ştiinţă, creând o doctrină care postulează două adevăruri, insistând că au dreptul la credinţa lor în revelaţiile religioase, oricât de fanteziste ar putea fi. Scepticii refuză să fie ademeniţi de miturile transcendentale ale zilei. Incapabili să accepte fără discriminare convingerile predominante, rămân adesea singuri, condamnaţi şi urâţi de credincioşi pentru ereziile lor „negative”.

Ne putem întreba de ce atitudinea sceptică faţă de religie a fost proprie unui grup relativ restrâns de intelectuali şi opozanţi. Sunt oare nevoile religioase ale omului prea puternice, foamea pentru divin prea răspândită pentru ca scepticismul să devină dominant? Işi are religiozitatea rădăcinile în biologie şi genetică? Are

cumva o valoare adaptativă? Oare în natura noastră e adânc săditǎ o afinitate pentru transcendenţă ce reapare în fiecare epocă şi explică acceptarea imediată a miturilor legate de supranatural? Dacă da, ar putea fi oare depăşită?

La un moment dat, s-a presupus că, prin educaţie, prin creşterea alfabetizării şi prin eliminarea sărăciei şi a bolilor, omenirea ar putea depăşi într-o zi religiozitatea prunciei sale. S-a sperat că în locul ei s-ar putea dezvolta o perspectivă ştiinţifică matură şi o filozofie morală şi socială responsabilă, fundamentată pe o perspectivă naturalistă asupra condiţiei umane. Conform acestei perspective, universul nu are vreun scop sau vreun sens în sine şi este indiferent fată de destinul omului. Nu are o origine divină şi nici nu e ţinut laolaltă de vreo putere de acelaşi fel. Omul este o specie relativ minoră de pe o planetă minusculă, situată într-una dintre nenumăratele galaxii ale universului. Prin urmare, începutul înţelepciunii constă în conştientizarea faptului că nu există dovezi suficiente care să confirme că am fost creaţi de

vreo divinitate şi că suntem, într-o anumită măsură, responsabili pentru

propriul destin. Fiinţele umane pot ajunge la această viaţă bună, dar vor avea parte de ea cel mai probabil prin cultivarea virtuţilor inteligenţei şi curajului, nu prin credinţă oarbă sau obedienţă. Putem atinge un anumit nivel de armonie şi de dreptate socială, precum şi o viaţă creativă şi îmbelşugată plină de entuziasm şi exuberanţă. Dar totul depinde de posibilitatea de a dezvolta cunoaştere ştiinţifică şi excelentă morală. Destinul uman nu e străin de

aventură şi de poezie, de romantism şi de frumuseţe. Nici nu e insensibil la mirare sau la măreţia splendidă a cosmosului. Acestea sunt calităţi religioase, dar pietatea naturală nu trebuie să fie lipsită de o onestitate strictă cu privire la trecutul şi la viitorul nostru. Desigur, trebuie să evităm o abordare schizoidă. Metoda inteligenţei critice, aşa cum este folosită în ştiinţă, în filozofie şi în viaţa obişnuită, constituie o terapie esenţială, dacă ne vom elibera de iluzii şi de dogme false.

Aceasta a fost convingerea păgână ce a dominat în civilizaţiile elenă şi romană. în cele

din urmă, a fost învinsă şi evul întunecat al religiozităţii s-a abătut asupra

civilizaţiei
occidentale. O perspectivă umanistă a apărut în timpul Renaşterii şi s-a materializat în timpul Iluminismului, odată cu dezvoltarea stiintei moderne şi a idealurilor democraţiei şi libertăţii. Dar convingerea că raţiunea şi ştiinţa ar elibera complet fiinţele umane de mitologiile false a fost greşită: secolul XX a fost martorul dezvoltării unor noi religii ideologice virulente (fascismul şi marxism-leninismul de sorginte stalinistă) şi al persistenţei dogmelor religioase supranaturaliste. A mai fost martorul dezlănţuirii unui nou set de convingeri în paranormal şi ocultism: astrologie, ufologie, religii ştiinţifico-fantastice orientate spre spaţiul cosmic şi o perspectivă magico- spirituală asupra lumii destul de bizară.

Umanismul secular oferă o perspectivă asupra omului şi universului, o filozofie a vieţii, o etică a raţiunii şi libertăţii. Este povestea posibilităţii şi a deschiderii. Umanismul secular este o alternativă la religiile iluziei şi mântuirii. Dar felul în care confruntă afirmaţiile despre transcendenţă fără a le respinge dogmatic şi în care abordează viaţă, oferind oportunităţi şi putere, reprezintă o problemă crucială. Poate

umanismul secular să ofere un substitut semnificativ pentru Dumnezeu şi pentru transcendenţă? Poate aborda lumea aşa cum este şi, totodată, ne poate ajuta să ne împlinim destinul spre care tânjim?

Introducere

NU NUMAI PENTRU FILOZOFI

Această carte este dedicată cititorului obişnuit, interesat de lumea ideilor. Nu este scrisă pentru filozofii din mediul universitar: aceştia, foarte probabil, nu o vor aprecia. În orice caz, nu am adoptat stilul filozofiei analitice, care e la modă astăzi.

Sunt critic faţă de tipul de filozofie ce predomină în cercurile filozofice anglo-americane. Consider că o mare parte din această filozofie este irelevantă. Este ca o unghie încarnată de la picior, întoarsă în interiorul său, mustind de distincţii lingvistice precise şi sofisme dureroase. Problema filozofiei tehnice este că a schilodit filozofia propriu-zisă, astfel încât şchioapătă ca un călugăr cerşetor retras la o mănăstire îndepărtată de pe o insulă izolată din

mijlocul unei mări pustii.

Nu intenţionez să-i contest pe toţi fraţii mei filozofi, deoarece demersul filozofic a adus o mulţime de virtuţi de-a lungul istoriei: înţelepciune intelectuală, claritate logică şi excelenţă morală. Cu toate acestea, există forme de dispută filozofică ce degenerează, mai întâi, într-o stare maladivă şi, în cele din urmă, în rigiditate cadaverică – nu că filozofii de azi au un mare impact asupra lumii contemporane. Majoritatea duc vieţi de disperare tăcută, precum călugării celibatari care îşi citesc textele sacre atenţi la nuanţe şi sensuri, în timp ce lumea trece pe lângă ei (deşi astăzi revistele profesionale le servesc drept scripturi).

Tragedia filozofiei contemporane este aceea că a fost castrată: este prea adesea irelevantă pentru marile probleme de ordin intelectual şi social. Meditează la întrebări formale, fără conţinut real

sau relevanţă. în trecut, filozofii adesea intrau în diferite conflicte unii cu alţii. Schopenhauer şi Nietzsche i-au criticat vehement pe profesorii de filozofie germani. O perioadă lungă de timp, Sartre a trăit izolat de curentul dominant al filozofiei academice din Franţa, deşi a exercitat un impact

puternic asupra societăţii franceze şi europene. Charles Peirce, cel mai mare geniu filozofic al Americii, nu a reuşit să obţină un post la catedră; a trecut peste greutăţile din viaţă ajutat de prietenul şi mentorul său, William James. „Oriunde se află o clasă mare de profesori universitari", observa Peirce cu sarcasm, „care beneficiază de venituri bune şi sunt priviţi ca nişte domni, cercetarea ştiinţifică trenează"[1].

Una dintre problemele actuale este că filozofia a fuzionat cu lumea universitară: filozofii şi-au asumat ca principală sarcină fie împărtăşirea cunoştinţelor către gloatele de studenţi sfioşi, fie iniţierea candidaţilor pentru doctorat prin supervizarea unor subiecte de teză importante numai pentru ei. în timp ce fac acest lucru, problemele intelectuale autentice referitoare la sens şi la existenţă sunt ignorate. Frica de opiniile sarcastice ale colegilor cenzurează interesele nonconformiste; există întotdeauna îngrijorarea corozivă cu privire la ce vor spune colegii de breaslă. Povara bârfei clanului apasă asupra filozofilor şi îi ţine supuşi.

Nu este surprinzător că multe dintre cele mai bune minţi care au urmat filozofia nu au fost ale unor profesori

universitari. Spinoza şlefuia lentile în timpul zilei, iar noaptea scria. A refuzat un post la Heidelberg, pentru a nu-şi compromite libertatea de cercetare. Descartes nu a ocupat niciodată o poziţie universitară, nici Locke sau Berkeley. Prima carte a lui Hume nu a avut succes şi a trebuit mai întâi să-şi facă o reputaţie ca istoric. John Stuart Mill era secretarul Companiei Indiilor de Est. Marx, şomer şi extrem de sărac, şi-a făcut cercetările la Muzeul Britanic. Kierkegaard a scris în anonimat la Copenhaga. Wittgenstein a fost un personaj ciudat în mediul academic britanic, pe care în cele din urmă l-a captivat.

Desigur, au existat profesori universitari care au adus contribuţii semnificative în filozofie: Platon a fondat Academia, iar Aristotel, neajungând în fruntea şcolii lui Platon, şi-a înfiinţat propriul Lyceum, deşi probabil că nici una dintre ele nu acorda diplome de doctor aşa cum le cunoaştem astăzi. Kant şi Hegel erau profesori de filozofie, aşa cum au fost şi Russell, Heidegger şi Dewey. Trecutul, cu toate acestea, a fost pestriţ. Marele duşman al filozofiei este distragerea în alte scopuri: în acest caz, adâncirea în birocraţia educaţiei. Sunt unii care au

rămas în
afara cercurilor filozofice academice pentru a-şi realiza opera creatoare: cum a fost George Santayana, un oracol de departe care a trăit în Italia, într-un refugiu splendid. Intr-o dimineaţă, când încă preda la Harvard în timpul epocii de aur a acestei universităţi, se spune că ar fi zis: „Domnilor, este primăvară”, părăsind definitiv sala de clasă.

Este prea periculos să punem toate ouăle noastre filozofice într-un singur coş; sunt prea fragile. Dacă mariajul dintre filozofie şi biserică a degenerat în Evul Mediu într-o doctrină oficială şi dacă supunerea ideologiei marxiste faţă de partid şi stat în ţările comuniste a însemnat moartea impulsului filozofic creativ, la fel şi unirea aproape indisolubilă dintre filozofie şi instituţiile de educaţie superioară în secolul actual a avut tendinţa de a trece prin filtru academic tot ce merită să fie considerat demn de cercetarea filozofică. O soartă similară ameninţă arta, literatura, poezia sau ştiinţa, unde sunt dezvoltate în contextul vieţii universitare izolate şi filtrate prin perspectivele limitate ale membrilor facultăţii. Poate că aspectele cele mai importante ale libertăţii academice sunt integritatea intelectuală, independenţa gândirii şi

eliberarea de activitatea specifică comitetelor.

Fără îndoială, putem învăţa din ambele tipuri de filozofie: cea academică şi cea independentă.
Poate este necesar ca unii filozofi să dea dovadă de anomie în profesie, să bea din fântâna vieţii reale pentru a obţine inspiraţie şi intuiţii, iar filozofii universitari, sârguincioşi şi critici, să rafineze şi să distileze apoi ce a fost descoperit. Cercetarea filozofică este menţinută în viată de

revoltele succesive ce pornesc pe căi radicale. Formaliştilor le rămâne să analizeze meticulos

noile teorii, chiar dacă în cursul acestui proces trivializează deseori demersul filozofic.

O problemă actuală este că filozofia a devenit profesionalizată, la fel ca preoţia, cu toate drepturile şi privilegiile ce revin poziţiei sale, sau ca profesia medicală, care îşi are propriii înalţi prelaţi. Filozofia este acum o specialitate aşa cum sunt contabilitatea, fiziologia sau tâmplăria, şi există instrumente ale domeniului care trebuie să fie proiectate şi perfecţionate. Deseori însă, abilităţile sunt îmbunătăţite la nesfârşit, dar nu există

obiect de studiu. în general, trebuie să citeşti numai un număr limitat de cărţi şi articole

pentru a stăpâni gramatica tehnică a unei subspecialităţi. Poţi fi estetician, logician, epistemolog sau etician. Nu trebuie să ştii nimic altceva pentru a reuşi astăzi în ochii colegilor. Asociaţiile profesionale unde lucrările sunt citite şi revistele ştiinţifice în care sunt publicate îti

stabilesc calificările în meserie. Carnetul de sindicat este doctoratul, iar sanctificarea finală este titularizarea, care poate fi obţinută la majoritatea universităţilor prin publicarea într-un număr limitat de reviste ştiinţifice şi, poate, chiar a unei cărţi. Acestea sunt, în general, evaluate conform cantităţii, şi nu după calitate sau conţinut.

Având în vedere creşterea rapidă a specializării şi a compartimentării cunoaşterii, nu e necesar să citeşti în afara unei literaturi de nisă. De fapt, filozofia actuală poate fi definită de ceea ce fac filozofii, iar aceştia de multe ori citesc numai ceea ce scriu ceilalţi filozofi şi ascultă

numai ceea ce spun colegii lor. Unghia încarnată se adânceşte şi mai tare. Problema, desigur, nu este endemică numai pentru filozofie: economiştii,

sociologii, antropologii şi psihologii se concentrează numai asupra lucrărilor din domeniul lor. Chimiştii cunosc chimia, poeţii, poezia, istoricii, istoria, inginerii, ingineria şi deseori numai atât.

Dar există şi alte funcţii ale filozofiei şi, de fapt, alte dimensiuni ale vieţii dincolo de cele delimitate de meşteşugul lingvistului sau logicianului. Filozofia ar trebui să ne menţină vie capacitatea de a ne mira. Ar trebui să fie preocupată de întrebările mai ample: care este natura cunoaşterii noastre despre univers? Ce sens are acest univers, în cazul în care are vreun sens? Cum se armonizează toate lucrurile, în cazul în care există asa ceva? Există Dumnezeu sau Mamona? Există un scop final al existenţei umane? Viata are un sens în sine sau ne oferă J
doar oportunităţi? Natura umană este fixă sau dinamică, presărată cu pericole şi aventuri nedeterminate? Cum arată o societate bună, şi poate fi realizată vreodată? Cum ar trebui să trăiască o persoană dacă doreşte să găsească satisfacţie şi sens într-o viaţă mărginită?

Pentru a aborda aceste întrebări, trebuie să cunoşti câte ceva despre ştiinţele naturale, biologice, comportamentale şi sociale şi trebuie, de asemenea, să fi studiat politica,

literatura şi artele: de fapt, să fi reflectat la o paletă largă de experienţe trăite. Poate că aceasta este o sarcină imposibilă. Astfel, filozofii universitari au evitat aceste probleme mai ample şi au fugit cu disperare de astfel de căutări. Când abordează filozofia ştiinţei, sunt adesea mai preocupaţi de activitatea din spatele său decât de avangarda sa. Se consideră că este de prost gust să fii preocupat de frontierele cunoaşterii şi de implicaţiile pe care le au pentru om. Aceste probleme au fost lăsate istoricilor (precum Toynbee), oamenilor de ştiinţă (precum Monod, Eccles sau Sagan), psihologilor (precum Skinner, Fromm sau Freud) sau teologilor (precum Kiing sau Tillich). întrebările filozofice cu adevărat semnificative şi fundamentale sunt lăsate neanalizate şi fără răspuns. Filozofii de astăzi preferă să analizeze mai degrabă semnificaţia termenului *propoziţie* decât să propună o propoziţie, să întrebe mai degrabă ce înseamnă *binele* decât să spună ce ar putea fi o viaţă bună, să investigheze ce funcţie are verbul *a fi* decât să abordeze natura fiinţei. Nu încape îndoială că filozofii care au analizat şi au criticat teme foarte specializate au jucat un rol util. Dar prin abandonarea problemelor

metafizice generale şi a recomandărilor normative, au obligat oamenii obişnuiţi şi persoanele educate să caute îndrumare la alţi specialişti: la oameni de ştiinţă şi poeţi, la politicieni şi economişti, la teologi şi prezicători, adică la oricine le va arunca un colac de salvare.

Am fost profesor universitar toată viaţa mea adultă. Deşi am pretuit idealurile universităţii şi i- am apărat autonomia faţă de cei din interior şi din afară care au încercat s-o denigreze, am constatat de multe ori că îmi limitează parcursul intelectual. Poate că n-ar trebui să muşc mâna

care m-a hrănit, dar trebuie să recunosc că am găsit alte surse de hrană şi îmbogăţire spirituală pe piaţa ideilor. Mentorii mei filozofi au fost Socrate, Marx, John Dewey, William James şi Sidney Hook.

Socrate umbla pe străzile din Atena punând în discuţie opiniile oamenilor de tot felul şi discreditând atât doctrinele tradiţionale, cât şi cele mai recente tendinţe intelectuale, ceea ce i-a făcut pe concetăţenii săi să-l condamne la moarte, în mod similar, Marx nu a căutat doar să înţeleagă lumea, ci s-o schimbe în mod radical şi este venerat în istorie datorită acestui lucru. Din

nefericire, Marx a fost trădat de discipolii săi, care au căutat să construiască în numele său un partid şi o religie de stat. Mă identific cel mai mult cu abordarea pragmatică a lui James şi Dewey, care au căutat să facă filozofia relevantă pentru civilizaţie şi care sunt acum criticaţi aspru de apostolii doctrinei fundamentaliste. Inspiraţia mea cea mai directă a fost Sidney Hook, un filozof controversat foarte influent care s-a ocupat de cele mai tulburătoare probleme ale gândirii sociale şi politice. Uneori, era ca un „tăun”[3], folosind critici constructive pentru a face lumină şi a oferi o direcţie raţională în vederea educării cetăţenilor. Toţi aceşti filozofi erau atât contemplativi, cât şi activi. Erau interesaţi de cercetare, dar nu au rămas izolaţi între limite înguste. Au considerat că a fi practic şi etic este o funcţie centrală a filozofiei, dar nu s-au referit la metaetică, tratamentul antiseptic al subtilităţilor logice perfect separate de problemele alegerii etice. Obiectul de studiu al filozofiei, aşa cum îl concep eu, nu este pur şi simplu ceea ce au spus alti filozofi la nivel abstract. Filozofii trebuie să coboare în lumea concretă a practicii şi credinţei umane, să trudească asemenea restului

umanităţii în piaţa ideilor şi imaginilor, pentru a găsi sensuri şi a descoperi adevăruri.

Filozofia şi noua media

Din păcate, în acelaşi timp în care filozofia a devenit amanta universităţii, ultima a început să- şi piardă influenţa în societatea contemporană, încetând să mai fie centrul vieţii intelectuale şi chiar instituţia principală care educă lideri, mediul universitar a devenit în parte o escală superficială pentru o jumătate de generaţie de tineri aflaţi în postadolescenţă. Din nefericire, centrul real al influenţei şi puterii intelectuale au ajuns să fie diversele mijloace de comunicare în masă.

Există cel puţin trei moduri de a face filozofie, de a aprofunda artele şi ştiinţele şi de a promova cercetarea şi învăţarea: în primul rând, prin intermediul cuvântului vorbit asa cum este comunicat în limbajul verbal, în conversaţie, discurs şi prelegere. Tradiţia orală ca mijloc de comunicare şi conservare a cunoaşterii are rădăcini adânci în cultura primitivă. Primii filozofi, Socrate şi sofiştii, nu au scris nimic, dar au dezvoltat aptitudinile

dialectice ale interacţiunii verbale. În al doilea rând, prin intermediul cuvântului scris, Platon a transformat filozofia pentru generaţiile următoare prin reproducerea şi înfrumuseţarea limbii vorbite sub formă de dialog. în acest proces, Platon a reificat în mod eronat limba şi a postulat un tărâm de esenţe ideale pentru a explica semnificaţiile simbolurilor. Eseurile şi tratatele au devenit

principala formă de cercetare şi învăţare. Cunoaşterea scrisă a fost facilitată imens de

inventarea tehnologiei de tipărire cu caractere mobile. Creşterea exponenţială a publicării de cărţi, periodice, reviste şi ziare a fost una dintre urmările acestui proces. Ideile erau formulate şi codificate pentru generaţiile viitoare şi se puteau dezvolta standarde de analiză şi de evaluare obiectivă. în al treilea rând, prin intermediul exploziei tehnologice din secolul XX, care a avut un impact enorm şi încă neînţeles pe deplin.

Deoarece este atât de evident, e adesea ignorat. Mijloacele electronice au modificat radical modul de comunicare: telegraful, telefonul, filmele, radioul, televiziunea, fotocopierea, microprocesorul şi computerul – toate

permit o comunicare instantanee. Ele se întorc însă într-o epocă prelingvistică şi, în acelaşi timp, proiectează o nouă lume a reconstrucţiei imaginative. Folosesc semne, metafore, imagini, gesturi, sunete şi culori, nu concepte în sine. Radioul, fonograful, telefonul şi magnetofonul se concentrează asupra tonului şi sunetului, muzicii şi cuvântului vorbit amplificate electronic. Fotografia, filmul şi televiziunea accentuează imaginile şi umbra, culoarea, mişcarea şi gestul. Calculatorul şi microprocesorul produc date pe benzi şi ecrane electronice.

Ce influenţă au aceste mijloace de comunicare asupra principiilor sintaxei specifice limbii scrise, criteriilor validităţii logice şi standardelor de obiectivitate bazate pe schemele conceptuale? Ce se întâmplă cu argumentul explicit, cu ideile şi conceptele abstracte atunci când informaţiile comunicate sunt implicite, vizuale şi auditive? Istoria filozofiei a fost preocupată de analiza structurii percepţiei şi de forma logică a limbilor scrise. Dar noua lume a cunoaşterii este reductibilă la undele sonore induse artificial, cadrele de celuloid şi imaginile transmise şi decodate de un televizor sau de un computer.

Fiecare epocă are instituţiile sale sacre, care servesc drept sursă de influenţă şi de putere. Acestea sunt însărcinate cu transmiterea de cunoştinţe şi valori importante şi sunt venerate sau detestate, adorate sau temute de populaţia generală. În trecut, instituţiile sacre erau familia şi biserica, cetatea sau statul, sala de clasă şi şcoala. Astăzi sunt mediile electronice: cinematograful, radioul şi televiziunea. Principalul vehicul pentru transmiterea cunoştinţelor şi valorilor ia acum forma secvenţelor dramatice. Suspansul şi şocul, comedia, violenţa şi tragedia sunt gândite astfel încât să imite şi să ilustreze viata şi realitatea.

Privitorul pasiv este asaltat şi învăluit. Toate eforturile sunt depuse pentru a-i captiva imaginaţia, pentru a-i modela convingerile şi atitudinile. Este considerat un consumator de idei şi de produse. Scopul este persuasiunea. Ideile nu sunt analizate critic sau evaluate, ci ambalate şi comercializate. Nu există prea multă atracţie pentru judecata critică.

Odată cu această schimbare brută vine o provocare profundă. Sanctuarul privat al fiecărui individ este invadat de mass-media; artele influenţei şi

propagandei subtile pătrund în casă. Articolul sau cartea, care pot fi asimilate prin reflecţie liniştită, sunt înlocuite de casetă sau televizor ca sursă principală de informare şi educaţie.

Nu[3] este de mirare că a existat un declin în arta citirii, în alfabetizare şi în înţelegerea inteligentă, precum şi o eroziune a gustului cultivat. Hitler a folosit radioul, cel mai nou dispozitiv electronic din perioada sa, pentru a aprinde masele de germani în favoarea celui de-al Treilea Reich. Roosevelt a folosit, de asemenea, cu pricepere radioul pentru a aduna susţinere pentru reformele economice pe care le dorea. Astăzi, puterea propagandei a fost incomensurabil sporită de televiziune şi de filme. În societăţile totalitare, mediile electronice sunt folosite de partid şi de stat pentru a îndoctrina masele cu dogme ideologice. În democraţiile capitaliste occidentale, aceste mijloace sunt folosite pentru a distra, a face publicitate şi a vinde produse şi candidaţi. Noua tehnologie electronică a avut rezultate atât pozitive, cât şi negative. Ne-a extins simţurile şi sistemul nostru nervos într-o îmbrăţişare mondială. Astăzi, computerele oferă promisiunea unei

traduceri instantanee a oricărei limbi în altă limbă, iar ecranul electronic şi radioul încurajează apariţia unei conştiinţe mondiale. Conştiinţa poate fi transmisă pe tot globul fără prea multă verbalizare. În acelaşi timp, există o întreagă regiune banală plină de valori livrate la pachet şi orizonturi înguste ce ameninţă să sărăcească piaţa ideilor cu elemente de calitate inferioară şi diversitate redusă.

Revitalizarea fundamentalismului religios prin intermediul bisericii electronice şi creşterea cultelor paranormale ilustrează puterea nocivă pe care aceste medii noi o pot avea asupra atitudinilor şi convingerilor publice. Perspectiva ştiinţifică este probabil cea mai importantă dezvoltare a civilizaţiei moderne. A fost creată dintr-o preocupare[5] pentru cercetarea fundamentală şi a condus în cele din urmă la revoluţia industrială. Dar produsele sale tehnologice uimitoare sunt adesea acaparate de forţe antitetice perspectivei ştiinţifice. Puterea unui mit este măsurată prin atracţia directă pe care o exercită asupra emoţiilor: *privirea fugară* sau *intonaţia,* nu argumentul sau analiza susţinută, e ceea ce hotărăşte adesea

meritele unui argument. Civilizaţia greco-romană a fost copleşită de barbari şi de creştinism, tot aşa cum a fost şi înalta cultura a Germaniei de către nazism. Oare democraţiile occidentale vor intra pe mâna evangheliştilor de la televizor, în costume cu carouri şi şuviţe false de păr? Aceasta este epoca *întrezăririi,* a *rezumatelor:* cunoaşterea e în general superficială şi e alcătuită numai din imagini trecătoare. Oare gândirea filozofică poate juca un rol în această nouă situaţie? Sau va fi sortită exilului? Oare filozofia va fi îndepărtată din centrele de gândire şi acţiune?

Nevoia de înţelepciune contemplativă

Mulţi filozofi de profesie vor considera că discuţiile despre astfel de probleme sunt nepotrivite pentru filozofia analitică. Dar nu fac decât să arate că nu au înţeles situaţia: sensurile nu pot fi interpretate independent de mijloacele de comunicare şi de contextul în care se manifestă.[5]

în opinia mea, există o nevoie critică pentru ca filozofia şi filozofii să analizeze mediile prin care sunt

transmise ideile. Doi factori sunt în special relevanţi aici.

în primul rând, cantitatea de informaţie tehnică şi *know-how* creste într-un ritm fără precedent. Specialităţile din cadrul specialităţilor nu-i permit aproape deloc unui individ să cuprindă şi să digere totul din domeniul său de expertiză, ca să nu mai vorbim de acumularea de informaţii din alte domenii. Adaugă la asta dezvoltarea de noi tehnologii şi discipline de cercetare şi problema devine aproape insurmontabilă. De exemplu, cercetătorii din domeniul medical ne informează că un nivel excesiv de mare al colesterolului este dăunător pentru sistemul cardiovascular; alţi cercetători minimalizează efectele dăunătoare. Un cercetător de marcă publică rezultate care indică faptul că vitamina E este sănătoasă pentru piele şi capacitatea sexuală şi contribuie la longevitate (cel puţin în cazul şoarecilor); altul susţine că afirmaţiile primului nu sunt fundamentate. Un geolog apără teoria derivei continentale. La început, colegii lui specialişti îi resping teoria, dar mai târziu o acceptă. Astronomii şi fizicienii postulează găuri negre şi antimaterie, sfidând perspectiva obişnuită asupra universului.

Parapsihologii susţin că precogniţia (capacitatea de a anticipa evenimente înainte de a se întâmpla) şi psihochinezia (abilitatea minţii de a modifica starea materiei fără intervenţia unei forţe fizice ca agent cauzal) au fost demonstrate în laborator. Oamenii de ştiinţă sceptici care examinează dovezile susţin că aceste afirmaţii nu au fost confirmate experimental. Vindecătorii prin credinţă pretind că sunt capabili să realizeze tratamente miraculoase, folosindu-se de mărturiile clienţilor lor. Medicii neagă astfel de tratamente miraculoase şi se bazează numai pe explicaţiile ştiinţifice.

în opinia marxiştilor, capitalismul este condamnat la eşec, şi naţionalizarea mijloacelor de producţie nu numai că va spori foarte mult productivitatea şi bogăţia, dar va asigura un sistem social mai echitabil. Unii economişti susţin că modalitatea de a stopa inflaţia este prin scăderea impozitelor (economia ofertei), în timp ce alţii nu sunt de acord, afirmând că trebuie să creştem impozitele (şi să reducem cererea).

Cum putem evalua numeroasele afirmaţii care circulă în lumea contemporană? Aici, filozofia are o funcţie importantă de îndeplinit, pentru

că poate ajuta la menţinerea în viaţă a inteligenţei critice, a înţelepciunii contemplative şi a neîncrederii sceptice atât de esenţiale pentru dezvoltarea cunoaşterii. Suntem înconjuraţi din toate părţile de oameni care încearcă să-şi vândă mărfurile unor consumatori naivi şi neinformati.

Oamenii sunt convinşi să accepte şi să *creadă* fără vreo dovadă. Promovarea *dreptului* de a nu crede deoarece nu există suficiente dovezi ar părea să fie un răspuns inteligent la explozia de informaţii. Dar asta înseamnă că sarcina curriculumului filozofic, nu numai în şcoli, ci şi în mijloacele de comunicare, este să dezvolte o apreciere pentru metodele prin care descoperim şi validăm cunoaşterea fundamentată. Cel mai bun remediu împotriva credulităţii publice este cultivarea inteligenţei critice. Faptul că eşti specialist sau tehnician în orice domeniu nu este o garanţie că vei aplica etica sau inteligenţa în afara domeniului tău. Dr. Mengele a experimentat cu deţinuţii din lagărele de concentrare naziste, iar Eichmann a folosit precizia metodologică în trimiterea victimelor nevinovate la crematorii, înţelepciunea filozofică trebuie să aibă o amploare mai mare decât simplul *know-how* tehnic.

Pentru a putea să ne orientăm etic în lume, va trebui să dezvoltăm şi prima calitate.

Un al doilea motiv pentru nevoia de a dezvolta capacitatea de reflecţie filozofică este rapiditatea schimbării sociale, produsă în mare măsură de ritmul inovaţiei tehnologice. Spiritul filozofic este prea important pentru a fi lăsat în domeniul îngust al specialistului. Ar trebui să se afle la îndemâna oricărei persoane educate. Este dificil să supraestimăm rata transformării sociale şi culturale care se produce şi nevoia unui răspuns la acest fenomen. Cu numai 500 de ani în urmă, europenii începuseră să exploreze pentru prima dată globul, iar Statele Unite, cu doar 200 de ani în urmă, aveau trei milioane de locuitori şi o parte a continentului ce trebuia cucerită. Astăzi, Asia, Africa, America de Sud şi Australia fac parte dintr-o nouă civilizaţie mondială în curs de formare. Individul solitar şi grupurile de mici dimensiuni din Nairobi, Florenţa, Pekin sau Vancouver au fost smulse din lumea în care fuseseră înrădăcinate anterior.

Inovaţia tehnologică şi schimbarea socială au fost amplificate dramatic de începutul erei spaţiale în 1967 (D.S. 1 =

după spaţiu, anul 1): acesta a fost anul în care specia umană a lansat pentru prima dată vehicule în spaţiul cosmic şi a reuşit să depăşească barierele câmpului gravitaţional al pământului şi să privească în urmă pentru a vedea planeta în toată măreţia sa şi (pentru unii) în toată unitatea sa. într-un timp scurt, omul a putut explora alte planete din sistemul nostru solar. Prima sondă spaţială a reuşit să părăsească influenţa gravitaţională a soarelui, să călătorească dincolo de ea şi să transmită semnale radio înapoi pe pământ; vehiculele spaţiale au părăsit acum sistemul nostru solar. Se fac eforturi eroice pentru a contacta civilizaţiile extraterestre din galaxiile îndepărtate şi pentru a încerca să comunicăm cu fiinţele inteligente din alte lumi – dacă acestea există!

Ştiinţifico-fantasticul a depăşit cu mult capacităţile noastre actuale; a avansat deja până în epoca războaielor stelare, înfăţişând lupta pentru controlul universului. Acest lucru a contribuit la crearea unei confuzii fundamentale în lumea modernă între ideal şi efectiv, între posibil şi real. Deşi tărâmul imaginaţiei poate postula noi invenţii, acestea pot fi dezvoltate numai prin cercetare şi dedicare. Nu toate vor

reuşi. Ştiinţifico-fantasticul poate degenera cu uşurinţă într-o lume de fantezie şi nebunie pură, proces în care poate contribui la înfrângerea impulsului de a descoperi şi a crea. Acesta flirtează neîncetat cu tărâmul transcendentului. Totuşi, descoperirea ştiinţifică ne deschide o nouă lume, iar noile tehnologii ştiinţifice au întotdeauna un impact enorm asupra idealurilor şi valorilor, asupra cosmologiilor şi cosmogoniilor, asupra ideologiilor şi sociologiilor noastre – toate fiind produsele civilizaţiilor anterioare. Posibilităţile neexploatate prezentate de o nouă perspectivă asupra lumii şi noile tehnologii de călătorie în spaţiu, microcomputerele, biogenetica şi alte domenii care aşteaptă încă să fie descoperite depăşesc cu mult prin splendoarea şi îndrăzneala lor vechile mituri ale religiei.

Cu toate acestea, oamenii reacţionează frecvent prin retragere în frică şi cutremurare. Rămân ancoraţi în vechile loialităţi ale etniei şi teritorialităţii şi abandonează promisiunile descoperirii ştiinţifice. Mulţi resping teoriile ştiinţifice moderne ale evoluţiei, ştiinţele sociale şi comportamentale, precum şi

descoperirile biologiei şi fizicii deoarece le tulbură prejudecăţile şi convingerile cele mai adânci şi le cutremură din temelii înaltul templu al credinţei.

Căutarea certitudinii, a siguranţei şi a mântuirii roade până la măduvă; mulţi oameni sunt cuprinşi de fiori în faţa vântului schimbării, încremeniţi acolo de posibilităţile minunate ale speciei umane. înspăimântaţi de această provocare, privesc cu groază apropierea sfârşitului lumii. Imaginile viitorului ce domină imaginaţia multor persoane din lumea contemporană au în centru adevărate dezastre: criză economică, creştere demografică, epuizare a resurselor şi holocaust nuclear. Orbiţi de miopie, mulţi nu pot să sintetizeze sau să înţeleagă explozia informaţiei, transformările tehnologice din jurul lor sau convulsiile sociale, economice, politice şi morale severe care au urmat. Pentru unii, singura reacţie este de ordin catatonic, sunt cuprinşi de un sentiment de neputinţă. Pentru alţii, există o repulsie şi o revoltă faţă de lumea modernă şi dorinţa de a reveni la o epocă anterioară mai simplă, în care absoluturile domneau nestingherite. Alţii ajung să fie atraşi de paranormal şi acceptă cu bucurie orice se afirmă în acest sens – chiar şi limitele dintre

posibil şi imposibil se estompează. Pentru ei, *toate* lucrurile sunt posibile şi, prin urmare, orice este adevărat.

În acest context al destabilizării vechilor idei şi valori, pe de o parte, şi al promisiunii unor noi puteri şi oportunităţi, pe de altă parte, întrebăm: au filozofii vreun rol de jucat în viitor? Sau vor fi surclasaţi de o nouă paradă de informaticieni şi tehnicieni sau preoţi şi guru? Vom fi invadaţi de specialişti analfabeţi, de creduli ai metafizicului, de barbari ai virtuţii, de persoane lipsite de înţelepciune? Pe scena actuală, există puţini filozofi dispuşi să fie misionari futurişti. Acesta e probabil un termen neadecvat, însă există o nevoie reală pentru ei. Filozofia ne poate ajuta să înţelegem prezentul confuz şi viitorul care se apropie cu paşi repezi. Două virtuţi filozofice cardinale pe care păgânii ni le-au lăsat moştenire sunt înţelepciunea şi curajul: *înţelepciunea* de a explica cât de bine putem, în lumina celei mai bune cunoaşteri pe care o avem, în termenii dovezilor şi raţiunii, lumea şi cosmosul în care trăim; şi *curajul* de a visa la alte posibilităţi ale unei vieţi bune şi apoi de a ne propune să le realizăm. Nu vom putea modela cu eficienţă o nouă perspectivă şi noi valori morale şi

sociale privind în urmă la religiile dezvoltate în societăţile nomade sau rurale, ci îndrăznind să privim către o eră spaţială postmodernă şi către o civilizaţie tehnologică mondială. Acesta este locul unde filozofia poate, aşa cum a făcut-o în trecut, să ne ajute să ne redobândim viitorul.

Dar trebuie mai întâi să recunoaştem că avem nevoie de o nouă perspectivă filozofică generală adecvată noii ere. Problema e dacă filozofii legaţi de lumea universitară sunt capabili să facă faţă provocării sau dacă alţii îşi vor asuma rolul lor. Oare omenirea va aluneca într-o nouă epocă antiintelectuală, copleşită de căutarea religioasă a mântuirii, obsedată de misticism şi autoritate, sau va merge mai departe pentru a accepta oportunităţile formidabile care ar putea să ne aştepte pe măsură ce ni se deschide o eră fără precedent de realizări seculare şi umaniste?

3. Aluzie la comparaţia platonică a lui Socrate cu un tăun care agită societatea atenian ă, reprezentată de un cal pe jumătate adormit; vezi *Apărarea lui Socrate* 30e *(n. red.).*

Partea întâi
SCEPTICISMUL ŞI SENSUL VIEŢII

SENS ŞI TRANSCENDENŢA

Valoarea vieţii: lucruri rămase nerostite

Toate fiinţele vii trec prin procese continue de refacere şi înnoire. Fiecare specie caută neîncetat să se perpetueze, în ciuda forţelor din mediul înconjurător care tind s-o distrugă. Toate formele de viaţă animale caută hrană pentru a supravieţui şi a se procrea, deşi, după toate aparenţele, nu sunt conştiente de efemeritatea propriei existenţe, în cele din urmă, natura îşi spune cuvântul şi fiecare individ este înfrânt: frunza se ofileşte şi

liliacul moare; vlăstarul care a devenit un ulm magnific ajunge să putrezească şi să se descompună; tânărul armăsar este redus la un cal hodorogit.

Dar despre om ce se poate spune? El este o creatură inteligentă şi înzestrată cu imaginaţie şi e conştient că are o viaţă finită. Vede că pruncul, copilul, tânărul şi adultul, toţi plini de posibilităţi şi de putere la un moment

dat, ajung să îmbătrânească şi să moară. Preadolescenţa, adolescenţa şi senectutea sunt etape inevitabile ale vieţii. Fiinţele umane sunt astfel conştiente de propria finitudine, precum şi de caracterul tragic presupus de condiţia umană. Viaţa este plină de pericole: imediat ce ne naştem, suntem destul de bătrâni pentru a muri. Accidentul brusc sau boala incurabilă îl pot lua atât pe prieten, cât şi pe duşman. Aceste pastile amare sunt dificil de înghiţit. Cei mai mulţi oameni nu vor sau nu pot să accepte, în ultimă instanţă, moartea definitivă. Din anxietăţile lor cu privire la ea se dezvoltă căutarea transcendenţei şi a credinţei religioase.

Faptul că viaţa este sau poate fi bună şi bogată, plină de semnificaţie, încântare şi aventură este, de asemenea, evident pentru cei care au curajul să învingă frica de moarte şi să realizeze ceva în această lume. Civilizaţia, educaţia, ştiinţa şi tehnologia moderne ne-au ajutat să scădem din impactul bolilor şi să prelungim anii unei vieţi pline de bucurii şi împliniri, fără să ne îngrijorăm cu privire la destinul nostru final sau la planul avut de Dumnezeu pentru noi. Totuşi, în adâncul conştiinţei

fiecărei persoane există întotdeauna potenţialul pentru disperare, groaza supremă a propriei morţi. Nimeni nu poate scăpa de ea: cu totii suntem condamnaţi să murim la un moment dat, indiferent cum ne-am strădui să evităm asta.

Tatăl meu a fost răpus la vârsta de 59 de ani de un atac de cord: se afla în floarea vârstei, dar pe patul de moarte ne-a spus că ştie că i se apropie sfârşitul. A sărutat-o pe mama şi ne-a zis că viaţa lui, în general, a fost fericită. Bunicul meu, mereu exuberant, volubil şi plin de viaţă, când a ajuns pe patul de moarte, la vârsta de 92 de ani, şi-a încleştat pumnii, a scrâşnit din dinţi şi ne-a spus că nu vrea să moară. A refuzat să-şi accepte sfârşitul apropiat. Bunica mea, la 83 de ani, şi-a dat ultima suflare în braţele fiicei sale şi a murit pe nesimţite. Fiica ei cea mai mică a murit din cauza unui cancer îngrozitor la vârsta de 50 de ani. Indiferent de felul în care privim moartea, fiecare dintre noi va ajunge într-o zi, chiar şi după o viaţă de împliniri şi exuberanţă, în punctul din care nu mai există întoarcere.

Să reflectăm asupra situaţiei umane: toate planurile noastre vor eşua pe termen lung, dacă nu chiar pe termen

scurt. Casele pe care le-am construit şi mobilat, persoanele pe care le-am iubit, carierele cărora ne-am dedicat vor dispărea toate în timp. Monumentele pe care le-am ridicat pentru a ne comemora aspiraţiile şi realizările, dacă suntem norocoşi, pot dura câteva sute de ani, poate un mileniu, două sau trei, cum e cazul ruinelor austere şi splendide ale Romei şi Greciei, Egiptului şi Iudeii, care au fost recuperate şi preţuite de civilizaţiile ulterioare. Dar toate realizările fiinţelor umane dispar şi sunt uitate în scurt timp. în viitorul apropiat, hainele frumoase cu care ne împodobim, în cele din urmă chiar şi copiii, şi nepoţii noştri şi toate bunurile noastre vor dispărea. Multe dintre poeziile şi cărţile noastre, dintre picturile şi statuile noastre vor fi uitate, îngropate pe un raft de bibliotecă sau într- un muzeu, citite sau văzute de câţiva dintre viitorii cercetători curioşi şi, în cele din urmă, mâncate de viermi şi mucegai, sau poate distruse de un incendiu. Chiar şi lucrurile pe care le
preţuim cel mai mult, inteligenţa şi dragostea umană, valorile democratice, căutarea adevărului, vor fi înlocuite în timp cu valori şi instituţii necunoscute:

asta dacă specia umană

supravieţuieşte, lucru care e la rândul său incert. Dacă ar fi să realizăm un manual al pesimistului, l-am putea umple cu uşurinţă până la refuz cu însemnări despre speranţe false şi visuri spulberate, un catalog al suferinţelor şi durerii umane, al conflictului, trădării şi înfrângerii umilitoare petrecute de-a lungul veacurilor.

Am o natură optimistă. Dacă ar fi să fac un inventar al lucrurilor bune din viaţa omului, acestea ar depăşi cu mult banalităţile răului. L-aş întrece pe pesimist prin catalogarea râsetelor şi bucuriei, devotamentului şi compasiunii, descoperirii şi creativităţii, excelenţei şi măreţiei. Amprenta lăsată asupra lumii de fiecare persoană şi de neamul omenesc în general ar fi impresionantă. Ce minunat a fost totul. Pesimistul arată spre Caligula, Attila, Cesare Borgia, Beria sau Himmler cu groază şi dezgust; dar aş răspunde prin apelul la Aristotel, Pericle, da Vinci, Einstein, Beethoven, Mark Twain, Margaret Sânger şi Mărie Curie. Pesimistul arată spre duplicitatea şi cruzimea din lume; eu sunt impresionat de compasiunea, onestitatea şi bunătatea care sunt manifestate. Pesimistul ne aminteşte de ignoranţă şi prostie; eu, de creşterea continuă a cunoaşterii şi înţelegerii

umane. Pesimistul accentuează eşecurile şi înfrângerile; eu, succesele şi victoriile în toată gloria lor.

Se poate pune întrebarea: cum să evaluăm o viaţă umană şi realizările acesteia: pe termen lung sau pe termen scurt? Care este măsura valorii, scara speranţei? Lumea în care trăim ne-ar putea oferi oportunităţi fără limite. Să privim lucrurile pe care le *putem* face, în cazul în care condiţiile sociale permit un anumit grad de libertate şi dacă ne-am dezvoltat verva creatoare: ne putem căsători, ne putem întemeia o familie, putem urma o ocupaţie sau o carieră, putem asfalta un drum, putem vindeca o boală, putem crea o metodă, putem forma o asociaţie, putem descoperi un nou adevăr, putem scrie o poezie, putem construi un vehicul spaţial. Toate se află la îndemână şi se poate vedea un început, un mijloc şi un sfârşit. Putem duce la îndeplinire lucrurile pe care le dorim, dacă nu în timpul vieţii noastre, atunci în timpul vieţii urmaşilor noştri. Franţa, Statele Unite, Uniunea Sovietică, India şi Noul Sion sunt entităti sociale create de fiinţele umane. Pesimistul se plânge că acestea au dispărut sau vor dispărea *până la urmă,* dacă nu astăzi sau mâine, atunci într-un punct inevitabil din viitorul îndepărtat.

El se plânge de nedreptatea supremă a finitudinii noastre. Am putea să fim conştienţi de asta şi chiar s-o acceptăm. Dar azi suntem în viaţă şi avem visurile şi speranţele noastre, iar experienţele şi realizările de care avem parte pot fi extrem de interesante, captivante, plăcute şi pline de satisfacţii.

Ne putem bucura de ziua de azi şi de cea de mâine fără să ne îngrijorăm cu privire la viitorul îndepărtat? Nu, spune pesimistul. El nu e în stare să trăiască în această lume; este obsedat şi tulburat de dispariţia sa finală. „Cum poate să aibă viata vreun sens dacă toate se vor sfârsi?”, se plânge el. Din asta se dezvoltă o credinţă sterilă în nemurirea şi supravieţuirea supremă.

„De ce să nu profiţi din plin de această viaţă, dacă asta e tot ce avem?”, răspund eu. Intr- adevăr, această viaţă poate fi plină de fericire şi de sens. Putem întocmi o listă completă a tuturor lucrurilor bune şi rele şi a tuturor valorilor pozitive şi negative. Pentru orice rău pe care îl prezintă pesimistul, pot să răspund cu o virtute, pentru fiecare pierdere, cu un câştig. Totul depinde de lucrurile avute în vedere. Lumea unei persoane poate fi plină de satisfacţiile vieţii trăite în prezent şi asta este ceea ce ar putea considera că

este adevărata bogăţie şi vitalitate. Lumea în care trăim include propriul trecut, propriul microcosmos: amintirile despre părinţi, rude, colegi şi prieteni, dar include şi istoria propriei societăţi şi culturi, aşa cum a fost păstrată în amintire prin marile instituţii şi tradiţii care au dăinuit. Dar lumea în care trăim cuprinde şi istoria civilizaţiilor anterioare şi amintirea marilor minţi, artişti, genii şi eroi, aşa cum ne-a fost lăsată în scrierile şi operele lor. Există, de asemenea, urmele lucrurilor din trecutul îndepărtat, care, descoperite de ştiinţă, ne spun povestea evoluţiei speciei umane, în vreme ce straturile pământului şi rocile dezgropate dezvăluie mai mult despre istoria noastră şi istoria altor forme de viată. Această lume cuprinde şi universul fizic, ce se extinde în trecut cu miliarde de ani. Cosmosul îsi desfăşoară

nenumăraţii ani-lumină în telescopul astronomului: formarea inelelor şi a sateliţilor lui

Saturn şi Uranus, naşterea şi moartea sorilor şi galaxiilor. Şi ce include prezentul nostru? Tot ce e aici şi acum pe planetă şi în imensul cosmos investigat de ştiinţă. Dar ce ne rezervă viitorul? Omul se poate gândi la ce ar

putea să-l aştepte: mâine, anul viitor, următorii 20 sau 50 de ani. Cât de departe putem merge? Putem face planuri, dar nu putem anticipa ce va fi (dacă va fi ceva) peste un secol. De un lucru putem fi destul de siguri: universul va continua să existe, deşi fără mine sau fără ca mica mea influentă să-l afecteze foarte mult.

Astfel se poate argumenta din două puncte de vedere. În primul rând, există scopurile vieţii sau scena de acţiune cu care se confruntă individul, familia sa şi cultura sa, dimensiunile sale în spaţiu şi timp, elementele sale fenomenologice, ce ţin de imediat, de memorie şi de anticipare. Iar acest lucru poate fi plin de semnificaţie. Are viaţa în sine un sens ultim? Nu, nu în sine. Cu toate acestea, ne prezintă nenumărate oportunităţi. Sensul este cel pe care i-l dăm: se identifică cu ţelurile şi valorile noastre, cu planurile şi proiectele noastre, indiferent dacă le atingem sau nu. Există izvorul unei existenţe vesele, starea de
euforie şi satisfacţia oferită de aventura
creativă î J
şi de realizare – în diferite grade, realismul este un bun sfetnic.

Totuşi, milioane de oameni nu consideră că viaţa e interesantă, se află

în dificultate şi sunt copleşiţi de problemele şi conflictele cu care se confruntă. Viaţa se pare că îi lasă cu un gust amar: este urâtă şi plictisitoare, plină de suferinţă şi tristeţe. Ei deplâng ziua înnorată, se vaită de umiditate, critică aspru trecutul, se tem de viitor. Dimensiunea tragică a vieţii este fără îndoială exacerbată de cei care suferă o mare pierdere sau un accident grav. Dar natura este indiferentă faţă de grijile şi dorinţele noastre. Un incendiu devastator sau un ciclon pot să distrugă tot ce am construit şi iubim; şi suntem forţaţi să ne supunem furiei lor. Există astfel deşertul disperării, vidul însufleţirii pierdute, prăbuşirea sensului. în unele sisteme sociale, fiinţele umane îşi sunt cei mai mari duşmani, sunt incapabile să trăiască sau să respire liber şi sunt închise în gulagul propriului suflet.

Dar, în lumea în care trăim, suntem capabili de intensitate, plăcere şi interes, dacă putem să ne exprimăm libertatea propriu-zisă ca fiinţe independente, autonome şi inventive şi, mai ales, dacă trăim într-o societate deschisă ce încurajează alegerea liberă. Scânteia vieţii împlinite este creativitatea – nu evadarea, retragerea sau nemulţumirea – şi expresia

cutezătoare a voinţei de a trăi. *Facă-se voia mea,* spune persoana liberă, şi nu a ta. Da, este posibil, în ciuda
cerinţelor şi obstacolelor prezentate de natură şi de societate, să avem o viaţă împlinită. Nu mă refer la o viaţă de retragere liniştită sau de simplă realizare de sine, ci la afişarea activă a propriilor talente şi puteri şi la exprimarea imaginaţiei creatoare. Poţi săpa o fântână adâncă acolo unde nu a existat aşa ceva, poţi compune un cântec de leagăn, poţi inventa un instrument ingenios, poţi întemeia o nouă societate, poţi preda unei clase, poţi să te muţi într-o altă zonă, să reuşeşti la locul de muncă sau să-l schimbi. Poate fi distractiv. Deşi ar putea să apară tristeţe şi lacrimi, toate aceste lucruri merită în esenţă efortul nostru.

J-

Astfel, dilema pesimistului, aşa cum a fost dramatizată de Schopenhauer, este falsă: viaţa se presupune că e goală deoarece fie ne confruntăm cu dorinţa (suntem agitaţi, neîmpliniţi sau neliniştiţi), fie suntem sătui (şi am ajuns să fim plictisiţi, lipsiţi de interes). Suntem stimulaţi de pasiuni şi dorinţe, şi ele pot fi o sursă de mare anticipare care să ne împingă către activitate pentru a le realiza şi să ne aducă, astfel,

satisfacţii autentice. Acest lucru poate duce la mulţumire, plăcere, apreciere, entuziasm – toate fiind valori pozitive.

Sunt dispus să intru în dispută cu pesimistul la nivelul lumii fenomenologice. „Ce se întâmplă cu tine?”, aş putea întreba. „Eşti inhibat sexual? Atunci satisfă-ti libidoul. Eşti obosit şi bolnav? Atunci ai grijă ce mănânci şi fă exerciţii fizice. Iţi urăşti munca? Schimbă-ţi cariera, învaţă lucruri noi. Este cineva bolnav? încearcă să găseşti un tratament. Eşti singur? Atunci găseşte o persoană pe care s-o iubeşti sau împrieteneşte-te cu cineva. Eşti ameninţat de vecin? Atunci caută să ajungi la o înţelegere sau cheamă poliţia. Eşti tulburat de nedreptate? Nu mai sta degeaba: ajută la atenuarea sau eradicarea răului, la întocmirea unor noi legi. Vino cu o soluţie viabilă.” Necazurile umane sunt remediabile într-o anumită măsură, în cazul în care există oportunitatea, prin folosirea inteligenţei şi prin întrebuinţarea resurselor pe care le avem la dispoziţie.

Dar cel de-al doilea punct de vedere este cel care îi tulbură pe atât de mulţi: argumentul referitor la existenţa pe termen *lung.* Dacă, până la urmă, nu supravieţuiesc, dacă voi muri şi dacă

toată lumea pe care o cunosc va muri (toţi prietenii şi colegii mei, chiar şi copiii mei şi nepoţii lor) şi dacă ţara sau societatea mea iubită va pieri în cele din urmă, atunci *totul* e inutil? Ce înseamnă atunci viata mea: nimic? Dilema şi disperarea pe care le pot genera astfel de reflecţii sunt fără îndoială cea mai adâncă sursă a impulsului religios, năzuinţa după ceva mai mult. Oare existenţa noastră, a celor dragi şi a comunităţii ar putea fi extinsă sub o anumită formă în eternitate? Oamenii întreabă chinuiti şi îngroziţi: „De ce existenţa mea nu presupune ceva mai mult?”

Soţia mea, care e franţuzoaică, pune uneori astfel de întrebări atunci când ne aflăm singuri în pat, noaptea târziu. Şi i-am auzit şi pe alţii punând întrebări similare. Mai întâi, se instalează recunoaşterea propriei finitudini şi apoi ne dăm seama treptat că îmbătrânim şi nu suntem eterni. Ridurile de pe faţă şi corpul lăsat indică faptul că propriile puteri nu sunt eterne. Rugăciunile adresate unei zeităti absente nu vor rezolva problema şi nici nu ne vor salva sufletul de la dispariţie. Nu vor preveni sfârşitul inevitabil al propriei existenţe. Ele exprimă doar năzuinţele noastre. Sunt solilocvii private sau comune. Nu

este nimeni care să ne audă rugăciunile şi care să ne poată ajuta. Expresiile pietăţii religioase sunt, astfel, expresii ale catharsisului sufletului, mărturii ale temerilor noastre şi simboluri ale speranţelor pe care le nutrim. Sunt tranzacţii unilaterale. Nu se află nimeni de cealaltă parte pentru a ne auzi rugăciunile.

De ce umanismul secular nu a reuşit să devină un curent dominant?

Acesta este punctul în care ne putem întreba dacă nu cumva filozofiile complet seculare ce acceptă temporalitatea umană nu au reuşit să se impună mai bine decât au făcut-o tocmai din motive de ordin psihologic şi existenţial. De ce instituţiile religioase, chiar şi cele mai flagrant frauduloase şi imorale, persistă, în ciuda dezvoltării ştiinţei, a educaţiei aproape universale în ţările avansate, a posibilităţii de a pune capăt sărăciei şi a prelungirii vieţii? Există vreun element genetic şi sociobiologic în specia umană? Desigur, există multe cauze sociale care explică persistenţa religiei: stagnarea culturală, etnia şi tradiţia, mijloacele de

comunicare ce prezintă religia ca fiind adevărată şi care continuă să nu fie contestate, îndoctrinarea religioasă şi instituţionalizarea, unirea în anumite culturi a religiei cu puterea statală, iar în altele cu puterea economică.

Dacă privim spre Iluminism şi spre epoca raţiunii, vedem că oamenii au visat să folosească ştiinţa şi educaţia pentru a realiza progresul uman. Credeau că, în timp, superstiţia va dispărea. Filozofii din secolul al XVIII-lea au deplâns ignoranţa şi dogmatismul din jurul lor, imoralitatea şi ipocrizia clerului şi bisericilor; şi credeau că raţiunea, dacă va fi folosită, va învinge credinţa religioasă oarbă şi credulitatea superstiţioasă.

Faptul că nu s-a întâmplat e cât se poate de evident: chiar şi oameni cu un nivel foarte ridicat de educaţie – atât medici şi avocati, cât şi cerşetori şi hoţi – au obiceiul să creadă în mântuirea adusă de vreo zeitate. Eliminarea sărăciei, reducerea bolilor şi atingerea unor standarde prospere de viaţă nu sunt o garanţie pentru eliberarea de obsesia pe care o au. Bisericile pot trece prin perioade în care influenţa şi atracţia pe care le exercită sunt mai crescute sau mai scăzute, dar nu dispar deloc. Şi noi forme de religiozitate

transcendentală sunt create peste noapte, pentru a le înlocui pe cele al căror mesaj nu mai are forţă. De ce are tradiţia religioasă o influenţă atât de profundă? De ce povara trecutului apasă atât de greu asupra prezentului, încât chiar şi unor persoane altfel raţionale şi sceptice le este greu să reziste atracţiei sale?

Nu există dovezi care să confirme existenta lui Dumnezeu, iar aşa-zisele argumente în favoarea realităţii sale nu sunt concludente. Am trecut printr-o dezbatere mult prea lungă între filozofie şi teologie, între ştiinţă şi religie. Filozofii au câştigat fiecare punct al dezbaterii în fiecare bătălie. După cum vom vedea în capitolele următoare, nu există dovezi concludente că universul ar avea o origine divină sau că Dumnezeu ar exista, în afară poate de faptul că aşa ne dorim să fie. în plus, marile religii monoteiste, creştinismul, iudaismul şi islamul, se bazează pe mituri ale revelaţiei. Cu toate acestea, teologii continuă să câştige războaiele. Fiecare nouă generaţie pare să nu ia în seamă victoriile scepticilor şi înfrângerile teologilor din trecut şi dă un sens propriu vechilor forme şi instituţii religioase sau creează unele noi mult mai iraţionale. De ce se

întâmplă asta? De ce mesajul lui Cristos înviat din morti, al lui Mahomed ca profet al lui Dumnezeu, al lui Moise pe Muntele Sinai sau al divinităţilor extraterestre şi demonilor ocultului rămân convingătoare pentru fiecare nouă generaţie?

Să se datoreze faptului că aceste mesaje şi aceşti profeţi promit ceva *mai mult* decât graniţele universului în care trăim şi ale propriei minţi? Şi dacă este aşa, oare majoritatea sufletelor au *nevoie* de mai mult? îmi reiterez întrebarea: este umanismul secular condamnat pentru totdeauna să fie un punct de vedere minoritar, să aparţină unui număr relativ limitat de sceptici şi să fie respins de marea masă a umanităţii? Sau există şi alte opţiuni?

Căutarea transcendenţei

Oare omul are *nevoie* să creadă că există ceva mai mult, ceva care transcende această vale a promisiunilor neîmplinite şi a înfrângerii definitive? Aceasta este marea provocare pentru umanistul secular, care se confruntă permanent cu afirmaţii referitoare la supranatural, miraculos, misterios, numenal sau paranormal. Oare

percepţiile noastre reprezintă tot ceea ce există? Bineînţeles că nu, pentru că facem inferenţe, dezvoltăm ipoteze, descoperim cauze ascunse. Cunoaşterea este un produs al observaţiei (directe şi indirecte) şi al inferenţei raţionale. Atât experienţa, cât şi raţiunea sunt folosite în viaţa obişnuită şi în ştiinţele sofisticate pentru a genera o cunoaştere bine fundamentată.

Este cert că nu ar trebui să excludem (înaintea cercetării) nici o afirmaţie referitoare la natură sau la viaţă, oricât de radicală ar putea părea la început. Nu putem respinge în mod automat noi dimensiuni ale experienţei sau ale realităţii şi nici nu putem refuza investigarea autenticităţii lor.

Istoria ştiinţei şi a filozofiei este plină de respingeri apriorice şi nejustificate. Ereticul de ieri poate deveni eroul de astăzi, iar martirul de astăzi, mântuitorul de mâine. Trebuie să fim deschişi la posibilitatea descoperirii unor noi adevăruri şi la nuanţele experienţelor inedite.

Transcendentul a avut multe sinonime. Filozofi precum Platon l-au folosit uneori pentru a se referi la „realitatea ultimă”. Platon a distins realitatea de tărâmul aparenţelor:

senzaţiile şi observaţia nu indicau decât lumea obiectelor şi a lucrurilor particulare. Exista un Adevăr mai profund, spunea el, pe care numai raţiunea şi intuiţia ar putea să-l sondeze: lumea ideilor universale, de care depinde lumea contingenţă a faptelor concrete. Lumea Fiinţei rămâne ferită de simţuri, şi totuşi supravieţuieşte în spatele lor şi poate fi cunoscută numai prin investigare dialectică şi raţiune. Kant făcea deosebire între *numenal* şi *fenomenal:* numenalul se află dincolo de limitele fenomenelor noastre; fenomenalul poate fi cunoscut şi se supune regulilor şi legilor structurate de formele intuiţiei şi de categoriile intelectului. Ştiinţa îşi are rădăcinile în lumea fenomenală, aşa cum e înţeleasă de minte. Dar lumea „reală" este, în sine, neinteligibilă pentru noi. Am putea întrezări câte ceva din numenal în viata noastră morală.

Putem să definim şi să stabilizăm percepţiile şi ideile prin limbaj. Cuvintele îmbracă senzaţiile, emoţiile şi gândurile trecătoare şi le dau formă şi structură. Putem să comunicăm altora lumea asa

 cum o trăim şi s-o interpretăm prin raportarea ei la o lume comună a simbolurilor. Dar limbajul are mai multe funcţii sociale. Ne permite să

interconectăm simbolurile şi să facem afirmaţii despre lumea intersubiectivă. Ce se află dincolo de regulile sintaxei noastre? Suntem închişi între zidurile sale? Intuiţia mistică ne permite să depăşim limitele discursului lingvistic?

Există unele motive pentru a argumenta că lumea pe care o experimentăm, despre care vorbim sau despre care scriem nu este neapărat aşa cum ne pare şi că există lucruri pe care parametrii actuali ai minţii şi ai limbajului nu le pot înţelege sau descrie. Dezvoltarea cunoaşterii umane îi contrazice de fiecare dată pe cei care pretind că ceea ce ştim este fix sau că a ajuns la o formă definitivă. Uneori, după ce o teorie sau o ipoteză este enunţată şi confirmată, încep imediat să i se vadă limitele şi să apară alte ipoteze mai cuprinzătoare. Până acum, orice efort de a limita sau de a fixa cunoaşterea a eşuat. Pe de altă parte, nu putem conchide, astfel, că nimic din ceea ce ştim nu e credibil sau că lumea asa cum o
înţelegem în viata obişnuită şi în stiintă este o simplă iluzie.

Aceasta este aparent poziţia celor care folosesc termenul *transcendentă* cu un înţeles supranatural şi divin, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul unor utilizări

recente ale termenului *paranormal.* Este o perspectivă aflată în opoziţie cu două moduri de cunoaştere: apelul la dovezi şi la mărturia simţurilor şi folosirea inteligenţei raţionale pentru a dezvolta teorii şi pentru a evalua ipoteze. De asemenea, sugerează că există şi alte moduri de cunoaştere, de ordin mistic, intuitiv şi revelatoriu, care ne-ar da posibilitatea să întrezărim transcendentul şi care ne-ar completa experienţa şi logica. Medicamentele psihedelice şi halucinogene ne dau de înţeles că starea noastră de conştiinţă este limitată de

structurile normale[5] biofizico-chimice[3] ale creierului şi că putem să le depăşim şi să avem acces la un alt tărâm al fiinţei. În această privinţă, există o mişcare ce promovează metodele de „expansiune mentală” sau de „extindere a conştiinţei”. Meditaţia transcendentală, rugăciunea şi stările provocate de credinţă ne-ar deschide posibilităţile unei noi forme de conştientizare. Se presupune că ne aduc în pragul unei realităţi neobişnuite.[3] La fel şi în cazul presupusei lumi[3] a percepţiei extrasenzoriale[3] sau a fenomenelor parapsihice.

Prin folosirea unor astfel de tehnici,

mediumul sau misticul susţin că sunt puşi în legătură cu un alt tărâm ce transcende categoriile vieţii cotidiene, limbajul şi ştiinţa: este vorba despre tărâmul superior al fiinţei. Acesta ne dovedeşte, în opinia misticului, că viaţa şi realitatea înseamnă „mai mult” decât avem impresia, fapt ce oferă sens şi perspectivă acestei vieţi. Este sursa şi destinul ultim al oamenilor, mai ales pe termen lung, spune teistul.

întrebările sunt apoi formulate în mod clar. (1) Există oare un tărâm transcendent al fiinţei aflat dincolo de această lume? (2) Este oare inaccesibil experienţei obişnuite, logicii şi ştiinţei ? (3) Este oare cunoscut *numai* prin utilizarea intensă a

[3]

metodelor de revelaţie transcendentală şi mistică, a percepţiei nonsenzoriale şi a intuiţiei?

Acesta e punctul în care adeptul perspectivei umaniste ştiinţifice şi misticul intră într-un dezacord direct: nu există numai teorii diferite ale realităţii, ci şi metode diferite de cunoaştere, întrebarea principală este epistemologică: ce este adevărul şi cum îl pot descoperi?

Epistemologia este cel mai important domeniu de cercetare din filozofia modernă. Filozofii au formulat întrebări fundamentale cu privire la natura şi la limitele cunoaşterii.[1] întrebarea fundamentală care se pune aici este: ce poate fi cunoscut? Există limite ale cunoaşterii umane? Există lucruri necunoscute, de fapt imposibil de cunoscut? Dacă asta e situaţia, avem două opţiuni. Pe de o parte, am putea susţine că, din cauza limitelor cunoaşterii şi a nevoii pentru ceva mai

mult, perspectiva transcendentală reprezintă un răspuns încărcat de sens. Este această afirmare a credinţei o poziţie rezonabilă? Sau este deschisă criticilor şi contraargumentelor? Pe de altă parte, am putea adopta perspectiva scepticului, suspendând judecata şi negând că asemenea forme ale realităţii pot fi cunoscute sau pot avea vreun sens. Dacă aceasta este poziţia adoptată, atunci putem întreba: „Ce este scepticismul şi unde poate fi aplicat?” Poate viaţa actuală să fie încărcată de sens fără un mit al transcendentei care să ne susţină şi să ne însufleţească?

II
SCEPTICISMUL

Scepticismul este o opţiune deosebit de importantă pentru orice persoană educată. Este esenţial atât pentru perspectiva ştiinţifică, cât şi pentru cea seculară şi este deosebit de relevant astăzi. Ne permite să trăim o viaţă încărcată de sens fără presupusele beneficii şi aparentele poveri ale miturilor transcendenţei.

Termenul *skeptikos* a fost iniţial folosit de greci şi însemna „a cugeta”, „a analiza”, „a cerceta”. De-a lungul istoriei s-au dezvoltat diferite forme de scepticism. A fost aplicat îndoielilor cu privire la cel care cunoaşte şi la cunoscut, la realitatea lumii exterioare, la existenţa lui Dumnezeu, la posibilitatea existenţei unor standarde obiective ale valorii în etică şi politică şi aşa mai departe.

Se pot distinge două tipuri principale de scepticism. În primul rând, există scepticismul negativ, total, în care însăşi posibilitatea cunoaşterii sau adevărul sunt negate, indiferent dacă e

vorba de lumea exterioară sau de viata morală. În forma sa extremă, poate fi redus la subiectivism, solipsism sau chiar nihilism. în al doilea rând, există un scepticism pozitiv selectiv, în cadrul căruia scepticismul constituie un principiu metodologic de cercetare. Această atitudine constructivă este esenţială pentru toate cercetările şi reflecţiile importante. Intre ele există diferite nuanţe de scepticism. Nu încape îndoială că ambele forme sunt instructive. Primul tip de scepticism este relevant prin faptul că ne permite să contemplăm neantul; dar numai cel deal doilea tip ne permite să trăim şi să funcţionăm în lumea cu care ne confruntăm.

Scepticismul ca îndoială nelimitată

Primul tip de scepticism a fost susţinut de filozofi antici precum Cratylos, Pyrrhon şi Sextus Empiricus şi filozofi moderni precum Montaigne, Descartes şi Hume. Cratylos se pare că a fost de acord cu Heraclit că nu se poate intra în acelaşi râu de două ori. Din moment ce toate lucrurile se schimbă, Cratylos a ajuns la concluzia că orice comunicare este imposibilă: cuvintele şi vorbirea

suferă schimbări şi îşi pierd înţelesul în momentul în care sunt exprimate şi auzite. Cratylos se presupune că a refuzat să se angajeze în dezbateri şi pur şi simplu dădea din deget ca răspuns la o întrebare, pentru a arăta că nu există posibilitatea unei comunicări reale. Pyrrhon din Elis şi-a trăit viaţa potrivit principiilor sceptice. A încercat să atingă pacea interioară şi fericirea şi a refuzat să adopte vreo credinţă despre natura lumii. Sextus Empiricus a căutat, de asemenea, *ataraxia* (lipsa de tulburare), susţinând că trebuie doar să formulezi dovezile pro şi contra fără să le evaluezi. Suprimarea credinţei, a spus el, este singurul remediu împotriva dogmatismului.

într-un anumit sens, tema centrală a filozofiei moderne este scepticismul. Având în vedere intensa confruntare dintre religie şi ştiinţă, această abordare a devenit o armă importantă în mâinile filozofilor şi oamenilor de stiintă, care doreau să se elibereze de influenta nocivă a teologiei autoritare.

îndoiala cartezianã este ilustrarea supremă a utilizării sale. Este opusul polar al căutării certitudinii. Tulburat de faptul că simţurile ne înşală, că obiceiurile variază şi că aşa-numitele autorităţi scolastice nu se înţelegeau

între ele, Descartes a dorit să aşeze cunoaşterea pe un fundament solid. El a constatat că numai în matematică şi logică şi numai prin dezvoltarea unor idei clare şi distincte şi formularea concluziilor pornind de la acestea ar putea să obţină certitudinea pe care o caută.

în *Meditaţiile* sale, Descartes a folosit următorul argument pentru a stabili un set de adevăruri ferme: a exprimat o îndoială nelimitată şi totală. Şi-a imaginat că un geniu rău îl înşelase şi că tot ceea ce crezuse până atunci e neadevărat: propria sa existenţă, existenţa lumii exterioare şi existenţa lui Dumnezeu. Descartes a fost cuprins de o stare de indecizie: era nedumerit, înspăimântat şi nesigur de cunoaşterea pe care o are. Care este diferenţa dintre starea de vis a

iluziei şi starea de veghe a realităţii, medita el. încă se mai dezbate problema dacă Descartes a trăit într-adevăr o astfel de experienţă totală. Ne putem imagina o asemenea stare universală de îndoială; mulţi au făcut-o. De ce să crezi că există vreun lucru adevărat? Ce este cunoaşterea? Ce presupune aceasta? De ce să nu ne îndoim de simţuri şi de percepţie?

Descartes credea că a găsit o cale de ieşire din impas. El a argumentat într-

un mod ingenios că nu se poate îndoi că se îndoieşte fără a se contrazice, deoarece chiar şi faptul de a se îndoi presupune că el există, cel puţin ca fiinţă conştientă care se îndoieşte. Cum îndoiala este o formă de gândire, el există ca fiinţă cugetătoare *(cogito ergo sum).* însă îndoiala carteziană nu putea fi, de fapt, universală, căci Descartes, cel puţin, accepta limba în care scria. în plus, îşi accepta criteriile metodologice: principiul contradicţiei, înţelegerea intuitivă, claritatea şi caracterul distinctiv ca teste ale adevărului. Fără îndoială, un sceptic deplin poate pune la îndoială chiar şi aceste lucruri: De ce să accepţi legea contradicţiei? De ce să nu consideri contradicţiile valide? Răspunsul, desigur, este că, fără legea contradicţiei (potrivit căreia un lucru nu poate deopotrivă să existe şi să nu existe), orice discurs ar fi imposibil. Dacă am nega-o, nu am putea vorbi, ci doar am ridica din umeri sau am face o grimasă. Chiar şi faptul de a o nega prin argumente ar însemna s-o presupunem. Este posibilă îndoiala universală nelimitată? Greu de crezut. Ne putem îndoi de lucruri pentru o perioadă, dar nu de toate lucrurile permanent, altfel cercetarea şi viaţa ar fi imposibile.

Descartes a încercat, de asemenea, să

dovedească existenta lui Dumnezeu. A căutat să stabilească realitatea unei fiinţe divine prin utilizarea unei forme a argumentelor ontologic şi cosmologic. „Trebuie să ai cel puţin tot atâta realitate în cauză cât şi în efectul ei”, a afirmat el. Are o idee despre o fiinţă perfectă, care nu poate fi produsă de el (care este imperfect), ci numai de o fiinţă perfectă. Nu e clar de ce prima lui premisă este justificată; argumentul ontologic pare să fie o simplă presupunere, un lucru adevărat prin definiţie. Poate că unii oameni ar susţine faptul că „ideea unei fiinţe perfecte presupune existenţă” este tautologic adevărată, dar numai cei care deja au acea idee şi nu neapărat de noi, ceilalţi. (Pentru o discuţie mai detaliată a argumentului ontologic, vezi capitolul XI.) Această idee nu e înnăscută, după cum observa Locke, ci este un produs al convenţiei sociale.

Având în vedere că presupusese un dualism minte-corp, Descartes s-a trezit prins într-o lume a conştiinţei interioare: nu poate să dovedească existenţa lumii exterioare. Metodologia sa conceptuală nu-i permite nici măcar să stabilească faptul că are corp. Numai prin dovedirea prealabilă a existenţei lui Dumnezeu, afirmă el, care nu şi-ar

înşela propriile creaturi, ar putea spune că lumea fizică, inclusiv corpul lui, există.
De ce nu? Din moment ce Descartes admite că este înşelat cu privire la propria sa existenţă, atunci de ce nu şi cu privire la lumea corpurilor fizice? Logica lui Descartes era poate convingătoare pentru mintea secolului al XVII- lea, dar este cu greu convingătoare în prezent. Poate cineva să *dovedească* cu adevărat ceva despre universul fizic prin intuiţie şi deducţie? Oare conceptele noastre nu au nevoie de conţinut empiric? Testul raţionalist al coerenţei interioare nu este niciodată suficient de unul singur. Raţionalismul poate conferi o anumită certitudine în privinţa relaţiei deductive dintre ideile noastre, dar niciodată în privinţa faptului dacă acele idei sau concepte pure se aplică la o realitate exterioară. Astfel, nici scepticismul închipuit al lui Descartes, nici certitudinea sa asumată nu au fost demonstrate.

Empiriştii moderni au fost, de asemenea, sceptici. Ei au abordat aceleaşi tipuri de probleme de care s-a ocupat Descartes, dar nu au fost mai capabili să rezolve problema realităţii. Au început cu două ipoteze similare: (1) un dualism minte- corp şi (2) o lume

interioară a ideilor, impresiilor şi senzaţiilor. Având în vedere aceste premise, aceştia se confruntă cu problema nerezolvată a felului în care ştim dacă ideile noastre sunt descrieri exacte ale obiectelor exterioare.

Locke considera că mintea este asemenea unei „table şterse”, lipsită de idei înnăscute. El a analizat cunoaşterea prin reducerea originii sale la idei simple, elementele de bază derivate din experienţă. Din acestea, a spus el, construim idei complexe şi tragem concluzii pornind de la ele. Pentru empirişti, punctul de plecare al cunoaşterii îl reprezintă fenomenele imprimate direct asupra simţurilor. De unde ştim că lucrurile care ne provoacă percepţiile (substanţele din lumea fizică) sunt exact aşa cum le experimentăm? Nu putem şti niciodată cu certitudine, au spus empiriştii, ci doar presupunem că sunt de aşa natură. În opinia materialiştilor dualişti precum Locke, calităţile primare (spaţiul, soliditatea, numărul etc.) şi calităţile secundare (gustul, culoarea, sunetul etc.) sunt generate în definitiv de substraturi necunoscute. Fenomenalistii atacă materialismul, insistând asupra faptului că doar

postulăm existenţa unor substanţe materiale independente, dar nu le observăm niciodată direct. „A fi înseamnă a fi perceput”, a spus Berkeley, şi nimic mai mult de atât. Atunci când a încercat să explice cauzalitatea şi regularităţile experienţei, Berkeley a postulat o facultate de a acţiona spirituală, Dumnezeu, ca sursă ultimă a ideilor noastre.

Lui David Hume i-a revenit sarcina de a duce această formă de scepticism la concluzia sa neplăcută. Nu avem dovezi sau experienţe directe ale substanţelor materiale sau ale altor minţi, nici măcar ale identităţii noastre personale. Tot ceea ce cunoaştem sunt înmănuncheri de senzaţii sau impresii. însă nu vom putea înţelege niciodată în sine lucrurile care le provoacă. „Cum ajungem la ideea de cauzalitate?”, întreba Hume. El nu neagă neapărat cauzalitatea; arată doar că, în experienţa noastră, nu există conexiuni necesare sau puteri observate, ci numai regularităţi. Impresiile par să fie alăturate în spaţiu şi succesive în timp. Pornind de aici, deducem relaţii cauzale, dar acestea sunt înrădăcinate în deprindere şi în presupunerea că viitorul va fi la fel ca trecutul. Hume ajunge până în pragul

solipsismului. închis în lumea sa de impresii personale aparent fără noimă, Hume ne spune că practica filozofiei îl scufundă într-un scepticism total. Este hotărât, spune el, să trăiască, să vorbească şi să se comporte la fel ca toţi ceilalţi oameni în activităţile obişnuite ale vieţii. Totuşi, înclinaţiile sale naturale îl împing să accepte lumea. Cu toate acestea, încă mai simte unele efecte ale scepticismului filozofic, astfel încât „sunt dispus să-mi arunc toate cărţile şi hârtiile în foc, hotărât să nu mai renunţ vreodată la plăcerile vieţii de dragul raţionamentului şi al filozofiei”.[1] Reiterez, Hume nu a negat niciodată existenţa lumii exterioare şi nu a negat nici cauzalitatea. A ajuns într-un impas sceptic numai atunci când a încercat să identifice originile unei astfel de cunoaşteri.

Un astfel de scepticism nihilist, deşi tentant pentru observatorul raţional, este exagerat. Nu poate fi aplicat sau trăit în mod consecvent. Soluţia este sugerată de Hume însuşi, când acesta se lasă în voia înclinaţiilor naturale şi deprinderii, permiţând astfel obişnuinţei să intervină şi să-i

1 * 5 5 5

îngăduie să tragă concluzii şi să funcţioneze în lume.

Kant a încercat să-i răspundă lui

Hume argumentând că mintea nu este pur şi simplu pasivă, ci există un element activ pe care îl atribuim cunoscutului. Prin percepere şi înţelegere, impunem ordine şi structură lucrurilor date; interpretăm, organizăm şi asociem părţile experienţei noastre. Percepţiile nu pot fi separate de concepte, experienţa nu poate fi separată de înţelegere; ele sunt întrepătrunse în cunoaşterea pe care o avem despre lume.

Scepticismul solipsist este paradoxal. începe cu lumea logică a obiectelor, încercând să înţeleagă cum şi ce ştim despre ele. Analizând cunoaşterea pe care o avem despre ele printr-un proces cauzal al percepţiei, sfârşim prin a nega realitatea acestor obiecte. Dar calea de ieşire din acest paradox este să recunoaştem că există ceva enigmatic în explicaţia cauzală a cunoaşterii care e oferită. Majoritatea filozofilor susţin că sunt implicaţi în analiza epistemologică şi că nu au o teorie psihologică a experienţei. Dimpotrivă: empiriştii şi fenomenaliştii au prezentat o explicaţie empirică a felului în care ajungem să cunoaştem ceea ce cunoaştem; aceştia au ajuns la concluzia că impresiile, senzaţiile sau datele senzoriale simple se află la baza cunoaşterii. Dar datele

senzoriale nu sunt elemente de bază, ci constructe teoretice extrem de abstracte, introduse de epistemolog (ulterior) în procesul de reconstituire a cunoaşterii. Odată ce începem cu date senzoriale fenomenale sau cu idei abstracte, nu mai putem merge cu uşurinţă dincolo de ele. Dilema egocentrică este rezultatul final.

Această teorie filozofică se bazează pe o presupunere psihologică discutabilă. Dacă examinăm experienţa, constatăm că punctul de plecare nu este o idee calitativă bidimensională, ci un context tridimensional al activităţii, care presupune prezenţa obiectelor în lume. Cunoaşterea nu începe de la informaţiile datelor senzoriale sau de la conceptele cognitive – ambele abstracţii ale lumii mentale –, ci de o lume a acţiunii şi a comportamentului. Pentru a folosi limbajul pragmatismului şi behaviorismului, *praxisul* sau activitatea practică reprezintă miezul experienţei. La început există fapta, nu cuvântul; atingerea, nu gândul; acţiunea, nu percepţia. Printre primele reacţii ale unui prunc se numără suptul şi apucarea, chiar înainte de a fi capabil să vadă şi să recunoască persoanele şi obiectele din vecinătatea sa. Văzul şi auzul sunt forme de comportament,

concomitente cu explorarea şi descoperirea.

Filozofia acţiunii ne duce dincolo de unele capcane ale teoriilor anterioare ale experienţei, deşi nu e lipsită de propriile dificultăţi. Ideea este că experienţa umană nu reprezintă un receptacul pasiv şi nici un domeniu interior al conştiinţei personale, ci presupune o exprimare exterioară a gândirii, a senzaţiei şi a simţămintelor şi o manifestare activă a înclinaţiilor şi a motivelor psihologice proprii într-o lume a
comportamentelor. Un astfel de comportament nu presupune numai un agent implicat în mod dinamic şi intim în ceea ce se petrece în jurul său, ci şi obiecte şi evenimente care ne stimulează reacţiile şi care sunt, la rândul lor, modificate şi schimbate de acestea. Lumea exterioară este o precondiţie a conştiinţei interioare. Nu contest existenţa conştiinţei, ci doar afirm că este o reacţie organică coincidentă cu mediul înconjurător; este un flux bidirecţional oscilant ce influenţează şi schimbă atât lumea interioară, cât şi cea exterioară. Iar acest lucru are legătură cu scopurile, finalităţile, ţintele şi obiectivele noastre, pe măsură ce interacţionăm cu o lume

de care vrem să profităm şi să ne bucurăm.

Eroarea empirismului şi a raţionalismului este aceea că au izolat numai două elemente din experienţa umană: percepţia şi cogniţia. Dar mai există sentimente, atitudini şi motive, în funcţie de care reacţionăm şi ne raportăm la mediul înconjurător. La acestea se adaugă diferite alte forme de reacţii motorii şi afective: locomoţia, copulaţia, digestia, retragerea, avansarea, explorarea etc. Acţiunea este complexă şi există multe niveluri şi tipuri de funcţii interactive.

La toate acestea se adaugă comunicarea lingvistică, atât de esenţială pentru dezvoltarea mintii, stiintei şi cunoaşterii. „Poate exista un limbaj total privat?”, întreba Wittgenstein. Nu, nu o comunicare care să aibă sens, deoarece există una intersubiectivă, în baza căreia putem folosi limba în mod reflexiv, pentru a numi şi desemna obiecte: lumânarea lui Descartes, arborele lui Berkeley din pădure. Astfel, solipsismul subiectivist nu are nici un sens, întrucât toţi solipsiştii scriu şi încearcă să-i convingă pe alţii de ideile lor filozofice, iar ei presupun o lume comună de entităţi şi obiecte pe care le desemnează şi le

numesc. Limbajul nu este folosit numai într-un sens pasiv, ci are o diversitate de funcţii. Este folosit la modul imperativ, pentru a le porunci altora să facă ce le spunem; iar de multe ori persoanele se supun, ceea ce ne confirmă presupunerea că există realităţi obiective comune şi aşteptări cu privire la felul în care vor reacţiona la dorinţele noastre. Există întrebuinţarea expresivă a limbajului, care transmite altora sentimentele şi emoţiile noastre şi

încearcă să trezească în ei atitudini asemănătoare de compasiune. Mintea e o formă de preocupare activă. Limba nu este înţeleasă prin raportare la esenţe sau la sensuri abstracte, ci prin examinarea funcţiei reale a termenilor şi propoziţiilor lingvistice în contexte de interacţiune. Calculăm sume, ordonăm şi catalogăm lucruri, facem promisiuni şi contracte, punem întrebări, spunem glume, ne rugăm divinităţii etc.

Acest lucru demonstrează cel puţin două aspecte: în primul rând, cel care cunoaşte, cel care percepe sau actorul are nevoie de obiecte faţă de care acţionează; acestea stimulează reacţii în interiorul său şi sunt modificate de comportamentele sale. în al doilea rând,

cel care cunoaşte, cel care percepe sau actorul foloseşte limbajul pentru a comunica cu alţii fie prin apelul la o formă de comunicare primitivă bazată pe sunete guturale şi grimase, fie prin întrebuinţarea unui limbaj înalt dezvoltat, bazat pe simbolism. Din nou, toate aceste cazuri presupun o comunitate de actori. Astfel, concluzia realistă la care se poate ajunge de aici pare incontestabilă. În afara noastră există o lume ce reacţionează: a nega acest lucru ar însemna să ne separăm experienţele de rădăcinile lor şi să le facem complet neinteligibile.

Filozofia acţiunii, aşa cum am sugerat, nu este lipsită de problemele sale teoretice. Poate că există o dilemă centrată pe acţiune sau pe praxis. Putem întreba: în ce fel acţiunea, interacţiunea sau coactiunea sunt conexe cu o lume a obiectelor din natură? În ce fel experienţa activă este conexă cu ceea ce e cunoscut? Acestea sunt întrebări importante şi există un reziduu sceptic. însă nu se ajunge la scepticism total, ci numai la unul limitat şi selectiv. Deşi putem descrie intersubiectiv obiectele şi evenimentele asa cum sunt întâlnite şi putem căuta să explicăm cum se comportă în modul în care o fac şi de ce, nu le cunoaştem

niciodată în întregime independent de legăturile pe care le avem cu ele. Acest lucru implică o anumită formă de realism critic. Ştim lucruri nu doar pentru că le abstractizăm esenţa sau pentru că primim informaţii senzoriale şi apoi deducem ce sunt, ci şi datorită interacţiunilor active şi experienţiale cu ele. Ceea ce e cunoscut nu este însă echivalent cu cel care cunoaşte, ci păstrează o anumită realitate independentă separată de actul de cunoaştere. Totuşi, nu putem spune ce anume este în totalitate. Necunoscutul „lucru în sine” al lui Kant nu pare să fi dispărut complet. A spune totuşi că activitatea practică umană este o condiţie prealabilă necesară pentru cunoaşterea, atingerea, folosirea sau vederea obiectelor în lume nu înseamnă că acestea sunt echivalente cu ele. Nu sunt traductibile. Lumea nu este redusă la acte pure: a fi nu înseamnă a acţiona. Acţiunea este cel puţin bipolară. Agentul şi obiectul sunt cuprinşi laolaltă în cadrul propriului nostru câmp de acţiune. Nu putem traduce o condiţie necesară a cunoaşterii atât în condiţie necesară, cât şi în condiţie suficientă, o afirmaţie ipotetică într-una de identitate.

Putem afirma, fără a face un salt de

credinţă, că obiectele au proprietăţi obiective, parţial separate şi distincte de interacţiunile noastre cu ele. întreaga ştiinţă demonstrează faptul că lucrurile se schimbă şi interactionează independent de voinţa sau de preferinţa noastră. Există o facticitate brutală a existenţei, o independenţă reală şi obiectivă. Poate că acesta este postulatul de bază al ştiinţei şi al vieţii. Dar, cu siguranţă, afirmarea acestui lucru nu e iraţională şi nici nu e un simplu act de credinţă instinctivă. De fapt, putem să susţinem cu o oarecare certitudine că cel care ar încerca să nege acest postulat ar fi rupt de lume. Nu ar putea să facă asta în mod coerent, deoarece contextul existenţial este condiţia prealabilă de bază pentru toate activităţile şi telurile umane realizabile. Există o lume reală, care rezistă şi se opune tentaţiilor şi dorinţelor noastre; poate fi modificată şi este maleabilă, dar numai până la un punct. Copilul care se taie după ce cade de pe gard, motanul care se îneacă într-un lac, copacul distrus de fulger, zidul de cărămidă care îmi blochează trecerea sunt toate mărturii empirice ale caracterului îndărătnic al unei lumi distincte de fanteziile noastre. Dacă vrem să ne satisfacem dorinţele, să ne

îndeplinim ambiţiile, să ne realizăm scopurile, trebuie să aflăm ce este, ce putem şi ce nu putem face şi fie să modificăm mediul înconjurător, fie să ajungem la o înţelegere cu el. Ce sunt obiectele din lumea noastră (proprietăţile şi caracteristicile lor, modul în care interacţionează, dacă par să respecte legi şi sunt explicabile din punctul de vedere al unor principii generale) este o altă chestiune. Există mereu enigme şi dileme cu care ne confruntăm. Aici, o anumită formă a scepticismului limitat este o componentă esenţială a procesului de cercetare; deoarece îndoiala reprezintă, după cum vom vedea, un element esenţial în procesul de investigare.

Scepticismul ca îndoială selectivă

Până acum, am dezvoltat o teorie teleonomică a cunoaşterii. A spune că posedăm cunoaştere despre ceva înseamnă a afirma un fapt despre comportamentul uman, în măsura în care ne confruntăm cu lumea exterioară. Cunoaşterea este o proprietate a acţiunii umane într-o lume a obiectelor, dar nu este o imagine absolută a realităţii. *Noi* suntem cei

care pretindem că ceva este înţeles şi apreciat ca fiind adevărat. Aceasta este forma de cunoaştere în care credem şi în baza căreia suntem pregătiţi să acţionăm. Dacă ceea ce credem este adevărat, atunci poate avea consecinţe importante pentru ţelurile şi scopurile noastre. Faptul că tuberculoza este provocată de un bacii şi că anumite antibiotice îi pot opri dezvoltarea nu este numai un lucru cunoscut, ci şi un lucru pe baza căruia s-a acţionat. Faptul că sateliţii lui Jupiter înconjoară planeta în orbite previzibile este o cunoaştere care are o semnificaţie pragmatică în măsura în care o navă spaţială este programată să treacă prin câmpul gravitaţional al lui Jupiter. Nu putem spune că *întreaga* cunoaştere este instrumentală, aşa credeau pragmatiştii. Deşi teoria pragmatică a cunoaşterii descrie felul în care gândim în viaţa obişnuită şi în ştiinţele aplicate, ea nu se descurcă la fel de bine în explicarea cercetării în ştiinţele teoretice, decât într-un mod analog general. Aceasta nu este deci neapărat o teorie cuprinzătoare a cunoaşterii, orice explicaţie trebuind să accepte dimensiunile pluraliste ale cercetării.

Cu toate acestea, teoria pragmatică ilustrează în mod clar faptul că credinţa

este adesea formulată ca reacţie la o stare de îndoială. În celebrul său eseu „The Fixation of Belief”, Charles Peirce neagă realitatea stării generalizate de îndoială a lui Descartes.[2] îndoiala este specifică, spune Peirce, nu universală. Se dezvoltă dintr-un context concret în care se manifestă o nedumerire autentică. Această îndoială nu e prefăcută, ci e cât se poate de reală şi de vie. Dewey a încercat să lege îndoiala de scopurile cercetării. Pentru pragmatist, îndoiala este legată direct de o situaţie problematică existenţială în care comportamentul ne este blocat şi deprinderile ne sunt puse sub semnul întrebării. Acesta e contextul demarării cercetării: astfel, căutăm o ipoteză care va rezolva problema şi va permite continuarea acţiunii. Dacă au succes, ipotezele noastre sunt încorporate în corpul de credinţe, sunt publicate în enciclopedii şi manuale şi sunt socotite cunoaştere adevărată.

Dewey a crezut că până şi specialiştii în ştiinţă teoretică şi matematicienii s-au confruntat cu probleme şi că teoriile lor au fost introduse pentru a-şi rezolva îndoielile, permiţându-le să facă predicţii şi să tragă concluzii. Această teorie afirmă fără îndoială prea mult, dar stabileşte că ambiguitatea şi

incertitudinea joacă un rol vital în cursul cercetării. Nu asupra îndoielii subiective se concentrează pragmatiştii: ei sunt preocupaţi de modul în care fixăm în comunitate credinţe î fundamentate. Şi aici metodele ştiinţei şi inteligenţa critică sunt cele mai eficiente, pentru că folosim criterii stabilite în mod obiectiv şi testate de-a lungul anilor prin eficacitatea lor demonstrată în cursul cercetărilor.

Prin urmare, scepticismul este o componentă esenţială a cercetării şi un aspect necesar al inteligenţei critice. În absenţa lui, ştiinţa şi dezvoltarea cunoaşterii umane nu ar fi posibile. Este atât pozitiv, cât şi creativ.

Omul e mereu tentat să întrebe: Ce *este real?* Din nefericire, o astfel de terminologie nu are un sens clar identificabil. Un înţeles care îi poate fi atribuit este acesta: (1) *realul* e un termen care descrie obiecte şi evenimente concrete întâlnite într-o situaţie de interacţiune; (2) se referă la proprietăţile şi caracteristicile lor obiective; şi (3) se referă la regularităţile uniforme pe care obiectele şi evenimentele le afişează independent de propriile noastre dorinţe, fantezii sau pasiuni. Cunoaşterea proprietăţilor, caracteristicilor şi regularităţilor obiective ale obiectelor şi evenimentelor

din orice caz particular depinde de contextul cercetării. Obiectele şi evenimentele pot manifesta o multitudine de proprietăţi şi regularităţi, în funcţie de nivelul de interacţiune şi de obiectul observat.

De exemplu, să presupunem că suntem pe un stadion de baseball şi că observăm un joc. Există mai multe modalităţi de a-l descrie. Există jucători individuali, care demonstrează aptitudini şi performanţe. Există componente materiale ce se adaugă jucătorilor: bâte, mingi, uniforme şi baze. Există un stadion plin de fani care ovaţionează zgomotos, inclusiv tu. Pentru a înţelege baseballul, trebuie să calculezi media înscrierilor şi erorile jucătorilor din sezoanele trecute. Acest lucru este publicat în program. Jocul de baseball mai are nevoie să fie înţeles din punct de vedere analitic prin raportare la punctele marcate şi agreate de cluburile de baseball şi la interpretările arbitrilor. Baseballul mai poate fi înţeles şi ca un fenomen sociocultural cu o istorie

[*] [5]

relativ recentă şi un rol important în unele societăţi. Fiecare jucător poate fi descris din punct de vedere psihologic în termenii personalităţii şi trăsăturilor sale, iar acestea pot fi comparate cu

cele ale colegilor săi. Baseballul poate fi interpretat şi din punct de vedere economic. Fiecare jucător are un contract; poate fi calculat un indice economic legat de puterea sa de a atrage fanii şi de cererile formulate de alte echipe care îl vor. Jucătorii pot fi descrişi strict din punct de vedere biologic şi fizic în termeni ce ţin de înălţime, greutate, structură osoasă şi rezistenţă fizică. În plus, se poate lua în considerare şi dimensiunea fizico-chimică a comportamentului lor. Care dintre aceste proprietăţi se referă la jocul *real?* Intr-un anumit sens, toate aceste caracteristici sunt relevante pentru descrierea jucătorilor, a echipei şi a jocului: atât cele fizice, chimice, biologice şi psihologice, cât şi cele analitice, economice şi sociologice. Prin urmare, trebuie să ne opunem oricărei analize reductive ce încearcă să descompună observabilul într-un set de entităţi sau principii situate la un nivel inferior, în componentele sale materiale sau structurile sale ideale. De fapt, trebuie să oferim o explicaţie contextuală pluralistă a ceea ce este observat: atât evenimentele concrete, cât şi explicarea lor prin raportare la principii generale.

Orice număr de ipoteze poate

descrie, caracteriza şi explica în mod util comportamentul, în funcţie de contextul de analiză şi de scopul cercetării. Am numit în altă parte acest lucru „principiul coducţiei”, un procedeu metodologic folosit pentru a coduce o serie de explicaţii la diferite niveluri, în vederea descrierii naturii unui obiect sau unui eveniment.[3] Dacă e să folosim exemplul anterior, nu ne îndoim că există un joc, jucători şi un stadion. Mingea poate fi trimisă direct în tribune şi te poate chiar lovi! Dacă participi pentru prima dată la un astfel de joc, ai putea fi nedumerit de evenimente. De ce arbitrul a eliminat jucătorul care a lovit mingea? Au existat trei abateri. De ce îl pune să meargă la prima bază? Au fost patru mingi. Chiar dacă eşti fan de mult timp, jocul este plin de multe lucruri nedeterminate şi suspans. Va reuşi jucătorul din afara câmpului să prindă mingea în zbor şi o va da la timp apărătorului de lângă cea de-a treia bază? Următorul jucător va fi eliminat din joc pentru trei abateri? Cine va câştiga jocul? Sau poţi întreba: a fost Reggie Jackson în siguranţă în timp ce a executat alunecarea spre a doua bază? Arbitrul şi fanii pot contesta acest lucru. Care era media de lovituri a lui Pete Rose? Putem căuta. Care au

fost termenii contractului lui Joe DiMaggio? S-ar putea să nu fi fost divulgaţi. Cine a fost cel mai bun jucător de baseball din toate timpurile? Toate aceste elemente pot fi discutabile. În acest caz, îndoiala este întotdeauna specifică. De ce? Pentru că putem întotdeauna să punem sub semnul întrebării ceea ce observăm şi felul în care am putea interpreta ce s-a întâmplat.

îndoiala nelimitată, după cum am spus, este contradictorie şi lipsită de sens: nu ne putem îndoi de orice lucru, tot timpul, ci numai de unele lucruri, o parte din timp. Există totuşi forme de îndoială care au sens. Şi doresc să disting trei tipuri. În primul rând, există principiul failibilismului (formulat de Charles Peirce) şi cel al probabilismului; în al doilea rând, argumentul sarcinii probării; şi în al treilea rând, rolul esenţial al îndoielii ca element al procesului de cercetare.

Peirce a argumentat că nu putem spune niciodată că ceva e absolut sigur, a ajuns la formularea sa finală sau este până la urmă incognoscibil. Există întotdeauna posibilitatea de a greşi. Observaţiile noastre pot avea nevoie să fie corectate. S-ar putea să fi interpretat greşit datele. S-ar putea să fi făcut o

eroare. Nimeni nu e infailibil. Trebuie să lăsăm întotdeauna deschisă posibilitatea că ceea ce astăzi afirmăm cu tărie ar putea să aibă nevoie în viitor de o reformulare. Istoria gândirii este plină de astfel de transformări. Cunoaşterea trebuie revizuită continuu; cel puţin nu ar trebui să excludem cercetarea. Chiar şi cele mai ferm susţinute postulate şi teorii au fost la un moment dat puse sub semnul întrebării prin cercetări ulterioare; şi chiar unele dintre cele mai preţuite adevăruri din religie, etică, politică, filozofie sau ştiinţă au fost înlocuite. Numai un nebun va refuza să ia în calcul faptul că ar putea greşi şi numai un fanatic va considera că principiile şi concluziile sale finale sunt dincolo de orice critică. Chiar dacă papa poate pretinde că e infailibil, nimeni în afară de anumiţi catolici nu e atât de arogant încât să creadă că acesta are un monopol special asupra adevărului.

Mai există un motiv pentru care failibilismul ar trebui să fie un element intrinsec cunoaşterii umane: eşantionul pe baza căruia putem face o generalizare sau deduce o teorie poate fi limitat sau parţial. Pot fi descoperite noi date. Acestea pot fi bizare, anormale şi neaşteptate. Vechile teorii ar putea fi,

astfel, nevoite să facă loc noilor explicaţii, care sunt mai cuprinzătoare. Aici, *probabilismul* este un termen mai bun decât *failibilismul,* deoarece arată faptul că un eşantion nu e niciodată complet sau final. Deşi, pe baza observaţiilor noastre de până acum, putem să afirmăm cu destulă încredere că toate ciorile sunt negre, am putea găsi un exemplar mutant alb, oricât de puţin probabil ar fi acest lucru.

Nu ar trebui să fim nici purişti şi să conchidem astfel că nu este posibilă nici un fel de cunoaştere. Deoarece nu avem cum să fim niciodată absolut siguri că nu am făcut o greşeală, că nu vor fi descoperite noi fapte sau că generalizările şi teoriile actuale nu vor fi modificate în viitor, putem oare conchide că nici o cunoaştere nu e demnă de încredere? *Există* un set de cunoştinţe 3 J bine fundamentate: ştiinţa, istoria, medicina şi artele practice contrazic această formă de scepticism. Totuşi, o anumită doză de îndoială constituie un element terapeutic în căutarea cunoaşterii atât din stiinte, cât şi din viata 3 3 5 7 3 3 obişnuită. Există însă grade de îndoială şi de probabilitate. Dacă nici o inferenţă nu se poate afirma că e absolută sau complet certă şi dacă ne rezervăm

dreptul de a recunoaşte că am putea greşi, nu înseamnă că nu există multe cazuri în care avem grade relativ ridicate de certitudine. Unde? În primul rând în matematică şi logică. Dacă plecăm de la anumite axiome şi postulate, putem deduce concluzii şi teoreme cu necesitate deductivă. Dacă înţelegem natura numărului, aritmetica şi principiile geometriei euclidiene, nu putem pune la îndoială faptul că doi plus trei fac cinci, că linia dreaptă este cea mai mică distanţă dintre două puncte sau că un triunghi este o figură cu trei laturi. Desigur, putem pune sub semnul întrebării fundamentele lor, aşa cum s-a întâmplat în istoria gândirii. Şi întrucât există diferite sisteme de postulate (de exemplu, geometriile neeuclidiene), se pot deduce diferite concluzii. Totuşi, adevărurile analitice tautologice sunt necesare şi sigure, dacă plecăm de la anumite presupuneri.

Mai există alte ipoteze şi credinţe pe care le pot afirma fără prea multă ezitare: că îmi văd mâna pe care o ţin în faţă, că acum plouă afară sau că râul a ieşit din matcă. Având în vedere mărturia simţurilor, în condiţii normale, nu trebuie să mă îndoiesc că ceea ce observ este asa

cum relatez. Bineînţeles, s-ar putea să mă înşel. Aş putea fi pe jumătate adormit, daltonist sau beat; ar putea fi un miraj, un vis sau o halucinaţie. Mărturia simţurilor este deseori confuză şi distorsionată. Astfel, nu putem afirma cu o certitudine absolută că ceea ce observăm e întotdeauna adevărat, ci numai probabil. Doi bărbaţi stau la bar şi beau de ceva vreme. Unul îi spune[3] celuilalt:[3] „Mai bine nu ai mai bea, căci faţa ta începe să devină neclară!” Unde se află această distorsiune: în cel care percepe sau în cel care este perceput? Acest lucru nu neagă faptul că, până la urmă, putem afirma că unele fapte observate sunt adevărate.

Desigur, faptul de a afirma că un lucru e adevărat nu echivalează cu a-l interpreta sau a-l explica. Consideraţii similare se aplică unor ipoteze şi teorii ştiinţifice mai complexe. Adesea, chiar şi principiile cele mai consacrate au fost răsturnate de experimente şi teorii ulterioare. Explicaţiile cosmologice ptolemeice au fost înlocuite de fizica newtoniană, iar aceasta a fost modificată şi completată de fizica modernă einsteiniană, care ar putea în continuare să fie pusă sub semnul întrebării. Astfel, nici un om de ştiinţă

nu poate să afirme cu o certitudine deplină că teoriile sale au ajuns la o formulare finală, că sunt perfecte, eterne şi indiscutabile. Numai teologii îşi rezervă dreptul de a-şi menţine infailibilitatea. Prin urmare, cel mai prudent este să adopţi principiile failibilismului şi probabilismului.

O altă consideraţie în sprijinul scepticismului selectiv este argumentul sarcinii probării. Suntem bombardaţi constant din toate părţile de afirmaţiile celor care insistă că deţin adevărul. Indiferent dacă e vorba despre credinţe ce ţin de religie, politică, ideologie, filozofie, ştiinţă, paranormal, etică sau viaţa obişnuită, se poate pune întrebarea: este adevărat ce se afirmă? A fost eclipsă în anul 322 î.e.n.? Oare Cristos a înviat din morţi? Va preveni vitamina C răcelile? Oare Pământul a fost vizitat de fiinţe dintr-o altă galaxie? Există viaţă pe Marte? Este reîncarnarea adevărată? Pot fi oamenii posedaţi de diavol? Care este temperatura în centrul pământului? A fost Ceaikovski homosexual? S-a sinucis? Va creşte piaţa de capital? Care e vechimea universului?

S-ar putea să nu avem răspuns la multe dintre aceste întrebări, în sensul în care nu am avea cum să verificăm

faptele. O parte din cunoaşterea pe care o avem se bazează pe propriile percepţii directe şi putem fi destul de siguri de acurateţea ei. O parte se bazează pe mărturia simţurilor celorlalţi oameni, pe informaţii obţinute la mâna a doua sau a treia: în cazul în care considerăm că sunt observatori competenţi, am putea fi dispuşi

să le acceptăm afirmaţiile. în alte cazuri, problemele sunt atât de complexe, încât numai autorităţile dintr-un anumit domeniu le pot rezolva. Cine sunt specialiştii? Oare fiecare domeniu are asa ceva? Ce facem când nu există
>
unanimitate cu privire la faptele relevante şi teoriile adecvate?

Este clar că, în cazul în care considerăm că observaţiile sau mărturiile altora ori explicaţiile experţilor sunt de încredere, ne putem lăsa pe mâna lor. Dar, în alte cazuri, când cineva face o afirmaţie, sarcina probării îi cere să furnizeze dovezi care s-o justifice. Dacă cineva îmi spune că a văzut sirene, nu eu trebuie să dovedesc faptul că acestea nu există, ci el trebuie să-mi demonstreze că sunt reale. Au existat marinari care afirmaseră că le-au văzut, mai ales după săptămâni şi luni petrecute pe mare. Susţinătorii unei afirmaţii întreabă adesea: „Poţi să combaţi ce am spus?” De exemplu, poţi dovedi că Dumnezeu sau îngerii nu există, sau că Bigfoot nu există, sau că OZ N-urile nu sunt conduse de fiinţe extraterestre? Dacă nu poţi, atunci avem dreptul să credem, insistă aceştia.

Desigur, consider că oricine are dreptul să creadă orice doreşte.

întrebările care se pun sunt dacă ceea ce doresc să accepte este de fapt adevărat şi dacă pot face deosebire între propriile dorinţe şi realitatea obiectivă. Aici, îndoiala devine o componentă esenţială a raţionalităţii. Nu trebuie să-i dovedesc nepoatei mele în vârstă de cinci ani că Mos Crăciun nu există. Nimeni nu ar putea niciodată să facă acest lucru într-un mod satisfăcător pentru o minte iscoditoare. Pentru că, dacă duc copilul la Polul Nord, s-ar putea întreba dacă Mos Crăciun nu este cumva la Polul Sud sau dacă nu cumva s-a dematerializat. Toate credinţele ar trebui să fie considerate ipoteze: faptul dacă sunt sau nu adevărate depinde de probele şi de raţiunile pe care se bazează. Dacă nu există dovezi suficiente, atunci cea mai bună opţiune ar putea fi suspendarea judecăţii în aşteptarea altor cercetări. Nu contest faptul că putem dovedi că unele afirmaţii sunt ridicole sau evident false. Afirmaţia potrivit căreia apa de gudron poate vindeca urticaria sau cea potrivit căreia Luna este făcută din şvaiţer ar putea testată şi confirmată sau respinsă destul de concludent.

Prin urmare, unele afirmaţii pot fi rezolvate prin raportare la o serie de probe; altele pot să fie respinse în

acelaşi mod. Unele afirmaţii pot totuşi să atingă probleme ce se situează dincolo de capacitatea noastră actuală de a le confirma sau dovedi. Iar în cazul lor, dacă sunt opţiuni relevante, cea mai bună cale de acţiune este să se suspende judecata, să se adopte poziţia scepticului şi să nu se postuleze o concluzie până când nu apar date noi.

Desigur, în unele cazuri, putem avea anumite dovezi, dar ar putea să nu fie suficiente. Putem bănui că un anumit lucru este adevărat, dar nu putem să-l descriem astfel. Aici, putem formula o ipoteză şi putem afirma că este susţinută într-o anumită măsură, că este probabilă sau improbabilă, fără să ne pronunţăm definitiv într- un sens sau altul.

Aceasta este metoda folosită în ştiinţe. Şi trebuie să recunoaştem că ştiinţele au fost cele mai eficiente în dezvoltarea cunoaşterii. Ştiinţa presupune un anumit scepticism, dar contribuie şi la dezvoltarea efectivă a cunoaşterii.

III
METODA ŞTIINŢIFICĂ

Ce este ştiinţa?

Din moment ce ştiinţa presupune un anumit grad de scepticism în metoda sa, putem întreba: „Există o metodă ştiinţifică?” Unii au negat acest lucru. Dacă există o astfel de metodă, cum funcţionează? Cu siguranţă, metodologia ştiinţifică nu este o cale ezoterică de atingere a cunoaşterii accesibilă numai unei elite sofisticate şi restrânse, ci se dezvoltă din interesele şi scopurile vieţii obişnuite şi progresează odată cu folosirea inteligenţei critice în alte domenii.

Unii interpretează ştiinţa numai în termenii descoperirilor sale, adică o consideră un ansamblu coerent de cunoştinţe abstracte organizate în mod sistematic. Ca atare, ştiinţa poate fi împărţită în domenii de specializare. Unele dintre acestea se suprapun şi au principii comune. Ştiinţele naturii, de exemplu, se bazează pe principiile fizicii şi chimiei; teoriile astronomiei le

consolidează pe cele ale geologiei, în mod similar, ştiinţele vieţii utilizează principiile biologiei genetice şi moleculare. De asemenea, ştiinţele comportamentului şi cele sociale interacţionează prin împărtăşirea, în unele cazuri, a unor concepte, ipoteze şi teorii comune.

Dar, într-un sens mai profund, ştiinţa este o formă de comportament uman, o modalitate de a cerceta natura. Ştiinţa, în acest sens, se referă la un proces activ de investigare, o procedură de testare a ipotezelor şi a legilor. în consecinţă, ansamblul organizat de cunoştinţe ştiinţifice reprezintă pur şi simplu produsul procesului său sau al metodelor sale de cercetare.

Scopurile ştiinţei sunt fără îndoială diverse. Obiectivul cercetării teoretice fundamentale este înţelegerea. în acest caz, sarcina cercetării ştiinţifice este (1) să observe şi să descrie datele; (2) să dateze, să înregistreze şi să clasifice cu precizie obiectul de studiu observat; (3) să formuleze ipoteze şi legi generale cu privire la regularităţi; (4) să explice ceea ce se observă prin raportare la condiţiile şi cauzele precedente; (5) să-şi verifice ipotezele şi legile prin intermediul predicţiilor şi experimentelor; şi (6) să stabilească o

legătură între aceste lucruri prin intermediul unor teorii generale mai cuprinzătoare.

Modelul anterior este destul de general, dar se întâlnesc unele abateri mari de la el. în plus, există stiinte în curs de dezvoltare sau protostiinte ce nu par să îndeplinească toate aceste condiţii. Unele ştiinţe, în special cele sociale, au putut să dezvolte până acum numai un număr limitat de corelaţii statistice de interval mediu sau scăzut şi de ipoteze testate. Unele ştiinţe nu au ajuns la nivelul explicaţiilor generale sau al teoriilor complexe de genul celor formulate în fizică şi în ştiinţele naturii.

Cercetarea ştiinţifică se dezvoltă pornind de la interesele practice ale vieţii de zi cu zi. Cercetarea teoretică este adesea stimulată de asemenea preocupări. Nevoile sociale, politice şi economice încurajează oamenii de ştiinţă să găsească soluţii pentru problemele sociale. Ştiinţa mecanicii, de exemplu, a fost parţial generată de dorinţa specialiştilor în balistică de a determina direcţia proiectilelor lansate de tunurile care tocmai fuseseră inventate şi care erau folosite pentru a distruge fortificaţii. Cercetarea în domeniul energiei atomice a fost accelerată de cursa înarmării nucleare

din timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi de după aceea. Cercetarea în domeniul cancerului a fost încurajată de o incidenţă crescută a temutei boli, de dorinţa publică de a se găsi un remediu şi de alocarea unor mari sume de bani din partea agenţiilor guvernamentale şi private. Aici, inteligenţa este pragmatică şi utilitară: scopul constă în rezolvarea problemelor, descoperirea remediilor, depăşirea obstacolelor şi găsirea posibilelor aplicaţii.

Însă unele cercetări ştiinţifice sunt în mare măsură teoretice, deşi căutarea explicaţiilor satisface o curiozitate umană universală, întrebarea fundamentală care s-a pus este: „Există o metodologie standard a ştiinţei, un set de proceduri pe care oamenii de ştiinţă le urmează pentru a atinge scopurile urmărite?” Mulţi filozofi ai stiintei au încercat să descrie ceea ce credeau că reprezintă procesul de cercetare şi descoperire. Astfel, empiriştii au încercat să urmărească originea cunoaşterii până la nivelul percepţiilor şi senzaţiilor, susţinând că mintea este o tablă

ştearsă asupra căreia îşi lasă amprenta experienţa. Raţionaliştii au legat teoriile generale de procesele deductive ale intuiţiei şi inferenţei. Pragmatiştii au

asociat toate ipotezele cu procesele de rezolvare a problemelor.

Din păcate, aceste eforturi sunt greşit orientate. Nu există o logică simplă a descoperirii pe care o urmează toată lumea. Cunoaşterea se poate forma într-o diversitate de moduri. Penicilina a fost descoperită printr-o observaţie întâmplătoare a lui sir Alexander Fleming. Claude Bernard, luptându-se cu o problemă privind cauza prezenţei zahărului în sângele animalelor, a spus că a ajuns la explicaţia sa prin examinarea amănunţită a datelor experimentale. Einstein şi-a dezvoltat teoriile relativităţii prin punerea la îndoială a postulatelor lui Newton. Procesele de descoperire creativă sunt astfel complexe şi diverse. Trebuie să fim cufundaţi în date, să cunoaştem faptele empirice şi să fim capabili de inferenţe pentru a rezolva problemele întâlnite în procesul de cercetare.

Din punctul de vedere al ştiinţei, validarea şi verificarea unei ipoteze sau a unei idei au o importanţă mai mare decât geneza sa. Prin urmare, pe noi ar trebui să ne preocupe criteriile de validare sau de verificare a cunoaşterii, modul în care stabilim sau justificăm lucrurile în care credem. Ceea ce nu înseamnă că cercetătorul ştiinţific ar

putea să nu deţină anumite calităţi mentale care sunt esenţiale în cursul activităţii sale. Trebuie să fie un observator asiduu al faptelor. Mintea lui trebuie să fie pasivă, ca să spun aşa. Ar trebui să asculte ce îi spune natura, fără să permită ideilor sale preconcepute să intervină. Dacă ipotezele sale sunt adevărate, va formula predicţii şi va trage concluzii, analizând rezultatele cu meticulozitate şi atenţie. Astfel, metoda experimentală depinde direct de datele furnizate. Dar simpla observare a faptelor nu e niciodată suficientă. Omul de stiintă trebuie să pună întrebări despre natură. Cercetarea lui ar putea fi stimulată de o nedumerire sau de o îndoială, iar ipoteza sa, ce ar putea avea la bază o intuiţie creativă sau o supoziţie, reprezintă o soluţie a problemei. Astfel, mintea omului de ştiinţă este atât receptivă şi pasivă, cât şi activă şi manipulatoare. Datele nu sunt doar oferite, ci sunt luate, interpretate, generalizate, legate de alte tipuri de date. Este, astfel, antrenată o anumită capacitate de abstractizare. Sunt dezvoltate relaţii şi teorii care leagă datele între ele; se caută obţinerea unei coerente şi a unei potriviri a explicaţiilor. De exemplu, principiile evoluţioniste au relevantă

teoretică nu numai în biologie, antropologie şi genetică, ci şi în astronomie, geologie şi în alte ştiinţe ale naturii. în mod similar, teoria microbiană a bolii are un domeniu larg de aplicare. Teoriile ştiinţifice reuşite tind să aibă explicaţii mai cuprinzătoare.

Inteligenţa critică – reflexivă, iscoditoare, interpretativă, analitică şi receptivă – acţionează pe tot parcursul procesului de descoperire şi validare a ipotezelor ştiinţifice. Dar întrebarea pe care o ridic din nou este următoarea: care sunt standardele de validare? Acest lucru este deosebit de pertinent atunci când ne întrebăm cum să distingem credinţele veridice de cele false, ştiinţa de pseudoştiinţă.

Metodologia subiectivistă

Unii filozofi ai ştiinţei au negat că există standarde de validare a ipotezelor şi teoriilor ştiinţifice. Paul Feyerabend este probabil cel mai cunoscut exponent al acestei perspective sceptice radicale. El argumentează: „Ideea unei metode care conţine principii stabile, neschimbătoare şi absolut obligatorii de desfăşurare a activităţii ştiinţifice

întâmpină dificultăţi considerabile când se confruntă cu rezultatele cercetării istorice. Descoperim, aşadar, că nu există vreo regulă, oricât de plauzibilă şi de întemeiată în epistemologie ar fi, care să nu fie încălcată într-un moment sau altul. [...] Există *un singur* principiu ce poate fi apărat în *toate* circumstanţele şi în *toate* etapele dezvoltării umane. Este principiul: merge *orice."*[1] El susţine, de exemplu, că revoluţia copernicană şi apariţia teoriei luminii ca undă au avut loc pentru că unii oameni de ştiinţă nu s-au simţit constrânşi de regulile metodologice şi le-au încălcat. „Când Copernic a introdus o nouă perspectivă asupra universului", spune Feyerabend, „el nu a consultat predecesori *ştiinţifici,* ci un pitagorician nebun, precum Philolaos. A adoptat ideile acestuia şi le-a menţinut, în ciuda tuturor regulilor bine întemeiate ale metodei ştiinţifice"[2].

Feyerabend are în mod evident dreptate că cercetarea ştiinţifică nu presupune principii neschimbătoare şi absolut obligatorii. Istoria ştiinţei arată clar că stabilirea principiilor ştiinţifice este adesea o activitate destul de neordonată şi că se pot identifica o mulţime de considerente irelevante. Oamenii de stiintă sunt fiinţe umane ale

căror fantezii subiective şi predilecţii le pot influenţa munca. De fapt, mulţi oameni de ştiinţă încalcă regulile inferenţei şi experimentului. Dar rezultatele ar putea fi, în cele din urmă, acceptate de alţi oameni de ştiinţă şi incluse în ansamblul principiilor ştiinţifice. Faptul că un aspect al cercetării cuiva poate fi justificat nu înseamnă că alte părţi ale perspectivei sale asupra lumii nu ar putea să fie greşite. Newton, de exemplu, credea cu fermitate în Biblie şi în astrologie. Ideea este că oamenii de ştiinţă nu respectă regulile exacte ale validării în toate cercetările lor.

Putem deduce atunci că *nu* există reguli sau criterii pentru stabilirea cunoaşterii ştiinţifice?

Oare singura teorie valabilă este anarhia epistemologică? Feyerabend consideră că, deşi a avut un rol eliberator în timpul Iluminismului, ştiinţa a devenit acum o religie şi o ideologie şi că este adesea duşmanul libertăţii de gândire. Ca urmare, el apără astrologia şi chiar predarea creaţionismului împreună cu teoria evoluţionistă în şcolile publice. Pentru Feyerabend, teoriile ştiinţifice actuale nu sunt mai aproape de adevăr decât basmele sau alte mituri, iar în cazul în

care contribuabilii cred în medicina chineză pe bază de plante şi acupunctură, în voodoo, în vindecarea prin credinţă sau în dansul ceremonial al ploii şi în cosmologia populaţiei hopi, atunci aceste credinţe ar trebui să fie predate în şcoli alături de ştiinţa convenţională, pe care o compară cu o biserică de stat.

O astfel de teorie subiectivistă extremă are consecinţe derutante. Dacă nu există standarde obiective, înseamnă că toate credinţele sunt la fel de adevărate? Dacă nu există standarde riguroase de testare a afirmaţiilor, ar trebui să admitem că orice lucru e adevărat? Dar e cert că există o diferenţă, de exemplu, între o procedură ştiinţifică ce poate izola şi localiza viruşii care provoacă poliomielita şi poate dezvolta un vaccin împotriva lor şi credinţa că această boală e provocată de diavol. Semnificativ este faptul că există o gamă relevantă de dovezi care lămuresc această problemă. Dacă admitem că este dificil să identificăm reguli ferme şi fixe, nu înseamnă că nu există nici una. Alegerea între ipoteze şi teorii nu este arbitrară.

Desigur, unul dintre testele afirmaţiilor ştiinţifice constă în *rezultatele* lor: în tehnologie şi în

practică. însă Feyerabend contestă această idee, susţinând că alte ideologii au şi ele rezultate. Religiile construiesc catedrale şi mântuiesc suflete, iar doctrinele revoluţionare răstoarnă societăţile instituite. Dar tipurile de consecinţe experimentale ale cercetării ştiinţifice sunt, într- un sens, independente de propriile noastre dorinţe. întrebat de ce preferă să se deplaseze cu avionul în loc de mătură, Feyerabend răspunde dezinvolt: „Ştiu cum să folosesc avioane, dar nu ştiu cum să folosesc mături, şi n-am chef să învăţ”. Dacă Feyerabend nu crede în standarde obiective ale adevărului, atunci de ce nu sare de la fereastra unei clădiri cu 50 de etaje?[3] Răspunsul este clar: există realităţi greu de clintit care ne zădărnicesc sau ne îndeplinesc dorinţele. Teoria lui Feyerabend este contradictorie, deoarece nu poate oferi motive obiective pentru care ar trebui s-o acceptăm în afara preferinţei personale sau a capriciului. *Există* principii care guvernează călătoria cu avionul, iar săritul de la o fereastră aflată la înălţime ar trebui să-l lecuiască) de perspectiva potrivit căreia că nu există standarde de cercetare cu o validitate mai ridicată.

Potrivit lui Feyerabend, ştiinţa este

un fenomen social adânc încorporat într-un întreg mediu cultural. Poate fi strâns legată de o perspectivă religioasă asupra lumii (cum era cazul în perioada medievală) sau se poate afla în opoziţie cu ea (cum se întâmplă în perioada modernă). Are afinităţi puternice cu statul şi cu economia, care beneficiază de pe urma descoperirilor şi aplicaţiilor sale şi care fie îi încurajează (prin sprijin), fie îi influenţează (prin restricţii) perspectiva asupra lumii. Lîsenko a fost ajutat de statul stalinist deoarece teoria sa despre evoluţia biologică susţinea ideologia dominantă, iar cercetarea nucleară a fost sprijinită masiv în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi ulterior datorită potenţialului său militar. Toate acestea sunt indubitabile. Dar putem trage concluzia că obiectivitatea ştiinţifică este doar un mit şi că nu rămânem decât cu o formă de relativism social?

într-o carte celebră, intitulată *Structura revoluţiilor ştiinţifice,* Thomas S. Kuhn atrage atenţia asupra faptului că, în unele epoci istorice, o întreagă paradigmă ajunge să fie înlocuită de alta.[4] în astfel de perioade revoluţionare, schimbarea poate fi produsă de diferiţi factori sociali şi culturali. Kuhn descrie „transferul de

fidelitate” de la o paradigmă la alta ca pe un fel de „experienţă de convertire”. Iniţial, ar putea exista o puternică rezistenţă faţă de noul cadru teoretic, dar, în cele din urmă, acesta va avea câştig de cauză şi practic întreaga comunitate ştiinţifică îl va adopta. Adesea, factorii care contribuie sunt extraştiinţifici, iar alegerea unei teorii nu seamănă cu o demonstraţie din logica formală sau din matematică.

Ar trebui oare, pornind de la observaţiile lui Kuhn despre ce s-a întâmplat de atâtea ori în istoria ştiinţei, să conchidem că nu există standarde obiective de validitate ştiinţifică? Unii

> i>

au sugerat că noile paradigme triumfă datorită unei „estetici mistice”. Câţiva adepţi actuali ai paranormalului îl citează pe Kuhn pentru a-şi susţine şi consfinţi teoriile netestate. Kuhn însusi

J 5 ţ Î

neagă aceste implicaţii: el crede că rezistenţa continuă faţă de noile teorii (precum în cazul lui Joseph Priestley) poate fi ilogică sau neştiinţifică. Cel care continuă să se opună noii perspective după ce întreaga profesie a fost convertită la ea încetează să mai fie om de stiintă. Deşi Kuhn crede că intervin forme extralogice de persuasiune, nu înseamnă că „nu există multe motive întemeiate pentru a

prefera o teorie în locul alteia”. El susţine că acestea sunt „motive de genul celor care sunt standard în filozofia ştiinţei”[5].

Testarea ipotezelor în ştiinţă

întrebările pe care trebuie să le ridicăm sunt următoarele: Care pot fi motivele întemeiate pentru alegerea unei ipoteze sau a unei teorii şi care pot fi argumentele întemeiate pentru acceptarea lor? Aici, accentul ar trebui să fie pus pe *criteriile* de testare a unei afirmaţii, nu pe procedura sau metoda prin care se ajunge la ea.

Nu cred că există criterii sau reguli uşor de formulat ce pot fi stabilite în prealabil. Intr-o oarecare măsură, trebuie să ne extindem scepticismul la ştiinţa în sine şi să respingem orice mit potrivit căruia ştiinţa sau metoda ştiinţifică sunt exacte şi infailibile.

Oamenii de stiintă dau dovadă de aceleaşi slăbiciuni specifice restului fiinţelor omeneşti, iar ştiinţa, acolo unde este instituţionalizată, poartă toată povara şi dezavantajele tradiţiei şi prejudecăţilor sădite în practica sa. Oamenii de ştiinţă pot fi şi ei cât se poate de dogmatici şi

de ostili în faţa unor idei noi. Obiceiurile întipărite nu sunt proprietatea exclusivă a religiei, a clasei economice sau a etnicităţii, ci afectează toate activităţile umane.

Totuşi, există unele standarde pentru testarea afirmaţiilor. Acestea pot fi greu de atins şi pot exista abateri mari de la ele în practica propriu- zisă. Există cel puţin trei criterii importante: (1) necesitatea dovezilor, (2) coerenţa logică şi (3) consecinţele tehnologice şi experimentale.

Dovezile

Principiul coroborării. Adepţii pozitivismului logic au încercat să introducă criterii riguroase ce ne-ar permite să determinăm caracterul adecvat al ipotezelor ştiinţifice. Aceste criterii au fost supuse de atunci unor critici aspre, în special principiul verificabilităţii, care a fost recomandat ca o teorie a semnificaţiei şi care trebuia să ne ajute să distingem afirmaţiile autentice de pseudoafirmaţii. O afirmaţie empirică sau sintetică, susţineau pozitiviştii, este semnificativă dacă şi numai dacă există condiţii în care conţinutul său poate fi testat. Criticii au subliniat că acest criteriu

este mult prea strict. Multe afirmaţii din stiinte sunt teoretice şi nu au un conţinut ce poate fi confirmat cu uşurinţă. în plus, nu se poate determina întotdeauna a priori ce anume este testabil.

Privită în sens general, intenţia din spatele principiului verificabilităţii este lăudabilă: trebuia să ne ajute să separăm absurdităţile evidente din metafizică, teologie şi pseudoştiinţe de ipotezele semnificative. Din păcate, criteriile impuse sunt prea înguste, semănând cu o cămaşă de forţă pusă cercetării ştiinţifice: faptul de a determina care propoziţii sunt autentice şi care lipsite de sens numai printr-o analiză anterioară cercetării reprezintă o simplificare exagerată. Adesea, suntem limitaţi de propria paradigmă preexistentă, care ne face să respingem din start anumite afirmaţii.

Principiul *verificării,*[3] diferit de verificabilitate, este o variaţie a criteriului empiric. Reprezintă o componentă esenţială a metodologiei ştiinţifice. Principiul verificării are atât un aspect pozitiv, cât şi unul negativ. În primul rând, o ipoteză este adevărată (şi nu semnificativă) dacă a fost verificată, direct sau indirect, şi dacă există o serie de dovezi care pot fi aduse în sprijinul

ei. Insă, după cum a subliniat Hume, nu putem spune niciodată cu certitudine că inducţiile noastre bazate pe observaţie şi pe experiment sunt complete. Prin urmare, nici o ipoteză nu este confirmată definitiv, ci e numai probabilă. Nici măcar nu putem confirma însuşi principiul inducţiei.

Karl Popper a încercat să modifice acest criteriu printr-un principiu negativ: nonfalsificabilitatea. El a susţinut că procedura actuală din stiinte este aceea de a introduce conjecturi sau ipoteze, adesea bazate pe o presupunere creativă şi intuitivă. Acest lucru nu este susţinut întotdeauna de colectarea meticuloasă de date sau de experiment. însă problema decisivă este dacă ipoteza presupusă e justificată, în acest caz existând teste ce pot fi utilizate. Cel puţin, trebuie să putem falsifica teoria prin stabilirea faptului dacă aceasta poate fi respinsă sau susţinută de dovezile empirice. O teorie este lipsită de sens dacă nu există condiţii în baza cărora să poată fi infirmată.

Sunt de acord cu criteriile de verificare atât pozitivă, cât şi negativă. O terminologie mai adecvată care să exprime mai bine ce se întâmplă ar fi *principiul coroborării.* Mai întâi,

încercăm să demonstrăm o afirmaţie prin raportarea la observaţii şi experimente clar stabilite. Totuşi, în multe cazuri nu avem date suficiente; unele ipoteze complicate nu pot fi confirmate decât fie printr-un singur test (de exemplu, experimentul Michelson-Morley a fost conceput pentru a confirma teoria einsteiniană a relativităţii cu privire la viteza luminii), fie printr-o infirmare a explicaţiilor alternative. Dacă o teorie rezistă la cele mai severe teste ce pot fi formulate, este coroborată şi acceptată, deşi poate să fie detronată când sunt descoperite noi explicaţii şi noi date.

Coroborarea intersubiectivă. Principiul coroborării se referă la dovezi *publice.* Adică, afirmaţiile ce au la bază introspecţii sau observaţii subiective accesibile numai unei singure persoane nu sunt niciodată suficiente. În principiu, trebuie să poată fi coroborate independent de alţi observatori imparţiali. Misticii şi clarvăzătorii pretind că au un acces interior la adevăr: aceştia se referă la un fel de pătrundere sau de iluminare pe care numai ei o posedă. încercarea de a transpune acest lucru în cuvinte, spun ei, nu poate comunica esenţa experienţei, din moment ce este

„inefabilă”. Dar ştiinţa nu poate să accepte afirmaţii subiective despre realitate, ci trebuie să reproducă experienţa sau experimentul. Ceea ce înseamnă că orice om de stiintă din orice laborator care se supune unor condiţii standard ar putea obţine aceleaşi reacţii chimice sau ar putea observa aceleaşi fenomene cu ajutorul instrumentelor sale.

Una dintre problemele pseudoştiinţelor este faptul că afirmaţiile făcute atât de des de adepţii lor rezistă coroborării din partea unor cercetători independenţi sau neutri. Una dintre problemele fundamentale ale parapsihologici actuale o constituie faptul că cercetătorii independenţi nu-i pot reproduce aproape deloc rezultatele. Printre aceşti cercetători nu se numără numai sceptici, care aproape că niciodată nu obţin rezultate, ci şi alţi parapsihologi din alte laboratoare, care nu pot obţine aceleaşi date şi nu pot determina condiţiile în care se presupune că se produce efectul. O problemă similară se întâlneşte în cazul aşa- numitei cunoaşteri bazate pe revelaţie, care reprezintă o componentă fundamentală a marilor religii. Cum ştim că experienţele celor care ar fi primit revelaţii au fost „autentice”, dacă

nu pot fi coroborate de alţii? Trebuie să existe cel puţin câţiva martori oculari credibili, mai ales în cazul afirmaţiilor care se abat de la aşteptările noastre obişnuite despre lume. Nu vorbesc despre relatări din auzite, despre care se ştie că nu sunt de încredere, ci despre mărturii directe ale mai multor persoane.

Chiar şi în acest caz, ar trebui să prevenim cititorul în legătură cu unele dintre aşa-numitele declaraţii ale martorilor oculari. Deşi reprezintă fundamentul oricărui criteriu empirico-experimentalist de stabilire a dovezilor, fără de care ştiinţa nu poate progresa, percepţia senzorială poate fi o capcană. În primul caz, observatorul neinstruit poate să judece adesea greşit „faptele” cu care se confruntă. Cei trei orbi care descriu diferit acelaşi elefant ilustrează această dificultate. Mulţi oameni pot fi martori la o crimă, aşa cum se întâmplă în filmul *Rashomon,* şi fiecare va oferi o altă versiune cu privire la ceea ce s-a întâmplat: acest lucru este influenţat de perspectiva din care martorul priveşte evenimentul. Am întâlnit persoane care jură că au fost răpite şi duse la bordul unui OZN în spaţiul cosmic sau că au fost vizitate de spiritul unei rude decedate. Actul percepţiei este rareori

lipsit de interpretări bazate pe o idee, o ipoteză sau o teorie preconceptută, în special atunci când căutăm cauze. în acest caz, un ochi *critic* este o componentă esenţială a observării. Pentru a vedea ceva, trebuie să ştim ce anume să căutăm. Percepţiile fără concepte interpretative pot fi neinteligibile. Avem nevoie de utilizarea creativă a inferenţei şi a logicii pentru a interpreta datele, nu de o inferenţă care distorsionează faptele sau le influenţează pentru a se potrivi unei teorii preconcepute, ci de o inferenţă condiţionată de ceea ce se află de fapt acolo. Este necesar să existe observatori instruiţi care pot verifica veridicitatea unei observaţii şi care apoi pot să-i dea o anumită coroborare intersubiectivă. Trebuie să întrebăm nu numai ce se întâmplă, ci şi *de ce* sau *cum;* şi numai investigaţiile efective pot răspunde la aşa ceva prin formularea întrebărilor şi aflarea răspunsurile posibile.

O întrebare adresată adesea este: „Ce anume reprezintă dovezi suficiente pentru ca o afirmaţie să fie acceptată?” Nu există răspunsuri simple. Dacă cineva este înclinat către o teorie, atunci numai câteva exemple pot fi considerate suficiente pentru a-i stabili

credibilitatea. În unele situaţii, poate fi suficient un singur experiment decisiv. în alte cazuri însă am putea fi nevoiţi să testăm şi să retestăm datele înainte de a putea afirma că ipoteza noastră este justificată.

Probabilitate, failibilitate, scepticism. Aici ne întoarcem la discuţia noastră anterioară, şi anume că nici o teorie nu este *până la urmă* confirmată decisiv, din moment ce ne putem înşela şi pot fi descoperite noi date. O teorie este valabilă numai în măsura în care şi dovezile prezentate în sprijinul său sunt valabile; iar acest lucru este adesea doar comparativ. Toate celelalte explicaţii pot părea mai puţin probabile sau pot fi complet falimentare, deşi teoria pe care o avem poate să nu fie sigură. Aici, îndoielile constructive apar din nou ca un ingredient fundamental al cercetării aflate în desfăşurare. Ipotezele sunt idei de lucru sau formulări provizorii până când obţin coroborare. Multe astfel de ipoteze devin consacrate prin coroborarea repetată. Insă, avand în vedere istoria ştiinţei, trebuie să fim pregătiţi să admitem posibilitatea că au nevoie de o revizuire la o dată ulterioară.

Problema *gradului* de certitudine a teoriilor unei persoane este deosebit de

relevantă pentru celebra interpretare a miracolelor de către Hume: este mult mai probabil să acceptăm o afirmaţie dacă nu ne contrazice experienţa sau ceea ce ştim deja că este adevărat. Ipoteza poate fi nouă, dar nu trebuie să contrazică totalitatea dovezilor care au fost deja acumulate. în cazul în care o afirmaţie promite să răstoarne un întreg ansamblu de date şi ipoteze pe care acum le acceptăm pe baza unor argumente temeinice, atunci, înainte de a o accepta, trebuie să avem argumente şi mai solide pentru a face acest lucru. Afirmaţiile ieşite din comun necesită astfel confirmări suplimentare. Prin urmare, înainte de a putea invoca explicaţii referitoare la miracole sau la forţe oculte care răstoarnă legile şi regulile bine statornicite ale experienţei şi naturii, am avea nevoie de dovezi foarte convingătoare.

Putem vedea relevanţa argumentului lui Hume în cazul domeniilor parapsihologici, astrologiei şi paranormalului. Adesea, se fac afirmaţii care, dacă sunt adevărate, ar nega principii bine stabilite atât ale stiintei, cât şi ale vieţii obişnuite. C.D. Broad a subliniat o serie de principii pe care parapsihologii se pare că doresc să le detroneze: (1) că evenimentele viitoare

nu pot afecta prezentul *înainte* de a se produce (cauzalitate inversă); (2) că mintea unei persoane nu poate produce o schimbare în lumea materială: trebuie să existe intervenţia unei anumite energii sau forţe fizice; (3) că o persoană nu poate cunoaşte conţinutul minţii altei persoane decât prin utilizarea unor inferenţe bazate pe experienţă şi rezultate din observarea discursului sau a comportamentului; (4) că nu putem şti în mod direct ce se întâmplă în puncte aflate la distanţă în spaţiu fără o percepţie senzorială sau o energie care ne este transmisă; şi (5) că fiinţele neîncarnate nu există ca persoane separabile de corpul fizic[6]. Aceste principii generale au fost dezvoltate pornind de la o multitudine de observaţii şi nu ar trebui abandonate până când nu există suficiente dovezi care ar face ca respingerea lor să fie mai plauzibilă decât faptul de a le accepta. Cei care folosesc termenul *paranormal* cred că au descoperit un ansamblu de fapte empirice care pun în discuţie exact aceste principii. Cercetările ulterioare ne vor arăta dacă aşa stau lucrurile. Aceste principii nu sunt sacre şi poate că într-o bună zi vor trebui să fie modificate – dar numai dacă ne obligă dovezile empirice.

Mi se pare că argumentul lui Hume poate fi împins mult prea departe. Trebuie să fim suspicioşi cu privire la eforturile bazate pe raţionamente a priori, prin care se afirmă că unele ipoteze sunt false din moment ce sunt incomprehensibile în cadrul conceptual actual. Argumentul lui Hume poate fi folosit de către scepticii cu vederi înguste pentru a nega toate noile teorii revoluţionare; trebuie să ne protejăm de posibilele sale abuzuri. Insă trebuie să fim pregătiţi să ne schimbăm radical cadrul conceptual, dar numai dacă există suficiente date noi ce nu pot fi explicate prin alte mijloace. Toate teoriile, în ultimă instanţă, trebuie să dea prioritate *dovezilor.* Trebuie să avem dovezi puternice şi credibile înainte de a fi dispuşi să răsturnăm teoriile consacrate. Acest lucru s-a întâmplat de multe ori în procesul cercetării ştiinţifice şi trebuie să fim mereu pregătiţi pentru o astfel de schimbare.

Coerenţa logică

Claritatea analitică. Testul de început al unui enunţ îl constituie precizia formulării sale. Astfel, înainte de a putea evalua o afirmaţie, trebuie să analizăm semnificaţia ideilor şi a

conceptelor pe care le presupune. înainte de a putea spune dacă enunţurile făcute sunt justificate, trebuie să ştim dacă au vreun sens. Astfel, clarificarea lingvistică şi logică reprezintă preambulul oricărei cercetări empirice. Oamenii tind să comită multe erori. Ideile pot să nu fie clar enunţate, pot fi vagi şi chiar incoerente. Uneori, ideile abstracte nu au nici un element de referinţă şi chiar pot fi lipsite de un sens clar. N-am putea afirma că există un singur criteriu pentru claritate, dar există câteva principii importante.

în primul rând, ar trebui întotdeauna să încercăm să ne definim termenii, dacă e posibil, prin folosirea sinonimelor sau prin indicarea caracteristicilor sau proprietăţilor la care se referă cuvintele, în special dacă sunt descriptive. Unii termeni nu au o conotaţie clară. (De exemplu, termenii etici precum *bun* sau *drept* sunt dificil de definit prin desemnarea unor proprietăţi observabile în lume. Cu toate acestea, sunt înţeleşi.)

în al doilea rând, ar trebui să încercăm să examinăm contextul în care termenii sunt folosiţi, pentru a vedea dacă îi putem înţelege. Ceea ce

înseamnă că, pentru a înţelege limbajul, trebuie să fim familiarizaţi îndeaproape cu obiectul de studiu şi cu modul în care termenii şi conceptele interactionează în diverse situaţii.

În al treilea rând, pentru a face acest lucru, trebuie să vedem cum sunt folosiţi termenii şi ce rol sau ce funcţie îndeplinesc. Prin urmare, ar trebui să căutăm întotdeauna cazurile în care un termen este folosit şi să vedem ce rol are într-un anumit context pentru a înţelege ce ar putea însemna.

în ştiinţe, dacă vrem să dezvoltăm ipoteze sau teorii testabile, e nevoie de o minimă precizie. în poezie şi religie, termenii pot avea doar utilizări metaforice sau simbolice şi pot servi pentru a evoca sentimente sau stări de spirit, pentru a trezi mai degrabă pasiunea şi angajamentul decât pentru a stimula gândirea cognitivă sau imaginile perceptuale. Este important să nu confundăm sensurile termenilor în diferitele contexte în care sunt folosiţi. Aceştia pot să transmită informaţii, în special atunci când se găsesc în propoziţii sub formă de enunţuri afirmative sau negări; dar pot avea funcţie imperativă (când exprimă un ordin), interogativă (când ridică întrebări) sau performativă (când exprimă o ceremonie), contemporană a adus

contribuţii importante la înţelegerea limbajului.
Dar aici vorbim despre înţelesul limbajului, nu despre adevărul afirmaţiilor sau al credinţelor. Nu putem stabili dacă un lucru este adevărat în cazul în care se dovedeşte absurd sau lipsit de sens.

Nu ne referim numai la clarificarea unor părţi de vorbire, cuvinte, termeni şi concepte, ci şi la cea a unor propoziţii sau enunţuri. Acestea pot avea o formă sau o funcţie descriptivă, analitică, expresivă, prescriptivă, imperativă, performativă, interogativă etc. Din punctul de vedere al cunoaşterii, suntem preocupaţi de (1) enunţurile descriptive, teoretice sau explicative şi dacă şi cum pot fi considerate adevărate şi (2) de enunţurile prescriptive, de faptul dacă acestea funcţionează sau nu şi de consecinţele întrebuinţării lor.

Validitatea internă. Ideile, ipotezele, credinţele sau enunţurile nu sunt niciodată susţinute sau rostite în izolare. în caz contrar, ar fi elemente fragmentate. Trebuie să vedem modul în care sunt legate de alte credinţe sau propoziţii într-un cadru sau o structură. Prin urmare, credinţele noastre sunt legate prin inferenţă logică şi pot avea un fel de simetrie internă. în consecinţă,

o condiţie necesară (dar nu suficientă) pentru adevărul sau justeţea unei ipoteze este aceea de a fi concordantă cu alte enunţuri care sunt acceptate. Aici se aplică regulile logicii deductive. Unii filozofi au crezut că această coerentă internă este suficientă în sine.

Dacă Rip Van Winkl- se întoarce acasă după douăzeci de ani, fără să fie conştient de nici una dintre afirmaţiile factuale făcute de oamenii din jurul lui, tot poate verifica veridicitatea enunţurilor lor văzând dacă acestea contrazic sau nu aserţiunile anterioare. Dar nu poate explica pe deplin ceea ce a întâlnit dacă nu a coroborat datele empiric. Pentru a putea fi considerate adevărate, premisele şi teoriile noastre au întotdeauna nevoie de un anumit continui empiric.

Coerenţa cuprinzătoare. Totuşi, deşi judecăm silogisme şi argumente particulare sau ipoteze şi teorii în limitele unei singure ştiinţe, prin criterii specifice acelei cercetări sau discipline, se face întotdeauna efortul de a merge în afară şi de a generaliza. Căutăm să stabilim relaţii între diferite ştiinţe, iar pe ultimele să le raportăm la principii mai largi.

Unii filozofi s-au gândit că, dacă ar putea dezvolta un sistem sufficient de

cuprinzător şi de elegant, ar putea în cele din urmă să încorporeze toate enunţurile posibile şi astfel să cuprindă adevărul despre univers ca întreg. Este vorba despre aşa-numita doctrină a relaţiilor interne. În acest caz, pericolul este că, deşi putem stabili că o serie de propoziţii filozofice, teologice sau ideologice sunt valide şi le putem integra într-un sistem mai larg, problema care încă rămâne nerezolvată este de multe ori veridicitatea întregului cadru. Tomismul şi marxismul ilustrează astfel de sisteme cuprinzătoare. Au fost depuse mari eforturi ad-hoc pentru a explica orice discrepanţe constatate în astfel de sisteme. Din păcate, angajamentul faţă de un sistem total ne poate distorsiona judecata şi percepţia. Putem fi atât de absorbiţi de perspectiva sa globală şi de răspunsul său totalizator la întrebările fundamentale, încât discrepanţele factuale sunt negate, ignorate sau eliminate. Deşi argumentele folosite pentru elaborarea şi apărarea sistemului de credinţă pot fi valide din punct de vedere formal, ar putea să nu oglindească cu fidelitate lumea materială. Multe teorii sunt coerente la nivel intern, dar din moment ce una sau mai multe premise sunt false, sistemul

este fals, întrebarea ce trebuie adresată întotdeauna este: oare premisele sunt factual adevărate sau pot fi susţinute de fapte? Acestea nu ar trebui să fie testate doar printr-un apel la „intuiţie” sau cogniţie, ci prin dovezi. Astfel, în cazul tomismului, problema o constituie premisa referitoare la Dumnezeu, care e nefondată, iar în cel al marxismului, o constituie legile dialectice ale istoriei, care sunt neconfirmate.

Aici am trecut dincolo de stiintă către metafizica, teologia şi filozofia propriu-zise. Una e să cauţi şi să dezvolţi enunţuri unificatoare în cadrul unei ştiinţe sau între ştiinţe (principiul evoluţiei ilustrează al doilea caz) şi cu totul altceva să dezvolţi o teorie unificatoare a istoriei sau o teorie ontologică a realităţii ultime. Aici ne aflăm în domeniul metastiintific. O filozofie cuprinzătoare a naturii se bazează adesea pe o generalizare ce porneşte de la ştiinţe într-o etapă a dezvoltării cunoaşterii şi pe reflecţii filozofice asupra primelor principii ale ştiinţei, religiei şi artelor. însă, astfel de demersuri sunt deseori periculoase. Eforturile de a construi sisteme filozofice cuprinzătoare au fără îndoială unele
merite, deoarece ne oferă o anumită

perspectivă şi caută să ne integreze cunoaşterea. Dar astfel de sisteme nu pot fi testate numai prin criterii analitice şi/sau deductive: pentru a fi cât de cât fundamentate, au nevoie de teste empirice.

Consecinţele pragmatice

Testul experimental. Acest criteriu este legat de empirism şi de necesitatea existenţei unor dovezi coroborante, dar merge dincolo de asta, deoarece cunoaşterea nu e doar o descriere a ceea ce există, ci a ceea ce poate fi. Intr-un anumit sens, afirmaţiile bazate pe credinţă sunt planuri sau reguli de acţiune; ele fac predicţii cu privire la ce este probabil să se întâmple dacă vom adopta anumite forme de comportament.

A spune că „zahărul e solubil” înseamnă că, dacă vom introduce o lingură de zahăr într-un pahar cu apă, această substanţă cel mai probabil se va dizolva. Enunţul poate fi interpretat în termeni operaţionali. Multe sau cele mai multe propoziţii din ştiinţă au o formă ipotetică sau condiţională, astfel încât, dacă vom face ceva, atunci se vor produce anumite consecinţe. Fiecare

teorie explicativă conţine unele predicţii implicite (în mod direct sau indirect); altfel, nu se poate spune că este adevărată. Nu vreau să spun prin asta că fiecare propoziţie dintr-o teorie este echivalentă cu sensul său operaţional – acest criteriu riguros este mult prea îngust ci numai că o teorie ar putea fi asociată, cel puţin indirect, cu propoziţii care sunt testabile din punct de vedere operaţional.

Experimentalismul nu este reductibil la empirism. Ultimul se referă la date senzoriale şi la rapoarte observaţionale procesate în mod pasiv; primul se referă mai explicit la condiţiile prin care sunt testate ipotezele. Le judecăm după consecinţele lor verificate.

Rezolvarea problemelor şi aplicaţiile tehnologice. Un alt test în legătură cu care e mai dificil să se facă generalizări este faptul că ipotezele şi credinţele noastre exercită o influenţă asupra comportamentului nostru prin generarea de idei suplimentare ce pot modifica lumea în care trăim. Cercetarea pură în ştiinţele naturii a fost justificată în moduri surprinzătoare în timpurile moderne din cauza aplicării tehnologice a principiilor descoperite şi a faptului că o astfel de cunoaştere a

avut importante rezultate practice.

Ideile sunt aşadar prescripţii şi directive: ne îndeplinesc scopurile şi obiectivele şi pot fi astfel evaluate stabilind faptul dacă rezultatul obţinut a meritat sau nu. Există, prin urmare, o componentă *evaluativă.* Aici, testul nu este pur şi simplu dacă un enunţ sau o ipoteză este adevărată din punct de vedere descriptiv sau sigură din punct de vedere analitic, ci dacă este satisfăcătoare sau potrivită situaţiei. Judecăm ideile în parte prin eficacitatea lor: prin rezultatele lor, prin ceea ce generează, prin ceea ce aduc la existenţă. Fizica newtoniană ne-a oferit tehnologia motorului cu aburi şi a pompei de apă, iar fizica contemporană ne-a adus călătoriile în spaţiu şi tehnologia informatică. Sar putea să nu preţuim mereu aplicaţiile tehnologice, dar rezultatele ideilor sunt relevante într-un fel pentru adevărul lor. Intr-un anumit sens, justeţea unei credinţe depinde de măsura în care se poate demonstra că *puterea* sa este adevărată.

Ideile ajută la liniştirea îndoielilor, depăşirea obstacolelor şi rezolvarea problemelor. Sunt instrumente şi unelte; dar, mai mult, ele sunt unelte

ale descoperirii şi creaţiei. Gândirea este instrumentală: pentru omul obişnuit, ale cărui gânduri pot fi judecate prin faptul că îi permit sau nu să facă faţă vieţii, şi pentru omul de ştiinţă, ale cărui idei au consecinţe vizibile în lume.

Apărarea metodei ştiinţifice

Pe scurt, metoda ştiinţifică presupune trei componente principale: (1) dovezi, (2) validitate logică şi (3) caracter practic. Aceste criterii sunt strâns legate de modul de funcţionare al credinţelor în viaţa de zi cu zi, unde inteligenţa critică îşi face simţită prezenţa. Acest lucru este relevant pentru o altă problemă importantă: apărarea sau justificarea metodei ştiinţifice. Două considerente destul de fundamentale sunt relevante. în primul rând, angajamentul faţă de metoda ştiinţifică este concordant cu folosirea inteligenţei critice în experienţa obişnuită şi, în al doilea rând, metoda prezintă avantaje de ordin pragmatic.

Mulţi filozofi şi teologi care au criticat activitatea ştiinţifică au cerut justificarea totală a ştiinţei şi a metodei ştiinţifice. Dar acest lucru

este inadecvat, deoarece ştiinţa este presupusă de gândirea obişnuită şi de raţionamentele tehnologice deja puse în aplicare.

în plus, regulile ce guvernează gândirea obişnuită nu sunt relative cultural sau numai o predilecţie a civilizaţiei occidentale, aşa cum par să argumenteze budiştii zen şi alţii atunci când susţin că metoda ştiinţifică empirică şi conceptuală este occidentală, în timp ce culturile asiatice sunt înclinate mai mult spre cunoaşterea „intuitivă” şi „mistică”. Dar analiza datelor antropologice pare să ne sugereze că o anumită modalitate de cunoaştere teleonomică de tip mijloc-scop este întâlnită în cazul tuturor culturilor, chiar şi al celor primitive. Teoria structuralismului a lui Claude Lévi-Strauss pare să susţină noţiunea unui set de condiţii invariabile ce stau la baza mentalităţii umane[7]. Cu alte cuvinte, chiar dacă mintea primitivului este axată pe tradiţia sa religioasă mistică, acest lucru nu subminează sau invalidează angajamentul său faţă de raţionamentul tehnologic. Mai degrabă, o completează şi este întotdeauna prezent ca o componentă necesară a vieţii. Intr-adevăr, negarea unui nivel

minim de gândire obiectivă ar face viaţa în orice cultură imposibilă. Astfel, din nou, nu putem nega utilizările importante ale bunului-simt şi metodei ştiinţifice în anumite sectoare ale vieţii, atât în cazul primitivului, cât şi în cel al omului modern. A face asta ar însemna să contrazici lucruri evidente. întrebarea este însă: „Cât de departe să *extindem* această metodă?”

A cere o justificare a principiilor prime deja adânc sădite şi active în lumea practicii înseamnă a ridica o problemă falsă. în ceea ce priveşte justificarea deducţiei, justificarea regulilor generale izvorăşte atât din judecăţile particulare în care respingem sau acceptăm inferenţe deductive, cât şi dintr-o examinare a regulilor generale în sine. Aristotel nu putea decât să formalizeze principiile inferenţei deductive care erau deja implicite în judecăţile oamenilor obişnuiţi şi în argumentele sofiştilor. Astfel, atât regulile, cât şi inferenţele particulare sunt justificate prin armonizare reciprocă. O regulă este modificată dacă duce la o inferenţă pe care nu suntem dispuşi s-o acceptăm; o inferenţă este respinsă dacă încalcă o regulă pe care nu dorim să o modificăm. Consideraţii similare se aplică şi în cazul metodei

ipotetic-deductive a inducţiilor ştiinţifice. Anumite ipoteze sunt justificate dacă se conformează canoanelor valide ale cercetării inductive, iar canoanele sunt valide în cazul în care codifică în mod corect practicile inductive acceptate. Prin urmare, putem înceta să ne mai chinuim cu întrebări nelegitime despre justificarea inducţiei ştiinţifice şi să examinăm, în schimb, întrebuinţările reale. Definiţia unei reguli generale se referă la astfel de întrebuinţări. Acest aspect logic este important. Justificarea metodologiei ştiinţifice se bazează în mare măsură pe analiza şi reflecţia referitoare la ceea ce facem deja, adică la regulile intrinseci întrebuinţării. Nu este o metaregulă impusă obiectului proceselor obişnuite de cercetare.

întrucât metoda ştiinţifică este în acelaşi timp o propunere normativă, apelul la întrebuinţarea existentă nu este suficient de unul singur, mai ales dacă dorim să justificăm o extindere a metodei la alte domenii. Prin urmare, trebuie luate în considerare aspecte suplimentare în ceea ce priveşte chestiunea justificării.

Există şi un alt aspect logic important referitor la tipurile de întrebări care sunt formulate. Nu există întrebări

„ultime”, ci numai penultime, iar acest lucru se aplică justificării pentru ceea ce facem deja, procedurilor pe care le utilizăm şi lucrurilor pe care trebuie să le întreprindem. A cere justificarea principiilor prime prin deducerea lor din principii şi mai fundamentale ar necesita fie să le reducem la termeni indefinibili sau la propoziţii nedemonstrabile, care sunt ultime, fie să comitem o eroare de tip *petitio principii* prin presupunerea însuşi principiului pe care dorim să- 1 dovedim. Prin urmare, nu „justificăm” principiile prime; dar încercăm să le facem să pară rezonabile. În acest caz, apărarea filozofică implică un argument raţional, în care încercăm să ne justificăm poziţia generală. Această procedură nu este diferită de cea utilizată în context juridic, unde încercăm să argumentăm nu doar prin deducere bazată pe principii prime, ci şi prin alăturarea, concentrarea sau convergenţa consideraţiilor, factorilor şi argumentelor care fac ca apărarea să pară convingătoare.

Aici, există o consideraţie contextuală de bază. Nu începem niciodată un astfel de raţionament *de novo* sau de la zero. Justificările sunt impuse în cazul de faţă de situaţii reale şi probleme concrete. în

experienţa umană, nu există nici începuturi şi nici încheieri absolute ale succesiunii principiilor morale. De fapt, pot fi formulate întrebări situate la niveluri diferite şi pot fi date răspunsuri adecvate. Apărarea principiului prim al umanismului ştiinţific (adică folosirea cunoaşterii ştiinţifice ca ideal) nu este diferită de justificarea dată în viaţa de zi cu zi procedurilor pe care preferăm să le adoptăm în grădinărit, în cizmărie sau în mecanică. Consideraţii similare se aplică în cazul raţionamentului din domeniul etic şi justificării altor principii normative; acestea sunt întotdeauna legate de situaţia sau de contextul cu care ne confruntăm. Astfel, chiar şi în cazul domeniilor unde acum nu folosim metode şi proceduri ştiinţifice, justificarea folosită pentru a le adopta ar trebui să atragă omul obişnuit, deoarece este folosită pe tot parcursul vieţii.

Consecinţele empirice constituie o consideraţie centrală: nu prin cuvinte, ci prin fapte sau rezultate putem judeca. Decizia noastră de a întrebuinţa, de a elimina sau de a modifica un principiu se bazează pe evaluarea funcţionării sale în practică pe termen lung. Astfel, deşi principiile finale ale naturalismului ştiinţific nu sunt neapărat adevărate, ele

sunt plauzibile pentru omul obişnuit atunci când inspectează rezultatele întrebuinţării lor; de fapt, majoritatea fiinţelor umane tind să judece ideile şi idealurile prin consecinţele lor pragmatice, indiferent de propriile lor convingeri filozofice. Consecinţele cercetării ştiinţifice sunt de aşa natură încât (1) facilitează dezvoltarea unor noi cunoştinţe, din moment ce întrebuinţarea lor controlată a condus la un progres constant; (2) folosirea acesteia ne permite să dăm coerenţă cunoştinţelor acumulate deja; şi (3) indiferent care ar fi dorinţele, scopurile sau valorile noastre, ne permite să le îndeplinim cel mai adecvat, fiind cel mai eficient instrument pe care îl avem pentru a aborda lumea înconjurătoare.

Iată dilema cu care se confruntă întotdeauna adeptul naturalismului ştiinţific când încearcă să- şi apere poziţia şi reprezintă acuzaţia pe care Platon a lansat-o la adresa sofistului Protagoras: de ce să accepţi ceea ce face omul obişnuit atunci când ia în considerare standardele consecinţelor sau eficacităţii? Adeptul naturalismului ştiinţific începe cu omul obişnuit şi se întoarce la el şi la bunul-simţ pentru a-şi justifica poziţia; el nu rămâne acolo, ci îşi consideră principiul o *propunere*

normativă. Problema, din nou, nu este pur şi simplu aceea de a justifica procedurile inductive existente, ci de a le justifica extinderea către alte domenii (de exemplu, către religie sau moralitate, unde nu sunt folosite acum) şi de a le transforma într-un model pentru tot ce înseamnă cunoaştere şi cercetare. Cum ar trebui să judecăm propunerile, întrebăm noi. Propunerile implică judecăţi de valoare. Oare naturalismul ştiinţific nu presupune astfel o judecată de valoare mai fundamentală care e determinantă?

Singurul răspuns ce poate fi dat aici este să recunoaştem, la fel cum au făcut Mill, Dewey, Hook şi alţi zeci de gânditori, că nu există standarde de valoare ultime prin care principiile epistemologice să poată fi judecate. Singurul argument ce poate fi folosit în estimarea judecăţilor de valoare esenţiale este de ordin *comparativ:* cu alte cuvinte şi în ultimă instanţă, un argument pragmatic bazat pe evaluarea echilibrată a afirmaţiilor contradictorii.

Toate celelalte poziţii se confruntă cu o dilemă similară celei aruncate în ograda adeptului umanismului ştiinţific, deşi e mai complicată. Este nedrept să-l împovărăm pe adeptul umanismului ştiinţific cu „enigma inducţiei”,

deoarece există o „enigmă a intuiţiei”, o „enigmă a subiectivismului” sau o „enigmă” pentru orice altă metodă. Intuiţionistul, misticul sau subiectivistul îşi pot justifica poziţia numai prin presupunerea validităţii metodei, făcându-se astfel vinovaţi de comiterea unei erori de tip *petitio principii.* Sarcina probării revine acestor poziţii alternative. în plus, în măsura în care încearcă să-şi justifice metoda şi recurg la argument şi raţiune pentru a face acest lucru, intuiţionistul, misticul sau subiectivistul admit din start unele elemente esenţiale ale naturalismului

[5]

ştiinţific. Chiar şi faptul de a căuta o justificare înseamnă a presupune obiectivitatea ca ideal. Ce înseamnă cuvântul *justificare?* într-un sens, este echivalent cu cel folosit în modelul de cercetare obiectivist şi în viata obişnuită atunci când cerem

[3] [3] [3]

temeiuri pentru a crede. Chiar şi numai faptul de a ridica problema justificării înseamnă a sugera o soluţie. A spune că justificarea este o chestiune deschisă înseamnă a deschide arena pentru o examinare obiectivă a tuturor afirmaţiilor despre lume, ceea ce reprezintă un o metodă esenţială a naturalismului metodologic. Singurul răspuns al nonobiectivistului este acela

de a refuza să-şi justifice metoda.

Putem întreba: „Ce reguli de procedură pe termen lung par să fie mai bune sau mai eficace în obţinerea de rezultate?” Neg faptul că adeptul umanismului ştiinţific doar stipulează sau că propunerea sa este o definiţie arbitrară şi persuasivă a „cunoaşterii”. Dacă toate poziţiile implică o anumită circularitate logică şi sunt egale în această privinţă, putem să ne întrebăm: „Care e cel mai puţin contradictorie? Care este cea mai potrivită cu faptele, cu inteligibilitatea asa cum e înţeleasă în mod obişnuit sau care ne permite cel mai bine să ne satisfacem diferitele dorinţe?” Adepţii umanismului ştiinţific au spus în mod clar, de exemplu, că nu exclud din raţiuni apriorice mărturiile misticilor, intuiţioniştilor, mediumilor sau chiar ale persoanelor aflate sub influenţa LSD şi a altor droguri psihedelice; ei nu exclud, pur şi simplu prin definiţie, referirea la un tărâm transcendent, la Dumnezeu sau la nemurire. Dimpotrivă, ar trebui să examinăm asemenea mărturii cu grijă şi cu prudenţă. Dar insistăm asupra unei anumite responsabilităţi în evaluarea afirmaţiilor făcute în numele subiectivismului sau al transcendentalismului. Trebuie să lăsăm problema deschisă şi să nu blocăm cercetarea prin negarea pe temeiuri a priori, aşa cum fac subiectiviştii, că astfel de lucruri nu pot fi cunoscute prin metode obiective de cercetare. Dimpotrivă şi după cum am văzut, toate celelalte metode trebuie să presupună

la un moment dat utilizarea metodelor obiective în plus faţă de metodele proprii. Cu alte cuvinte, unele metode obiective sunt într-o oarecare măsură inevitabile pentru a trăi şi funcţiona în lume şi toată lumea trebuie să şi le asume până la un punct. Dar nu acelaşi lucru se poate spune despre alte metode.

Nu ar trebui să păstrăm o credinţă oarbă în metodologia ştiinţifică sau să credem că o extindere a acestor metode riguroase la alte domenii de cercetare trebuie inevitabil să reuşească. Nu ar trebui să fim atât de naivi încât să presupunem că toate problemele umane pot fi rezolvate şi toate dilemele dezlegate. Dacă însă examinăm argumentele principale care au fost folosite în trecut împotriva studiului ştiinţific al naturii şi comportamentului uman, putem pune la îndoială un astfel de negativism a priori. Ne putem imagina în zilele prearistotelice sau pregalileene pe cineva care se opune propunerii de a dezvolta o ştiinţă a naturii ca fiind ilegitimă, arbitrară şi contrară modurilor tradiţionale de a privi lumea. Cu toate acestea, recunosc cu uşurinţă că încă rămâne o problemă deschisă dacă principiul prim al umanismului ştiinţific (adică folosirea metodei ştiinţifice) reprezintă cea mai eficientă abordare în ceea ce priveşte explicarea tuturor elementelor

complexe ale lumii naturale şi ale comportamentului uman şi că îl vom putea judeca cum se cuvine numai pe măsură ce înaintează cercetarea. Din nou, faptul că reprezintă cea mai reuşită abordare nu este deductiv cert. Dar, în lumina descoperirilor deja înregistrate în ştiinţele naturale, biologice şi comportamentale, avem motive întemeiate să credem că cercetarea ştiinţifică va continua să progreseze. Un anumit scepticism, fără îndoială, ar trebui să fie prezent chiar şi în privinţa acestei aşteptări, mai ales dacă începe să capete forma unui scientism excesiv de încrezător.

4. Personajul principal al unei nuvele a scriitorului american Washington Irving, publicată pentru prima dată în 1819. Este vorba despre un sătean din America colonială care adoarme în Munţii Catskill după ce bea dintr-un lichid misterios şi se trezeşte douăzeci de ani mai târziu într-o lume foarte schimbată, ratând Revoluţia Americană (n. *red.).*

IV
INTELIGENŢA CRITICĂ

Raţionalismul

Problema pe care trebuie s-o lămurim acum este dacă metoda ştiinţifică poate sau chiar ar trebui să fie folosită pentru a rezolva dificultăţile vieţii cotidiene. Acest lucru e adesea greu de realizat; în plus, este cert că nu vrem ca nişte specialişti în tehnică ştiinţifică să ne spună în ce să credem sau cum să ne comportăm în viaţa personală. Totuşi, se poate pleda în favoarea extinderii principiilor raţionalităţii ştiinţifice la procesele decizionale ale vieţii cotidiene prin evaluarea cognitivă a credinţelor şi judecarea afirmaţiilor despre realitate. Dar asta înseamnă că trebuie să ne lărgim şi definiţia pe care o dăm metodei ştiinţifice.

[5] [5] Termenul *raţionalism* a fost folosit pentru a descrie o perspectivă şi o abordare distinctivă a vieţii. Dicţionarul *Webster* defineşte raţionalismul ca fiind „practica călăuzirii propriilor opinii şi acţiuni numai în funcţie de ceea ce este

considerat raţional”. Totuşi, termenul *raţionalism* nu este lipsit de o oarecare confuzie, deoarece a fost identificat în istoria gândirii filozofice cu o teorie specializată a cunoaşterii ce pune accentul pe cogniţia raţională, intuiţie şi inferenţa deductivă ca formă de dobândire şi de testare a cunoaşterii. Empiriştii au obiectat, susţinând că criteriile adevărului analitic, coerenţei logice şi validităţii sunt insuficiente în sine pentru a valida afirmaţii, deoarece acestea sunt lipsite de conţinut factual. Empiriştii insistă că metodele inductive, şi nu cele deductive, ar trebui să reprezinte testul cunoaşterii. Ei spun că ar trebui să examinăm dovezile înainte de a ne da consimţământul cu privire la o afirmaţie.

Termenului *raţionalism* a început să fie folosit cu un sens mai larg în secolul trecut. Când raţionaliştii de astăzi invocă folosirea raţiunii în viaţa de zi cu zi, ei se opun apelurilor la subiectivism, misticism, autoritate, credinţă sau revelaţie ca bază a cunoaşterii, şi lasă loc atât pentru logică, cât şi pentru experienţă ca test al adevărului, încorporând astfel ce e mai bun din raţionalism şi din empirism. A recurge la raţiune înseamnă a face

apel la principiile generale ale cercetării obiective, iar acest lucru este sinonim cu metoda ştiinţifică aşa cum este concepută în sens larg. Rationalist Press Association, care a fost fondată în Marea Britanie în 1899, a atras sub stindardul său un număr mare de intelectuali dedicaţi acestor idealuri. în scurta declaraţie care
a fost alcătuită la înfiinţarea sa putem citi următoarele:

> Prevalenţa „spiritului raţionalismului” [...] este una dintre caracteristicile principale ce disting gândirea şi viaţa modernă de gândirea şi viaţa medievală. [...] Credem că acest spirit al raţionalismului este strâns legat de progresul stiintei moderne şi cercetării critice.
>
> Raţionalismul poate fi definit drept atitudine mentală ce acceptă fără rezerve supremaţia raţiunii şi urmăreşte stabilirea unui sistem de filozofie şi ? ? * etică verificabil prin experienţă şi independent de orice asumpţie sau autoritate arbitrară.[1]

în acest caz, folosirea termenilor *raţiune, raţionalitate* şi *raţionalism* pentru a desemna o perspectivă şi o metodă de abordare a chestiunilor ce ţin de credinţă este destul de justificată, dar poate fi derutantă (cel puţin în mintea criticilor săi) dintr-un cu totul alt

motiv: sugerează răceală, impersonalitate şi insensibilitate faţă de conţinutul psihologic al experienţei trăite. O critică similară a fost adusă folosirii metodei ştiinţifice ca modalitate principală de cunoaştere. Multi filozofi naturalisti care au subliniat succesul metodei ştiinţifice în dezvoltarea cunoaşterii şi au solicitat extinderea acesteia la alte sectoare ale vieţii au fost criticaţi aspru pentru că au avut prea multă încredere în ştiinţă, iar termenul peiorativ *scientism* a fost folosit pentru a le ridiculiza eforturile.

Ce este inteligenţa critică?

Inteligenţa critică este sintagma care exprimă cel mai bine sensul pe care caut să-l transmit.

Aceasta încorporează deopotrivă folosirea raţiunii şi a experienţei în dezvoltarea cunoaşterii şi se aplică nu numai domeniilor ştiinţifice şi tehnice de cercetare, ci şi vieţii obişnuite şi sectoarelor normative, cum ar fi etica şi politica. De asemenea, poate include bunul-simţ şi înţelepciunea practică. În plus, scepticismul este un aspect intrinsec al inteligenţei critice.

Din fericire, inteligenţă critică este

adânc înrădăcinată în natura umană. Este principalul instrument care a permis speciei noastre să se adapteze şi să supravieţuiască pe parcursul evoluţiei. Dezvoltarea acestei capacităţi ar trebui să fie scopul principal al educaţiei, iar prezenţa sa, trăsătura distinctivă a unei persoane educate. Din nefericire, la unii indivizi se află într-o stare latentă, iar aceştia ajung să-şi suprime conştiinţa sau să-şi diminueze sensibilităţile critice. Fiinţele umane sunt mai mult decât creaturi inteligente: în interiorul lor, emoţiile şi pasiunile rivalizează pentru a obţine controlul asupra sufletului. Unii indivizi sunt atât de copleşiţi de deprinderi şi obiceiuri, încât nu pot folosi gândirea critică în situaţii cruciale ale propriei existenţe. Gândirea critică este adesea mai mult potenţialitate decât realitate. Insă, pentru a putea trăi şi funcţiona în lume, suntem nevoiţi, într-o măsură sau alta, s-o folosim cu totii.

Creştinul dogmatic consideră căutarea cunoaşterii cauza căderii omului. Eva l-a ispitit pe Adam să mănânce din arborele cunoaşterii binelui şi răului, motiv pentru care Dumnezeu l-a alungat pe om din rai. Pentru umanist, dimpotrivă, cele două păcate cardinale sunt (1) credulitatea şi

ignoranţa şi (2) laşitatea şi frica. Acestea sunt defectele primordiale ale naturii umane. Credulitatea şi ignoranţa sunt sursa multor absurdităţi în religie, ideologie, moralitate şi politică. Credulitatea îi ispiteşte pe oameni cu posibilitatea împlinirii unor lucruri miraculoase. Singura terapie pentru credinţa oarbă este cultivarea unei inteligenţe critice ce poate examina şi evalua afirmaţiile şi poate astfel produce cunoaştere.

Inteligenţa critică se referă la o capacitate sau o dispoziţie a minţii, o metodă, o atitudine sau o abordare ce poate fi folosită pentru a înţelege, a discerne şi a evalua relaţii şi pentru a face faţă problemelor. Aplicarea inteligenţei critice poate fi zădărnicită de obstacolele întâmpinate de natură, de alte persoane sau de noi înşine. Uneori este folosită eficient; în alte momente poate să rămână în stare latentă.

Ce înţelegem prin *inteligenţă?* Se referă întotdeauna la aşa-numitul IQ al unei persoane? S-au făcut eforturi pentru a testa coeficientul de inteligenţă al grupurilor de indivizi din punct de vedere statistic şi comparativ. Oare inteligenţa măsoară cât de multe lucruri îşi poate aminti o persoană la un

test sau cât de bine informată este? Oare indică aptitudinea verbală, acuitatea matematică sau cât de bine poate o persoană să rezolve probleme abstracte, vizuale sau practice? Inteligenţa implică în mod sigur unele aptitudini
(înnăscute şi dezvoltate) pe care indivizii le posedă. Astfel, se spune că o persoană foarte inteligentă este strălucitoare sau pătrunzătoare, iar cei care efectuează testele îi vor acorda un scor şi o vor compara cu alţii.

Puterea inteligenţei este însă echivalentă cu gradul în care e folosită. Psihologii estimează că aproximativ 80% din inteligenţa nativă a unei persoane este moştenită şi că doar 20% este dobândită. Inteligenţa poate fi latentă şi neexploatată, suprimată şi irosită, sau poate fi orientată doar într-o anumită direcţie de o
persoană foarte motivată. Am folosit adjectivul *critică,* care aici are un sens particular. Componenta *critică se* referă la aplicarea analitică a inteligenţei la o problemă sau o ipoteză; evaluează dovezi şi idei; vede relaţii şi trage concluzii. Poate fi un instrument puternic ce ne permite să pătrundem în miezul unei probleme, să reparăm şi să corectăm deficienţe, să descoperim noi

adevăruri şi să renunţăm la concepţiile greşite.

O persoană poate avea o inteligenţă deosebită, dar lipsită de spirit critic. Capacitatea intelectuală generală a unei astfel de persoane poate să fie difuză. Elementul critic este puterea de focalizare, care îi permite să înţeleagă esenţa problemelor intelectuale şi practice complexe şi să le rezolve. Aristotel observase în *Etica nicomahică* faptul că există cinci virtuţi intelectuale: înţelepciunea filozofică, intuiţia, demonstraţia ştiinţifică, arta şi înţelepciunea practică. Şi mai observase că o persoană ar putea să posede una sau mai multe astfel virtuţi, dar să îi lipsească altele. Adevărul este însă că există o gamă mult mai largă de calităţi intelectuale, şi o persoană poate să deţină numai unele dintre ele.

Un catalog al aptitudinilor intelectuale

Mai jos se află doar o listă parţială a diferitelor calităţi mentale pe care le pot avea indivizii.

1. *Inteligenţa abstractă:* capacitatea de a înţelege concepte şi idei abstracte,

precum şi relaţiile dintre ele. Logicienii, oamenii de ştiinţă, filozofii şi teologii au o astfel de înclinaţie.

2. *Agilitatea logică:* capacitatea de a detecta erori şi de a deduce inferenţe valide, de a calcula şi de a integra. Mai ales matematicienii şi logicienii au această aptitudine.

3. *Observarea atentă:* capacitatea de a percepe faptele în mod clar şi cu atenţie. Reporterii, experţii chemaţi să depună mărturie în instanţă şi oamenii de ştiinţă îşi folosesc constant puterea de observare.

4. *Acuitatea perceptivă:* capacitatea de a vedea clar ce se petrece sau de a discerne cauzele subiacente. Din nou, oamenii de ştiinţă şi filozofii au dezvoltat această aptitudine.

5. *Pătrunderea intuitivă:* puterea minţii de a descoperi şi de a înţelege sensuri şi cauze ale faptelor. Oamenii de ştiinţă, poeţii şi filozofii manifestă această capacitate.

6. *Capacitatea de interpretare:* abilitatea de a descoperi şi de a găsi conexiuni între anumite evenimente, precum şi de a le interpreta. Oamenii de ştiinţă, detectivii, avocaţii şi criticii au o astfel de aptitudine.

7. *Rezolvarea de enigme:* capacitatea

de a găsi soluţii la enigme prin folosirea indiciilor ca dovezi circumstanţiale. Un exemplu grăitor îl constituie rezolvarea cuvintelor încrucişate sau a povestirilor poliţiste.

8. *Luciditatea:* capacitatea de a-ţi exprima gândurile în mod clar prin intermediul cuvântului rostit sau scris. Acest talent este întâlnit mai ales la marii scriitori şi oratori.

9. *Metafora poetică:* aptitudinea de a exprima imagini, simboluri şi metafore. Este întâlnită în special la romancieri, poeţi şi dramaturgi.

10. *Erudiţia:* cultivare a unei cunoaşteri detaliate a literaturii, istoriei şi limbajului unui domeniu. Pedanţii, savanţii şi profesorii universitari sunt astfel de exemple.

11. *Capacitatea artistică:* dezvoltarea şi exercitarea talentelor în artele plastice. Muzicienii, compozitorii, sculptorii, pictorii şi dansatorii sunt experţi în profesia aleasă.

12. *Competenţele tehnice:* există multe domenii tehnice ce necesită instruire şi dexteritate. Exemplele sunt numeroase: chirurgi, stomatologi, jucători de baseball, boxeri etc.

13. *Dexteritatea mecanică:* capacitatea de a depista conexiuni fizice

şi de a manipula, repara şi utiliza dispozitive şi maşini. Din nou, lista e nesfârşită: ingineri, mecanici, instalatori, sportivi etc.

14. *Capacitatea inventivă şi creativă:* introducerea şi descoperirea unor noi forme şi combinaţii, a unor noi dispozitive şi obiecte. Se întâlneşte mai ales la inventatori, ingineri, poeţi, arhitecti şi artişti.

15. *Capacitatea profetică:* aptitudinea de a estima posibile situaţii viitoare pe baza cunoaşterii trecutului şi a prezentului. Oamenii care posedă această capacitate sunt comentatori şi autori de editoriale, precum şi unii politicieni şi istorici.

16. *Simţul afacerilor:* folosirea unei bune
judecăţi în chestiuni financiare, faptul de a şti cum să faci bani, să investeşti înţelept, să cumperi şi să vinzi bunuri şi servicii. Persoanele care
posedă această capacitate sunt economişti, contabili, manageri de corporaţii şi experţi financiari.

17. *Pătrunderea empatică:* înţelegerea şi interpretarea atitudinilor, sentimentelor şi nevoilor altor oameni. Acest lucru este necesar în special pentru psihologi, miniştri, psihiatri şi partenerii de viaţă.

18. *Sagacitatea politică:* capacitatea de a trata cu oamenii, de a-i convinge şi de a dobândi şi menţine puterea. Aceasta este îndeletnicirea politicienilor, oamenilor de stat, conducătorilor de corporaţii şi rectorilor de facultăţi.

19. *Pătrunderea morală:* abilitatea de a discerne valori şi principii morale şi de a rezolva dileme etice. Ne aşteptăm la acest lucru de la psihologi, psihiatri, moralişti şi filozofi etici.

20. *Bunul-simţ:* experienţă şi înţelepciune de ordin practic ce ne permit evaluarea şi judecarea situaţiilor. Printre cei care au avut acest dar s-au numărat Pericle, Marc Aureliu, Benjamin Franklin şi Abraham Lincoln.

21. *Judecata bună:* capacitatea de a evalua şi de a aprecia circumstanţele şi alternativele şi de a lua decizii înţelepte. Acest lucru este necesar în special pentru judecători, psihiatri şi consilierii maritali.

Este clar că putem avea una sau mai multe dintre aptitudinile anterioare, dar nu pe toate. Deşi există unele suprapuneri ale acestor capacităţi, specializarea a devenit exacerbată, iar unele profesii sau cariere solicită concentrare. Astfel, poţi fi, de exemplu, un arhitect sau un inginer priceput,

educat la cele mai bune şcoli şi dedicat domeniului tău, dar complet neinformat în privinţa altor domenii ale cunoaşterii. Poţi fi un poet extrem de inteligent şi de talentat, dar cu o concepţie total greşită despre universul ştiinţei. Poţi fi un mare matematician, dar cu o viată dezordonată şi haotică, sau un filozof tehnic căruia îi lipseşte înţelepciunea filozofică sau practică. Poţi stăpâni un ansamblu de cunoştinţe foarte specializate într-un domeniu, dar complet inutile în alte domenii. Compartimentarea extremă a cunoaşterii se datorează, în parte, faptului că există atât de multe lucruri de acumulat, încât e imposibil într-o singură viaţă să cuprinzi cantitatea imensă de informaţii. Pentru a reuşi într-un domeniu, trebuie să ne concentrăm talentele. Astfel, marea tragedie a culturii contemporane, după cum observa Emerson, este că am devenit oameni numai în parte, şi nu pe deplin. Acest lucru nu se datorează numai proliferării specializărilor, ci şi anumitor realităţi psihobiologice. Puţini oameni pot ajunge la nivelul unui Aristotel, Leonardo, Michelangelo sau Buckminster Fuller din punctul de vedere al aptitudinilor. A avea talente şi capacităţi demonstrate într-un anumit

domeniu nu înseamnă a avea şi în altele; nici faptul de a fi informat în general nu înseamnă că ai o cunoaştere concretă. A fi competent din punct de vedere tehnic într-un domeniu nu înseamnă, de exemplu, că ai înţelepciune sau sensibilitate morală. Poţi fi o persoană care iubeşte umanitatea la nivel abstract, dar dispreţuieşte indivizii. Poţi fi viclean şi plin de răutate sau prost şi plin de compasiune ori poţi rezolva ecuaţii abstracte, dar nu ştii să conduci o maşină.

Totuşi, inteligenţa critică este o dispoziţie generală a minţii ce poate fi dobândită şi dezvoltată de majoritatea oamenilor, chiar dacă admit că acest talent natural poate să fie distribuit inegal. De fapt, pentru a reuşi într-un anumit domeniu înseamnă că deja ne-am disciplinat şi ne-am concentrat capacităţile critice în domeniul respectiv. Pentru ca un om să fie mecanic bun, are nevoie de pricepere şi dexteritate a degetelor şi mâinilor, un ochi bun şi capacitate mecanică, dar are nevoie şi de o anumită doză de bun-simţ, inteligenţă critică şi scepticism despre felul în care lucrurile se potrivesc unele cu altele şi funcţionează. În mod similar, un contabil competent este precis, are o

minte matematică bună, este capabil să întocmească un bilanţ, este bine informat cu privire la legislaţia fiscală şi poate oferi, de asemenea, sfaturi bune clienţilor sai.

Un chirurg are multă cunoaştere practică, iar dacă este foarte bun, meseria lui poate fi predată şi altora. Un medic înţelege principiile generale şi ştie cum să le aplice unor cazuri concrete. Trebuie să dea dovadă de o judecată bună pentru a decide când să opereze sau să trateze şi cum să procedeze cel mai bine. în toate exemplele precedente, materialele sunt cele furnizate de obiectul în cauză, iar mijloacele sunt cel mai bine adaptate la context.

Prin urmare, inteligenţa critică reprezintă, într- un fel sau altul, o calitate generală a minţii care se manifestă în aproape toate domeniile de activitate. Acest lucru este valabil atât în cazul romancierului talentat, care îşi cunoaşte meseria şi munceşte din greu, cât şi în cel al fizicianului, psihologului sau farmacologului. Evident, toată lumea are nevoie de inteligenţă pentru a aduna fapte, pentru a înţelege principii şi pentru a-şi folosi aptitudinile (uneori, acestea pot fi înţelese intuitiv). În plus, poţi să evaluezi şi să judeci

afirmaţii alternative sau performanţele altora. Dacă dai dovadă de abilităţi şi competenţe, vei fi recunoscut în cele din urmă de către colegii tăi. Necesitatea de a fi expert în cadrul unui domeniu are ca efect recunoaşterea şi validarea de către

propriii colegi. De obicei (dar nu întotdeauna), eşti nevoit să studiezi la şcoli acreditate, să ai o diplomă şi să fi fost autorizat ca profesionist, dacă îndeplineşti standardele autorităţilor de certificare. Când un domeniu se află într-o tranziţie rapidă sau trece printr-o schimbare radicală, aceste standarde pot fi incerte. Acreditările profesionale nu sunt însă niciodată suficiente în sine, deoarece aplicarea unor standarde şi a unor teste obiective este cea care determină, de fapt, caracterul adecvat al muncii unei persoane. în ultimă instanţă, a fi competent într-un domeniu înseamnă că eşti capabil să aplici inteligenţa critică în propria meserie.

Există multe sinonime pentru inteligenţa critică: bun-simţ, experienţă practică, judecată bună şi agerime mentală. Şi mai sunt şi altele. O persoană poate fi sensibilă, echilibrată, rezonabilă; poate fi ponderată, chibzuită, prudentă, sobră, lucidă, plină de discernământ; şi poate fi înţeleaptă,

deşteaptă şi ageră. Este încăpăţânată, precaută, clarvăzătoare. Antonimele inteligenţei critice sunt credulitatea, ignoranţa, iraţionalitatea, faptul de a fi impresionabil, naiv, obtuz, prost. Poate că am supraestimat argumentele pro şi contra. Este mai mult o
chestiune ce ţine de grad decât de natură. Totuşi, nici un om (cu excepţia copilului sau a imbecilului) nu poate trăi şi funcţiona în natură şi în societate fără un anumit grad de inteligenţă critică.

Rolul educaţiei

Problema reală este cât de mult poate fi extinsă inteligenţa critică. Paradoxul pe care l-am văzut este că abilitatea de care dăm dovadă în cadrul unui domeniu nu e neapărat folosită în afara lui sau aplicată în viaţă. Aceasta este cea mai dificilă provocare: cum putem dezvolta indivizi care sunt capabili să-şi aplice inteligenţa critică pe tot parcursul vieţii? Acesta este cu siguranţă scopul educaţiei liberale, care urmăreşte atât dezvoltarea unei aprecieri pentru mai multe domenii de activitate din arte şi ştiinţe, cât şi sporirea înţelegerii raţionale şi a capacităţii de a gândi.

De fapt, acesta ar trebui să fie, după

părerea mea, obiectivul principal al educaţiei. Ce este educaţia, dacă nu procesul de extindere a conştientizării şi aprecierii, sporindu-ne imaginaţia şi înţelegerea, oferindu-ne instrumente care ne vor permite să ne adaptăm, dar mai ales învăţându-ne cum să gândim critic? N-am putea spune oare că o persoană educată nu se distinge prin numărul de fapte pe care şi le poate aminti, ci prin cultivarea puterilor minţii?

Deşi sunt esenţiale pentru un astfel de proces educativ, şcolile nu sunt singurele instituţii care ar trebui să fie însărcinate cu această misiune. Educaţia nu este un produs care să fie furnizat doar tinerilor, de la şcoala elementară până la facultate, ci e un proces continuu pentru toate grupele de vârstă şi la toate nivelurile. Poate că cea mai mare criză a educaţiei nu ţine de tineri, ci vine din necesitatea ca adulţii să răspundă în mod inteligent noilor provocări ale unei lumi aflate într-o schimbare rapidă.

înainte, educaţia se afla cu precădere în sarcina şcolilor, a căror funcţie de căpătâi era aceea de a inculca credinţele, valorile şi aptitudinile de bază ale unei societăţi şi de a instrui

pentru vocaţii şi profesii. Era, ca să zic aşa, cureaua de transmisie pentru tradiţiile trecutului. Astăzi, comunicarea cunoaşterii despre adevărurile perene ale istoriei (deşi esenţială) nu mai este adecvată. Odată cu creşterea cunoaşterii, nu mai putem spera să obţinem o diplomă într-un domeniu specific şi apoi să ne culcăm pe lauri: există nevoia continuă de a învăţa şi de a ne dezvolta mai departe. Practic, toate instituţiile societăţii au de îndeplinit o funcţie educativă: familia, sindicatele, corporaţiile, mediul de afaceri, industria şi mass-media.

Curriculumul ideal ar trebui să implice o serie componente, multe dintre ele familiare: formarea deprinderilor de bază (citit, scris, socotit), pregătirea profesională şi ocupaţională, înţelegerea naturii şi practicarea virtuţilor civice, aprecierea istoriei şi a artelor. Cu toate acestea, este foarte important să sporim, prin intermediul ştiinţelor, al filozofiei şi al artelor, înţelegerea pe care o avem despre lumea mereu schimbătoare în care trăim şi să ne dezvoltăm capacitatea de a face judecăţi reflexive.

Ultima componentă ajută la realizarea idealurilor unei educaţii generale şi artelor liberale pe care

multe şcoli le-au abandonat pentru programele vocaţionale. Trebuie să ne centrăm atenţia asupra educaţiei generale, dar într-un sens nou, prin explorarea artelor eliberatoare. Scopul principal al acestui tip de educaţie este clarificarea capacităţii de a formula judecăţi, astfel încât să le putem extinde creativ potenţialităţile într-o lume aflată în schimbare.

Educatorii nu au explicat în mod adecvat ştiinţa ca pe o aventură extraordinară a învăţării; nici nu au reuşit să dezvolte o apreciere pentru metoda ştiinţifică: apelul la dovezi şi criteriile logice în judecarea ipotezelor, caracterul provizoriu şi ipotetic al cunoaşterii, atitudinea sceptică, întrebuinţarea inteligenţei reflexive ca modalitate de rezolvare a problemelor.

Pentru ca oamenii să se poată adapta viitorului, educaţia în ştiinţele fizice, biologice, comportamentale şi sociale ar trebui să fie o parte necesară a programelor de studiu, împreună cu alte cursuri în artele liberale. Dar accentul nu trebuie să fie pus pur şi simplu asupra ştiinţei ca ansamblu static de cunoştinţe, ci mai degrabă ca metodă de înţelegere şi de modificare a lumii naturale şi culturale.

Concomitent cu această cultivare a

înţelegerii ştiinţifice există nevoia de educaţie morală, un proces neîntrerupt de examinare a valorilor. Prin educaţie morală, nu mă refer la îndoctrinare şi condiţionare comportamentală, ci mai degrabă la procesul de dezvoltare morală cognitivă.

Valorile morale, în cel mai bun sens, sunt produsul unui proces de evaluare în care fiinţele umane se angajează în timp ce răspund provocărilor din mediul înconjurător. Apelul la standardele tradiţionale nu este cel mai adecvat, deşi acestea sunt păstrate cu sfinţenie în religie, în lege sau în obiceiuri. Mai degrabă, trebuie să învăţăm cum să deliberăm cu privire la lucrurile pe care le considerăm bune, rele, corecte şi greşite. Apelul la emoţie sau la pasiune nu e niciodată suficient; trebuie să învăţăm cum să ne ocupăm de propriile valori în mod critic şi inteligent. Valorile ar trebui tratate ca ipoteze, pornind de la care suntem pregătiţi să acţionăm sau pe care, dacă e nevoie, suntem pregătiţi să le modificăm. Acestea ar trebui să se formeze pe baza unor situaţii concrete şi să fie modelate în lumina problemelor reale şi în urma examinării consecinţelor deliberărilor noastre.

Având în vedere presiunile mari ale

vieţii moderne, nu putem oferi tinerilor răspunsuri de-a gata şi nici profesii sau ocupaţii care să li se potrivească cu exactitate. Nimeni nu poate anticipa pe deplin viitoarea evoluţie a evenimentelor; cel mai bun lucru pe care îl putem oferi este o anumită rezilienţă, un ajutor în dezvoltarea conştientizării morale, un mijloc prin care să se poată răspunde eficient la provocările vieţii în lumina unei înţelegeri mai profunde a acesteia.

Astfel, unul dintre scopurile fundamentale ale educaţiei (poate cel mai important) este dezvoltarea unor oameni ingenioşi, autonomi, cu gândire critică şi responsabilă, capabili să se integreze şi să se adapteze, cu o minimă doză de înţelepciune şi de înţelegere a propriilor puteri, dar şi conştienţi de constrângeri şi limitări. Oamenii trebuie mai ales să ştie cum să judece obiectiv afirmaţiile altora, cum să fie sceptici, cum să evite promisiunile frauduloase şi nefondate şi cum să tolereze ambiguităţile şi incertitudinile.

JUSTIFICAREA CREDINŢEI

Problema formării unor credinţe bine fundamentate este vitală pentru persoana obişnuită, care poate să nu fie la curent cu ştiinţele sau cu întrebuinţarea sofisticată a metodei ştiinţifice, dar care şi-a dezvoltat inteligenţa critică. Ea îşi pune neîncetat următoarele întrebări tulburătoare: Ce să cred şi de ce? Ce este adevărat? Care e sensul vieţii? Ce pot să sper? Ce ar trebui să preţuiesc?

Supunerea faţă de obiceiuri

înainte, individul se năştea într-o societate înalt structurată. Convingerile îi erau rânduite de instituţii sociale precum tribul, familia, templul sau polisul. Mintea copiilor era formată încă de la naştere de către părinţi, profesori, lideri politici şi religioşi şi grupul din care făceau parte. Erau îndoctrinaţi cu valorile şi idealurile dominante ale comunităţii, cărora, în general, nu li se

punea la îndoială adevărul sau autenticitatea. Cei care acceptau sistemul de credinţe erau răsplătiţi şi consideraţi „virtuoşi”, iar cei care nu se conformau erau pedepsiţi şi consideraţi „vicioşi”

sau „păcătoşi”. Metodologia era *obiceiul.* Ceva era considerat adevărat pentru că membrii dominanţi ai grupului din care faci parte credeau că asa este.

Când a fost întrebat de Socrate în *Republica* ce este dreptatea, Cephalos, un stâlp al societăţii ateniene, nu a făcut decât să repete ideile tradiţionale: rostirea adevărului, plata datoriilor şi participarea la sacrificiile religioase. însă Cephalos face un pas înapoi când coerenţa afirmaţiilor sale e examinată critic de Socrate. Deşi poate aduce mângâiere şi siguranţă, apelul la obiceiuri nu rezistă testelor inteligenţei critice. Astfel, poţi fi metodist, catolic, hindus, evreu sau musulman în mare parte pentru că tot aşa au fost părinţii şi bunicii tăi, şi nu dintr-o convingere raţională. Faptul de a-ţi fundamenta credinţa în adevărul unor idei sau concepţii (că supa de pui a bunicii va vindeca răceala, Cristos a fost răstignit

şi a înviat din morţi după trei zile, că propria rasă ori naţiune este superioară tuturor celorlalte) pe cutumele şi tradiţiile societăţii în care trăieşti nu poate constitui o justificare suficientă. Trebuie pur şi simplu să admitem că nu putem explora fiecare problemă de unii singuri sau nu avem cum să ne reclădim toate credinţele de la zero. Trebuie să ne bazăm pe alţii în privinţa majorităţii credinţelor noastre, astfel încât supunerea faţă de aprobarea socială este abordarea cel mai des întâlnită. Ceea ce nu înseamnă că este în sine o metodă adecvată: nu se poate spune că ceva e adevărat doar pentru că strămoşii sau compatrioţii noştri cred asta. Multe credinţe pe care le avem *sunt,* de fapt, adevărate, dar asta numai pentru că pot fi testate şi demonstrate pe alte căi. Ideea este că nu obiceiurile sunt cele care le fac să fie adevărate; în realitate, ele nu pot decât să ofere un sprijin suplimentar unei credinţe deja coroborate. Există o diferenţă importantă aici.

Dacă ar fi să acceptăm numai obiceiul, ne-am confrunta cu problema relativităţii culturale, din moment ce diferite grupuri susţin sisteme de credinţă contradictorii. De exemplu, creştinii cred în monogamie,

musulmanii în poligamie; unele culturi cred că femeile sunt inferioare bărbaţilor, altele că sunt sau ar trebui să fie considerate egale; unii cred în sacrificiul sângeros, alţii nu. Practic, orice fel de credinţă ciudată a fost acceptată de un grup de oameni undeva şi cândva. Problema nu e conţinutul credinţelor, ci faptul dacă acel continui este fundamentat sau deschis la critică şi revizuire. Se potriveşte cu faptele? Este concordant cu alte credinţe? Care sunt consecinţele sale? Evaluarea adevărului unei credinţe depinde de *temeiul* alegerii acesteia şi de *metodele* prin care o selectăm, nu de faptul că este considerată adevărată de o anumită cultură.

Problema credinţelor actuale este deosebit de complicată. Indivizii din multe societăţi contemporane au fost smulşi din mediul lor tradiţional; sunt bombardaţi cu credinţe contradictorii şi cu sisteme de valori alternative coexistente. Aceştia sunt provocaţi din toate părţile să accepte o afirmaţie sau alta. în societatea nord-americană, de exemplu, o persoană se confruntă cu o mare diversitate de afirmaţii religioase, politice, morale, ştiinţifice şi filozofice. Diferite culte misionare, cum ar fi Martorii lui lehova, adventiştii de Ziua a

Şaptea, evreii pentru Isus, Hare Krişna şi teozofii, ne roagă să facem o donaţie sau să ne alăturăm lor. Suntem imploraţi să acceptăm un mesaj sau să ne dedicăm viaţa unei cauze, ca singura garanţie a sănătăţii, fericirii, prosperităţii sau mântuirii veşnice. Nu e nevoie decât de scurtă privire asupra numărului de şcoli de psihoterapie care abundă astăzi pentru a ne da seama de problema cu care se confruntă individul. Pe care ar trebui so adopte (dacă acceptă vreuna) şi de ce: psihanaliza, terapia primară, terapia cognitivă sau psihologia holistică?

Sunt rari cei care pot decide totul de unii singuri. Majoritatea oamenilor nu au timpul, capacitatea sau înclinaţia de a investiga fiecare problemă care apare: trebuie de foarte multe ori să apeleze la altcineva. Multe dintre aceste dileme sunt însă foarte importante: ar trebui să fiu socialist, liberal, democrat, republican, monarhist, libertarian, conservator sau reacţionar? Ar trebui să cred în dragostea liberă sau să urmez un cod strict al moralităţii sexuale? Ar trebui să fiu vegetarian sau să consum carne? Tindem să urmăm pur şi simplu exemplul prietenilor, rudelor, coreligionarilor sau fraţilor de aceeaşi etnie. O lecţie care trebuie învăţată este

că, deşi cadrul tradiţional poate întruchipa, cel puţin parţial, esenţa înţelepciunii unui grup, o mare parte din ea poate fi distorsionată de obiceiuri şi ar trebui înlocuită cu noi descoperiri. Prin urmare, trebuie să fim deschişi către critica şi reforma propriilor tradiţii în lumina cercetării educate.

Totuşi, în condiţiile date, faptul că o credinţă este dominantă într-o comunitate reprezintă un motiv *prima facie*- să fie acceptată, până la validarea sa, însă nu constituie niciodată un motiv *de jure-.* Nimeni nu poate trăi fără convenţii: ele ne guvernează nu numai credinţele, ci şi limbajul pe care îl folosim, manierele şi felul în care ne îmbrăcăm, normele şi valorile la care aderăm. Trebuie să fie stabilite anumite reguli ale jocului. Deşi sunt într-o oarecare măsură arbitrare, un rezultat al hazardului şi al istoriei, convenţiile sunt adesea necesare. Astfel, este imposibil şi nepractic să le respingi pur şi simplu pe toate, după cum insistă reformatorul radical, şi să începi din nou. Totuşi, această afirmaţie nu e pe deplin adevărată, deoarece *putem* să ne mutăm într-o altă ţară sau cultură şi să adoptăm o nouă limbă şi alte maniere, convingeri şi valori: ca atunci când un disident rus sau un refugiat vietnamez

emigrează în Statele Unite sau în Franţa. Dar aici nu facem decât să trecem de la o cultură la alta. Nu putem ofensa sau renunţa la toate normele sociale ce rânduiesc conduita. Indivizii care încearcă să facă acest lucru sunt consideraţi anormali, bizari sau chiar nebuni. Fiecare sistem social trebuie să structureze credinţele şi comportamentul astfel încât să putem trăi şi lucra împreună. Astfel, se dezvoltă rădăcini istorice adânci; iar acestea ne ordonează viaţa. Ne obişnuim să ne comportăm şi chiar să gândim în anumite moduri. Ni se impun cerinţe morale şi se aşteaptă de la noi să reacţionăm în moduri considerate acceptabile. Indivizii care nu se conformează nu pot să funcţioneze foarte bine în sistemul social dat.

Obiceiul are astfel un rol fundamental şi pragmatic. Nu se poate trăi în întregime fără el, deoarece oferă o anumită stabilitate şi încurajează cooperarea. Cu toate acestea, nu reprezintă decât o staţie intermediară convenabilă, pentru că oricare dintre obiceiuri poate să nu fie adevărat şi îşi poate pierde eficacitatea.

Este mult mai uşor să criticăm obiceiurile care ţin de credinţe despre lume descriptive sau cauzale decât să

atacăm credinţe care sunt expresii ale valorii, deşi acestea sunt adesea înrudite. însă sistemul nostru de credinţe încearcă adesea să comunice vechile adevăruri despre realitate (în special credinţele noastre religioase), iar acestea servesc ca mijloc de transmitere a ideilor din vechime care ne permit să facem faţă problemelor existenţiale perene: naşterea, moartea, boala şi tragedia; ele încearcă să ofere consolare, ajutor, speranţă şi promisiune.

Credinţa în transcendenţă (în Dumnezeu şi nemurire) este profund înrădăcinată în obiceiuri şi tradiţie. Instituţiile religioase oferă cel mai puternic sprijin pentru superstiţiile tribale. Acestea celebrează ritualurile importante de trecere: botezul pruncilor, confirmarea adolescenţilor, căsătoria şi înmormântarea prin intermediul ceremoniei şi comemorării. Oamenii sunt înclinaţi să accepte o mitologie religioasă mai mult din cauza relaţiei sale cu trecutul propriului grup decât pentru că a demonstrat vreo doctrină.

Credincioşii adevărati sunt susţinători dedicaţi şi loiali ai sistemului de credinţe de care

aparţin, apărându-l împotriva criticilor şi adversarilor. Aceştia sunt de două feluri: (1) cei care au fost atât de îndoctrinaţi de părinţii şi de mentorii lor, încât orice punere la îndoială a credinţei lor este considerată erezie şi (2) cei care s-au convertit la o nouă credinţă sau dogmă. Credincioşii ambelor categorii pot fi inflexibili şi intransigenţi. Acum mă interesează cei din prima categorie. Credinţa religioasă presupune un angajament profund, care îsi are rădăcinile în anii noştri de formare.

Suntem hrăniţi de propria comunitate şi ne este greu să ne rupem de ea, deoarece riscăm să ne afectăm şovinismul etnic şi naţionalitatea.

Acestea sunt deosebit de greu de eliminat într-o societate pluralistă, din moment ce ajută la definirea individului şi îl deosebesc de ceilalţi.

Faptul de a afirma că eşti catolic polonez sau irlandez, baptist sau episcopalian sudist, budist sau musulman înseamnă a spune ceva nu numai despre credinţele tale, ci şi despre rădăcinile şi convingerile tale fundamentale, despre loialităţile tale, despre familia ta şi prietenii tăi. Astfel, a pune la îndoială sistemul fundamental

de credinţe al cuiva înseamnă a-i contesta propria fiinţă.

Obiceiul este înrădăcinat în două lucruri: (1) identitatea etnică a unei persoane, bazată pe relaţiile de sânge şi pe încrucişarea genetică; şi (2) condiţionarea şi enculturaţia socială care i-au modelat personalitatea şi modul de gândire. Unii indivizi din societatea contemporană au reuşit să- şi depăşească rădăcinile. Angajamentele lor religioase pot să fie numai nominale, s-au căsătorit cu o persoană de altă credinţă ori au întâlnit oameni de diferite etnii. Astfel, sunt mai dispuşi să renunţe la credinţele lor anterioare. Dar alte persoane (în special din familii şi comunităţi restrânse) se agaţă de credinţele lor şi insistă că adevărurile pe care le susţin sunt „eterne”, „sacre” sau dincolo de orice îndoială. Aici, obiceiul este sinonim cu prejudecata. Este păcat că reprezintă un fenomen atât de răspândit în cultura umană.

Apelul la emoţie

Multe credinţe presupun de fapt sentimentul unui angajament internalizat. Credinţa pe care o avem despre lume nu e o simplă stare

cognitivă sau intelectuală. Este vorba despre o stare şi o dispoziţie psihologică în care suntem implicaţi din punct de vedere emoţional şi pornind de la care suntem pregătiţi să acţionăm. Atunci când spunem că noi *credem* ceva, exprimăm o atitudine pro sau contra. Credinţa este atât cognitivă, cât şi afectivă: este în orice caz clar motivaţională. Adepţii emotivismului considerau că interesele şi atitudinile se aplică numai în cazul convingerilor noastre etice; dar putem vedea că atitudinile joacă un rol în toate credinţele noastre, deşi, fără îndoială, e o chestiune ce ţine de grad. Totuşi, componentele emoţionale sunt deosebit de recalcitrante, în special atunci când sunt prezente credinţe şi interese puternice faţă de care suntem foarte dedicaţi. Este adesea dificil să separăm sentimentele de gânduri sau sentimentele de percepţii, deoarece sunt strâns contopite în conştiinţă. Omul de ştiinţă, la urma urmei, este o persoană, iar sentimentele şi atitudinile i se amestecă în mod inevitabil cu propriile credinţe: nu există linii de separare uşor de definit în cadrul experienţei sale. Cu toate acestea, nu se poate spune că sentimentele sale oferă o justificare adecvată pentru susţinerea

unei credinţe descriptive şi nu sunt relevante pentru adevărul ei. Cel mai probabil, însă, sunt relevante în domeniul credinţelor sale normative, deoarece se referă la dorinţele şi alegerile sale personale.

Trebuie să distingem aici între două tipuri de credinţă. Emoţiile pot fi prezente în ambele cazuri, dar sunt mai prezente în cel de-al doilea: (1) putem crede că *ceva este adevărat* sau (2) putem crede *în ceva.*

Astfel, în primul caz, pot să cred că (1) Dallasul este unul dintre oraşele cu cea mai rapidă dezvoltare din Statele Unite; (2) Mercur este cea mai mică planetă din sistemul nostru solar; sau (3) fumatul de trabucuri produce cancer. Şi sunt dispus să susţin că aceste enunţuri sunt adevărate. Sentimentele mele personale despre Dallas, Mercur sau trabucuri sunt irelevante pentru adevărul sau falsitatea afirmaţiilor. Totuşi, o stare de credinţă nu este echivalentă cu enunţul unui fapt, care poate fi separat de context şi examinat analitic şi empiric. Credinţele nu sunt enunţuri neutre referitoare la fapte, ci stări psihobiologice de comportament. În cazul în care credinţa este vitală pentru mine şi nu este lipsită de importanţă, sunt pregătit să acţionez

şi să-i apăr adevărul, poate chiar cu înverşunare, împotriva celor care i se opun. De exemplu, dacă locuiesc în Dallas, mă pot simţi deosebit de dedicat fată de dezvoltarea şi prosperitatea acestui oraş, iar dacă sunt un fost fumător de trabuc, sunt foarte dispus să justific renunţatul la această plăcere anterioară.[5]»

Credinţele despre transcendenţă, adică cele care depăşesc observarea sau coroborarea empirică, sunt şi mai încărcate de emoţie. Aceste credinţe nu sunt enunţuri reci despre realitate, ci angajamente încărcate de sentimente şi emoţii. Celebra afirmaţie a lui Pascal, potrivit căreia „inima are raţiunea sa, dar raţiunea habar nu are despre acest lucru”, exprimă în mod clar acest aspect.

Credinţele din cel de-al doilea caz exprimă mai clar aspectul afectiv-atitudinal-motivaţional al convingerilor noastre. A crede în ceva înseamnă a dori fie să conservi sau să aperi acel lucru, fie, dacă nu e deja acceptat de cei din jur, să încerci să-l realizezi. Dacă cred într-un guvern mondial, în a doua venire a lui Isus, în socialism, în vegetarianism sau în pace, mărturisesc că îmi doresc ca aceste lucruri să se realizeze. Şi pot încerca să te conving,

cu toată retorica pe care o pot stăpâni, să-mi accepţi atitudinea şi să lucrezi alături de mine la împlinirea lor.

în mod clar, apelul la emoţie nu poate verifica adevărul credinţelor din prima categorie. Deşi este relevant pentru a doua categorie, nu e niciodată suficient în sine, ci trebuie să fie informat de criterii obiective şi de judecată critică. Dacă dorim să realizăm ceva, este important să cunoaştem sentimentele şi atitudinile oamenilor implicaţi, simpatiile sau antipatiile lor, ce iubesc sau ce urăsc. Cunoaşterea valorilor de facto preexistente reprezintă[5] date care trebuie luate în considerare în formularea judecăţilor de valoare, însă acestea nu pot avea rol de confirmare. Faptul că o persoană sau un grup aprobă sau dezaprobă realizarea unei stări de fapt viitoare nu o transformă ipso facto în ceva adevărat; deşi, cu siguranţă, nu o putem ignora.

Este foarte important să ne dăm seama că stările noastre emoţionale nu verifică şi nu pot verifica o propoziţie. Un om de ştiinţă nu poate permite ca atitudinile sale să-i influenţeze interpretarea datelor sau concluziile experimentelor. Poate că nu îi plac rezultatele pe care le descoperă şi poate chiar să le dispreţuiască, dar asta nu le

face să fie adevărate sau false. Desigur, sentimentele îl pot ajuta să ajungă la intuiţii ce îi permit să formuleze conjecturi şi chiar ipoteze ce s-ar putea dovedi adevărate. Insă adevărul lor se datorează unor coroborări independente. Acesta e punctul vital.

Apelul la autoritate

Problema fundamentală a emoţiei este subiectivismul său, pe care îl vom discuta mai jos. Este suficient să subliniez pentru moment că drumurile personale către adevăr intră în conflict cu cele ale altor indivizi şi că trebuie să învăţăm cum să negociem un modus vivendi între convingerile noastre şi cele susţinute de alţii. Astfel, un oarecare apel la convenţiile sociale pare să fie necesar pentru a trăi şi funcţiona într-o comunitate. Este evident că nu putem testa orice lucru noi înşine. Prin urmare, trebuie să ne supunem constant autorităţii altora. Dacă obiceiul eşuează (acolo unde credinţele noastre se bazează pur şi simplu pe reacţii automate), atunci cu siguranţă există o altă sursă la care tindem să apelăm. Această sursă izvorăşte din faptul că există o diviziune a muncii în societate

şi că specialiştii şi experţii joacă un rol vital. Dacă unui individ îi este imposibil de unul singur să ţină pasul cu progresele din toate domeniile cunoaşterii şi cercetării (indiferent dacă e vorba despre matematică avansată, fizică, microbiologie, arheologie, botanică, zoologie sau epidemiologie), cel puţin ştie că o vor face alţii.

Dezvoltarea diviziunii muncii ne extinde enorm cunoştinţele. Prin concentrare specializată, cercetătorii dintr-un domeniu pot să-şi extindă cunoaşterea şi productivitatea. Cu toţii recunoaştem acest lucru şi, în consecinţă, multe sau majoritatea credinţelor noastre depind de ceea ce descoperă autorităţile. Dacă am o boală care persistă, consult un medic, care mă poate trimite la un alt specialist dacă nu ştie cauza sau tratamentul problemelor mele. Sunt dispus în general, mai ales dacă e o boală gravă, să respect diagnosticul specialistului şi să urmez remediul recomandat.

Aşadar, putem să ne întrebăm: este legitim apelul la autoritate? Oare orice domeniu are autorităţile sale? Există, de exemplu, chiar şi experţi în chiromanţie, chirurgie paranormală sau astrologie? Cei care cred în chiromanţie etc. susţin

că anumiţi practicanţi ai „artei” au talente şi o cunoaştere detaliată şi că ar trebui să fie consultaţi în chestiuni legate de specialitatea lor. O modalitate de a-i evalua pe aşa-numiţii experţi dintr-un domeniu este aceea de a le supune afirmaţiile evaluării colegilor. întrebăm: sunt recunoscuti de alte autorităţi din domeniu? Au studii corespunzătoare? Au diplome? Au acreditări? Sunt consideraţi pricepuţi şi competenţi de către cunoscătorii domeniului? Astfel de întrebări le putem adresa fără probleme când vine vorba despre un specialist în ştiinţă. Dar nu orice domeniu are experţi calificaţi în acelaşi sens. Un astrolog proclamă că horoscoapele pe care le face sunt predictive. Dar nu te poţi baza pe alţi astrologi să-i judece afirmaţiile în acelaşi fel în care astronomii J * testează ipotezele altor astronomi. Poate că astrologii, chiromanţii, mediumii, adepţii magiei negre, misionarii biblici sau ayatolahii recunoscuti au studiat cu totii la scoli î 5 Î corespunzătoare şi au fost acreditaţi de către asociaţiile lor profesionale. Poate că au dobândit pricepere într-un domeniu şi ştiu tot ce este relevant, au fost instruiţi de cei mai mari specialişti şi au citit literatura relevantă. Dar nu orice specialitate reprezintă o sferă

legitimă de cunoştinţe tehnice şi afirmaţii testate şi nu ne va fi de mare ajutor dacă lăsăm aşa-numitele autorităţi să rezolve o problemă.

De exemplu, ce putem spune despre *moleosofie,* presupusa „ştiinţă a ghicitului în aluniţe”? Potrivit adepţilor săi, aluniţele ne oferă informaţii despre caracterul unei persoane şi pot prezice viitorul. Predicţia depinde de localizarea aluniţei, de forma şi culoarea sa. Se crede că „aluniţele rotunde dezvăluie bunătatea din oameni; cele alungite, o parte mică a unei averi dobândite; cele unghiulare reprezintă atât caracteristici bune, cât şi rele. Aluniţele deschise la culoare sunt considerate cele mai norocoase”. Aluniţele de pe gleznă arată că un bărbat are „o natură temătoare” şi că o femeie are „simţul umorului, curaj şi înclinaţia de a împărtăşi dragoste şi posesiunile lumeşti”. Cele situate la subsuoara stângă arată că „primii ani sunt plini de conflict, dar că o remuneraţie mare şi chiar bogăţia vor face ca apusul vieţii să fie foarte fericit”. Cele aflate pe burtă indică o „tendinţă spre gratificare personală”, iar pe fese, că persoana nu e „foarte ambiţioasă.”[1]

Cum putem evalua afirmaţiile contradictorii întâlnite în fiecare zi? Există două soluţii posibile la această întrebare dificilă. Unele domenii sunt sfere consacrate de cercetare şi putem ţine cont de părerea autorităţilor. Dar procedăm astfel numai pentru că s-ar putea să nu avem competenţa sau timpul să rezolvăm orice afirmaţie făcută şi credem că există alte persoane care sunt calificate să se ocupe de acest lucru. Acceptăm judecata acestora deoarece credem că se bazează pe criterii obiective independente (observaţie empirică, inferenţă logică, consecinţe experimentale predictive) şi că a fost testată în parte datorită competenţei demonstrate a cuiva. Sunt dispus să ţin cont de părerea autorităţilor numai acolo unde cred că temeiurile judecăţilor lor pot fi verificate de alţii (dacă nu chiar de mine) şi că rezultatele lor pot fi analizate atent. în principiu, pot să examinez dovezile şi procedurile pe care le-au folosit la formularea şi testarea judecăţilor lor, să le verific argumentele şi să le reproduc rezultatele.

însă nu toate domeniile îndeplinesc aceste standarde riguroase de cercetare, astfel încât trebuie să

rămână suspecte până când vor atinge un astfel de nivel. Nu au autorităţi legitime. Acest lucru este valabil în cazul majorităţii domeniilor paranormale şi oculte. În alte cazuri, unde nu avem informaţii suficiente, unde nu există destule dovezi sau unde experţii recunoscuţi nu au căzut de acord, singura noastră opţiune rezonabilă este să suspendăm judecata şi să admitem că nu avem stiintă de cineva care cunoaşte adevărata situaţie.[5]

Agnosticismul sceptic este un mod inteligent de a reacţiona. E foarte important de observat că, deşi poate fi convenabil şi necesar să ţinem cont de părerea autorităţilor şi să ne orientăm în funcţie de judecata lor informată, faptul că o autoritate susţine că un lucru este adevărat nu îl face să fie astfel. Apelul în sine la o autoritate nu constituie niciodată o verificare adecvată a unei afirmaţii: ceea ce contează este de ce autoritatea susţine că

ceva este adevărat şi dacă argumentele sale pot fi susţinute. Dacă cineva este considerat o autoritate, se datorează faptului că e un bun cunoscător al regulilor şi convenţiilor, al conceptelor şi principiilor meseriei sale şi poate

aplica standarde obiective pentru a testa ipoteze şi pentru a obţine rezultate. A apela la autoritate în sine pentru a justifica o credinţă este un mod greşit de a raţiona. Putem folosi autorităţile numai dacă recunoaştem că nu pot pur şi simplu să definească sau să creeze adevărul ori să-l proclame de pe o poziţie superioară. Acesta este unul dintre motivele pentru care ar trebui să fim deosebit de suspicioşi cu privire la aşa-numitele autorităţi religioase care pretind că au un acces special la adevăr ce nu poate fi coroborat de nimeni altcineva.

O altă consideraţie este că diferitele tipuri de autorităţi au diferite funcţii. Există autorităţi ştiinţifice, de exemplu, în chimie, fiziologie, antropologie şi alte domenii. Ele sunt interesate să ne ofere cunoştinţe fundamentale despre natură. Există, de asemenea, autorităţi în domeniul ştiinţelor şi tehnologiilor aplicate: ingineri, specialişti în calculatoare, piloţi de avioane, stomatologi, mecanici etc. Aceste persoane aplică expertiza pe care o au în cazuri concrete, rezolvă probleme şi folosesc tehnici speciale pentru a atinge scopurile dorite. Există cunoscători şi critici: persoane cu gusturi foarte

cultivate, care ne pot ajuta să învăţăm din experienţa lor. Există, de asemenea, practicieni calificaţi care îşi expun şi poate chiar îşi predau arta pe care o stăpânesc: artişti, scriitori, dansatori de balet, cântăreţi de operă, muzicieni, mari maeştri bucătari. Şi există persoane cu o bună judecată şi bun-simţ care au dat dovadă de înţelepciune practică sau pricepere politică. Acestea oferă sfaturi cu privire la felul în care putem clarifica sau rezolva dilemele morale sau conflictele politice.

Aici ne interesează domeniul de cunoaştere în care oamenii *cred* că anumite lucruri sunt adevărate. în acest caz, e nevoie ca autoritatea să fie obiectivă în formularea şi coroborarea ipotezelor sale. Motiv pentru care, din nou, aş respinge cele mai multe „autorităţi" din domeniul religiei şi paranormalului: deşi pot şti foarte multe despre zona în care activează, afirmaţiilor lor ar putea fi lipsite de o bază empirică, de coerenţă internă sau de capacitatea de a face predicţii.

Trebuie să mărturisesc că, în ultimă instanţă, privesc cu un ochi sceptic toate autorităţile. Am văzut cum testarea Giulgiului din Torino realizată de o echipă de oameni de ştiinţă a dus la concluzia că imaginea lui Isus Cristos

a fost creată de o rază de lumină supranaturală ce s-a imprimat pe material. O echipă de sceptici, care nu a beneficiat de o atenţie publică la fel de largă, a contestat aceste descoperiri şi a ajuns la concluzia că giulgiul este un fals. De asemenea, am văzut cum un grup de oameni de ştiinţă, dorindu-şi să fie corecţi şi imparţiali, au susţinut că cercetarea lui Michel Gauquelin din domeniul astrobiologiei este susţinută de dovezi.[2] La fel de discutabili sunt multi dintre cei care doresc s-o nege. Am fost acuzat că aş fi nedrept, deoarece, după ce am examinat cercetările lui Gauquelin timp de mai mulţi ani, am ajuns să am îndoieli cu privire la veridicitatea lor şi, în special, cu privire la posibilitatea de a le reproduce. S-ar putea să mă înşel, dar la fel pot face şi susţinătorii lui Gauquelin. Să sperăm că timpul şi desfăşurarea viitoarelor cercetări ne vor permite să rezolvăm disputa.

Unul dintre cele mai cunoscute cazuri de atitudine dogmatică din partea autorităţilor, pomenit deseori de adepţii paranormalului, a fost decizia din 1772 a unei comisii formate din specialişti francezi membri ai Academiei de Ştiinţe că nu pot exista pietre care cad din cer. Din această comisie făcea parte

şi Antoine Lavoisier, părintele chimiei moderne. Oamenii de ştiinţă francezi nu au crezut relatările despre „pietrele de fulger”, dar s-au înşelat, căci meteoriţii chiar cad pe Pământ. A existat, de asemenea, o opoziţie ştiinţifică îndelungată faţă de ipoteza derivei continentelor şi teoria germenilor patogeni a lui Semmelweis.

în unele ştiinţe, autorităţile sunt atât de formidabile şi de impresionante (de exemplu, în astrofizică sau în cercetarea medicală), încât putem fi înclinaţi să ţinem cont de judecata lor în toate privinţele. Dar chiar şi aici ar trebui să nu lăsăm total garda jos. Există un fel de cult al acceptării ce poate domina un grup de autorităţi: acest lucru este valabil în fizica nucleară de astăzi. Prin urmare, trebuie să fim extrem de sceptici în ceea ce priveşte capriciile care ar putea domina un anumit grup. Autorităţile dintr-un domeniu pot fi reticente în a accepta idei noi din cauza modelelor paradigmei dominante care le influenţează. Sau, dimpotrivă, există unii care sunt prea dispuşi să înghită ceea ce susţine un coleg cu înaltă reputaţie. Asta dovedeşte doar faptul că nu aşa-numitele autorităţi sunt cele care fac ceva să fie adevărat, ci un lucru este adevărat datorită dovezilor obiective.

Chiar şi aşa, o astfel de afirmaţie nu e complet valabilă, din moment ce lucrurile ce pot părea dovezi sau probe certe pentru o generaţie riscă să devină total neconvingătoare pentru alta. Prin urmare, singura concluzie este aceea că trebuie să fim precauţi în privinţa tuturor autorităţilor, recunoscând totuşi că e necesar să le folosim. Poziţia corectă pare să fie cea de ambivalenţă bazată pe scepticism raţional, adică să manifestăm scepticism nu numai faţă de experţii recunoscuţi, ci şi faţă de scepticii înşişi.

Subiectivism şi intuiţie

Ştiinţa şi inteligenţa critică îmbrăţişează obiectivitatea; acestea necesită coroborare şi posibilitatea de reproducere a rezultatelor. Există însă anumite forme de adevăr ce pot fi cunoscute doar în mod subiectiv?

Mulţi indivizi, în special mulţi studenţi pe care i-am întâlnit, sunt subiectivişti. Ei cred că ceva este adevărat doar pentru că l-au „validat” personal; se bazează pe sentimentele şi experienţele lor subiective, pe amintirea bogatei lor lumi perceptuale, pe motivaţiile şi aspiraţiile lor. în acest caz,

răspunsul este asemănător cu cel oferit în discuţia despre emoţie. Subiectivismul este inadecvat ca test al cunoaşterii lumii, deşi reprezintă fără îndoială punctul de plecare pentru cunoaşterea de sine sau a altor minţi pe cale empatică ori prin analogie. în multe cazuri, interpretările personale sunt greşite, motiv pentru care trebuie să ne corectăm fondul de experienţă prin raportare la criterii obiective. S-ar putea să ajungem la concluzii greşite despre noi sau despre alţii. Astfel, cunoaşterea pe care o avem despre noi înşine este corigibilă prin interpretare.

Subiectivismul ne pune în faţa unor probleme serioase, mai ales în rândul celor care îşi consideră sentimentele personale sursa autorităţii transcendentale. Fără îndoială, există multe domenii ale vieţii fără nici un fel de autorităţi, unde s-ar putea să nu ştim ce e adevărat sau fals şi unde rămânem în ignoranţă. S-ar putea să apară noi domenii, protoştiinţe aflate la limitele cunoaşterii, şi există aspecte ale naturii total necunoscute şi, prin urmare, departe de a fi descoperite. în cazul în care nu există autorităţi pe care să le putem consulta, unele întrebări mai vechi pot persista: este posibil să rezolvăm „enigma universului”, să

găsim un sens dincolo de lumea cunoscută, să găsim ceva ce nu poate fi catalogat de principiile logicii şi inaccesibil cercetării empirice, ştiinţei experimentale şi chiar inteligenţei critice? Poeţii şi misticii întreabă: de ce să fii limitat de categoriile vieţii obişnuite sau de metoda ştiinţifică? Inima tânjeşte după ceva mai mult; căutarea în adâncurile misterelor fiinţei, cred ei, poate fi universală. în acest punct, apar poeţi şi mistici, profeţi şi clarvăzători care pretind că pot sonda realitatea ultimă.

Subiectivişti susţin că întreaga cunoaştere, în ultimă instanţă, este interioară şi privată. A spune că *ştim* ceva înseamnă întotdeauna că există un subiect care are acea experienţă sau e conştient de ea. Acest lucru e valabil în cazul percepţiilor lumii pe care o observăm („datele senzoriale" oferă informaţii despre tonuri, culori, forme şi dimensiuni) şi în cazul intuiţiilor cognitive şi inferenţelor deductive. Astfel, se susţine că întreaga cunoaştere începe şi se termină cu *subiectul,* nu cu obiectul. Intuiţionişti trebuie să recunoască faptul că încercăm să comunicăm ceea ce experimentăm şi simţim, precum şi ceea ce credem că am descoperit despre noi înşine sau

despre lume şi că învăţăm de la alţii. Acest lucru îl realizăm prin intermediul limbajului. Semnele şi simbolurile, termenii şi cuvintele îmbracă impresiile noastre trecătoare şi le dau contur şi formă. Combinăm elemente de discurs vorbit şi scris în propoziţii şi organizăm părţile distincte ale experienţelor noastre într-o structură sau într- un cadru conceptual mai larg. Dar intuiţionistul insistă că, dacă eliminăm subiectul sau căutăm să scăpăm de el, cunoaşterea va fi lipsită de conţinut, deoarece intuiţiile interioare sunt sursa adevărului. Şi afirmă că există un fel de adevăr pe care îl cunoaştem în noi înşine şi nu poate fi tradus în limbaj pentru alţii fără a i se pierde sensul. Admit fără ezitare că percepţiile sunt calităţi care apar în experienţa nemijlocită, dar greşeala intuiţionistului este aceea că nu-şi dă seama, aşa cum am subliniat deja, că acestea nu sunt doar interioare sau izolate, ci sunt împletite cu acţiuni şi schimburi. Intuiţiile nemijlocite nu pot fi tratate în abstract: ele sunt legate de comportament, iar acest lucru poate fi confirmat la nivel intersubiectiv. Astfel, folosirea
subiectivismului ca element intrinsec empirismului este o eroare. Modelul

minţii ca receptacul pasiv sau tabula rasa este greşit: începem cu actul, nu cu faptul intuit; cu domeniul, nu cu subiectul separat de el. Omul este un agent sau o fiinţă activă, nu doar un observator pasiv. Experienţa subiectivă nu are sens dacă este lipsită de obiectele cunoaşterii.

în mod similar, există intuiţionişti cognitivi (ca în cazul lui Descartes) care cred că putem înţelege adevărul printr-o străfulgerare directă a intuiţiei. Adevărurile logice se presupune că intră în această clasă, din moment ce nici o dovadă a validităţii lor nu e necesară sau posibilă. Aş sublinia că discutăm despre operaţiunile minţii înseşi, care nu sunt exclusiv private, din moment ce alte fiinţe umane (în acest caz, matematicienii şi logicienii) ne pot evalua raţionamentele pentru a vedea dacă sunt valide. Prin urmare, standardele obiective se aplică în mod explicit.

Mai e însă o problemă. Există oare forme de cunoaştere privată care nu pot fi înţelese empiric sau conceptual şi nu intră sub categoriile experienţei sau logicii, dar care ne oferă adevăruri despre realitate imposibil de obţinut pe altă cale?

Pentru mulţi, aceasta este principala

provocare cu care se confruntă stiinta. Oare aceasta şi-a definit obiectul de studiu şi standardele în asa fel încât exclude a priori profunzimile realităţii şi fiinţei ce nu pot fi cunoscute şi definite în termenii săi limitaţi? N-ar trebui să consultăm mărturiile poeţilor şi artiştilor, ale misticilor şi clarvăzătorilor despre adevărurile care sunt cunoscute direct şi nu pot fi traduse în limbaj didactic sau într-o formă conceptuală?

Există oare adevăruri transmise de arte pe care nu le poţi obţine în ştiinţe sau prin experienţa obişnuită? Platon credea că artele ne permit să întrezărim formele absolute, deşi ar fi alungat artistul din societatea imaginată de el, fiindcă nu ar fi încredere sau pentru că ar avea o anumită doză de nebunie. Oare cvartetele târzii ale lui Beethoven, sintetizatorul Moog, picturile lui Modigliani sau orice altă operă de artă ne comunică în vreun fel adevăruri? Răspunsul meu este, mai întâi, că, dacă o fac, este clar că nu se referă la un domeniu transcendent al frumuseţii sau al formei absolute, orice ar însemna asta. În al doilea rând, depinde de artă. Perspectiva platonică este dificil de apărat. însă artele exprimă sensuri, pe care sunt capabile să le comunice, şi pot să trezească emoţii şi reacţii puternice.

Este aceasta o formă de cunoaştere? Totul depinde de context. O pictură sau o statuie poate să descrie o scenă sau să transmită o idee despre o persoană, aşa cum fac picturile elocvente cu cetăţeni olandezi realizate de Rembrandt şi David sculptat de Michelangelo. Romanele şi piesele de teatru folosesc un limbaj didactic şi transmit informaţie: pot descrie în detaliu evenimente, obiecte sau personaje şi pot evidenţia aspecte profunde ale naturii umane. Versurile cântecelor şi opera dramatică fac acelaşi lucru.

Există astfel un aspect descriptiv al artelor. Multe (dar nu toate) comunică informaţii şi cunoaştere. Cu toate acestea, aş argumenta că operele de artă se diferenţiază printr-o componentă *estetică* şi prin capacitatea de a trezi emoţie. Artistul nu provoacă doar credinţă, ci şi dispoziţie sufletească. Operele de artă sunt dramatice, deoarece îl implică cu iscusinţă pe privitor sau pe ascultător. Diferenţa dintre o expunere descriptivă şi una artistică este componenta estetică, care presupune trezirea plăcerii sau a unor sentimente puternice.

Opera de artă este produsul unei activităţi umane. Poate fi interpretată în termeni naturalişti, fără nici o referire

la o sursă transcendentală. Ştiinţa nu e un substitut al artei; ele au funcţii diferite. în artă, comunicarea cunoaşterii are o funcţie secundară: poziţia centrală este ocupată de trezirea emoţiei, a dramei, sentimentului şi plăcerii.

Convingerea ca justificare a credinţei

De multe ori, credinţa *(belief)* este fundamentată prin apelul la convingere *(faith).* În forma sa cea mai populară, aceasta reprezintă o altă versiune a subiectivismului. Multi oameni insistă că

[3]

credinţele lor sunt adevărate datorită unei lumini, a unei certitudini sau a unei convingeri interioare că sunt astfel. Teologii încurajează acest apel la convingerea interioară, considerându-l cea mai mare dintre virtuţile umane. Ei promit că credinţa în existenţa lui Dumnezeu bazată pe convingerea personală, în ciuda paradoxului, a îndoielii sau a lipsei de dovezi, va fi răsplătită în ziua judecăţii de apoi. Oare apelul la acest tip de convingere este justificat ca metodă de cunoaştere? Multe persoane religioase susţin că nu o

putem abandona niciodată în întregime; anticipând obiecţiile, credincioşii insistă că până şi oamenii de ştiinţă şi scepticii au nevoie de un salt de credinţă în privinţa propriilor teorii. Ei întreabă: „De ce este o formă de credinţă mai puţin justificabilă decât alta?”

Elementul supus discuţiei aici este definiţia „credinţei”. Trebuie să distingem cel puţin trei tipuri: (1) credinţa intransigentă, (2) credinţa deliberată (o formă a acesteia este argumentul ignoranţei) şi (3) credinţele structurate sub formă de ipoteze şi bazate pe probabilităţi. Această distincţie se referă la ponderea dovezilor (sau absenţa totală a acestora) pe care ne bazăm pentru a susţine o credinţă.

1. în primul caz, credinţa este menţinută cu tărie de unii oameni, în ciuda dovezilor care o contrazic. Putem numi această formă *credinţă intransigentă.* Pot fi oferite multe exemple, mai ales că e larg răspândită. în forma sa extremă, este total iraţională: o persoană poate să nu fie dispusă să creadă că a fost trădată de altcineva. De exemplu, chiar dacă soţul a comis un act de infidelitate, soţia poate refuza să accepte faptele, în ciuda dovezilor clare. în acest caz, atitudinile

şi obiceiurile psihologice adânc înrădăcinate pot bloca capacitatea individului de a recunoaşte situaţia. Un alt caz este persistenţa credinţelor religioase de-a lungul secolelor, în ciuda descoperirilor ştiinţifice. A existat Isus? Mesajul său a fost unic? A fost împărtăşit de alţii în acea perioadă? A săvârşit miracolele descrise în Noul Testament? Naşterea din fecioară şi învierea sunt

oare reale?[3] Conform celor[3] mai bune studii biblice actuale, există destule dovezi care ne sugerează un răspuns negativ la aceste întrebări, însă mulţi credincioşi continuă să se agaţe de răspunsul afirmativ.

A trecut mai bine de un secol de când Darwin a descris mecanismul selecţiei naturale. Totuşi, creaţionişti încă neagă teoria evoluţiei. Ei resping datele venite din biologie, geologie, paleontologie, antropologie, astronomie etc., care indică prezenţa proceselor evolutive în univers. În schimb, arătând spre lacunele din registrul fosil, creaţionişti neagă în totalitate evoluţia. Ei au introdus o teză ad-hoc, pe care o numesc „creaţionism ştiinţific” şi care e, de fapt, o formă a creationismului din Geneză: Dumnezeu a creat universul *ex nihil-,* inclusiv toate speciile, care nu s-

au modificat. Avem aici de-a face cu un caz de echilibrare a probelor între două teorii ştiinţifice concurente? Mă îndoiesc. Adepţii evolutionismului ştiinţific nu afirmă că teoriile lor au ajuns la o formă finală şi au mers mult mai departe decât Darwin. Faptul că evoluţia are loc este bine susţinut de o mulţime de date.

Evoluţioniştii au dezvoltat multe ipoteze despre *mecanismele* evoluţiei, dar există încă multe controverse în această privinţă. De exemplu, este un proces treptat sau se petrece prin echilibre punctate? Incertitudinea face parte din procesul normal al cercetării ştiinţifice, unde ipotezele sunt introduse şi modificate pe parcursul investigaţiei şi în lumina unor noi dovezi.

Cei care argumentează în favoarea creaţiei biblice susţin că lumea are o vechime situată între 6.000 şi 10.000 de ani (episcopul Ussher a spus că a fost creată în anul 4004 î.e.n.). Aceştia invocă şi potopul, pretinzând că a existat un dezastru mondial asemănător cu cel biblic. Dar pot fi ridicate tot felul de întrebări: arca lui Noe era prea mică pentru a cuprinde câte două (sau şapte) exemplare din toate speciile pământului, deoarece, potrivit Bibliei,

avea 137 de metri lungime, 23 lăţime şi 14 înălţime. Speciile cunoscute astăzi sunt numeroase comparativ cu ceea ce se ştia în vremurile biblice. Cum puteai să te deplasezi prin arcă, dată fiind cantitatea uriaşă de gunoi de grajd care s-ar fi adunat? Probabil că Noe şi fiii lui ar fi trebuit să cureţe cu lopeţile încontinuu pentru a păstra un culoar de trecere curat. în cazul în care potopul ar fi cuprins întregul glob, scufundând chiar şi cele mai înalte vârfuri montane, nivelul mării ar fi trebuit să crească cu 8,8 kilometri. Acest lucru ar fi însemnat că mai mult de patru miliarde de kilometri cubi de apă ar fi fost adăugaţi oceanelor lumii. Dacă toată gheaţa de la poli s-ar topi, s-ar adăuga doar 61 de metri. Bineînţeles, putem spune că Dumnezeu poate face orice, renunţând astfel la raţiune şi fapte. De exemplu, cum putem explica mulţimea sedimentelor descoperite în straturile geologice care conţin fosile diferite la adâncimi diferite? Aşa le-a creat Dumnezeu, susţin ei.

Răspunsul creaţionistului exprimă o formă iraţională de credinţă intransigentă. Ar trebui ca această formă extremă de creationism să fie luată în serios? Faptul că este susţinută de un număr mare de oameni educaţi

indică faptul că nu poate fi ignorată. Mulţi adepţi ai acestei perspective au studii avansate în ştiinţe specializate. Unii teologi ridiculizează orice abordare critică a Bibliei sau orice efort de a supune teologia revelată cercetării ştiinţifice. Există două forme de adevăr, insistă ei. Unii afirmă, alături de Tertulian: „Cred pentru că e absurd”. Este religia bazată pe un miracol? Faptul de a accepta cu obstinaţie ceea ce este contrar principiilor logicii şi dovezilor şi de a cere un salt de credinţă *este* într-adevăr miraculos.

David Hume a observat că religia creştină nu poate fi crezută fără a admite un miracol. Simpla raţiune nu e suficientă pentru a ne convinge de adevărul ei: „Oricine este împins de *credinţă* să adere la ea este conştient de un miracol permanent ce are loc în propria sa persoană, care răstoarnă toate principiile intelectului său şi îl determină să creadă ceea ce este cu totul contrar obişnuinţei şi experienţei”[2]. în consecinţă, a face apel la propria credinţă şi a o menţine cu intransigenţă, deşi este în mod demonstrabil falsă, înseamnă a spune pur şi simplu: „Cred pentru că cred”.

Nu trebuie să credem că astfel de forme de credinţă există numai în

religie. Credinţa intransigentă este întâlnită în toate activităţile vieţii: în politică, în etică, în arte şi chiar în filozofie şi în stiintă. Credinţele sunt forme de deprindere adânc înrădăcinate şi sunt deseori foarte greu de modificat. Eliminarea unei deprinderi şi a stării de credinţă ce o însoteste poate avea rezultate tulburătoare. Această problemă este deosebit de accentuată astăzi, având în vedere dezvoltarea stiintei moderne şi schimbările tehnologice şi sociale ce au urmat. *Şocul viitorului* se referă la incapacitatea oamenilor de a asimila schimbarea tiparelor comportamentale şi a credinţelor preţuite. Prin urmare, credinţa devine un refugiu şi un subterfugiu, permiţându-ne să rezistăm provocărilor cărora ne sunt supuse credinţele.

La unele persoane, nevoia de certitudine poate fi intensă. Ele nu pot îndura ambiguităţile în viaţă. îndemnul la prudenţă sau recomandarea să ne suspendăm credinţa sau să nu tragem concluzii până când nu vom avea la îndemână toate dovezile sunt, în multe cazuri, complet ignorate. „Proştii [adică *credincioşii]* dau năvală acolo unde îngerilor [adică *scepticilor]* le e teamă să păşească” descrie elocvent situaţia.

Poate că există factori glandulari sau chiar genetici care îi predispun pe unii să tânjească după siguranţa oferită de credinţă, în timp ce alţii pot să prospere în ambiguitate şi să trăiască în incertitudine. Problema este complicată de faptul că credinţa intransigentă este susţinută de multe instituţii sociale şi obiceiuri. Biserica, partidul politic şi statul încearcă să influenţeze credinţele şi comportamentele, iar atunci când dogmele sunt puse în discuţie, ereticul sau disidentul sunt condamnaţi la arderea pe rug sau exilaţi în gulag. Credinciosul adevărat nu va face nici un compromis în ceea ce priveşte convingerile şi valorile sale înflăcărate. El îi va recompensa pe cei care îi împărtăşesc iluziile, îi va idolatriza ca pe nişte zei, îi va sanctifica sau îi va onora ca pe nişte eroi sau ca pe nişte patrioţi. Biserica sau statul ridicate pe piatra de temelie a credinţei nu mai pot fi date cu uşurinţă la o parte.

2. Mai există şi *credinţa deliberată,* pe care William James a numit-o „voinţă de a crede”. Intr-un eseu celebru cu acelaşi nume, James a susţinut că în unele cazuri, mai ales în religie, putem hotărî să credem că un lucru este adevărat. Este vorba despre credinţe în cazul cărora nu există suficiente dovezi

pro sau contra pentru a face o alegere raţională. în sfera religioasă, afirmă el, avem opţiunea de a crede (teismul), de a nu crede (ateismul) sau de a suspenda judecata (agnosticismul). Multe dintre credinţele pe care le avem pot fi considerate neimportante şi nu trebuie să facem o alegere. Credinţele religioase, în opinia lui James, sunt „importante”, „vii” şi „forţate”. Aici, chiar şi suspendarea judecăţii înseamnă să acţionezi, deoarece voinţa de a crede presupune consecinţe pozitive importante, în special pentru comportamentul şi pasiunile noastre. îl putem contrazice aici pe James prin faptul că, de multe ori, omul modern consideră opţiunea iudeo-creştină moartă şi plictisitoare, nu vie şi importantă. Atât de puţin probabile sunt doctrinele acestei opţiuni, încât scepticul susţine că poate adopta punctul de vedere al ateului sceptic sau al agnosticului şi că nu trebuie să afirme o poziţie puternică. Cu toate acestea, James crede că credinciosul ar trebui să aibă *dreptul* de a crede în astfel de cazuri şi că nu e iraţional să procedeze aşa.

Este teismul o opţiune forţată şi importantă? Este clar că nu seamănă cu următorul exemplu. Să presupunem că

un bărbat a coborât de pe trotuar şi ajunge la jumătatea drumului către cealaltă parte a străzii, când vede o maşină ce se îndreaptă cu viteză în direcţia lui. Se întreabă dacă şoferul îl va vedea la timp şi îl va ocoli sau dacă nu cumva chiar îl va lovi? Ar trebui s-o ia înapoi sau să fugă pe cealaltă parte a străzii? în cazul în care este agnostic, ar trebui să stea nemişcat pentru a vedea ce se întâmplă, deoarece nu are dovezi suficiente pentru a alege o variantă sau alta? Pericolul, desigur, este că maşina se poate îndrepta în viteză spre el. Inacţiunea aici este în mod clar o formă de acţiune şi putem s-o judecăm prin consecinţele ei.

Acum, trebuie să distingem două situaţii: cea în care nu există dovezi pro sau contra şi cea în care pot exista unele dovezi de ambele feluri, dar insuficiente pentru a permite o alegere informată. Exemplul maşinii de pe stradă intră cel mai probabil în a doua categorie, deoarece ştim din experienţă că accidentele pietonale sunt dese şi că, prin urmare, intră în joc probabilităţi. O alegere raţională ar fi retragerea sau avansarea, decizie ce se bazează pe un calcul al probabilităţilor. Trebuie să acţionăm în funcţie de cele mai bune dovezi disponibile, chiar dacă nu avem

timp să facem o analiză completă a probabilităţilor. Putem face o predicţie şi putem aştepta să se confirme. Dar o persoană raţională îsi va da seama că nu are sens să-şi asume riscuri şi să adopte această opţiune, întrucât mizele sunt prea mari dacă există o şansă ca maşina să se îndrepte direct spre ea.

James susţine că voinţa este de multe ori părintele faptului, că ideile produc consecinţe şi că judecăm acele idei în mod pragmatic în funcţie de cât de bine funcţionează în practică. Astfel, uşa este lăsată deschisă pentru credinţa religioasă. La care răspund: credinţele religioase, mai ales când sunt false, pot avea efecte negative şi dăunătoare. Fără îndoială, ele oferă speranţă şi sens anumitor persoane, însă altora le îngustează orizontul şi le limitează alegerile. Am putea să nu vrem să credem în religie şi să facem asta din motive pragmatice, psihologice şi etice.

Scepticul nu-şi face iluzii despre viaţă şi nici nu nutreşte vreo credinţă sterilă în promisiunea nemuririi. Din moment ce viata de aici şi de acum e tot ce putem cunoaşte, cea mai raţională opţiune este s-o trăim din plin.

Faptul că nu ne amăgim cu privire la condiţia umană ne permite să recunoaştem că suntem responsabili în mare măsură pentru ceea ce se va întâmpla cu noi. „Nici o divinitate nu ne va salva, ci trebuie să ne salvăm singuri”, spune *Manifestul umanist II:* din această recunoaştere pot apărea consecinţe importante de natură etică, psihologică şi socială.

Admit fără ezitare că, în cazul unor oameni, anumite probleme religioase pot fi atât de importante, încât aceştia simt că trebuie să creadă şi să acţioneze. Ei cred că riscă să-şi piardă fericirea veşnică sau nemurirea. Mă îndoiesc de asta şi voi discuta subiectul respectiv în capitolul XIV. Susţin că, în cazurile în care nu există dovezi obiective şi *trebuie* să alegem, cea mai viabilă opţiune ar fi să dăm cu banul şi să sperăm că va fi bine. Apoi, ar putea să intervină propriile prejudecăţi şi valori. Dar dacă nu avem *nici o* dovadă pro sau contra, atunci de ce nu admitem asta şi nu lăsăm lucrurile în suspensie? Dacă procedăm astfel, răspunde credinciosul, riscăm ca o divinitate răzbunătoare să ne pedepsească pentru că nu am ales să credem. Când a fost întrebat ce ar face dacă ar fi confruntat de creatorului universului în Ziua

Judecăţii pentru că nu crede, Sidney Hook a răspuns: „Aş spune «nu mi-ai oferit nici o dovadă», şi as avea încredere că, dacă Dumnezeu ar fi o fiinţă raţională, ar respecta raţionalitatea creaturilor sale”.

Un domeniu în care credinţa deliberată poate fi importantă, chiar decisivă, este cel a valorii. De exemplu, ne-a putea dori să aducem ceva nou în lume sau am putea avea scopuri ideale pe care le considerăm vrednice de realizare; împlinirea lor depinde în mare măsură de ceea ce credem şi de ceea ce facem. Poate că ne hotărâm să susţinem un candidat sau să promovăm o cauză; şi spunem că avem încredere în candidat sau în cauză, sperând că, prin realizarea obiectivelor noastre normative, vom avea o viaţă mai bună sau vom contribui la crearea unei lumi mai bune. Numai rezultatele ne pot arăta dacă credinţa în aceste recomandări prescriptive este sau nu înţeleaptă. Insă putem reuşi sau eşua tocmai pentru că propria credinţă ne-a determinat să acţionăm. Totuşi, ar trebui să precizăm clar că astfel de credinţe despre lume *nu* sunt adevărate din punct de vedere empiric. Astfel, existenţa lui Dumnezeu este o problemă separată: credinţa nu o confirmă. Tot

aşa cum este şi problema dacă practicile şi credinţele religioase au vreun merit moral.

Putem întâlni de multe ori o variaţie a argumentului lui James, care este uneori adresată scepticului în apărarea credinţei. Sună astfel: „Mă întrebi dacă cred în *X* (înlocuieşte cu orice doreşti: Dumnezeu, fantome, îngeri)? îmi ceri dovezi pentru a-i confirma existenţa. Nu pot dovedi asta. Dar tu poţi dovedi că *X nu* există? Spui că nu poţi. Ei bine, dacă nu poţi, atunci de ce nu am dreptul să cred în aşa ceva până când îmi vei arăta că este fals?”

Acest argument este evident eronat; în logica clasică, este numit *argumentam ad ignorantiam* (argumentul ignoranţei). Nu e uşor să-i arăţi eroarea pe care o comite unei persoane care e convinsă de o astfel de perspectivă. Eu aş răspunde astfel: de fapt, unele chestiuni pot fi confirmate şi altele infirmate, motiv pentru care putem soluţiona multe dispute referitoare la fapte reale. Faptul că în prezent afară sunt 7°C, şi nu 2°C, după cum pretinzi tu, poate fi rezolvat prin citirea mai multor termometre (presupunând că acestea funcţionează corespunzător). Faptul că Vulcanul Sf. Elena a erupt aruncând cenuşă peste

întregul stat Washington poate fi coroborat cu datele înregistrate.

Unele afirmaţii sunt greu de confirmat. Poate că nu reuşesc să resping o ipoteză în mod decisiv, dar aş putea s-o consider extrem de improbabilă. Aici, sarcina probării îi revine persoanei care afirmă ceva, şi nu celei care îi respinge afirmaţia. Dacă o persoană formulează o ipoteză, întrebarea critică pe care trebuie s-o adresăm este: „Pe ce se întemeiază ipoteza?” Dacă nu există nici un temei, nu înseamnă că toate credinţele sunt la fel de adevărate şi că susţinerea lor e tot atât de raţională precum negarea lor. în astfel de cazuri, ar trebui fie să negăm, fie să adoptăm o poziţie agnostică. Nu avem nici o justificare pentru a crede şi a afirma că este adevărată.

Dacă cineva îmi cere să demonstrez că elfii şi zânele nu există, ce pot să fac pentru a-l convinge? Putem călători peste tot şi să nu găsim nici o astfel de creatură. Dar persoana respectivă ar putea să nu fie convinsă şi să insiste că acele creaturi s-ar putea afla în locuri unde nu am căutat. Dacă nu există dovezi care să confirme că Bigfoot există, cel care crede în existenţa sa poate insista că se ascunde în vreo

pădure ecuatorială şi că nu l-am descoperit încă. La care aş putea răspunde că, da, este posibil să se mai descopere alte specii, dar până când nu există probe ştiinţifice în favoarea unei noi forme de viaţă, este improbabil ca Bigfoot să existe. Argumentul ignoranţei e mai ales atrăgător în cazurile care nu sunt doar improbabile, ci se află totodată dincolo de ceea ce e posibil. De exemplu, faptul de a susţine, aşa cum au făcut unii adepţi ai paranormalului, că există fiinţe indiscernabile dintr-o altă dimensiune spaţio-temporală care intervin în destinul nostru nu ne oferă o modalitate de a verifica afirmaţia, mai ales că aceste fiinţe sunt „indiscernabile”. Aceştia susţin că, din moment ce sunt paranormale, fiinţele respective pot bloca toate mijloacele normale de percepţie. Dar atunci cum pot şti de existenţa lor? Dacă nu pot dovedi că ele nu există (lucru pe care nu-l pot face prin definiţie), ce justificare ai să afirmi că sunt reale? Cele două opţiuni nu sunt echivalente: sarcina probării, după cum am susţinut mai sus, îi revine fideistului, nu scepticului.

3. Mai există şi o a treia formă de credinţă care merită să fie discutată, deşi termenul *credinţă* este poate

nepotrivit aici. Mă refer la „ipotezele bazate pe dovezi”, adică credinţe ce au grade diferite de probabilitate, bazate pe dovezi, dar fără o certitudine completă. Oare convingerea interioară intervine aici? Oare aceasta presupune un salt dincolo de temeiurile coroborante? Totul depinde pe relaţia dintre ponderea dovezilor şi forţa credinţei. După cum am susţinut în capitolul II, ipotezele nu ar trebui să fie considerate credinţe inflexibile sau absolute. Principiul failibilismului ar trebui să fie tinut întotdeauna în rezervă. Valoarea de adevăr echivalează cu temeiurile care le susţin sau e o funcţie a acestora. în cazul în care credinţa reprezintă acea parte a convingerilor noastre care merge dincolo de dovezi, atunci credinţa în sine este inadmisibilă. Scepticismul se referă tocmai la acea parte care merge dincolo şi pe care nu avem motive întemeiate s-o credem. Admit că puţini oameni, dacă există vreunul, pot să-şi structureze convingerile în aşa fel încât să fie întotdeauna echivalente cu temeiurile lor. în principiu, sunt echivalente, dar, în practică, probabilităţile se transformă în certitudini şi îndoielile sunt înlocuite de angajament. Aici intervine un fel de

[5] [5]

instinct animalic, care ne permite să trăim şi să funcţionăm.

Cu toate acestea, este clar că atât ipotezele şi teoriile ştiinţelor, cât şi judecăţile raţionale ale inteligenţei critice nu presupun convingere interioară ca mecanism de confirmare. Credinţa nu e justificată de prezenţa unei convingeri interioare, aşa cum se întâmplă în cazul credinţei intransigente sau al celei deliberate. Credinţa nu dovedeşte niciodată ceva, ci numai ne înregistrează convingerile. Credinţa nu poate fi justificată decât prin raportare la dovezi şi la raţiune.

Trebuie să mai aducem în discuţie problema statutului principiilor finale. Oare toate principiile finale sunt bazate pe credinţă şi în esenţă iraţionale? Fideiştii care cred în Dumnezeu, în transcendenţă sau nemurire au argumentat că acceptarea principiilor epistemologice ale logicii inductive şi deductive este un act suprem de credinţă, asemănător cu credinţa în Dumnezeu. Dar aceste cazuri sunt diferite. John Stuart Mill a observat că principiile prime nu pot fi supuse demonstraţiei asemenea altor ipoteze. Totuşi, criteriile logicii inductive şi deductive, aşa cum am susţinut în capitolul III, nu se bazează pur şi simplu

pe acte iraţionale de credinţă. Ele sunt corigibile, sunt testate de întreaga alcătuire a raţionalităţii, sunt presupuse de judecata obişnuită şi încorporate în procesele prin care caracterizăm lumea cotidiană şi prin care facem alegeri. Consecinţele negării lor ar invalida întreaga structură a comportamentului şi ar face imposibilă orice formă de cunoaştere. Dezvoltăm ipoteze despre care spunem că sunt adevărate şi acţionăm în baza acestei cunoaşteri; şi în acest sens, orice confirmare logico-empirică a credinţelor noastre adaugă o justificare suplimentară principiilor noastre de bază. Adeptul umanismului secular şi ştiinţific rămâne însă, în ultimă instanţă, un sceptic; iar această poziţie se
aplică chiar şi în cazul principiilor prime, care nu sunt acceptate din motive religioase, ci sunt pur şi simplu reguli de cercetare convenabile, justificate de consecinţele lor.

5. „La prima vedere”, în limba latină în original *(n. tr.).*

6. „De drept”, în limba latină în original (n. tr.).

7. Este vorba despre aşa-numitul „efect Marte”: o presupusă corelaţie statistică între performanţa atletică şi poziţia

planetei Marte în raport cu orizontul în momentul naşterii. Gauquelin a dezvoltat această teorie în cartea *L'influence des astres,* publicată în 1955 (n. red.).

8. „Din nimic", în limba latină în original (n. tr.).

Partea a doua
MISTICISM, REVELAŢIE ŞI DUMNEZEU

VI
APELUL LA MISTICISM

Există vreo formă de cunoaştere care nu poate fi obţinută din sursele obişnuite ale experienţei umane şi care nu trebuie justificată prin raportare la ele? Tradiţia religioasă clasică ne spune că există: este aşa-numita „experienţă mistică” sau „conştiinţă mistică”. Misticismul se presupune că dezvoltă o formă ezoterică de cunoaştere a unui tărâm transcendent al existentei sădit adânc în [3] suflet. Această cunoaştere nu poate fi tradusă în termeni empirici senzoriali obişnuiţi; sfidează categoriile logicii cognitive; este extra-ordinară în natura sa esenţială. Totuşi, se presupune că ar trebui să fie cel mai important tip de cunoaştere pe care îl putem descoperi şi indică o realitate dincolo de conştiinţa noastră normală.

Doresc să[3] mă[3] ocup de trei aspecte. în primul rând, ce este experienţa mistică? Cum au caracterizat-o cei mai importanţi mistici? în al doilea rând,

cum şi-au interpretat experienţele mistice? Este misticismul dovada existentei unui [3] alt tip de realitate ultimă? Oare existenţa unei surse transcendente reprezintă singura explicaţie ce poate să fie dedusă din aceste experienţe, sau există alte explicaţii naturaliste şi cauzale? în al treilea rând, este important să facem distincţie între mărturiile directe şi cele indirecte ale experienţei mistice. Mărturia directă exprimă punctul de vedere al cuiva care susţine că a avut o experienţă extraordinară caracterizată prin extaz şi viziune spirituală. Interpretările indirecte provin de la cei care nu au avut o astfel de experienţă, dar li se cere să evalueze o afirmaţie pentru a determina dacă ar trebui să fie considerată demnă de încredere. Care ar trebui să fie răspunsul lor la o astfel de afirmaţie?

Ce este misticismul?

Misticismul nu poate fi definit cu uşurinţă, din moment ce există atât de multe tipuri: este adesea dificil să găseşti o proprietate împărtăşită de toate formele pe care le ia. Există un misticism al religiilor orientale: *Upanişadele* reprezintă una dintre

surse, iar Shankara este marele învăţător şi interpret al doctrinei *advaita.* Există, de asemenea, un amplu sistem yoga de concentrare mentală. Tradiţia mistică budistă începe cu însuşi Buddha şi se extinde la experienţa *satori* a maeştrilor zen contemporani. în religiile asiatice, şinele este pătruns de fiinţa divină, în timp ce ideea unui Dumnezeu personal este inexistentă. Misticismul este întâlnit şi în religiile monoteiste, în tradiţia musulmană, există sufismul, iar în cea iudaică, misticii evrei hasidici. Creştinismul este pătruns de filozofia neoplatonistă şi are o mulţime de mari mistici şi sfinţi, inclusiv

Dionisie Areopagitul, Meister Eckhart, Sfântul Grigorie, Sfântul Bernard, Heinrich Seuse, Ecaterina de Genova, Sfânta Theresa de Avila, madame Guyon, Sf. Margareta Maria, Sfântul loan al Crucii, Jan van Ruysbroeck şi Jakob Bbhme.

Cercetătorii misticismului au căutat să distingă experienţele mistice de alte forme de experienţă religioasă sau de comunicare cu divinul. Presupusa întâlnire a lui Pavel cu Dumnezeu pe drumul spre Damasc, aşa cum e descrisă în Noul Testament (Fapte 9),

nu este mistică în sine, tot aşa cum nu ar trebui să fie nici „auzirea vocilor”, „vederea vedeniilor” sau „primirea revelaţiilor” prin intermediul poruncilor verbale. Prin urmare, misticismul ar exclude învăţăturile primite din ceruri de Moise sub forma celor Zece Porunci, predica de pe munte a lui Isus sau primirea de către Mahomed a mesajelor divine înscrise în Coran. De această categorie specială de revelaţii ne vom ocupa în capitolele următoare.

Misticismul nu ar trebui echivalat nici cu ocultismul sau cu paranormalul, cu vedeniile, demonii, fantomele, telepatía, precogniţia, clarviziunea sau percepţia extrasenzorială. Misticismul nu ar trebui să fie atât de ambiguu încât să includă experienţe estetice: stări sufleteşti intense provocate de poezie, muzică, arte şi de aprecierea frumuseţii naturii. Acestea sunt extensiuni neîntemeiate şi metaforice ale termenului. Mai exact, misticismul este aplicat acelei categorii specializate de experienţe în care misticii susţin că au un contact direct cu o realitate spirituală; aceste experienţe sunt de obicei rezultatul unei întâlniri copleşitoare şi unice, plină de intensitate şi extaz.

În *Tipurile experienţei religioase,*

William James consideră că starea normală de conştiinţă, care include componente raţional-empirice, nu e decât un tip special de conştiinţă şi că există „forme potenţiale de conştiinţă complet diferite”. Percepem obiectele în lumea spaţio-temporală prin intermediul culorilor, tonurilor, formelor şi dimensiunilor. Această lume poate fi transformată în funcţie de scopurile noastre: obiectele din sfera noastră comportamentală sunt afectate de acţiunile pe care le săvârşim şi viceversa. Pe acestea le interpretăm în termeni de concepte relaţionale. Misticii susţin că, dincolo de aceste forme normale ale gândirii, există un alt nivel al conştiinţei ce ne permite să intrăm în contact cu o realitate mult mai profundă, mai autentică şi mai durabilă decât orice altceva întâlnit în viata de zi cu zi. Ei nu pot să traducă această realitate prin apelul la structuri perceptuale sau conceptuale care să aibă vreun sens; şi nici nu pot comunica ce este cu exactitate prin intermediul discursului lingvistic. Este „inefabilă”, insistă ei, greu de descris şi imposibil de definit.

Plotin neagă că raţiunea discursivă poate descrie în mod adecvat o întâlnire mistică cu Unu:

Căci sufletul, care parcurge toate adevărurile, chiar şi pe cele la care participăm, le scapă totuşi dacă ar vrea să le exprime şi să reflecteze la ele, fiindcă, pentru a spune un lucru, raţiunea discursivă trebuie de fapt să îl ia succesiv, căci aşa se face şi o descriere. Or, ce fel de descriere poate fi pentru ceva absolut simplu? în schimb, ajunge o atingere intelectuală; dar, dacă sufletul a atins simplul, când îl atinge nu are deloc nici puterea, nici răgazul pentru a vorbi, ci abia apoi poate reflecta la acesta. Atunci trebuie admis că l-a văzut, când primeşte dintr-odată lumină; căci această lumină vine de la Unu şi este el însusi.[1]

Unele specii pot simţi mirosuri sau pot auzi sunete dincolo de spectrul perceput de om. N-ar putea exista un nivel de conştiinţă inaccesibil percepţiei obişnuite pe care misticii îl pot accesa? Aceasta e o provocare specială pentru empirist şi sceptic. În cazul în care cunoaşterea despre univers îsi are rădăcinile într-o anumită experienţă (fie ea potenţială sau reală, directă sau indirectă), atunci de ce să nu admitem afirmaţiile misticilor, care pot fi atât de receptivi la realitate, încât să aibă capacitatea să pătrundă până în esenţa fiinţei. Există un basm despre un străin

care vizitează un regat unde toţi locuitorii sunt orbi; străinului îi este imposibil să le transmită acestora cât de frumoasă şi de bogată e lumea vizibilă. Fără îndoială, este dificil să-i explici unei femei frigide sau unui călugăr celibatar ce înseamnă un orgasm, dacă nu au avut niciodată o astfel de experienţă. De ce să nu admitem atunci posibilitatea unei sensibilităţi extinse, care deschide splendori la care imaginaţia prozaică n-a visat niciodată?

Misticismul clasic în forma sa specializată a fost relativ rar. W.T. Stace estimează, de exemplu, că au existat numai o sută de mistici creştini binecunoscuti. Multi dintre marii savanti care au dedicat extrem de mult timp studiului acestor fenomene admit că nu au avut niciodată experienţe de acest fel. Cuthbert Butler, teolog catolic şi autor al unui studiu important despre misticism, recunoaşte că nu a avut „niciodată ceva ce ar putea fi numit o percepţie experienţială a lui Dumnezeu sau a prezenţei Lui”[2]. William James mărturiseşte că priveşte lucrurile din afară. El spune că cea mai mare parte a lucrărilor despre misticism pe care le-a văzut „au tratat subiectul din exterior, deoarece nu cunosc pe nimeni care să fi vorbit în baza unei autorităţi directe

furnizate de experienţă”. James e de părere că „stările de intuiţie mistică ar putea fi extinderi foarte bruşte şi mari ale «câmpului conştiinţei» obişnuite [...] o răspândire imensă a marginilor câmpului”[3].

Problema este însă că misticismul, prin însăşi natura sa, încalcă standardele de obiectivitate ştiinţifică. Pentru a-i putea accepta datele, ar trebui să poată fi supuse analizei şi coroborării intersubiective. Din nefericire, acest lucru este exclus aproape prin însăşi natura sa. Până de curând, a fost practic imposibil de reprodus, mai bine zis până la introducerea psihedelicelor, care par să provoace experienţe psihologice similare. Ar trebui să respingem misticismul a priori? O astfel de atitudine le pare teiştilor dogmatică prin definiţie.

Problema pentru scepticism este că misticismul, cel puţin aspectele sale clasice, este o experienţă neobişnuită şi bizară. Deşi misticii 1 » J J 5 susţin că este inefabil şi intraductibil, unii dintre ei încearcă să-l explice şi să-l interpreteze prin limbaj, iar acest lucru îl putem supune unei cercetări atente. Primul aspect pe care îl descoperim este că există diferenţe semnificative

între relatările misticilor, în special între misticismul oriental şi cel occidental, şi că există interpretări radical diferite. Insă, potrivit unor comentatori, există o trăsătură comună. Cea mai importantă caracteristică a misticismului, susţine Stace, este aceea că implică simţirea unei „unităţi nonsenzoriale" supreme a tuturor lucrurilor, o puternică senzaţie de „unitate a realităţii". în această unitate nediferentiată, diviziunea şi multiplicitatea dispar. Această conştiinţă pur unitară este aparent lipsită de orice conţinut senzorial şi intelectual.

Rudolf Otto descrie tradiţia mistică hindusă J advaitină astfel:

> Cu adevărat fiind este numai Sat, fiindul însuşi: veşnicul Brahman. Permanent, fără alterare şi schimbare, fără părţi şi fără multiplicitate". Aceasta înseamnă: a) orice multitudine de lucruri există numai prin „Maya" (aceasta traducându-se prin „aparenţă"). Sat însuşi este însă „numai unu"; adică b) fără părţi, fără pluralitate în general, deci fără pluralitatea determinaţiilor diverse. [...] Acest Unu Etern este, în fiinţa sa unitară, integral atman: adică spirit de la un capăt la celălalt [...] adică pură

> conştiinţă [...] adică pură cunoaştere [...]. Ca atare, el este totdeauna „anantam”, nemărginit şi în afara spaţiului şi a timpului [...] sufletul nostru însă, „atman-ul lăuntric”, nu este altceva decât acest Brahman însuşi, Unu, unic, etern, fără transformare, nedeterminat.[4]

Misticismul presupune astfel o cale pe care sufletul să o urmeze, o scară pe care acesta poate să urce până la intuiţia mistică a Unului. Acest lucru implică, în cuvintele lui Plotin, o uniune cu divinul:

> Când sufletul s-a înstrăinat de lucrurile prezente acolo şi, gătindu-se cât mai frumos cu putinţă, ajunge la asemănare cu Unu [...], după ce l-a văzut ivindu-se dintr-odată în el, căci nu mai este nimic între ei şi deja nu mai sunt doi, ci amândoi sunt o singură realitate: de fapt, cât timp este acela prezent, nu îi mai poţi deosebi.[5]

Sfântul Augustin a exprimat sensul misticismului creştin prin următoarele cuvinte expresive: „Şi astfel, în străfulgerarea unei priviri înfiorate, puterea mea de raţionate s-a înălţat până la Fiinţa ca atare”[6]. Misticismul presupune astfel un contact direct al sufletului cu realitatea transcendentă, un ataşament intens faţă de aceasta şi

identificarea cu ea.

Un curent major în misticism îl constituie credinţa că modalitatea de a avea o experienţă mistică şi de a descoperi unitatea existenţei constă în a te orienta spre interior. Calea care duce la Dumnezeu este găsită prin intermediul introspecţiei şi introversiunii; Dumnezeu este imanent sufletului.

> Dumnezeu este ascuns în suflet, iar adevăratul contemplativ îl va căuta acolo în dragoste. (Sfântul loan al Crucii)
>
> Sufletul îl găseşte pe Dumnezeu în propria sa profunzime. (Jan van Ruysbroeck)
>
> Acolo unde e sufletul, e Dumnezeu. (Meister Eckhart)
>
> Ar trebui să-l căutăm pe Dumnezeu în interiorul nostru. (Sfânta Tereza)[7]

Experienţa mistică culminează cu o explozie extraordinară de împlinire pasională şi emoţională, ceea ce presupune o deschidere a inimii, o trezire a iubirii. Se petrece un fel de „unire”, în sensul că sufletul misticului se topeşte sau fuzionează cu divinul: se revarsă în Dumnezeu, în timp ce Dumnezeu se revarsă în suflet. Este

pomenită deseori o lumină intensă şi strălucitoare, care invadează mintea şi fiinţa persoanei şi domină totul. Din această experienţă rezultă o bucurie de nedescris, un sentiment de beatitudine, de fericire extatică, de linişte sufletească asemenea unei senzaţii de plutire, de dulceaţă interioară.

Louis de Blois (un abate benedictin care a murit în 1566) şi-a descris experienţa astfel:

> Este un lucru minunat, un lucru extraordinar de mare [...] să fii una cu Dumnezeu în lumina divină printr-o unire mistică şi fără rest. Asta se petrece acolo unde sufletul pur, smerit şi resemnat, aprins de o iubire arzătoare, este purtat deasupra lui însuşi prin harul lui Dumnezeu şi, prin strălucirea luminii divine ce inundă mintea, depăşeşte orice distincţie a lucrurilor şi lasă deoparte totul, chiar şi cele mai înalte imagini. Astfel, lichefiat pe deplin de iubire şi, ca să zic aşa, redus la nimic, se topeşte în Dumnezeu şi apoi se uneşte cu Dumnezeu fără vreo mijlocire, devine un singur duh cu El şi se preface în El. [...] Devine una cu Dumnezeu, dar nu astfel încât să fie de aceeaşi substanţă şi natură cu Dumnezeu.[8]

Sfântul Ioan al Crucii (un călugăr

carmelit care a murit în 1591) îşi descrie experienţa în următorii termeni:

> Ţelul pe care îl am în vedere este îmbrăţişarea divină, uniunea sufletului cu substanţa divină. În această cunoaştere plină de iubire şi tainică, Dumnezeu însusi se uneşte cu sufletul în modul cel mai înalt şi divin [...]. Această cunoaştere constă într-un anumit contact al sufletului cu Divinitatea, iar Dumnezeu însuşi este Cel simţit şi gustat, deşi nu în mod vădit şi distinct, aşa cum va fi în glorie. Dar această atingere a cunoaşterii şi a dulceţii este atât de adâncă şi atât de profundă, încât pătrunde în cea mai tainică substanţă a sufletului. Această cunoaştere are întru câtva gustul Esenţei divine şi al vieţii veşnice.[9]

Sfântul Francisc de Sales (episcop al Genevei, care a murit în 1622) descrie unirea sufletului cu Dumnezeu astfel:

> La fel ca un balsam topit ce nu mai are tărie sau soliditate, sufletul se lasă să treacă sau să curgă în Ceea ce iubeşte: nu iese din sine printr-un salt brusc, nici nu se agaţă ca într-o alipire sau unire, ci se prelinge uşor, ca un lucru fluid şi lichid, în Divinitatea pe care o iubeşte. Iese în afară prin acea revărsare sacră şi lichefiere sfântă şi se părăseşte pe sine

nu numai pentru a se uni cu cel Preaiubit, ci şi pentru a fi în întregime amestecat cu El şi cufundat în El. Revărsarea sufletului în

!>

Dumnezeul său este un adevărat extaz prin care sufletul transcende limitele existenţei sale naturale, fiind în întregime amestecat cu, absorbit de şi înghiţit în Dumnezeul său.[10]

Primele întrebări pe care trebuie să le adresăm sunt următoarele: ce reprezintă aceste experienţe? La ce se referă? Cum să le interpretăm? Una dintre probleme este că interpretarea a fost influenţată de contextul social şi cultural în care a avut loc experienţa mistică. Misticii creştini tind să-l introducă pe Cristos în mesaj, dar misticii musulmani, hinduşi, budişti sau evrei au interpretări diferite. Budiştii nu sunt teişti, iar hinduşii nu sunt monoteist!: şi astfel noţiunea de

3 3 ' 3 3

Fiinţă Supremă nu este prezentă şi nici nu există vreo aşteptare a unei nemuriri personale. Hinduşii vorbesc despre contactul cu Atman sau sufletul lumii, budiştii despre Nirvana sau „stingerea” completă. Experienţele lor nu stau mărturie pentru interpretările monoteiste ale religiilor occidentale. Stace consideră că, probabil, experienţa

mistică n-ar trebui să fie interpretată în termeni religioşi, ci să fie văzută ca atare, fără nici un fel înfloriturі teologice speciale.

Putem deduce din astfel de experienţe vreo dimensiune transcendentă? Oare trimit către un tărâm pe care numai unele persoane, prin eforturi speciale, îl pot întrezări pentru scurtă vreme? Ar trebui să acordăm o atentie deosebită la ceea ce ne spune experienţa[3] lor despre realitatea ultimă? Sau, dimpotrivă, experienţa misticului este o stare de conştiinţă modificată şi patologică? Este oare o distorsionare a conştiinţei şi percepţiei normale? Bertrand Russell observă: „Din punct de vedere ştiinţific, nu putem face nici o distincţie între omul care mănâncă puţin şi vede raiul şi omul care bea mult şi vede şerpi. Fiecare se află într-o stare psihică anormală şi, prin urmare, are percepţii anormale.”[11]

William James spune: „Ca problemă psihologică, stările mistice pronunţate şi accentuate *sunt* de obicei autoritare în cazul acelora care le posedă”. Dar, pe de altă parte,
James este de acord că cei care nu au avut astfel de experienţe nu sunt obligaţi să le accepte validitatea. Cu

toate acestea, el conchide: „Va trebui să rămână întotdeauna deschisă problema dacă stările mistice nu ar putea fi astfel de puncte de vedere superioare, ferestre prin care mintea priveşte afară la o lume mult mai vastă şi mai cuprinzătoare.”[12]

Unele explicaţii naturaliste

De multe ori, persoana religioasă care acceptă realitatea experienţelor mistice nu cunoaşte analiza ştiinţifică comparativă sau posibilele explicaţii alternative ale stării mistice. Tributari perspectivei teiste asupra lumii, aceşti oameni consideră că interpretările spirituale sunt plauzibile. Totuşi, sunt posibile o serie de explicaţii naturaliste alternative. Interpretările religioase clasice au fost făcute în mediul cultural dominant, în special în perioada medievală. Odată cu trecerea de la cultura religioasă la cea ştiinţifică, interpretările cauzale naturaliste au început să fie relevante.

O întrebare interesantă pe care trebuie s-o adresăm este următoarea: care sunt condiţiile prealabile necesare pentru atingerea stării mistice? Este clar că se manifestă relativ rar şi că J necesită un efort uriaş. Acest lucru nu

neagă faptul că multe fiinţe umane obişnuite au relatat experienţe de tip mistic, un sentiment de unire cu natura şi de pace; dar acestea nu sunt genul de experienţe pe care le relatează marii mistici şi sfinţi.

Dacă citim despre viaţa acestora, descoperim că experienţele lor implică de obicei o perioadă lungă şi anevoioasă de pregătire înainte de apogeul mistic. Există mai întâi o năzuinţă intensă pentru experienţa mistică, dorinţa de a-l descoperi pe Dumnezeu sau de a atinge nirvana, în al doilea rând, există un efort intens îndreptat spre viaţa spirituală, inclusiv rugăciuni şi devoţiuni constante. în al treilea rând, misticul trebuie să se ferească de orice dorinţă fizică, plăcere lumească, gând sexual sau poftă carnală, în al patrulea rând, trebuie să ducă o viaţă ascetică, de negare de sine şi autocontrol. Aceasta poate include postul, lipsa somnului, munca grea, ajungând până la autoflagelare şi mortificare. în al cincilea rând, misticul duce în general o viaţă izolată şi ferită în peşteri întunecate sau în chilii solitare şi se retrage din lume. Terenul este astfel pregătit pentru experienţa mistică prin privare senzorială, reprimare sexuală şi retragere forţată; pe scurt, sunt prezente condiţiile prealabile pentru o

reacţie de tip psihotic.

Or, conform misticului, calea directă pentru a atinge starea căutată este să te întorci spre interior prin angajarea în contemplare şi meditaţie. Acest lucru poate începe cu intonarea unei mantre, repetarea unei rugăciuni, concentrarea atenţiei asupra unui obiect sau a unei experienţe. Conform metodei yoga, este nevoie de repetare şi concentrare. Abia atunci are loc detaşarea dorită. Cercetările recente arată că se poate atinge o anumită „reacţie de relaxare” (care aproximează experienţa unui mistic) prin concentrarea atenţiei asupra oricărui obiect, fără a fi nevoie de recitarea unei rugăciuni sau a unei mantre. Pare să se instaleze o stare preliminară de disociere. Insă misticul îşi poate atinge eliberarea dorită numai după un proces lung şi dificil. Când se întâmplă asta, el intră într-un fel de stare de transă, în care conştiinţa se decuplează de la senzaţiile corporale. Are loc o experienţă extracorporală.

Sfântul Augustin a descris această stare ca pe o stare aflată între somn şi moarte. El spune că „atunci când sufletul este răpit [...] este întors în întregime de la simţurile trupului mai mult decât se obişnuieşte în somn, dar mai puţin decât în moarte”.[13]

Sfântul Grigorie afirmă la rândul său că „mintea se desprinde de lucrurile din această lume şi îşi îndreaptă atenţia numai asupra lucrurilor spirituale”. El spune că, „printr-un efort deosebit”, mintea se ridică la perceperea efemeră a unei „lumini necuprinse”; apoi, „epuizată de efort” şi orbită de vederea luminii, „se scufundă din nou istovită în starea sa normală, pentru a se reface”.[14]

Alţi mistici par să aibă impresia că plutesc în aer sau că levitează. Sfânta Tereza povesteşte că „de multe ori, trupul meu devine atât de uşor de parcă şi-a pierdut toată greutatea” şi simţea că e „ridicată”. Heinrich Seuse vorbeşte la rândul său despre o senzaţie de „plutire”[15].

Toate acestea sunt forme obişnuite de experienţe extracorporale descrise de multe persoane astăzi: sunt situate undeva între starea hipnagogică şi cea hipnopompică. întrebarea reală este dacă concentrarea exacerbată asupra acestor experienţe constituie un simptom de tulburare psihică. Astfel de experienţe seamănă cu stările psihotice. Schizofrenicul este deseori lipsit de contactul cu realitatea. Ar putea să nu distingă în mod clar obiectele din lumea spaţială şi temporală. Percepţiile sale normale sunt distorsionate. Sentimentul

identităţii personale poate fi pus la îndoială sau pierdut. Poate părea că se află în afara lui însuşi, că se vede pe sine ca pe un spectator sau se simte înghiţit de realitate. Schizofrenicii sunt adesea copleşiţi de halucinaţii şi fantezii. Felul în care percep timpul şi modul în care se exprimă nu mai au un sens obişnuit. într- un caz bine cunoscut, Freud descrie reacţiile psihotice ale lui Daniel Paul Schreber, un paranoic care credea că se afla în contact cu Dumnezeu. Schreber credea că filamentele nervoase ale creierului său sunt legate de cele ale lui Dumnezeu. Auzea voci şi vedea aceste filamente sub formă de raze:

> Cu ochiul minţii mele văd razele, care sunt atât purtătoarele vocilor, cât şi ale otrăvii cadavrelor ce urmează să fie descărcate în corpul meu, ca pe
> nişte filamente lungi ieşite în afară, ce se apropie de capul meu dintr-un loc îndepărtat, de la orizont. [...] Imaginea radiantă a razelor mele a devenit vizibilă ochiului meu interior, în timp ce stăteam întins în pat, fără să dorm, ci treaz.[16]

O persoană pe care o cunosc a relatat o experienţă „mistică" asemănătoare. Işi pierduse soţia din cauza cancerului şi i-au rămas în grijă trei copii, apoi şi-a

pierdut locul de muncă din cauza „dificultăţilor emoţionale”. Intr-o zi, mi-a povestit el, mintea i s-a golit brusc. Lumea era scăldată într-o lumină albă, iar el nu mai avea nici o senzaţie a scurgerii timpului: se simţea ca şi cum ar pluti şi fusese cuprins de o stare de pace. Trei zile mai târziu, s-a trezit într-o secţie de psihiatrie. Se pare că se plimbase gol pe străzi, dar nu-şi amintea nimic despre asta. De atunci, a fost internat de mai multe ori în secţia de

psihiatrie, încercând în acest timp să-şi dea seama ce se întâmplă cu viaţa lui.

Un aspect interesant al vieţii misticului e reprezentat de rolul pe care reprimarea sexuală şi simbolismul îl joacă în această experienţă. Sunt prezente două ingrediente frapante. în primul rând, există reprimarea şi frustrarea, sentimentul că plăcerile carnale, în special cele sexuale, sunt rele şi păcătoase. în al doilea rând, există o aparentă formă de sublimare şi o anumită satisfacţie sexuală în întâlnirea mistică. în opinia lui James Leuba, acest comportament al misticilor ar putea fi explicat prin nevoi psihologice şi organice adânc înrădăcinate.[17] Există o tendinţă de

„autoafirmare” şi „stimă de sine”, o dorinţă „de a te dedica unui lucru sau cuiva”, o nevoie „de afecţiune şi sprijin moral”, o nevoie „de pace, de armonie sau de unitate”. În fine, există „nevoi organice”, pentru „satisfacţia senzuală”, mai ales în legătură cu propria viaţă sexuală. Misticii creştini intră sub influenta a două idealuri ale creştinismului monastic:

5-

„Abandonarea de sine voinţei lui Dumnezeu şi castitatea”. Pe de o parte, există idealul „lepădării de sine”, în care sexul fizic este interzis, şi, pe de altă parte, cerinţa de a te lăsa în voia unui Dumnezeu iubitor şi drept. Foarte puţini dintre marii mistici au dus o viaţă sexuală sau conjugală normală: dintr-un anumit punct de vedere, viaţa mistică s-a dezvoltat din tulburare şi perversiune. Este expresia unei reacţii patologice la nevoia de gratificare sexuală prin intermediul unei manifestări deviate a libidoului.

Cel mai cunoscut exemplu al acestui fenomen este Sfânta Tereza. Experienţa ei mistică conţine imagini falice şi aluzii orgastice inconfundabile. Ea spune:

> A vrut Domnul să mi se arate uneori un înger în faţă, către stânga, sub formă de imagine corporală. [...] Şi avea el,

îngerul acesta, o suliţă lungă, aurită, în vârful căreia, mi se pare, strălucea o flacără. Iar îngerul pare că mă străpungea cu ea prin inimă, ajungând să-mi sfredelească măruntaiele; când o scotea afară, simţeam ca şi

cum mi le-ar fi smuls de tot, lăsându-mă în întregime aprinsă, din cauza focului din vârful suliţei, de iubirea cea mare de Dumnezeu. Era atât de mare durerea, că mă făcea să gem şi, în acelaşi timp, era atât de dulce, că nu aveam nici o dorinţă să scap de ea, ci, dimpotrivă, doream s-o simt mereu întru Domnul.[18]

Un element sexual similar se găseşte într-o descriere a lui madame Guyon (1648-1717). „Tânjesc”, strigă ea, „după dragostea care freamătă, arde şi te lasă fără simţire într-o bucurie şi o durere inexprimabile”. Dumnezeu, spune ea, răspunde rugii sale, o face să ardă de pasiune, iar după ce a avut parte de plăcere, încă tremurând din toate încheieturile, îi spune: „O, Doamne, dacă ai permite oamenilor senzuali să simtă ce simt eu, îşi vor părăsi degrabă plăcerile false pentru a se bucura de o binecuvântare atât de reală”.[19]

Psihiatrul francez Pierre Janet a tratat o pacientă, o femeie singură pe nume Madeleine, care era cunoscută pentru experienţa sa mistică. Ea îsi

descria trăirile astfel:

> Mă simt cuprinsă de vraja unei îmbrăţişări pure şi dulci care îmi răvăşeşte întreaga fiinţă, o căldură de nedescris mă arde până în măduva oaselor [...]. Carnea, care e moartă pentru simţuri, este foarte vie pentru plăcerile pure şi divine. Mă duc în pat legănată dulce în îmbrăţişarea lui Dumnezeu.
>
> Dumnezeu mă strânge atât de tare lângă El, încât mă face să sufăr cu tot trupul, dar acestea sunt dureri pe care nu pot decât să le iubesc.
>
> Madeleine îsi dezvăluie şi dorinţa de a avea copii în fanteziile sale despre relaţia pe care o are cu Dumnezeu: „La un moment dat, aceasta remarcă faptul că sfârcurile ei sunt inflamate, «pentru că El suge atât de mult». Ea este mama şi doica lui Dumnezeu, îl lasă pe Dumnezeu să se joace, îl ceartă şi aşa mai departe”.[20]

Elementele ce ţin de sexualitate sunt prezente şi la mistici bărbaţi, fapt ce pare să sugereze o homosexualitate latentă. Poate că statuile şi picturile unui Isus aproape gol ce pot fi văzute în marile catedrale ale Europei au ajutat la trezirea unor sentimente lascive.

Sfântul loan al Crucii este cât se poate de expresiv:

> O atingere delicată şi subtilă, Cuvântul, Fiul lui Dumnezeu, Care pătrunde subtil în însăşi substanţa sufletului meu şi, atingându-l uşor, îl absoarbe în întregime prin dulcile căi divine. [...] Ceea ce gustă acum sufletul în această atingere a lui Dumnezeu este, de fapt, deşi nu cu desăvârşire, o anumită anticipare a vieţii veşnice. Nu este incredibil că ar trebui să fie aşa, atunci când credem, aşa cum credem noi, că această atingere este cea mai substanţială şi că Substanţa lui Dumnezeu atinge substanţa sufletului. Mulţi sfinţi

au avut parte de ea în această viaţă. Dulceaţa încântării pe care o produce această atingere zădărniceşte orice descriere.[21]

Jan van Ruysbroeck spune:

în această furtună de iubire, două spirite se luptă împreună: Spiritul lui Dumnezeu şi spiritul nostru. Dumnezeu, prin Duhul Sfânt, se apleacă către noi şi, prin aceasta, suntem atinşi în iubire [...]. Acest lucru face ca iubiţii să se topească unul în altul, atingerea lui Dumnezeu şi darurile Lui, dorinţa noastră plină de iubire şi dăruirea noastră: acestea împlinesc dragostea. Acest flux şi reflux fac ca fântâna iubirii să dea pe dinafară: şi astfel, atingerea lui Dumnezeu şi dorinţa noastră plină de iubire devin o unică şi simplă dragoste. [...] Căci acel Bine abisal pe care îl gustăm şi îl posedăm nu îl putem nici cuprinde, nici înţelege; nici nu putem pătrunde în el de unii singuri sau prin intermediul practicilor noastre. Şi astfel suntem săraci în noi înşine, dar bogaţi în Dumnezeu.[22]

Sfântul Bernard descrie experienţa
îsi ca lui Cristos.
„sărut mistic” al Dacă literatura
fundamentalistii ar devotională 9
citi catolică considera

> [Sărutul gurii Sale] nu înseamnă altceva decât primirea revărsării Duhului Sfânt. [...] Mireasa are cutezanţa să ceară cu încredinţare ca revărsarea Duhului Sfânt să îi fie dăruită sub numele unui Sărut. Când Mireasa se roagă să i se dea Sărutul, ea cere revărsarea graţiei acestei cunoaşteri întreite [adică a Tatălui, Fiului şi Duhului Sfânt], în măsura în care poate fi trăită în acest trup muritor. [...] Darul acesta transmite atât lumina cunoaşterii, cât şi ungerea cucerniciei.[23]

O altă formă de sexualitate este masochismul, în multe cazuri, misticul poate să-şi atingă extazul intens abia după autoflagelare. Biserica privea cu ochi buni suferinţa fizică şi a descoperit adepţi recunoscători care s-au supus de bunăvoie şi cu dragă inimă cerinţelor sale.

Heinrich Seuse (1300-1366), un călugăr dominican, şi-a povestit experienţele în *Autobiografia* sa. Asemenea altora care se dedicaseră vieţii monahale, a fost copleşit de ispite şi a căutat să le învingă provocându-şi durere fizică. A crezut că numai prin practicarea unui ascetism extrem şi prin torturarea propriului corp ar putea să-şi ispăşească păcatele. Seuse povesteşte

că o lungă perioadă din viaţă a reuşit să atingă extaze frecvente, chiar zilnice. Dar, într- o bună zi, sfântul însângerat şi-a dat seama că nu mai poate continua pe această cale fără a-şi risca viaţa. „Era atât de sfârşit, încât singura alegere era fie să moară, fie să renunţe la aceste practici.” în acel moment, ne spune el, şi-a aruncat toate instrumentele de tortură într-un râu.[24]

Interesant este faptul că Marchizul de Sade şi alţii au găsit plăceri similare în durerea sadomasochistă, deşi ei nu au considerat-o
„divină”. Biserica a exacerbat patologia şi psihoza, considerând că o astfel de stare e plăcută lui Dumnezeu şi e virtuoasă. A făcut asta prin instituirea vieţii monahale, impunerea celibatului, solicitarea unor jurăminte stricte de castitate, răsplătirea penitenţei şi a suferinţei şi accentuarea pasivităţii şi supunerii.

Halucinogenele şi misticismul

O contribuţie importantă în explicarea trăirilor mistice o are faptul că drogurile pot induce experienţe similare. Există multe relatări verificate ale consumului de către triburile primitive a anumitor

plante pentru a induce halucinaţii. Populaţiile de indieni mexicani ingerau peyote, amerindienii fumau ciumăfaie, iar şamanii samoiezi din Siberia mâncau ciuperci otrăvitoare pentru a-şi induce viziuni extatice. Pythia, la Delphi, în Grecia antică, postea timp de trei zile, mesteca frunze de laur şi, după aceea, sufla vapori nocivi. Cultul vinului sfinţit se regăsea în riturile dionisiace. Unii musulmani, având în vedere că le este interzis consumul de băuturi alcoolice, au încercat să se îmbete prin dansuri extravagante. Dervişii rotitori erau mistici sufiţi care puteau atinge stări exaltate. Se pare că specia umană este puternic înclinată să-şi modifice conştiinţa prin diferite stimulente şi substanţe: marijuana, cocaina, heroina, alcoolul, cafeaua, ceaiul şi tranchilizantele sunt doar câteva dintre formele noastre moderne.

în ultimii ani, medicamentele psihedelice şi halucinogene au fost testate în condiţii controlate. William James a relatat că utilizarea oxidului de azot poate induce „sentimente inefabile”. Sir Humphry Davy a scris că oxidul de azot a produs emoţii care erau „aprinse şi sublime”. în anii ’50, Aldous Huxley a descris un fel de „experienţă religioasă transcendentală” stimulată de

mescalină.[25] Mai recent, accesul mai larg la unele droguri psihedelice precum LSD-ul (dietilamida acidului lisergic-25) a permis studiul consumului acestora în condiţii ştiinţifice. Unii cercetători au raportat că LSD-ul poate produce ceva similar cu extazul şi misterul unei trăiri mistice.

Experienţele psihedelice şi cele mistice au elemente comune. în primul rând, există o încetinire a perceperii timpului, iar persoana pierde senzaţia trecutului sau viitorului, fiind adâncită în clipa prezentă. în plus, unii consumatori au un sentiment de „unitate nediferenţiată". Există o pierdere a identităţii personale, obiectele se topesc şi fuzionează, culorile sunt mult mai vii, formele şi dimensiunile sunt distorsionate. Multi consumatori de LSD spun, asemenea misticilor, că este imposibil să descrie experienţa, dar susţin că au avut viziunea unei realităţi accentuate. Unii pretind că experienţele psihedelice extind conştiinţa şi perceperea frumuseţii şi complexităţii, precum şi a sinelui. Din păcate, mulţi consumatori, în special cei care au ingerat droguri de

mai multe ori, au avut experienţe neplăcute, ajungând să fie cuprinşi de frică şi dezgust. Unii au suferit episoade psihotice, fiind chiar năpădiţi de experienţe din trecut. Oare persoanele cele mai înclinate să devină dependente de droguri sunt predispuse la boli mentale sau stupefiantele provoacă acest lucru? în orice caz, unele schimbări ale chimiei corpului (pe care misticii din vechime le puteau provoca doar prin procese îndelungate şi anevoioase de privare senzorială, post şi rugăciune) s-ar părea că pot fi declanşate destul de rapid prin intermediul psihedelicelor. Oare îl putem găsi pe Dumnezeu luând pastile sau bând conţinutul unei sticle?

Oare[5] experienţele mistice şi cele provocate de droguri sunt identice sau diferă? Este una autentică şi cealaltă artificială? Există un experiment destul de cunoscut care sugerează că LSD-ul produce ceva asemănător unei experienţe mistice. Cunoscut sub numele de „experimentul din Vinerea Mare”, acest studiu fost realizat de dr. Walter Pahnke în 1963 şi a avut 20 de voluntari studenţi la Teologie. Jumătate dintre studenţi au primit un medicament psihedelic, iar cealaltă jumătate un medicament placebo.

Grupul experimental a prezentat „experienţe mistice copleşitoare”, inclusiv „întâlniri cu o realitate supremă” sau „cu Dumnezeu”. Grupul de control a relatat puţine experienţe care le-ar putea egala în profunzime şi intensitate pe cele din grupul experimental. Mai mult, s-a constatat ulterior că viaţa multora dintre cei care au luat drogul a fost „transformată”.[26]

în perioada de apogeu a contraculturii, Timothy Leary a declarat că a avut experienţe profund religioase după ce a consumat „ciuperci sacre” în Mexic. În urma „iluminării” sale din august 1960, pe care a descris-o ca pe o „experienţă transcendentă” profundă, a spus că viata lui s-a schimbat şi că de atunci şi-a dedicat

timpul încercării de a „înţelege potenţialităţile revelatorii ale sistemului nervos uman şi de a

pune la dispoziţia altora aceste descoperiri”[27]. Leary susţine că experienţa indusă de LSD este religioasă şi că oferă „descoperirea extatică, incontestabilă şi subiectivă a răspunsurilor” la întrebări spirituale fundamentale. Printre acestea se numără: Ce putere supremă pune în mişcare universul? Ce este viata? Ce este omul? Ce sunt eu? Care este locul

meu în planul universului? Leary mai spune că diferite tipuri de experienţe psihotice (psihedelice) sunt similare cu cele descrise de mistici.

Evaluarea experienţei mistico-psihedelice

Cum evaluăm astfel de experienţe? Ele pot fi examinate din punctul de vedere (1) al unei persoane care a avut parte de experienţa respectivă şi (2) al unei persoane care nu a avut acea experienţă şi se întreabă dacă poate fi confirmată. Principalele rezerve ale persoanelor din a doua categorie (adică cea mai mare parte a oamenilor) sunt acelea că experienţele mistice clasice au un caracter privat şi subiectiv, astfel încât nu pot fi supuse unei examinări sau coroborări controlate şi, deci, nu au cum să fie confirmate. Dacă adepţii consumului de psihedelice au dreptate când afirmă că putem să inducem experimental experienţe similare, atunci acestea pot fi studiate în laborator. Care e morala ce se poate trage de aici: că toţi ar trebui să ne grăbim şi să luăm mescalină, LSD şi alte droguri pentru a avea acces la realităţi profunde? Sau că aceste noi puteri subminează

credibilitatea misticismului, indicând o bază chimică a modificărilor percepţiei şi posibilitatea ca toată acea extindere a conştiinţei să nu fie altceva decât o distorsiune? Sunt psihedelicele cheia spre o nouă frontieră a cunoaşterii sau duc doar la autoamăgire? Există pericole aici, având în vedere faptul că mult prea mulţi consumatori de droguri au avut ceea ce par a fi reacţii psihotice: studenţi entuziaşti, care doreau extaz şi eliberare, au sfârşit prin a-şi pierde minţile, rămânând fără vlagă în căutarea unei noi realităţi ce nu s-a arătat niciodată. În schimb, au pierdut contactul cu lumea şi nu mai puteau să funcţioneze în mod adecvat în societate. Potrivit unei ipoteze, nebunia şi psihoza ne poartă într-o altă lume, iar acest lucru dezvăluie noi „adevăruri" care altfel ar fi rămas negrăite. R.D. Laing, de exemplu, susţine că „nebunia ar putea să nu fie o simplă cădere nervoasă, ci şi o descoperire. Este potenţial eliberatoare".[28]

Este misticismul, cel puţin în forma sa exacerbată, un fel de nebunie? Şi e aceasta o formă de adevăr? Oare o astfel de virtute religioasă (nebunia) este justificabilă? Există riscul ca scepticul să critice poziţia persoanei religioase pe baza unor argumente *ad*

hominem. Este mult prea simplu să respingi un punct de vedere prin punerea sub semnul întrebării a caracterului, a motivelor şi, în acest caz, a sănătăţii celor cu care nu eşti de acord. Poate că scepticul este cel orb şi ignorant. M-am întrebat uneori: oare mie îmi lipseşte simţul religios şi cumva acest lucru se datorează unui defect de caracter? Afonii nu pot aprecia pe deplin intensitatea muzicii, iar daltonişştii trăiesc într-o lume lipsită de strălucire şi de nuanţe. Este misticismul, de fapt, o psihoză (dacă putem face o astfel de comparaţie), un tip special de experienţă ce ne permite să păşim dincolo de o lume perceptuală şi conceptuală limitată? Poate. Posibilitatea rămâne deschisă.

Pe de altă parte, din punctul de vedere al celui care nu a experimentat o altă dimensiune, există probleme practice ce pot fi ridicate de bunul-simţ şi de inteligenţa critică. Nu cred că ar dori cineva să se afle în locul nefericiţilor pacienţi din instituţiile psihiatrice, chiar dacă admitem că aceştia au acces la anumite tipuri de „adevăruri” şi de viziuni. Nu există nici o îndoială că am considerat nebuni oameni care nu erau decât nonconformisti neconventionali, asa

cum bine a demonstrat psihiatrul Thomas Szasz. Cu toate acestea, a sanctifica lumea schizofrenicului ca pe o altă formă de „adevăr superior” înseamnă a abandona toate categoriile de raţionalitate pe care specia umană le-a dezvoltat de-a lungul mileniilor. Ar însemna o retragere în frenezie, superstiţie şi teamă, o părăsire a raţiunii şi a sănătăţii mentale pentru o lume a confuziei şi tulburării. Din aceste motive, avem dreptul să punem la îndoială afirmaţiile misticilor despre „adevărurile” pe care se presupune că le-au descoperit.

VII
MITUL LUI ISUS

Apelul la revelaţie şi miracole

Textele sacre ale celor trei mari religii monoteiste ale lumii, iudaismul, creştinismul şi islamul, se bazează pe presupuse revelaţii miraculoase primite din ceruri. Aceste documente afirmă că trei mari figuri, Moise, Isus şi Mahomed, au intrat în legătură cu Dumnezeu şi au adus pe pământ mesaje ca profeţi ai săi sau, în cazul lui Isus, ca fiu al său. Dumnezeu s-ar fi arătat într-un mod special lui Moise şi lui Mahomed, iar Isus a proclamat un mesaj divin despre care a afirmat că este transmis de tatăl său; şi s-a spus că era capabil să facă minuni. Discipolii apropiaţi ai lui Moise, Isus şi Mahomed au fost atât de impresionaţi de afirmaţiile făcute de şi în legătură cu aceşti profeţi, încât au devenit apostoli ai noilor religii.

întrebarea pe care trebuie s-o examinăm este dacă asemenea revelaţii istorice ar trebui să fie considerate

veridice. Sunt acestea surse speciale de adevăr? Putem autentifica declaraţiile discipolilor lor cu privire la originile divine ale mesajului profeţilor? Deşi adepţilor scepticismului ştiinţific le este extrem de greu să trateze aceste revelaţii cu seriozitate, având în vedere puterea şi persistenţa credinţelor biblice şi coranice, astfel de „dovezi” nu pot fi respinse a priori.

La revelaţie au mai recurs şi alţii: Pavel din Tars, Joseph Smith, Baha’u’llah, Ellen White, Mary Baker Eddy, Oral Roberts şi reverendul Sun Myung Moon. Cum ar trebui să-i tratăm astăzi pe cei care susţin că au puteri profetice sau daruri spirituale sau magice? Dacă nu vorbesc cu Dumnezeu, aceştia cel puţin pretind că au puteri unice. Ne vom ocupa de astfel de fenomene la timpul cuvenit. Pentru moment, vreau să mă concentrez asupra afirmaţiilor istorice conform cărora câţiva indivizi excepţionali şi pătrunşi de Dumnezeu au fost destinaţi sau aleşi într-un

anumit sens* să proclame umanităţii adevăruri divine.f Aceste adevăruri nu sunt pur şi simplu exprimate în simboluri mistice inefabile şi nici nu sunt considerate realităţi transcendentale ce depăşesc întreaga

experienţă umană. Ele au fost comunicate omenirii fie prin mijloace verbale, fie sub forma pildelor şi alegoriilor, adesea asociate cu fapte şi vindecări miraculoase. Din moment ce au o dimensiune istorică, aceste afirmaţii pot fi supuse analizei şi investigaţiei istorice. Nu îi voi trata pe cei trei mari fondatori ai iudaismului, creştinismului şi islamului în ordine cronologică, ci mă voi ocupa mai întâi de Isus, poate cel mai remarcabil profet religios a cărui reputaţie a supravieţuit din vechime până în prezent.

Critica biblică

Atât de multe lucruri au fost scrise şi afirmate despre Isus, încât ne putem întreba dacă există ceva nou de adăugat. Din păcate, având în vedere că majoritatea comentariilor despre Isus aparţin celor care cred că acesta e fiul lui Dumnezeu, este greu să obţii o analiză imparţială a personajului istoric Isus şi a afirmaţiilor făcute cu privire la natura sa divină. În numele său au fost ridicate biserici influente şi au fost duse războaie îndelungate pentru a suprima criticile şi erezia. Diferenţe mai curând minore în interpretările textuale au stat la baza întemeierii unor noi secte, care au generat rivalităţi şi o ură intensă, aşa

cum o demonstrează disputele dintre romano- catolicism, ortodoxia greacă şi numeroasele versiuni ale protestantismului. Povestea lui Isus a fascinat într-o asemenea măsură generaţiile ce sau succedat, încât acestea au recitit Evangheliile în propriii termeni, interpretând viaţa şi mesajul lui Isus în lumina nevoilor, intereselor şi limbajului lor. Mitologia lui Isus este încă suficient de puternică pentru a transforma comportamentul şi a răsturna toate principiile logicii şi bunului-simţ.

Nu înseamnă că nu există un număr considerabil de texte critice. Multi dintre marii filozofi, precum Spinoza şi Hume, au citit Biblia cu atenţie şi au publicat critici sceptice. În secolul al XVIII-lea, religia biblică a fost supusă unor critici devastatoare de către Voltaire, D'Holbach, Diderot, Thomas Pâine şi alţii. în *Ţelul lui Isus şi al discipolilor săi,* Hermann Samuel Reimarus îl prezintă pe Isus ca pe un revoluţionar politic care s-a zbătut să-i elibereze pe evrei de sub jugul roman. Nu a reuşit ca rege al evreilor, iar după eşecul său, discipolii i-au interpretat greşit învăţăturile. în influenta sa carte *Viata lui Isus,* publicată în secolul al XlX-lea, D.F. Strauss a făcut distincţie

între interpretările supranaturale şi mitologice referitoare la Isus şi Isus omul: pe Strauss l-a interesat al doilea aspect. Ludwig Feuerbach a oferit o interpretare materialistă a creştinismului şi religiei. Bruno Bauer a încercat să arate că Isus a fost un mit, personificarea unui cult din secolul al II-lea. în Franţa, Ernest Renan a interpretat Noul Testament pe baza criteriilor raţionaliste în cartea *Viaţa lui Isus.* Abatele Loisy a publicat critici textuale riguroase şi a fost excomunicat pentru că a negat existenţa lui Isus. John M. Robertson şi alţii au publicat lucrări similare în Anglia. Albert Schweitzer a încercat să naturalizeze şi să umanizeze învăţătura lui Isus în cartea sa *Căutarea lui Isus cel istoric.*

Ca urmare a acestor cercetări biblice, au fost trase o serie de concluzii neconventionale şi sceptice foarte dăunătoare pentru credinţa creştină. Cercetătorii au susţinut că nu există dovezi solide în favoarea existentei lui Isus. Chiar dacă presupunem că a existat, ştim foarte puţine lucruri despre el care să poată fi coroborate. Noul Testament şi în particular evangheliile sunt pline de contradicţii şi inexactităţi, existând extrem de puţine confirmări independente ale afirmaţiilor acestora.

Isus care apare acolo este în primul rând creaţia unei biserici emergente ce avea nevoie să- şi justifice doctrinele. Informaţiile pe care le avem despre naşterea, misiunea publică, răstignirea şi învierea lui Isus sunt, prin urmare, pline de incertitudine. Dacă religia creştină se bazează pe un episod istoric şi dacă acest episod este plin de adăugiri mitologice, atunci creştinismul nu poate fi acceptat cu uşurinţă ca un fenomen ancorat în realitate.

în secolul XX, mulţi teologi, de la Barth la Bultmann, au reacţionat la acest impas prin adoptarea unui răspuns paradoxal şi în esenţă iraţional. Ei resping în întregime metoda istorică sau (aşa cum face Bultmann) o acceptă numai ca pe o strategie de evocare a credinţei în Evanghelie. Nu putem şti nimic, recunosc ei, cu certitudine şi definitiv despre persoana istorică a lui Isus sau despre viaţa lui. Odată ce figura lui Cristos este demitologizată, creştinismul este văzut în esenţă ca o formă de credinţă în *kerygma* (lit. „propovăduite” sau „vestire”). Presupune credinţă în mesajul esenţial al lui Cristos şi în întruparea şi învierea sa. Această perspectivă ciudată ocoleşte toate standardele de inteligenţă critică obiectivă: nu respinge rezultatele

cercetării sceptice, ci numai le ignoră şi proclamă o absurditate drept adevăr. „Cred pentru că este absurd”, afirmă Tertulian, Kierkegaard şi apologeţii moderni ai creştinismului. Aici, există o contradicţie sublimă care permite unor minţi să accepte de bunăvoie credinţa în absurd, insistând că este justificabilă şi chiar eroică. Motivul, desigur, este acela că cercetarea personajului istoric Isus duce la concluzia că credinţa în Cristos ca Dumnezeu întrupat nu are nici o bază raţională. Singura speranţă pentru creştinătate este să insiste că acest lucru e adevărat, în ciuda tuturor dovezilor care atestă contrariul.

Astăzi, este important să aruncăm încă o privire asupra Noului Testament şi legendelor construite în jurul figurii sale centrale. Nu ar trebui să abandonăm bogata tradiţie a criticii biblice, chiar dacă unii savanţi creştini au renunţat la cercetare, susţinând că este ilegitimă, deoarece adevăratul Isus istoric nu poate fi cunoscut. Critica biblică ar trebui să fie dezvoltată mai departe şi ar trebui ca textul biblic să fie examinat în mod riguros, folosind cele mai bune metode de analiză textuală, critică lingvistică şi filologică, descoperirile ştiinţelor, istoria,

antropologia comparată şi arheologia. În ultimele decenii, au fost descoperite noi documente care aruncă o nouă lumină asupra Palestinei primelor două secole ale erei noastre. Manuscrisele de la Marea Moartă şi scripturile gnostice de la Nag Hammadi prezintă o imagine mai clară despre cultura în care a apărut creştinismul. Viitoare descoperiri ne vor oferi probabil mai multe informaţii şi poate ne vor demonstra că creştinismul nu a fost unic.

Punctul de vedere pe care l-am adoptat în examinarea Bibliei se bazează pe studiul empiric al noilor secte religioase apărute şi dezvoltate în perioada modernă. Recitind Biblia, am fost frapat de asemănările cu paranormalul şi sistemele de credinţe de astăzi. Putem vedea apariţia unor secte creştine sau cvasicrestine în secolul al XIX- lea, cum ar fi mormonii, adventiştii de ziua a şaptea, martorii lui lehova şi adepţii ştiinţei creştine. Toate se bazau pe Biblie, dar au adăugat materiale noi, provenite din revelaţiile fondatorilor lor moderni. Aceste secte s-au dezvoltat rapid, dar temeliile lor sunt slabe, chiar frauduloase. La fel şi în cazul afirmaţiilor mediumilor şi vindecătorilor prin credinţă, ale astrologilor şi ufologilor, care au la bază sisteme noi de credinţă paranormală. Analogiile cu religiile clasice sunt remarcabile şi ne spun ceva despre o trăsătură omniprezentă a naturii umane: o anumită tendinţă de a accepta incredibilul fără a avea dovezi suficiente. În plus, faptul că atât de multe dintre sectele religioase contemporane se inspiră din Noul Testament ne face să punem întrebări cu privire la veridicitatea sa istorică. Ce anume vom spune despre personajul

istoric Isus? Povestea tradiţională este bine cunoscută: s-a născut la Betleem din fecioară, a ajuns la vârsta adultă şi a început să susţină că el este Cristosul (un mesia) prevestit în Vechiul Testament şi că a venit să mântuiască omenirea. A manifestat puteri miraculoase, a vindecat bolnavi, a înviat morţi, a exorcizat demoni şi a săvârşit fapte ce au încălcat legile naturii. De asemenea, a proclamat o etică a supunerii faţă de Dumnezeu şi a iubirii faţă de întreaga omenire, o etică a smereniei, supunerii, sinceităţii simple şi încrederii. A avut mulţi duşmani, a fost capturat şi judecat în faţa lui Pilat din Pont la Ierusalim şi răstignit. A înviat din morţi după trei zile şi li s-a arătat ucenicilor, învierea sa a fost considerată o dovadă a propriei naturi divine şi, de asemenea, o promisiune pentru primii creştini că „oricine va crede în El va avea parte de viaţă veşnică”.

Care sunt dovezile acestor afirmaţii? Este în mare măsură vorba despre un ansamblu de 27 de documente cunoscute sub numele de Noul Testament, inclusiv cele patru evanghelii (ale lui Matei, Marcu, Luca şi Ioan) şi epistolele lui Pavel din Tars şi ale altora. Există o serie de întrebări

>
care trebuie ridicate. în primul rând, ar trebui ca aceste texte să fie considerate mărturii definitive în favoarea existentei lui Isus şi/sau dovezi ale
naturii sale divine? în al doilea rând, există vreo confirmare independentă a existenţei lui Isus şi a naturii sale divine?

Creştinismul ca religie se bazează pe un caz istoric şi pe un anumit număr de afirmaţii empirice tipice: (1) că a existat o persoană pe nume Isus; (2) că s-a născut din fecioară; (3) că a săvârşit miracole; (4) că a fost răstignit şi apoi a înviat; (5) că era fiul lui Dumnezeu; (6) că a anuntat sfârşitul lumii şi venirea împărăţiei lui Dumnezeu; (7) că aceia care cred în el vor fi răsplătiţi prin mântuirea veşnică. Este posibil să acceptăm unele dintre aceste propoziţii, de exemplu, că Isus a existat, şi să respingem unele sau pe toate celelalte.

A existat Isus?

Conform unei solide tradiţii din cercetarea biblică
(deşi astăzi reprezintă doar un punct de vedere minoritar), personajul istoric Isus nu a existat. Cum putem rezolva această chestiune? Putem să adresăm

aceeaşi întrebare despre orice altă figură celebră din Antichitate: au existat Socrate, Isis, Osiris, Iulius Caesar sau Alexandru?

Cum rezolvăm problema existenţei personajului istoric Isus? Putem citi textele biblice. Dar cele patru Evanghelii, după cum vom vedea, nu pot fi considerate documente istorice obiective, deoarece reprezintă mărturii scrise de misionari angajaţi să justifice şi să răspândească credinţa creştină. Pentru a evalua exactitatea lor istorică, este important să descoperim o confirmare independentă. Aşadar, trebuie să examinăm literatura nonbiblică a primelor secole ale erei noastre. Mă refer aici (1) la orice paralelă între creştinism şi precursorii păgâni sau evrei; (2) la orice referinţe seculare ale autorilor păgâni şi evrei; (3) la afirmaţiile primilor critici ai creştinismului; şi (4) la literatura, evangheliile şi epistolele apocrife care au fost ulterior respinse de biserică.

Este povestea lui Cristos un mit comparabil cu legendele lui Osiris, Attis, Krishna, Dionysos, Mithra şi ale altor divinităţi care au avut o mulţime[*] de adepţi în[5] lumea antică? Citind literatura clasică greco-romană,

nu putem să nu observăm asemănările dintre povestea lui Cristos şi celelalte figuri venerate. Astfel de poveşti se refereau deseori la o fiinţă divină care se
întrupează, pătrunde în lumea noastră pentru a săvârşi fapte miraculoase sau ispăşitoare, după care se întoarce în ceruri. Se obişnuia ca

*

împăratului roman să i se acorde atribute divine. De exemplu, scriind în anul 30 î.e.n., Horaţiu a compus o odă în cinstea lui Augustus, pe care îl considera o încarnare a zeului Mercur. Fiii Zeului şi zeii înviati erau numeroşi în Antichitate.

Apollonius, care a trăit în Asia Mică (Tyana) în primul secol şi a murit în jurul anului 78 e.n., a avut o carieră uluitor de asemănătoare cu cea atribuită lui Isus. Când era tânăr, a fost trimis în oraşul elenistic Tars pentru a studia. Apollonius a devenit în cele din urmă un pitagorician şi a adoptat regulile ascetice stricte ale frăţiei, renunţând la came, vin şi căsătorie. Şi-a împărţit moştenirea între propriile rude şi a dus o viaţă de ascet, fără bani şi rătăcind prin oraşele din lumea mediteraneeană. Considera că în spatele lumii se afla o divinitate

supremă necunoscută. Discipolii lui Apollonius au susţinut că acesta este fiul lui Dumnezeu şi i-au atribuit multe minuni. Putea să treacă prin uşi închise, să-i vindece pe bolnavi, să alunge demonii şi chiar se spune că a adus o fată moartă înapoi la viaţă. Le-a poruncit ucenicilor săi să nu rănească nici o fiinţă vie şi să evite ura, gelozia şi duşmănia. „Nu-i putem urî pe semenii noştri”, a propovăduit el, sprijinind un tip foarte simplist de comunism. Acuzat de vrăjitorie şi incitare la răzvrătire, s-a dus la Roma pentru a răspunde la acuzaţiile aduse în faţa lui Domiţian, a fost închis, dar a evadat. Adepţii lui au susţinut că Apollonius le-a apărut după ce a murit şi că trupul său s-a înălţat la ceruri.[1]

Există dovezi solide că Apollonius a fost o persoană reală, deoarece avem numeroase referiri la el în literatura antică. Dacă a avut atribute divine, aşa cum au susţinut adepţii lui, este o altă chestiune. întrebări similare pot fi ridicate şi despre Isus: Oare a existat? Oare legendele construite în jurul lui şi transmise prin adepţii săi sunt relatări exacte despre viaţa şi puterile sale? A fost el cu adevărat acel mesia trimis de Dumnezeu pentru a salva Israelul şi omenirea aflată în suferinţă?

Investigarea istorică a originii mesajului creştin a fost îmbogăţită enorm de descoperirea Manuscriselor de la Marea Moartă, la Qumran, în Palestina iordaniană. Documentele pe pergament şi papirus descoperite în 1947 ne spun câte ceva despre originile creştinismului. Erau aparent scrise de membrii unei secte evreieşti, cunoscuţi sub numele de esenieni. Surprinzătoare pentru istoricul religiilor sunt numeroasele asemănări dintre aceste texte şi Noul Testament, dintre esenieni şi comunităţile creştine timpurii.

Esenienii practicau o formă de exclusivitate ascetică şi menţineau o disciplină rigidă. Membrii acestei comunităţi foarte sudate trăiau dragoste şi respect reciproc, practicau un comunism primitiv (la fel ca primii creştini), se opuneau iudaismului instituţional, participau la un fel de masă rituală sau cină euharistică, acordau o atenţie deosebită profeţilor biblici şi îi botezau pe neofiţi. Foarte interesantă este învăţătura esenienilor referitoare la un viitor mesia, care urma să se nască în neamul lui David şi să instaureze o ordine

mondială divină.[5] Această împărăţie a lui Dumnezeu va apărea numai după o perioadă de războaie şi revoluţii. Mesia

va conduce forţele luminii împotriva puterilor întunericului într-o bătălie apocaliptică. După ce împărăţia lui Dumnezeu va fi pe deplin instituită, mesia va ajuta la eliberarea Israelului şi va mijloci între Dumnezeu şi oameni. Nu încape îndoială că există diferente între aceste texte şi Noul Testament, între mântuitorul creştin şi mesia esenienilor, pe care savanţii creştini sunt gata să le sublinieze. însă manuscrisele subminează ideea că mesajul creştin a fost unic. Dimpotrivă, ele demonstrează că, la fel ca toate celelalte culte, creştinismul s-a dezvoltat din şi a manifestat credinţe care erau comune în perioada respectivă. Forma şi caracterul pe care aveau să le ia revelaţia nu au depins de intervenţia lui Dumnezeu în istorie, ci de dorinţa umană.

Identificarea personajului istoric Isus şi natura mesajului său sunt importante, dar este foarte greu să stabilim faptele, deoarece, în afară de Evanghelii, nu există multe consemnări de încredere cu privire la existenţa sa sau la aspecte reale ale vieţii sale.

Vom întreba: când au fost scrise Evangheliile? Au fost contemporane cu Isus? Pot fi considerate demne de încredere? Detaliile conţinute în ele

sunt susţinute de coroborări independente? Ar fi putut creştinismul să fi fost dezvoltat de către Pavel, Petru şi alţii în absenţa unei figuri istorice?

Printre primele trimiteri la numele lui Cristos se află două fragmente din opera lui Josephus, istoric evreu care a murit în jurul anului 100 e.n. Dar s-a demonstrat destul de convingător, chiar şi de către teologii creştini, că fragmentul mai lung a fost o interpolare, probabil scrisă de un creştin. Este o descriere foarte laudativă şi e puţin probabil să fi fost scrisă de un evreu ortodox precum Josephus.[2] În plus, apare în mijlocul unei secţiuni care se ocupă de alte aspecte. Comentariul lui Josephus că „de atunci şi până azi dăinuie poporul creştinilor" este destul de ciudat dacă a fost scris în timpul vieţii autorului, dar nu şi dacă a fost intercalat mult mai târziu. De fapt, trimiterile la citatul lui Josephus nu apar până în secolul al IV-lea. Al doilea fragment constă numai într-o frază referitoare la Iacov, „fratele lui Isus, pe care l-a numit Cristos". Autenticitatea acestui pasaj este încă supusă discuţiei.[3]

O altă menţionare citată adesea îi aparţine istoricului Tacit, care în cartea sa *Anale,* scrisă în jurul anului 120 e.n.,

spune: „Numele li se trage de la Cristos, care, în vremea împăratului Tiberius, fusese condamnat la moarte de Pontius Pilatus”. Aici, Tacit nu foloseşte numele Isus. În plus, într-o altă referire, autorul repetă ceea ce afirmau de obicei creştinii în vremea sa. Acesta menţionează că „o mulţime de adepţi”[3] erau prezenţi la Roma în timpul domniei împăratului Nero. Fragmentul se referă la creştini sau la cei care credeau într-un mesia (titlu pentru care existau atunci numeroşi pretendenţi), nu neapărat la adepţii lui Isus, care erau destul de puţini la număr. în orice caz, Tacit nu face referire la Isus, ci numai la adepţii săi.

O altă menţionare în literatura noncrestină se află într-o scrisoare a lui Plinius cel Tânăr (cca 110), unde îi cere sfatul lui Traian cu privire la modul în care ar trebui să-i trateze pe creştini. Suetoniu (cca 125) menţionează o persecuţie similară şi spune cum Claudius i-a alungat pe „evreii care, instigaţi de Cristos, au provocat tulburări publice”. Toate acestea demonstrează însă numai existenţa creştinilor, care nu este pusă la îndoială, şi nu realitatea istorică a lui Isus.

Ce ar trebui să înţelegem din asta?

Dovezile nonbiblice despre Isus sunt destul de incerte. Gordon Stein estimează că aproximativ 60 de istorici şi cronicari au trăit în primul secol în lumea romană. Dacă Isus a avut asupra mulţimilor efectul susţinut de cei care au scris Noul Testament, atunci ar trebui ca impactul său să fi fost remarcat de mai mulţi istorici.[4] Pasajele citate sunt, în cel mai bun caz, fragmentare. Ar trebui să negăm că Isus a existat? Ar putea creştinismul, la fel ca alte religii mitologice din Antichitate, să fi luat naştere fără o figură istorică în spatele său?[5]

Creştinismul are unele asemănări cu vechea religie egipteană, care avea două figuri-cheie: Isis, zeiţa maternităţii şi fertilităţii, şi Osiris, fratele şi soţul ei, zeul lumii subpământene şi judecător al morţilor. Potrivit mitului, Osiris a trăit într-un trup de muritor, a suferit, a fost mutilat şi a murit; apoi corpul său a fost reconstituit, înviat din morţi şi ridicat la ceruri de către zeul întrupat în el. Atât Osiris, cât şi Isis au apărut pe pământ ca fiinţe umane; ei erau zei care s-au întrupat în corpuri muritoare, aşa cum s-a afirmat şi despre Isus.

Mitraismul prezintă la rândul său multe asemănări izbitoare cu creştinismul. Această religie avea

rădăcini adânci în istoria persană şi hindusă şi a început să fie tot mai populară în Roma, la sfârşitul primului secol al erei noastre. Până la încheierea secolului al II-lea, acest cult sa răspândit rapid la nivelul mai multor clase sociale din lumea romană, inclusiv în rândul negustorilor, al soldaţilor şi al sclavilor. Mitraismul s-a dezvoltat sub auspiciile împăraţilor datoritǎ sprijinului pe care îl acorda dreptului divin de a domni; în secolele al II-lea şi al III-lea a concurat cu creştinismul pentru câştigarea noilor adepţi, dar Constantin l-a distrus atunci când a instituit creştinismul drept religie oficială a imperiului, la sfârşitul secolului al IV-lea, deşi mitraismul a supravieţuit de-a lungul secolului al V-lea la o scară mult mai redusă.

Numeroase ruine ale unor temple şi vestigii statuare rămase din acea perioadă atestă marea sa influenţă. Această religie a fost clădită în jurul miticului Mithra, care era considerat un mediator între umanitate şi Dumnezeul incognoscibil care domnea în univers. Se presupune că Mithra s-a născut dintr-o stâncă, o minune la care au fost martori mai mulţi păstori, care îi aduceau daruri şi îl adorau. Mithra putea să săvârşească miracole

extraordinare. De exemplu, când asupra pământului s-a abătut o secetă cumplită, Mithra a tras o săgeată într-o stâncă şi, ca prin minune, a început să curgă apă din ea. Analogiile cu creştinismul primar sunt inconfundabile. Comunităţile mitraice, compuse din oameni de origine umilă, au exprimat un spirit fratern şi comunitar. în plus, preoţii mitraici foloseau clopote, lumânări şi apă sfinţită în timpul împărtăşaniei, când credincioşilor li se ofereau pâine şi apă sfinţită; au declarat că duminica şi data de 25 decembrie sunt sfinte. Doctrinele lor încurajau comportamentul moral, cereau abstinenţă şi autocontrol, îi îndemnau pe celibatari şi pe fecioare să-l slujească pe Dumnezeu şi afirmau raiul şi iadul, o revelaţie primordială, un mediator al Logosului, care reprezintă o emanaţie a divinului, sacrificiul în vederea ispăşirii, lupta constantă între forţele binelui şi forţele răului (cu triumful final al primelor), nemurirea sufletului, judecata de apoi, învierea trupului şi distrugerea prin foc a universului. După moarte, toţi oamenii urmau să fie judecaţi de Mithra; sufletele întinate aveau să sufere chinuri eterne, în timp ce sufletele pure urmau să fie primite în strălucirea cerului. Mithra a fost în mod

clar o figură mitologică şi, în cele din urmă, religia sa a cedat în faţa asaltului creştin. Informaţiile pe care le avem despre mitraism oferă un alt motiv pentru a ne întreba dacă creştinismul ar fi putut să se dezvolte în absenta lui Isus.

Cu toate acestea, este interesant faptul că puţini dintre cei mai înverşunaţi oponenţi păgâni sau evrei ai creştinismului au negat existenţa lui Isus. Printre aceştia se numără Celsus, Lucian şi Porfir. Ultimul dintre ei a pus la îndoială acurateţea istorică a Noului Testament, iar criticii antici au recunoscut elementele mitice din creştinism. însă nu au contestat istoricitatea lui Isus. Deşi poate fi dificil să afirmi cu vreun grad de certitudine că Isus a existat, sunt de părere că, probabil, un astfel de om a trăit în Palestina la începutul primului secol al erei noastre, că a fost crucificat sau spânzurat (deşi poate că nu a murit) şi că apoi s-a dezvoltat o sectă de creştini care i-a proclamat natura divină. (Deşi nu mă voi aventura să fac aceleaşi afirmaţii despre un posibil Mithra istoric.) în afară de această descriere generală, ştim foarte puţine fapte autentice despre Isus.

Ce spun creştinii despre el? Trebuie

să mergem direct la literatura creştină primară, dar aici ne confruntăm cu mai multe probleme. în primul rând, ne este greu să stabilim care e textul autentic al Noului Testament şi dacă a fost corect transcris. Cel mai vechi fragment care a supravieţuit până astăzi (câteva versete din Evanghelia după loan) a fost compus în jurul anului 150 e.n. în al doilea rând, există mai multe testamente care s-au păstrat. Printre acestea se numără asa-numita literatură apocrifă, ce conţine scrierile lui Clement, ale lui Barabbas, Toma, Nicodim şi ale altora, dintre care unele nu-i fac cinste lui Isus. Se ştie că în primele secole ale erei creştine trebuie să fi existat cel puţin 30 de evanghelii. Abia în secolul al IV-lea, în urma controverselor aprige prilejuite de Conciliul de la Niceea din anul 325, a fost luată decizia cu privire la ce anume să fie inclus literatura canonică: numai cele patru evanghelii pe care le avem acum au fost considerate „oficiale”. Şi abia în anul 367, după mai bine de trei secole de la moartea ucenicilor lui Isus, prima listă oficială a celor 27 de cărţi ale Noului Testament a fost menţionată într-o scrisoare a lui Atanasie, patriarh al Alexandriei.

O problemă des întâlnită în cazul stabilirii probelor istorice o constituie

supravieţuirea mai multor documente despre o anumită perioadă, într-un astfel de caz, putem să le acceptăm pe unele şi să le respingem pe altele? De exemplu, Socrate a fost cu siguranţă un personaj istoric;
Platon a scris numeroase dialoguri în care l-a idolatrizat. Xenofon şi Aristotel au scris, de asemenea, despre el, precum şi dramaturgul Aristofan, care îi face un portret destul de nefavorabil. Dar nu refuzăm să-l citim pe Aristofan. Literatura apocrifă vorbeşte despre copilăria lui Isus, perioadă în care face minuni şi manifestă puteri uimitoare. Există cel puţin un caz în care acesta ucide un alt copil.[6] Ce este realitate şi ce este ficţiune? Cum decidem?

în orice caz, pare clar că nici una dintre evangheliile Noului Testament nu a fost scrisă de martori oculari care l-au cunoscut pe Isus. De fapt, paternitatea reală a lui Marcu, Matei, Luca şi loan este incertă. Probabil că, vreme de mai multe decenii după perioada în care a trăit Isus, mărturiile creştine despre el au făcut parte dintr-o tradiţie orală. Astfel, diferite poveşti despre cuvintele şi faptele sale au fost răspândite de discipoli, inclusiv de presupuşi martori oculari. Aceste episoade din viaţa sa au fost predicate în primele comunităţi

creştine din Ierusalim, Efes, Antiohia şi Cezareea. Aceste comunităţi separate au dezvoltat tradiţii diferite. Mărturiile orale au fost reinterpretate în măsura în care oamenii ce se presupune că l-ar fi cunoscut sau l-ar fi văzut pe Isus au început să moară. întrucât durata medie de viaţă era destul de scurtă la acea vreme, acest lucru s-a întâmplat destul de rapid. De teamă că se vor pierde, s-au făcut eforturi pentru a păstra relatările despre viaţa şi învăţăturile lui Isus. Se consideră în general că cea mai veche mărturie este Evanghelia după Marcu, care probabil că a fost scrisă între anii 65 şi 70. Potrivit lui Eusebiu, autor al unei istorii a bisericii, scrisă în secolul al IV-lea, Marcu nu-l cunoştea pe Isus, ci a fost ucenic al lui Petru la Roma.[7] Potrivit legendei, Marcu a fost îndemnat de creştini să-şi scrie memoriile, bazate pe amintirile orale ale lui Petru, în cel mai bun caz o relatare la mâna a doua. Multi cercetători se îndoiesc acum că Marcu şi-a primit într-adevăr materialul de la Petru: probabil că l-a preluat dintr-o tradiţie orală care circula atunci în comunitatea creştină din care făcea parte. De fapt, nu se ştie cine a fost Marcu. Astfel, autorul Evangheliei după Marcu rămâne anonim. Se ştie prea bine că tradiţiile

orale sunt inexacte. Cercetătorii cred că a existat un alt document, numit *Q* (de la germanul *Quelle,* adică „sursă”), acum pierdut, care ar fi conţinut în jur de 250 de spuse ale lui Isus. Dacă aşa s-a întâmplat, ea a fost scrisă, probabil, aproximativ în anul 50 e.n. Evanghelia după Matei, posibil scrisă între anii 80 şi 85 în Antiohia, cuprinde cea mai mare parte a relatării lui Marcu şi repetă cel puţin 610 dintre cele 661 de pasaje, dar extinde foarte mult conţinutul şi, totodată, preia din documentul *Q.* Matei a adăugat o relatare despre naşterea lui Isus şi a identificat profeţii în Vechiul Testament pe care credea că Isus le-a împlinit.

Abia în anii 85-90, Luca, care era de origine păgână, şi-a scris evanghelia reproducând o bună parte din Marcu şi adăugând alte materiale. Luca este şi autorul Faptelor, o relatare despre biserica creştină primară, şi este creştin aflat la cea de-a treia generaţie, care ne spune în evanghelia lui: „Deoarece mulţi au încercat să alcătuiască o istorisire despre faptele deplin adeverite între noi, aşa cum ni le-au predat cei care le-au văzut de la început şi au fost slujitori ai Cuvântului” (1:1-2). Interesant este că nici Matei, şi nici Luca nu îl cunoscuseră pe Isus. Primele

trei evanghelii sunt numite sinoptice. Se consideră în general că Luca şi Matei cunoşteau Evanghelia după Marcu şi s-au bazat pe ea, ceea ce le transformă într-o mărturie la mâna a treia.

Din câte se pare, a patra evanghelie a fost scrisă ultima şi este diferită de celelalte. Nu se ştie cine a scris-o şi există tot felul de speculaţii cu privire la această chestiune. Autorul însuşi indică faptul că el a fost ucenicul „pe care-l iubea” Isus. Dar cine este acesta? A fost loan, unul dintre primii ucenici, Lazăr, pe care Isus l-ar fi înviat din morţi, sau altcineva? Evanghelia după loan conţine elemente care nu se regăsesc în celelalte evanghelii, iar Părinţii Bisericii timpurii au recunoscut diferentele. Clement Alexandrinul notează, în jurul anului 200, că, deşi ceilalţi evanghelişti au păstrat „faptele istoriei”, loan a scris o „evanghelie spirituală”. Tradiţia ecleziastică consideră că loan a fost unul dintre primii ucenici, care nu ajunsese să fie executat asemenea fratelui său lacob. Totuşi, majoritatea savanţilor actuali sunt de părere că nu acesta e adevărul. Unii au sugerat că autorul a trăit în jurul anului 100 în Efes. Dar nu există un consens, iar cei mai multi comentatori consideră textul ca fiind anonim. Autorul era în mod

evident familiarizat cu Evanghelia după Marcu şi poate că l-a consultat pe Luca. Chiar şi aşa, Evanghelia după loan nu relatează o mare parte din versiunea sinoptică şi amestecă şirul evenimentelor în multe privinţe importante. De exemplu, relatarea despre Cina cea de Taină diferă de varianta întâlnită în evangheliile sinoptice. în plus, autorul reflectă influenţa filozofiei greceşti, mai ales prin folosirea Logosului divin în prolog. Se pare că Evanghelia după loan a fost scrisă mai târziu decât celelalte cărţi, iar autorul său nu a fost martor ocular. De fapt, ar fi trebuit să trăiască foarte mult timp pentru a-l cunoaşte pe Isus, iar durata medie de viată a oamenilor din Orientul Mijlociu era destul de scurtă.

Până acum nu am făcut referire la epistolele lui Pavel, care au jucat un rol important în edificarea bisericii. într-adevăr, mulţi comentatori i-au atribuit lui Pavel cel mai important rol în crearea creştinismului ca religie. Epistolele lui Pavel din Noul Testament au fost cel mai probabil scrise înainte de evangheliile. Pavel nu l-a cunoscut pe Isus, deşi pretinde că l-a văzut şi l-a auzit într- o viziune pe drumul spre Damasc. Pavel, numit iniţial Saul, era

un evreu devotat, un fariseu din Tars, capitala Ciliciei, o provincie romană din Asia Mică. Cetăţean roman, Saul i-a persecutat pe creştini, dar a fost convertit la credinţa lor după ce a avut o viziune cu Isus.

în urma convertirii sale, Pavel a început să propovăduiască evanghelia despre moartea şi învierea lui Cristos în rândurile păgânilor. Aproape jumătate dintre epistolele lui Pavel sunt scrise către diferite biserici din Europa şi Asia. Interesant este faptul că multe dintre poveştile care apar în cele patru evanghelii nu se regăsesc în epistolele pauline, care au fost cel mai probabil scrise între anii 49 şi 62. Pavel a întreprins trei incursiuni misionare în anumite regiuni ale Imperiului Roman, încercând să construiască biserica, şi, conform legendei, a fost în cele din urmă închis şi decapitat la Roma, în jurul anului 64. Unele relatări ale călătoriilor sale apar în Faptele Sfinţilor Apostoli.

Cine a fost personajul istoric Isus?

întrebările pe care aş dori să le ridic sunt următoarele: oare povestea vieţii lui Isus din Noul Testament (presupunând că a existat) este exactă?

Putem considera că evangheliile şi epistolele sunt probe reale?

Avem trei probleme: în primul rând, există contradicţii grave în diferitele relatări. în al doilea rând, autorii lor nu au fost martori oculari ai evenimentelor, ci propagandişti interesaţi să aducă oameni la credinţă. în al treilea rând, chiar dacă istorisirile lor şi relatările la mâna a doua şi a treia au provenit de la martori oculari, care au transmis aceste relatări prin tradiţie orală şi apoi printr-un document (sursa Q), afirmaţiile martorilor oculari trebuie să fie în continuare considerate suspecte. Obiecţiile mele generale faţă de ultimele se bazează pe argumentul lui Hume împotriva miracolelor şi pe caracterul în general îndoielnic al mărturiilor oculare din partea unor populaţii primitive, needucate sau analfabete.

Cât de exacte sunt relatările despre viaţa lui Isus, consemnate în Noul Testament? Nu foarte exacte, susţin eu, din cauza istorisirilor contradictorii şi nefondate prezentate în evanghelii.

Isus din evanghelii este o figură charismatică puternică, dar cea mai mare parte a istoriei sale personale este neclară, iar cea mai mare parte a vieţii sale nu e nici măcar relatată.

Evangheliile ne oferă mai curând legendă şi mit decât fapte istorice. Noul Testament este plin de ficţiuni introduse pentru a-i justifica natura divină şi rolul mesianic. Practic, fiecare fapt afirmat în Noul Testament este problematic din punct de vedere istoric. De exemplu, creştinii de astăzi sărbătoresc pe 25 decembrie naşterea sa, dar tot 25 decembrie era considerată în vechime ziua de naştere a lui

Sol Invictus (Soarele Neînvins)[5] şi, după cum am remarcat, constituia principala sărbătoare a cultului mitraic. Ultima săptămână a lunii decembrie era o perioadă de celebrare pentru păgâni. De asemenea, se apropia de sărbătoarea evreiască Hanuka, ce are loc aproape de sfârşitul lunii decembrie. Cercetătorii speculează că Isus s-a născut probabil cu patru ani mai devreme, având în vedere perioada domniei lui Irod.

Nu există nici o certitudine despre locul în care s-a născut Isus. S-a întâmplat la Betleem? Nu putem confirma acest loc prin intermediul unor surse istorice independente. Ce au de spus evangheliile? Şi aici întâmpinăm dificultăţi. Luca şi Matei spun că s-a născut în Betleem, în timp ce Marcu şi Ioan sugerează că era originar din Nazaret, Galileea; Pavel nu menţionează

locul de naştere. Dar acesta trebuie să fi reprezentat un eveniment remarcabil. loan indică faptul că a existat o dispută în zilele sale despre faptul dacă Isus a fost mesia, deoarece mesia trebuia să se tragă din neamul lui David din Betleem, dar spune că Isus se trage în schimb din Galileea (loan 7:41-43; vezi şi 7:52). Pentru ca Isus să fie mesia din neamul lui David, ar fi trebuit să se nască în Betleem. A fost acest loc de naştere inventat de Luca şi de Matei pentru a-i justifica rolul de mesia al evreilor? Dacă s-a întâmplat astfel, nici măcar Matei şi Luca nu sunt de acord cu privire la împrejurările legate de naşterea lui. În Matei se spune că losif şi Maria locuiau în Betleem când s-a născut Isus, au rămas acolo aproximativ doi ani şi apoi au fugit în Egipt. S-au întors în Palestina după moartea lui Irod, dar s-au mutat în Nazaret. Luca, dimpotrivă, susţine că losif şi Maria au trăit în Nazaret, dar au călătorit la Betleem în timp ce Maria era însărcinată pentru a se înregistra la un recensământ fiscal. (Nu există nici o confirmare istorică referitoare la
faptul că romanii ar fi organizat un recensământ care le cerea oamenilor să se întoarcă la domiciliul lor iniţial, ceea ce ar fi constituit un demers de mari

dimensiuni.) Au plecat din Betleem 40 de zile mai târziu şi s-au întors la [5] Nazaret.

Este clar că, pentru a se trage din regele David, Isus *trebuia* să se nască în Betleem. Dar era cu adevărat aşa? Atât Matei, cât şi Luca încearcă să alcătuiască un arbore genealogic. Matei urmăreşte originea lui Isus până la Avraam, în timp ce Luca enumeră generaţiile până la Adam. Potrivit lui Luca, erau 41 de generaţii între David şi Isus; după Matei, doar 28 (de fapt, el enumeră doar 27). Numele din genealogiile oferite de cei doi diferă. De exemplu, Luca (3:23— 26) scrie că Isus era fiul lui Iosif, care era fiul lui Eli, în timp ce Matei (1:15-16) afirmă că tatăl lui Iosif era Iacov.

> Luca: „Şi Isus însuşi era ca de treizeci de ani când a început (să propovăduiască), fiind, precum se socotea, fiu al lui Iosif, al lui Eli”. (3:23—24)
>
> Matei: „Iacov a născut pe Iosif, logodnicul Măriei, din care S-a născut Isus, Care Se cheamă Cristos”. (1:16)”

Dar dacă urmărim mai departe strămoşii lui Isus, obţinem genealogii discordante. Să ne uităm doar la şapte generaţii.

Luc	*Mat*
Iosi	Iosi
El	Iaco
Matat	Matat
Levi	Eleazar

Melhi Eliud

Ianĭ Achĭ

Iosi Sadoc

Divergenţa dintre aceste genealogii este surprinzătoare, ca şi cum ar fi fost inventate de comunităţile creştine evreieşti în mod independent.[5] Unii apologeţi creştini au susţinut că una dintre genealogii îi aparţine Măriei.[5] Dar textul neagă în mod clar acest lucru,[>] iar dacă Maria este rudă cu Elisabeta (Luca 1:36),

atunci originea sa nu este davidică, ci levitică, din casa lui Iuda. Una dintre cărţile Noului Testament

apocrif, care nu a fost declarată canonică de Conciliul de la Niceea, în anul 325, Evanghelia Naşterii Măriei, spune că Maria nu era de origine davidică. II identifică pe tatăl ei ca fiind loachim, care nu apare nici în lista genealogiei lui Isus întocmită de Luca, nici în cea întocmită de Matei.

Chiar şi astăzi este foarte dificil să-ti urmăreşti

genealogia de-a lungul mai multor generaţii, dar Luca şi Matei încearcă să facă acest lucru şi se

contrazic chiar şi în ceea ce priveşte bunicul şi

străbunicul lui Isus, ceea ce sugerează din nou că aceste pasaje sunt ficţiune pură. în orice caz, nu pot fi corecte ambele variante.

O altă discrepanţă este aceea că, în timp ce Matei şi Luca susţin că Isus a fost născut din fecioară, Marcu, loan şi Pavel nu menţionează acest fapt remarcabil. Din nou, acest eveniment miraculos este menţionat pentru a demonstra că Isus era mesia evreilor. O problemă textuală nerezolvată se referă la naşterea din fecioară. Potrivit lui Matei 1:18, Maria „s-a aflat având în

pântece din Duhul Sfânt”. losif are un vis care reiterează naşterea miraculoasă a lui Isus. Luca 1:35 se referă, de asemenea, la un înger care se arată şi îi spune Măriei: „Duhul Sfânt Se va pogon peste tine şi puterea Celui Preaînalt te va umbri; pentru aceea şi Sfântul Care Se va naşte din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema”.

Dacă aşa stau lucrurile, atunci în ce sens a fost losif tatăl lui Isus? Şi dacă Isus *nu* a fost fiul lui losif, atunci nu putea să fi descins din seminţia lui David! Evangheliile sunt străbătute de o contradicţie ireconciliabilă.

Multi cercetători au subliniat că autorii evangheliilor încercau să demonstreze că Isus era mesia, aşa cum profeţise Isaia în Vechiul Testament. Or cred că ideea de profeţie este discutabilă. Nu e cert dacă profeţiile precognitive sunt veridice sau dacă au fost vreodată demonstrate. Adesea, ceea ce se pretinde a fi o predicţie parapsihică constituie fie o inferenţă bazată pe aşteptări empirice sau raţionale (care se pot dovedi a fi corecte), fie pură presupunere! De cele mai multe ori, profeţiile sunt atât de generale, încât pot fi făcute să se potrivească mai multor evenimente viitoare. Cred că asta s-a întâmplat în

cazul profeţiilor lui Isaia: şi totuşi, o parte atât de mare din credinţa în Isus Cristos este fondată pe ele. Fragmentul în cauză este următorul: „Pentru aceasta, Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece şi va naşte fiu şi vor chema numele lui Emanuel” (Isaia 7:14).

în primul rând, sensul termenului *fecioară* este discutabil. Cuvântul ebraic folosit de Isaia este *almah,* ceea ce înseamnă „tânără necăsătorită”, nu *bethulah,* care înseamnă literalmente „fecioară”. De fapt, traducerea New English Bible (1970) a clarificat acest aspect: „De aceea, Domnul însuşi vă va da un semn: o tânără poartă un prunc în pântece şi va naşte un fiu pe care îl va numi Emanuel”.

Ceea ce înseamnă că Luca (cel mai probabil grec, nu evreu) a confundat termenii *fecioară* şi *tânără* din Septuaginta, traducerea greceaască precreştină a Vechiului Testament ebraic. Isus trebuia să fie „născut din fecioară” pentru a împlini profeţia lui Isaia, aşa cum era interpretată de Luca în urma evenimentului. însă este foarte puţin probabil ca Isaia să fi profeţit ceva ce avea să se petreacă şapte secole mai târziu. Pasajele din Isaia probabil că se referă la conflictul siriano-israelian din

anul 734 î.e.n., profetul încercând să-l asigure pe regele Ahaz că invadarea Iudeii nu va reuşi. Dar cuvintele profetice ale acestuia au fost interpretate de propagandiştii creştini astfel încât să confirme rolul mesianic al lui Isus prin faptul că fusese anticipat în vechile scripturi.

Matei era, fără îndoială, evreu şi astfel nu avea cum să-i scape sensul termenului *almah* („tânără necăsătorită”), deşi probabil că a citit şi Septuaginta. Dar cel mai serios a fost pusă la îndoială moralitatea Măriei (după cum vom vedea în curând), mai ales în legătură cu faptul că rămăsese însărcinată înainte să se căsătorească cu Iosif. Oare naşterea din fecioară a fost o născocire introdusă, în parte, pentru a contracara acuzaţiile legate de nelegitimitatea lui Isus? Faptul de a te naşte în afara căsătoriei era considerat un păcat abominabil de către evrei. Prin urmare, logodna sau căsătoria Măriei cu Iosif (nu este clar care anume dintre ele) şi însămânţarea ei de către Duhul Sfânt ar trebui să fi eliminat orice suspiciune cu privire la nelegitimitatea lui Isus. Intr-adevăr, evreii de atunci, după cum se spune în Ioan 8:41, l-au batjocorit şi l-au ridiculizat pe Isus din cauza dubiilor cu privire la tatăl său

adevărat şi la faptul că s-a „născut din desfrânare”, ei înşişi având părerea că nu sunt „fii nelegitimi”.

În afară de toate aceste rezerve, cea mai importantă problemă o reprezintă dovezile aduse în favoarea afirmaţiei potrivit căreia Isus s-a născut din fecioară şi, prin urmare, este fiul lui Dumnezeu. Nici Pavel, ale cărui epistole au
precedat scrierea evangheliilor, nici Marcu nu menţionează naşterea din fecioară. Concepţia lui Isus a fost cu siguranţă percepută ca un eveniment miraculos de către Matei şi Luca. De ce tăcerea celorlalţi? Să se datoreze faptului că reprezintă o invenţie a tradiţiei ulterioare şi că a fost acceptată ca atare de către Luca şi Matei? Nu era nimeni care să confirme că Maria a conceput în mod supranatural şi nici nu era cineva în cameră cu ea când s-a arătat Duhul Sfânt. Prin urmare, nu există nici o confirmare a acestei afirmaţii. Potrivit lui Matei:

> Iar naşterea lui Isus Cristos aşa a fost: Maria, mama Lui, fiind logodită cu Iosif, fără să fi fost ei înainte împreună, s-a aflat având în pântece din Duhul Sfânt. (1:18)

Iosif a fost tulburat de acest lucru,

dar nu a vrut să facă din ea un exemplu public, ci se gândea să o ţină ascunsă. Dar a avut un vis în care îngerul Domnului l-a vizitat şi i-a spus că sarcina Măriei este lucrarea Duhului Sfânt:

> Şi cugetând el acestea, iată, îngerul Domnului i s-a arătat în vis, grăind: Iosife, fiul lui David, nu te teme a lua pe Maria, logodnica ta, că ce s-a zămislit într-însa este din Duhul Sfânt. (Matei 1:20)

Nu avem cum să ştim dacă acest vis a avut loc cu adevărat. Este bine ştiut că visele nu reprezintă surse de încredere, iar faptul de a fundamenta o religie pe un vis este cel puţin dubios. Potrivit lui Matei, Iosif a făcut ce i-a spus îngerul: a dus-o pe Maria acasă pentru a-i fi soţie, dar nu a avut relaţii sexuale cu ea până când nu a născut.

Cât despre Maria, tot ce avem este mărturia sa că era fecioară şi că Duhul Sfânt a vizitat-o. Potrivit lui Luca, un înger a salutat-o şi i-a spus:

> Nu te teme, Mărie, căci ai aflat har la Dumnezeu. Şi iată, vei lua în pântece şi vei naşte fiu şi vei chema numele lui Isus. (1:30-31)

t

Duhul Sfânt Se va pogon peste tine şi puterea Celui Preaînalt te va umbri. (1:35)

Nu există alti martori la acest eveniment. Luca *
însuşi nu a fost martor. De fapt, scriind în jurul anului 90 e.n., el spune clar că nu face decât să reproducă o istorisire bazată pe tradiţia care i-a fost transmisă de martorii oculari iniţiali şi de slujitori ai Cuvântului (Luca 1:1-4). A afirma că Luca a fost „inspirat” de Dumnezeu înseamnă a formula un argument circular, pentru că trebuie să ştim pe ce bază putem confirma că s-a întâmplat aşa. A spune că totul e o chestiune de credinţă nu respinge scepticismul inteligent cu privire la temeiurile autenticităţii Evangheliei.

În versiunea lui Luca există o relatare a relaţiei dintre Maria şi Zaharia, un preot, şi soţia sa, Elisabeta, o rudă a Măriei, care nu aveau copii. Conform descrierii pline de înfloriturі a lui Luca, îngerul Gabriel i s-a arătat şi lui Zaharia şi l-a informat că soţia lui va naşte un fiu, după câte se pare loan Botezătorul, ceea ce a şi făcut. Maria a trăit împreună cu Zaharia şi Elisabeta timp de aproape trei luni. Maria nu a rămas

fecioară de-a lungul vieţii sale, de vreme ce Isus a avut mai multi fraţi şi surori şi de vreme ce nicăieri nu se spune că au fost concepuţi tot prin intervenţie divină.

Dacă ne gândim la contextul secolului următor, când creştinismul căpăta formă de cult, găsim o poveste cu totul diferită despre originea şi naşterea lui Isus. Primii creştini au susţinut că Isus era fiul lui Dumnezeu. În lumea romană, circulau multe legende similare despre originea divină a anumitor personaje. Se pare că aşa erau priviţi împăraţii, numiţi fii ai Zeului, iar anterior un mit grecesc spunea că Danae, mama lui Perseu, a fost lăsată gravidă de Zeus, care s-a manifestat sub forma unei ploi de aur. De ce nu şi Maria pentru creştinii săraci şi needucaţi?

Criticii lui Isus

Ce părere aveau cetăţenii romani educaţi şi evreii necreştini despre afirmaţia potrivit căreia Isus are origine divină? Mulţi se pare că au considerat povestea incredibilă şi au oferit alte versiuni ale originii lui Isus. Faptul că oamenii sunt dispuşi să creadă cele mai fanteziste poveşti este întotdeauna

motiv de uimire: cu cât e mai fantezistă exagerarea, cu atât convingerile tind să fie mai iraţionale şi mai intense. Afirmaţiile primilor creştini despre Cristos nu au fost lipsite de critici şi detractori. Intr-adevăr, creştinismul a trebuit să ducă o luptă continuă pe tărâmul apologeticii. Mulţi dintre primii Părinţi ai Bisericii au fost întotdeauna în defensivă. Acest lucru sugerează că şi atunci respingerile bazate pe inteligenţă critică au fost folosite împotriva noii religii. Filozofii şi intelectualii, precum şi forţele politice şi sociale dominante ale zilei au căutat să respingă creştinismul, iar unii au folosit mijloace violente pentru a-l suprima. Totuşi, în cele din urmă, creştinismul a reuşit să îngenuncheze cultura greco-romană, una dintre marile tragedii ale istoriei umanităţii. Motivul acestui triumf i-a mirat pe gânditori încă de atunci. Surprinzător este şi faptul că, acum, după două milenii, creştinismul încă mai persistă. Răspunsurile nu au legătură cu faptul că ar fi adevărat (departe de aşa ceva), ci mai degrabă cu fragilitatea inteligenţei critice umane şi cu tendinţa multor indivizi de a devora mituri, oricât de nefundamentate sau de frauduloase ar fi.

Poate că cei mai cunoscuţi dintre

primii critici ai creştinismului sunt Celsus, filozof păgân care a trăit în ultima parte a secolului al II-lea, şi Porfir, care a trăit în secolul al III-lea. Au fost fără îndoială mult mai mulţi critici, dar aproape toate operele care criticau mitul creştin au fost cenzurate, distruse sau pierdute în perioada ulterioară, în care creştinismul a dominat Europa şi vestul Asiei. Practic toate lucrările lui Porfir împotriva creştinilor, cu excepţia câtorva fragmente împrăştiate, s-au pierdut. Suntem norocoşi totuşi că tradiţia a păstrat unele dintre punctele de vedere ale lui Celsus. în mod paradoxal, îi suntem îndatoraţi lui Origen, unul dintre primii Părinţi ai Bisericii, care a citat mai multe pasaje din tratatul lui Celsus, *Discurs adevărat* (scris în jurul anilor 161-180), sau i-a parafrazat ideile pentru a-l combate. Acest lucru îl găsim în opera de dimensiuni apreciabile numită *Contra lui Celsus,* scrisă în prima parte a secolului al III-lea.[8]

în opinia lui Origen, Celsus a susţinut că „unii dintre creştini, care se luptă cu ei înşişi, parcă ar fi în stare de beţie, au corectat de trei sau patru ori sau şi de mai multe ori textul Evangheliei, schimonosindu-l pentru ca să poată tăgădui ceea ce li se reproşează”—.

Această afirmaţie sprijină ipoteza potrivit căreia propagandiştii creştini au scris evangheliile pentru a contracara obiecţiile la adresa religiei lor, şi nu pentru a consemna un fapt istoric.

Celsus este un sceptic care doreşte să folosească raţiunea. Potrivit lui Origen, el recomandă „să nu primim nici o învăţătură, decât dacă-i îndrumată de raţiune şi de mintea sănătoasă, întrucât greşeala e greu de ocolit dacă aprobăm învăţătura în chip necontrolat”; şi îi pune pe creştini „alături de cei care cred fără discernământ, [...] de ghicitorii de profesie [...] ori de alţi şi alţi demoni. Căci, după cum auzim adeseori că printre oamenii simpli prinde uşor teren ignoranţa, fiind uşor influenţabili şi duşi de nas cum vor alţii, tot aşa stau lucrurile şi la creştini, căci [...] unii, nevrând nici să dea, nici să ceară socoteală despre ceea ce cred creştinii, ne răspund cam aşa: «Nu cerceta, ci crede; credinţa este cea care te va mântui»„[9]. Fără îndoială, Celsus considera creştinismul o ameninţare la adresa civilizaţiei păgâne, pe care dorea să o apere.

Origen se opune abordării lui Celsus şi a altor filozofi. El recomandă importanţa credinţei în Isus Cristos, în special pentru marea majoritate a

omenirii care, spune Origen, nu este în măsură să înţeleagă subtilităţile logicii filozofice.

Celsus atacă mai departe ideea naşterii din fecioară, pe care o consideră ridicolă. El oferă o explicaţie alternativă a sarcinii Măriei:

> Mama lui Isus ar fi fost alungată de tâmplarul care o ceruse în căsătorie pe motiv că ar fi fost acuzată de adulter, în urma unor legături avute cu un soldat oarecare, numit Pantera.[10]

Iar naşterea lui Isus o descrie astfel:

> A plecat dintr-un târg al Iudeii, fiind născut dintr-o femeie de la ţară, o torcătoare săracă [...]; dovedită de adulter, ea a fost alungată de soţul său, un dulgher de meserie; [...] părăsită de bărbat, ducând o viaţă de vagabondaj ruşinos, ea a născut în ascuns pe Isus.[11]

Aceeaşi opinie o aveau aparent şi evreii de la acea vreme, care respingeau afirmaţia potrivit căreia Isus este mesia. În secolele care au urmat morţii lui Isus, creştinii au întreprins ample acţiuni de prozelitism la care evreii au reacţionat, o parte din răspunsul lor regăsindu-se în scrierile talmudice. Istorisirile din Talmud susţin, asemenea lui Celsus, că Isus s-a născut fără un tată legitim, ca

rezultat al unei relaţii ilicite între Maria şi un soldat roman pe nume Pandera, Panthera sau Pantera. Un alt scenariu dedus din cărţile apocrife ale Noului Testament sugerează că Maria este posibil să fi rămas gravidă cu unul dintre marii preoţi ai Templului (poate Zaharia), care apoi îl alege pe Iosif ca să acopere relaţia.

Este dificil astăzi să stabilim adevărul. Ceea ce vreau să spun aici este că Marcu nu zice nimic despre naşterea lui Isus, iar celelalte evanghelii oferă afirmaţii contradictorii, astfel încât doctrina potrivit căreia Isus s-a născut din fecioară în Betleem, descinde din David şi e fiul lui Dumnezeu nu este coroborată de date empirice. De fapt, în secolul ce a urmat morţii lui Isus, au apărut relatări alternative ce furnizează explicaţii plauzibile şi prozaice ale vieţii şi carierei sale. Nu există nici o modalitate de a confirma alte părţi ale legendei: că pruncul s-a născut într-o iesle, când deasupra Betleemului se petrecea un eveniment astronomic special, că a fost vizitat de trei înţelepţi sau astrologi babilonieni, sau că Irod a masacrat prunci de sex masculin de teamă că se născuse Cristos. Toate eforturile de a verifica aceste afirmaţii au eşuat, ceea ce indică aspectele

mitice ale legendei lui Cristos.

Misiunea publică a lui Isus

În afară de aceste probleme în legătură cu originea sa, mai putem întreba: Ce se poate spune despre misiunea publică a lui Isus? Ce a realizat în timpul vieţii sale? Care a fost mesajul său? Cât de întemeiată e afirmaţia potrivit căreia cuvântul său are autoritate divină? în ceea ce priveşte aceste aspecte, sursele biblice sunt contradictorii, iar însemnătatea vieţii lui Isus poate fi explicată în diferite feluri. De fapt, putem spune foarte puţine lucruri cu certitudine despre viaţa, personalitatea sau spusele lui Isus. Au fost oferite mai multe interpretări ale vieţii lui Isus. Este posibil să fi fost un evreu galilean din primul secol, care a practicat iudaismul şi nu s-a îndepărtat de Tora. în consecinţă, rolul său trebuie văzut în contextul societăţii evreieşti şi al vremurilor în care a trăit.[5] în acea perioadă, Israelul era ocupat de legiunile romane, iar Isus sau cel puţin primii săi adepţi evrei sperau că evreii ar putea să fie eliberaţi de sub jugul lor.[»3] O mare parte din această interpretare a vieţii lui Isus este fără îndoială influenţată de faptul că mulţi dintre cei care au crezut în rolul său divin în

generaţia următoare şi au scris primele evanghelii au asistat la revolta evreilor împotriva Romei, la distrugerea templului din Ierusalim în anii 66-70 (aproximativ după 35 de ani de la moartea lui Isus), precum şi la marele masacru şi dispersarea ulterioară a evreilor. Astfel, Isus, văzut retrospectiv prin ochii celor care au scris evangheliile, a fost un mesia, „regele evreilor" care a venit pentru a elibera Israelul din robie, aşa cum profeţise Vechiul Testament. Atât Evanghelia după Matei, care îi atrage pe evrei, cât şi Evanghelia după Luca, ce îi atrage pe neevrei, sunt la curent cu acele evenimente.

Fiecare persoană care trăieşte şi respiră este influenţată şi exprimă nevoile şi aspiraţiile perioadei şi mediului în care există. în cazul lui Isus, putem distinge, în primul rând, mesajul său moral-politic, propovăduit şi practicat cu fervoare şi devotament şi care a fost, în parte, o etică a iubirii şi a smereniei; şi, în al doilea rând, fundamentul miraculos şi paranormal al misiunii sale mesianice, care avea menirea să acorde cuvintelor şi faptelor sale autoritate divină specială. Acest lucru s-a datorat, în mare parte, transformării de către Pavel a mesajului

într-unul al mântuirii prin credinţa în Isus Cristos.

învăţăturile etice ale lui Isus

Codul moral al lui Isus, aşa cum apare în evanghelii, are un caracter întru câtva universal, în multe privinţe însă nu era unic, ci fusese anticipat de Vechiul Testament şi de esenieni. Semăna, totodată, cu multe învăţături rabinice ale primului secol, în special lauda adusă celor cu inima curată, milostivilor şi făcătorilor de pace. Eforturi de a construi o moralitate universală se găsesc în sursele păgâne, cum ar fi scrierile filozofilor, în special Platon (despre care probabil că Isus nu ştia), şi în doctrina etică a stoicismului, care punea accentul pe frăţia dintre oameni şi era susţinută de clasele educate ale Imperiului Roman. Cu toate acestea, există ceva înălţător, dramatic şi emoţionant în Predica de pe Munte şi în numeroasele sale parabole concepute pentru a ilustra o moralitate care să se adreseze întregii omeniri. Aparent, a avut un efect copleşitor asupra multora dintre cei care au primit ulterior mesajul său. Conform evangheliilor,

Isus a predicat că nu litera legii, ci spiritul său contează. El nu era preocupat de cei bogaţi şi puternici, ci de cei săraci, slabi, asupriţi şi neajutoraţi, de păcătoşi şi de femei decăzute. În locul eticii familiare a răzbunării, „ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte”, Isus predică o compasiune, o empatie, o iertare şi o iubire autentice.

Moralitatea lui Isus este foarte simplă în elocvenţa sa, dar e practic imposibil de aplicat fără abatere. Există fragmente care, atunci când sunt citate în afara contextului, par extrem de dezaprobatoare şi dure, ca atunci când spune:

> Aţi auzit că s-a zis celor de demult: „Să nu săvârşeşti adulter”. Eu însă vă spun vouă că oricine se uită la femeie, poftind-o, a şi săvârşit adulter cu ea în inima lui. (Matei 5: 27-28)

Pare un dicton foarte greu de respectat şi dă de înţeles că dorinţa sexuală e un păcat. Insă pasiunile sexuale sunt adânc înrădăcinate în natura umană. Mustrările lui Isus au constituit o sursă a refulării şi a suferinţei umane ulterioare.

Multe dintre lucrurile care aveau să se instituie în tradiţia ascetică a

creştinismului pot fi identificate în pasaje de acest gen. Din păcate, situaţia a condus la un război împotriva corpului, pe care Pavel şi Augustin îl considerau drept păcătos şi corupt. Tot aşa putem spune şi despre următoarea afirmaţie a lui Isus:

> Oricine va lăsa pe femeia sa, în afară de pricină de desfrânare, o face să săvârşească adulter, şi cine va lua pe cea lăsată săvârşeşte adulter. (Matei 5: 32)

O astfel de concepţie este, fără îndoială, specifică societăţilor patriarhale, în care femeia are un statut inferior. Nu e nimic rău în a te căsători cu o femeie divorţată (contrar opiniei Bisericii Romano-Catolice), iar a interzice recăsătorirea este aspru şi legalist. Sau să luăm ca exemplu această importantă afirmaţie atribuită lui Isus:

> Eu însă vă spun vouă: să nu staţi împotriva celui rău; iar cui te loveşte peste obrazul drept, întoarce- i şi pe celălalt. Celui care voieşte să se judece cu tine şi să-ţi ia haina, lasă-i şi cămaşa. (Matei 5: 3940)

În ceea ce priveşte primul îndemn, dacă nu neam opune tiraniei şi răului, protejându-ne de agresiune sau de o

crimă oribilă, am fi noi înşişi răi. Cum să facem faţă unui Attila, Cesare Borgia, Hitler sau Stalin? Cu siguranţă nu devenind pacifişti lipsiţi de apărare. în cazul celui de-al doilea îndemn, dacă ajungem să fim judecaţi pe nedrept în faţa unui tribunal, atunci ar trebui să ne apărăm cât de bine putem pe căi legale şi să nu ne dăm cămaşa dacă ne-a fost luată deja haina. Astfel, interpretarea literală a multora dintre sfaturile sale poate face mai mult rău decât bine.

Totuşi nu am cum să nu admit că dictonul general al lui Isus, „Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei care vă blesteamă, faceţi bine celor care vă urăsc” (Matei 5:44), are un aer de excelenţă morală şi de nobilitate. Ne poate servi drept ghid pentru o mare parte a vieţii, unde ar trebui să încercăm să punem accent pe toleranţă, cooperare şi caritate. „Toate câte voiţi să vă facă vouă oamenii, asemenea şi voi faceţi lor”, a mai spus Isus (Matei 7: 12). Acest principiu general are multe merite şi a strălucit în cadrul fiecărei generaţii. Speranţa şi adâncimea morală exprimate de Isus aici se adresează, astfel, fiecărui om. însă iubirea şi binefacerea universale reprezintă un principiu printre altele. Există mai multe principii şi valori morale pe care

le putem preţui în egală măsură, printre care necesitatea de a apela la raţiune şi la inteligenţa critică. în plus, altele se impun mai ales astăzi: principiile drepturilor omului, libertăţii, egalităţii şi dreptăţii. Ceea ce ridică probleme morale este însă *aplicarea* unor astfel de principii şi valori generale la situaţiile concrete ale vieţii. Nu putem aplica pur şi simplu un set de porunci absolute asa cum ar vrea credincioşii: dilema este creată de felul în care interpretăm toate acestea şi de ceea ce trebuie să facem atunci când intră în conflict, în cercetarea morală, trebuie să fim sensibili la complexitatea dilemelor morale, iar etica simplificată a lui Isus nu este niciodată suficientă pentru a ne ajuta să facem alegeri înţelepte. Acest lucru e mult prea evident pentru oricine este preocupat de etica filozofică, distinctă de moralitatea religioasă.

Este discutabil că Isus şi-a urmat propriile principii. Se pare că a existat un dublu standard: unul care se aplica adepţilor săi şi altul care i se aplica lui. Oare personajul istoric Isus, în cazul în care a existat, a adoptat principiile ce i-au fost atribuite de către cei mai zeloşi susţinători ai doctrinei morale creştine? Citind

evangheliile, putem afirma că Isus nu era un absolutist şi nici măcar ascet. A mâncat şi a băut alături de vameşi şi de păcătoşi şi nu a condamnat plăcerile vieţii. (Poate că acest lucru descrie numai componenta socială a mişcării.) De fapt, evangheliile spun că el şi ucenicii săi au fost mustrati deoarece nu posteau asemenea celorlalţi şi că Isus a fost numit „mâncăcios” şi „băutor de vin”. Ar trebui să respectăm spiritul legii, şi nu litera sa legalistă.

în mod surprinzător, există multe cazuri în care Isus renunţă la etica iubirii şi îi blestemă pe cei cu care nu este de acord. îi critică pe cei care nu adoptă calea sa: „Niciodată nu v-am cunoscut pe voi. Depărtaţi-vă de la Mine cei care lucraţi fărădelegea!” (Matei 7: 23). îi atacă pe cărturari şi farisei, spunând: „Vai vouă, cărturari şi farisei” (Matei 23:14), numindu-i făţarnici. într-un moment extrem de omenesc, nemaiputând să se abţină, Isus se dezlănţuie împotriva celor pe care îi deplânge, spunând: „Şerpi, pui de vipere, cum veţi scăpa de osânda gheenei” (Matei 23:33). Acestea n-ar putea fi considerate cuvintele cuiva dăruit fără rezerve eticii iubirii. în Evanghelia după Luca, îi mustră nu numai pe farisei, ci şi pe cărturari şi

jurişti, exclamând: „Vai şi vouă, învăţători de lege!” (Luca 11: 46-52). Când este acuzat că e impur, ripostează: „Adevărat grăiesc vouă că toate păcatele vor fi iertate fiilor oamenilor, şi hulele câte vor fi hulit; dar cine va huli împotriva Duhului Sfânt [inclusiv împotriva lui Isus] nu are iertare în veac, ci este vinovat de osânda veşnică” (Marcu 3: 28-30). Dumnezeul iubirii este măcinat de mânie atunci când îi convine.

Isus din evanghelii era departe de a fi smerit: de fapt, uneori dădea dovadă de aroganţă. Evangheliile spun că vorbea cu mare autoritate şi încredere până în clipa procesului şi răstignirii, când se confrunta cu înfrângerea şi cu moartea iminente. Altfel, le cere altora să-l urmeze, chiar să renunţe la părinţi, soţie şi copii în semn de credinţă fată de el. îsi insultă mama şi rudele. După ce este acuzat că e nebun, mama şi fraţii săi stau în fata unei case alături de o mulţime şi i se spune: „«Iată mama Ta şi fraţii Tăi şi surorile Tale sunt afară, Te caută». Şi, răspunzând lor, a zis: «Cine este mama Mea şi fraţii Mei?» Şi privind pe cei care şedeau în jurul Lui, a zis: «Iată mama Mea şi fraţii Mei. Că oricine va face voia lui Dumnezeu, acela este fratele Meu şi sora Mea şi mama

Mea»„ (Marcu 3:32-35). Cu altă ocazie, se adresează Măriei într-un mod insultător: „Ce ne priveşte pe mine şi pe tine, femeie?” (loan 2:4).

Cel mai rău era faptul că Isus al evangheliilor suferea de un complex de superioritate. Chiar credea cu adevărat că are o misiune divină şi că toţi ceilalţi ar trebui să i se supună, sau doar se prefăcea, sau o combinaţie a celor două? „Să nu socotiţi că am venit să aduc pace pe pământ”, spune Isus. „N-am venit să aduc pace, ci sabie. Căci am venit să despart pe fiu de tatăl său, pe fiică de mama sa, pe noră de soacra sa. Şi duşmanii omului vor fi casnicii lui” (Matei 10:34-36). „Cel care iubeşte pe tată ori pe mamă mai mult decât pe Mine nu este vrednic de mine; cel care iubeşte pe fiu ori pe fiică mai mult decât pe Mine nu este vrednic de Mine”, spune Isus (Matei 10:37-38). Dacă presupunem că Isus a fost un simplu muritor, cum ar trebui să interpretăm aceste afirmaţii? La un moment dat, îi spune lui Petru: „Mergi înapoia Mea, satano! Sminteală îmi eşti; că nu cugeti cele ale lui Dumnezeu, ci cele ale oamenilor”. Este o dovadă clară de autoglorificare extremă. Când a fost întrebat ce ar trebui să faci pentru a ajunge în rai, Isus a răspuns că trebuie

să renunţi la tot, la avere şi la familie, şi să-l urmezi pe el. Celor 12 ucenici le-a promis că vor avea o putere mare, că vor sta alături de el în Ziua Judecăţii pentru a împărţi
dreptate hulitorilor lui Israel. Când citim evangheliile cu atenţie, Isus pare să fie un egoist extrem. O femeie vine la el şi toarnă o sticluţă de ulei parfumat peste capul său. Ucenicii sunt indignaţi de această risipă şi spun că ar fi trebuit să fie vândut, iar banii daţi celor săraci. Isus nu este de acord cu ei şi laudă femeia: „Pentru ce faceţi supărare femeii? Căci lucru bun a făcut ea faţă de Mine” (Matei 26:10). Isus îşi exprimă indignarea, ameninţându-i cu pedeapsa veşnică pe cei care nu îi respectă cuvintele. îl ameninţă pe Iuda, care îl va trăda, spunând: „Vai însă acelui om [...]. Bine era de omul acela dacă nu se năştea” (Matei 26:24).

Suferea Isus de vreo tulburare psihică?

Toate aceste lucruri sugerează că Isus avea o personalitate tulburată. Nu putem fi siguri, deoarece nu avem cum să-l supunem unei expertize psihiatrice amănunţite. Obişnuia să vorbească în

pilde atât ucenicilor, cât şi celorlalţi, spunând adesea lucruri vagi, un comportament nu foarte diferit de cel al persoanelor schizofrenice, care nu mai au legătură cu realitatea. Părea să fie deosebit de îngrijorat de ascendenţa lui obscură. S-a autointitulat „Fiul Omului” şi a spus că Tatăl său e Dumnezeu, ceea ce sugerează o sensibilitate exacerbată faţă de posibilele bârfe legate de naşterea sa nelegitimă. Dacă nu ar fi suferit de această confuzie psihologică sau tulburare psihotică, posteritatea nu l-ar fi confundat niciodată cu fiul lui Dumnezeu, iar creştinismul nu s-ar fi născut. Oare Isus chiar *credea că e* mesia sau fiul lui Dumnezeu? Dacă a avut vreodată astfel de pretenţii (ucenicii săi credeau că a avut), înseamnă că suferea de tulburări psihice. Propovăduia că ziua judecăţii de apoi sau apocalipsa e aproape şi că numai *el* oferă adevărul şi lumina ce vor salva Israelul şi umanitatea[5] de la nimicire. „Adevărat[5] grăiesc vouă: Sunt unii din cei care stau aici care nu vor gusta moartea până ce nu vor vedea pe Fiul Omului venind în împărăţia Sa” (Matei 16:28). „Adevărat grăiesc vouă că nu va trece neamul acesta, până ce nu se vor împlini toate acestea” (Matei 24:34-35).

Ucenicii săi au crezut toate aceste lucruri şi au aşteptat să se întoarcă şi să împlinească promisiunea mântuirii. O mare parte din această atitudine era, fără îndoială, înrădăcinată în speranţele false şi în temerile adepţilor săi, dar probabil că Isus a ajutat la întreţinerea aşteptărilor acestora prin delirul său de grandoare, considerându-se mesia, rege al evreilor sau fiul lui Dumnezeu. Mai multe pasaje din evanghelii ne spun că mulţi israeliţi, inclusiv rudele şi vecinii săi, au crezut că e nebun, că e „posedat” de un demon. În loan citim: „Şi mulţi dintre ei ziceau: Are demon şi este nebun. De ce-L ascultaţi?” (loan 10:20). „Iudeii I-au zis: Acum am cunoscut că ai demon” (loan 8:52). în Evanghelia după Marcu, citim: „Şi auzind ai Săi, au ieşit ca să-L prindă, că ziceau: Şi-a ieşit din fire” (Marcu 3: 21). Cărturarii care veniseră de la Ierusalim au spus: „Are pe Beelzebul şi cu domnul demonilor alungă demonii” (Marcu 3:22). Ei l-au acuzat spunând: „Are duh necurat”. Când se aflau în Nazaret, Isus şi ucenicii săi au intrat într-o casă şi se pare că s-a adunat o mulţime atât de mare în jur, încât nu au mai avut cum să mănânce: „Şi auzind ai Săi, au ieşit ca să-l prindă, că ziceau: Şi-a ieşit din fire” (Marcu 3:20-21).

Dacă cineva astăzi ar pretinde că este mesia şi că propovăduieşte mesajul lui Isus, ar fi considerat nebun. Sunt mii de astfel de suflete răvăşite care au ajuns în instituţii psihiatrice. Isus era atât de exasperant pentru autorităţi, încât l-au răstignit, o soartă mult mai rea. Dar a fost unul dintre motivele pentru care era psihotic? Nu vreau să fiu nedrept cu Isus şi, fără îndoială, credincioşii vor fi ofensaţi de o astfel de sugestie.

Am putea pune, de asemenea, următoarea întrebare ipotetică: a fost Isus homosexual sau bisexual? Nu există, de exemplu, nici o dovadă că Isus s-a căsătorit. Sunt indicii că au existat ritualuri de iniţiere în misterele „împărăţiei lui Dumnezeu” prin care au trecut cei mai apropiaţi ucenici ai săi. La un moment dat, se spune că, în noaptea arestării, Isus se afla împreună cu un tânăr. Poate că participase la astfel de ritualuri. în Evanghelia după Marcu, citim că, după capturarea lui Isus, toţi discipolii lui l-au părăsit şi au fugit: „Iar un tânăr mergea după El, înfăşurat într-un giulgiu pe trupul gol şi l-au prins. El însă, lăsând giulgiul, a fugit gol” (Marcu 14:51-52).

Descoperirea recentă de către Morton Smith a unei scrisori din secolul al II-lea scrisă de Clement Alexandrinul

conferă o anumită credibilitate posibilităţii existenţei unor practici erotice. Scrisoarea se referă la o evanghelie secretă a lui Marcu, ulterior cenzurată de părinţii Bisericii. Autorul scrisorii îi atacă pe carpocraţieni, o sectă creştină timpurie, pentru că se angajaseră în practici libertine pe care le justificau prin raportare la Isus şi la ucenicii săi. Conform evangheliei, Isus s-a dus în Betania şi a intrat într-un mormânt pentru a învia un tânăr. Această poveste este similară cu cea din Evanghelia după Ioan, unde Isus îl aduce la viaţă pe Lazăr. Mai departe, aflăm că tânărul „l-a iubit” pe Isus şi „a început să-l roage să-l lase împreună cu el”. Şi apoi se spune că „seara, tânărul a venit la el, purtând doar o haină de pânză peste trupul (său) gol. Şi a rămas cu el în noaptea aceea, căci Isus l-a învăţat taina împărăţiei lui Dumnezeu”[12]. Potrivit lui Smith, Isus practica diferite ritualuri: printre care euharistia, în cadrul căreia le-a poruncit ucenicilor să-i mănânce „trupul” şi să-i bea „sângele”, şi botezul, rezervat în primul rând cercului său restrâns de adepţi. Deşi ar fi putut să aibă unele componente erotice, aceste ritualuri ne dau totodată de înţeles că Isus practica o formă de magie şi că celebrările sale

religioase semănau cu cele efectuate de alţi magicieni ai perioadei.

A fost Isus magician?

Există o importantă interpretare a activităţii lui Isus, potrivit căreia acesta a fost prestidigitator. Din ceea ce am aflat despre felul în care magicienii, guru şi mediumii au operat de-a lungul secolelor, această ipoteză este plauzibilă.[13] însuşi faptul că mulţi dintre criticii păgâni şi evrei ai lui Isus (cum ar fi Celsus), care au trăit în primele secole după moartea acestuia, l-au acuzat că este magician ar trebui să reprezinte un motiv suficient pentru a lua în considerare o astfel de posibilitate. în plus, însăşi Evanghelia ne spune că Isus a fost acuzat în timpul vieţii că practică vrăjitoria şi magia. Caracterul divin al lui Isus a fost proclamat tocmai pentru că ucenicii săi credeau că poate să facă miracole. Cu alte cuvinte, autoritatea divină a lui Isus se baza, în primul rând, pe faptul că a săvârşit minuni şi, în al doilea rând, pe actul învierii. într-adevăr, aceste afirmaţii sunt folosite pentru a sprijini articolul de credinţă fundamental al religiei creştine: că întruparea a avut loc şi că Dumnezeu a luat formă umană şi a dezvăluit planul său de mântuire a omenirii aflate în

suferinţă prin Isus Cristos, fiul său.

Ştim că magia, superstiţia şi fanatismul erau larg răspândite în primele două secole ale erei noastre. Lucian, autor roman născut în Siria, ne lămureşte ce dimensiune aveau. Credinţa în astrologie şi prevestiri, în profeţii, în artele mistice şi oculte era ceva obişnuit. în acest mediu social, magicienii şi scamatorii, ghicitorii şi clarvăzătorii, profeţii şi vindecătorii se desfăşurau nestingheriţi. Promiteau că pot „să facă farmece duşmanilor", „să ghicească viitorul", „să descopere comori îngropate" sau „să te însănătoşească". Demonologia era ceva obişnuit. Profeţii sau exorciştii insistau că pot să-i scape de diavoli pe cei posedaţi, să-i vindece pe bolnavi, să redea mersul schiopilor şi chiar să le redea viaţa celor decedaţi.

Lucian i-a criticat aspru pe impostorii care înşelau oamenii prin tot felul de şiretlicuri. Aceşti şarlatani profitau de temeri superstiţioase şi de speranţe iraţionale şi exploatau credulitatea şi vanitatea fiecăruia. Deoarece stiinta medicală nu era dezvoltată, oamenii căutau cu disperare pe oricine i-ar fi putut vindeca de suferinţe, indiferent dacă era vorba de lepră, paralizie, orbire, infecţie, cancer sau diferite forme de tulburare psihică. La cine altcineva puteau apela? Aşa că recurgeau fără ezitare la vindecători prin credinţă, la ghicitori şi astrologi, la

profeţi şi mediumi.

în textul „Mincinosul patologic”, Lucian critică aspru comportamentul unor asemenea escroci. El îi ia peste picior pe „oamenii care exorcizează stafii şi vindecă victimele posedate de diavoli”[14]. El descrie foarte expresiv un sirian din Palestina care se specializează în astfel de cazuri.

> Pacienţii lui sunt de genul celor pe care îi apucă crizele la fiecare lună nouă, dându-şi ochii peste cap şi făcând spume la gură. Şi totuşi, el reuşeşte întotdeauna să-i vindece şi îi trimite acasă perfect sănătoşi, cerând o sumă mare de bani pentru serviciile sale. Când îi găseşte întinşi la pământ, prima întrebare pe care le-o adresează este: „Ce faci acolo?” Pacientul nu răspunde, dar diavolul explică, în limba greacă ori într-o limbă străină, cine este, de unde vine şi cum a intrat în acel om. Apoi, sirianul începe să-l înjure pe diavol şi, dacă e necesar, să-l ameninţe până dispare.[15]

În textul său „Alexandru sau profetul mincinos”, Lucian oferă o relatare pe larg a renumitului impostor şi escroc care reuşise să-i facă pe oameni să creadă că are daruri paranormale speciale, că e vindecător şi că deţine şi alte puteri miraculoase. Alexandru din Abonoteichos oferea în tinereţe servicii

sexuale

oricui îl plătea. Unul* dintre clienţii săi a fost un magician, care l-a învăţat artele magice. El a observat că viata omului este dominată de doi tirani, speranţa şi frica, şi că atunci când se află sub jugul oprimării, oamenii vor cel mai mult să afle ce le rezervă viitorul. Având în vedere acest lucru, Alexandru s-a specializat în profeţie. Lucian povesteşte cum acesta cum a îngropat în noroi un şarpe mic într-o coajă de ou goală, pe care o lipise cu grijă la loc, pentru ca apoi să descopere minunăţia de faţă cu mulţimea. Alexandru a rostit nişte sunete de neînţeles în timp ce spărgea oul, după care şarpele i s-a târât în palmă. Acest lucru i-a uimit pe cei aflaţi de faţă atât de puternic, încât au început să strige şi să proclame că s-a petrecut un miracol, iar în momentul următor au îngenuncheat şi s-au rugat. Din acea clipă, cariera lui Alexandru a luat o turnură nouă. S-a instalat într-o casă cu un şarpe mare (cel mic se pare că a crescut rapid în câteva zile!) şi a început să ghicească viitorul.

Lucian descrie metodele prin care Alexandru îi înşela pe cei care veneau să-l consulte. îi spunea fiecărui client să scrie întrebări pe o bucată de hârtie, s-o împăturească şi s-o sigileze cu ceară.

Alexandru a inventat moduri ingenioase pentru a citi întrebările pe ascuns: dezlipea hârtia şi apoi resigila ceara, astfel încât să nu se vadă. Răspundea la întrebările oamenilor impresionabili şi naivi în mare parte bazându-se pe inteligenţa şi bunul său simţ, combinate cu „ghicire plină de imaginaţie”. Răspunsurile lui, spune Lucian, erau uneori obscure, ambigue şi chiar imposibil de înţeles, lucru care totuşi i-a impresionat foarte mult pe oameni. Reputaţia a început să-i crească tot mai mult. Nu numai că lumea îl credea capabil să prezică viitorul, să spună unde se află sclavii fugari, să identifice hoţi şi comori îngropate, ci şi că poate, în anumite cazuri, „să aducă morţii la viaţă”. Pe măsură ce îi creştea faima, a trimis misionari în toate colţurile Imperiul Roman, avertizând cu privire la dezastre iminente şi oferindu-şi protecţia.

Deşi nu are de obicei cuvinte bune de spus despre filozofi, Lucian afirmă că epicurienii erau critici la adresa lui Alexandru, căutau să-i îndepărteze pe oameni de superstiţii şi să-i elibereze de speranţe iraţionale: îşi doreau ca fiecare individ să accepte realitatea şi să-şi purifice mintea prin intermediul „raţiunii, adevărului şi exprimării

clare”. Alexandru îi ura pe aceşti critici şi le-a condamnat eforturile, dar faima şi influenta lui au continuat să se răspândească. Era în mod clar şarlatan şi magician, însă oamenii credeau cu fervoare că are puteri paranormale deosebite. Relatarea lui Lucian este pătrunzătoare, deoarece descrie cu exactitate felul în care mediumii, clarvăzătorii, astrologii şi guru pot să înşele publicul chiar şi în ziua de azi.

A fost Isus şarlatan? A practicat magia? Criticii săi evrei şi păgâni credeau că da. Talmudul susţine că Isus fusese vrăjitor şi magician şi că îi făcuse pe oameni să creadă că poate săvârşi miracole. Celsus spune că Isus a trăit o vreme în Egipt, unde a învăţat arta vrăjitoriei. în *Contra lui Celsus,* Origen citează următoarea afirmaţie atribuită filozofului grec:

> [Isus] a fost nevoit, din pricina sărăciei, să-şi caute de lucru în Egipt. Acolo s-a experimentat în practicarea unor puteri magice cu care se mândresc egiptenii. După ce s-a întors acasă, fălindu-se cu aceste puteri, şi datorită lor, Isus s-a proclamat Dumnezeu.[16]

Celsus susţine că miracolele lui Isus, precum vindecările, învierea şi hrănirea mulţimii, pot fi comparate cu „faptele

vrăjitorilor care pretindeau că săvârşesc lucruri destul de uimitoare, precum şi cu isprăvile dascălilor egipteni”; aceştia sunt oameni care „îşi vând în pieţe, pe preţ de câţiva bănuţi, tainele lor sfinte, scot demonii din oameni, vindecă anumite boli [...], pregătesc ospeţe bogate, mese cu bunătăţi şi cu cărnuri de toate soiurile, care nici nu există în realitate, punând în mişcare ceea ce nu mai mişcă, dar care nu pare a fi aşa decât în imaginaţie”.

Celsus întreabă apoi:

> Va trebui oare să credem [...] că cei care săvârşesc asemenea fapte sunt cu adevărat fii ai lui Dumnezeu, sau va trebui să spunem că astfel de fapte le pot face numai oamenii răi şi numai forţele demonice?[17]

Oare Isus era mai asemănător cu Houdini, Blackstone şi alţi magicieni de scenă sau cu Uri Geller, Eusapia Palladino şi alţi mediumi şarlatani? Este aceasta interpretarea corectă a activităţii sale? Noul Testament e plin de mărturii referitoare la fapte miraculoase săvârşite de Isus. Intr-adevăr, adepţii săi nu au acceptat numai mesajul moral sau concepţiile teologice ale lui Isus, ci au fost copleşiţi şi de miracolele sale. Mesajul eristic era

considerat puternic pentru că fusese rostit de Isus, o figură charismatică, şi era considerat autoritar datorită lucrurilor incredibile pe care Isus le putea înfăptui.

Miracolele atribuite lui Isus

Potrivit apărătorilor săi, Isus putea să săvârşească miracole remarcabile ce nu aveau nici o explicaţie naturală. Putea să transforme apa în vin şi să hrănească mulţimile. Putea să potolească furtunile, să usuce smochinii, să meargă pe apă şi chiar să alunge o armată de demoni într-o turmă de 2.000 de porci gadareni, care apoi s-au aruncat de pe ţărm în mare şi au murit înecaţi. Isus era şi tămăduitor: vindeca oameni paralizaţi, ologi, „cu scurgere de sânge”, muţi, orbi sau leproşi. Era un exorcist capabil să alunge „duhurile necurate” şi „demonii” din oameni şi să le redea sănătatea mintală celor care erau posedaţi. Putea să învie morţii. Avea, de asemenea, puteri paranormale: precogniţie (prezicea viitorul), clarviziune (ştia ce se întâmpla în altă parte) şi telepatie (citea gândurile altora).

Matei rezumă tipurile de puteri vindecătoare care i-au uimit atât de mult pe adepţii săi:

... tămăduind toată boala şi toată neputinţa în popor [...] aduceau la El pe toţi cei ce se aflau în suferinţe, fiind cuprinşi de multe feluri de boli şi de chinuri, pe demonizaţi, pe lunatici, pe slăbănogi, şi El îi vindeca. (4:23-25)

t

Au adus la El pe un demonizat, orb şi mut, şi l-a vindecat, încât cel orb şi mut vorbea şi vedea. Mulţimile toate se mirau. (12:22-23)

Şi iată, I-au adus un slăbănog, zăcând pe pat. [...] Isus a zis slăbănogului: Scoală-te, ia-ţi patul şi mergi la casa ta. Şi, sculându-se, s-a dus la casa sa. Iar mulţimile, văzând acestea, s-au înspăimântat şi au slăvit pe Dumnezeu, Cel care dă oamenilor asemenea putere. (9:2-8)

Nu e cert că Isus chiar i-a vindecat pe oameni aşa cum se spune în evanghelii. Nu avem informaţii medicale precise despre bolile de care sufereau, deoarece textul biblic nu e foarte clar în această privinţă. Nu avem nici dovezi indubitabile că au fost vindecaţi şi că efectul a fost permanent. Relatările evanghelice sunt întru câtva contradictorii. De exemplu, Matei spune că mai-marele sinagogii s-a apropiat de Isus şi i-a spus: „Fiica mea a murit de

curând”, implorându- 1 pe Isus să-şi aşeze mâinile peste ea şi s-o învie (9:18). Când Isus a ajuns la casa mai-marelui sinagogii, a spus: „Copila n-a murit, ci doarme”. Toată lumea a râs de el. Isus a cerut ca toti cei prezenţi să iasă din cameră, apoi a intrat în încăpere şi „a luat-o de mână şi copila s-a sculat”. Vestea aceasta, remarcă Matei, a ajuns să fie cunoscută în tot ţinutul (9:23-26).

Marcu ne oferă însă o versiune oarecum diferită, în care mai-marele sinagogii spune: „Fiica mea este pe moarte” (5:23). El nu afirmă că e moartă. în Marcu, altcineva îl informează pe mai-marele sinagogii că fiica lui a murit, iar Isus îl aude. Când se duce la casa mai-marelui sinagogii, Isus spune: „Copila n-a murit, ci doarme” (5:39-40). Marcu mai spune că toată lumea a râs de el. În versiunea sa însă, Isus i-a dus pe mama şi pe tatăl copilei, precum şi pe cei ce îl însoţeau în locul unde era fata, i-a luat mâna şi i-a poruncit să se ridice, ceea ce ea a şi făcut (5:35-43). Luca arată numai cum mai-marele sinagogii spune că fiica lui „era pe moarte” (8:42). Aşadar, nu avem un indiciu sigur cu privire la starea reală a fetei, ci numai o mărturie fragmentară şi incertă că era moartă

sau pe moarte, sugerându-se că a înviat din morţi. Nu ştim ce boală avea sau de ce anume a fost vindecată. Clar este că abilitatea lui Isus de a vindeca sau de a da impresia că vindecă i-a impresionat puternic pe cei aflaţi acolo, care au ajuns astfel la concluzia că are puteri supranaturale. Potrivit lui Marcu, cei care l-au auzit pe Isus au început să se întrebe unul pe altul: „Ce este aceasta? O învăţătură nouă şi cu putere; că şi duhurilor necurate le porunceşte, şi I se supun” (1:27). în loan, citim cuvintele lui Nicodim: „Rabi”, a spus el, „ştim că de la Dumnezeu ai venit învăţător; că nimeni nu poate face aceste minuni, pe care le faci Tu, dacă nu este Dumnezeu cu el” (3:2).

Isus al evangheliilor întăreşte impresia pe care a creat-o, susţinând că puterile şi cuvintele sale vin de la Dumnezeu, Tatăl său. Astfel, el spune: „Şi cuvântul pe care îl auziţi nu este al Meu, ci al Tatălui care M-a trimis” (loan 14:24). Şi din nou: „Cel care M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl”
(loan 14:9). Şi încă o dată: „Cuvintele pe care vi le spun nu le spun de la Mine, ci Tatăl – Care locuieşte în Mine – face lucrurile Lui” (loan 14:10). Chiar credea asta? Oare delira? Sau credea doar pe jumătate? Practica şi magie? Oare acest

lucru explică cum şi de ce a reuşit? Este clar că puterile miraculoase ale lui Isus ocupă un rol central în misiunea sa publică. Este greu de crezut că fără astfel de minuni ar fi atras vreun adept. Evangheliile pomenesc peste 200 de evenimente în legătură cu Isus ce implică ceva neaşteptat sau miraculos. Aceste întâmplări neobişnuite sunt cele care i-au convins pe adepţii săi că are o misiune divină şi că este un Dumnezeu tămăduitor de proporţii mitice.

Obiecţii aduse miracolelor

Cum putem interpreta astăzi astfel de fapte? Au fost oare miraculoase? S-au întâmplat cu adevărat? Ar trebui ca mărturiile despre ele să fie considerate autentice? Oare martorii oculari sunt de încredere? Am putea apela şi la alt tip de explicaţii?

În renumitul său eseu despre miracole[18], David Hume ridică obiecţii epistemologice serioase la adresa mărturiilor despre astfel de fenomene. Cunoaşterea pe care o avem despre natură sau istorie, spune Hume, trebuie să se bazeze pe probele simţurilor, inclusiv pe relatări ale unor martori oculari de încredere. Experienţa ne arată

că există o regularitate a legilor naturii, în căror realitate credem pe baze probabilistice. În felul acesta, experienţa şi deprinderea ne învaţă că uniformitatea observată în trecut va fi observată şi în viitor. Un miracol, prin definiţie, „este o încălcare a legilor sau regularităţilor naturii”. Dar Hume spune: „Nici o mărturie nu ajunge pentru a stabili producerea unei minuni, decât dacă mărturia este cumva de aşa natură, încât falsitatea ei să fie mai miraculoasă decât faptul pe care ea năzuieşte să-l stabilească”—.

[3] Hume pune următoarea întrebare: oare probele miracolelor istorice sunt suficient de solide pentru a putea respinge mărturiile trecute şi prezente ale simţurilor cu privire la uniformitatea naturii în favoarea acestor excepţii? Răspunsul său este negativ.[A] învierea cuiva este un miracol, observă el. Până acum, acest lucru nu a fost observat în vreo epocă sau ţară. Dacă cineva ne povesteşte că a văzut un mort readus la viaţă, trebuie imediat să luăm în considerare posibilitatea ca acea persoană să se fi înşelat. Experienţa uniformă pe care o avem despre natura morţii este echivalentă cu o dovadă a faptului că morţii nu se întorc la viaţă, iar acest lucru ar trebui

să reprezinte o respingere a miracolului.

Pentru a accepta un miracol, spune Hume, mărturia pe care se sprijină un astfel de eveniment trebuie să fie suficient de puternică încât să ne răstoarne credinţa în uniformitatea naturii, care are la bază experienţa trecută. Hume e de părere că, până acum, nu s-a întâmplat asta.

De ce? În primul rând, în istorie nu s-au găsit niciodată miracole susţinute de un număr suficient de oameni al căror bun simţ, educaţie şi învăţătură să stea în asa măsură în afara oricărei discuţii, încât să fim asiguraţi că ei nu se înşală pe ei înşişi. În al doilea rând, natura umană este predispusă spre „surpriză şi uimire", astfel încât există o tendinţă de a găsi satisfacţie în astfel de credinţe. Există o înclinaţie puternică de a accepta extraordinarul şi miraculosul, în ciuda faptului că istoria conţine o mulţime de minuni şi profeţii ce s-a descoperit că sunt contrafăcute. În al treilea rând, astfel de miracole „sunt răspândite mai ales în rândul naţiunilor neştiutoare şi barbare" sau au fost transmise de „strămoşi neştiutori şi barbari".

Credinţa în miracole îsi are adesea rădăcinile în

ţări îndepărtate, unde acestea au fost respinse şi date uitării, dar sunt susţinute în alte ţări, deoarece temeiurile lor nu sunt examinate. în al patrulea rând, nu există nici o mărturie pentru vreun miracol care să nu fie contrazisă de un număr infinit de martori. Cu alte cuvinte, minunile unei religii le contrazic şi le resping pe cele ale tuturor celorlalte. Cele ale unui anumit sistem religios precum islamul diferă de cele ale creştinismului sau budismului. Hume îsi continuă argumentul şi observă că „nici o mărturie pentru vreo minune de orice fel nu s-a ridicat vreodată până la probabilitate şi cu atât mai puţin până la probă". încrederea în religie, conchide el, se bazează pe credinţă, nu pe raţiune. Şi adaugă plin de ironie: „Oricine este împins de credinţă să adere la ea este conştient de un miracol permanent ce are loc în propria sa persoană, care răstoarnă toate principiile intelectului său şi îl determină să creadă ceea ce este cu totul contrar obişnuinţei şi experienţei".

*

Acest argument puternic a fost folosit pentru a respinge miracolele Vechiului şi Noului Testament *in toto.* Afirmaţiile extraordinare necesită dovezi

extraordinare pentru a răsturna uniformitatea şi regularităţile descoperite prin experienţă. Trebuie să avem însă grijă să nu respingem pe temeiuri apriorice mărturia unui eveniment despre care se spune că e miraculos. Natura nu e lipsită de anomalii. Există situaţii bizare şi neaşteptate, fenomene unice sau inexplicabile, „fapte forteene” (numite astfel după Charles Fort, care a catalogat un mare număr de evenimente ciudate). Nu putem să le respingem pur şi simplu pe toate din start.

Când ne propunem să evaluăm afirmaţii despre fenomene neobişnuite, există cel puţin două chestiuni pe care trebuie să le lămurim: în primul rând, dacă faptele descrise au fost comunicate cu exactitate ori s-au bazat pe simple zvonuri, neconfirmate de examinarea specialiştilor. În al doilea rând, în cazul în care au fost comunicate corect, care este explicaţia lor, cum putem interpreta ce s-a întâmplat? Adesea, un eveniment este considerat „miraculos” deoarece oamenii nu cunosc sau ignoră cauzele naturale, pe care le atribuie unei intervenţii divine sau demonice.

Nu avem cum să ştim dacă toate faptele înregistrate în evanghelii au

avut loc cu adevărat. Evangheliile, după cum am arătat, au fost mult mai probabil scrise mai curând de credincioşi care încercau să-i convingă pe alţii să accepte credinţa lor religioasă decât de istorici obiectivi sau de observatori ştiinţifici imparţiali. În general, ne putem îndoi de multe sau chiar de cele mai multe evenimente neobişnuite care au fost raportate. Mulţi oameni din mulţime erau creduli, uşor de impresionat, predispuşi să accepte credinţe fără o examinare adecvată şi neînclinati

să-şi folosească puterea de observaţie şi judecată. Puteau fi uşor înşelaţi de un magician viclean.

Aici ar trebui subliniat şi un alt aspect important. Informaţiile furnizate de martori oculari sunt adesea nesigure. Există studii ample care au evidenţiat inexactitatea asa-numitelor relatări ale martorilor oculari. Cercetări ştiinţifice axate pe identificarea criminalilor de către martori oculari, pe raportarea infracţiunilor de către persoane aflate la faţa locului şi pe indicarea suspecţilor dintr-un grup au demonstrat că memoria martorilor este adesea predispusă la erori şi exagerare. Judecătorul Nathan Sobei a declarat că identificările incorecte ale martorilor

oculari au dus la mai multe erori judiciare decât toate celelalte cauze la un loc.[19]

Multi cercetători au subliniat care sunt capcanele de aici. Elizabeth F. Loftus a adunat mai multe date din cercetări recente pentru a demonstra acest tip de problemă.[20] Intr-un experiment organizat de studenţi de la Universitatea din Washington, două tinere au intrat într-un terminal de autobuz din Seattle, şi- au aşezat lucrurile pe o banchetă şi s-au dus la toaletă. De îndată ce au plecat, un bărbat a început să scotocească prin bagajele lor, a strecurat ceva sub haină şi a fugit afară. La întoarcere, una dintre femei a observat că bagajele fuseseră deschise şi a ţipat: „Mi-a fost furat radiocasetofonul!” Mai mulţi privitori care au asistat la incident au fost de acord mai târziu să dea o declaraţie despre ceea ce a fost furat şi au spus că îl vor recunoaşte pe hoţ. Aceştia au făcut o descriere detaliată a obiectului, referindu- se la culoarea, forma, mărimea şi chiar antena radiocasetofonului furat. De fapt, individul nu luase cu el nici un radiocasetofon: martorii fuseseră influenţaţi de informaţiile greşite furnizate de experimentatori.[21]

Interesant este că identificările greşite pot fi făcute nu numai de oameni simpli, ci şi de către poliţişti şi detectivi. A.H. Tinker şi E. Christopher Poulton au arătat un film ce înfăţişează o scenă petrecută în stradă unui total de 24 de poliţişti şi 156 de civili. Subiecţii au fost rugaţi să raporteze orice caz de infracţiune şi să îi identifice pe cei implicaţi. Rezultatele au arătat că poliţiştii au raportat mai multe presupuse furturi decât civilii, dar ultimii au procedat la fel atunci când au trebuit depisteze infracţiuni reale. Au existat nenumărate cazuri în care au fost arestate alte persoane decât cele vinovate şi condamnate pe baza identificării greşite a martorilor.

i t

Rezultatele acestor studii ne arată, în primul rând, că memoria este adesea inexactă; în al doilea rând, că, în cazul în care situaţia implică un volum ridicat de stres sau de entuziasm, percepţiile sunt distorsionate; şi, în al treilea rând, că, în cazul în care ajung să se lase convinşi de un anumit lucru, oamenii tind să interpreteze evenimentul în funcţie de credinţa adoptată.

Toţi aceşti factori ce ne influenţează percepţia sunt foarte relevanţi în cazul formării religiei în general şi a creştinismului în particular. Lucru

valabil cu atât mai mult cu cât dovezile în favoarea miracolelor sunt transmise pe cale orală, la mâna a doua şi a treia. Ceea ce poate să fi fost un eveniment ciudat sau remarcabil pentru un observator iniţial este posibil să aibă parte de atât de multe modificări ulterioare, încât să fie aproape imposibil de recunoscut în forma sa finală.

Unele explicaţii naturaliste alternative

Termenul *miracol* este destul de des invocat atunci când se petrece un lucru neobişnuit a cărui cauză naturală nu o cunoaştem. într-un astfel de caz, nu facem decât să admitem că nu cunoaştem cauzele reale care au acţionat. Când vedem pe scenă un magician, putem atribui acţiunile sale

„scamatoriei”, deoarece pot fi explicate cu uşurinţă prin prestidigitaţie şi prin alte mecanisme de natură fizică; „tămăduirea” unui vindecător prin credinţă nu trebuie neapărat să fie atribuită lui Dumnezeu sau forţelor oculte, ci poate avea şi o explicaţie perfect naturală.

Astfel, în loc să afirmăm că Isus avea

o origine supranaturală şi putea să anuleze legile naturii, poate că ar fi mai bine să căutăm explicaţii cauzale normale. Hume ne avertizează să nu avem încredere în ceea ce e transmis de tradiţie. Dar poate că a mers prea departe. Prefer să examinez felul în care magicienii îşi execută prestidigitaţia sau în care au loc predicţiile şi vindecările paranormale de astăzi. Aceste lucruri pot explica în parte ce s-a întâmplat în timpul lui Isus.

Nu este de neconceput ca Isus, indiferent dacă credea sau nu că are o misiune divină, să fi practicat şi artele înşelătoriei. Această ipoteză are o oarecare credibilitate nu doar pentru că reprezenta punctul de vedere al multora dintre criticii săi din vechime, ci şi pentru că poate fi dovedită prin analogie cu felul în care sunt folosite astăzi metode similare. Astfel, ceea ce oamenii credeau a fi miraculos, ocult sau paranormal este posibil să fi fost numai efecte naturale induse prin scamatorii şi procese psihologice ce ne fac să credem că anumite evenimente sunt supranaturale deoarece nu le cunoaştem cauzele.

Aşa[5] cum am subliniat deja, lumea antică era plină de magicieni, dintre care unii au fost socotiţi încarnări ale

divinului. Există anumite mărturii interesante ale activităţii acestora. Simon Magul era cunoscut de primii creştini. Citim în Fapte (8:9-11) că un bărbat pe nume Simon din Samaria i-a uimit pe samariteni cu actele sale magice. Toată lumea l-a ascultat. „Acesta”, spuneau ei, „este puterea lui Dumnezeu, numită cea mare”. Simon i-a convins pe mulţi să creadă că e o putere divină întrupată. Josephus spune, de asemenea, că magicienii acelei perioade, care erau numeroşi, au făcut lucruri similare cu cele realizate de Isus. „Obţinerea duhului” (la fel ca în botezul lui Isus) reprezenta primul pas pentru mulţi magicieni. Aceştia practicau „ritualuri secrete de iniţiere în mistere” pentru a căpăta puteri şi îi vrăjeau pe cei care se lăsau

A

impresionaţi de capacităţile lor. În opinia lui Morton Smith, episoadele în care Isus e condus de un spirit în pustie şi în care învinge un demon reprezintă o formă obişnuită de iniţiere şamanică. Capacitatea de a vindeca afecţiuni psihosomatice este mult mai eficientă când există o convingere fermă că individul charismatic este înzestrat cu puteri supranaturale.

în cazul în care a călătorit în Egipt, Isus ar fi putut învăţa artele şi practicile

numeroşilor preoţi şi magicieni care activau acolo. Un caz elocvent este utilizarea de către Isus a tehnicii scuipatului, în Evanghelia după Ioan citim că Isus a întâlnit un orb: „A scuipat jos şi a făcut tină din scuipat şi a uns cu tină ochii orbului şi i-a zis: «Mergi de te spală în scăldătoarea Siloamului»„ (9:6-7). Se pare că omul şi-a recăpătat după aceea vederea. Papirusurile egiptene se referă deseori la scuipat, care era considerat o practică religioasă şi magică, dar şi un act curativ. Uneori, saliva era amestecată cu nisip sau apă şi aplicată pe nări, ochi sau alte părţi afectate. Isus practica aici o formă de vindecare care nu era ceva neobişnuit în

lumea antică.[22]

Hipolit oferă o descriere detaliată şi interesantă referitoare la Simon Magul.[23] într-un tratat scris în jurul anului 200 e.n., acesta îl descrie pe Simon ca fiind priceput în artele magice: îi exploata pe alţii şi chiar a căutat să se deifice. Hipolit prezintă, de asemenea, felul în care lucrau alţi magicieni care pretindeau că au puteri divine. Marcus, de exemplu, a fost „priceput în practici magice”, folosea şiretlicuri sau apela la demoni pentru a-i

păcăli pe oameni şi pretindea „că rezidă în el cea mai mare putere izvorâtă din tărâmuri nevăzute şi nepătrunse”. „Printre lucrurile pe care le face prin şiretlic se numără «consacrarea unei cupe», pe care apoi o face să fie de culoare violet şi uneori roşie, «astfel încât cei înşelaţi să creadă că un anumit har s-a pogorât şi a dat o putere ca de sânge lichidului.»„ Apoi, rosteşte incantaţii deasupra cupei şi astfel „îi distrage pe cei înşelaţi şi pe trecători şi e socotit făcător de minuni pentru că umple paharul mai mare cu cel mai mic, astfel încât dă pe dinafară”.

Ritualul euharistiei are puternice conotaţii magice. În plus, transformarea apei în vin de către Isus ar fi putut să fie realizată prin prestidigitaţie. Chiar şi hrănirea mulţimilor (dacă s-a întâmplat vreodată) este posibil să fi fost rezultatul unei iluzii, la fel cum un magician poate să pară că taie cu fierăstrăul în două o femeie. Chiar şi mersul pe apă nu este diferit de mersul pe un banc de nisip. Ne putem imagina multe modalităţi de a da impresia că păşeşti pe apă. Un fapt curios este că atunci când *credem* că o altă persoană posedă puteri supraomeneşti, suntem mult mai înclinaţi să acceptăm orice eveniment bizar şi insistăm că nu poate

fi explicat prin cauze naturale. în urma formării unei astfel de credinţe, chiar şi cea mai mică abatere de la normalitate este considerată dovada unui miracol.

Acest fenomen poate fi întâlnit şi astăzi: e destul de uşor să pretinzi că ai puteri paranormale şi să-i înşeli pe oameni. Magicianul şi scepticul James Randi şi alţi doi iluzionişti tineri, Steve Shaw şi Michael Edwards, ne-au arătat cât de uşor este să păcăleşti oamenii. Experimentul este cunoscut sub numele de proiectul Alpha.[24] Randi era convins că parapsihologii sunt mult prea uşor înşelaţi de oameni care pretind că sunt mediumi – Uri Geller este un exemplu notabil – în condiţiile în care aceşti „mediumi" foloseau doar trucuri magice banale. Randy i-a instalat pe Shaw şi Edwards într-un laborator de parapsihologic din St. Louis. Cei doi tineri au pretins că deţin puteri paranormale şi, folosind cele mai rudimentare trucuri, i-au păcălit cu uşurinţă pe experimentatori. Dar şi mai tulburător a fost faptul că, în momentul în care presa a raportat că Shaw şi Edwards sunt mediumi, oameni de pretutindeni au vrut să apeleze la serviciile lor. A fost un fenomen înspăimântător, au spus ei cu uimire, care ilustrează cât de uşor pot fi păcăliţi

oamenii şi cum îşi lasă aşteptările să le influenţeze percepţiile.

Efectul puternic pe care credinţa în fenomene magice sau oculte îl poate avea asupra oamenilor a fost demonstrat de doi psihologi, Barry Singer şi Victor Benassi.[25] Ei le-au prezentat studenţilor de la psihologie un individ pe nume Craig, care era îmbrăcat într-o mantie lungă purpurie şi realiza aşa-numite acte paranormale. îndoia o tijă de metal, aparent prin psihochinezie. Legat la ochi, citea numerele de pe un caiet ţinut ascuns şi putea să transfere cenuşă de pe dosul palmei unei persoane în palma sa. Deşi păreau să contrazică experienţa obişnuită şi noţiunile noastre de cauzalitate, aceste acte erau simple scamatorii pe care orice magician bun le poate face. La unele săli de clasă, profesorii le-au spus studenţilor că misteriosul personaj pretinde că are puteri paranormale, adăugând că ei personal nu sunt convinşi. La alte săli de clasă, le-au spus studenţilor că vizitatorul este iluzionist şi va prezenta un număr de magie. Cercetătorii au aflat cu surprindere că atât la cursurile în care li s-a spus că este „medium”, cât şi la cele în care li s-a spus că este „iluzionist”, aproximativ două treimi

dintre studenţi credeau că Craig are puteri paranormale.

în cele două săli de clasă unde s-a spus că Craig este iluzionist, au existat relativ puţini studenţi care să accepte această descriere. Credinţa în puteri paranormale era destul de dominantă, era puternică şi încărcată de emoţie. Unii studenţi şi-au acoperit hârtiile pe care le aveau în faţă cu termeni specifici exorcismului şi cu formule de alungare a diavolului. Mulţi studenţi au fost cuprinşi de teamă sau au fost afectaţi emoţional. Cei mai multi şi-au exprimat uimirea. Când Craig se afla pe la jumătatea incantaţiei în timpul „îndoirii” tijei de metal, clasa era deja într-o stare de surescitare. Studenţii stăteau înţepeniţi în scaun, cu ochii larg deschişi şi gura căscată, cântând împreună cu magicianul. Când metalul s-a îndoit, au oftat şi au murmurat. După terminarea cursului, unii au continuat să rămână aşezaţi, privind în gol sau scuturându-şi capul; alţii, plini de entuziasm, s-au repezit la Craig, întrebându-l cum ar putea să dezvolte astfel de puteri. Singer şi Benassi consideră că au fost martorii unui efect comportamental extraordinar de puternic. Cei doi psihologi cred că, dacă Craig le-ar fi cerut studenţilor să-şi rupă

hainele de pe ei, să-i dea bani şi să pornească un nou cult, unii ar fi răspuns cu entuziasm. Se

J*v

întâmpla ceva ce nu înţelegeau. În plus de asta, mulţi studenţi fuseseră puternic afectaţi emoţional.

3

Singer şi Benassi au fost atât de intrigaţi, încât au continuat experimentele prin prezentarea lui Craig altor studenţi, cărora le-au explicat cât se poate de clar că în faţa lor se află un magician care face trucuri. Această abordare a reuşit să reducă oarecum credinţa că are puteri paranormale, dar niciodată sub 50%. Cel mai remarcabil rezultat al testului, au spus ei, l-a reprezentat faptul că nu au putut să reducă câtuşi de puţin convingerea că Craig nu este un om obişnuit, chiar dacă s-a arătat limpede că este vorba de şiretlicuri şi acte de magie. Singer şi Benassi au ajuns la concluzia că unii oameni îşi vor păstra cu încăpăţânare credinţa că o persoană are puteri paranormale indiferent de dovezile care le sunt prezentate. Interesant este că Craig nu a spus în nici un moment că ar fi medium şi nici nu a susţinut că are puteri neobişnuite. Testele lui Singer şi Benassi au fost între timp reproduse de alţi cercetători, cu rezultate similare. Ei au ajuns la

concluzia că rezultatele obţinute, oricât de bizare ar fi, au „o generalitate crescută” şi că procesele psihologice pe care le-au identificat provizoriu ca fiind implicate în întreţinerea credinţei în paranormal „sunt prezente şi active în cadrul populaţiei generale”.

Toate aceste lucruri ne indică faptul că există o înclinaţie adânc înrădăcinată către gândirea magică. Desigur, ispita transcendenţei era la fel de puternică pe vremea lui Isus. Disponibilitatea de a crede în magie este mult sporită atunci când magicianul, precum Isus, este o personalitate puternică. Asemenea indivizi charismatici sunt capabili să facă farmece. Incantaţiile şi alte rituri nu fac decât să contribuie la sugestia că respectivul are puteri divine. încrederea deplină în eficacitatea magiei se aplică mai ales în cazul fenomenului vindecării prin credinţă şi ajută în mare parte la explicarea sa. Oamenii vor cu disperare să fie vindecaţi. întrucât multe boli sunt de origine psihosomatică, dispoziţia psihică a persoanei îi poate influenţa comportamentul. Acest lucru ar putea explica efectul puternic pe care credinţa îl poate avea asupra unor boli. Vindecarea nu este intervenţia lui Dumnezeu în natură, ci se produce deoarece o stare psihologică

influenţează şi generează o schimbare, după cum a observat Freud la pacienţii isterici, care fuseseră afectaţi fizic de propria nevroză. După cum am văzut, nu avem cum să ştim de ce fel de boli sufereau oamenii menţionaţi în Noul Testament, care au fost simptomele clinice sau dacă au scăpat de boală definitiv ori doar temporar. Presupusele vindecări se bazează pe dovezi fragmentare oferite de autorii Evangheliei şi nu ştim în ce măsură au funcţionat. în nici un caz Isus nu a

5-

făcut să crească un membru sau să se petreacă ceva absolut miraculos. Majoritatea aşa-numitelor vindecări par să aibă legătură cu boli psihosomatice şi există posibilitatea ca multe dintre ele să fi avut la bază metode similare cu cele atribuite lui Alexandru de către Lucian. De exemplu, se pare că Isus a folosit şaptezeci de „iscoade”, care erau trimise câte două, înaintea sa, în fiecare cetate şi loc pe care intenţiona să le viziteze (Luca 10:1-2). Este posibil ca aceşti indivizi să-i fi raportat apoi lui Isus starea unora dintre cei care urmau să fie „vindecaţi” sau despre care trebuia să facă „profeţii”; prin urmare, unele evenimente paranormale atribuite lui Isus ar fi putut să apară ca urmare a cunoştinţelor anterioare pe care le avea

despre indivizii implicaţi.

Există o poveste interesantă în Evanghelia după loan despre puterile paranormale ale lui Isus: se pare că a putut să-i spună unei femei multe lucruri despre ea însăşi. Ucenicii plecaseră în cetate pentru a cumpăra de mâncare, lăsându-l pe Isus singur lângă o fântână. între timp, o femeie samariteană a venit să ia apă. Isus a rugat- o să îi dea şi lui să bea şi a intrat cu ea în vorbă, spunând o pildă despre apa vieţii veşnice. Ea a răspuns că vrea să bea o astfel de apă. Isus i-a zis: „Du-te şi cheamă pe bărbatul tău şi vino aici". Ea a răspuns: „N-am bărbat". „Bine ai zis că nu ai bărbat", a spus Isus, „că cinci bărbaţi ai avut şi cel pe care îl ai acum nu-ţi este bărbat. Aceasta adevărat ai spus". Femeia e uimită de câte ştie şi le spune celor din cetate: „Veniţi să vedeţi un om care mi-a spus toate câte am făcut. Nu cumva Acesta este Cristosul?" (loan 4:8-30). Să fi fost o „citire la rece" (bazată pe indiciile reperate Isus pe loc) sau o „citire la cald" (bazată pe informaţii adunate şi comunicate de alţii)? Isus putea să fi aflat cu uşurinţă în prealabil detalii despre viaţa femeii, furnizate de iscoadele sale. Dacă este aşa, atunci Isus a folosit tehnici la care ghicitorii de

astăzi apelează des.[26]

în Evanghelia după Luca citim că multă lume privea cu suspiciune puterile lui Isus. După ce a vindecat un om mut scoţând demonul din el, Luca povesteşte că „mulţimile s-au minunat, iar unii dintre ei au zis: «Cu Beelzebul, căpetenia demonilor, scoate demoni»„ (11:14-15). Oamenii din oraşul lui Isus nu credeau că acesta are puteri miraculoase, ci îl considerau nebun sau vrăjitor. Adesea, când cereau un semn de la Dumnezeu, el nu le oferea nici unul. Astfel, vedem că Isus nu putea de fiecare dată să realizeze un lucru la cerere, ceea ce ne face să bănuim că avea nevoie de o anumită pregătire prealabilă. Matei confirmă faptul că Isus nu a făcut multe minuni în oraşul său (13:55-58), aşa că „se sminteau întru el”. Acest lucru l-a determinat pe Isus să spună: „Nu este prooroc dispreţuit decât în patria lui şi în casa lui”. „Şi n-a făcut acolo multe minuni”, spune Matei, adăugând că s-a întâmplat „din pricina necredinţei lor”, ceea ce ar întări opinia că miracolele depind de măsura în care realitatea lor e acceptată de cei de faţă. în cazul în care credinţa e absentă sau e minimă, reuşita nu mai e garantată. Marcu spune, de asemenea, că Isus a vindecat

„numai câţiva oameni” în oraşul său, iar Ioan afirmă că, la acea vreme, „nici fraţii Lui nu credeau în El” (7:5). Luca, de asemenea, spune că „alţii, ispitindu-l, cereau de la El semn din cer”. La care Isus a răspuns în mod ambiguu: „Neamul acesta este neam viclean; cere semn, şi semn nu i se va da decât semnul proorocului Iona. Căci precum a fost Iona semn Ninivitenilor, aşa va fi şi Fiul Omului neamului acestuia” (Luca 11:29-30). În Marcu citim, de asemenea, că fariseii au cerut un semn din cer, la care Isus a răspuns: „Pentru ce neamul acesta cere semn? Adevărat grăiesc vouă că nu se va da semn acestui neam. Şi lăsându-i, a intrat iarăşi în corabie şi a trecut de cealaltă
parte” (8:11-13). Astfel, Isus nu a putut să facă minuni oriunde sau la cerere, prin urmare este posibil să fi avut nevoie de o pregătire adecvată înainte de a-şi putea expune puterile paranormale.

Un miracol renumit, care ridică unele semne de întrebare, este cel al presupusei învieri a lui Lazăr. întreaga poveste este posibil să fi fost împrumutată din mitologia egipteană şi împodobită de autorii evangheliilor. Putem doar specula despre ce s-a întâmplat de fapt; circumstanţele sunt,

cel puţin, ciudate. Potrivit lui loan (11:3, 5), Isus îi cunoştea pe Lazăr şi pe surorile lui, Maria şi Marta, şi „iubea Isus pe Maria şi pe sora ei şi pe Lazăr”, iar surorile i-au trimis un mesaj lui Isus în care spuneau că „cel pe care îl iubeşti este bolnav”. Dar în loc să plece direct către Lazăr, Isus a aşteptat două zile. în cele din urmă, când a sosit în Betania, i s-a spus că Lazăr a fost aşezat de patru zile în mormânt. Isus s-a dus la mormânt, o peşteră, şi cere ca piatra de la intrare să fie înlăturată. Şi a strigat: „Lazăre, vino afară!”, iar Lazăr a ieşit, „fiind legat la picioare şi la mâini cu fâşii de pânză şi fata lui era înfăşurată cu mahramă”.

[*]

Acest episod are toate caracteristicile unui subterfugiu. De ce a aşteptat Isus două zile pentru a-şi vizita prietenul? E ceva în neregulă aici. În plus, de unde ştim că Lazăr era mort când a sosit Isus? O astfel de ispravă ar fi fost perfectă pentru cei care se îndoiau: Lazăr trebuia să dea impresia că a murit, astfel încât Isus să poată demonstra că are puteri miraculoase. Dacă a fost aşa, Lazăr (dacă nu şi alţii) trebuie să fi planificat această înşelătorie împreună cu Isus. Lazăr era un prieten apropiat al lui Isus, de vreme ce auzim de el din nou atunci când stă

împreună cu Isus la o cină la care servea Marta. Ideea că Isus l-a înviat pe Lazăr din morti i-ar fi crescut cu certitudine reputaţia.

Biblia actuală este produsul mai multor autori şi al selecţiei şi cenzurii efectuate de conciliile bisericeşti. O mare parte a materialului a fost eliminată şi modificată. Nu ştim dacă ceea ce a supravieţuit[5] este autentic.* Mai devreme, am făcut aluzie la Evanghelia secretă după Marcu, conform căreia Isus a avut o relaţie specială cu un tânăr (Lazăr?) pe care îl înviase din morţi. Tânărul „l-a iubit pe Isus" şi la un moment dat şi- a petrecut noaptea împreună cu el. Isus l-a învăţat „taina împărăţiei lui Dumnezeu", ceea ce sugerează o relaţie foarte strânsă. Dacă Isus a fost magician, Lazăr *ar fi putut* să fie complicele lui.

Pentru mulţi, învierea lui Lazăr reprezintă unul dintre cele mai remarcabile fapte miraculoase săvârşite de Isus. Cu toate acestea, mult mai impresionantă a fost propria înviere şi dispariţie din mormânt. De fapt, învierea lui Isus este, pentru posteritate, cel mai important eveniment al întregii sale cariere.

Răstignirea şi moartea lui Isus

Piatra de temelie a notorietăţii lui Isus se bazează pe răstignirea, moartea şi presupusa lui înviere. Nu voi examina procesul lui Isus, baza acuzaţiilor îndreptate împotriva lui sau condamnarea sa. Pentru creştinism, esenţial este ceea ce s-a întâmplat după răstignire. Potrivit lui Pavel, fără înviere, întreaga credinţă creştină este zadarnică. Creştinismul promite mântuirea eternă pentru cei care cred în Isus; dar dacă nu ar fi înviat din morţi, atunci articolul principal al credinţei creştine nu ar avea nici un fundament.

> Dacă se propovăduieşte că Cristos a înviat din morţi, cum zic unii dintre voi că nu este înviere a morţilor? Dacă nu este înviere a morţilor, nici Cristos n-a înviat; şi dacă Cristos n-a înviat, zadarnică este atunci propovăduirea noastră, zadarnică şi credinţa noastră. Ne aflăm încă şi martori mincinoşi ai lui Dumnezeu, pentru că am mărturisit împotriva lui Dumnezeu că a înviat pe Cristos. (1 Cor. 15:12-15)

Care sunt dovezile că acest eveniment miraculos a avut loc? Isus a fost batjocorit de cei care asistau la

suferinţa sa de pe cruce:

> „Pe alţii a mântuit”, au spus ei, „iar pe Sine nu poate să Se mântuiască! Dacă este regele lui Israel, să Se coboare acum de pe cruce, şi vom crede în EL S-a încrezut în Dumnezeu; să-l scape acum, dacă-L vrea! Căci a zis: Sunt Fiul lui Dumnezeu”. (Matei 27:40—43)

Logica lor era inatacabilă. Dacă Isus avea puteri divine, ar fi avut cum să dea o turnură mai favorabilă evenimentelor. Dacă era fiul lui Dumnezeu, de ce Tatăl său nu a intervenit? Marele paradox este că Isus practic a cedat în apărarea sa la proces, ca şi cum ar fi ştiut că e vinovat. Pe cruce, în ultimul moment al morţii iminente, el strigă: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, de ce M-ai părăsit?” (Marcu 15:34-35), ca şi cum ar fi crezut într-o oarecare măsură în puterile sale, pentru ca, în cele din urmă, să descopere că sunt inexistente. Totuşi, această înfrângere totală a lui Isus este folosită de către ucenicii săi pentru da impresia că, de fapt, a ieşit victorios. Ei au reuşit să realizeze acest lucru prin intensificarea şi exagerarea poveştii învierii sale.

Care sunt faptele ce înconjoară moartea şi învierea lui Isus? Din moment ce acest eveniment (mai mult

decât ficţiunile din jurul naşterii sale) este crucial pentru religia creştină, ne-am aştepta să fie bine confirmat prin mărturii directe ireproşabile. Din nefericire, singurele „dovezi” pe care le avem sunt conţinute în Noul Testament.[3] Nu a supravieţuit nici o mărturie independentă (dacă a existat aşa ceva) care să confirme acest eveniment de proporţii cosmice. Chiar şi aşa, relatările biblice sunt fragmentare şi contradictorii. Dacă citim cele patru evanghelii în paralel, neconcordanţele sunt extrem de izbitoare. Acest lucru ar trebui să arunce un semn de întrebare asupra faptelor relatate acolo. Oare Isus era mort când a fost luat de pe cruce? Sau pur şi simplu leşinase şi se credea că e mort, dar şi-a revenit şi a fost scos rapid din mormânt de către discipolii săi? Oare a apărut pentru o scurtă perioadă după răstignire, parţial deghizat, pentru ca apoi să dispară sau, în cele din urmă, să moară din cauza rănilor suferite? Există multe scenarii posibile pe seama cărora putem specula. Lucrul clar este că dovezile în favoarea învierii lui Isus sunt extrem de slabe.

Un lucru extrem de ciudat este că, în cazul în care s-a întâmplat asta, Isus s-a arătat numai celor care credeau în el,

nu şi unor observatori neutri sau celor care i s-au opus. În plus, el nu i-a pedepsit pe cei care l-au persecutat sau care au fost complici în procesul şi răstignirea lui. Având în vedere faptul că Dumnezeu îşi arată mânia păcătoşilor (venind în ajutor numai celor care cred în El şi ascultă de voia lui), este de mirare că nu s-a întors pentru a le arăta ce înseamnă răzbunarea divină. Ar fi reprezentat o excelentă afişare a puterii divine! În schimb, el se întoarce în secret. Dacă Cristos chiar a fost trimis de Dumnezeu pentru a anunţa mesajul său, atunci cu siguranţă un eveniment public major, organizat cu mare fanfară, ar fi fost mult mai eficient. Ar fi putut să fie pus în scenă simultan la Ierusalim, în faţa lui Pilat şi a Sinedriului, şi la Roma, înaintea împăratului şi Senatului. Cel puţin, Dumnezeu ar fi putut face soarele să stea nemişcat în miezul zilei (aşa cum se spune că a făcut în cazul lui Iosua) pentru ca fiecare istoric din lume să consemneze evenimentul.

Cum este descris episodul morţii în cele patru evanghelii? Să examinăm mai întâi Evanghelia după Marcu (15:25-39). Citim că Isus a fost răstignit între doi tâlhari la nouă dimineaţa. Pe crucea lui se afla inscripţia: „Regele iudeilor”. La

prânz, întunericul s-a lăsat peste întreaga ţară şi a durat până la ora trei după-amiază. Isus a strigat: „Eloi, Eloi, lama sabahtani?” „Iată, îl strigă pe Ilie”, spun unii dintre cei aflaţi de faţă. Folosind o trestie, un bărbat a tinut un burete înmuiat în otet pe buzele sale. „Să vedem dacă vine Ilie ca să-l coboare.” „Iar Isus, scoţând un strigăt mare, Şi-a dat duhul”, şi catapeteasma Templului s-a sfâşiat în două. Centurionul care stătea în faţa lui, văzând cum a murit, a zis: „Cu adevărat omul acesta era Fiul lui Dumnezeu!” Se aflau şi câteva

J femei

care priveau de departe; între ele erau Maria Magdalena, Maria, mama lui lacov cel Mic şi a lui losi, şi Salomea. Isus a murit după şase ore, o durată relativ scurtă. Seara, losif din Arimateea a mers cu îndrăzneală la Pilat şi a cerut

5 trupul

lui Isus. „Pilat s-a mirat că a şi murit”

(Marcu 15:44-45). A trimis după centurion pentru a afla dacă e adevărat şi, după ce i s-a confirmat acest lucru, i-a dat lui losif permisiunea să ia trupul.

În Evanghelia după Luca (23:26 sqq.) sunt introduse alte detalii. De exemplu, unul dintre tâlharii aflaţi lângă el i-a reproşat: „Nu eşti Tu Cristosul?

Mântuieşte-te pe Tine însuţi şi pe noi”. Dar celălalt l-a certat pe primul, spunând: „Acesta însă n-a făcut nici un rău”, adăugând „pomeneşte- mă, Doamne, când vei veni în împărăţia Ta”. La care Isus a răspuns: „Adevărat grăiesc ţie, astăzi vei fi cu Mine în rai”. Inscripţia, după cum ne spune Luca, conţinea cuvintele: „Acesta este regele iudeilor”. Luca susţine că Isus afirmase mai devreme: „Părinte, iartă-le lor, că nu ştiu ce fac”. Luca declară că Isus a murit la ora trei după- amiaza şi a strigat: „Părinte, în mâinile Tale încredinţez Duhul Meu”. Dar, în acest caz, centurionul aflat de faţă a spus: „Cu adevărat, Omul Acesta drept a fost”. Luca povesteşte că toţi prietenii lui Isus se aflau la distanţă, inclusiv femeile care l-au însotit din Galileea.

[5] în Evanghelia după Matei, aflăm că pe crucea lui Isus se putea citi: „Acesta este Isus, regele iudeilor” (27:37). Inscripţia nu este exact aceeaşi în evangheliile sinoptice, ceea ce ne face să ne întrebăm cât de precişi au fost martorii oculari. Matei spune: „în acelaşi chip îl ocărau şi tâlharii cei răstigniţi împreună cu El” (27:44). Nu numai că a fost sfâşiată catapeteasma Templului, ci, totodată, „pământul s-a cutremurat şi pietrele s-au despicat;

mormintele s-au deschis şi multe trupuri ale sfinţilor adormiţi s-au sculat” (27:52). Matei susţine că, după învierea lui Isus, sfinţii înviaţi au intrat în cetatea sfântă, unde multi i-au văzut. Acest eveniment nu e nici măcar pomenit de Marcu sau de Luca. însă Matei se referă la centurion şi la „cei ce împreună cu el păzeau pe Isus”, care, înfricoşându-se, au zis: „Cu adevărat, Fiul lui Dumnezeu era Acesta!” (27:54). Printre cei care priveau de departe „erau Maria Magdalena şi Maria, mama lui lacov şi a lui losi, şi mama fiilor lui Zevedeu”.

Versiunea ioanină a răstignirii diferă în privinţa mai multor detalii importante. De exemplu, Matei (27:28-29) povesteşte că Isus a fost batjocorit de soldaţii lui Pilat după proces şi înainte de răstignire: „Şi dezbrăcându-L de hainele Lui, L-au îmbrăcat cu o hlamidă roşie” şi i-au pus pe cap o cunună de spini. Apoi, soldaţii romani l-au dezbrăcat din nou şi i-au pus vechile

A

haine. Insă, potrivit lui loan, „L-au îmbrăcat cu o mantie purpurie”, nu cu una roşie (19:2). loan spune că răstignirea a avut loc cu o zi înainte de Paşte, în vreme ce Marcu, Luca şi Matei spun că s-a petrecut în ziua următoare.

Există şi alte elemente care diferă. loan spune că inscripţia suna astfel: „Isus nazarineanul, regele iudeilor!” (19:19). Astfel, avem patru inscripţii uşor diferite. Discrepanţele nu se opresc aici. loan susţine că de faţă erau şi alţi adepţi ai lui Isus, care se aflau aproape de el: „Stăteau, lângă crucea lui Isus, mama Lui şi sora mamei Lui, Maria lui Cleopa, şi Maria Magdalena [... şi] ucenicul pe care II iubea” (19:25—26). De fapt, Isus intră în vorbă cu mama sa. loan mai spune că cineva îi dă lui Isus un burete înmuiat în oţet înfipt într-o suliţă (şi nu o trestie). Ne-am aştepta că ultimele cuvinte ale lui Isus ar avea o importanţă crucială, dar chiar şi aici dăm peste relatări contradictorii. Spre deosebire de Luca, loan spune: „După ce a luat oţetul, a zis: «Săvârşitu-s-a». Şi plecându-Şi capul Şi-a dat duhul” (19:29-30).

loan oferă alte detalii interesante. Pentru că era ajunul Paştelui, evreii voiau ca trupurile de pe cruce să nu rămână acolo şi în ziua de Sabat. Asa că l-au rugat pe Pilat să le zdrobească fluierele picioarelor şi să-i ridice de pe cruci. Ostaşii au rupt picioarele celor doi tâlhari, dar nu şi pe ale lui Isus, din moment ce au descoperit că era deja mort. Crurifragiumul poate să imite

şocul şi să provoace moarte rapidă, dar nu este clar dacă aceasta a fost situaţia lui Isus. O întrebare interesantă ar fi aceea dacă Isus a băut vreun lichid al cărui conţinut l-a făcut să leşine. Sunt posibile tot felul[5] de scenarii ipotetice cu privire la înţelegerea dintre complicii săi pentru a-i uşura accesul la substanţe care l-ar fi făcut să-şi piardă cunoştinţa şi, dacă era coborât de pe cruce la timp, să scape de pedeapsa capitală. Există unele explicaţii medicale alternative compatibile cu un astfel de complot.[*]

Potrivit lui loan, unul dintre ostaşi l-a împuns în coaste pe Isus cu suliţa „şi îndată a ieşit sânge şi apă”. loan susţine că „cel ce a văzut a mărturisit şi mărturia lui e adevărată „ (19:3136). Dr. Janet Caldwell, patolog, oferă un posibil diagnostic post-hoc al stării lui Isus, susţinând că înfigerea unei suliţe între coastele victimei reprezenta un test standard pentru stabilirea decesului.[27] În opinia sa, prezenţa apei indică faptul că în piept era lichid şi că Isus ar fi avut „pleurezie tuberculoasă cu efuziune”. Caldwell susţine că această afecţiune este sugerată şi de o relatare din Evanghelia după Luca, unde se afirma că, atunci când Isus şi-a petrecut noaptea în grădină, „sudoarea lui s-a făcut ca nişte picături de sânge ce cad

pe pământ” (22:44). în plus de asta, Isus nu a putut să-şi poarte crucea către locul pentru răstignire. Fusese biciuit, lucru care l-a slăbit; dar textul ne mai indică faptul că ar fi avut o boală. Dacă Isus a suferit din cauza acestei afecţiuni, Caldwell este de părere că medicina modernă poate oferi o explicaţie a pseudodecesului său, sub formă de inconştienţă sau comă. Să rezumăm scenariul posibil: Isus a suferit de pleurezie cu efuziune în partea dreaptă a cavităţii toracice, ceea ce în timpul răstignirii a dus la o stare de şoc cu pierderea cunoştinţei, dând astfel impresia că a murit; eliminarea lichidului din cavitatea toracică a făcut posibilă recuperarea, la care au contribuit îndepărtarea sa de pe cruce şi faptul că a fost pus la orizontală într-o cameră rece, ceea ce, conform evangheliilor, s-a şi întâmplat când a fost aşezat în mormânt.

Dr. Pierre Barbet susţine că agonia răstignirii este provocată de poziţia ridicată a braţelor, ceea ce face ca persoana răstignită să aibă o senzaţie de sufocare progresivă.[28] O astfel de poziţie generează o dispnee extrem de neplăcută sau greutate în respiraţie. Oxigenarea nu se realizează în mod corespunzător în plămâni, care nu

funcţionează eficient, iar povara suplimentară produce un fel de stare tetanică a întregului corp. Aşa se ajunge la asfixiere. Dacă Isus avea pleurezie, această afecţiune s-ar fi intensificat rapid prin trecerea alternativă de la asfixiere la respiraţie în timpul răstignirii, ajungându-se destul de rapid la starea de şoc. Astfel, s-ar putea ca Isus să nu fi fost mort când a fost coborât de pe cruce.

Următoarea etapă a poveştii are la rândul său elemente contradictorii. losif din Arimateea a luat trupul lui Isus (conform Evangheliei după Matei); l-a înfăşurat într-o pânză curată de in şi l-a aşezat în mormântul tăiat în stâncă. Apoi a rostogolit o piatră mare la intrare. Marcu şi Luca spun acelaşi lucru. loan, cu toate acestea, ne informează că i sa alăturat Nicodim şi i-au înfăşurat trupul „în fâşii de pânză de in”, conform tradiţiei evreieşti de înmormântare (19:40-41).

Acest lucru pune la îndoială autenticitatea aşa- numitului Giulgiu din Torino, despre care mulţi cred astăzi că este giulgiul în care a fost îngropat Isus. loan relatează mai târziu că erau „fâşiile de pânză jos” şi „mahrama, care fusese pe capul Lui” (20:6-7). Dacă loan are dreptate, nu era un giulgiu, ci fâşii de

pânză de in. Dar dacă au dreptate, Matei, Marcu şi Luca contrazic relatarea lui loan, care sugerează faptul că trupul a fost probabil înfăşurat ca o mumie. în Evanghelia după Luca, ni se spune că Petru s-a uitat în mormânt şi a văzut fâşii de pânză întinse pe pământ (24:12), ceea ce ar întări relatarea lui loan despre existenţa mai multor pânze. Prezenţa unei mahrame separate pentru faţă ar contrazice legenda că exista un giulgiu.

Persistenţa faimei Giulgiului din Torino este o ilustrare clasică a credinţei deliberate. Este exasperant să afli că foarte multă lume încă mai crede că este giulgiul autentic în care a fost înmormântat Isus. Dacă ar fi adevărat, ar reprezenta singura confirmare a învierii. Care sunt faptele?

Au existat numeroase mărturii despre relicve şi alte artefacte religioase care au fost venerate şi chiar despre alte giulgiuri. Giulgiul din Torino a apărut în Lirey, Franţa, în jurul anului 1353. Este o pânză de in lungă de 4,3 metri, care se pare că are imprimată pe ea imaginea corpului lui Isus. Figura de pe giulgiu poartă o coroană de spini şi are pete de sânge în zona mâinilor, picioarelor şi a părţii drepte. în 1357, giulgiul este expus şi se adună o

mulţime de pelerini pentru a-l vedea. Episcopul Pierre d'Arcis a efectuat o investigaţie în vederea stabilirii autenticităţii sale în 1389 şi

> * apoi a trimis un raport detaliat către papă; episcopul susţinea că giulgiul este un fals. D'Arcis a mai spus că motivele expunerii giulgiului erau avariţia şi câştigul financiar; în plus, a scris că a fost realizat printr-o manevră inteligentă. Intr-adevăr, artistul care a pictat imaginea a ieşit din anonimat şi a mărturisit. între timp, pânza a fost folosită pentru a atrage mulţimile şi au apărut mărturii că ar putea face minuni, inclusiv că ar putea vindeca. Episcopul sa plâns că, în timpul expunerii, anumiţi indivizi au fost plătiţi pentru a spune că s-au vindecat. Giulgiul a ajuns în cele din urmă la Torino ca proprietate a casei regale a Italiei.[29]

Dacă giulgiul ar fi autentic (un fapt cu adevărat remarcabil), ne-am aştepta ca prezenţa imaginii lui Cristos pe o pânză să fi fost măcar pomenită în evanghelii. Autorii acestora erau cu certitudine interesaţi de vestirea naturii divine a

5

lui Isus. Dacă un astfel de giulgiu ar fi fost găsit, ar fi devenit un argument puternic în favoarea miracolului învierii. Dar evangheliştii nu spun nimic în acest

sens.

Giulgiul din Torino a avut o istorie îndelungată, iar autenticitatea sa este contestată vehement astăzi. Există o echipă de oameni de stiintă (sau asa-zisi oameni de stiintă) care cred în autenticitatea sa. Această echipă se numeşte STURP (Shroud of Turin Research Project). Membrii săi pretind că, în Antichitate sau în Evul Mediu, nu se cunoştea nici o metodă de transpunere a imaginii corpului unui om pe pânză de in. Figura lui Isus seamănă cu un negativ fotografic, iar acest lucru, susţin ei, ar fi putut să fie produs numai într-un mod miraculos de o lumină supranaturală, deoarece inul a fost ars în momentul învierii.

Analiza exhaustivă a lui Joe Nickell şi a unei echipe de oameni de ştiinţă sceptici arată că este posibilă reproducerea giulgiului printr-o tehnică de frecare. În plus, dacă Isus murise, ar fi fost ras şi spălat înainte de a fi aplicate mirodeniile de înmormântare, urmând metodele vechi ale înmormântării evreieşti. Dar giulgiul arată că are atât barbă, cât şi urme de sânge. Analiza microscopică a „sângelui" roşu de pe giulgiu, efectuată de Walter McCrone, un specialist din Chicago, a arătat prezenţa ocrului, un

pigment de vopsea. Interesant mai este faptul că persoana imprimată pe giulgiu are peste 1,80 metri, în timp ce evreii din primul secol al erei noastre erau în general scunzi. O întrebare care se pune este modul în care o bucată de pânză veche de douăzeci de secole poate fi atât de bine conservată. Deşi a permis efectuarea anumitor teste, Biserica Catolică nu a permis până în prezent datarea cu carbon-14, care ar putea determina vechimea materialului.[30] Dar chiar dacă giulgiul are vechimea presupusă de cei care cred în autenticitatea sa, acest lucru nu ar constitui neapărat o dovadă că i-a aparţinut lui Isus. Astfel, Giulgiul din Torino nu poate fi folosit ca dovadă fizică în favoarea realităţii

*

învierii.

învierea: care sunt dovezile?

Acum trebuie să examinăm afirmaţiile referitoare la înviere, din moment ce acest eveniment reprezintă piatra de temelie a credinţei creştine. A avut loc? Care sunt dovezile în sprijinul său? Literatura perioadei nu ne furnizează nici aici date independente care să confirme acest important episod. Nici măcar nu există probe circumstanţiale.

Astfel, trebuie să ne bazăm exclusiv pe sursele din Noul Testament. Numai că relatările din evanghelii sunt atât de incoerente, încât povestea învierii nu stă în picioare în faţa unei examinări atente. Mărturiile oferite sunt atât de contradictorii, încât nu ar rezista unei examinări critice din nici o instanţă de judecată. Totuşi, pe această legendă se bazează o întreagă credinţă religioasă.

în Matei, după ce Isus a fost coborât de pe cruce şi aşezat în mormânt, Maria Magdalena şi cealaltă Maria stăteau în fata mormântului. A

doua zi, arhiereii şi fariseii l-au vizitat pe Pilat, reamintindu-i că Isus impostorul a spus că va învia din morţi peste trei zile. L-au rugat să asigure paza mormântului până în cea de-a treia zi. „Ca nu cumva, venind ucenicii Lui, să-L fure şi să spună poporului: S-a sculat din morţi, căci va fi rătăcirea de pe urmă mai rea decât cea dintâi” (27:62-65). Prin urmare, Pilat a autorizat ca o strajă să păzească mormântul. Şi totuşi, în dimineaţa zilei de duminică, când cele două Marii au venit să se uite la mormânt, a avut loc un cutremur violent şi Matei spune că un înger a coborât, a rostogolit piatra şi s-a aşezat pe ea. Faţa lui strălucea precum fulgerul, iar hainele sale erau

albe. La vederea lui, străjerii s-au cutremurat şi s-au prefăcut că sunt morţi. îngerul s-a adresat femeilor, spunându-le că Isus nu e în mormânt, ci s-a sculat din morţi. „Veniţi de vedeţi locul unde a zăcut”, a spus îngerul, „şi degrabă mergând, spuneţi ucenicilor Lui” (Matei 28:6-7). Cele două Marii s-au îndepărtat de mormânt în grabă, pline de uimire şi bucurie, alergând să le spună ucenicilor. Brusc, Isus le-a apărut în cale şi ele au căzut în genunchi în faţa lui. „Nu vă temeţi”, le-a spus Isus. „Duceţi-vă şi vestiţi fraţilor Mei, ca să meargă în Galileea, şi acolo Mă vor vedea.”

Relatarea lui Marcu (16:1-8) diferă semnificativ de cea a lui Matei. Pe lângă Maria Magdalena şi Maria, mama lui Iacov, mormântul este vizitat duminică dimineaţă şi de Salomeea. Când cele trei femei au ajuns acolo, au văzut că piatra imensă de la intrare fusese deja dată la o parte. S-au dus în mormânt (nu au rămas afară), unde au văzut un tânăr (nu un înger) stând în partea dreaptă, îmbrăcat în veşmânt alb. Corpul lui Isus dispăruse. Li s-a zis să meargă şi să le spună ucenicilor şi lui Petru că Isus a înviat şi că se vor întâlni cu el în Galileea. Dar aici ni se spune că au fugit din mormânt „cuprinse de frică şi de

uimire”. „Nimănui nimic n-au spus, căci se temeau”, ceea ce este exact pe dos faţă de
relatarea lui Matei. În plus, nu se afirmă nicăieri că l-au întâlnit pe Isus. în care relatare ar trebui să avem încredere?

Lectura Evangheliei după Luca (23:55-56; 24:1—11) nu face decât să exacerbeze confuzia. Ni se spune că femeile care l-au însoţit pe Isus din Galileea au privit mormântul şi cum a fost pus corpul lui. în această versiune, ele s-au întors duminică foarte de dimineaţă şi au găsit piatra răsturnată de pe mormânt. Au intrat înăuntru şi nu au găsit corpul lui Isus. Dintr-odată, doi bărbaţi (nu unul) în veşminte strălucitoare au apărut înaintea lor. Aduceţi-vă aminte, li se spune, că Fiul Omului trebuie să fie răstignit şi a treia zi să învie. întorcându-se de la mormânt, femeile le-au spus ce s-a întâmplat celor 11 ucenici şi tuturor celorlalţi. Nu există nici un indiciu că l-au întâlnit pe Isus, aşa cum susţine Matei. Luca enumeră, în cele din urmă, femeile prezente: Maria Magdalena, Ioana, Maria lui lacov şi „celelalte împreună cu ele”. Dar suntem informaţi că ucenicilor li s-a părut că povestea e „ca o aiurare şi nu le-au crezut”.

Şi „aiurare” pare să fie, deoarece

conţine relatări contradictorii. Evangheliile sinoptice raportează pe scurt următoarele lucruri:

1. Un înger în afara mormântului. Un tânăr înăuntru. Doi bărbaţi înăuntru.
2. Piatra se află în fata mormântului. Este mutată

de la intrarea în peşteră[3] în faţa femeilor şi a străjilor. A fost deja mutată atunci când sosesc.

3. Femeile prezente sunt cele două Marii plus Salomeea. Li se alătură Ioana şi alte femei.
4. Femeile sunt uimite şi bucuroase, grăbindu-se să le spună ucenicilor; ele se întâlnesc cu Isus pe drum. Femeile sunt înspăimântate şi nu spun nimănui nimic. Femeile le spun povestea ucenicilor, care nu le cred.

Ce s-ar întâmpla dacă cei care au raportat astfel de lucruri (oricare ar fi ei) ar fi duşi în boxa martorilor? Aceste poveşti seamănă cu nişte zvonuri împodobite de nenumărate reiterări. Este greu de stabilit care a fost versiunea iniţială. Matei susţine că femeile se îndreptau spre Galileea atunci când străjerii au raportat incidentul arhiereilor. Preoţii le-au oferit străjerilor o mită substanţială şi le-au cerut să spună că ucenicii au venit

noaptea şi au furat trupul în timp ce dormeau. Potrivit lui Matei, această versiune a întâmplărilor era larg răspândită în cercurile evreieşti ale perioadei în care trăia.

Ne va ajuta oare loan să rezolvăm misterul mormântului gol? Am văzut că această evanghelie se abate deseori de la cărţile sinoptice. Să se fi petrecut un alt truc în peşteră (precum cel al învierii lui Lazăr)?

în versiunea ioanină, *doar* Maria Magdalena (nu şi cealaltă Mărie, Salomeea, Ioana sau oricare alte femei) vine la mormânt duminică dimineaţa devreme, în timp ce era încă întuneric. Maria a văzut că piatra fusese dată la o parte şi a fugit să-i spună lui Simon Petru şi celuilalt ucenic (cel pe care Isus l-a iubit) că Domnul a fost luat din mormânt. Nu sunt prezenţi nici un fel de bărbaţi în alb şi nici ea nu intră în mormânt. Petru şi ceilalţi ucenici se duc în fugă la mormânt, intră şi văd fâşiile de in şi mahrama întinse pe jos. Apoi ucenicii au plecat acasă, dar Maria rămâne în afara mormântului plângând. În cele din urmă, se uită înăuntru şi vede doi îngeri în alb aşezaţi acolo unde fusese corpul lui Isus. Au întrebat-o de ce plânge. În timp ce răspunde, se întoarce şi îl vede pe Isus stând în

picioare acolo; dar nu îl recunoaşte: crede iniţial că e grădinarul. Oare Isus îşi revenise dintr-o pseudomoarte şi era deghizat? Isus îi spune Măriei să meargă şi să le transmită ucenicilor că se va înălţa la Tatăl său. Maria se duce la ucenici cu vestea că l-a văzut pe Domnul. Iar aici avem o a patra versiune ce conţine diferenţe importante faţă de celelalte trei. Care dintre ele este corectă, dacă e vreuna? Ar trebui ca mărturia directă a Măriei să fie acceptată, în condiţiile în care nimeni nu a fost prezent pentru a o verifica? A reuşit Isus să supravieţuiască? În evangheliile sinoptice, Isus îi spune Măriei şi celorlalte femei să-l întâlnească în Galileea. Fugea spre propria sa provincie, un loc mai sigur? Oare, după ce a fost răstignit şi era gata să moară, de teamă şi în plină suferinţă, a decis să fugă, spunându-le celorlalţi să se întâlnească cu el acolo? A murit în cele din urmă din cauza rănilor suferite? Dacă avea pleurezie, corpul i-ar fi fost atât de slăbit, încât să fi murit la scurt timp după aceea? Este, desigur, greu de stabilit.

Ce se întâmplă în continuare? În Matei (28:16-20), citim că cei 11 ucenici au plecat spre Galileea, la muntele unde

Isus le-a spus să se întâlnească cu el. Au căzut în genunchi în faţa lui, deşi unii se îndoiau încă. Isus le-a zis să plece, să răspândească vestea cea bună şi să-i boteze pe oameni peste tot în numele lui.

în Marcu, sunt însă menţionate alte evenimente (16:9-26). Nu toate versiunile anterioare ale evangheliilor au această relatare, ceea ce ne face să ne întrebăm dacă nu cumva a fost o intercalare ulterioară. în orice caz, Marcu spune că, în dimineaţa zilei de duminică, Isus se arată mai întâi Măriei Magdalena, dar ucenicii nu au crezut-o, ceea ce pune din nou la îndoială credibilitatea sa ca martor ocular. Mai târziu, spune Marcu, Isus „s-a arătat în alt chip, la doi dintre ei, care mergeau la o ţarină”, dar nici pe aceştia nu i-a crezut nimeni. Să înţelegem de aici că Isus umbla incognito sau că era altcineva pe care ei l-au confundat cu Isus, vreun străin despre care au crezut că e Isus fiindcă Maria le spusese că l-a văzut? Mai târziu, pe când cei 11 şedeau la masă, li s-a arătat şi i-a mustrat pentru necredinţa lor. Marcu nu spune dacă această apariţie a avut loc în Galileea. Din nou, Isus îi îndeamnă să transmită vestea cea bună întregii lumi.

în Evanghelia după Luca (24:13—53), se spune că doi dintre ei se aflau pe drum către satul Emaus, care se afla la 11 kilometri de Ierusalim, şi că Isus le-a ieşit în cale şi a mers alături de ei. Luca relatează că „ochii lor erau ţinuţi ca să nu-L cunoască”. Dar când au ajuns în sat, pe când el se pregătea să-şi continue călătoria, i-au cerut să rămână cu ei, deoarece se lăsa seara. Aşa că omul a rămas şi a frânt pâinea cu ei. Numai în clipa aceea Luca spune că „s-au deschis ochii lor şi Lau cunoscut”, după care „s-a făcut nevăzut de ei”. Aşadar, se ridică aceeaşi întrebare: cine a fost străinul pe care l-au întâlnit cei doi? Să fi fost Isus, deghizat şi fugind de teamă, sau o altă persoană pe care nu au recunoscut-o, dar au considerat că seamănă cu el? Sau să fi fost imaginaţia lor bogată?

Cei doi s-au întors apoi la Ierusalim (nu în Galileea), unde i-au găsit pe cei 11 şi restul celor care îi însoţeau, care spun că Isus a înviat şi i s-a arătat lui Simon (nimeni altcineva nu confirmă acest lucru). în timp ce vorbeau, apare Isus şi ei sunt cuprinşi de teamă: credeau că văd o nălucă. Isus îi întreabă dacă nu au ceva de mâncare, iar ei îi dau o bucată de peşte prăjit: lucru poate de aşteptat în cazul cuiva care fugea de

călăii săi. Le cere să-i propovăduiască mesajul şi îi conduce până spre Betania, unde se desparte de ei. (Unele versiuni ale evangheliilor spun că s-a înălţat la cer.) Grupul se întoarce apoi la Ierusalim „cu bucurie mare”.

Până acum, în evanghelii, Isus se arată următorilor: (1) numai Măriei Magdalena; (2) celor doi oameni aflaţi pe drum, care nu îl recunosc şi îşi dau seama cu greu că este el;
acesta frânge pâine cu ei, dar apoi dispare sau pleacă; (3) celor 11 şi persoanelor aflate cu ei în Ierusalim.

Acestea nu constituie probe solide în favoarea învierii. Isus nu se arată vreunei persoane care nu îi era discipol, nu e văzut de alţi evrei sau de romani, ci numai de un grup tăcut şi demoralizat de credincioşi. Rapoartele martorilor sunt discutabile: Maria de una singură sau doi oameni care nici măcar nu sunt siguri pe cine au văzut. Dacă Isus s-a arătat celor 11 ucenici, să fi fost un ultim rămas-bun, întrucât urma să plece? Sau a fost un fel de autoamăgire în masă a unei mici comunităţi superstiţioase şi oprimate care îl urmase şi voia să creadă în el şi care acum se agăţa de orice urmă de speranţă? Toate aceste lucruri se află în limitele imaginaţiei umane. Improbabilă

rămâne însă veridicitatea afirmaţiei că Isus a murit şi apoi a înviat.

Oare Evanghelia după loan adaugă ceva pentru a confirma ideea că Isus a murit şi a înviat? Povestea este completată cu noi elemente importante. Ne întrebăm dacă tradiţia orală înflorise deja legenda lui Cristos pentru a consolida o mărturie ce părea destul de şubredă.

Din nou, este duminică seara când şi ucenicii sunt strânşi în spatele uşilor închise. Acum ni se spune că Isus li se arată (20:19 *sqq.).* Ucenicii sunt neîncrezători la început, dar foarte bucuroşi, loan spune că unul dintre cei 12, Toma, nu era alături de ceilalţi. Dacă Iuda nu mai era împreună cu ei sau era mort, atunci ar fi trebuit să fie doar
11 ucenici. A uitat loan acest fapt important? Apoi, spune că, o săptămână mai târziu, Isus li s-a arătat ucenicilor şi a reuşit să treacă prin uşile încuiate. Lui Toma, care se îndoia de mărturia apariţiei sale anterioare, i se spune să atingă semnele lăsate de cuie în mâinile lui Isus şi rana din coasta acestuia.

După o vreme, susţine loan, Isus s-a arătat din nou ucenicilor la Marea Tiberiadei, în Galileea. Din nou, aceştia nu l-au recunoscut la început. Apoi, Isus

le-a spus unde să pescuiască, a mâncat împreună cu ei, inclusiv pâine şi peşte. Potrivit lui loan, aceasta a fost a treia oară când Isus s-a arătat ucenicilor. Se dusese în Galileea şi se deghizase din nou, îngrijorat că romanii sau Sinedriul l-ar putea prinde iarăşi? Oare li s-a arătat doar în fugă foştilor săi ucenici? După ce au prânzit, Petru l-a văzut pe Isus plecând, iar ucenicul pe care Isus îl iubea l-a urmat. Oare Isus a reuşit să scape cu ajutorul unui tovarăş? Oare acest ucenic i-a fost complice pe durata scurtei sale cariere de magician şi prestidigitator? Tot el să fi fost cel care l-a ajutat să iasă din peşteră după ce s-a descoperit că nu a murit pe cruce şi că şi-a revenit? Sau a fost iubitul său prieten Lazăr, după cum au sugerat unii? Sau chiar autorul Evangheliei după loan, rămas încă neidentificat?

Toate acestea sunt fără îndoială simple presupuneri. Nu ştim. Dar un lucru care pare să fie clar este faptul că dovezile din cele patru evanghelii în favoarea presupusei învieri istorice a lui Isus sunt şubrede. De fapt, sunt total incoerente şi de necrezut. Ar putea tot atât de bine să fie rezultatul imaginaţiei literare. Nu ştim dacă Isus a murit sau nu pe cruce, dacă trupul fără suflare al acestuia a fost pur şi simplu sustras din

mormânt de către ucenici, după cum au pretins criticii păgâni şi evrei ai lui Isus, sau dacă întreaga poveste a fost născocită de aceştia pentru a nu-şi pierde credibilitatea. Clar este următorul lucru: dovezile prezentate nu sunt nici remarcabile, nici convingătoare. Acest eveniment istoric monumental (presupusa înviere a fiului lui Dumnezeu) este astfel nedovedit. Nu e nici măcar probabil. Rămâne, în ultimă instanţă, doar un articol de credinţă.

Presupusa înviere a lui Isus nu este unică. Scripturile se referă la mulţi alţi oameni care s-au ridicat din morţi. După cum am văzut, Lazăr se presupune că a înviat din morţi. Ilie a readus la viaţă un copil (3 Regi 17:21-22), iar Elisei, pe fiul decedat al unei femei din Şunem (4 Regi 4:32, 34-35). După Isus, Petru înviat-o pe Tavita, iar Pavel i-a dat din nou viată tânărului Eutihie. De ce atunci este învierea lui Isus atât de vitală pentru creştinism? Deoarece numai Isus a fost fiul lui Dumnezeu. Realitatea învierii este crucială pentru întreaga teologie creştină. Se presupune că se bazează pe profeţia scripturală şi ni se aminteşte în repetate rânduri că Isus împlineşte profeţiile Scripturii. Astfel, ucenicii lui credeau că va învia în trei zile, mai

exact trei zile şi trei nopţi. în Evanghelia după Matei citim: „Că precum a fost lona în pântecele chitului trei zile şi trei nopţi, aşa va fi Fiul Omului în inima pământului trei zile şi trei nopţi” (12:40). Dar, de fapt, dacă Isus a fost răstignit pe cruce vineri la ora nouă şi a murit la ora trei după-amiaza, după aproximativ şase ore, fiind aşezat în mormânt în noaptea de vineri, atunci nu a înviat după trei zile şi trei nopţi, căci mai rămân între 36 şi 40 de ore până duminică dimineaţă.

Dacă cele patru evanghelii nu reuşesc să confirme învierea, există oare alte pasaje din Noul Testament care să furnizeze dovezi suplimentare? Există, dar acestea nu contribuie cu mult. în Faptele Apostolilor (1:1-11), text scris cel mai probabil de autorul Evangheliei după Luca, citim că Isus li s-a arătat apostolilor timp de 40 de zile, un nou fapt care nu e menţionat în evanghelii şi nu e confirmat în altă parte. Aici mai citim că s-a înălţat şi că a fost acoperit de un nor. Pentru mintea primitivă, Dumnezeu se afla în ceruri şi, pentru a intra în rai, sufletul pornea către înalt. în acel moment, lângă apostoli au apărut doi bărbaţi în alb. Cât de certă este această mărturie? Imediat după aceea, autorul ne spune că Iuda, care îl

trădase pe Isus, după ce a cumpărat o parcelă de teren cu banii primiţi pentru ticăloşia sa, „căzând cu capul înainte, a crăpat pe la mijloc şi i s-au vărsat toate măruntaiele” (Fapte 1:18). Acest lucru contrazice din nou Evanghelia după Matei, care ne spune că, după ce l-a trădat pe Isus, Iuda fost cuprins de remuşcări şi a returnat cei treizeci de arginţi aruncându-i înăuntrul Templului, după care s-a spânzurat (27:3-6). Cât de încredere este autorul Faptelor, care se comportă mai mult ca un propagandist pentru o nouă credinţă decât ca un istoric care încearcă să studieze faptele? Luca spune că a avut loc o creştere rapidă a numărului adepţilor bisericii primare, pe măsură ce erau inspiraţi de misiunea lui Isus. învierea, oricât de neîntemeiată, a fost aparent vitală pentru a atrage noi credincioşi. Interesant este că membrii bisericii primare au practicat ritualuri de magie şi exorcism, similare cu cele ale lui Isus. Este posibil ca unii dintre ei să fi învăţat de la Isus meşteşugul înşelătoriei sau erau toti credincioşi adevărati, făcându-şi iluzii cu privire la misiunea sa divină, dar practicând în continuare aceeaşi artă?

[3]

Cealaltă sursă majoră de credinţă în învierea lui Isus este Pavel. După cum

am subliniat, epistolele sale au fost scrise foarte probabil înaintea evangheliilor. Pavel a fost cel care a transformat creştinismul într-o religie ce a depăşit limitele iniţiale ale micului grup de credincioşi evrei. Pentru Pavel, *credinţa* în Cristos este elementul central al creştinismului. Pavel nu l-a cunoscut niciodată pe Isus: nu a fost un martor direct al misiunii sale publice sau al învierii. Totuşi, întreaga structură a creştinismului depinde de credinţa că Isus este mesia, fiul lui Dumnezeu, care a venit să mântuiască omenirea, a fost răstignit şi a înviat. Pavel ştia despre noul cult creştin evreiesc, pe care iniţial îl persecutase, şi a ajuns să accepte credinţa în înviere fără s-o analizeze îndeaproape. Pavel adaugă însă o importantă informaţie nouă care nu apare în nici o altă evanghelie şi care este, fără îndoială, o exagerare. Cu toate astea, pentru a putea converti neamurile la credinţa în Cristos, Pavel avea probabil nevoie de confirmări suplimentare.

În 1 Corinteni (15:3-7), Pavel spune că i-au fost împărtăşite anumite fapte: „Că Cristos a murit pentru păcatele noastre după Scripturi; că a fost îngropat şi că a înviat a treia zi, după Scripturi; şi că S-a arătat lui Chefa”

(aici auzim prima dată despre acest lucru) şi „apoi celor doisprezece” (întrucât evangheliile au spus că Iuda a murit, cum a fost posibil acest lucru?). Apoi, Pavel adaugă un fapt remarcabil, pe care nici unul dintre autorii celorlalte evanghelii nu îl citează: „în urmă S-a arătat deodată la peste cinci sute de fraţi, dintre care cei mai mulţi trăiesc până astăzi, iar unii au şi adormit. După aceea S-a arătat lui Iacov” (aceste informaţii nu apar în evanghelii), „apoi tuturor apostolilor”.

Majoritatea elementelor anterioare diferă de relatările deja citate, unde, înainte de a se arăta apostolilor, Isus e văzut de Maria şi de doi bărbaţi. Apoi, Pavel dă lovitura de maestru care să-i întărească poziţia: „Iar la urma tuturor, ca unul născut înainte de vreme, mi S-a arătat şi mie” (1 Corinteni 15:8). Aceasta este renumita vedenie pe care Pavel a avut-o pe drumul spre Damasc. în Fapte 9:3-9, avem o relatare a acestei convertiri. Saul, un persecutor al creştinilor evrei, în timp ce se apropia de Damasc, spune că „o lumină din cer, ca de fulger, l-a învăluit deodată”.

A căzut la pământ şi a auzit o voce care spunea: „Saule, Saule, de ce Mă prigoneşti?” Saul întreabă: „Cine eşti, Doamne?” Vocea răspunde: „Eu sunt

Isus, pe Care tu îl prigoneşti. Ridică-te, intră în cetate şi ţi se va spune ce trebuie să faci”. Potrivit Faptelor, oamenii care călătoreau cu Saul au rămas înmărmuriţi. Suntem informaţi că au auzit o voce, dar n-au văzut pe nimeni. Saul s-a ridicat însă, „deşi avea ochii deschişi, nu vedea nimic”. „Trei zile a fost fără vedere; şi n-a mâncat, nici n-a băut.” întrebarea reală este dacă aceasta a fost o viziune autentică, o reacţie psihotică, o criză epileptică sau altceva. Cum a ştiut Pavel că cei care îl însoţiseră au rămas înmărmuriţi sau că au auzit vocea lui Isus, dacă el însuşi nu-i putea vedea? Nu există nici o verificare independentă: nici măcar tovarăşii săi de drum nu puteau confirma apariţia lui Isus. Deşi această revelaţie este o experienţă subiectivă, s-a dovedit a fi cel mai remarcabil şi important eveniment din lumea creştină după moartea lui Isus. Căci, poate mai mult decât oricine altcineva, Pavel este cel care transformă creştinismul într-o credinţă doctrinară pentru următoarea generaţie de oameni care nu l-au cunoscut pe Isus, dar o face pe baza monologului său interior, o incursiune neverificabilă în patologia personală.

Concluzie Pornind de la studiul anterior referitor la personajul istoric Isus, putem trage următoarele concluzii: Deşi creştinismul pretinde că este o religie istorică, fundamentată pe viaţa, misiunea publică şi moartea lui Isus Cristos (articolul de credinţă central fiind acela că Dumnezeu s-a întrupat), datele pe care le avem despre Isus ne arată că nu putem spune cu certitudine că acesta a existat vreodată. Dar presupunând că a existat, viaţa şi activitatea figurii centrale a Noului Testament pot avea mai multe interpretări alternative şi raţionale.

în primul[3] rând[3], există perspectiva creştină tradiţională, potrivit căreia Isus este Dumnezeu întrupat trimis pentru a mântui omenirea aflată în suferinţă. Această afirmaţie nu se bazează pe dovezi adecvate şi pe nici o confirmare independentă a capacităţii sale de a săvârşi miracole.

în al doilea rând, chiar dacă i-am putea atribui numai lui Isus un cod etic, moralitatea Evangheliei are o valoare limitată (şi nu e specifică numai creştinismului), astfel încât codul creştin nu poate fi folosit de unul singur pentru a ne dezvolta un comportament etic informat.

în al treilea rând, dacă a existat, Isus nu poate fi înţeles decât în contextul

societăţii evreieşti din primele două secole ale erei noastre: a fost un om influenţat de tradiţiile sociale, culturale, politice şi religioase ale vremii sale. Nici apariţia şi nici ideile sale nu sunt unice.

În al patrulea rând, dacă a existat şi a săvârşit oricare dintre miracolele despre care vorbesc evangheliile, s-ar putea ca Isus să fi fost o personalitate cu tulburări psihice, dar charismatică, care a practicat magia, folosind tehnici cunoscute de iluzionism. Faptul că creştinismul a reuşit să înfrângă atât de multe religii ale lumii şi să sufoce metoda ştiinţifică şi raţionalitatea atât de mult timp sugerează că Isus a fost extrem de priceput în meşteşugul său, că a fost poate cel mai de succes magician care a existat vreodată. Mitologia ce învăluie cariera sa a fost devorată cu lăcomie de milioane de credincioşi, care au găsit în ea un mesaj ce satisfăcea nevoia lor de mântuire şi răscumpărare. Şi alţii s-au priceput să practice o astfel de artă, dar nici unul nu a fost deificat cu aceeaşi fervoare şi convingere. Poate doar cu excepţia islamului, nici o altă instituţie religioasă sau biserică nu a fost la fel de puternică precum cea dedicată lui Isus Cristos.

9. Cornelius Tacitus, *Anale,* trad. de Gheorghe Guţu, Humanitas, Bucureşti, 1995, p. 430 (n. *tr.).*

10. Citatele biblice sunt preluate în principal din Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R., Bucureşti, 1988 şi (în cazul unor diferenţe relevante) din Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament, trad. de Dumitru Cornilescu, 1924 (n. *red.).*

11. Origen, *Contra lui Celsus,* în *Scrieri alese 4,* trad. de pr. prof. T. Bodogae, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R, Bucureşti, 1984, p. 124 (n. *red.).*

12. David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc,* trad. de Mircea Flonta, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 182 (n. tr.).

VIII
MOISE ŞI POPORUL ALES

Conform Vechiului Testament, iudaismul, ca religie, se bazează la rândul său pe revelaţia divină. Evreii, un popor tenace şi eroic, au fost inspiraţi de această revelaţie încă de la scrierea Pentateuhului. Aceştia au aderat la o moştenire

religioasă aspră şi riguroasă, dar care i-a motivat puternic şi le-a permis să supravieţuiască vreme de peste 3.000 de ani. Vechiul Testament vădeşte o atitudine prezumţioasă, deoarece proclamă în mod arogant că israeliţii sunt „poporul ales”, favoriţii lui Dumnezeu, ceea ce a provocat o animozitate intensă în rândul neamurilor.

Dumnezeul ebraic era o zeitate posesivă, cerând supunere oarbă. Se spune că i-a favorizat pe evrei într-un mod special, eliberându-i din Egipt şi lăsându-le moştenire pământul făgăduinţei. Cu toate acestea, a permis să fie dispersaţi şi învinşi ori de câte ori nu l-au ascultat, ceea ce a culminat cu

marea diasporă după distrugerea Templului din Ierusalim, în anul 70 e.n. De-a lungul istoriei lor, profeţii, preoţii şi rabinii evrei afirmau că obligaţia lor supremă este să respecte legea lui Dumnezeu aşa cum le-a fost transmisă de Moise. într-o zi, credeau ei, va apărea un mesia care să-i elibereze pe israeliţi din robie. Această credinţă a fost nutrită pe faţă sau în secret de rămăşiţele poporului lui Israel de-a lungul veacurilor de persecuţie.

Antisemitismul este la fel de vechi ca evreii. Au fost persecutaţi în Egipt, înainte de a fi stabilit codul mozaic. Patria lor a fost mai târziu invadată şi au fost dispersaţi; unii au fost capturaţi, în diferite perioade, de asirieni şi de babilonieni. Persecuţia a continuat intermitent în perioada romanilor, care i-au măcelărit în număr mare, la fel cum aveau să facă mai târziu şi adepţii lui Mahomed. Au fost persecutaţi cu multă cruzime în timpul inchiziţiei spaniole, pogromurilor ruseşti şi Holocaustului nazist. În secolul XX, mulţi evrei au repus în scenă exodul din Egipt revenind în Palestina şi înfiinţând un nou stat, în ciuda opoziţiei aprige a palestinienilor strămutaţi şi a restului lumii arabe.

În perioada romană, evreii erau

răspândiţi în toate oraşele din lumea mediteraneeană. Strabon, geograful grec din secolul întâi î.e.n., spunea că „nu-i deloc uşor să găseşti în lumea întreagă un loc unde să nu se fi cuibărit acest popor, devenind stăpân”.— Deseori puternic religioşi, practicându-şi religia în izolare faţă de societăţile în care se aflau, un nucleu dur a aderat la legea şi tradiţiile mozaice. De vreme ce multi s-au căsătorit cu persoane din popoarele în rândul cărora trăiau (încălcând astfel interdicţia de a face asta), este îndoielnic că evreii actuali mai sunt din acelaşi neam cu înaintaşii lor. Hitler s-a înşelat, deoarece evreii moderni nu mai au sânge pur. Oriunde s-au stabilit, s-au amestecat cu cei din jurul lor şi au devenit blonzi, bruneţi şi roşeaţi, dar şi cu părul negru, asimilând sângele egiptean şi cel canaanit mai întâi, iar mai târziu cel grecesc şi roman, spaniol şi maur, european şi, în cele din urmă, american şi latinoamerican. în vremurile medievale, kazarii din stepele ruse s-au convertit la iudaism, adăugând încă o linie neamului iudaic.

Evreii disidenti au abandonat iudaismul şi au întemeiat[5] cele două mari[5] religii concurente din zilele noastre,

creştinismul şi marxismul, ambele, deşi iniţial întemeiate de evrei, ajungând să-i persecute. Contribuţii majore la civilizaţia mondială au fost făcute şi de evrei care şi-au transformat ori şi-au respins credinţa: Pavel, Spinoza, Marx, Freud şi Einstein. În Imperiul Roman al primului secol erau aproximativ şapte milioane de evrei (şapte procente din populaţie), în următorii 2.000 de ani, numărul lor s-a dublat, ajungând la 14 milioane, ţinând cont că mulţi s-au convertit la altă religie şi că şase milioane dintre ei au pierit în Holocaust.

Evreii din vremurile moderne trăiesc aproape în fiecare ţară din lume. în Occident, ei dau dovadă de talent şi energie creativă în diferite profesii, în afaceri, comerţ, arte şi ştiinţe. în fiecare generaţie, un număr mare de persoane părăsesc credinţa părinţilor lor sau sunt asimilate, în unele perioade, au avut familii enorme (evreii ruşi); în altele, rata natalităţii a scăzut drastic
(cum este cazul celor din Statele Unite ale secolului XX). Totuşi foarte mulţi au rămas loiali vechilor doctrine.

Povestea evreiască a căpătat astăzi o semnificaţie specială, deoarece evreii, revenind în Palestina, au încercat să stabilească o continuitate cu vechile lor speranţe şi aspiraţii biblice. Dacă nu ar

fi fost Theodor Herzl şi sionismul, care a început ca o mişcare seculară, precum şi politicile de exterminare ale naziştilor, este puţin probabil că statul Israel ar fi fost întemeiat. Cel mai probabil, evreii din multe regiuni ale lumii s-ar fi asimilat în popoarele dominante ale ţărilor unde locuiau. în rândurile evreilor de astăzi, a avut loc o renaştere a sentimentelor nationaliste similare
celor din Vechiul Testament şi a credinţei că Israelul le-a fost promis de către Dumnezeu şi că li se cuvine prin drept divin. Cei mai mulţi evrei ortodocşi consideră că Israelul este creaţia
specială a lui Dumnezeu. Chiar şi creştinii fundamentalişti interpretează întoarcerea evreilor în Israel ca pe o împlinire a profeţiilor biblice. Cei care abordează Biblia în mod literal, aşteaptă ca Armaghedonul să înceapă după reconstrucţia Templului din Ierusalim, aşa cum au prezis Daniel şi Apocalipsa lui loan.

Explicaţiile pentru neîntreruptele persecuţii împotriva evreilor sunt multe. Au fost o minoritate vizibilă oriunde s-au dus, urmând obiceiuri şi practici religioase ciudate. Evreii au avut o

loialitate etnică puternică, cimentată prin memoria trecutului, prin legi stricte împotriva căsătoriei interetnice şi a convertirii, precum şi o structură a familiei foarte strânsă, care a fost conservată cu rigurozitate şi le-a permis să-şi asigure continuitatea. Propria inteligenţă şi munca asiduă le-au permis să capete statut înalt şi bogăţie în multe societăţi. Interesaţi de apărarea libertăţii împotriva regimurilor dominante, au adoptat adesea cauze liberale şi radicale şi au iniţiat ori s-au alăturat unor mişcări de protest. În felul acesta, au devenit ţinte uşoare pentru antisemiţi. Au fost eternii ţapi ispăşitori pentru demagogii care căutau putere politică sau câştiguri economice. Victime ale invectivelor şi insinuărilor, ale zvonurilor şi bârfei, evreii au fost persecutaţi cu multă cruzime (pe nedrept şi în mod nejustificat), spre ruşinea morală a omenirii.

Creştinismul şi islamul au, la rândul lor, sisteme unice de credinţă şi ambele se raportează la Vechiul Testament şi la profeţii evrei. Cu toate acestea, ele sunt religii universale misionare care caută să recruteze noi credincioşi. Oricine îmbrăţişează credinţa se poate alătura, iar convertirile sunt bine-venite. Mesajul ebraic, dimpotrivă, se

adresează unui singur popor şi este foarte şovin: Dumnezeu a intervenit în istorie şi le-a dat evreilor un rol special. Iahve este Dumnezeul evreilor. Astfel, iudaismul este o religie care priveşte spre interior, destinată numai celor născuti dintr-o mamă evreică. Aceştia acceptă cu mari reticenţe convertirea neevreilor care se căsătoresc cu evrei. Chiar şi într-un astfel de caz, cei nou convertiţi nu sunt consideraţi evrei „de bună-credinţă”. În plus, pentru a putea trece la iudaism, bărbaţii trebuie să fie circumcişi, un ritual primitiv de iniţiere impus pruncilor de sex masculin, dar care este dificil de solicitat adultilor.

Într-un anumit sens, supravieţuirea evreilor dea lungul mileniilor se bazează pe o nevroză, care a fost susţinută şi menţinută de autoritatea tradiţiei. întreaga istorie a unui popor a rămas pur şi simplu desprinsă de realitate. Interpretarea pe care aceştia o dau propriei existenţe se bazează pe un sistem de credinţe delirant fără nici o legătură cu lumea reală. Această nevroză le-a permis evreilor să supravieţuiască cu tenacitate, dar i-a făcut să-şi strângă rândurile în mijlocul grupurilor ostile, alimentaţi de credinţa în legendele mozaice şi de aşteptarea unui viitor mesia. Şi-au impus un sistem

religios care le-a rânduit cu stricteţe viaţa şi un cod moral în care refularea în numele lui
[3]
Dumnezeu era justificată. Pornind de aici, s-a dezvoltat o dependenţă faţă de munca grea, fidelitatea faţă de familie şi aprecierea valorilor intelectuale şi spirituale. Ca minoritate, au trăit într-o stare de alienare în raport cu lumea socială a persoanelor din afara grupului lor.

Deseori, naţiunile în care evreii s-au stabilit le- au apreciat înclinaţia pentru munca grea şi, uneori, le-au permis să exceleze şi să prospere. Dar, de multe ori, erau dispreţuiţi din cauza izolării pe care şi-o impuneau şi invidiaţi din pricina realizărilor lor. Deoarece îşi învăţau copiii în familie şi la sinagogă că sunt aleşii lui

Dumnezeu, s-a dezvoltat un complex de superioritate. Dacă cei aflaţi în jurul lor îi urau sau îi respingeau, ei se considerau speciali. Faptul că puteau să citească în vechea limbă ebraică, pe care nimeni altcineva nu o înţelegea, avea o semnificaţie mistică profundă pentru ei în timp ce cugetau la cărţile lor sacre. Aceste lucruri i-au ajutat să-şi menţină moştenirea nealterată. Au reuşit să respingă mitologiile sau credinţele culturilor străine în care

trăiau şi au putut să se opună îndemnurilor la convertire venite din partea religiilor păgâne, a creştinismului şi a islamului. Desigur, au existat mulţi evrei care sau convertit deoarece voiau să fie acceptaţi, însă fiecare secol a avut un nucleu dur şi invariabil alimentat de un sistem de credinţe şi de aspiraţii delirant. Deşi evreii au fost nevoiti să înveţe limba şi cultura regiunilor în care trăiau şi să-şi arate loialitatea faţă de noua naţionalitate, nu au renunţat la religia şi la moştenirea etnică ce le-a format identitatea de-a lungul timpului.

A fost Moise egiptean?

La temelia iudaismului se află Vechiul Testament, în special primele cinci cărţi, cunoscute sub numele de Pentateuh sau Tora, iar la temelia acestora se află figura lui Moise, despre care învaţă fiecare tânăr evreu crescut în credinţa strămoşilor săi. Moise este cea mai mare personalitate din antichitatea evreiască: inspiraţia iudaismului. Nu ştim nimic despre Moise dincolo de ceea ce se afirmă în Vechiul Testament şi în

tradiţiile bazate pe acesta. Tora a fost iniţial produsul unei tradiţii orale şi al legendelor care sau dezvoltat în jurul ei. Oamenii au o ciudată veneraţie pentru vremurile îndepărtate. Marile religii îşi au rădăcinile în legendă, în mit şi în unele fapte istorice, care sunt atât de întrepătrunse, încât este greu să separi realitatea de fantezie; iar scrierile apologetice sunt compuse *post hoc* pentru a exacerba şi a menţine autoritatea tradiţiei. E greu de spus câte dintre istorisirile biblice sunt ficţiune şi câte sunt întâmplări reale. Nu s-a descoperit vreo dovadă independentă a existenţei lui Moise. De fapt, sunt specialişti care cred că acesta s-ar putea să nu fi existat deloc.[1] Sursa noastră principală este textul biblic, care a fost fără îndoială revizuit, modificat şi extins în repetate rânduri înainte de a căpăta forma la care avem acces astăzi.

Cărţile Vechiului Testament au fost scrise de-a lungul unei perioade de 1.000 de ani, ca parte a tradiţiilor religioase, politice şi ideologice ale evreilor. Cercetătorii textului biblic au reuşit să identifice diferite surse ale Pentateuhului. Prima este cea iahvistă, numită astfel datorită utilizării relativ consecvente a numelui Iahve cu referire

la Dumnezeul ebraic. Aceasta se numeşte de obicei forma J (după germanul *Jahweh)* şi se crede că a fost scrisă prin secolul al X-lea î.e.n. Pe lângă relatările mozaice, există două surse mai târzii: cea elohistă (E), deoarece foloseşte termenul
Elohim cu referire la Dumnezeu, şi cea preoţească (P), care e mai târzie. Desigur, tradiţia religioasă ortodoxă îi atribuie lui Moise paternitatea primelor cinci cărţi ale Bibliei, chiar şi descrierea propriei morţi de la sfârşitul Deuteronomului, însă nu există dovezi care să susţină o astfel de perspectivă. Pentateuhul în forma pe care o avem astăzi a fost scris în apropiere de anul 400 î.e.n. după misiunea lui Ezdra, care a prezentat comunităţii evreieşti o Tora canonizată şi revizuită. Aceasta a fost acceptată ca fiind sacră şi completă şi a devenit fundamentul iudaismului ca religie naţională.

Dacă ar fi existat un Moise adevărat, ar fi trăit probabil în secolul al XlII-lea sau al XlV-lea î.e.n. Renumele său este legat de faptul că a fost eliberatorul evreilor, scoţându-i din robia egipteană pentru a se stabili în Canaan după o pribegie de mai mulţi ani în ţinutul deşertic aflat la est de Egipt. Povestea originii lui Moise este similară cu cele

ale altor mari fondatori ai religiilor: implică un trecut nobil. Prezintă asemănări cu ceea ce s-a spus mai târziu despre originea lui Isus, dar şi cu povestirile despre naşterea lui Sargon din Akkad, Ghilgameş, Oedip, Cirus, Romulus şi Remus. Conform folclorului akkadian, mama lui Sargon l-a lăsat să plutească pe Eufrat într-un coş de trestie smolită. Un fermier a salvat copilul şi l-a crescut. Mai târziu, Sargon avea să-l înlăture pe regele sumerian Ur-Zababa şi să devină rege al imperiului mesopotamian. Această legendă precedă cu multe secole povestea mozaică.

O temă des întâlnită în astfel de povestiri este naşterea unui copil considerat o ameninţare la adresa tronului. Un rege dă ordine să fie ucis copilul şi numai prin intervenţia divinităţii poate acesta să crească şi să-şi împlinească înalta misiune. (În Noul Testament, Isus a scăpat de ordinul lui Irod de a ucide toţi pruncii de sex masculin şi a ajuns să fie numit regele iudeilor.) Conform textului biblic, Faraon se temea de rata ridicată a natalităţii evreilor şi a ordonat ca primul născut al fiecărei familii să fie ucis. Pentru a-l salva, mama lui Moise l-a pus într-un coş din trestie uns cu catran şi

smoală şi i-a dat drumul pe Nil, sperând că va fi descoperit de prinţesa egipteană. într-adevăr, aceasta l-a găsit şi l-a dat spre îngrijire unei evreice (care s-a dovedit a fi mama lui). Moise a fost adoptat de familia regală şi crescut în casa lor. Mai târziu, el îl va confrunta pe Faraon şi îşi va împlini destinul.

Prinţesa i-a pus numele Moise pentru că, spune ea: „Din apă l-am scos!” (Ieşirea 2:10). În textul biblic, Moise era evreu, din neamul leviţilor, deşi a fost crescut ca egiptean. Unii cercetători şi-au pus problema dacă nu cumva Moise (în cazul în care a existat cu adevărat) era egiptean. Numele *Moses* este egiptean, însemnând „copil”, la fel ca numele regal Tutmosis (Tutmes) şi Ramoses (Ramses). Interpretarea filologică ebraică a fost astfel considerată nejustificată. Sigmund Freud face din această idee un punct central în interpretarea sa cu privire la dezvoltarea monoteismului.[2] Există chiar şi unele dovezi biblice în sprijinul posibilităţii originii egiptene a lui Moise. Mai târziu, când locuieşte în Madian, Moise este descris de fiicele lui Raguel ca un egiptean care le-a apărat de păstori (Ieşirea 2:19). Fără îndoială, Moise se purta şi se îmbrăca asemenea unui egiptean, motiv pentru care ar fi

fost identificat ca atare. Dar rămâne în continuare neclar dacă era sau nu evreu sau egiptean. Ar fi fost un mare afront la adresa identităţii evreieşti ca eliberatorul şi fondatorul religiei lor naţionale să fi fost un străin. Moise inventat de legendă aminteşte de alte legende: este creat pentru a îndeplini un scop ideologic, pentru a da o tradiţie şi un ţel unui popor.

Reconstrucţia teoretică radicală a lui Freud %

merge mai departe. El arată că Moise nu a descoperit sau enunţat o nouă religie, ci mai degrabă a impus o nouă versiune a unei secte egiptene, cultul zeului Aton, care fusese deja introdus de către Akhenaton în Egipt şi propagat în opoziţie faţă de politeismul dominant. Această nouă religie nu avea un cult al zeului focului sau al animalelor şi nici nu se centra asupra unei doctrine a nemuririi sufletului. Potrivit lui Freud, Moise a fost un preot egiptean disident care adoptase noua religie. Nu e clar dacă Moise credea în monoteismul strict dezvoltat mai târziu de evrei; cert este că textul cărţilor mozaice timpurii defineşte şi apără o singură divinitate (cea a evreilor) aflată în competiţie cu alte divinităţi. În timp ce naratorii proclamă că fiii lui Israel nu trebuie să

aibă „alţi dumnezei”, ei nu afirmă în mod clar că ceilalţi zei la care se închină alte popoare nu există. De fapt, Pentateuhul este o declaraţie naţionalistă în aceeaşi măsură în care este o declaraţie religioasă, deoarece defineşte o existentă naţională stabilită post-factum, iar Dumnezeu este înainte de toate divinitatea evreilor.

în plus, nu e clar dacă Moise i-a eliberat pe evrei din Egipt sau dacă, înainte de acest episod, cei care au ieşit cu el au avut un caracter etnic sau rasial distinct. De fapt, dacă citim vechile surse, opinia generală era cea potrivit căreia Moise se afla în fruntea unei clase disidente de egipteni, probabil bolnavi de lepră, şi că evreii nici măcar nu existau la acea vreme. Majoritatea specialiştilor consideră că termenul *evreu* era un apelativ care însemna „străin” şi care fusese folosit cu mult înainte de a-l identifica cu un grup etnic. Este interesant de observat şi faptul că circumcizia era practicată de egipteni şi de alte vechi triburi de beduini; aşa că nu era folosită doar de Moise. Această practică a fost adoptată ulterior de evrei ca urmare a consacrării divine, aceştia dându-i un fel de încărcătură magică.

Ce spun sursele păgâne?

Sursele antievreieşti păgâne din primele secole înaintea erei noastre şi ale erei noastre susţineau că Moise era de origine egipteană. în scrierile lui Pseudo-Manethon, Chairemon, Apion, Hecateu, Strabon, Pompeius Trogus şi Tacit, Moise era considerat un preot egiptean alungat din Egipt împreună cu un grup de locuitori care este posibil să fi fost contaminaţi.

s

Conform textului biblic, evreii, care deveniseră sclavi în Egipt, şi-au stabilit ascendenţa până la Avraam, Isaac, lacov şi losif, iniţial păstori din Canaan. Ni se spune că losif a fost vândut ca sclav de către fraţii săi. în timp ce se afla în Egipt, a prosperat în calitate de sfătuitor al Faraonului şi, în cele din urmă, şi-a invitat întreaga familie să vină să locuiască în Egipt. Pe măsură ce timpul a trecut, numărul lor a crescut rapid. Biblia spune că erau în Egipt de 430 de ani, dar menţionează, de asemenea, numai patru generaţii (aproximativ 80 de ani), deci avem o contradicţie aici. în perioada lui Moise, evreii făceau toate muncile inferioare şi erau asupriţi. Erau atât de numeroşi, încât este posibil să fi fost mai mulţi decât egiptenii. Biblia spune că

aproximativ 600.000 de războinici de sex masculin au părăsit Egiptul, fapt care, dacă este înţeles ca atare, ar sugera o populaţie totală de două milioane şi jumătate de persoane. Ce exod de proporţii gigantice ar fi fost! Probabil că textul biblic exagerează, poate pentru a întări mândria naţională. Conform surselor biblice, evreii aveau o identitate naţională în timp ce se aflau în Egipt.

Există unele indicii că acest lucru este posibil să fi fost inventat *post hoc* de către preoţi şi scribi, care au dorit să păstreze vie conştiinţa naţională evreiască şi să-şi sanctifice hegemonia şi controlul asupra populaţiei.

După ieşirea din Egipt, evreii au învins alte triburi în luptă şi, de multe ori, s-au căsătorit cu femeile lor. Intr-un caz, ni se spune că războinicii evrei au luat 32.000 de virgine ca soţii, omorându-i pe toţi ceilalţi. Din nou, aceasta pare să fie o cifră exagerată. Totuşi, există un aflux constant de neamuri tribale şi etnice noi. Evreii [3] de mai târziu erau un amestec format din cei care au trăit în Egipt şi madianiţi, canaaniţi şi alte neamuri. De fapt, prima soţie a lui Moise a fost madianită şi la fel au fost copiii lui. Oriunde există o imigraţie şi o invazie la

scară largă, trebuie să fie şi căsătorii interetnice şi interrasiale.

Acelaşi lucru trebuie să se fi întâmplat şi evreilor pe măsură ce au format un grup naţional. Prin urmare, este posibil ca populaţia eliberată iniţial de Moise să nu fi fost alcătuită în esenţă din evrei. Ei nu aveau o religie care să îi unească (aceasta fiindu-le furnizată de Moise) sau tradiţii puternice. Poate chiar au fost o clasă de egipteni, inclusiv străini, care locuiau în Egipt. Evreitatea a început să se dezvolte abia după exod şi se baza pe legile şi ritualurile promulgate de Moise şi elaborate ulterior.

După cum am spus, literatura păgână (egipteană, greacă şi romană) susţinea acest lucru. Până în secolul al II-lea î.e.n., evreii îşi dezvoltaseră o identitate naţională clară; iar mai târziu, după numeroase războaie şi deportări, au ajuns să trăiască în întreaga lume mediteraneeană, precum şi în Palestina. în special în Alexandria exista o importantă colonie evreiască. Evreii din această perioadă au practicat religia iudaică şi exista o literatură a cărţilor sacre, Templul şi o clasă rabinică ce a încercat să conserve obiceiurile şi să ţină evreii laolaltă. în această privinţă, legenda mozaică a devenit vitală, pentru

că, pe de o parte, le-a furnizat o moştenire din trecut (în care numai ei erau poporul ales de Dumnezeu) şi, pe de alta, a constituit o bază pentru coeziunea din prezent şi pentru un destin viitor. Pământul făgăduinţei era un dar al lui Iahve pentru ei. Până în acea perioadă, multe dintre trăsăturile care defineau evreii moderni apăruseră, în special exclusivitatea şi mândria înrădăcinată în convingerea religioasă că ocupă un loc special în planul universului. în ultimă instanţă, iudaismul se bazează pe o mândrie naţională exagerată şi pe pretenţii teologice ce nu au nici o legătură cu realitatea. Toate aceste lucruri sunt fundamentate pe ideea că Moise i-a eliberat pe evrei din robie, că era un profet al lui Dumnezeu care a primit revelaţii din ceruri, inclusiv cele Zece Porunci, şi că evreii au datoria să împlinească aceste porunci şi să-şi menţină identitatea. Consider că afirmaţiile de mai sus

[3] sunt false, ba chiar pline de aroganţă.

Revenind la scriitorii păgâni, putem întreba: ce spun aceşti neevrei? Cu siguranţă, mulţi dintre ei aveau o atitudine critică faţă de evrei şi, în

primele secole ale erei noastre, faţă de creştini. În consecinţă, priveau cu mult dispreţ şi neîncredere Vechiul Testament, pe care îl acceptau atât evreii, cât şi creştinii. Creştinii adoptaseră litania tradiţională ebraică din Vechiul Testament, iar Noul Testament trebuia să fie împlinirea celui Vechi. Ei considerau Pentateuhul (Facerea, Ieşirea, Leviticul, Numerii şi Deuteronomul) cuvântul lui Dumnezeu şi preluaseră în totalitate doctrina ebraică despre Moise. Păgânii, pe de altă parte, scriind la aproape peste 1.000 de ani după Moise, îl considerau pe acesta un preot egiptean renegat, care şi-a abandonat vechea religie şi i-a sfătuit pe adepţii săi, un grup de exilaţi, să dispreţuiască orice lucru străin şi să distrugă temple şi religii străine oriunde s-ar duce. Moise le-a dat o religie nouă şi bizară, cel puţin din punctul de vedere al păgânilor, căci nouă nu ne mai pare aşa, deoarece s-a instalat în multe părţi ale lumii în forma sa crestinizată.

Hecateu din Abdera, scriitor grec din secolul al IV-lea î.e.n., ne-a lăsat propria relatare despre evrei şi obiceiurile lor, care se deosebeşte de ce găsim în Biblie:

Când vechiul Egipt a fost cuprins de o

> molimă gravă, populaţia a atribuit acest necaz divinităţii. Cum multe grupuri de străini locuiau acolo şi urmau practici ce nu aveau legătură cu templele şi cu sacrificiile, s-a ajuns la neglijarea cultului tradiţional al zeilor. Astfel, populaţia indigenă a presupus că, dacă nu îi îndepărtează pe străini de acolo, necazurile sale nu se vor încheia niciodată.[3]

Hecateu povesteşte apoi că „străinii au fost izgoniţi”. Mulţi dintre ei, spune el, au plecat în Grecia şi în alte regiuni; cel mai mare grup a mers însă în ceea ce acum se numeşte ludeea. Hecateu afirmă astfel că egiptenii îi expulzează pe toţi străinii din Egipt, nu numai pe evrei.

O altă relatare îi aparţine istoricului egiptean Manethon (cca. 300 î.e.n.), care se referă la Moise astfel:

> Se spune că preotul care le-a stabilit rânduirea şi legile era un heliopolitan pe nume Osarsif, după zeul Osiris din Heliopolis; când s-a dus la acest popor (evreii), şi-a schimbat numele şi s-a numit Moise.[4]

Josephus, istoric evreu din primul secol al erei noastre, îl citează pe Manethon într-o carte care îi apără pe evrei împotriva detractorilor lor.

Josephus respinge afirmaţia potrivit căreia evreii au fost alungaţi din Egipt în Siria împreună cu 80.000 de leproşi care s-au aliat cu ei sub conducerea preotului Osarsif pentru a lupta cu Faraonul. El o atribuie unei „simple legende”, dar este interesant faptul că reprezenta o opinie curentă la vremea respectivă. Istoria iudaică a lui Josephus este fundamentată în mare parte pe povestea biblică, pe care o acceptă fără reţinere, cu tot cu miracole. în plus, spune că toate

poveştile păgâne sunt născociri şi insistă că „strămunii noştri nu au avut o obârşie egipteană şi că ei n-au fost alungaţi din Egipt din pricina bolilor molipsitoare, nici a unor nevolnicii asemănătoare” (Flavius Josephus, *Contra lui Apion* 2—).

În primul secol al erei noastre, aveau să mai apară alte poveşti despre istoria evreiască în *Geografia* lui Strabon. Textul grecesc i-a fost atribuit lui Posidonius-Strabon.

> Cum [locuitorii din ludeea] erau amestecaţi astfel, faima care a crescut mai cu osebire – este vorba de renumele celor cu credinţa legată de templul din Ierusalim – arată că strămoşii iudeilor de astăzi au fost egipteni. Căci Moise, unul

din preoţii egipteni, care stăpânea o anumită regiune în Egiptul de jos, nemulţumit de starea lucrurilor de acolo, a emigrat în aceste părţi şi, împreună cu el, au emigrat mulţi oameni care cinsteau divinitatea.[5]

Aici, Strabon repeta credinţa pe care o aveau contemporanii săi cu privire la originea egipteană a evreilor. Acest lucru a fost susţinut de istoricul roman Tacit (primul secol al erei noastre), care enumeră cinci teorii referitoare la originile evreilor, dar susţine totuşi că teoria cea mai răspândită este cea potrivit căreia aceştia se trag din egipteni.

Un alt istoric roman, Pompeius Trogus, scrie în *Historiae Philippicae* despre expulzarea lui Moise şi a adepţilor săi din Egipt. Trogus susţine că egiptenii începuseră să sufere de „râie” şi de

„o infecţie a pielii” şi l-au alungat pe Moise împreună cu cei bolnavi dincolo de graniţele Egiptului „ca nu cumva boala să se răspândească la un număr mai mare de oameni”[6].

Interesant este că Pompeius oferă o explicaţie pentru separatismul evreiesc. Nu se datora faptului că evreii erau poporul ales, ci mai degrabă:

> ... fiindcă îşi amintesc că au fost alungaţi din Egipt din cauza fricii de a nu se îmbolnăvi, au avut grijă să nu trăiască laolaltă cu străinii pentru a nu fi urâţi de aceştia din acelaşi motiv [adică teama de o infecţie contagioasă]. Această regulă, care a apărut dintr-o cauză particulară, el [Moise] a transformato treptat într-un obicei şi o religie statornicite.[7]

Este greu de spus dacă această explicaţie e corectă. Era destul de răspândită în perioada respectivă. Tacit susţine acest punct de vedere atunci când afirmă că evreii „se abţin de la carnea de porc în amintirea molimei, deoarece râia care atacă acest animal i-a infectat odinioară şi pe ei”[8]. Legenda expulzării este repetată de Chairemon şi de contemporanul său Apion, doi scriitori din Alexandria care au susţinut că faraonul egiptean „a strâns 250.000 de persoane infectate şi le-a izgonit”[9].

Dar ne-am putea întreba cine au fost cei care ce au părăsit Egiptul? Versiunile neevreieşti susţin la rândul lor că a fost un număr mare de persoane care aparent nu aveau nici o religie sau identitate naţională comună. De ce ar trebui să

considerăm versiunea biblică istorie obiectivă, având în vedere că fusese

deja transformată într- un articol de credinţă? De ce să nu acceptăm o relatare alternativă a istoriei evreilor? Poate că ambele sunt părtinitoare. Poate că adevărul se află undeva la mijloc.

Revelaţiile lui Moise

Să reluăm acum analiza relatării veterotestamentare despre Moise şi exod. Teza centrală atât a iudaismului, cât şi a creştinismului este cea potrivit căreia Moise a fost un profet numit de Dumnezeu să-i elibereze pe fiii lui Israel de robia egipteană. Această misiune divină i-a fost încredinţată lui Moise prin intermediul unor revelaţii speciale. Principala întrebare este: cine l- a instruit pe Moise să primească această sarcină şi ce dovezi există în acest sens? De unde ştim că a fost Dumnezeu? Principala mărturie, adică textul biblic, îi aparţine lui Moise însuşi. Aici avem de-a face cu un raţionament circular: Moise este

profetul lui Dumnezeu[5] deoarece el a spus asta. Cum ştim că Dumnezeu i-a dat această misiune? Pentru că Moise (autorul Pentateuhului) ne spune că aşa a făcut. Cel puţin aceasta este structura

argumentului Pentateuhului.

Legenda biblică a lui Moise se desfăşoară după cum urmează: ca adult, Moise a văzut un egiptean lovind un frate evreu. Nevăzând pe nimeni de faţă, l-a ucis pe egiptean şi i-a ascuns corpul în nisip. Când a auzit Faraonul despre această faptă, a încercat să-l condamne la moarte pe Moise; dar Moise a scăpat şi s-a stabilit în Madian, unde s-a căsătorit cu Sefora, care i-a născut un fiu. Ni se spune într-un loc că socrul său era Raguel, iar în altul letro, un preot din Madian. Naraţiunea conţine contradicţii, deoarece socrul său are şi alte nume: leter, Cain, Hobab sau Hobabben Raguel.

De mare importanţă este prima întâlnire a lui Moise cu Iahve. În timp ce păştea turma lui letro, a ajuns până la Horeb, muntele lui Dumnezeu. Acolo ni se spune că „i S-a arătat îngerul Domnului într-o pară de foc, ce ieşea dintr-un rug” (Ieşirea 3:2). Moise a observat că, deşi rugul ardea, nu se mistuia. El se îndrepta spre această privelişte minunată, când Iahve l-a strigat din rug: „Moise! Moise!” Moise a răspuns: „lată-mă, Doamne!” Iar Dumnezeu i-a spus să-şi scoată sandalele deoarece se afla pe pământ sfânt. Apoi Dumnezeu i-a zis: „Eu sunt

Dumnezeul tatălui tău, Dumnezeul lui Avraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacov!” Moise şi-a acoperit faţa, pentru că îi era frică să-l privească pe Dumnezeu. Apoi Dumnezeu i-a spus că a văzut suferinţa evreilor din Egipt sub asupritorii lor şi că îl va trimite pe Moise la Faraon să îi scoată pe israeliţi, poporul lui, din Egipt.

Moise a ezitat: „Cine sunt eu, ca să mă duc la Faraon, regele Egiptului, şi să scot pe fiii lui Israel din ţara Egiptului?” Iar Dumnezeu i-a răspuns: „Eu voi fi cu tine şi acesta îţi va fi semnul că te trimit Eu” şi i-a spus lui Moise că el şi poporul trebuie să se închine lui Dumnezeu pe munte (Ieşirea 3:11-12). Apoi, Moise a întrebat ce ar trebui să spună dacă poporul i-ar cere numele lui Dumnezeu. Dumnezeu a răspuns: „Eu sunt Cel ce sunt. [...] Aşa să spui fiilor lui Israel: Cel ce este m-a trimis la voi”. Dorinţa de a-i afla

numele se bazează pe o veche[5] credinţă potrivit căreia cunoaşterea numelui real îi conferă omului o putere magică, inclusiv asupra divinităţii. Dar Dumnezeu este evaziv şi nu-şi va da numele.

Această credinţă[5] persistă[3] în rândul

multor evrei chiar şi astăzi: ei încă nu doresc să-i scrie numele. Este Dumnezeu o fiinţă transcendentă? Cum poate să intervină în activităţile omeneşti, să influenţeze evenimentele şi să comunice cu persoane speciale?

Acum, tratând textul ca atare şi lăsând deoparte toate interpretările istorice, ar trebui să fie clar că avem de-a face cu asa-numita mărturie* a unui singur om care spune că l-a întâlnit pe Dumnezeu. Nu au existat martori imparţiali la faţa locului, ceea ce îi oferă scepticului motive suficiente să nu accepte afirmaţiile necoroborate cu privire la autoritatea divină a lui Moise. Interesant este că pasaje din Vechiul Testament de care depind atât de multe sunt înrădăcinate în apariţii sau vise neconfirmate.

Textul are probleme în acest punct, deoarece caută să întărească misiunea divină. Moise trebuie să le spună bătrânilor că îi va conduce din Egipt în pământul făgăduinţei, însă nu e sigur că va reuşi: „Dar nu mă vor crede şi nu vor asculta de glasul meu, ci vor zice: «Nu ţi s-a arătat Domnul»„ (Ieşirea 4:1—2). În acest moment, Domnul îi oferă lui Moise capacitatea de a săvârşi miracole ca semn al puterii sale. Dumnezeu îi porunceşte să-şi arunce toiagul la

pământ. El face asta, şi toiagul se transformă în şarpe. Apoi, i se spune să apuce şarpele de coadă şi, în clipa când o face, se transformă din nou în toiag. Moise îşi duce mâna în sân, între faldurile veşmântului său, şi când o scoate, pare să fie bolnavă şi albă ca neaua (de parcă ar fi fost atinsă de lepră); când o pune înapoi, redevine sănătoasă. Moise varsă, de asemenea, apă din Nil pe uscat şi se transformă în sânge. Aşa arată textul biblic ce susţine adevărul revelaţiei prin referire la semnele puterilor miraculoase pe care se presupune că le avea Moise. El spune, de asemenea, că este neîndemânatic la vorbă şi gângav, iar Dumnezeu îi spune că fratele său Aaron va fi glasul său când va pleda în faţa bătrânilor şi a Faraonului.

Există aici două chestiuni importante ce trebuie semnalate: în primul rând, folosirea mărturiilor necoroborate ale profeţilor pentru a da credibilitate opiniei că aceştia au avut revelaţii divine şi, în al doilea rând, folosirea magiei pentru a sădi în publicul credul convingerea că aceştia sunt cu adevărat profeţii lui Dumnezeu. Voi reveni la problema dacă Moise a fost sau nu magician, însă acum vreau să mă concentrez asupra ideii de cunoaştere

divină, obţinută prin intermediul revelaţiei.

Dacă aruncăm o privire asupra pasajelor anterioare din Facerea, vedem că Dumnezeu le-a apărut de multe ori patriarhilor când aceştia erau singuri. La un moment dat, Iahve îi vorbeşte doar lui Avram şi-i arată ţara Canaanului în depărtare, spunându-i că îi va da tot pământul lui şi urmaşilor lui pentru totdeauna (Facerea 13:1416). într-un alt capitol, citim: „Fost-a cuvântul Domnului către Avram, noaptea, în vis” (Facerea 15:1). Când Avram avea 99 de ani, Domnul i s-a arătat din nou, făcând un legământ cu el şi schimbându-i numele în Avraam (Facerea 17:16).

Unul dintre cele mai renumite episoade biblice este cel în care Iahve pune la încercare credinţa şi supunerea lui Avraam. Domnul i-a poruncit lui Avraam să îl ia pe Isaac, singurul său fiu cu Sarra, şi să îl ducă pe unul dintre dealuri pentru a-l oferi ca jertfă. Textul biblic spune că Avraam a pus samarul pe asin şi a luat cu el doi dintre oamenii săi şi pe Isaac. Când au ajuns în locul respectiv, le-a spus oamenilor săi: „Rămâneţi aici cu asinul, iar eu şi copilul ne ducem până acolo şi, închinându-ne, ne vom întoarce la voi” (Facerea 22:5—6). Avraam pleacă singur cu Isaac şi este pregătit să

respecte porunca lui Dumnezeu. îi spune lui Isaac să vină şi îl aşază pe altarul aflat deasupra lemnelor. Când îşi ia cuţitul pentru a-l ucide, îngerul Domnului îl strigă din ceruri şi îi spune să nu-şi sacrifice fiul, de vreme ce a dovedit că se teme de Dumnezeu. în schimb, Avraam sacrifică un berbec care se afla în apropiere. Aceasta este o lecţie morală importantă pe care Vechiul Testament o prezintă împotriva practicii barbare a sacrificiului uman. Dar este descrisă ca o revelaţie privată către Avraam. Nu avem nici măcar un cuvânt din partea lui Isaac pentru a confirma întâlnirea tatălui său cu Dumnezeu.

Mai târziu, după ce ajunge la maturitate, Isaac are şi el o revelaţie de la Dumnezeu în timp ce se află în Beersheba. Textul sună astfel: „În noaptea aceea i S-a arătat Domnul şi i-a zis: «Eu sunt Dumnezeul lui Avraam, tatăl tău! Nu te teme, că eu sunt cu tine şi te voi binecuvânta şi voi înmulţi pe urmaşii tăi, pentru Avraam, sluga Mea” (Facerea 26:23-24). Mai târziu, citim în Facerea despre visul lui Iacov în care îi apare o scară ce se sprijină pe pământ şi are vârful până în cer. Domnul îi spune din nou că pământul pe care doarme va fi dat urmaşilor săi. Iacov se

trezeşte din vis şi spune: „Domnul este cu adevărat în locul acesta şi eu n-am ştiut” (Facerea 28:16-17).

Visele au intrigat omul dintotdeauna şi, fără îndoială, au exercitat o fascinaţie specială pentru mintea needucată. Erau oare visele profetice? Ar trebui să fie considerate mesaje de la Dumnezeu? În timp ce se afla în Egipt, se spune că Iosif a putut să interpreteze sensul ascuns al viselor. Visele erau folosite de autorii Bibliei pentru a justifica existenţa lui Dumnezeu. Dar se ştie foarte bine că experienţele subiective nu sunt de încredere, iar visele au la bază năzuinţe, imaginaţie şi împlinirea dorinţei. Faptul că Dumnezeu transmite o cunoaştere atât de importantă anumitor persoane în timp ce se află singure sau într-o stare de vis este foarte suspect. O lectură atentă a textului biblic ar trebui să ne facă precauţi cu privire la afirmaţiile rostite în numele lui Dumnezeu fie de către Moise, fie de către altcineva. Interesant este că, în Pentateuh, spre deosebire de vizitele personale, momentele în care Dumnezeu se înfăţişează mulţimii sunt destul de rare.

Există un incident destul de ciudat al cărui protagonist este Moise şi care ne

indică misterele mitologice primordiale din care a apărut iudaismul antic. Dumnezeu i-a vorbit lui Moise în Madian şi i-a spus să se întoarcă în Egipt, deoarece toti cei care voiau să-l omoare nu mai trăiau. Moise şi-a luat soţia şi copiii, i-a urcat pe asini şi a plecat înapoi în Egipt. „în timpul călătoriei, într-un loc unde a rămas Moise peste noapte, l-a întâlnit Domnul şi a vrut să-l omoare. Sefora a luat o piatră ascuţită, a tăiat prepuţul fiului său şi l-a aruncat la picioarele lui Moise, zicând: «Tu eşti un soţ de sânge pentru mine». Şi Domnul l-a lăsat. Atunci a zis ea: «Soţ de sânge!» din pricina tăierii împrejur" (Ieşirea 4:24-26). Aici, nu numai Moise, ci şi soţia lui îl întâlnesc pe Domnul. De ce a vrut Dumnezeu să-l omoare noaptea după ce l-a cunoscut ziua în rugul aprins? Pentru că Moise păşise pe locul sfânt locuit de Iahve? L-a întâlnit Iahve pe Moise şi a căutat să-l omoare, cam la fel cum un demon ar încerca să-şi păstreze domeniul neatins de intruşi? Şi care este semnificaţia gestului Seforei prin care îi oferă divinităţii prepuţul fiului ei în această poveste grosieră şi obscură? Ne sugerează cumva că circumcizia are rolul simbolic de a împiedica divinitatea să facă rău poporului său? Simbolul

sacrificiului şi cel al sângelui sunt pline de posibilităţi sexuale. Freud considera că aici este exprimat un amestec al complexului castrării şi al fricii de Dumnezeu. Magia şi misterul au supravieţuit acestui eveniment fictiv.

Poate că cel mai important eveniment din viaţa lui Moise a fost întâlnirea sa cu Iahve pe Muntele Sinai. De fapt, reputaţia lui Moise se bazează pe convingerea că el este legiuitorul evreilor deoarece a primit cele Zece Porunci şi alte legi direct de la Dumnezeu. Conform textului Ieşirii, evreii rătăceau prin deşert. În a treia lună după ce au părăsit Egiptul, au ajuns în pustia Sinai şi şi-au aşezat corturile în fata marelui munte. Moise a urcat pe munte şi a primit un mesaj de la Iahve, spunându-i să le vorbească fiilor lui Israel şi să le spună: „Deci, de veţi asculta glasul Meu şi de veţi păzi legământul Meu, dintre toate neamurile îmi veţi fi popor ales, că al Meu este tot pământul, îmi veţi fi împărăţia preoţească şi neam sfânt” (Ieşirea 19:1-6).

Doar Moise se întâlneşte cu Dumnezeu pe munte (deşi, uneori, Dumnezeu comunică cu Aaron şi cu mai tânărul complice al lui Moise, Iosua Navi, care va deveni succesorul lui).

Moise spune că Dumnezeu a interzis cu stricteţe ca *oricine altcineva* în afară de el însuşi să urce pe munte şi să comunice cu Iahve. El se exprimă astfel: „Păziţi-vă de a vă sui în munte şi de a vă atinge de ceva din el, că tot cel ce se va atinge de munte va muri” (Ieşirea 19:12). Se pare că Moise încearcă să strecoare spaima în inimile grupului său de adepţi. *Numai* lui îi este permis să comunice cu Dumnezeu şi să îi transmită mesajul, iar oricine altcineva care încearcă să-l vadă sau să vorbească cu el va muri. Moise repetă: „Atunci a zis Domnul către Moise: «Pogoară-te şi opreşte poporul, ca să nu năvălească spre Domnul, să vadă slava Lui, că vor cădea mulţi dintre ei»„ (Ieşirea 19:21-22). Această interdicţie se aplică şi preoţilor. „Du-te şi te pogoară şi apoi te vei sui împreună cu Aaron; iar preoţii şi poporul să nu îndrăznească a se sui la Domnul, ca să nu-i lovească Domnul” (Ieşirea 19:24). „Numai Moise singur să se apropie de Domnul”, ni se spune din nou, „iar ceilalţi să nu se apropie. Poporul de asemenea să nu se suie cu el” (Ieşirea 24:2).

Moise urcă şi coboară de pe munte, iar în cea mai dramatică dintre situaţii, sunt nori grei şi tunete, chiar şi sunetele unei trâmbiţe. Nimeni nu are voie să

meargă la Domnul; prin urmare, numai Moise poate transmite poruncile şi interdicţiile lui Dumnezeu. Aceste legi, dacă sunt citite cu atenţie, creează o nouă clasă de preoţi, îi copleşeşte cu daruri sacrificiale şi le dă putere lui Moise şi tribului lui Levi să rânduiască viata poporului. Moise a stabilit o teocraţie şi o nouă elită privilegiată: toate în numele unui Dumnezeu invizibil, care vorbeşte numai cu *el.*

Oare Moise chiar a avut experienţa rugului aprins? Chiar a auzit voci sau doar şi-a imaginat? Era tulburat emoţional? Oare certitudinea sa că a auzit glasul lui Dumnezeu fost atât de puternică, încât şi a reuşit să-i convingă pe semenii săi exilaţi să-l asculte, de teama mâniei Domnului? (Când Faraon le-a permis evreilor să plece din Egipt, Moise a afirmat că acest lucru s-a datorat unor plăgi trimise de Dumnezeu.) Sau Moise a folosit înşelăciunea pentru a-şi atinge scopurile şi i-a amăgit pe cei care îl urmau, făcându-i să creadă că a avut revelaţii din ceruri, pur şi simplu pentru a-i manipula? Sau acest episod reprezintă o modalitate de a oferi o expresie concretă dezvoltării etice şi nevoilor politice ale unui popor?

Când ajungem la momentul primirii

celor Zece Porunci, ne putem întreba: în ce sens a folosit Moise acest eveniment crucial pentru a obţine supunere prin frică de la cei care îl urmau? Este cert că autoritatea i-ar creşte dacă poporul ar crede că a fost numit pe cale divină în poziţia de preot conducător al noii teocraţii pe care o instituia. Din moment ce, în acea perioadă, se considera în general că monarhii, inclusiv faraonii, au drept divin, n-ar trebui să ne surprindă că şi Moise avea aceleaşi pretenţii. Dar puterile *sale* erau autoproclamate.

Avem cel puţin patru posibile ipoteze de care putem ţine cont în interpretarea acestui episod:

1. Cea tradiţională, potrivit căreia Moise chiar a vorbit cu Dumnezeu şi a primit revelaţia. Nu există absolut nici o dovadă pentru o asemenea afirmaţie extraordinară, deşi credincioşii au acceptat acest lucru încă de atunci.

2. O interpretare contrară a fost furnizată de scepticism şi pare plauzibilă. Argumentul de tip humean este următorul: poveştile cu Moise au fost invenţii ale minţii superstiţioase; au fost transmise prin tradiţie orală şi dezvoltate de autori ulteriori. Aceste naraţiuni fictive sunt produse ale imaginaţiei primitive, mai ales în ceea

ce priveşte minunile fanteziste. Nu avem cum să ştim dacă evenimentele respective au avut loc cu adevărat, iar dacă s-au petrecut, li se pot da explicaţii naturaliste.

3. Poate că o parte a naraţiunii tradiţionale este adevărată. O explicaţie este aceea că Moise *credea,* cel puţin parţial, că a auzit voci şi a atribuit, astfel, evenimentele din mediul său natural forţelor divine. Poate a crezut cu adevărat

că are o misiune divină. Acest lucru ar însemna că a fost copleşit de experienţe religioase şi era convins că Dumnezeu îi vorbeşte şi că i-a încredinţat o sarcină specială. Moise nu e singurul, căci astfel de tulburări au mai avut şi alte persoane cunoscute din istorie. Moise a fost fără îndoială influenţat de o cultură care accepta realitatea forţelor oculte şi astfel este posibil să fi fost predispus psihologic să creadă că o anumită forţă divină pătrunsese în viaţa sa. Starea sa de credinţă, oricât de neîntemeiată era, se poate să fi fost foarte reală pentru el şi să-i fi dat suficient zel şi suficientă pasiune pentru a-şi îndeplini misiunea.

4. Conform unei a patra explicaţii posibile, Moise era un magician-şarlatan, cu tendinţe de megalomanie.

Interesat să aibă putere şi control, a convins prin înşelăciune un grup de ţărani ignoranţi că el este profetul lui Dumnezeu. Să examinăm această ipoteză.

A fost Moise magician?

Unirea strânsă a magiei cu religia din Antichitate a fost bine documentată. Preotul, asemenea magicianului, putea să facă lucruri care aparent sfidau explicaţia naturală: în cadrul ceremoniilor şi ritualurilor, invoca puteri magice ce păreau să producă manifestări ale zeilor şi demonilor. Aceste rituri mistice făceau apel la forţe care se credea că le permit oamenilor să-şi împlinească aspiraţiile şi să-şi depăşească temerile care îi tulbură. Sir James Frazier, în *The Golden Bough,* susţine că „în societăţile timpurii regele este de multe ori atât magician, cât şi preot; într-adevăr, el pare să fi obţinut adesea puterea datorită presupusei sale priceperi în arta albă sau neagră”[10]. Frazier mai subliniază: „Poate că nicăieri artele magiei nu erau cultivate mai atent, nicăieri nu se bucurau de o stimă mai mare, nu exercitau o influenţă mai profundă în viaţa unei naţiuni decât

în tara faraonilor”[11].

[1>] Este posibil ca Moise să fi cunoscut artele magiei practicate în religia egipteană a epocii sale. Multe dintre ceremoniile efectuate de preoţii vremii erau asemănătoare cu cele pe care Moise avea să le pună în practică mai târziu. Egiptenii se temeau de mânia zeilor şi credeau că furia acestora ar putea fi potolită prin ofrande şi sacrificii. Zeii erau deseori geloşi şi nu tolerau nici o lipsă de respect, dar puteau fi împăcaţi de slujitori supuşi. Cu spiritele zeilor puteau comunica mai ales sfinţii, care îşi foloseau puterile oculte pentru a-şi impresiona adepţii.

Am putea spune că şi Moise a fost un astfel de magician? Oare el şi complicii săi au apelat la iluzionism pentru a-i înşela pe cei care îi urmau şi a le obţine supunerea? Biblia însăşi mărturiseşte că faraonul credea că Moise şi Aaron recurgeau la vrăji şi a apelat la propriii magicieni şi vrăjitori care să concureze cu ei.

Citim că Moise şi Aaron au făcut diverse acte magice în faţa lui Faraon ca semn al puterii lui Iahve. „Atunci a chemat şi Faraon pe înţelepţii Egiptului şi pe vrăjitori şi au făcut şi vrăjitorii egiptenilor asemenea lucru cu vrăjile lor” (Ieşirea 7:11—12). Moise i-a cerut

lui Aaron să arunce jos toiagul, care s-a transformat imediat într-un şarpe. Şi magicienii egipteni au făcut asta, dar şerpii lor au fost înghiţiţi de toiagul lui Aaron. Moise şi Aaron au putut să transforme apele Nilului în sânge; peştii au murit, şi fluviul a început să miroasă urât. Dar, ni se spune apoi, „au făcut aşa şi magii egipteni cu vrăjile lor” (Ieşirea 7:22).

Apoi a fost o mare invazie de broaşte. Din nou, magicienii au reuşit să facă acelaşi lucru. Este greu de spus cât adevăr şi câtă fantezie se află în aceste relatări. Potrivit lui Josephus, care ştia de acuzaţia că Moise era magician, Moise i-a spus lui Faraon despre „semnele” care au fost făcute pe Muntele Sinai. Regele l-a acuzat pe Moise că este „mişel” şi că a venit acum la el cu „înşelăciune şi răutate, pentru ca miracolele şi meşteşugul vrăjitoresc să-i atragă admiraţia poporului”. Egiptenii erau pricepuţi în acest tip de învăţătură, îi spune Faraon, şi observă că Moise „nu era singurul care deţinea puterea divină”, astfel că „nu-şi dădea la iveală şarlataniile decât doar ca să câştige încrederea poporului necioplit şi neînvăţat şi să-l amăgească”. Moise îi răspunde: „Vreau să dovedesc că isprăvile nu sunt vrăjitorii şi imitaţii ale

adevărului, ci că ele se împlinesc doar prin providenţa şi puterea divină!”[12]

Potrivit Pentateuhului, egiptenii au fost loviţi în repetate rânduri de calamităţi îngrozitoare: viermi, lăcuste, roiuri de muşte, epidemii care infectează vitele, vărsatul negru la oameni şi animale, o grindină violentă şi foamete. Magicienii faraonului nu au reuşit să reproducă toate aceste evenimente, toate fiind fenomene naturale (în cazul în care s-au produs) pe care Moise le-a atribuit voinţei divine. Ultima plagă, ce i-a lovit pe toţi primii născuţi ai egiptenilor şi i-a cruţat pe sclavii evrei, a fost ultima lovitură: în urma acestui episod, faraonul a fost de acord cu plecarea lor. Incărcaţi cu comoara dată de egipteni, evreii au părăsit Egiptul. însă faraonul sa răzgândit şi a trimis o armată pe urmele lor pentru a-i aduce înapoi. Când armata a fost surprinsă de o furtună puternică, evreii au scăpat prin Marea Roşie, în timp ce egiptenii au fost cuprinşi de ape şi au renunţat să-i mai urmărească. Acesta a fost „miracolul” Mării Roşii.

Literatura păgână, aşa cum am văzut, atribuie exodul altor cauze. Populaţia fusese lovită de diferite epidemii. (Astfel de boli puteau să apară cu uşurinţă din

cauza nivelului scăzut de igienă şi probabil că au decimat părţi mari din populaţie, aşa cum a făcut ciuma bubonică în Evul Mediu.) Aşa că egiptenii i-au alungat pe sclavi şi pe străini, crezând că au contaminat populaţia. Au căutat să potolească mânia zeilor, care s-ar fi aflat la originea unor astfel de nenorociri. Incapabili să înţeleagă cauza bolii şi modul de a o preveni, erau înclinaţi să găsească ţapi ispăşitori în rândul oamenilor sau al zeilor şi, de teamă, au luat măsuri disperate. în urma mai multor coincidenţe, este posibil ca atât egiptenii, cât şi evreii să fi ajuns la concluzia că aceste evenimente au fost provocate de forţe divine. Minţii animiste îi este foarte uşor să vadă în natură puteri oculte care provoacă boli şi împart dreptate. Evreii aflaţi pe fugă au dedus că Dumnezeul lui Moise este responsabil pentru necazurile coborâte asupra stăpânilor lor egipteni şi că sunt salvaţi de mâna lui Iahve.

Mărturia Bibliei sugerează că Moise a folosit cu adevărat vrăjitorie pentru a impresiona faraonul şi curtea sa. Vechile texte neevreiesti întăresc această perspectivă, ce nu apare numai în literatura ostilă evreilor (care era destul de abundentă), ci şi în cea despre

magie şi alchimie. Aceste pergamente indică faptul că Moise era un personaj de mare autoritate în domeniul magiei. Un ansamblu de papirusuri despre magie au fost colectate şi editate de K. Preisendanz.[13] Există, de asemenea, texte alchimice vechi în care este menţionat Moise. Acestea spun că Moise a avut o relaţie specială cu Dumnezeu şi că a scris texte magice secrete.

Alte surse păgâne întăresc această perspectivă cu privire la Moise. Pliniu cel Bătrân, în *Istoria naturală* (spre sfârşitul primului secol al erei noastre), scrie o scurtă istorie a magiei şi se referă la o sectă de evrei „care descinde din Moise" şi la alţii care practicau magia. Referiri asemănătoare la Moise magicianul apar în operele *Apologia,* de Apuleius şi *Despre bine,* de Numenius. Celsus considera, de asemenea, că Moise a fost magician şi că a dobândit putere prin înşelătorii stângace: „Aceşti paznici de oi şi de capre [...] au dat ascultare cuvintelor lui Moise şi, lăsându-se convinşi de forţa unor iluzii, au ajuns să creadă că există un singur Dumnezeu"[14]. Celsus apăra politeismul Romei împotriva monoteismului evreilor şi creştinilor, despre primii spunând plin de dispreţ: „Cinstesc pe îngeri şi se

dedică magiei, în care i-a iniţiat Moise”[15]. El a respins, de asemenea, încercarea evreilor de a stabili „începuturile neamului lor” până la patriarhii biblici, pe care el îi numeşte „un prim răsad de vrăjitori şi înşelători”[16]. Cuvinte aspre, dar există vreo probă concretă?

În *Contra lui Celsus,* Origen vorbeşte despre o conversaţie cu câţiva evrei referitoare la Egipt: cum răspund aceştia acuzaţiei egiptenilor, întreabă el, care l-au respins pe Moise pentru că ar fi fost „un vrăjitor ce părea că şi-a săvârşit marile sale fapte prin iluzii”[17]. El pomeneşte şi despre alte critici egiptene aduse lui Moise, spunând că „fără să tăgăduiască minunile pe care Moise le făcuse, ei le atribuiau magiei, iar nu unei puteri dumnezeieşti”[18]. Pentru Celsus, credinţa în astfel de miracole se limitează la „oameni fără carte” şi la cei care au „caracter moral depravat”.

Nu voi detalia diversele evenimente miraculoase care se presupune că s-au petrecut în timpul pribegiei evreieşti prin deşert: este greu de spus dacă au avut loc aşa cum se spune în Biblie. Adesea, mintea primitivă atribuia voinţei divine evenimente cărora li se pot oferi explicaţii naturale. Elias

Auerbach a încercat să aşeze întâmplările din timpul pribegiei evreilor într-o perspectivă mai realistă.[19] El consideră că totalul persoanelor implicate nu a fost mai mare de 12.000 sau 13.000, nu acele cifre uriaşe furnizate de textul biblic, şi că şi-au petrecut cea mai mare parte a timpului la Kadesh, o oază mare şi relativ luxuriantă din deşert. în plus, refugiaţii probabil că nu au rătăcit neîncetat timp de 40 de ani.

Evreii sunt însetaţi şi găsesc apă; vor să mănânce carne şi găsesc prepeliţe; vor pâine şi primesc mană: toate considerându-se că au fost aduse de intervenţia divină. Auerbach speculează că izvorul produs de Moise prin lovirea unei pietre cu toiagul era deja format în oaza Kadesh. Există, de asemenea, o explicaţie naturală pentru aşa- numitul miracol al prepeliţelor. Se întâmplă de multe ori ca păsările migratoare, obosite să zboare deasupra unui deşert fierbinte, să aterizeze brusc într-o oază pentru a-şi stinge setea. Biblia spune că mana care a apărut într-o dimineaţă era „albă ca sămânţa de coriandru, iar la gust ca turta cu miere”—. Seminţe de acest fel pot fi găsite şi astăzi în oaze: sunt produsul dulce şi asemănător răşinii al tamariştei (iar acest rod tinde

să cadă din copaci). A spune că mana poate să constituie sursă de hrană timp de 40 de ani este fără îndoială o exagerare.

N-am putea spune că Moise şi-a înşelat în mod conştient poporul făcându-l să creadă că Dumnezeu lucrează prin el? Pentru a crea o nouă naţiune şi o nouă conştiinţă din triburile destrămate care l-au urmat, invocarea puterii divinităţii, cu toate elementele de magie, incantaţie şi vrăjitorie necesare, a reprezentat o metodă pe care el şi complicii lui ar fi putut s-o folosească cu succes. Moise a fost, fără îndoială, un individ charismatic, capabil să trezească sprijin înflăcărat, dar acest lucru depindea în mare parte de faptul că putea să facă minuni. Avem aici un muritor care încearcă să-şi demonstreze importanţa şi să-şi consolideze puterea asupra celor care îl urmează, fiind nevoit neîncetat să-i convingă de statutul său suprauman.

Am discutat deja ciudata succesiune a evenimentelor în care Moise urcă singur pe munte pentru a vorbi cu Dumnezeu şi apoi coboară cu Legământul. La un moment dat, Moise găseşte tabăra în dezordine: evreii dansau, cântau şi se închinau la un vitei de aur. Este evident că poporul său a

revenit cu uşurinţă la vechile obiceiuri. Moise trebuie să-i înspăimânte din nou prin invocarea unei puteri mai înalte decât el însuşi. Reuşeşte să facă acest lucru, dar autoritatea lui este deseori contestată. Nu există nici o constituţie şi nici un sistem de legi care să guverneze comportamentul lor. Astfel, Moise alcătuieşte un sistem bazat pe coduri de legi mai vechi, precum cel al lui Hammurabi, pe care este posibil să-l fi învăţat în perioada educaţiei sale egiptene. Dar atribuie autoritatea acestui cod unei divinităţi noi (Iahve) al cărei nume îl invocă deseori.

Este jalnic şi totodată amuzant să speculezi despre posibilele tertipuri folosite de Moise pentru a-i face pe oameni să-i privească cu teamă şi respect suveranitatea.

Atunci când privim Pentateuhul în acest fel, Moise apare ca un personaj viclean, cu unele trăsături respingătoare: era poruncitor, orgolios, viclean, iute la mânie, răzbunător, mult prea dispus să-i omoare pe cei care i se opuneau. Spre deosebire de Isus, Moise dă dovadă de puţină compasiune pentru cei care i se opuneau. Această descriere poate părea aspră cu referire la un individ venerat ca mare profet şi legiuitor, dar al cărui loc în istorie e

învăluit în mister. Cu toate acestea, lectura atentă a textului în termeni moderni justifică felul cum îi înfăţişez personalitatea. Nu contest câteva calităţi importante ale lui Moise legiuitorul, care, dacă Biblia este destul de exactă, a avut marele curaj de i se opune faraonului şi o dorinţă neabătută de a-i conduce pe evrei prin mari adversităţi. Egiptul vremurilor sale *era* corupt; viaţa omului obişnuit *era* ieftină; se practica sacrificiul uman, chiar şi canibalismul. Moise era limitat de timpurile sale şi a împrumutat principii morale de la alţii, dar a adus contribuţii importante prin legile pe care le-a dat evreilor.

Dacă examinăm textul biblic, este clar că împrejurările în care Domnul se arată lui Moise şi evreilor sunt învăluite în obscuritate. După cum am văzut, nimănui nu i s-a permis să urce pe Muntele Sinai, deoarece „se pogorâse Dumnezeu pe el în foc”. în plus, era fum, care „se ridica ca fumul dintr-un cuptor”. „Şi sunetul trâmbiţei se auzea din ce în ce mai tare” (Ieşirea 19:18-19). Era Sinaiul un munte vulcanic cu stâlpi de fum despre care Moise ştia ca urmare a vizitelor sale anterioare la Madian? Să fi folosit acea ocazie pentru a-şi atinge scopurile? Oare a apelat la

diferite tehnici menite să creeze iluzii la scară mare, ţinând cont că egiptenii aveau deja tehnologia pentru a construi piramidele? Nu ştim cu certitudine. Oricare ar fi explicaţia, oamenii erau îngroziţi de spectacol.

în Ieşirea, citim despre predarea celor Zece Porunci către Moise. Oamenii au auzit bubuituri de tunete şi au văzut sclipiri de fulgere. Ce scenă dramatică pentru întoarcerea lui Moise: exact atunci când se manifesta o furtună cu tunete şi fulgere ameninţătoare. Poate că un complice a suflat dintr-o trompetă sau a aprins un cuptor. I-ar fi dat practic lecţii regizorului filmului *Cele zece porunci* (1956)! Iar poporul „s-a dat înapoi şi a stat departe, temându-se” (Ieşirea 20:18-19): le era frică să vorbească cu Domnul, din moment ce credeau că o astfel de tentativă le-ar aduce moartea. Moise a continuat să-i avertizeze în acest sens. Numai Moise avea voie să se apropie de norul negru unde se afla Dumnezeu. Acesta este contextul în care Moise a făcut cunoscute legile care aveau să-i guverneze pe evrei.

Mai târziu, după ce puterea îi este contestată, Moise îi lasă pe Aaron, Nadab, Abiud şi şaptezeci dintre bătrâni să se apropie de Iahve şi să i se închine

de la distanţă (Ieşirea 24:1-2). Numai Moise se apropie de Domnul. Textul este neclar cu privire la ce s-a întâmplat cu exactitate. Acest grup a plecat pentru a-l vedea pe Dumnezeul lui Israel, „dar El n-a întins mâna Sa împotriva aleşilor lui Israel”. Totuşi, „au văzut pe Dumnezeu, apoi au mâncat şi au băut” (Ieşirea 24:9—11). Din nou, Domnul i-a spus lui Moise să vină la el sus, pe munte. De această dată, „sculându-se Moise împreună cu losua, slujitorul său, s-a suit în muntele Domnului”. în timp ce pleca, el le-a spus bătrânilor: „Rămâneţi aici până ne vom întoarce la voi” (Ieşirea 24:13-14). Apoi, Moise s-a urcat pe munte şi un nor l-a acoperit. El a rămas acolo timp de 40 de zile şi 40 de nopţi înainte să coboare cu poruncile înscrise pe două table din piatră. După câte se pare, a fost nevoie din partea lui de un efort considerabil pentru a ciopli poruncile, deşi credincioşii sunt siguri că piatra a fost săpată de degetul lui Dumnezeu, losua pare să aibă în acest episod un rol important. Să fi fost el responsabil cu accesoriile ce au însoţit scena de pe munte (trâmbiţa şi fumul)? Un magician bun are de obicei nevoie de un asistent pentru a-l ajuta cu recuzita.

Numeroasele reguli pe care le

proclamă Moise sunt concepute pentru a-i asigura anturajului preoţesc din tribul lui Levi cât mai multe ofrande. Se porunceşte să se ofere hrană şi lucruri de valoare lui Yahweh pentru a-i potoli mânia, dar aceste lucruri sunt luate de cei care ocupă funcţii preoţeşti, o nouă elită ce slujeşte în numele lui Dumnezeu. în ciuda bravadei acestui act, lui Moise nu i-a fost uşor să menţină constant controlul absolut: chiar şi fratele său Aaron şi

sora sa Miriam i-au contestat hegemonia uneori.

Mai târziu, Moise a sădit efectiv spaimă şi cutremurare în inimile poporului său prin folosirea a ceea ce Pentateuhul numeşte „cortul adunării”. Citim: „Moise, luându-şi cortul, l-a întins afară din tabără, departe de ea, şi-l numi cortul adunării; şi tot cel ce căuta pe Domnul venea la cortul adunării, care se afla afară din tabără” (Ieşirea 33:7—8). Când Moise se ducea către cort, oamenii stăteau în picioare şi îl priveau de la distanţă. „După ce intra Moise în cort, se pogora un stâlp de nor şi se oprea la intrarea cortului şi Domnul grăia cu Moise” (Ieşirea 33:9-10). Potrivit textului biblic, „noaptea se afla peste el foc” (Ieşirea 40:38).

Substanţa incandescentă nu emana doar fum, ci şi scântei. De îndată ce oamenii au văzut acest lucru, s-au prosternat, în timp ce Domnul vorbea faţă în faţă cu Moise. Apoi citim că Moise se întorcea în tabără, dar, lucru interesant, „tânărul său slujitor Iosua, fiul lui Navi, nu părăsea cortul” (Ieşirea 33:11).

Putem specula cu privire la ceea ce s-a întâmplat. Oare Moise comunica cu o entitate divină antropomorfă aşa „cum ar grăi cineva cu prietenul său”? Ori Moise şi Iosua au reuşit, prin intermediul magiei, să producă deasupra cortului un nor dintr-o substanţă necunoscută? Iosua este o figură centrală,[3] deoarece fusese alături de Moise din copilărie şi avea să preia puterea după moartea acestuia. Acelaşi Iosua trebuie să fi avut cunoştinţă de scamatoriile secrete ale lui Moise şi[3] foarte probabil l-a ajutat să ducă la capăt trucurile săvârşite în faţa evreilor.[3] De fapt, Iosua este responsabil pentru forma pe care a luat-o iudaismul după ieşirea din scenă a lui Moise.[3]

Cortul adunării joacă un rol central în cariera lui Moise, deoarece, în afară de vizita pe munte pentru a vedea rugul aprins şi pentru a alcătui cele Zece

Porunci şi legile, locul în care acesta îşi desfăşoară activitatea de preot, monarh şi iluzionist este în interiorul sau în apropierea cortului, casa de mister şi magie ce conţine Arca sacră a Legământului.

Mai departe, Moise i-a luat pe Aaron şi pe fiii săi la intrarea în cortul adunării, unde i-a uns şi ia consacrat ca preoţi. Aici, Moise instituie o nouă castă preoţească ereditară. în al doilea an după exod, tabernacolul intră în grija leviţilor: ei sunt responsabili pentru ridicarea cortului şi desfacerea acestuia atunci când se deplasau. Atât de temător pare să fie Moise că ar putea fi descoperit, încât pune un paznic. Textul spune: „Iar de se va apropia unul străin, să fie omorât” (Numerii 1:51).

La un moment dat, se pare că era aproape gata să fie demascat. Aparent, numai lui Moise, losua şi Aaron le era permis să intre în cea mai tăinuită incintă a cortului adunării. La un moment dat, „cei doi fii ai lui Aaron, Nadab şi Abiud, luându- şi fiecare cădelniţa sa, au pus în ea foc, au turnat deasupra tămâie şi au adus înaintea Domnului foc străin, ce nu le poruncise Domnul” (Leviticul 10:1—2). Ni se spune apoi că sunt arşi şi omorâţi de către Iahve din pricina acelei fărădelegi:

„Atunci a ieşit foc de la Domnul şi i-a mistuit şi au murit amândoi înaintea Domnului” (Leviticul 10:2—3). Moise îi avertizează pe oameni să fie atenţi atunci când se apropie de cortul sfânt şi de Dumnezeu şi, de asemenea, să nu plângă după cei doi. Aaron este uluit, dar rămâne cu fiii săi supravieţuitori, Eleazar şi Itamar. întrebuinţarea focului pentru a-i ucide pe cei care contestă puterea lui Moise apare mai târziu, ca şi cum ar fi fost construit un aruncător de flăcări rudimentar folosit din interiorul cortului.

Orice explicaţie a acestor ritualuri şi evenimente din Pentateuh este dificilă şi nu are la bază decât conjecturi. Nu avem cum să ştim dacă întâmplările relatate au avut loc cu adevărat. În cel mai bun caz, ele pot fi doar ecouri îndepărtate ale unor evenimente reale. Totuşi, dacă presupunem că s-au petrecut, atunci cred că putem oferi o ipoteză alternativă la interpretarea tradiţională a misiunii lui Moise. Se poate să fi crezut că vorbeşte cu Dumnezeu – o formă de schizofrenie ce apare la cei care aud voci ori au experienţe asemănătoare unei revelaţii – şi se poate să fi folosit toate tehnicile aflate la dispoziţia sa pentru a-i convinge şi pe alţii de asta.

Există unele contestări ale autorităţii lui Moise care cer o analiză mai detaliată, deoarece ne arată cum acesta se foloseşte de diferite vicleşuguri pentru a interpreta evenimentele în favoarea sa. Situaţia devenea uneori foarte dificilă pentru israeliţii aflaţi în pustie. De exemplu, „poporul a cârtit în gura mare împotriva Domnului, zicând că-i merge rău”. Când a auzit Iahve asta, spune textul biblic, s-a mâniat. Ca urmare, a izbucnit focul şi s-a dezlănţuit la un capăt al taberei. Se spune că Moise s-a rugat Domnului şi focul s-a stins (Numerii 11:13). Moise, în orice caz, îşi asumă meritul pentru că a cerut ajutorul lui Iahve în stingerea incendiului. Oamenii se plâng din cauza lipsei de hrană sau de carne. Moise simte o mare responsabilitate pentru povara lor. Cum abordează plângerile lor constante? Moise aduce 70 de bătrâni în jurul cortului adunării. Aici aflăm că „s-a pogorât Domnul în nor şi a vorbit cu el; şi a luat din duhul care era peste el şi a pus peste cei şaptezeci de bărbaţi căpetenii”, care apoi „au început a prooroci” (Numerii 11:24-26).

Este greu de precizat ce s-a întâmplat aici, deoarece detaliile sunt deosebit de vagi. Au avut o „experienţă religioasă”? Şi-au imaginat că au reuşit să intre în

legătură cu divinitatea? Mai citim că doi bărbaţi, Eldad şi Medad, care făceau parte dintre cei şaptezeci, nu s-au dus la cort, dar duhul a venit şi asupra lor, astfel încât „au proorocit şi ei acolo în tabără”. Când află de asta, losua se agită şi strigă: „Domnul meu, Moise, opreşte-i”, ca şi cum ar spune că doar el şi Moise pot pretinde o astfel de putere. Moise însă îl atenţionează pe losua să nu fie atât de gelos şi îi spune că ar dori ca toţi evreii să devină profeţi. A doua zi, un vânt de la Domnul aduce un stol uriaş de prepeliţe, care cad la pământ şi sunt mâncate de popor. Dar evreii sunt din nou loviţi de o boală mortală, care este atribuită mâniei lui Iahve.

Cu un alt prilej, autoritatea lui Moise este contestată de Aaron şi Miriam. Ei întreabă: „Oare numai cu Moise a grăit Domnul? N-a grăit El, oare, şi cu noi?” (Numerii 12:1-3). Domnul se umple de mânie şi îi cheamă pe toţi trei la intrarea în cortul adunării. Acolo, Aaron şi Miriam sunt mustraţi aspru de Iahve şi, de fapt, o pedepseşte pe Miriam, care este lovită de o boală de piele şi ţinută timp de şapte zile în afara taberei.

Poporul se plânge din nou din cauza vieţii pe care o duce; evreii se tem de ce aud despre oamenii din Canaan, care

par să aibă dimensiuni gigantice şi încep să aibă îndoieli că vor pune stăpânire pe pământului făgăduinţei. încep să vorbească despre întoarcerea în Egipt şi despre alegerea cuiva care să-i conducă înapoi.

Biblia ne spune că Iahve este mâhnit şi spune că nici unul dintre cei cu vârsta de peste 20 de ani (cu excepţia lui Iosua şi Caleb) nu va ajunge pe pământul făgăduinţei (Numerii 14:29—30). Este evident că Moise îsi menţinea cu dificultate hegemonia. Câtă vreme îşi ţine poporul în stare nomadă, fără rădăcini ferme, îl poate controla. Fără îndoială că el însusi este indecis şi/sau temător să se stabilească undeva, de frică să nu îşi piardă hegemonia. Şi astfel, israeliţii rătăcesc în pustie timp de 40 de ani. Abia după moartea lui Moise, Iosua reuşeşte să cucerească Canaanul şi să stabilească, în cele din urmă, o nouă naţiune acolo.

Mai citim despre o revoltă, mult mai gravă, îndreptată împotriva autorităţii lui Moise: este condusă de Core, un levit, şi de aproximativ 250 de israeliţi, toţi „oameni însemnaţi”. Ei le spun lui Moise şi lui Aaron: „Destul! Toată obştea şi toti cei ce o alcătuiesc sunt sfinţi şi Domnul este între ei. Pentru ce vă socotiţi voi mai presus de adunarea

Domnului?” (Numerii 16:1-4). Moise schimbă strategia. Ca şi cum ar fi încolţit, el se prosternează în faţa lui Core şi a însoţitorilor săi, spunând că mâine dimineaţă Domnul va declara cine este sfânt. Ei trebuie să aducă ofrande la cortul adunării. Fiecare om va aduce o cădelniţă

J

cu tămâie aprinsă. După câte se pare,

revolta este stârnită de leviti, deşi acest

lucru este incert în

3 J 5

text. Din moment ce le dăduse levitilor un loc privilegiat în menţinerea tabernacolului, Moise este înfuriat că aceştia doresc mai multă egalitate. Astfel, le cere ajutor altora, adică lui Datan şi lui Abiron, dar aceştia refuză să vină şi protestează: „Vrei să şi domneşti peste noi?” (Numerii 16: 13-14). Ce s-a întâmplat, întreabă ei, cu ţara unde curge lapte şi miere? Vom muri în pustie? „Crezi că poţi să iei ochii oamenilor?” (Numerii 16:1415). Se pare că există o opoziţie aprigă între membrii-cheie ai anturajului lui Moise.

Ceea ce ne atrage atenţia este moartea lui Datan, a lui Abiron şi a familiilor lor în faţa propriilor corturi. Ni se spune că i-a înghiţit pământul, dar probabil că au fost ucişi de Moise. Intre

timp, Core şi cei 250 de israeliţi au adus ofrande la cortul adunării. „Şi şi-a luat fiecare cădelniţa sa, au pus în ele foc, au turnat tămâie în ele; şi au stat înaintea intrării cortului adunării Moise şi Aaron” (Numerii 16:18). Şi au fost ucişi de foc. Domnul nu şi-a mai făcut apariţia, dar cei adunaţi au fost arşi de vii. Este în mod clar o faptă comisă de Moise. Nu este limpede cum a procedat, dar 250 de oameni cu mantii şi tăvi cu tămâie aprinsă reprezintă ţinte uşor inflamabile. A fost opera lui Iahve sau a vicleniei machiavelice a preotului-regelui-profetului-magicianului Moise?

Totuşi, nemulţumirile şi răzvrătirile continuă. Poporul este lovit de o altă plagă. Ni se spune că 14.700 de persoane mor din cauza ei. Este din nou atribuită mâniei Domnului şi tot Moise e cel

[5]

care îi pună capăt.

într-un alt moment, Moise recurge la un şiretlic destul de respingător. Acesta reuneşte căpeteniile celor 12 triburi în faţa cortului adunării. Fiecare căpetenie trebuie să aducă un toiag pe care este scris numele său. Numele lui Aaron este trecut pe toiagul leviţilor. Fiecare căpetenie îi înmânează lui Moise propriul toiag, iar acesta le duce în cort. Şi apoi citim că „a doua zi, când au

intrat Moise şi Aaron în cortul adunării, şi iată toiagul lui Aaron, din casa lui Levi, odrăslise, înmugurise, înflorise şi făcuse migdale” (Numeri 17:8-9). Minune mare! Ne putem închipui cum Moise, Iosua şi Aaron au înlocuit cu grijă un toiag nou, identic cu toiagul anterior al lui Aaron, inscripţionat cu numele lui, dar tăiat din ramura unui migdal. Nimănui, cu excepţia complicilor de încredere, nu îi este permis să stea în cort sau în apropierea cortului, sub pedeapsa cu moartea. Ne putem întreba: mâna lui Iahve sau manevra umană a condus la înmugurirea toiagului?

Din nou, Moise ne spune că Iahve îl anunţă pe Aaron că el şi fiii săi, împreună cu membrii tribului lui Levi, vor fi responsabili pentru cortul adunării şi pentru ce se află în interior. Ei vor păzi cortul şi vor sluji lângă el, dar „să nu se apropie de lucrurile lăcaşului sfânt şi de jertfelnic, ca să nu moară şi ei, şi voi” (Numerii 18:1-4). El şi fiii trebuie să-şi îndeplinească datoria preoţească „în toate cele ce ţin de jertfelnic şi ce se află înăuntru după perdea [...], iar altul străin, de se va apropia, să fie omorât” (Numerii 18:7). Ne putem întreba: ce este atât de secret în interiorul cortului, încât Moise

doreşte să îl păzească cu orice preţ şi să omoare pe oricine încearcă să privească înăuntru?

Furia lui Moise se manifestă pe deplin când, în cele din urmă, îl ucide pe fratele său Aaron, pentru că, potrivit textului, nu s-a „supus poruncii Mele” (Numerii 20:24—25). Moise îi duce pe Aaron şi pe fiul său, Eleazar, pe vârful Muntelui Hor, îl dezbracă pe Aaron de haine şi îl îmbracă cu ele pe Eleazar: „Şi a murit Aaron pe vârful muntelui” (Numerii 20:27-29). Moise coboară cu Eleazar şi poporul plânge timp de 30 de zile. Deşi Biblia îl condamnă pe Cain pentru uciderea lui Abel, nu acelaşi lucru face şi în cazul Moise.

Moise poate să-i conducă pe cei care l-au urmat doar cu mână de fier. Se comportă ca un dictator absolut, care nu permite nici un fel de punere la îndoială a autorităţii sale (sau a lui Iahve). Oricine se opune voinţei sale, chiar şi propriul frate, care a fost alături de el ani la rândul, este lichidat. Este de mirare că istoria nu a condamnat faptele lui Moise. Poate pentru că şi-a început cariera ca eliberator şi oamenii tind să-i privească cu îngăduinţă pe cei care încearcă să
elibereze un popor de sub opresiune, oricât de asupritori şi de corupţi ar

putea deveni ei înşişi pe parcurs şi oricât de mult şi-ar trăda propriul cod moral.

Moise legiuitorul

Reputaţia lui Moise se bazează pe presupunerea că a fost atât un eliberator naţional, cât şi un mare legiuitor, al cărui cod moral a avut un impact uriaş asupra generaţiilor viitoare. Dacă aşa stau lucrurile, a sosit momentul să analizăm sistemul moral şi poruncile proclamate de Moise. Nu încape îndoială că textul Pentateuhului a fost dezvoltat de-a lungul secolelor şi că este greu de spus ce îi aparţine lui Moise şi ce a fost intercalat sau codificat de generaţiile ulterioare. Mulţi consideră că iudaismul este, în principiu, o religie etică şi tind să-i minimalizeze elementele miraculoase sau supranaturale, concentrându-se asupra perspectivelor sale morale. Dar, în secolul XX, suntem îndreptăţiţi să întrebăm: este codul mozaic modelul de dreptate care ni s-a spus întotdeauna că este?

Credincioşii consideră în general că cele Zece Porunci sunt o dovadă de elocvenţă etică, dar rareori supun

aceste principii evaluării atente şi nici nu par să observe că multe dintre celelalte reguli sunt, din păcate, deficitare la capitolul moralitate, cel puţin după standardele conştiinţei morale dezvoltate între timp. Fără îndoială, în contextul acelor vremuri, se poate spune că toate aceste reguli au reprezentat un progres, dar nu în mod absolut. Codul moral al Pentateuhului are precursori şi nu este un produs original al lui Moise. De exemplu, regele Hammurabi din Babilon a codificat vechile legi sumeriene şi cele semitice şi a anticipat multe reguli găsite în Pentateuh. Codul lui Hammurabi fost datat de cercetători între anii 2100 şi 1700 î.e.n. Gravat pe un bloc de diorit negru şi având o înălţime de 2,40 metri, a fost ridicat în piaţa publică a oraşului babilonian Sippar. A fost descoperit la Susa de arheologi şi se află acum expus la Paris. Interesant este că partea superioară a pietrei lui Hammurabi are sculptată o imagine a regelui babilonian primind legile de la zeul soarelui, Shamash, tot aşa cum Moise avea să primească legea de la Iahve.

Multe dintre reguli au o asemănare izbitoare cu legământul mozaic din cărţile Ieşirii, Leviticului şi Deuteronomului. De exemplu, noţiunea

de dreptate, bazată pe „ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte” (legea talionului), se găseşte atât în codul lui Hammurabi, cât şi în Pentateuh. Legile codului au aceeaşi formă condiţională: dacă faci A, atunci B va fi pedeapsa. în multe cazuri, sunt aplicate sancţiuni similare pentru aceeaşi infracţiune, cum ar fi pedeapsa cu moartea pentru incest (care era practicat în Egipt de clasa conducătoare). Există, de asemenea, unele elemente umanitare în cadrul codului: se opune cu vehemenţă înşelării celor neajutoraţi.

Mândria iudeo-creştină nu poate fi decât puternic lezată de ideea că legile date de Iahve lui Moise şi, prin el, poporului ales au antecedente la alte popoare.

Presupusa superioritate culturală iudeo- creştină este afectată şi de alte descoperiri arheologice importante. înfrângerile şi victoriile israelitilor sau ale duşmanilor lor sunt atribuite schimbărilor de dispoziţie ale lui Iahve. Descoperirea din 1868 a unei plăci de bazalt, numită Piatra moabită, arată că o interpretare teologică similară a evenimentelor era la ordinea zilei în Moab, vecinul şi duşmanul tradiţional al Israelului. Conform inscripţiei de pe piatră, regele Moabului, Meşa, a dat

vina pentru invazia ţării sale de către israeliţi pe mânia lui Chemoş, zeul naţional al moabiţilor. în mod similar, revolta victorioasă a moabiţilor împotriva israeliţilor din secolul al IX-lea î.e.n. se datorează binecuvântării lui Chemos.

Acelaşi[5] lucru se poate spune şi despre textele ugaritice descoperite între 1929 şi 1939 în zona vechii cetăţi Ugarit, din Siria. Printre ele se află diferite poveşti canaanite despre Baal, El şi Danei (care apare mai târziu în Cartea lui Daniel). Majoritatea acestor texte, care datează din anul 1400 î.e.n., arată că israeliţii, care s-au stabilit în Canaan, au împrumutat multe concepte religioase şi etice de la vecinii lor ugariţi şi canaaniţi. Astfel, legea, moralitatea şi teologia lui Moise nu erau specifice numai evreilor.

Să analizăm acum cele Zece Porunci, pe care teologii şi credincioşii le consideră sacre. Primul lucru de reţinut este faptul că aceste porunci apar în două locuri din Pentateuh. Prima versiune se află în Ieşirea (20:2-17), iar a doua, în Deuteronomul (5:6-21). Aceste versiuni diferă semnificativ în limba în care sunt exprimate, ceea ce afectează extrem de mult perspectiva simplistă, potrivit căreia Biblia

reprezintă Cuvântul lui Dumnezeu revelat profeţilor. Dacă cele Zece Porunci au fost date lui Moise deja formulate de Dumnezeu, de ce există două forme diferite? Dacă cea mai fundamentală dintre toate legile – Decalogul – prezintă variaţii, ne putem întreba cât de exacte şi de credibile sunt alte pasaje din Pentateuh. Ideea este că Biblia reprezintă un document uman imperfect ce cuprinde experienţele, victoriile şi eşecurile unui popor, exprimând atât speranţele şi aspiraţiile, cât şi greşelile şi limitările sale.

Voi ilustra unele dintre diferenţele din text prin aşezarea în paralel a celei de-a patra porunci, unde se pot observa deosebiri ce ţin mai ales de formulare:

Ieşirea	Deuteronomul
Adu-ti aminte de ziua odihnei, ca să o sfintesti. Lucrează > * sase zile şi-ti fă în acelea toate treburile tale. Iar ziua a şaptea este odihna Domnului Dumnezeului tău: să nu faci în acea zi nici un lucru: nici tu, nici fiul tău, nici fiica ta, nici sluga ta, nici slujnica ta, nici boul tău, nici asinul tău, nici orice dobitoc al tău, nici străinul care rămâne la tine. Că în sase zile a făcut Domnul cerul şi	Păzeşte ziua odihnei, ca să o ţii cu sfinţenie, cum ţi-a poruncit Domnul Dumnezeul tău. Şase zile lucrează şi-ţi fă toate treburile tale; Ziua a şaptea este ziua de odihnă a Domnului Dumnezeului tău. Să nu faci în ziua aceea nici un lucru: nici tu, nici fiul tău, nici fiica ta, nici robul tău, nici roaba ta, nici boul tău, nici asinul tău, sau alt dobitoc al tău, nici străinul tău care se află la tine, ca să se odihnească robul tău şi roaba ta cum te odihneşti şi tu. Adu ? * ti aminte că ai fost rob în pământul Egiptului şi Domnul Dumnezeul tău te-a scos de acolo cu mână tare şi cu braţ înalt şi de aceea ţi-a poruncit Domnul Dumnezeul tău să

păzeşti ziua odihnei şi să o ţii cu sfinţenie.

Cum putem explica afirmaţiile divergente altfel decât prin recunoaşterea faptului că Biblia este produsul mai multor autori şi că a evoluat de-a lungul unei perioade de mai multe secole? Ce putem spune despre conţinutul poruncilor însesi? Sunt universal valabile? Sunt modele de inspiraţie[5] morală? Mă îndoiesc foarte mult că o lectură imparţială actuală le-ar acorda un astfel de statut.

Primele două porunci se referă la obligaţiile religioase. Acestea nu sunt neapărat îndatoriri etice, ci îndemnuri religioase spre pietate şi devoţiune şi nu au nici o relevanţă pentru un liber-cugetător sau un sceptic. Porunca sună astfel:

> 1. Eu sunt Domnul Dumnezeul tău, Care te-a scos din pământul Egiptului şi din casa robiei. Să nu ai alţi dumnezei afară de Mine. (Ieşirea 20:2-3)

Această poruncă se adresează mai ales israeliţilor şi este din perspectiva divinităţii lor naţionale. Nu e valabilă neapărat pentru toţi oamenii, deoarece nu toată omenirea a fost eliberată din Egipt. Este o concepţie extrem de locală despre divinitate.

A doua poruncă spune:

> 2. Să nu-ţi faci chip cioplit şi nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, şi din câte sunt pe pământ, jos, şi din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujeşti, că Eu, Domnul Dumnezeul tău, sunt un Dumnezeu zelos. (Ieşirea 20:4-5)

Această poruncă se referă în mod evident la religiile rivale ale perioadei, care îşi venerau zeii sub formă animală sau umană, cum ar fi o vacă sacră sau un taur sacru. Zeul israelit nu putea fi numit cu uşurinţă şi cu atât mai puţin văzut la faţă, în afară de Moise, desigur. Sensul acestei porunci este în mod limpede limitat de contextul cultural. Cum se împacă oare cu numeroasele statui şi picturi care îl reprezintă pe Isus? Oare plafonul Capelei Sixtine sau catedralele cu imagini ale sfintei familii şi ale sfinţilor o încalcă? Dumnezeul acestei porunci nu este un dumnezeu al iubirii, milei sau iertării, ci o divinitate geloasă, care cere supunere absolută. Iahve nu poate fi un model de dreptate, ci pare arogant. Acest lucru reflectă, fără îndoială, personalitatea lui Moise, care cere ascultare şi nu permite nici o împotrivire sau părere diferită. Neam aştepta că un Dumnezeu raţional nu ar vrea ca propriile creaturi să se poarte

asemenea unor copii supuşi, ci să fie curioase, independente şi autonome. De ce nu putea Iahve să împărtăşească frumosul pământ cu creaţiile sale, în loc să fie atât de gelos, de exigent şi de posesiv?

Restul acestei porunci nu apare de obicei în rezumatele decalogului. îmi pare că este un pasaj extrem de nedrept:

> Pedepsesc pe copii pentru vina părinţilor ce Mă urăsc pe Mine, până la al treilea şi al patrulea
> neam. Şi Mă milostivesc până la al miilea neam către cei ce Mă iubesc şi păzesc poruncile Mele. (Ieşirea 20:5-6)

Această parte a celei de-a doua porunci pare imorală, deoarece presupune validitatea vinovăţiei colective. Dumnezeu este văzut ca pedepsind copiii părinţilor păcătoşi, chiar şi nepoţii şi strănepoţii. în ce sens poate exprima acest lucru o formă exemplară de comportament cinstit? îmi pare deosebit de barbar să dai vina pe copii pentru păcatele şi omisiunile părinţilor. Nici o comunitate civilizată de astăzi nu ar justifica vreodată o lege care să condamne copiii nevinovati ai disidentilor sau criminalilor. Cum poate să spună cineva că un Dumnezeu drept

este dispus să lase responsabilitatea şi vina pe seama lor şi să considere asta o faptă meritorie? Avem aici rămăşiţa unor practici barbare ce încurajau uciderea familiei sau a tribului persoanelor care greşeau faţă de noi. Dar merge şi mai departe, deoarece se întinde asupra descendenţilor încă nenăscuţi. Ce cruzime extremă! Această parte a celei de-a doua porunci trebuie să fie respinsă de orice persoană decentă din punct de vedere moral.

A treia poruncă spune:

> 3. Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deşert, că nu va lăsa Domnul nepedepsit pe cel ce ia în deşert numele Lui. (Ieşirea 20:7)

Putem pune în discuţie şi în acest caz gravitatea fărădelegii. Libertatea de gândire a

disidentilor şi necredincioşilor este interzisă şi pedepsită, iar cea a altor religii este proscrisă. Mai jos, citim că cei care blasfemiază numele de Dumnezeu vor fi ucişi. Această poruncă este o expresie a intoleranţei şi bigotismului de ordin religios şi nu poate fi considerată un exemplu de virtute morală.

A patra poruncă cere ca ziua

sabatului să fie considerată zi sfântă. Probabil că într-o societate în care drepturile altora sunt constant încălcate, a fost un adevărat progres să ceri o zi pe săptămână liberă, în special pentru sclavi, servitori, vite şi străini. Astăzi însă, majoritatea societăţilor acceptă două zile libere pe săptămână; iar în societăţile avansate există două sau mai multe săptămâni de concediu pe an. Dacă ar fi să rescriem această poruncă astăzi, ar suna astfel: „Nu veţi lucra mai mult de cinci zile pe săptămână şi veţi avea weekendul liber pentru destindere, odihnă şi activităţi culturale”. Singura mea observaţie este că îmi place să lucrez şapte zile pe săptămână şi, de fapt, scriu acest capitol sâmbătă şi duminică, ceea ce este o încălcare a poruncii. Şi totuşi, evreii ortodocşi au considerat sabatul atât de sfânt, încât le era frică să facă vreun lucru pentru a nu atrage mânia lui Dumnezeu.

Ultimele şase porunci au o dimensiune etică clară şi sunt cu adevărat lăudabile. Ele ar trebui să fie considerate principii morale generale, nu universale ca formă, deoarece modul în care sunt interpretate sau aplicate depinde de context:[5]

5. Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta.

6. Să nu ucizi.
7. Să nu fii desfrânat.
8. Să nu furi.
9. Să nu mărturiseşti strâmb împotriva aproapelui tău.
10. Să nu doreşti casa aproapelui tău; să nu doreşti femeia aproapelui tău, nici ogorul lui, nici sluga lui, nici slujnica lui, nici boul lui, nici asinul lui şi nici unul din dobitoacele lui şi nimic din câte are aproapele tău. (Ieşirea 20:12-17)

Ar trebui ca principiile morale să fie considerate reguli *absolute* sau sunt doar ghiduri *generale* de conduită? Ca ghiduri generale, poruncile 5—10 exprimă o importantă intuiţie morală, deoarece rezumă înţelepciunea neamului omenesc. Din păcate, uneori sunt considerate inviolabile. „Să nu ucizi” este un principiu fundamental pe care ar trebui să-l respectăm şi putem oferi motive pentru a-l justifica. Dar pot exista unele excepţii, cum ar fi pe timp de război, în caz de autoapărare sau eutanasie. Felul în care acest principiu este interpretat depinde de context. Este clar că Moise a încălcat porunca de faţă (aşa cum a făcut-o şi Iahve), astfel încât câmpiile erau acoperite de trupurile celor pe care i-a omorât.

Tot aşa şi în cazul poruncii absolute

ce interzice adulterul. Am putea spune că este o interdicţie înţeleaptă, în special în cazul în care o căsnicie este viabilă şi se bazează pe sinceritate şi încredere. Este însă doar o regulă generală şi implică un imperativ mai degrabă ipotetic decât categoric. În unele condiţii, precum cele cu care s-a confruntat doamna Chatterlel6 (al cărei soţ a devenit impotent în Primul Război Mondial şi era incapabil să facă dragoste cu ea), poate să fie încălcată; cel puţin aşa a gândit doamna Chatterley, care a socotit că este de dorit să aibă un amant. Moise a încălcat principiul împotriva adulterului fără nici o consecinţă: şi-a luat o a doua soţie şi, de asemenea[3], a distribuit femeile madianite oştii sale (dar numai după ce a ordonat să li se omoare soţii). Conduita morală implică luarea în considerare a multor altor valori şi principii decât cele enunţate de cele Zece Porunci. Chiar şi Moise şi-a dat seama de asta, deoarece a continuat să producă sute de alte porunci.

[3] 3

Majoritatea rezumatelor Pentateuhului se opresc însă la cele Zece Porunci, numai că nu există nici un motiv întemeiat pentru a face asta, în afară poate de faptul că nu te poţi

mândri cu ce urmează. Dacă citim Ieşirea 21, adică următorul capitol după decalog, găsim numeroase alte legi şi judecăţi, lucru valabil şi în cazul Leviticului şi Deuteronomului. Multe dintre aceste legi sunt extrem de dure şi de legaliste, putând fi considerate adevărate ofense la adresa unei conştiinţe morale dezvoltate. Nu pot fi considerate modele potrivite pentru o societate civilizată actuală, fiind limitate de mediul social în care au fost promulgate.

De exemplu, citim că „de vei cumpăra rob evreu, el să-ţi lucreze şase ani, iar în anul al şaptelea să iasă slobod, în dar”. Dacă este căsătorit, soţia lui poate pleca cu el. Dar „dacă însă îi va fi dat stăpânul femeie şi aceasta va fi născut fii sau fiice, atunci femeia şi copiii ei vor fi ai stăpânului lui, iar el va ieşi singur”, neputând fi eliberaţi. Dacă protestează, urechea lui va fi străpunsă cu o sulă şi va fi înrobit pe viaţă (Ieşirea 21:2-6). Evident, această moralitate ţine de o societate puternic ierarhizată, în care unele fiinţe umane sunt considerate simple bunuri. Nici femeile nu au drepturi egale. Astfel, dacă cineva îşi vinde fiica în sclavie, ea nu se bucură de aceleaşi drepturi ca un sclav de sex masculin şi nu va fi eliberată (Ieşirea

21:7-8). Stăpânul însă nu ar trebui să o trateze rău. Ii este permis să îşi ia o altă femeie, dar dacă face acest lucru, trebuie să îi asigure în continuare cele necesare traiului. Moise însuşi a practicat poligamia.

Acelaşi standard dublu se aplică şi pedepsei. Dacă cineva loveşte intenţionat un altul şi îl ucide, atunci va fi omorât. Cu toate acestea, dacă îşi loveşte şi îşi ucide pe loc sclavul sau sclava, stăpânul „trebuie să fie pedepsit”, dar nu cu moartea. însă dacă sclavul supravieţuieşte una sau două zile, atunci nu va fi pedepsit, „pentru că sunt plătiţi cu argintul stăpânului lor” (Ieşirea 21:20-21). Nici femeile şi nici sclavii nu au aceleaşi drepturi ca bărbaţii adulţi liberi.

Legea talionului reprezintă un element-cheie în concepţia mozaică despre dreptate şi are un caracter deosebit de imperios: „Iar de va fi şi altă vătămare, atunci să plătească suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură, vânătaie pentru vânătaie” (Ieşirea 21:23-25). Aplicarea acestui principiu în unele cazuri şi severitatea actului răzbunării par să depăşească cu mult gestul iniţial.

Relaţiile dintre copii şi părinţi sunt deosebit de autoritare. A patra poruncă îi obligă pe toţi să-i cinstească pe tatăl său şi pe mama sa. Pietatea filială serveşte ca bază a structurii familiei. Dar dacă citim Pentateuhul mai departe, mulţi dintre noi vor fi, fără îndoială, şocaţi de felul în care este interpretată: „Cel ce va bate pe tată sau pe mamă să fie omorât” (Ieşirea 21:15).

Pedeapsa este la fel de severă şi pentru infracţiunile mai mărunte. „Cel ce va grăi de rău pe tatăl său sau pe mama sa, acela să fie omorât” (Ieşirea 21:17). Textul Leviticului le spune părinţilor că, dacă nu au cum să-şi controleze copiii irascibili, pot cere să fie omorâţi cu pietre de către comunitate. O formă înfiorătoare de abuz asupra copilului poate fi găsită în următorul pasaj:

> De va avea cineva fecior rău şi nesupus, care nu ascultă de vorba tatălui său şi de vorba mamei sale şi aceştia l-au pedepsit, dar el tot nu-i ascultă, să-l ia tatăl lui şi mama lui şi să-l ducă la bătrânii cetăţii lor şi la poarta acelei cetăţi şi către preoţii cetăţii lor să zică: „Acest fiu al nostru este rău şi neascultător, nu ascultă de cuvântul nostru şi este lacom şi beţiv”. Atunci toti oamenii cetătii lui să-l ucidă cu pietre şi să-l omoare. (Deuteronomul 21:18-21)

Duritatea codului mozaic poate fi văzută şi prin frecventul său recurs la pedeapsa capitală. Pedeapsa cu moartea este aplicată în cazul crimei. Dar se recurge la ea şi în cazul următoarelor infracţiuni: adulter, homosexualitate, incest, blasfemie, viol, pierderea virginităţii înainte de noaptea nunţii, relaţiile sexuale cu animale, nerespectarea sabatului, sacrificii făcute altor divinităţi, practicarea vrăjitoriei, prostituţia practicată de fiicele preoţilor, încercarea de a contacta duhuri sau spirite.

O altă formă de justiţie aspră se referă la copiii născuţi în afara căsătoriei. Biblia spune: „Cel născut din curvie să nu intre în adunarea Domnului, nici chiar al zecelea neam al lui să nu intre în adunarea Domnului” (Deuteronomul 23:2). Atât de întinată este o persoană nelegitimă, încât toţi urmaşii săi sunt alungaţi din Templu generaţii la rând. Interesant este că severitatea acestei pedepse nu s-a aplicat în cazul lui Isus, care a avut o origine discutabilă şi în mod clar a provenit dintr-o uniune extrem de inadecvată, ceea ce nu face decât să demonstreze capacitatea temperamentului religios de a scuza neconcordanţele sau de a justifica

ipocrizia.

Multor reguli din Vechiul Testament le lipseşte orice expresie a bunătăţii sau compasiunii umane. Moise alungă din tabără pe oricine are o boală de piele sau o scurgere malignă, poate pentru a-i feri pe ceilalţi, dar rămâne în continuare o dovadă a lipsei oricărei îndurări. Unele reguli sunt amuzante. „Scopitul şi famenul să nu intre în obştea Domnului” (Deuteronomul 23:1). Ceea ce înseamnă că eunucilor le-a fost interzis să intre în congregaţie, chiar dacă fuseseră castraţi fără să-şi dea acordul.

Legile enunţate în codul mozaic exprimă fără îndoială fobiile iraţionale ale perioadei. Bărbatul nu trebuie să aibă relaţii sexuale cu soţia lui în timpul menstruaţiei şi nici să atingă vreun obiect care îi aparţine în acea perioadă. O femeie aflată la menstruaţie era considerată întinată. Totodată, femeii i se interzice să poarte haine de bărbat şi viceversa. Circumcizia este impusă pentru toţi evreii de sex masculin. Apoi avem interdicţia consumului de carne de porc. După cum am văzut, unii autori păgâni credeau că acest lucru se datora faptului că primii evrei au contractat o boală întâlnită la porci şi, din acest motiv, au fost

alungaţi din Egipt. Dacă e aşa, acest lucru ar putea furniza o justificare raţională a interdicţiei. Totuşi, cele mai multe dintre restricţiile dietetice par să nu aibă o bază raţională, cel puţin privind retrospectiv. în cazul în care este cauza trichinozei, de exemplu, carnea de porc insalubră ar trebui evitată. Dar abstinenţa totală pare ridicolă. Multe interdicţii sunt arbitrare. Afirmaţia „să nu fierbi iedul în laptele mamei lui" a fost folosită de evreii ortodocşi ca fundament pentru interdicţia de a consuma împreună lactate şi carne. Această fobie nu pare să aibă la bază vreo raţiune ce ţine de igienă. Există, de asemenea, reguli care reglementează ritualul sacrificării vitelor. Nu trebuie să mănânci carnea cu sânge şi, prin urmare, trebuie să scurgi sângele. Evreilor li se interzice să consume homari, stridii, creveţi şi scoici, fructe de mare care, dacă le pregătim corespunzător, sunt hrănitoare şi delicioase. Nu este de mirare că neamurile au considerat ritualurile alimentare evreieşti ciudate.

Există, de asemenea, multe reguli care oferă sfaturi despre cum să se trateze bolile, inclusiv cele de piele şi lepra, o mare parte dintre ele bazându-se pe standardele rudimentare ale medicinei de atunci.

Un număr mare de reguli se referă la datoria faţă de Dumnezeu prin intermediul rugăciunii şi al jertfei,

explicându-se, în particular, felul în care să se aducă ofrande şi daruri. Cel puţin, Moise se asigură că propria sa clasă preoţească va fi susţinută de popor. Citim: „Toată pârga din toate darurile fiilor lui Israel, pe care le aduc ei la preot, să fie ale lui [...] şi orice va da cineva preotului este al lui” (Numerii 5:9-10). Preotul furnizează maselor opiu mitologic referitor la
Dumnezeu şi la puterile sale, iar oamenii jură credinţă eternă lui Iahve şi intermediarilor săi. Acest lucru îi asigură clasei preoţeşti mijloacele de trai. Evreii nu erau singurii care făceau asta, deoarece majoritatea popoarelor obişnuiau să-şi sprijine sacerdoţii şi să-i copleşească cu daruri şi putere.

Desigur, etica Pentateuhului nu duce lipsă de virtuţi sociale şi morale înalte. Putem găsi fragmente cu adevărat pline de omenie care recomandă o atitudine caritabilă fată de cei slabi şi neajutoraţi, precum şi echitate faţă de aproapele nostru. Pe lângă poruncile împotriva furtului, infidelităţii şi invidiei, citim că nu trebuie să ne calomniem sau să ne înşelăm semenii, să ne asuprim sau să ne jefuim aproapele, să nu îi plătim pe cei care muncesc pentru noi, să-i tratăm cu dispreţ pe cei care nu aud sau să stăm în calea celor care nu văd. Să nu

judecăm nedrept, favorizându-i pe cei săraci sau supunându-ne celor mari şi puternici. Trebuie să facem dreptate în mod imparţial. Să nu nutrim ură împotriva fraţilor noştri sau să căutăm răzbunare împotriva rudelor. Citim şi o formă a regulii de aur: „Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi” (Leviticul 19:11-18). Există şi alte reguli speciale bazate pe bun simţ care sunt cât se poate de corecte. Dacă îţi laşi fântâna neacoperită şi dacă boul ori asinul unui vecin cade în ea, proprietarul fântânii va compensa pierderea.

Majoritatea acestor principii de decenţă morală nu au fost inventate de Moise şi nici erau specifice numai israeliţilor, ci se întâlneau şi la popoarele învecinate. Ele exprimă moştenirea comună a celor mai civilizate comunităţi. Fără îndoială, faptul că israeliţii le considerau porunci divine le-a crescut forţa. (Deşi aş adăuga că o persoană matură poate să fie morală nu din frică de mânia Domnului şi nici din supunere oarbă, ci pentru că şi-a dezvoltat o conştiinţă morală şi are compasiune faţă de alţii. Poţi găsi un fundament pentru dezvoltarea morală fără apelul la autoritatea divină. Conduita etică poate

fi justificată pe baza raţiunii, aşa cum au evidenţiat filozofi de la Platon şi Aristotel până la Kant şi Mill. Prin urmare, putem trăi o viaţă etică fără raportare la Dumnezeu sau la cler. Acţiunile noastre nu ar trebui să depindă de aplicarea automată a regulilor absolute, ci de decizii ce au la bază reflecţii cu privire la dilemele morale.) Interesant este că înşişi învătatii evrei şi-au dat seama că vechiul cod moral al Pentateuhului trebuie să fie extins şi interpretat, iar cărţile ulterioare ale Bibliei şi Talmudului fac exact asta. Aplicarea regulilor morale depinde adesea de circumstanţe unice, astfel încât este necesar un anumit grad de sensibilitate şi înţelepciune practică. Deşi acest lucru s-a dezvoltat în cadrul tradiţiei erudite talmudice, inspiraţia originară a regulilor morale se regăseşte întotdeauna în Tora, a cărei autoritate supremă se bazează pe Moise şi pe Dumnezeu.

O problemă importantă ce trebuie lămurită este gradul de aplicabilitate a codului mozaic.

Principiile sale morale erau destinate iniţial evreilor. Dar cum rămâne cu popoarele care nu sunt alese? Este clar că Pentateuhul îi cuprinde în etica sa pe

străini şi necunoscuţi: „Aceeaşi judecată să aveţi şi pentru străin, şi pentru băştinaş” (Leviticul 24:22). Mai mult, „de se va aşeza vreun străin în pământul vostru, să nu-l strâmtoraţi”. Şi citim: „Să fie pentru voi ca şi băştinaşul vostru; să-l iubiţi ca pe voi înşivă”. După care se adaugă un memento: „Că şi voi aţi fost străini în pământul Egiptului” (Leviticul 19:33-34). Astfel, există o recunoaştere clară a faptului că propriile responsabilităţi morale se aplică în egală măsură în cazul străinilor şi necunoscuţilor. Există, de asemenea, o conştientizare că legea morală este universală şi ar trebui extinsă la toţi oamenii. Pe de altă parte, ideea de „popor ales” presupune o distincţie clară între evrei, care ar fi favorizaţi de Dumnezeu, şi celelalte popoare. Şi există, totodată, limite ale toleranţei morale faţă de propriii duşmani. Acest tip de şovinism nu este specific evreilor: alte triburi şi popoare au purtat nesfârşite războaie unele împotriva altora şi au recurs la atrocităţi adesea în numele celor mai înalte principii ale patriotismului, naţionalismului sau religiozităţii. Iahve afirmă în Biblie: „V-am pus deoparte dintre popoare” (Leviticul 20:24). Ceea ce, din punctul de vedere al evreilor,

înseamnă că legile care le guvernează comportamentul în propria casă sau în propriul trib nu se aplică neapărat celor care trăiesc în afară.

în Deuteronomul citim o regulă contradictorie cu privire la împrumutul de bani: „Să nu ceri nici o dobândă de la fratele tău: nici pentru argint, nici pentru merinde, pentru nimic care se împrumută cu dobândă”. Dar în cazul străinilor, regula e diferită: „De la străin vei putea să iei dobândă” (Deuteronomul 23:19—20). Evreii au practicat camăta în toată lumea, adesea pentru că nu erau acceptaţi ca egali şi li s-a interzis practicarea altor profesii sau deţinerea de terenuri în ţările în care au locuit. Deuteronomul oferă o justificare şi probabil o explicaţie pentru succesul lor în afaceri şi finanţe, deşi pledează totodată pentru onestitate: „Cântarul vostru să fie drept, [iar] greutăţile drepte—”.

Cele mai ofensatoare pentru cititorii moderni sunt, fără îndoială, standardele aplicate adesea popoarelor cu care israeliţii se aflau în război. Astfel, citim că, dacă ies învingători într-un război şi iau prizonieri, evreii pot alege femei atrăgătoare pe care să le ia de soţie cu forţa: „Când [...] vei vedea printre robi femeie frumoasă la chip şi o vei iubi şi

vei vrea s-o iei de soţie [...], vei intra la ea, ca să fii bărbatul ei şi ea să-ţi fie femeie”. Există însă o temperare a dreptului de posesiune şi o limitare cu privire la ceea ce se poate face. Dacă un bărbat nu mai consideră că femeia este plăcută, ar trebui s-o lase liberă: „Să n-o vinzi pe argint şi să n-o prefaci în roabă” (Deuteronomul 21:10-14).

Atitudinea lui Moise faţă de alte popoare care îi stăteau în cale era deosebit de violentă. Primul act pe care îl auzim după ce a crescut este cel în care ucide un egiptean deoarece a lovit un evreu şi apoi îi ascunde corpul. Lipsa lui de compasiune pentru poporul moabit în particular contrazice opinia că ar fi fost un legiuitor nobil al neamului omenesc. În Numerii, citim despre apropierea evreilor de pământul făgăduinţei. Aceştia se luptă cu alte triburi şi popoare, capturând sate şi ucigând toţi locuitorii. Reacţia lui Moise după bătălia cu madianitii este deosebit de crudă. Evreii au intrat în război cu Madianul, au ucis toţi bărbaţii, au ars toate cetăţile, au luat sclavi, au jefuit şi au prădat. Căpeteniile oştirii s-au întors din campanie şi au fost întâmpinaţi de Moise, care era supărat pe ei: „Pentru ce aţi lăsat vii toate femeile?”, întreabă el, plângându-se că femeile madianite

au sedus poporul ales şi l-au făcut să nu mai dea dovadă de loialitate. Şi astfel cere răzbunare: „Ucideţi dar toţi copiii de parte bărbătească”, porunceşte el, „şi toate femeile ce- au cunoscut bărbat, ucideţi-le”. Au voie să elibereze numai virginele, care, potrivit Bibliei, erau în număr de 32.000 (Numerii 31:13-35). Evreii au împărţit apoi prada, iar Moise şi-a luat partea lui, „cum poruncise Domnul”—.

Strategia barbară a lui Moise este să-i omoare cu sălbăticie şi fără milă pe locuitorii pământurilor pe care le cucereşte. Altfel, spune el, „vor fi spini pentru ochii voştri şi bolduri pentru coastele voastre” (Numerii 33:55-56). Pe măsură ce avansează, dărâmă sanctuarele şi altarele cucerite. Nu există toleranţă pentru divinităţile religiilor concurente: „Să dărâmaţi jertfelnicele lor, să stricaţi stâlpii lor [...], să sfărâmaţi idolii dumnezeilor lor” (Deuteronomul 12:2—3). Moise justifică o politică a exterminării totale. El garantează poporului său că Domnul Dumnezeu va „pierde” popoarele „la care mergi” (Deuteronomul 12:29). Moise nu era un pacifist şi nici un model de virtute. Invazia evreiască a Canaanului nu diferă de masacrul nazist din cel de-al Doilea Război Mondial, de

invazia hunilor, a mongolilor sau a altor armate din istorie. Nu transpare nici un respect pentru vreo moralitate umanistă superioară, în care toate popoarele şi toţi oamenii constituie o parte a comunităţii mondiale.

Pământul făgăduinţei

Moise nu a mai ajuns în pământul făgăduinţei şi nici majoritatea adulţilor care au părăsit Egiptul împreună cu el. Astfel, nu şi-a împlinit promisiunea făcută în numele lui Iahve că se vor stabili într-o ţară nouă, unde curge lapte şi miere şi care se află chiar dincolo dealurile din apropiere. Moise atribuie acest eşec faptului că *poporul* nu a ascultat de poruncile lui Iahve. Putem specula cu privire la motivele indeciziei lui Moise şi ale faptului că nu a mers până la capăt. Oare s-a temut de duşmanul necunoscut, aflat de cealaltă parte a frontierei? Oare credea că poate controla poporul mai bine dacă rămâne la stadiul de hoardă nomadă? Oare, pe măsură ce îmbătrânea, a început să fie cuprins de îndoieli cu privire la propria misiune, ştiind că nici un dumnezeu nu i-a promis un pământ nou şi că nu poate să-l ia în posesie cu uşurinţă? Este

posibil ca Moise să fi fost ucis de propriul popor, aşa cum speculează Freud, act care a fost ascuns faţă de generaţiile viitoare? în orice caz, lui Iosua şi Eleazar le-a revenit misiunea să traverseze Iordanul şi să ducă poporul în următoarea etapă. Astfel, Iosua, nu Moise, este cel despre care se poate spune cu adevărat că a fost fondatorul noii naţiuni, deşi Moise a oferit cadrul şi ideologia pe care Iosua le-a putut exploata. Sub tutela lui Moise, Iosua şi-a învăţat bine meşteşugul şi a reuşit acolo unde Moise a eşuat. E cât se poate de paradoxal faptul că, deşi nu şi-a ţinut cea mai importantă promisiune făcută poporului aflat în pribegie, Moise este totuşi considerat salvatorul evreilor.

Această situaţie nu diferă de cea a lui Isus, care nu a trăit pentru a vedea sfârşitul lumii pe care îl prezisese şi nici noua împărăţie a cerului. Acest lucru ne sugerează că credincioşii sunt mult prea dornici să treacă peste înfrângerea eroilor lor tragici, care mor cu propriile promisiuni încă neîndeplinite de Dumnezeu, prin ridicarea lor la statutul de sfinţi. Să fie setea după un astfel de angajament atât de puternică şi de oarbă indiferent cât de contradictoriu ar fi mesajul, cât de false ar fi promisiunile, cât de îndoielnică ar fi

autenticitatea profetului sau cât de bogate dovezile că este un şarlatan şi/sau o persoană tulburată psihic, încât credinţa în el va persista şi va creşte în generaţiile următoare?

Eşecul lui Moise a fost răscumpărat de losua, care s-a asigurat că viziunea lui Moise se va împlini şi nu va fi uitată de generaţiile viitoare. Voi face *doar* o scurtă trecere în revistă a evoluţiei evenimentelor de după moartea lui Moise. Din nou, este imposibil să reconstruim întâmplările istorice, deoarece există prea puţine dovezi în afara Bibliei care să le confirme. Este posibil ca populaţia care fugise din Egipt să se fi sporit considerabil, mai ales în urma căsătoriei cu femeile luate captive. Poate că liderii s-au simţit suficient de puternici pentru a invada Canaanul. losua avea acum o religie, făurită pentru el de Moise, pe care a consacrat-o: avea Arca Legământului, legile şi poruncile, o clasă preoţească şi o structură tribală. Toţi bărbaţii, conform Cărţii lui losua, erau circumcişi. Ei erau acum pregătiţi să treacă Iordanul pentru a purta noi bătălii. Calea e deschisă de alte miracole: apele Iordanului sunt oprite în loc şi chiar soarele rămâne la un moment dat nemişcat. losua a învăţat

bine arta clădirii unui stat teocratic, pentru că acum el este cel care îi face pe oameni să creadă că Iahve îi vorbeşte. în timpul luptelor, oastea sa măcelăreşte duşmanii şi e complet neîndurătoare. în cele din urmă, evreii pun stăpânire pe pământul asupra căruia considerau că au dreptul, împart prăzile de război şi se stabilesc acolo. losua, ajuns la apusul vieţii, proclamă mesajul lui Moise: israeliţii trebuie să respecte şi să facă tot ce este scris în cărţile care conţin legea lui Moise. Ei trebuie să se supună legământului cu Dumnezeu.

Nenumăratele generaţii viitoare ale poporului ales s-au supus şi au privit înapoi la anii în care strămoşii lor se aflau în robia egipteană, sărbătorind salvarea acestora de către Dumnezeu. Tragedia istoriei evreieşti este aceea că evreii au crezut cu înflăcărare în omul numit Moise, care probabil nici n-a vorbit cu Dumnezeu, nici n-a primit vreo revelaţie şi e clar s-a folosit de viclenie şi de înşelăciune pentru a-i face pe cei care l-au urmat să creadă că are un rol supranatural de îndeplinit. Mai mult decât atât: în ultimă instanţă, Moise nu şi-a îndeplinit promisiunea solemnă pe care le-a făcut-o. Credinţa că erau „poporul ales” şi că au avut un

legământ cu Dumnezeu şi o misiune divină de îndeplinit în istorie nu are nici un fundament şi rămâne unul dintre miturile majore din istoria omenirii.

Unii vor răspunde că tradiţiile etnice ale evreilor, care au supravieţuit de-a lungul istoriei, au o frumuseţe şi o valoare intrinsece, în ciuda mitologiei. Nu neg marile contribuţii ale culturii evreieşti aduse istoriei umane în literatură, ştiinţă, moralitate, artă, comerţ şi industrie, de fapt în toate domeniile de activitate umană. Trăind ca străini pe parcursul celei mai mari părţi a istoriei lor, îndurând persecuţii, înstrăinaţi şi deznădăjduiţi, evreii au reuşit de multe ori să manifeste o extraordinară pătrundere şi creativitate. Multi evrei vor afirma că supravieţuirea identităţii evreieşti timp de peste 3.000 de ani (confruntându-se cu suferinţe de nedescris şi cu ura altora) nu face decât să demonstreze forţa sistemului lor de credinţe şi de practici. La care răspund: poate că aşa e, dar ce preţ uriaş au trebuit să plătească pentru un mit, având în vedere antisemitismul, nenumăratele pogromuri pe care le-au îndurat şi Holocaustul. Un evreu religios nu poate decât să mediteze la întrebarea: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai

părăsit?” Paradoxul crud al existenţei istorice a evreimii este faptul că evreii au crezut în mod eronat că sunt poporul ales: aceasta este baza identităţii lor, dar şi sursa înstrăinării şi persecuţiei lor.

Post-scriptum postmodern

Ce am putea spune despre istoria evreiască astăzi, în această eră postmodernă? în opinia mea, antisemitismul nu poate fi atribuit doar unei antipatii îndelungate şi iraţionale a neevreilor sau nevoii psihologice de a găsi un ţap ispăşitor, ci îşi are rădăcinile şi în practicile şi convingerile evreieşti exclusiviste. Şi poate fi urmărit până la baza mitologică a iudaismului: însuşi conceptul unei divinităţi transcendente care îi consideră pe evrei drept poporul său ales. Acest mit strident a rezistat loviturilor grele ale timpului şi asupririi; a condus la o mentalitate a asediului, în care supravieţuirea şi realizarea (în orice cultură au trăit evreii) au constituit cele mai înalte virtuţi ce puteau fi atinse. Astăzi este important ca evreii religioşi să-şi reexamineze critic originile credinţei biblice, deoarece

devotamentul pe care îl au faţă de iudaism se bazează pe practică culturală, pe loialitate etnică şi genetică, nu pe elemente de ordin divin. Evreii au ajuns astăzi sub influenta modernismului în stiintă, filozofie şi literatură, iar mulţi au fost eliberaţi de loialitatea oarbă faţă de sinagogă şi tradiţia religioasă. Un grup distins de evrei secularizaţi – Spinoza, Marx, Freud, Einstein şi alţii – au mers în noi direcţii şi au adus contribuţii semnificative la cultura mondială.

Din păcate, în unele societăţi, evreii care au abandonat credinţa părinţilor lor erau încă etichetaţi drept evrei şi urâţi, în ciuda acestui lucru. Naziştii au decretat că un om este în continuare evreu dacă are o bunică evreică. Evreii au fost uneori definiţi mai degrabă prin duşmanii lor decât prin ei înşişi, în ciuda faptului că o fiinţă umană ar trebui să fie evaluată prin ceea ce crede şi face, prin valorile, aspiraţiile, convingerile şi angajamentele sale. Dacă abandonezi catolicismul sau protestantismul, budismul sau islamul, poţi să fii asimilat în cultura şi sângele altor societăţi şi naţiuni. Noi naţionalităţi se

formează în mod constant: de exemplu, prin venele americanului de astăzi curge sângele multor etnii şi rase. Evreii rătăcitori au

supravieţuit ca o identitate culturală separată aproape mai mult decât alţii, dar având în vedere dezvoltarea secularismului, aceştia, la fel ca toţi ceilalţi, trebuie să se integreze în curentul principal al omenirii. Evreii au fost cosmopolitani şi internaţionali, cetăţeni ai tuturor naţiunilor. Ceea ce îi împiedică să facă pasul spre integrarea şi asimilarea completă este deseori credinţa lor religioasă, care, la o examinare atentă, nu e decât o amintire estompată a unui trecut naţional bazat mai mult pe mit decât pe realitate.

Dacă nu ar fi existat ororile Holocaustului şi

consecinţele acestuia, iudaismul contemporan ar fi continuat probabil să decadă, în special în societăţile occidentale secularizate. Amintirea amară a persecuţiilor petrecute pe parcursul îndelungatei istorii evreieşti a redeşteptat afecţiunea pentru rădăcinile etnicităţii evreieşti şi a inspirat o loialitate intensă şi adesea necritică fată de Israel.

Statul Israel există astăzi ca entitate

politico- geografică şi are acelaşi drept de a exista ca orice alt stat naţional. Privind însă din perspectivă umanistă, obiectivul ar trebui să fie acela de a crea un stat secular umanist (aşa cum doreau sioniştii iniţiali), deschis persoanelor de orice etnie şi convingere religioasă. Existenţa unor restricţii în acest sens ar fi o încălcare a drepturilor[3] omului. Trebuie să admitem, bineînţeles, că puţine state arabe, dacă există vreunul, sunt astăzi laice sau democratice şi că majoritatea manifestă un angajament dogmatic faţă religia islamică. Fără îndoială, ar fi nedrept să le impunem israelienilor politica graniţelor deschise până când nu vor avea asigurarea că pot supravieţui.

Israeliţii de astăzi, de teama unui alt holocaust, au ţinut piept într-un mod neaşteptat armatelor arabe; mulţi au crezut că îndeplinesc vechile profeţii, potrivit cărora aceasta este ţara promisă de Dumnezeu. Ei fie i-au alungat pe palestinieni, fie nu le-au permis celor care au fugit să se întoarcă, aproape la fel ca populaţiile evreieşti aşezate în ţările arabe vecine, care fie au fugit, fie au fost expulzate. Acest lucru nu este unic şi are precedente istorice. Coloniştii europeni de pe continentul american şi cel

australian au pus stăpânire pe pământuri ale aborigenilor şi indienilor; ruşii au cucerit diverse popoare etnice de pe vastele teritorii aflate sub hegemonia lor; iar arabii au invadat şi au impus islamul în zone extinse ale Africii de Nord. Revendicările de ordin geografic se bazează pe factori istorici, politici, militari şi economici. Nu sunt doar drepturi divine sau eterne, ci numai drepturi conferite prin locuire şi prin trecerea timpului. În acest sens, israelienii au astăzi drept asupra Palestinei în aceeaşi măsură în care foştii palestinieni au asupra Iordaniei. Pe evreii care trăiesc în afara Israelului, în special dacă au abandonat iudaismul, îi mai leagă de acest stat poate sentimentul sau amintirea persecuţiilor suferite în trecut; fenomen întâlnit şi în cazul irlandezilor, italienilor, grecilor, spaniolilor, portughezilor sau englezilor care au emigrat în America de Nord sau de Sud, în Africa, în Asia sau în Australia şi au devenit locuitori ai unor pământuri virgine cu noi oportunităţi, lăsându-şi în urmă o mare parte din memoria patriei iniţiale.

Provocarea morală mai largă pentru toate comunităţile separatiste este să depăşească fixaţiile arhaice etnice sau religioase şi să dezvolte angajamente

noi şi mai incluzive faţă de umanitate. Istoria comună a omenirii este înrădăcinată în amintirile estompate ale vechilor civilizaţii. Ierusalimul, Atena, Roma, Damascul, Mecca şi Pekinul au contribuit toate la cultura mondială[5], dar nu au nici un statut politic independent: au furnizat cultura lăsată moştenire civilizaţiei în general. Ele sunt astăzi moştenirea comună şi neexclusivă a întregii omeniri. Noii *aleşi* sunt cetăţeni ai comunităţii globale, iar misiunea umanistă este aceea de a crea o lume dincolo de rasă, naţionalitate, religie sau etnie, în care dreptul persoanei la demnitate şi valoare se bazează doar pe faptul că face parte din rasa umană.

Rezumat: câteva reflecţii umaniste

Ce concluzii se pot trage din analiza precedentă? în locul celor Zece Porunci, propun următoarele zece puncte:

în primul rând, dacă a existat, Moise este posibil să fi fost egiptean.

în al doilea rând, probabil a fost magician.

în al treilea rând, nu avem dovezi că a comunicat cu Dumnezeu sau că a avut

vreo revelaţie din

♦

ceruri, deşi se poate să fi crezut că a avut.
în al patrulea rând, evreii nu mai reprezintă o etnie clar identificabilă, ci prin vene le curge sângele mai multor popoare.
în al cincilea rând, nu sunt „poporul ales”. Acest mit a fost propus de Moise şi perpetuat de profeţii şi preoţii ulteriori.
în al şaselea rând, identitatea, nevroza şi alienarea evreieşti sunt în mare parte înrădăcinate în acest mit.
în al şaptelea rând, codul moral al Vechiului Testament este limitat de timpul şi locul în care a fost alcătuit şi trebuie modificat radical şi adăugit sau, în caz contrar, respins.
în al optulea rând, evreilor şi altora care trăiesc în Israel şi au un fel de identitate politică, culturală sau lingvistică ar trebui să li se permită acest lucru, în al nouălea rând, ar fi mai logic dacă evreii (şi iudaismul) s-ar topi în curentul principal al umanităţii, lucru valabil şi în cazul celorlalte grupuri etnice.
în al zecelea rând, adevăraţii profeţi ai poporului evreu din lumea modernă sunt cei care au apărut după Iluminism: oamenii de ştiinţă, artiştii, scriitorii şi filozofii. Noua lor misiune etică este eliberarea umanităţii de supunerea oarbă faţă de autoritatea divină şi

cultivarea raţionalităţii, creativităţii şi universalismului secular dincolo de frontiere.

13. Flavius Josephus, *Antiquities,* XIV. 7 *[Antichităţi iudaice* 2, trad. de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, XIV.7 (n. tr.)].

14. Trad. de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, p. 124 *(n. tr.).*

15. Ieşirea, 16:31 *(n. tr.).*

16. Personaj al romanului *Amantul doamnei Chatterley,* de D.H. Lawrence (n. *red.).*

17. Leviticul 19:36 (n. *tr.).*

18. Numerii 31:31 *(n. tr.).*

IX
MAHOMED: PROFETUL ISLAMULUI

Religia islamică a fost întemeiată de Mahomed în secolul al Vll-lea şi se bazează pe revelaţiile primite de acesta în ultima parte a vieţii. Revelaţiile lui Mahomed, care au fost rapid proclamate şi consemnate în Coran, i-au impresionat atât de mult pe cei din jur, încât l-au urmat pe profet cu dăruire şi devotament. Mahomed a atras pe parcursul vieţii un număr mare de credincioşi sub stindardul său. În mai puţin de un secol după moartea sa, armatele islamului au cucerit şi au convertit regiuni mari ale lumii, ce se întind din Spania şi Maroc în vest, până la fluviul Ind şi Punjab în est. Astăzi, islamul încorporează aproximativ un miliard de musulmani în Africa, Asia, Orientul Mijlociu şi alte părţi şi concurează cu creştinismul pentru inima şi sufletul fiecărui om.

Termenul *islam*[3] înseamnă „supunere faţă de voinţa lui Dumnezeu”. *Musulmanul* este cel care ascultă de credinţa întemeiată de

Mahomed, adică cel care „se supune lui Dumnezeu”. *Mahomedan* este un termen impropriu, deoarece musulmanii nu se închină lui Mahomed şi nici nu îl consideră

divin. El nu a făcut miracole, aşa cum a făcut
Isus, ci a fost pur şi simplu un profet al lui Allah („Dumnezeu”, în arabă) care a primit revelaţii similare cu cele ale profeţilor din Vechiul Testament.

Mahomed i-a acceptat pe profeţii Vechiului Testament şi a urmărit ascendenţa arabilor până la Ismael, fiul cel mai mare al lui Avraam. L-a acceptat şi pe Isus, dar nu îl considera fiul lui Dumnezeu, ci unul dintre cei mai importanţi profeţi. Musulmanii de astăzi susţin că, dacă credem că Dumnezeu s-a dezvăluit profeţilor biblici, atunci trebuie să fim coerenţi şi să acceptăm că revelaţiile lui Mahomed au la rândul lor o origine divină.

începuturile

Viaţa lui Mahomed şi dezvoltarea rapidă a religiei întemeiate de el reprezintă o poveste fascinantă. Deşi detaliile exacte ale începuturilor vieţii sale sunt oarecum obscure, se crede în general că

s-a născut în anul 570 la Mecca, un oraş din Arabia. Tatăl său, Abdullah, a murit înainte de naşterea lui Mohamed, iar mama, după ce împlinise şase ani, astfel încât a fost crescut de bunicul şi apoi de unchiul său, Abu Talib.

Oraşul Mecca este situat într-o vale dintr-un lanţ muntos, aflată la aproximativ 72 de kilometri faţă de Marea Roşie. Era amplasat strategic în mijlocul Peninsulei Arabice şi a devenit un important centru comercial care era traversat de numeroase caravane. Mecca era, de asemenea, un fel de centru religios antic, deoarece găzduia Kaaba, un altar sacru ce conţine Piatra Neagră. Acest sanctuar avea o încărcătură magică, iar în epoca lui Mahomed era deja vizitat de numeroşi pelerini din toată Arabia. Tribul quraysh, care trăia în zona Meccăi, credea într-o formă de animism; spiritele (djinni) trăiau pe pământ şi locuiau în animale sau în obiecte. Politeismul predomina, deoarece triburile aveau propriile divinităţi locale. Sclavia era ceva obişnuit, iar sclavii erau obţinuţi fie în urma războaielor sau a jefuirii teritoriilor ostile, fie prin exploatarea copiilor celor aflaţi deja în sclavie. În afară de câteva oaze şi centre de comerţ, Arabia era un

deşert steril, iar viaţa, aspră şi dificilă. Locuitorii aveau fie ocupaţii agricole, acolo unde solul o permitea, fie trăiau ca nomazi. Nu exista o ordine politică centrală. Diferitele triburi erau compuse din unităţi familiale, fiecare fiind condusă de un şef tribal sau un şeic, care îi proteja pe toţi cei ce trăiau sub autoritatea lui. Jafurile reprezentau o sursă obişnuită de câştig. Singura protecţie venea din partea legăturilor de sânge. Fiecare trib garanta siguranţa membrilor săi, iar răzbunarea şi legea talionului guvernau structura slab închegată a societăţii.

Mahomed, orfan sărac, a fost luat de unchiul său, care, în calitate de şef al clanului haşemit, era foarte apreciat în zonă. Mahomed a fost iniţial cămilar, luând parte la comerţul înfloritor din acea vreme. La vârsta de 25 de ani, s-a căsătorit cu o femeie bogată, Khadija, care era cu 15 ani mai în vârstă decât el. înainte de căsătorie, Khadija i-a testat aptitudinile trimiţându-l ca reprezentant al său cu o caravană în Siria. Mohamed şi-a încheiat misiunea cu succes, şi ea i-a propus să se căsătorească. Având un anumit fler pentru afaceri, Mahomed a reuşit să prospere în viata comercială a oraşului Mecca. A avut mai mulţi copii cu

Khadija. Toţi fiii săi au murit de tineri, iar pe cele patru fiice care i-au supravieţuit a reuşit să le mărite cu soţi bogaţi. în plus de asta, căsătoria l-a eliberat în cele din urmă pe Mahomed de nevoia de a-şi câştiga traiul zilnic şi i-a asigurat totodată răgazul să-şi urmeze alte interese. Fără îndoială, momentul de cea mai mare însemnătate pentru islam a fost chemarea primită de Mahomed când avea 40 de ani. Aceasta a marcat începutul profundei sale convertiri religioase şi al revelaţiei pe care se presupune că a avut-o.

Documentele istorice

Originea celor trei mari religii monoteiste constituie o problemă ce nu poate fi neglijată. Am văzut deja dificultatea determinării veridicităţii textelor Vechiului şi Noului Testament şi, în

special, a relatărilor profeţilor înfăţişaţi în ele. Situaţia nu e tocmai aceeaşi în cazul lui Mahomed şi al islamului: savantii şi istoricii musulmani au produs o vastă literatură în legătură cu acest subiect. în ultimii ani, specialiştii occidentali au încercat un fel de reconstrucţie istorică. Asemenea

surselor iudaice şi creştine, consemnările istorice islamice sunt pline de legende şi mituri. în plus, nu par să fi supravieţuit (în cazul în care au existat vreodată) texte eretice sau critice de amploare scrise de musulmani sau de grupuri religioase afectate de extinderea islamică. în consecinţă, este extrem de necesar să aplicăm instrumente ştiinţifice de cercetare în studiul originii islamului.

Să examinăm cele două surse majore pe care le avem acum. în primul rând, Coranul în sine. Potrivit musulmanilor fundamentalişti, fiecare silabă a Coranului este de origine divină şi eternă. De fapt, metoda prin care a fost alcătuită această carte este bine-cunoscută. Coranul este compus din sure *(surah)* sau capitole, care sunt împărţite în versete *(ayat).* Textul cuprinde doar porunci şi revelaţii ale lui Mahomed, pe care le-ar fi primit fie de la îngerul Gabriel, fie direct de la Dumnezeu. Mahomed era „inspirat” şi, în acel moment sau la scurt timp după aceea, pasajele primite erau recitate rudelor, prietenilor sau adepţilor aflaţi de faţă. Aceste spuse erau ulterior consemnate de cineva care putea scrie (Mahomed era analfabet): pe piele, piatră, frunze de palmier sau orice

materiale disponibile. Revelaţiile au fost numeroase, începând cu momentul în care Mahomed a împlinit 40 de ani şi continuând timp de 23 de ani, până la moartea sa. Nu ştim în ce stare au fost păstrate scrierile iniţiale. Multe dintre revelaţii au avut doar un scop temporar, apărând în anumite împrejurări. Nu e cert dacă toate revelaţiile au fost păstrate şi e improbabil ca în momentul mortii lui Mahomed să fi existat o colecţie completă a tuturor transcrierilor originale.

Comunicarea acestor revelaţii se făcea prin intermediul recitării orale, o artă pe care Mahomed însuşi a cultivat-o. Membrii anturajului său reţineau aceste recitări şi le repetau altora. Mai târziu, aveau să fie citite în moschei şi intonate în şcoli religioase şi în locuri publice. Deoarece cuvintele lui Mahomed au trezit o veneraţie şi o admiraţie extrem de profunde, au fost făcute eforturi mari pentru a se asigura că recitările orale erau redate cu precizie, iar recitatorii erau mândri că pot să memoreze şi să transmită mesajul intact. Este bine ştiut că tradiţiile orale sunt deseori dezvoltate, chiar dacă în mică măsură la început, deoarece sunt transmise de la o persoană la alta. Prin urmare, nu avem

nici o garanţie că Coranul păstrează revelaţiile exact asa cum au fost comunicate prima dată. În orice caz, abia după moartea lui Mahomed, discipolii săi (rude apropiate şi prieteni) au adunat toate materialele scrise pe care le-au putut identifica: rezultatul este Coranul, care înseamnă „recitare”.

Primul care a adunat documentele scrise a fost Zayd, fiul adoptiv al lui Mahomed şi unul dintre primii convertiţi. Zayd a încercat să adune tot ce s-a putut într-un interval de doi sau trei ani după ce Mahomed a murit. Surele nu erau aranjate în ordine cronologică; în general, surele mai lungi au fost puse la început, iar cele mai scurte, la final. Deoarece Zayd recita adesea Coranul în prezenţa lui Mahomed, se considera că versiunea sa era demnă de încredere. În ediţia lui Zayd au început să se strecoare în curând diferenţe de pronunţie, ceea ce a generat diferite versiuni. în consecinţă, un alt efort de a compila o reproducere fidelă a fost făcut de Usman, al treilea calif şi discipolul şi ginerele profetului Mahomed. Din câte ne dăm seama, această versiune a Coranului, probabil alcătuită la douăzeci de ani de la moartea lui Mahomed, este cea pe care musulmanii o posedă acum,

iar savanţii cred că reprezintă o reproducere aproape corectă a unei mari părţi a revelaţiei lui Mahomed.

Din nefericire, adesea este dificil să se dateze exact momentul în care au avut loc revelaţiile sau să se identifice contextul în care au fost rostite. Multe pasaje cu revelaţiile iniţiale au fost abrogate sau contrazise de pasaje ulterioare. Astfel, nu se pot explica întotdeauna sensul revelaţiilor sau intenţia exactă a autorului. Se crede[5] că versetele[J] mai scurte de la sfârşitul Coranului datează de la începutul carierei profetului. Cu toate astea, Coranul rămâne o carte unică, ce poate trezi sentimente intense de devotament în nenumărate generaţii de credincioşi, impresionaţi de poezia elocventă şi de mesajul puternic.

A doua sursă a istoriei islamice timpurii care contribuie la interpretarea Coranului şi a vieţii lui Mahomed este cunoscută sub numele de *hadith* („tradiţia”)- Această sursă cu greu poate fi considerată de încredere: este compusă din amintiri ale spuselor lui Mahomed şi din întâmplări despre el povestite de prietenii şi adepţii săi, transmise din generaţie în generaţie prin mijloace orale şi, în cele din urmă, înregistrate în scris. Aisha, soţia

favorită a lui Mahomed, este responsabilă pentru 1.210 de hadith-uri ce se presupune că au fost rostite de el. Primii adepţi ai lui Mahomed au fost evident profund impresionaţi de personalitatea lui puternică şi charismatică. Cunoscuţi drept „însoţitorii” lui Mahomed, erau în general simpli nomazi sau războinici, în mare parte analfabeţi. Este îndoielnic că mărturiile lor pot fi acceptate fără rezerve, mai ales că, asemenea autorilor Noului Testament, practic toţi însoţitorii lui Mahomed au fost propagandişti ai noii credinţe; după moartea lui Mahomed, mulţi şi-au ocupat poziţii de putere în imperiul islamic aflat în expansiune şi ar putea să fi fost tentaţi să amplifice legenda lui Mahomed pentru a-şi întări autoritatea. Foarte probabil, următoarele două generaţii de musulmani au dezvoltat la rândul lor aceste poveşti timpurii, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul legendei lui Isus.

în jurul persoanei lui Mahomed s-a dezvoltat o puternică veneraţie, şi orice poveste despre el, chiar şi o şuviţă din podoaba capilară, era considerată de o inestimabilă valoare. Pe măsură ce islamul s-a extins în Africa şi în Asia, la fel au făcut şi povestitorii, cunoscuţi sub numele de „colecţionari”, care au ţesut

legende despre profet. Hadith-urile au căpătat astfel dimensiuni maiestuoase şi supranaturale: practic, la două secole după moartea lui Mahomed, se adunase un volum impresionant de materiale născocite.

Una dintre principalele probleme ale unei cercetări o constituie separarea faptelor de ficţiune. O dificultate insurmontabilă cu care se confruntă cercetătorul obiectiv este aceea că islamul a impus limite stricte asupra investigaţiei libere, iar pedeapsa pentru orice interpretare diferită era uneori moartea. Ştim că Mahomed s-a confruntat cu o opoziţie foarte puternică atunci când şi-a proclamat primul mesaj: criticii săi credeau că e nebun. Unele reverberaţii ale acestui lucru apar în Coran şi în hadith-uri. Dar nu avem multe detalii despre scepticismul lor şi nici despre argumentele pornind de la care au respins revelaţiile. Astfel, ducem lipsă de relatări musulmane sceptice ale vieţii lui Mahomed, deşi au existat numeroşi critici evrei şi creştini în secolele care au urmat.[3]

Cele mai vechi biografii ale lui Mahomed au fost scrise între 120 şi 200 de ani de la moartea sa, iar acestea conţin o mulţime de poveşti despre evenimente miraculoase, care sunt greu

de confirmat. Lăsând deoparte aceste extrapolări în mod clar exagerate, putem totuşi să sondăm unele dintre detaliile importante ale vieţii lui Mahomed şi chiar ale revelaţiilor sale.[1]

Primele revelaţii

Revelaţiile lui Mahomed au început în circumstanţe neobişnuite. Avea obiceiul să meargă pe un deal stâncos, chiar în afara oraşului Mecca, unde petrecea mult timp singur, în meditaţie. Uneori stătea retras mai multe zile şi nopţi într-o peşteră de la poalele Muntelui Hira. Câteodată, era însoţit de soţia (sau de familia) sa. Din câte ne putem da seama, Mahomed trecea printr-o perioadă de mari frământări interioare şi se pare că a suferit o depresie majoră, poate chiar o criză a vârstei mijlocii. Tradiţia spune că s-a gândit serios să se sinucidă prin aruncarea într-o prăpastie. în această perioadă, visele intense şi viziunile misterioase îl tulburau foarte mult. După câte se pare, Mahomed trecea printr-o profundă convertire religioasă: începuse să se îndoiască de divinităţile şi de moralitatea culturii sale politeiste şi să fie tot mai înclinat către

monoteismul exprimat în vechile texte biblice. Se spune că nu ştia să citească sau să scrie, dar cunoştea tradiţiile religioase ale evreilor şi ale creştinilor pe care îi întâlnise în călătoriile sale cu caravana, precum şi credinţa lor în revelaţia divină. Dacă aceşti oameni aveau profeţi mari care au primit mesaje de la Dumnezeu, atunci de ce să nu aibă şi arabii? Aşa că Mahomed a început să aibă propriile revelaţii, exprimate în formă poetică rapsodică.

Majoritatea istoricilor consideră că prima revelaţie este sura 96, versetele l-5. în acestea, el vorbeşte despre întâlnirea sa cu o prezenţă divină, într-o zi, după ce a rătăcit printre vârfurile Muntelui Hira, poate pierdut într-o meditaţie profundă şi cuprins o anxietate intensă, i-a apărut brusc o viziune. Din cer cobora o fiinţă maiestuoasă care s-a aşezat foarte aproape de el. Tradiţia musulmană spune că era arhanghelul Gabriel, un mesager al lui Dumnezeu. Această fiinţă atotputernică a repetat cuvântul *iqraa* (recită, citeşte, proclamă) de trei ori. „Ce trebuie să recit?”, a întrebat Mahomed epuizat. în cele din urmă, au fost rostite următoarele cuvinte:

Citeşte în numele Domnului tău ce a creat!

> Cel ce a creat omul dintr-un cheag de sânge. Citeşte, căci Domnul tău este Mult-dăruitorul, El l-a învăţat pe om cu condeiul, l-a învătat ceea ce nu ştia.[2]

Vocea era puternică, poruncindu-i să vestească un mesaj trimis din ceruri. Efectul asupra lui Mahomed a fost copleşitor: a căzut în genunchi şi s-a târât în timp ce partea superioară a pieptului îi tremura. în cele din urmă, şi-a revenit şi s-a grăbit spre casă pentru a-i povesti Khadijei înspăimântătoarea experienţă. Potrivit Hadith- ului, Khadija l-a consolat şi l-a asigurat că nu şi-a pierdut minţile. De asemenea, i-a întărit convingerea că primeşte profeţii. Ea s-a consultat cu vărul ei Waraqua, care cunoştea ambele scripturi (şi cele evreieşti, şi cele creştine), şi a spus că Mahomed primeşte revelaţii profetice. Unii comentatori cred că, dacă nu ar fi existat susţinerea morală a Khadijei, Mahomed nu ar fi îndrăznit niciodată să îmbrace mantia de profet.[3]

Deşi cronologia personală exactă este incertă, se pare că a existat o pauză de câteva luni după această primă întâlnire, în timpul căreia Mahomed nu a mai fost vizitat de Gabriel, deşi a continuat să aibă experienţe inexplicabile. Acest lucru i-a sporit din nou îndoielile. Trecând prin suferinţe

psihologice considerabile, avea nevoie de asigurarea că nu e nebun sau posedat de djinni (spirite rele). În cele din urmă, Gabriel l-a vizitat din nou, proclamând că este profet adevărat al Domnului. Astfel, în sura 68:1-5 citim:

> Pe condei şi pe ceea ce scriu ei!
> Tu, har Domnului tău, nu eşti îndrăcit!
> O răsplată necurmată vei avea!
> Tu ai o fire prea-înălţată.
> Ai să vezi şi au să vadă, care dintre voi este apucatul.

Mahomed a început acum să creadă că vocile pe care le aude sunt reale şi s-a convins că veneau din afara sa: era sigur că poate distinge între gândurile sale şi revelaţiile care veneau de la Dumnezeu. Iniţial, a încercat să ţină aceste evenimente secrete, vorbindu-i despre ele numai soţiei, care îl asigura că primeşte mesaje divine. Treptat, crezând că este cu adevărat profet al lui Dumnezeu, a căpătat curaj şi a început să-şi exprime deschis convingerile: avea misiunea divină de a răspândi Cuvântul lui Dumnezeu, de a predica şi de a aduce oamenii la credinţa în Allah. Ei trebuie să creadă într-un singur Dumnezeu, sursa întregii creaţii şi judecătorul oamenilor.

în cele din urmă, Mahomed a început

să predice în public. Conform Coranului, a fost tachinat la început de cei care l-au auzit: credeau că e posedat de demoni şi l-au acuzat de vrăjitorie şi magie. Tradiţia a păstrat diferite povestiri despre revelaţiile sale. într-un episod de acest fel, temându-se pentru sănătatea sa mentală, Khadija a testat caracterul duhului care nu îi dădea pace lui Mahomed, spunându-i soţului să stea mai întâi pe genunchiul ei drept, apoi pe cel stâng. Mahomed nu scăpa de viziune, indiferent ce poziţie adopta. Apoi l-a luat pe Mahomed în poală, îndepărtându-şi vălul sau dezgolindu-şi corpul, clipă în care duhul a dispărut, ceea ce părea să demonstreze că fiinţa era virtuoasă sau modestă. Khadija a spus: „Bucură-te, vărul meu, căci, pe Domnul!, este un înger şi nu un diavol". Cu un alt prilej, înspăimântat de o astfel de experienţă, Mahomed a rugat-o pe Khadija să-l acopere, ceea ce ea a şi făcut, având grijă permanent să-l liniştească.[4]

Un diagnostic psihofiziologic

Cum să interpretăm experienţele lui Mahomed? Au fost produse de Dumnezeu sau există o explicaţie fiziologică? Nu este uşor, având în vedere că a trecut atât de multă vreme,

să oferim un diagnostic complet al stării sale. Insă unele dintre relatările primelor sale revelaţii ne dau de înţeles (1) că este posibil să fi suferit de halucinaţii, care indică episoade patologice, şi (2) că este posibil să fi avut, de asemenea, o tulburare similară cu epilepsia. În primul caz, credea că revelaţiile au fost comunicate de Gabriel de la Dumnezeu. În al doilea caz, a suferit o tulburare a activităţii cerebrale sau un fel de criză epileptică extatică. Epilepsia era cunoscută civilizaţiilor antice, unii considerând-o chiar o „nebunie divină”.

Cele mai multe cazuri de epilepsie debutează din copilărie. Există unele sugestii că Mahomed ar fi suferit de această tulburare în primii ani ai vieţii, dar nu este cert, deoarece nu avem multe mărturii de încredere despre el înainte de împlinirea vârstei de 40 de ani.[5] Crizele epileptice au loc brusc şi fără avertisment. Ele se caracterizează prin pierderea cunoştinţei şi implică de obicei convulsii, muşcături ale limbii, rigiditate musculară şi oprirea respiraţiei. Individul nu îşi mai aduce aminte ce s-a petrecut în timpul crizei şi este aparent epuizat de aceasta.

Mărturiile pe care le avem despre tulburarea şi simptomele lui Mahomed nu urmează exact manifestarea sindromului clasic epileptic. De obicei, crizele sale se manifestau brusc şi fără nici un avertisment. De multe ori, leşina şi avea febră mare, deoarece se afirmă că transpira profund. Unii autori spun că tremura sau se cutremura violent şi că era epuizat de aceste atacuri. Următoarea descriere a unei crize pe care a avut-o în a doua parte a vieţii este revelatoare, deoarece indică în mod clar o tulburare fiziologică. Potrivit lui Ibn Sai'd:

în clipa inspiraţiei, pe Profet îl cuprinde neliniştea şi chipul i se tulbură. Cade la pământ asemenea cuiva ameţit de băutură sau răpus de somn; chiar şi în cea mai friguroasă zi, fruntea lui e acoperită de picături mari de sudoare. Până şi cămila sa, dacă se întâmplă să fie inspirat în timp ce o călăreşte, e cuprinsă de o agitaţie sălbatică, aşezându-se şi ridicându-se, când încremenindu-şi picioarele, când aruncând din ele ca şi cum ar fi fost desprinse din ea. Din afară, inspiraţia părea să se instaleze asupra Profetului în mod neaşteptat şi fără nici o prevenire. Când era întrebat despre asta, el răspundea: „Inspiraţia vine în două

feluri: uneori Gabriel îmi comunică Revelaţia, ca de la un om la altul, iar acest lucru este uşor; în alte clipe, este ca sunetul unui clopot, care pătrunde în inima mea şi mă sfâşie, iar asta mă tulbură cel mai mult”.[6]

Descriind caracterul unei crize şi ce a urmat, Abd al-Rahman relatează că mulţi ani mai târziu, întorcându-se de la Al-Hodeibiya, când Mahomed avea 58 de ani, deodată oamenii au început să-şi îndemne cămilele să se grăbească. Care a fost motivul acelei grabe? „Inspiraţia a pogorât asupra profetului”, a fost răspunsul. Al-Rahman se grăbea şi el, călare pe cămilă, şi s-a apropiat de Mahomed. Când Mahomed a observat că un număr suficient de oameni s-au adunat în jurul lui, a început să recite sura 40.[7] Potrivit Hadith- ului, în general, Mahomed nu ştia dinainte că urmează să aibă o inspiraţie. După criză, acesta îşi revenea suficient de mult pentru a recita o sură. Mai târziu în viaţă, Mahomed ar fi remarcat că firele albe care începuseră să îi apară în barbă erau grăbite de aceste experienţe. Se spune că i-ar fi răspuns prietenului său devotat Abu Bakr că „minunatele” sure sunt de vină pentru firele albe apărute.[8]

Tradiţia indică faptul că, atunci când

s-a trezit şi a fost întrebat despre experienţa avută, Mahomed a povestit revelaţia de care a avut parte. întrebarea importantă este dacă Mahomed a suferit o halucinaţie în timpul crizei (pare să fi fost inconştient) sau, în cazul în care nu-şi amintea experienţa, dacă găsise o modalitate să născocească o poveste post-factum pentru a-şi înşela adepţii, din moment ce aceştia acceptaseră deja interpretarea supranaturală a crizelor sale.

Mulţi comentatori care simpatizează cu islamul iau în derâdere această explicaţie şi susţin că Mahomed a fost sincer. Ei spun că a ajuns cu adevărat să creadă că revelaţiile sale sunt primite de la Dumnezeu. Cum testăm sinceritatea unui om pe care milioane de oameni l-au cinstit şi l-au venerat ca pe un profet mare şi nobil? Mahomed trebuie să fi fost un om cu un magnetism personal enorm, capabil să-i influenţeze puternic pe cei aflaţi în jurul său. Criticii spun că dădea dovadă de inteligenţă calculată, prevedere şi predilecţie pentru uneltiri viclene, o perspectivă dificil de reconciliat cu credinţa că avea un caracter inegalabil şi onorabil.

Este posibil ca activitatea religioasă a

lui Mahomed să fi fost dominată de pofta de putere? Poate că nu la început. Dar *este* clar că, spre sfârşitul vieţii, dobândise o mare putere. Cu timpul, se poate să fi ajuns să creadă că viziunile şi crizele sale ciudate sunt cu adevărat provocate de Dumnezeu, iar episoadele de delir nu au putut decât să fie întărite de faptul că erau considerate reale de cei din jur. Mai târziu, după cum vom vedea, Mahomed (la fel ca Moise înaintea sa) putea să producă revelaţii în funcţie de nevoi personale şi politice urgente, iar aceste revelaţii erau considerate de cei din jurul său lege definitivă a lui Dumnezeu.

Să analizăm mai atent experienţele sale, consultând mai multe detalii furnizate de Hadith- uri. Potrivit lui Ibn Sai'd, Aisha, soţia preferată a lui Mahomed, povesteşte: „Odată am văzut cum a venit revelaţia la apostolul lui Allah într-o zi foarte friguroasă. Când s-a încheiat, din sprâncenele sale picura sudoare". Potrivit lui Abdullah ibn Umăr, când l-a întrebat dacă îşi dă seama când urmează să aibă o revelaţie, profetul a răspuns: „Aud nişte zgomote puternice şi apoi am senzaţia că parcă sunt lovit. Nu primesc niciodată o revelaţie fără conştiinţa că sufletul îmi este luat", ceea ce ne sugerează că ar fi

vorba despre o pierdere a cunoştinţei.[9]

Mahomed pare să fi avut viziuni cu Gabriel doar la începutul carierei sale. După aceea, revelaţiile sale erau, în general, auditive. Unii martori au povestit despre suferinţa şi durerile sale fizice intense în momentul inspiraţiei, care sugerează din nou un fel de criză epileptică. „Atunci când revelaţia a coborât asupra profetului, l-a apăsat puternic, iar faţa i s-a întunecat.” Căzând la pământ ca şi cum ar fi fost ameţit de băutură, se spune chiar că „gemea ca puiul unei cămile”[10].

Aceste descrieri par să confirme că Mahomed suferea de o afecţiune gravă. Când l-a întâlnit pentru prima dată pe Gabriel, s-ar putea să fi avut halucinaţii induse de post şi epuizare. Este posibil, de asemenea, să fi suferit de convulsii epileptico-astatice, care îi afectau temporar funcţiile neuro-motorii. Nereuşind să-şi explice starea în termeni medicali, acesta a considerat-o un fenomen miraculos. În orice caz, Mahomed şi cei din jurul său au ajuns să creadă că a fost o chemare divină. Paradoxul este că una dintre marile religii ale omenirii se bazează pe necunoaşterea cauzelor naturale ale fenomenelor ce s-ar putea să-l fi afectat pe principalul său profet, invocându-se

astfel o cauză supranaturală pentru a le explica. Ispita transcendenţei este atât de puternică, încât tindem să vedem o cauză divină în orice, în ciuda inexistenţei unor dovezi credibile.

Criteriile elementare pe care credincioşii le ignoră complet sunt următoarele: de ce să acceptăm ca fiind adevărate relatări subiective, directe şi neconfirmate? Poate că afirmaţiile lui Mahomed au fost înţelese ca atare din cauza succesului activităţii sale. Desigur, pe măsură ce a câştigat adepţi, faima şi influenţa lui s-au răspândit, deşi avea mulţi duşmani care l-au considerat nebun şi i s-au opus de la început. Criticii săi au fost în cele din urmă învinşi de atracţia pe care a exercitat-o noua credinţă şi de puterea săbiei.

întrebarea pe care şi-o poate pune cititorul este dacă, pe parcursul carierei sale, Mahomed a apelat la vreo formă de înşelătorie. Coranul însuşi se referă la unele dintre acuzaţiile aduse împotriva lui de către locuitorii Meccăi şi mai târziu de către evrei: că a practicat vrăjitoria şi înşelătoria şi că a fost iniţial inspirat de un străin (un evreu sau un creştin) cu care a discutat zilnic. Este dificil de stabilit cu precizie ce s-a întâmplat, din moment ce comentariile negative în general nu au

supravieţuit, deşi am găsit o referire la acest lucru. *Musnad* sau Colecţia de Tradiţii a lui Ibn Hanbal, care a murit în anul 855 (241 AH), afirmă că unul dintre scribii folosiţi pentru a consemna spusele lui Mahomed a ajuns la concluzia că profetul este un impostor şi, ca urmare, a renunţat la islam.[11]

5

Oare Mahomed se prefăcea că are revelaţii ca urmare a episoadelor epileptice sau putea să producă revelaţii după voie fără să fi avut vreo criză? Cea mai bună probă pe care o pot descoperi ne spune că, în ultima parte a vieţii, Mahomed a recurs la „inventarea" unor revelaţii care să se potrivească scopurilor sale politice şi private.

Primii convertiţi

Evenimentele din cariera lui Mahomed ce au urmat primei vizite a lui Gabriel sunt remarcabile. Este clar că în adâncurile întunecate ale sufletului profetului existau licăriri de lumină care se străduiau să se manifeste pe măsură ce căuta să-şi înţeleagă experienţele. A ajuns, în cele din urmă, la concluzia că sunt de origine divină. Treptat, a început să creadă că Dumnezeu este singurul creator, judecător şi

conducător al omenirii. Oamenii din societatea lui erau scufundaţi în idolatrie şi păgânism. Simţea că are o misiune divină. Marea lui sarcină era să-i înveţe prin intermediul noii sale treziri religioase. Avea să sădească în ei preţuire pentru măreţia lui Dumnezeu şi nevoia absolută de a i se supune. Numai aşa puteau să obţină mântuirea, ceea ce nu era ceva nou, deoarece reprezenta, în esenţă, mesajul monoteist iudeo-creştin. Nouă a fost interpretarea propriilor viziuni ca pe un semn că el, Mahomed, a fost ales de Dumnezeu să fie ultimul profet şi să aducă mesajul final. Acest lucru s-a dovedit direct relevant pentru contextul cultural arab şi a dus la reforme morale şi spirituale necesare. Convingerile lui Mahomed au fost exprimate într-o poezie plină de pasiune, întotdeauna îndemnându-şi semenii să-l găsească pe Dumnezeu. Afirmaţiile sale erau exprimate în cuvinte de o mare frumuseţe şi forţă. în sura 95 se spune:[5]

> Pe smochin şi pe măslin!
> Pe Muntele Sinai!
> Pe această cetate tihnită!
> Noi am creat omul dându-i chip desăvârşit, şi l-am trimis apoi în catul cel

mai de jos, afară de cei care au crezut şi au făcut fapte bune pe care o răsplată necurmată îi aşteaptă.

Ce te face să socoţi apoi Legea minciună?

Nu este oare Dumnezeul cel mai drept dintre judecători?

Cel mai probabil, Mahomed a exprimat aceste sentimente fată de cei din interiorul cercului său de apropiaţi înainte de a se aventura în lume pentru a le proclama. Prietenii şi rudele lui Mahomed erau fără îndoială nedumeriţi în timp ce ascultau mustrările lui reverentioase. Revelaţiile nu s-au oprit şi a insistat că este profet al Domnului. Abia după trei ani de la prima revelaţie, Mahomed s-a aventurat să-şi anunţe deschis mesajul pe străzile din Mecca. Este clar că pentru a se dezvolta şi a căpăta autoritate, orice cult trebuie să fie clădit pe fundaţii solide: succesul său depinde foarte mult de persoanele care se numără printre primii convertiţi şi de cât de dispuse sunt acestea să se sacrifice şi chiar să moară pentru cauză. Printre primii săi convertiţi la islam au fost soţia sa Khadija şi doi tineri membri ai familiei sale, Zayd, fost sclav care fusese adoptat ca fiu de către Mahomed, şi Aii, vărul său, care avea numai 13 sau 14 ani.

Vecinii care au auzit pentru prima oară învăţăturile lui Mahomed au râs de el şi l-au tachinat. îl considerau nebun. Dar a adăugat în curând şi alti credincioşi la micul său cerc de adepţi.[>>*] Mai întâi a fost un vechi prieten al lui Mahomed, un bărbat pe nume Abu Bakr, care avea aproape aceeaşi vârstă cu el şi îi împărtăşea preocupările religioase. Rolul lui Abu Bakr a fost foarte important, întrucât a ajutat la creşterea numărului primilor convertiţi, aducându-l inclusiv pe Osman şi cumpărând ulterior chiar şi sclavi care s-au convertit la islam. Sclavii din Mecca erau deosebit de atraşi de predicile profetului, sentiment întâlnit şi în rândul femeilor şi tinerilor nemulţumiţi, în general oameni fără putere sau influenţă. După trei ani de predicare publică, se estimează că Mahomed atrăsese aproape 40 de persoane la cauza sa.

între timp, relaţia lui Mahomed cu locuitorii Meccăi a început să se schimbe vizibil. La început, aceştia îi considerau învăţăturile destul de inofensive, dar, pe măsură ce îi creştea influenţa, au devenit tot mai ostili; credincioşii islamului au început să fie hărţuiri. Cauza iniţială, fără îndoială, a fost că Mahomed părea să ameninţe

controlul tribului quraysh asupra sanctuarului Kaaba. Mahomed se opunea cu tărie venerării idolilor păgâni. El predica unitatea lui Dumnezeu, judecata după moarte a faptelor bune şi a celor rele, învierea morţilor, rugăciunea, milostenia, postul şi supunerea faţă de profet. „Allahu Akbar!” striga cu voce tare: „Dumnezeu este mare!” Şi oamenii se înfuriau. Deşi erau familiarizaţi cu ideea unei divinităţi monoteiste, aşa cum vedeau în predicile evreilor şi creştinilor din mijlocul lor, conducătorii clanurilor dominante se temeau că vor pierde controlul în cazul în care Mahomed ajungea să triumfe. Astfel, persecuţia musulmanilor s-a intensificat.

Tot în această perioadă, Mahomed a fost protejat de unchiul său, Abu Talib, deşi alţi membri ai familiei lui Mahomed au fost înfuriati de comportamentul său. Un alt unchi, Abu Lahab, şi-a arătat dispreţul fată de activitatea sa şi chiar l-a insultat. Pe măsură ce numărul membrilor sectei a crescut, musulmanii au fost ostracizaţi şi pedepsiţi în continuare. Cei mai vulnerabili erau sclavii şi străinii din clasele inferioare care se convertiseră, unii dintre ei fiind închişi sau chiar atacaţi fizic. Totuşi, cu cât erau persecutaţi mai mult, cu atât

mai puternică le devenea fidelitatea faţă de mesajul profetului. începuse să acţioneze un factor psihologic: cu cât credincioşii erau oprimaţi mai mult pentru credinţa lor, cu atât mai devotaţi erau. Faptul că Mahomed a fost acuzat de înşelăciune şi minciună nu a făcut decât să întărească dedicarea adepţilor săi faţă de el. În această perioadă, Mahomed a trăit practic în izolare într-un cartier din oraş, protejat de unchiul său. Locuia într-o casă deţinută de unul dintre primii convertiţi, Al-Arkam, şi totuşi era înconjurat de mânia plină de duşmănie a vecinilor sai.

în timp, Mahomed a reuşit să convertească oameni foarte importanţi precum Hamza şi Omar, ambii insultându-l anterior. Numărul adepţilor săi de la acea vreme era de aproximativ 100 de persoane. Un punct de cotitură în misiunea publică a lui Mahomed a avut loc în anul 619, odată cu moartea Khadijei şi cam în aceeaşi perioadă în care i-a murit unchiul. (De altfel, Abu Talib a rămas necredincios până la sfârşit.) Moartea soţiei sale, cu care fusese căsătorit de 25 de ani, a fost o lovitură deosebit de dureroasă pentru el. Locul lui Abu Talib în fruntea clanului hasemit a fost luat de Abu

Lahab, care iniţial l-a protejat pe Mahomed, dar apoi a renunţat, deoarece profetul susţinea că Abu Talib este supus chinurilor iadului pentru că fusese necredincios. începând din acel moment, situaţia musulmanilor s-a deteriorat rapid. Mulţi au început să renunţe la credinţă, iar numărul noilor convertit! era din ce în ce mai mic. Pentru a supravieţui, grupul lui Mahomed trebuia să găsească o altă bază. Dacă Mahomed nu ar fi găsit un pământ nou, atunci micul său cult, la fel ca alte mii care au existat înaintea sa şi după
aceea, ar fi decăzut şi ar fi dispărut. Dar, din fericire, s-a ivit posibilitatea de expansiune în altă parte, iar Mahomed a profitat de această nouă oportunitate.

Medina: sabia islamului

Observaţia că profeţii nu sunt preţuiţi în propriul oraş s-a dovedit a fi adevărată în cazul lui Mahomed. Deoarece numai atunci când mesajul său a fost adus la Medina, unde a început să prindă rădăcini, s-a produs o schimbare dramatică. Medina (sau Yathrib) era un oraş (sau mai exact un grup de case într-o oază) situat la 290 de kilometri

nord de Mecca: fusese măcinat de lupte sângeroase timp de mai mulţi ani şi se afla pe punctul de a izbucni din nou un masacru general. Mahomed vizitase această regiune când era copil. În plus, tatăl său fusese îngropat acolo şi avea inclusiv rude acolo. Oamenii din Medina aveau nevoie de pace şi linişte, mai ales că traiul lor depindea de agricultură. Unii dintre ei vizitaseră deja Mecca pentru a participa la pelerinajul de la Kaaba. Mahomed a reuşit să-i câştige pe unii dintre ei de partea islamului. A trimis chiar pe unul dintre discipolii săi la Medina pentru a recita versete din Coran şi pentru a atrage noi credincioşi. La un moment dat, 75 de locuitori ai Medinei au venit spre sud până la Aquaba pentru a se întâlni cu Mahomed. El le-a promis că Allah, prin intermediul său, va pune capăt conflictului tribal şi va arbitra neînţelegerile viitoare. Aceştia au fost de acord să-i asigure protecţie, dacă se va muta în oraşul lor.

Migrarea lui Mahomed şi a adepţilor săi de la Mecca la Medina s-a petrecut la scurt timp după aceea. Acest episod a fost numit *Hijra* (Hegira), un moment decisiv în istoria islamică, deoarece calendarul musulman începe din acel punct. Astfel, anul 622 din calendarul gregorian este 1 AH (Anno *Hegirae).*

Odată ce islamul a fost adus la Medina, a avut loc o creştere rapidă a mişcării. Mahomed şi-a asumat conducerea zonei şi şi-a înfiinţat propria armată, care a ajuns să fie vitală pentru succesul eforturilor sale. Acum devenise clar că răspândirea credinţei nu va depinde numai de cuvântul revelat, ci şi de sabie. S-a produs o transformare de mare importanţă. Mahomed nu mai era un profet slab, implorându-şi adepţii să dea dovadă de virtute sau arătând drumul spre mântuire prin exemplu: de acum înainte, putea să- şi impună voinţa cu forţa. Noua religie nu a fost instituită doar de revelaţie în sine, deşi e clar că a reprezentat factorul dramatic ce a rezonat cu inimile oamenilor şi cu dorinţa lor de a ajunge în paradis. Credinţa musulmană a fost catapultată mai degrabă de unirea zelului religios cu puterea politică şi militară.

Separarea bisericii de stat, care a ajuns să fie atât de preţuită în democraţiile occidentale, este străină islamului: tocmai unirea moscheii cu statul a fost cea care a pus bazele unui nou sfânt imperiu. Dacă un lider religios nu poate convinge credincioşii să accepte credinţa, îi poate obliga să nu o respingă şi le poate controla pământurile. Acest lucru nu este

specific islamului, deoarece instituirea creştinismului ca religie oficială a Imperiului Roman de împăratul Constantin în secolul al IV-lea transformase deja Biblia într-o armă ideologică. Fără îndoială, dacă în inima noii credinţe n-ar fi existat mesajul mesianic, sabia nar fi putut să taie foarte adânc. Dacă nu exista convingerea că Dumnezeu l-a ales pe Profet să-i împlinească voinţa, poate că legiunile lui Mohamed n-ar fi ajuns foarte departe. Victoriile de care Mahomed a avut parte în următorul deceniu al vieţii sale au fost uluitoare. Aceste

realizări ne-au arătat că are o personalitate complexă: e profund motivat de impulsurile religioase, capabil de generozitate şi de virtute morală, dar şi dispus să folosească strategii politice eficiente şi metode nemiloase când considera că este necesar să-şi atingă scopurile.

Mahomed a fost întâmpinat la Medina cu braţele deschise. Principala preocupare a lui Mahomed şi a adepţilor săi era construirea unei moschei şi a unor case pentru ei înşişi. Prima problemă majoră cu care s-au confruntat era însă de ordin economic: noii musulmani din Medina nu aveau

banii necesari pentru a cumpăra terenuri sau turme astfel încât să se întreţină singuri. Mahomed a recurs la o soluţie arabă tradiţională:

J *

jaful. Ţinta erau caravanele bogate ale tribului quraysh din Mecca, ce treceau la numai 96 de kilometri de Medina, în drum spre Damasc. După câteva incursiuni reuşite, căpeteniile tribului quraysh s-au înfuriat şi au început să adune o armată împotriva musulmanilor. Prima bătălie majoră s-a purtat la Badr. Mahomed adunase 300 de oameni, în vreme ce meccanii au trimis 900. A urmat o bătălie înverşunată, iar meccanii au fost învinşi de musulmani, care, fără îndoială, fuseseră motivaţi de promisiunea lui Mahomed că vor ajunge în paradis. Prada a fost împărţită în mod egal între musulmani, deşi Mahomed însuşi a luat doar o cincime din ea (în loc de un sfert, aşa cum se obişnuia). Victoria musulmană în faţa unei armate superioare a fost interpretată ca un semn al favorii lui Dumnezeu, ceea ce a adus noi convertiri la cauza sfântă.

între timp, profund afectaţi de înfrângere şi gata să se răzbune, membrii tribului quraysh erau hotărâţi să pună capăt ameninţării musulmane.

Au strâns de data asta o armată formată din 3.200 de oameni, mulţi dintre ei călare. Mahomed a reuşit să adune numai 1.000 de soldaţi, care au ajuns rapid la 700 din cauza dezertărilor. De această dată, însusi Mahomed a fost rănit în bătălia de la
Uhud[?], iar musulmanii au fost învinşi[5], mulţi dintre ei murind sau fiind răniţi. Cu toate acestea, cutezătorul profet şi-a adunat forţele şi a plecat în urmărirea acerbă a armatei meccane, aprinzând multe focuri pe timp de noapte, astfel încât să se creadă că forţele sale au crescut mult. Armata i
meccană a făcut o greşeală prin faptul că nu îi urmărise pe musulmanii aflaţi în retragere pentru a-i omorî. însă nu a existat nici o confruntare, iar poziţia lui Mahomed era acum contestată de oponenţii săi. Dacă victoria de la Badr a fost un semn al favorii lui Dumnezeu, atunci înfrângerea de la Uhud nu însemna oare că Dumnezeu le-a întors spatele? Mahomed a încercat să potolească îndoielile prin proclamarea unei noi revelaţii. Dumnezeu nu îi abandonase pe credincioşi, ci era doar o încercare pentru a vedea cine crede cu adevărat şi cine doar se preface (sura 3:1-19). Membrii tribului quraysh au hotărât că trebuie săi distrugă pe musulmani o dată pentru totdeauna. Ei

dispuneau acum de trei armate de 10.000 de oameni şi 600 de soldaţi de cavalerie. Mahomed a reuşit să strângă doar 3.000. Oamenii lui au săpat un şanţ adânc cu metereze înalte în jurul perimetrului oazei din Medina, pe care l-au fortificat puternic. Asediul meccanilor nu a reuşit să spargă bariera, ajungându-se la un impas. în cele din urmă, forţele meccane s-au retras. Acest lucru a fost interpretat ca o victorie pentru musulmani, deoarece a demonstrat că Mahomed nu poate fi învins prin forţă.

Tot în această perioadă, relaţia lui Mahomed cu triburile evreieşti din zona Medinei s-a agravat. Aceştia i-au respins mesajul, iar el le-a pus la îndoială loialitatea. Credea că trebuie să pună capăt opoziţiei lor. Relaţia dintre islam şi iudaism pe parcursul lungii istorii a acestor două religii este mult prea complexă pentru a putea fi expusă aici. Mă voi concentra numai pe folosirea de către Mahomed a scripturilor evreieşti pentru a câştiga loialitatea evreilor şi pe efortul său ulterior de a supune aceste triburi ca urmare a imposibilităţii de a le atrage de partea sa. Este evident că o mare parte a perspectivei sale teologice izvorăşte din Vechiul Testament. Mahomed era familiarizat cu obiceiurile

şi credinţele evreieşti, deoarece în Arabia existau foarte multe aşezări evreieşti. Primele formulări ale mesajului său s-au inspirat foarte mult din surse evreieşti: în primul rând, a acceptat monoteismul. La începutul misiunii sale publice, le-a cerut adepţilor noii credinţe să se roage cu faţa către Ierusalim. Respecta postul de lom Kipur (Ziua ispăşirii). I-a instruit pe credincioşi să se roage în zilele de vineri. De asemenea, a stabilit un timp pentru rugăciune în mijlocul zilei, aşa cum făceau evreii, şi i-a îndemnat pe adepţii săi să se îmbrace, să se tundă şi să aibă o dietă asemănătoare. Mahomed îl cinstea pe Avraam ca fondator al iudaismului şi al islamului şi chiar afirmă la un moment dat că Kaaba a fost construită de Avraam pentru a-l apropia pe om de Dumnezeu. Işi dorea ca evreii să-l accepte drept ultimul dintr-o lungă succesiune de profeţi evrei, aşa cum şi el acceptase scripturile lor. Dumnezeu a trimis alţi profeţi pentru a-i mărturisi slava divină, inclusiv pe Moise, Noe, Avraam, Lot, Ismael, Isaac, Iacov şi David. Mahomed considera că noile sale revelaţii le depăşesc pe toate celelalte. Dar când evreii i-au respins apelul şi au rămas „necredincioşi”, mulţumiţi cu practicile şi scripturile lor şi crezând că

sunt poporul ales al lui Dumnezeu, s-a întors împotriva lor.

Astfel, în 623, Mahomed a produs o revelaţie ce va marca o schimbare decisivă a politicii sale religioase. Circumstanţele au fost următoarele: la 16 sau 17 luni după sosirea în Medina, când nu părea să mai existe vreo speranţă de a împăca iudaismul şi islamul, Mahomed a schimbat metoda de rugăciune. Potrivit Hadith-ului, la un moment dat, în timp ce se ruga cu faţa spre Ierusalim, a avut pe neaşteptate o revelaţie divină (sura 2:144):

Intoarce-ti fata către Moscheea cea sfântă!
J 1
Oriunde aţi fi, întoarceţi-vă faţa către ea!

Profetul făcuse deja două prosternări cu faţa în direcţia Ierusalimului. Când a primit această revelaţie, s-a întors brusc spre Kaaba din Mecca şi a încheiat rugăciunea în această direcţie. Toţi cei aflaţi în moschee i-au urmat exemplul şi s-au întors spre sud, iar aceasta a rămas practica musulmană. Această revelaţie nu a avut nevoie de
5
o transă, ci a fost rostită şi atât.

între timp, tensiunile dintre Mahomed şi evrei s-au transformat într-un război deschis. Unele dintre triburile păgâne din Medina care l-au primit cu

braţele deschise pe Mahomed fuseseră anterior aliate cu evreii în conflictele lor interne şi sperau că profetul va face acelaşi lucru. însă Mahomed a refuzat. Atitudinea lui a fost întărită atunci când a aflat că unele dintre triburile

evreieşti au încheiat alianţe cu meccanii împotriva lui. Mahomed considera că aceste triburi îi ameninţă controlul. Primul conflict a apărut cu clanul evreiesc numit qaynuqa. Un incident minor între o tânără arabă şi câţiva tineri
evrei a căpătat proporţii nejustificat de mari, iar represaliile au dus la represalii. Când armata lui Mahomed i-a atacat pe evrei, aceştia s-au sechestrat în propria fortăreaţă, care a fost înconjurată timp de 15 zile, până când s-au predat. Mahomed era pregătit să-i condamne pe toţi la moarte, dar a renunţat la această idee când aliatii lor din Medina au cerut să fie eliberaţi. Nedorind să strice relaţiile cu noii lui prieteni din Medina, a anulat pedeapsa cu moartea, insistând însă ca evreii să părăsească Medina în termen de trei zile şi să-şi lase în urmă toate bunurile.

Un masacru sângeros al unui trib evreiesc a avut loc în luna mai a anului 627, după bătălia Marelui Şanţ. Era tribul evreiesc qurayza. Armata lui

Mahomed a asediat satul fortificat al acestora şi le-a cerut să se predea, ceea ce au şi făcut. Mahomed s-a oferit să le cruţe viata dacă vor i J îmbrăţişa islamul, dar ei au refuzat. Au fost supuşi unei pedepse teribile: toţi bărbaţii au fost executaţi, femeile şi copiii au fost vânduţi ca sclavi şi averile le-au fost împărţite. Bărbaţii au fost închişi într-o curte separată de femei şi de copii. Aceştia şi-au petrecut ultimele ore în rugăciune, cântând fragmente din scripturi. În decursul nopţii, Mahomed a cerut să fie săpate şanţuri de-a lungul pieţei oraşului. Dimineaţa, a ordonat ca prizonierii de sex masculin să fie aduşi în grupuri de câte cinci sau şase. Fiecare grup a fost obligat să se aşeze într-un singur rând la marginea şanţului. Apoi au fost decapitaţi, iar trupurile le erau împinse în mormânt. Omorurile care au început dimineaţa au continuat toată ziua şi toată noaptea, la lumina torţelor. Sângele unui număr de aproape 800 de victime scălda piaţa. Mahomed a asistat la întregul măcel, a dat ordin să se umple şi să se acopere şanţurile şi apoi a distribuit prada. Pământurile, posesiunile, vitele şi sclavii au fost împărţiţi, Mahomed păstrându-şi o cincime din fiecare. Le-a dăruit prietenilor săi fete ca sclave şi femei ca

servitoare. Restul femeilor şi copiilor au fost vânduţi ca sclavi. A păstrat-o însă pentru el pe Reihana, o evreică frumoasă al cărei sot şi rude de sex masculin au pierit. Deşi i-a cerut să-i fie soţie, Reihana a refuzat, dar, neavând de ales, a trăit cu el ca sclavă sau concubină.

Ce s-a întâmplat cu mesajele Domnului? De ce într-un timp atât de scurt Mahomed s-a transformat dintr-un profet singuratic, aflat în căutarea adevărului lui Dumnezeu, în cineva dispus să-i masacreze pe cei care refuză să-i accepte domnia? Aceeaşi brutalitate de care a dat dovadă împotriva evreilor a folosit-o şi împotriva duşmanilor săi arabi păgâni. Cruzimea lui Mahomed nu e unică: Moise şi losua îi masacraseră la rândul lor pe cei care s-au opus dominaţiei lor asupra triburilor şi teritoriilor cucerite. Aceste lucruri pun la îndoială
sinceritatea şi caracterul unora dintre cei care cred că vorbesc cu Dumnezeu şi caută să-şi impună legea asupra umanităţii.

Ulterior, Mahomed a cucerit şi alte colonii evreieşti, dar nu a fost la fel de aspru: li s-a permis să-şi păstreze proprietăţile şi le-a cruţat viaţa cu condiţia să plătească un tribut. Acesta a

devenit un model pentru viitoarele armate islamice, care, după cucerirea populaţiilor băştinaşe, le cereau uneori doar tribut.

Mahomed a continuat să-şi schimbe atitudinea [5] faţă de practicile şi credinţele iudaice. Astfel, postul de Ramadan a înlocuit sărbătoarea de lom Kipur, iar majoritatea practicilor dietetice evreieşti au fost respinse. Vechiul Testament nu mai avea aceeaşi importanţă, deoarece această nouă religie se baza acum pe un singur profet: Mahomed. Orice opoziţie din partea evreilor din Arabia era acum înăbuşită şi au încetat să mai constituie o piedică în calea extinderii islamului.

Următoarea acţiune importantă a lui Mahomed a fost cucerirea Meccăi. Liderii din Mecca, inclusiv Abu Sufyan, par să fi considerat că este în interesul lor să ajungă la un acord cu musulmanii. La un moment dat, chiar le-au permis pelerinilor de la Medina să intre în Mecca pentru a vizita Kaaba. Au fost impresionaţi de disciplina lor şi aparent credeau că ar putea ajunge la o înţelegere. Au redeschis negocierile. Intre timp, Mahomed a reuşit să strângă o armată mare, de peste 10.000 de oameni, inclusiv mulţi recruţi noi, şi a

pornit iarăşi spre sud. Locuitorii Meccăi au fost cuprinşi de panică. Abu Sufyan sa întâlnit din nou cu Mahomed şi a fost convertit la islam. Mahomed şi-a prezentat condiţiile: vieţile şi proprietăţile locuitorilor vor fi respectate, dacă vor lăsa armata musulmană să intre în mod paşnic.

Astfel, la 11 ianuarie 630, după opt ani după de la fuga sa din Mecca alături de un mic grup de însoţitori, Mahomed şi armata sa au pătruns în oraş victorioşi. Profetul a vizitat imediat Kaaba, a atins Piatra Neagră şi a strigat „Allahu Akbar”. A distrus toţi idolii păgâni din sanctuar şi a cerut tribului quraysh să-l recunoască drept adevăratul profet al lui Dumnezeu. în următorii doi, la capătul cărora avea să moară, Mahomed s-a mai luptat cu alte triburi, în special cu cel hawazin, şi a reuşit să unifice întreaga peninsulă arabă sub conducerea sa. între timp, a început să aibă mesaje mai înclinate spre bunăvoinţă şi bunătate, în surele târzii, Mahomed pune accent pe supunerea faţă de Dumnezeu, onestitate şi caritate fată de alţii.

După moartea sa, Abu Bakr, un vechi prieten şi aliat, a fost numit succesor al său şi a devenit primul calif. Bakr a murit doi ani mai târziu şi a fost

succedat de Omar, un alt vechi însoţitor al profetului. A fost urmat, la rândul său, de Osman în 644, iar el, de către Aii, vărul lui Mahomed, căsătorit acum cu Fatima, fiica lui. Aii a condus până în 661. Toţi aceşti conducători erau fie rude apropiate, fie prieteni de-ai lui Mahomed. O mare parte din Hadith-uri provine din amintirile lor,
care nu ştim în ce măsură au fost influenţate de

* >

exigenţele menţinerii puterii. În lumea musulmană, au existat dispute aprige pentru succesiune care nu au fost rezolvate nici până astăzi, dar califii au reuşit la 30 de ani de la moartea profetului să extindă controlul musulman dincolo de graniţele Arabiei. Au cucerit Siria, Palestina şi Egiptul, care anterior fuseseră sub hegemonie creştină, precum şi Iranul; iar la 80 de ani de la moartea lui Mahomed, mesajul profetului şi sabia islamului domneau peste o regiune ce se întindea din Spania până în Indii. în secolele următoare, patru mari imperii musulmane au înflorit pe rând: cel selgiucid şi cel otoman, cu centrul la Istanbul, cel safavid în Iran şi cel mongol în India – toate în numele lui Allah şi al trimisului său.

Profetul lui Allah

Să revenim la analiza detaliată a personalităţii lui Mahomed. După cum am văzut, şi-a început viaţa ca un orfan sărac. Mai târziu, s-a căsătorit cu Khadija şi a ajuns negustor prosper. La vârsta de 40 de ani, şi-a primit chemarea religioasă, probabil în urma unor halucinaţii şi/sau crize epileptice. Ultima parte a vieţii şi-a petrecut-o ca profet al islamului, dar şi ca lider militar şi politic.

La scurt timp după moartea Khadijei, Mahomed, care împlinise 50 de ani, a fost convins să se recăsătorească. Şi-a luat două soţii: prima, Sauda, era văduvă şi unul dintre primii săi convertiţi, iar a doua, Aisha, fiica lui Abu Bakr, avea doar şase sau şapte ani (căsătoria lor nu a fost consumată timp de trei ani). Deoarece poligamia era o practică obişnuită în rândul arabilor, Mahomed nu făcea ceva ieşit din comun.

După opt ani, Mahomed a divorţat pe Sauda, care înaintase în vârstă, şi şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului cu Aisha, care a devenit favorita lui. Sauda a promis că va da una dintre zilele sale (Mahomed petrecea câte o zi cu fiecare dintre soţiile sale), dacă ar fi

de acord să o primească înapoi. Ea voia să învie în Ziua Judecăţii ca soţie a lui. Mahomed a acceptat, dezvăluind o nouă sura (4:128), care permite soţului şi soţiei să ajungă la o înţelegere reciprocă:

> Când o femeie se teme de părăsirea ori nepăsarea soţului său, nu i se face nici o vină, dacă ei se vor împăca, căci împăcarea este un lucru bun.

Cât de convenabil pentru Mahomed că Dumnezeu a dat o nouă poruncă omenirii chiar în momentul în care profetul avea mare nevoie. Se vede clar că revelaţiile din această perioadă aveau de îndeplinit scopuri concrete şi practice, de obicei cele care satisfăceau nevoile personale şi politice ale profetului. Cu toate acestea, decizia sa cu privire la Sauda a fost caritabilă.

În anul 628, Aisha l-a însoţit pe Mahomed într-o expediţie, dar a rămas din neatenţie în urmă. Aisha a reuşit să ajungă din urmă grupul lui Mahomed cu ajutorul unui tânăr care se întâmpla să se afle pe acelaşi drum. Suspiciunile că avusese loc un adulter s-au înmulţit şi i s-a cerut lui Mahomed să divorţeze de ea. Profetul nu voia să facă asta şi a rezolvat problema printr-o nouă revelaţie. Circumstanţele producerii

acestei revelaţii sunt relatate în Hadith-uri, pornind în cea mai mare parte de la mărturia Aishei. Se pare că scandalul despre virtutea Aishei a continuat câteva săptămâni şi a fost intensificat de Aii, membru al cercului interior al lui Mahomed, care considera că profetul ar trebui să-şi pedepsească soţia pentru adulter. Mahomed era, se pare, plin de amărăciune din cauza disputei. Conform tradiţiei, profetul a vizitat camera Aishei, care stătea împreună cu părinţii ei. Ea era copleşită de durere. Mahomed i-ar fi spus că, dacă e vinovată, ar trebui să se pocăiască. Ea a izbucnit într-un şuvoi de lacrimi, declarându-şi inocenţa.

Apoi, deoarece toţi tăceau, profetul a părut să cadă într-o transă. Cei prezenţi l-au acoperit şi iau pus o pernă sub cap. Aisha era încrezătoare că Mahomed îi va face dreptate. După puţin timp, şi- a revenit, s-a ridicat, ştergându-şi sudoarea de pe frunte, şi i-a spus soţiei să se bucure, căci Dumnezeu o găsise nevinovată. Mahomed a ieşit apoi în faţa oamenilor şi a recitat o nouă poruncă referitoare la adulter.

Coranul prevede că persoanele care se fac vinovate de relaţii extramaritale ar trebui să fie biciuite de o sută de ori. Mahomed adaugă însă

condiţia conform căreia este nevoie de patru martori pentru a dovedi acuzaţia de adulter, ceea ce îngreunează foarte mult orice încercare de a proba un astfel de act. Coranul continuă apoi (sura 24:4):

> Biciuiţi-i cu optzeci de bice pe cei care le învinuiesc pe femeile cinstite şi apoi nu pot veni cu patru martori. Să nu mai primiţi mărturia lor niciodată, căci ei sunt stricaţi.

Din moment ce nu existau patru martori în momentul în care se bănuia că a comis adulterul, Aisha a fost considerată nevinovată.

Mahomed, asemenea arabilor şi altor popoare ale epocii, era extrem de sexist în atitudinea sa faţă de femei, o atitudine care domină obiceiurile şi legea musulmană de azi.

Acestea fiind zise, Mahomed şi-a luat zece soţii şi a avut cel puţin două concubine. Unele dintre aceste căsătorii aveau raţiuni politice, însă altele este clar că îi satisfăceau înclinaţiile sexuale. Tradiţia ne spune că Mahomed avea cel puţin trei plăceri principale: femeile, mâncarea bună şi parfumurile. Gustul său pentru femei era bine cunoscut, chiar scandalos. Acest aspect este ilustrat în special de un episod în care e

implicată soţia lui Zayd, fiul adoptiv al lui Mahomed. Zayd a fost complet loial şi devotat faţă de Mahomed pe tot parcursul vieţii sale. Intr-o zi, Mahomed se afla în vizită la Zayd şi a văzut-o din întâmplare pe soţia acestuia, Zaynab, îmbrăcată sumar. Mahomed a plecat de acolo extrem de confuz, fiind copleşit de frumuseţea ei. Aflând despre asta, Zayd s-a oferit imediat să divorţeze de soţia sa şi să o dea profetului, dacă dorea aşa ceva, deoarece se pare că Mahomed fusese cel care aranjase căsătoria lui Zayd cu Zaynab. Mahomed l-a refuzat, dar Zayd a divorţat oricum de Zaynab, iar Mahomed s-a căsătorit cu ea, dar numai după ce a obţinut permisiunea de la Dumnezeu sub forma unei revelaţii (sura 33:36). Mulţi membri ai comunităţii erau nemulţumiţi de căsătorie. Deoarece Zayd era fiul adoptiv al lui Mahomed, au considerat că e un act incestuos. însă Mahomed a reuşit să facă asa cum a vrut şi să respingă criticile acestora prin primirea unei revelaţii speciale. în Coran citim următoarele (sura 33:37):

> Când Zayd a împlinit cele de cuviinţă faţă de ea, noi ti-am dat-o tie soţie ca să nu li se mai facă un păcat credincioşilor care le iau pe soţiile

> copiilor lor de suflet, dacă au împlinit cele de cuviinţă faţă de ele.

Mahomed spune apoi că „porunca lui Dumnezeu trebuie împlinită”. Pentru a se asigura că toată lumea va înţelege că actul căsătoriei cu Zaynab este acceptat de Dumnezeu, a produs următoarea revelaţie (sura 33:38):

> Nici un păcat nu i se face profetului pentru ceea ce Dumnezeu i-a rânduit să facă după obiceiul hotărât de Dumnezeu celor de odinioară. Porunca lui Dumnezeu este soartă hotărâtă.

Faptul că Zayd şi-ar da de bunăvoie soţia lui Mahomed este, în sine, un motiv de uimire, iar faptul că ar accepta explicaţia oferită de Mahomed este aproape incredibil. Acest caz ilustrează caracterul multora dintre ultimele revelaţii ale lui Mahomed. Erau deseori create intenţionat pentru propriul său câştig şi avantaj. Interesant este că Mahomed părea uneori să le poată induce după voie, ceea ce sugerează că, deşi poate suferea de crize epileptice autentice, unele convulsii este posibil să fi fost simulate. Erau folosite pentru a-i rezolva problemele matrimoniale şi dorinţele amoroase. Faptul că au fost considerate reguli eterne care să

rânduiască viaţa tuturor musulmanilor este greu de crezut. Acest lucru confirmă încă o dată ideea că un individ charismatic care îşi poate convinge adepţii că deciziile sale sunt de inspiraţie divină poate să facă aproape orice, oricât de transparente ar părea pentru istorie motivele sale.

De asemenea, revelaţiile lui Mahomed au fost introduse pentru a servi scopurilor politice. S-a recurs la ele pentru a exprima ordine generale cu privire la campaniile militare şi pentru a stabili felul în care un guvern teocratic ar trebui să trateze aliaţii şi opozanţii, să formuleze tratate şi să accepte condiţii. Ele conţineau elemente de cod civil şi penal. Sunt reglementate de asemenea îngrijirea orfanilor, căsătoria, divorţul, testamentele, camăta şi alte activităţi practice. În acest sens, Coranul nu este diferit de Levitic şi Deuteronom, pe care Moise le-a dăruit fiilor lui
Israel să le guverneze comportamentul şi să-l ridice pe el însuşi la statutul de profet al Domnului.

Coranul i-a dat în mod evident lui Mahomed o armă puternică cu ajutorul căreia să-şi poată intimida adepţii. Cuvântul profetului era definitiv şi avea statut de lege islamică. Toate

neînţelegerile trebuiau să îi fie adresate pentru a fi soluţionate. Deşi nu era considerat o divinitate, a
condus totuşi ca un suveran absolut. Când îsi făcea apariţia, toţi cei din adunare se ridicau şi îi făceau loc lui şi anturajului său. Musulmanii trebuiau să-l abordeze cu respect, să vorbească cu voce calmă în prezenţa lui, să nu se îmbulzească în jurul său. Nu puteau să-l viziteze fără a fi invitaţi. Soţiile lui trebuiau să fie ferite de ochii
lumii. Ca Favorit al Cerului, avea privilegii speciale. Revelaţia s-a dovedit a fi instrumentul prin care a întărit supunerea absolută faţă de voinţa sa. Numai Dumnezeu l-a uns pe Mahomed să fie mesagerul lui. Toţi ceilalţi trebuiau să se supună, altfel...

Astfel, pornind de la primele viziuni vagi şi indecise ale lui Mahomed, s-a dezvoltat un corp de prescripţii explicite prin care îşi putea îndeplini dorinţele şi opiniile politice şi etice. Adepţilor săi nu li s-a îngăduit niciodată să pună la îndoială cuvântul lui Mahomed, deoarece era cuvântul lui Dumnezeu. Revelaţia în acest sens
exprimă o formă de paranoia. Un individ tulburat ce îşi dă frâu liber fanteziilor, convingându-i şi pe alţii că imaginea sa

distorsionată despre lume este

adevărul lui Dumnezeu, devine acum o fiinţă atotputernică, care decide la rândul său destinul oamenilor. Creşterea puterii lui Mahomed depindea de ceilalţi actori ai acestei relaţii. Astfel, cei care au crezut că mesajul său are o sursă transcendentă au renunţat la orice formă de inteligenţă critică şi au acceptat să se supună judecăţilor sale.

Supunerea faţă de Dumnezeu – cea mai înaltă virtute

Ce virtuţi am putea spune că au islamul şi sistemul politic şi moral lăsat moştenire de Mahomed? Desigur, un sistem etico-socio-politic care a rezistat aproape 1.400 de ani şi care continuă să exercite o profundă influenţă asupra vieţilor a sute de milioane de musulmani trebuie să aibă un rol foarte important. în primul rând, a stabilit un grad de ordine şi armonie în regiunile în care a fost dominant. A înlocuit practicile neorânduite, anarhia şi haosul care existau anterior cu un sistem de legi şi de regulamente. în al doilea rând, a furnizat un cod etic ce a guvernat destinul a nenumărate generaţii de fiinţe umane, a oferit stabilitate vieţii

sociale şi a pus la dispoziţie criterii pentru rânduirea comportamentului. În al treilea rând, islamul a dat un nou sens existenţial oamenilor care trăiau în condiţii aspre şi umile. A ajutat la potolirea durerii şi a anxietăţii, a alinat teama de moarte şi a oferit astfel o oarecare

consolare sufletelor aflate în suferinţă prin promisiunea intrării în paradis. în al patrulea rând, islamul a inspirat opere de artă impresionante, poezie şi cercetare filozofică şi intelectuală.

La vremea formării sale, religia islamică a reprezentat un progres atât faţă de iudaism, cât şi faţă de creştinism. Dacă acceptăm unitatea lui Dumnezeu, atunci forma de monoteism a lui Mahomed, spre deosebire de iudaism (care este îndreptat numai spre „poporul ales”), este mult mai deschisă, deoarece se adresează tuturor oamenilor, indiferent de rasă, etnie sau naţionalitate. Astfel, presupune o formă de egalitate: se aplică celor bogaţi şi săraci, bărbaţilor şi femeilor, conducătorilor şi supuşilor lor. Spre deosebire de creştinism, islamul nu a dezvoltat o poveste mitologică supranaturală despre o divinitate înviată care făcea minuni. în plus, nu a dezvoltat o clasă preoţească puternică sau o ierarhie ecleziastică, cu excepţia situaţiei recente din Iran. Această religie nu are rituri şi ritualuri complicate, nici nu este plină de abstracţii mistice, de neînţeles pentru persoana obişnuită. Musulmanul trebuie să se roage de cinci ori pe zi prin prosternare înaintea lui Dumnezeu;

trebuie să postească în timpul zilei pe toată durata Ramadanului; dacă poate, trebuie să facă un pelerinaj la Mecca; şi trebuie să contribuie la acţiuni de caritate şi să fie drept. Deşi există reglementări stricte împotriva alcoolului, a jocurilor de noroc, a cămătăriei şi a adulterului, islamul nu se opune plăcerilor corporale sau sexului, aşa cum au făcut asceţii şi preoţii creştini (până în timpurile noastre), dar a încercat să echilibreze bucuria fizică cu devotamentul spiritual. Paradisul nu e un loc auster unde se cântă osanale pe vecie (nici iadul nu putea fi mai rău), ci un loc în care îţi poţi continua plăcerile pământeşti. Această religie simplificată exercita o mare atracţie şi a permis islamului să crească atât de repede, încât a înlocuit creştinismul în multe zone ale lumii.

Din păcate,[5] islamul are unele caracteristici negative destul de grave. A păstrat cu sfinţenie unele valori morale care nu sunt relevante pentru lumea modernă. Principala hibă a sistemului, cel puţin pentru umanist, este prima sa premisă: că trebuie să ne supunem lui Dumnezeu. Aceasta are rădăcini în credinţa în Coran şi în mesajul său, dar nu avem dovezi rezonabile că Dumnezeu/Allah există, că

Mahomed a primit revelaţii de la Dumnezeu sau că există viaţă după moarte. De ce ar trebui să ne încredinţăm întregul destin unei doctrine false şi să ne supunem autorităţii sale?

Ce putem să spunem despre un sistem etic care apreciază supunerea psihologică totală şi care nu are suficientă încredere în capacitatea fiinţelor umane de a-şi folosi propriile puteri pentru a ajunge să aibă o viaţă bună? Adorarea lui Dumnezeu ca izvor al întregii înţelepciuni şi legi îl înjoseşte pe om. Ridicarea credinţei scade inteligenţa critică. Insistenţa că suntem dependenţi subminează independenţa. încercarea de a deriva obligaţii etice din paternitatea lui Dumnezeu împiedică eforturile de a crea principii şi valori etice autonome bazate pe raţiune şi testate prin consecinţele concrete pe care le au pentru binele uman. Prin venerarea afirmaţiilor unui profet autoproclamat de acum 1.400 de ani, musulmanii limitează aplicarea inteligenţei libere, aliată cu o cercetare ştiinţifică critică, pentru a dezvolta valori etice şi a reforma instituţiile sociale adecvate contextului schimbător al vieţii.

Tradiţia musulmană încearcă să

reglementeze toate aspectele vieţii, ceea ce îngrădeşte foarte mult libertatea de alegere sau conştiinţă. Astfel, denigrează capacitatea individului de a-şi descoperi propriile resurse de adevăr, de frumuseţe şi de virtute, independent de tradiţia religioasă, sau de a adopta un stil de viaţă alternativ. Restricţionează orice libertăţi morale care nu sunt recunoscute de Coran sau de legea islamică. Conformarea la convenţiile religioase şterge individualitatea.

în aplicarea sa cea mai îngustă, islamul împiedică femeile să profite de oportunităţi egale de a se dezvolta pe deplin în lume. Discriminarea sexistă este codificată de islam, deoarece aşa a decretat profetul. Cu toate acestea, se poate spune că Mahomed a ajutat în perioada sa la eliberarea femeilor de unele obiceiuri barbare. De exemplu, taţii care preferau descendenţii de sex masculin îşi îngropau uneori fiicele de vii, iar Mahomed a interzis acest lucru. Deşi Mahomed a practicat poligamia, femeilor le erau acordate anumite drepturi, cum ar fi dreptul de a deţine sau de a moşteni proprietatea, iar bărbaţilor li se cerea să nu-şi trateze rău soţia. Dar majoritatea femeilor trăiau ferite de lume şi nu puteau să

participe pe deplin la viaţa economică, socială şi politică. Este adevărat, iudaismul şi creştinismul au exprimat la rândul lor prejudecăţile sexiste ale perioadei în care s-au dezvoltat, dar, în măsura în care te supui unei lecturi ortodoxe a Coranului, nu ai cum să recunoşti drepturile femeilor, să le acorzi o demnitate şi o valoare egale. Atât de adâncă este supunerea faţă de islam, încât bărbaţii nu doar continuă să urmeze aceste obiceiuri depăşite, ci şi femeile, în multe ţări musulmane, se supun voluntar hegemoniei soţilor şi taţilor lor, din moment ce Dumnezeu însusi a decretat asta.

Dreptul la libertate de gândire şi la libertate de conştiinţă, ca drepturi fundamentale ale omului, sunt insuficient recunoscute de islam. Desigur, după moartea Profetului, islamul a dezvoltat o bogată civilizaţie filozofică şi intelectuală, în care erudiţia şi arta au înflorit. De fapt, dacă nu era islamul, o parte importantă din marea literatură a lumii păgâne, interpretată, şi elaborată de învăţaţii islamici, n-ar mai fi pătruns în Europa creştină. Redescoperirea acestor opere în mănăstiri ale secolelor al Xll-lea şi al XIII-lea a contribuit la sporirea interesului pentru gândirea clasică şi, în

cele din urmă, la instalarea Renaşterii europene.

întrucât islamul înseamnă guvernarea întregii vieţi a societăţii, care trebuie să fie dedicată lui
Dumnezeu, nu există aproape nici o apreciere a principiului separării bisericii de stat, care s-a dezvoltat în Occident şi care a permis secularizarea culturii şi apariţia libertăţii religioase şi a gândirii libere. Este adevărat că islamul a dezvoltat o anumită toleranţă fată de celelalte religii cu care se află în contact, astfel încât există un fel de *modus vivendi* extins la evrei şi la creştini, cărora li s-a permis de obicei să-şi urmeze practicile religioase. Dar această toleranţă nu s-a extins la cei care s-au născut în lumea musulmană. Erezia şi disidenta nu sunt
recunoscute, iar cel mai mare păcat pentru un musulman este apostazia sau necredinţa. Acest lucru a condus la un nou val de fanatism printre musulmanii siiti din Iran şi din Liban.

Până când lumea islamică nu va trece prin propria Renaştere şi propriul Iluminism, respectul pentru libertatea umană care există în alte părţi se va dezvolta cu mare greutate; iar asta înseamnă preţuirea libertăţii religioase, inclusiv a libertăţii de gândire şi de

conştiinţă atât în cazul necredincioşilor, cât şi în cel al credincioşilor. Poate că secularizarea şi democratizarea valorilor, precum şi recunoaşterea dreptului la disidenţă, se vor manifesta pe măsură ce islamul va intra în contact cu alte regiuni ale lumii moderne prin intermediul comerţului şi comunicării. Poate că dezvoltarea economică şi tehnologică va aduce în prim-plan necesitatea dezvoltării cercetării ştiinţifice, care poate să înflorească doar în condiţiile libertăţii de gândire.

Aceste schimbări importante vor fi înlesnite numai atunci când cei aflati în interiorul lumii islamice vor conştientiza cât de nefundamentată

*

este ideea că Mahomed a fost profetul lui Dumnezeu şi îsi vor da seama că nimeni nu e obligat să se supună tuturor presupuselor sale revelaţii.

DIFERIŢI PROFEŢI MAI MARI SAU MAI MICI

întrucât originile principalelor religii monoteiste se situează în mare parte în negura trecutului, este adesea dificil, dacă nu chiar imposibil, să se verifice afirmaţiile făcute în numele înaltelor lor figuri. Am observat totuşi că formarea şi perpetuarea religiilor istorice au la bază procese psihologice şi sociologice similare. Deşi Moise, Isus şi Mahomed şi-au fundamentat autoritatea şi faptele prin raportare la divinitate, comportamentul lor ar putea fi explicat prin ipoteze alternative. Poate că sufereau de vreo tulburare psihosomatică, poate credeau că au o misiune divină, dar foloseau subterfugii şi trucuri pentru a-i convinge pe adepţii lor creduli că primesc revelaţii şi că vorbesc în numele lui Dumnezeu. Bineînţeles, criticii pot spune că ipoteza mea nu a fost verificată şi că, deşi pot exista dovezi care s-o susţină, rămâne o idee pur speculativă.

întrebarea pe care ar trebui s-o

punem în continuare este următoarea: avem dovezi recente sau contemporane ale unor procese analoage care ar susţine teza mea? Există multe cazuri de J
indivizi inspiraţi de Dumnezeu care au avut revelaţii, dar influenţa lor nu a supravieţuit şi nici nu au fost întemeiate religii în numele lor. Fie absurditatea afirmaţiilor acestora a fost adusă la lumină, fie nu au strâns niciodată discipoli care ar fi putut să le transmită mesajul în viitor. Datele istorice demonstrează faptul că, din mulţimea de profeţi rivali, majoritatea au pierdut în marea luptă pentru suflete. În mod surprinzător, unii au reuşit. Adesea, lucrurile pe care le-au afirmat au fost considerate absurde chiar din timpul vieţii lor, dar au supravieţuit tuturor criticilor. Unele dintre aceste secte religioase s-au format suficient de recent pentru a aplica tehnicile analizei istorice şi a le testa revelaţiile.

Din mai multe motive, America de Nord a dat naştere unei mari diversităţi de culte, multe dintre ele atât de bizare, încât sfidează toate standardele logicii, dar care totuşi au persistat şi chiar au înflorit. O cauză ar putea fi aceea că America era o societate de frontieră în care soseau nenumărati imigranţi: aceştia erau dezrădăcinaţi şi singuri, căutând sens şi îndrumare, astfel încât au căzut uşor pradă doctrinelor absolutiste. Cel puţin patru „profeţi”

importanţi şi sectele care s-au dezvoltat în jurul lor în secolul al XlX-lea îmi vin în minte: cei mai influenţi au fost Joseph Smith şi biserica mormonă, Ellen G. White şi Biserica Adventistă de Ziua a Şaptea, Charles Taze Russell şi Martorii lui lehova, Mary Baker Eddy şi Ştiinţa Creştină. Toate aceste biserici au susţinut că se bazează pe
Biblie, dar au mers mult mai departe prin proclamarea revelaţiilor moderne ale fondatorilor lor.

Ca sceptic, nu ai cum să nu fii surprins când observi că revigorările religioase de la începutul secolului al XlX-lea au urmat rapid după perioada revoluţiei americane, când vântul raţionalismului, deismului şi anticlericalismului sufla puternic. După instituirea republicii, a avut loc o reacţie. Ce spune acest lucru despre natura noastră? Sunt oamenii atât de nemulţumiţi spiritual de scepticism şi raţionalitate, încât vor îmbrăţişa doctrine absolutiste care pretind că oferă un sens al vieţii?

Joseph Smith şi Cartea lui Mormon

Joseph Smith, căutătorul de comori

Voi dedica cea mai mare parte a acestui

capitol unui studiu de caz despre Joseph Smith şi Cartea lui Mormon. Asemănările cu evoluţia carierei lui Mahomed şi cu dezvoltarea islamului sunt izbitoare. Religia mormonă a fost întemeiată de Joseph Smith, un tânăr care trăia în zona Palmyra, o comunitate mică din partea de nord a statului New York, lângă Rochester. Născut în 1805, Smith a fost o personalitate charismatică şi extrem de controversată. Cele mai importante viziuni ale sale erau revelaţii de la Moroni, un înger al Domnului, care i s-a arătat şi i-a spus unde să descopere plăcile de aur: din acestea a

„tradus” Cartea lui Mormon, pe care Smith a publicat-o în anul 1830. A continuat să aibă revelaţii pe tot parcursul vieţii şi a adunat în jurul său un grup dedicat de credincioşi adevăraţi. întrucât era deseori obligat să se mute, a creat o armată de apostoli permanent pregătiţi să lucreze pentru cuvântul său şi chiar să moară pentru el. Smith a fost împuşcat în cele din urmă de o mulţime furioasă din Carthage, Illinois, în 1844, dar nu înainte de a suscita atât devotamentul, cât şi ura a zeci de mii de oameni. Interesant este că mormonismul nu a

dispărut odată cu uciderea profetului şi fondatorului său, ci a continuat să se dezvolte chiar şi în faţa unor opoziţii şi persecuţii virulente. Adepţii săi asupriţi din toate părţile s-au îndreptat spre vest, în Salt Lake City, Utah, care încă nu era stat, pentru a construi un nou Sion în sălbăticie. Astăzi, biserica mormonă are un număr estimat de şase milioane de membri în întreaga lume şi este una dintre religiile cu cea mai rapidă creştere, cu misionari care sunt răspândiţi pe tot globul. în plus, a dat naştere la aproximativ 50 de ramuri disidente, cea mai mare fiind Biserica Reorganizată a lui Isus Cristos a Sfinţilor din Zilele din Urmă.

Mormonismul este important pentru teza acestei cărţi, deoarece ne oferă prilejul de a investiga empiric naşterea unei religii relativ noi şi de a-i studia dezvoltarea de-a lungul generaţiilor următoare. Biserica mormonă a fost transformată dintr-un cult radical persecutat în vremea formării sale în apărătorul actual al unei
noi ortodoxii. Mormonii credincioşi sunt

9

consideraţi muncitori şi foarte morali: nu

9

consumă băuturi alcoolice, cafea sau

ceai şi nu fumează. Sunt modele de virtuti tradiţionale

morale şi sunt foarte patrioţi. Mormonismul este cea mai nativistă dintre religiile americane, deoarece s-a dezvoltat şi s-a adaptat la condiţiile de frontieră, atrăgând noi colonişti care soseau din Europa. în plus, a găsit un loc în planul divin pentru amerindieni şi pentru noul continent, lucruri care nu se găsesc în Biblie.

Ne putem întreba următoarele lucruri: a fost fondatorul mormonismului un profet divin? A primit vreo revelaţie de la Dumnezeu sau a fost un impostor inteligent, un paranoic şi un şarlatan, după cum l-au acuzat criticii din vremea sa?

Viaţa şi faptele lui Joseph Smith au fost amplu cercetate şi documentate atât în epoca sa, cât şi în prezent. Există istorii oficiale ale bisericii, inclusiv propria relatare a lui Smith despre activitatea şi misiunea sa.[1] Dar există şi biografii critice, bazate pe cercetări minuţioase, multe dintre ele scrise de specialişti mormoni sau foşti mormoni. Am în vedere în special lucrările lui Fawn Brodie, Ernest Taves, Jerald şi Sandra Tanner şi E.D. Howe. Următoarea discuţie se

bazează în cea mai mare parte pe biografiile scrise de aceştia.[2] Cercetători şi istorici care au publicat studii sceptice au fost excomunicaţi din biserica mormonă, inclusiv Fawn Brodie şi Tanners (la cererea lor), iar asupra disidenţilor sunt exercitate diferite alte forme de presiune.

Istoria şi traducerile oficiale ale bisericii au fost adesea modificate, intercalate şi chiar fabricate de către liderii religioşi pentru a conserva credinţa. Acest lucru este oarecum analog cu ce s-a întâmplat în dezvoltarea istorică a dogmei creştine.

Joseph Smith a avut începuturi destul de umile. Familia sa şi-a schimbat domiciliul de mai multe ori în căutarea unui trai mai bun. S-a mutat din Vermont în vestul New Yorkului în 1816 şi a trăit acolo în timpul construcţiei şi deschiderii Canalului Erie. Atmosfera perioadei era încărcată puternic de o efervescenţă spirituală constantă. Interesele religioase neînfrânate au generat culte bizare.

Ann Lee (1736—1784) susţinuse că este Cristos reîncarnat. A predicat celibatul şi curăţenia şi a ajutat la întemeierea comunităţilor

de shakeri în coloniile americane. Shakerii au apărut la mijlocul secolului al XVIII-lea în Anglia în rândul Societăţii Prietenilor. Grupul era cunoscut sub numele de „quakeri tremurători”, din cauza manifestărilor fizice ale înflăcărării spirituale, în special în timpul slujbelor publice. Shakerii pledau pentru o viaţă fără posesiuni private, pentru separarea de lume şi pentru egalitatea sexuală. Ann Lee susţinea că a primit o revelaţie care proclama că elementul matern al duhului lui Cristos a înviat în ea. A emigrat în statul New York în 1774. După moartea sa, au fost înfiinţate mai multe comunităţi de shakeri.

[3] Acest cult credea în natura dublă a divinităţii: [3] principiul masculin a apărut în Isus, iar cel feminin în Mama Ann Lee. întrucât predica celibatul, grupul în cele din urmă a dispărut.

După revoluţia americană, şi-au făcut apariţia o mulţime de lideri spirituali. Isaac Bullard, îmbrăcat doar cu un brâu din blană de urs, a condus un grup de „pelerini” şi a susţinut iubirea liberă şi o formă primitivă de comunism; considera că spălatul este un păcat şi purta aceeaşi îmbrăcăminte timp de ani de zile. Jemima Wilkinson, care credea că este Cristos şi că nu va cunoaşte

moartea, le spunea adepţilor ce să facă cu ajutorul revelaţiilor primite de la Dumnezeu. Abel Sargent primea la rândul său revelaţii şi vorbea cu îngerii. A călătorit într-un turneu prin statul New York în 1812, cu 12 apostoli femei, afirmând că poate învia morţii şi predicând că, dacă suntem evlavioşi, am putea trăi fără mâncare. Pe măsură ce statul era inundat de valuri după valuri de treziri spirituale, au apărut o mulţime de vindecători prin credinţă, de propovăduitori ai Bibliei şi de evanghelişti. A existat şi o recrudescenţă a interesului pentru credinţele şi practicile oculte.

Joseph Smith şi-a început cariera ca „necromant”, „ghicitor” şi „vânător de comori”. El şi tatăl său au încercat să-şi câştige existenţa ajutând oamenii să descopere comori pierdute, pentru care au folosit o formă de radiestezie. Tatăl lui Joseph folosea o nuieluşă de divinaţie. Existau zvonuri că în zonă ar fi ascunse o comoară indiană, aurul spaniol şi mine de argint. Metoda principală de vânătoare a comorilor folosită Joseph era o „piatră de divinaţie”, care semăna cu ghicitul într-un glob de cristal. Smith susţinea că poate vedea lucruri privind în piatră. Interesant este că acesta a fost pus sub

acuzare şi judecat în 1826, la vârsta de 21 de ani, pentru că ar fi „o persoană turbulentă şi un impostor”. A fost condamnat pe baza mărturiilor obţinute, inclusiv a recunoaşterii proprii că practică arte magice, farmece şi incantaţii. Săpăturile sale nu aveau nici un rezultat: când clienţii săi credeau că au găsit ceva, comoara se afunda şi mai adânc. Dar totul s-a schimbat când a descoperit marea comoară: Cartea lui Mormon.

Joseph Smith a susţinut că, la data de 21 septembrie 1823, când avea 17 ani, i-a apărut un înger pe nume Moroni şi i-a dezvăluit unde se aflau plăcile de aur. Acestea fuseseră îngropate pe dealul Cumorah, nu departe de casa lui. Pornind de la traducerea textului aflat pe ele, Smith a produs Cartea lui Mormon. Mult mai târziu în viaţă, în scrierile sale autobiografice, Smith avea să susţină că a avut o revelaţie şi mai veche, la

vârsta de 14 ani, de data asta chiar peste drum de casa lui, într-o dumbravă numită acum „dumbrava sacră”. În această revelaţie, Smith spune că două personaje „ale căror strălucire şi slavă întreceau orice descriere” stăteau deasupra lui în aer. El le-a întrebat căreia dintre numeroasele confesiuni

concurente ar trebui să i se alăture, iar răspunsul a fost următorul:

> Mi s-a răspuns că nu trebuie să mă alătur nici uneia dintre ele [...] că: „Ei se apropie de Mine cu buzele lor, dar inimile lor sunt departe de Mine; ei propovăduiesc ca doctrine poruncile oamenilor, având o formă de evlavie, dar ei neagă puterea ei”.[3]

Această revelaţie s-a dovedit a fi o bază pentru a justifica întemeierea unei noi religii.

Astăzi, se pot vizita Palmyra şi Manchester, New York, pentru a vedea diferitele locuri ale revelaţiilor lui Smith. Biserica mormonă a cumpărat casa lui Joseph Smith, terenul din jurul dealului Cumorah (unde a fost ridicată statuia unui înger), „dumbrava sacră” şi alte repere şi lea transformat în altare mormone. Mii de mormoni merg în pelerinaj în zonă. Cu toate astea, nu ai cum să nu fii uimit de credinţa că mărturia lui Joseph despre propriile revelaţii este adevărată. Nu avem dovezi coroborante că Smith a avut vreo viziune pe deal sau în dumbravă sau că, în cazul în care a avut, este rodul intervenţiei divine. Asemenea altor mărturii ale profeţilor şi misticilor, relatările sale sunt pur subiective şi lipsite de martori.

La începutul secolului al XlX-lea, partea de vest a oraşului New York era plină de tumuli indieni, iar locuitorii albi din regiune au speculat pe marginea originii lor. Joseph Smith a oferit o soluţie complet fantezistă. El a susţinut că plăcile de aur pe care le-a dezgropat se aflau în pământ din anul 421 e.n. Descrise într-o perioadă în care civilizaţia egipteană era intens explorată atât de americani, cât şi de europeni, aceste plăci fuseseră gravate cu caractere „egiptene reformate”. Ele dezvăluiau că amerindienii descind din două rămăşiţe ale triburilor pierdute ale lui Israel (Efraim şi Manase) şi din tribul lui Iuda, care au părăsit Orientul Mijlociu şi au navigat pe ape spre lumea nouă în anul 600 î.e.n. Existau două popoare principale, iarediţii de la Turnul Babei şi mai târziu nefitii şi lamanitii din

Ierusalim. Iarediţii, care au ajuns primii, s-au răspândit pe întregul continent american şi au construit aşezări mari. După mai multe generaţii, s-au distrus reciproc din cauza mândriei şi păcatelor lor. Nefiţii şi lamaniţii, descendenţi ai profetului Lehi, au fugit din Israel înainte de invazia babiloniană. Şi aceştia s-au răspândit pe cuprinsul continentului. Lamaniţii „căzuseră în

necredinţă”. Pielea lor a devenit „întunecată la culoare şi dezgustătoare” şi, în cele din urmă, i-au ucis pe nefiţii sârguincioşi şi evlavioşi. Conform acestei versiuni a istoriei, Cristos a vizitat America în anul 34 e.n., iar după înviere şi înălţare s-a arătat nefitilor şi a făcut minuni.

Cartea lui Mormon are în vedere mântuirea indienilor şi o nouă revelaţie pentru a completa Biblia. Moroni, ultimul nefit rămas şi fiul lui Mormon, este cel care a adunat poveştile profeţilor poporului său şi le-a scris pe plăcile îngropate. Acelaşi Moroni, de data asta înger, este cel care l-a vizitat pe Joseph în 1823 şi în anii următori. Abia în 1827 i s-a permis lui Joseph să intre în posesia plăcilor.

întrebarea este dacă relatarea lui Smith poate fi considerată adevărată. De unde a primit Joseph Smith Cartea lui Mormon? Povestea sa pare să fie o invenţie, deoarece nu a fost confirmată de cercetările arheologice sau antropologice. Nu există dovezi independente şi verificabile în favoarea existentei triburilor menţionate sau a provenienţei lor din Orientul Mijlociu.

în perioada lui Joseph Smith se credea în general că triburile de amerindieni sunt înrudite cu triburile

pierdute ale lui Israel. Mulţi critici ai lui Joseph Smith au subliniat că o carte cu o teză similară a fost publicată în 1825 de către Ethan Smith la Poultney, Vermont. Cartea se numeşte *A View of the Hebrews* şi susţine la rândul său originea ebraică a indienilor. Comentatorii au arătat mai multe analogii textuale între Cartea lui Mormon şi *A View of the Hebrews.* Cel mai probabil, Smith era familiarizat cu astfel de opinii, deoarece erau destul de răspândite în secolul al XlX-lea.

Adepţii Bisericii lui Isus Cristos a Sfinţilor din Zilele din Urmă (biserica mormonă) susţin însă că, asemenea Bibliei, Cartea lui Mormon este cuvântul lui Dumnezeu şi că lui Joseph Smith i sa dat misiunea s-o traducă de pe vechile plăci din aur. Apostolul mormon Orson Pratt scria în 1851:

> Cartea lui Mormon susţine că e o istorisire de inspiraţie divină scrisă de o succesiune de profeţi care au locuit în vechea Americă. [...] Această carte trebuie să fie adevărată sau falsă. Dacă este adevărată, reprezintă unul dintre cele mai importante mesaje transmise vreodată de Dumnezeu omului. [...] Dacă este falsă, reprezintă una dintre cele mai viclene, mai rele, mai neruşinate şi mai bine ticluite şarlatanii concepute vreodată pe această lume. [...] Natura

> mesajului din Cartea lui Mormon este de asa natură încât, în cazul în care e adevărat, nimeni nu poate fi mântuit dacă îl respinge.[4]

Deşi biserica mormonă consideră Cartea lui Mormon cuvântul revelat al lui Dumnezeu, istoricilor actuali le este greu să aibă aceeaşi abordare. Există multe afirmaţii contradictorii şi neîntemeiate referitoare la originea acestui text. Potrivit mărturiei lui Joseph, mai întâi a fost vizitat de Moroni la 21 septembrie 1823. îngerul i-a apărut după ce s-a aşezat în pat:

> Un personaj a apărut la marginea patului meu, stând în aer. El purta o mantie amplă, de un alb minunat. Era un alb care întrecea orice văzusem vreodată pe pământ. [...] Mi-a fost teamă; dar frica m-a părăsit de îndată. El m-a chemat pe nume şi mi-a spus că era un mesager trimis la mine din prezenţa lui Dumnezeu şi că numele lui era Moroni; că Dumnezeu avea o lucrare pe care să o fac eu; şi că numele meu va fi ţinut de bine şi de rău printre toate naţiunile, neamurile şi limbile
>
> [...]. El a spus că a fost depozitată o carte, scrisă pe plăci de aur, cuprinzând o relatare despre foştii locuitori ai acestui continent şi despre originea lor.

> De asemenea, a spus că plenitudinea nepieritoarei Evanghelii era cuprinsă în această carte, aşa cum a fost dată de către Salvator vechilor locuitori; de asemenea, că erau două pietre montate în arcuri de argint – şi aceste pietre, ataşate unei platoşe, constituiau ceea ce se numeşte Urimul şi Tumimul. [...] Şi posesiunea, şi folosinţa acestor pietre erau ceea ce făceau „văzătorii” în vechime sau în vremurile trecute; şi [...] Dumnezeu le pregătise în scopul traducerii cărţii.[5]

Smith că a fost avertizat să nu arate nimănui nici plăcile şi nici pietrele Urim şi Tumim, căci altfel va muri. (Acest lucru ne aduce aminte de avertismentul lui Moise fată de fiii lui Israel de a nu urca niciodată pe Muntele Sinai, locul în care sălăşluia Iahve, altfel vor cădea la pământ fără suflare.) Moroni a revenit de două ori în noaptea aceea. A doua zi, Smith a mers să lucreze la câmp, dar de vreme ce arăta palid la faţă, tatăl său i-a spus să se întoarcă acasă. Pe drum, Smith s-a urcat pe un gard şi a căzut fără simţire. Să fi avut o criză epileptică, aşa cum s-ar putea să i se fi întâmplat lui Pavel sau lui Mahomed? Moroni i-a apărut din nou şi i-a spus să-i zică tatălui său, pe care îl chema tot Joseph Smith, ce s-a întâmplat. Tatăl

său i-a spus lui Joseph că trebuie să facă ceea ce i-a cerut îngerul. Ambii părinţi credeau în evenimente supranaturale şi chiar în vrăjitorie, iar tatăl său avea multe viziuni şi vise paranormale; prin urmare, amândoi trebuie să fi fost foarte receptivi la mărturiile fiului lor. Joseph a spus că a mers pe dealul Cumorah în fiecare an timp de patru ani până când, în cele din urmă, a fost informat de înger că poate lua plăcile.

Potrivit studiului lui Ernest Taves despre Joseph Smith, există şi alte relatări ale acestor evenimente. Tatăl lui Joseph i-a spus unui vecin, Parley Chase, că, în momentul în care Joseph s-a apropiat prima dată de plăci, îngerul Moroni nu era prezent, ci „o fiinţă asemănătoare cu o broască râioasă, care s-a transformat în om”. Parley Chase susţinea că „aceştia nu spuneau aproape niciodată două poveşti asemănătoare”.[6] Un alt critic a afirmat că povestea scripturilor de aur începuse ca o „speculaţie”, adică pentru profit; altul a spus că intenţionau să folosească profiturile obţinute din vânzarea cărţii pentru a-şi continua afacerea cu dezgroparea comorilor; iar altul a declarat că, atunci când Joseph s-a întors la plăci un an mai târziu cu soţia lui, o „mulţime de diavoli” scrâşneau şi

ţipau la el.

După ce unul dintre primii adepţi, Philastus Hurlburt, a părăsit biserica, a adunat un număr mare de mărturii defăimătoare despre Smith de la vecinii şi prietenii săi, precum şi de la foşti mormoni. în 1834, materialul strâns în acest fel a fost publicat într-o carte editată de E.D. Howe şi intitulată *Mormonism Unveiled.* Volumul conţine o declaraţie a lui Peter Ingersoll, care susţine că în 1827 se afla în relaţii strânse de prietenie cu
Joseph Smith, care i-ar fi spus lui Ingersoll, într-o notă plină de umor, următoarea poveste. Se afla cu familia la cină şi a fost întrebat ce are sub haină. „Aşa că le-am spus pe un ton foarte serios că este Biblia de Aur.”[7] Spre surprinderea sa, familia l-a crezut. Oricine se uită la ea, avertiza el, va cădea secerat. „Acum”, l-a informat Joseph pe Ingersoll, „i-am păcălit pe fraieri şi voi continua distracţia”[8]. Ingersoll spune mai departe:

> Cu toate astea, mi-a spus că nu are o astfel de carte şi credea că nu a existat niciodată o aşa carte, totuşi mi-a zis că a mers de fapt la Willard Chase, pentru a-i cere să-i facă un cufăr, în care ar putea să-şi pună Biblia aurie. Dar, cum Chase nu a vrut, şi-a construit singur o cutie

din şindrile şi a pus-o într-o faţă de pernă, permiţând oamenilor numai so ridice şi să o atingă prin faţa de pernă.[9]

Această poveste este confirmată de Willard Chase. Mormonii au răspuns că, din cauza invidiei şi ostilităţii, au fost inventate tot felul de
poveşti despre Smith, adică lumea îl persecuta.

De unde ştim că Joseph Smith a fost vizitat de Moroni? Nu avem decât mărturia lui. S-a amăgit singur sau a inventat întreaga poveste? Şi odată ce a devenit publică, a fost atât de inspirat de credulitatea celor din jur, încât a continuat înşelăciunea? Fawn Brodie speculează că Joseph Smith a început ca un „clarvăzător bucolic”, folosind tehnici rudimentare de magie specifice

zonei şi perioadei în care trăia, şi că abia ulterior, după ce a atras adepţi, şi-a dezvoltat aptitudinile de profet-predicator.

Din câte ne putem da seama, Joseph Smith a fost un om afabil, cu o înfăţişare impresionantă, charismatic pentru cei atraşi de ideile lui şi, de asemenea, cu o imaginaţie bogată. Daniel Hendrix, care locuia la Palmyra la în acea perioadă, îl descrie astfel:

A fost un bun vorbitor şi ar fi fost potrivit pentru discursuri electorale, dacă ar fi avut pregătirea necesară. Era cunoscut printre tinerii cu care umblam drept un mincinos de primă mână. N-am cunoscut niciodată un om mai ignorant decât Joe, dar care să aibă o imaginaţie atât de bogată. Nu putea spune niciodată o întâmplare obişnuită din viaţa sa fără a împodobi relatarea cu lucruri închipuite; totuşi, îmi amintesc că fusese cuprins de mâhnire într-o zi când bătrânul Parson Reed i-a spus lui Joe că va ajunge în iad din cauza obiceiului său de a minţi.[10]

După cum am văzut, Smith a fost judecat şi condamnat pentru înşelăciune. Din fericire, avem un dosar al procesului din 20 martie 1826. Mai mulţi martori au declarat cum proceda. Joseph se uita într-o pălărie în care avea o piatră de divinaţie, susţinând că poate găsi comori pierdute. Doi martori, Arad Stowell şi A. McMaster, au spus că au mers să-l vadă pe arestat (Joseph Smith) pentru a se convinge de priceperea sa, dar că „au plecat dezgustaţi, observând cât de palpabilă e înşelăciunea”[11]. în opinia lor, Smith pretindea că poate să discearnă obiecte aflate la distanţă, ţinând o piatră albă la soare sau la lumina unei lumânări, dar a declarat că în acel moment nu poate privi în pălărie

fără să-l doară ochii. în această privinţă, Smith nu diferă de ghicitorii sau clarvăzătorii din ziua de azi, care pretind că văd lucruri aflate departe şi că posedă puteri paranormale.

De asemenea, avem mărturia socrului lui Joseph Smith, Isaac Hale, din Armonia, Pennsylvania, despre cariera lui Smith. Joseph voia să se căsătorească cu Emma Hale. Peter Ingersoll a mers cu Smith pentru a-l ajuta să mute mobilierul Emmei din Harmony în statul New York. Potrivit relatării sale, tatăl Emmei i-a reproşat lui Smith că i-a furat fiica. „îţi petreci timpul săpând după comori; pretinzi că te uiţi într-o piatră şi astfel încerci să înşeli oamenii.”[12] Ingersoll povesteşte că Joseph a plâns, recunoscând că nu poate să ghicească în pietre şi că afirmaţiile sale anterioare sunt false. De asemenea, a promis că va renunţa la astfel de obiceiuri.

Când vine vorba despre relatări referitoare la fenomene paranormale, oculte sau bazate pe revelaţie, trebuie să ne punem următoarea întrebare: pe cine să credem? Să acceptăm mărturiile celor aproape o sută de vecini şi foşti prieteni din Palmyra şi Harmony, Pennsylvania, adunate de Hurlburt? Fără îndoială, mulţi se opuneau din

start lui Joseph Smith din cauza procesului şi condamnării sale şi a faptului că perspectiva sa religioasă era neortodoxă. Trebuie să recunoaştem că profeţii sunt deseori neapreciaţi în oraşul natal. Cu toate astea, Howe a publicat mai multe declaraţii ale unor oameni care atestau practic faptul că familia Smith nu era privită în regiune cu ochi buni. Mărturiile lor dau de înţeles că Joseph Smith şi familia sa aveau un „caracter discutabil”, angajându-se în scheme „dubioase” pentru a face bani.

Toate dovezile par să susţină ipoteza potrivit căreia Smith s-a inspirat din magia folclorică şi a îmbinat cu abilitate artele oculte cu interpretarea biblică. A folosit nuieluşe de divinaţie, pietre de divinaţie şi magie rituală încă de la începutul carierei sale, dar aura magiei nu l-a părăsit pe tot parcursul vieţii. Asemănarea dintre Joseph Smith şi mediumii sau clarvăzătorii moderni este evidentă. A pretins nu numai că are revelaţii divine, ci şi că posedă puteri şi înzestrări paranormale unice. A trezit într-o asemenea măsură ispita transcendenţei în cei din jurul său, încât i-a inspirat să-l urmeze şi, de fapt, să clădească o nouă religie. Afinitatea strânsă dintre magie şi religie sau, mai

exact, dintre magician şi profet este evidentă mai ales în primele etape ale dezvoltării mormonismului. Şi asta deoarece, pentru a-şi creşte imaginea, Smith pare să folosească arta magiei şi să se bazeze pe cunoştinţele sale elementare despre metodele de înşelăciune. Perspectiva sa ontologică asupra lumii este cu siguranţă asemănătoare cu cea a vrăjitorilor şi a clarvăzătorilor. Eforturile sale anterioare de descoperire a comorilor s-au dovedit inutile şi nu i-au adus prea mulţi bani. O schimbare profundă în viaţa lui a avut loc atunci când şi-a transformat presupusele talente paranormale într-o nouă religie, iar acest lucru a avut un efect uriaş nu numai asupra sa, ci şi asupra celor care l-au urmat în noua aventură.

t

Un autor lipsit de generozitate ar conchide că cea mai profitabilă etapă din viaţa lui Smith a fost inventarea Cărţii lui Mormon, care i-a adus avantaje uriaşe, l-a transformat în profet- predicator şi, în cele din urmă, în martir.

A existat vreo dovadă coroborantă

care să susţină originea divină a Cărţii lui Mormon? înaintea textului cu revelaţiile lui Joseph Smith, avem mărturia unui total de 11 persoane:

> Fie cunoscut tuturor naţiunilor, neamurilor, limbilor şi popoarelor la care va ajunge lucrarea că noi, prin harul lui Dumnezeu Tatăl şi al Domnului nostru Isus Cristos, am văzut plăcile care conţin această cronică, care este o cronică a poporului lui Nefi şi, de asemenea, a lamaniţilor, fraţii lor şi, de asemenea, a poporului lui lared, care au venit din turnul despre care s-a vorbit. Şi, de asemenea, noi ştim că au fost traduse prin harul şi puterea lui Dumnezeu, căci glasul Lui ne-a spus-o nouă; de aceea, noi ştim cu siguranţă că această lucrare este adevărată. Şi noi, de asemenea, mărturisim că am văzut inscripţiile care sunt pe plăci; şi ele ne-au fost arătate prin puterea lui Dumnezeu, şi nu a omului. Şi noi declarăm în cuvinte chibzuite că un înger al lui Dumnezeu, a coborât din cer şi a adus şi a pus în faţa ochilor noştri, astfel că noi ne-am uitat şi am văzut plăcile şi inscripţiile de pe ele; şi noi ştim că prin harul lui Dumnezeu Tatăl şi al Domnului nostru Isus Cristos noi am văzut şi depunem mărturie că aceste lucruri sunt adevărate. Şi este minunat în ochii noştri. Cu toate acestea, glasul Domnului ne-a poruncit să

depunem mărturie despre aceasta; de aceea, ca să ne supunem poruncii lui Dumnezeu, noi depunem mărturie despre toate aceste lucruri. Şi noi ştim că, dacă suntem credincioşi lui Cristos, ne vom curăţa veşmintele de sângele tuturor oamenilor şi vom fi găsiţi fără pată la scaunul de judecată al lui Cristos şi vom locui veşnic cu El în ceruri. Şi onoarea să fie a Tatălui, şi a Fiului, şi a Duhului Sfânt, care este un Dumnezeu. Amin.

Oliver
Cowdery
David
Whitmer
Martin Harris

Fie cunoscut tuturor naţiunilor, neamurilor, limbilor şi popoarelor la care va ajunge această carte că Joseph Smith Jr., traducătorul acestei lucrări, ne-a arătat plăcile despre care s-a vorbit şi care se aseamănă cu aurul: şi atâtea foi câte numitul Smith a tradus, noi cu adevărat le-am avut în mână; şi noi, de asemenea, am văzut inscripţiile de pe ele, toate câte erau arătau ca lucru din vechime şi de o lucrătură neobişnuită. Şi despre aceasta noi depunem mărturie în cuvinte chibzuite, că numitul Smith ni le-a arătat, căci noi le-am văzut şi le-am ridicat şi ştim cu siguranţă că numitul Smith a avut plăcile despre care am

vorbit. Şi noi ne dăm numele lumii întregi spre a mărturisi lumii ceea ce am văzut. Şi noi nu minţim, Dumnezeu depunând mărturie despre aceasta.

Christian Whitmer Hiram Page Jacob Whitmer Joseph Smith, Sen. Peter Whitmer, Jun. Hyrum Smith John Whitmer Samuel H. Smith

Am putea afirma că mărturiile anterioare sunt satisfăcătoare? Trei oameni au văzut plăcile într-o viziune şi opt membri ai familiei se pare că au confirmat existenţa lor. Isaac Hale, socrul lui Smith, susţinea „că toată (aşa-numita) «Carte a lui Mormon» este o născocire prostească, bazată pe minciuni şi ticăloşii, concepută pentru speculaţie şi cu dorinţa de a-i păcăli pe creduli şi pe neavizaţi, astfel încât cei care au fabricat-o să poată trăi pe seama celor care sunt înşelaţi”[13]. Lucy Harris, soţia lui Martin Harris, avea să spună mai târziu că Harris a intrat în afacerea cu Biblia de Aur pentru a face bani, deşi „credea că Joseph poate vedea în piatra lui orice doreşte”[14].

Acum trebuie să ne întrebăm ce anume din psihologia credincioşilor îi face să accepte drept autentică ceea ce pare să fie o vădită născocire şi să renunţe la toate standardele inteligenţei

critice. Să fi fost Smith, de exemplu, o personalitate atât de convingătoare, încât adepţii săi nu au putut să- şi dea seama că e un om viclean şi un actor desăvârşit? Există vreun mecanism psihologic care le dizolvă credincioşilor orice filtru critic şi îi face să înghită tot ceea ce li se oferă? Există vreo nevoie pe care tind s-o satisfacă? Există vreun lucru în mediul cultural care îi face receptivi la doctrinele mitologice? Sau foamea psihologică este atât de intensă, încât blochează orice îndoială care ar putea apărea în legătură cu poveştile incredibile pe care le auzeau?

Joseph Smith profetul

Următoarea etapă a poveştii lui Joseph Smith este fascinantă. Avem aici un „impostor” cunoscut ca atare, cu o aparentă „tulburare de personalitate”, încercând să-şi convingă un cerc apropiat de rude (să fi avut vreun complice printre ele?) şi de prieteni. Este fără îndoială dificil să se formuleze un diagnostic clinic pentru cineva care a murit cu peste un secol în urmă. Fawn Brodie consideră că Smith ar fi putut suferi de „pseudologie fantastică”.[15] Ea o citează pe psihiatra Phyllis Greenacre, pentru a arăta că impostorii celebri nu

sunt mincinoşi obisnuiti, ci oameni cu conflicte intense. Citând-o pe Greenacre în continuare, ea vede în astfel de oameni o luptă între două tendinţe puternice: una de impostură puternic asertivă şi calculată şi una adesea rudimentară şi slab închegată, din care s-a dezvoltat impostorul. Se pare că asupra impostorului se exercită o presiune extraordinară şi continuă de a-şi trăi fantezia, ceea ce ar putea lua forma unui delir, deşi poate exista o anumită conştientizare automată că ideile exprimate nu sunt adevărate. Impostorul are un anumit simţ al realităţii, fiind mai ales atent să nu fie depistat. Dar, în general, simţul realităţii specific unei astfel de persoane este afectat.

Marii impostori se bazează pe „fanteziile omnipotente”. Ei sunt invariabil histrionici, absolut dependenţi de prezenţa unui public. „Impostura”, scrie Greenacre, „nu poate fi susţinută decât dacă există sprijin emoţional din partea cuiva care crede în ea şi o alimentează”. Pare să aibă la bază un anumit grad de interacţiune umană şi de influentă socială.

Această caracterizare ar putea să se

aplice în cazul anumitor lideri politici, escroci din domeniul economic, guru şi impostori de diferite tipuri. Impostorul hrăneşte fanteziile adepţilor săi cu promisiuni şi se apără cu eficienţă împotriva detectării. Adepţii, la rândul lor, îi acordă bani, putere, adulare şi chiar venerare religioasă. Acest lucru nu face decât să alimenteze mai departe eul impostorului. Nu există cale de întoarcere. După săvârşirea unei şarlatanii, succesul său este de asa natură, încât nu mai poate spune că totul e o făcătură. Impostorul poate chiar să creadă pe jumătate sau pe deplin că posedă puteri speciale sau că a fost ales să îndeplinească o misiune unică. Impostura, dacă are succes, se alimentează singură, căpătând practic viaţă proprie: se transformă într-o reţea de minciuni şi subterfugii. La un moment dat, şarlatania poate duce la o imagine distorsionată despre sine, la megalomanie şi corupţie. Să ne imaginăm cazul unui om sărac şi needucat care are în taină îndoieli cu privire la propriile aptitudini şi descoperă că, dacă joacă rolul de profet, multe persoane se vor lăsa înşelate şi îi vor atribui puteri supraomeneşti. Imaginea de sine poate fi atât de dependentă de acest lucru, încât are

nevoie de asigurări constante, motiv pentru care continuă să adauge noi elemente la construcţia fantastică. Dacă examinăm scrisorile şi jurnalele lui Joseph Smith, ne dăm seama că acesta pare să fi ajuns să creadă în a Doua Venire a lui Isus, considerând evenimente obişnuite din propria viaţă în termeni apocaliptici.[16]

Dar ce se poate spune despre persoanele aflate în cercul său imediat care îi acceptă iluzia, ştiind de criticile aduse acestuia şi de carenţe sale de caracter? Sunt atât de orbiţi de magnetismul său, de charisma sa şi de importanţa pe care a dobândit-o, încât reuşesc să-şi înfrâneze îndoielile? Viaţa lor este atât de legată de a lui, încât nici pentru ei nu mai există cale de întoarcere? Şi ce se poate spune despre următorul cerc de admiratori pe care îi atrage? Cât de conştienţi sunt de ce se petrece? Cât de mult cred? Poate impostorul să fie atent la fiecare lucru sau există fisuri în armura sa? Oare adepţii săi sunt atraşi în această mascaradă, trecând cu vederea trăsăturile sale comice, pentru că obţin putere şi influenţă? în timp, mesajul impostorului poate ajunge departe, dincolo de cercul său imediat, format din cunoştinţe, acoliţi şi adepţi iniţiali.

Aflându-se la distanţă, acestor noi convertiţi ar putea să le fie greu să evalueze dacă afirmaţiile sale sunt sau nu adevărate. în jurul unei astfel de personalităţi se poate dezvolta un aer de mister în mare parte exagerat, dar care îi obligă în continuare pe oameni să urmeze orice fel de poruncă. Acest fenomen nu e întâlnit numai în cazul liderilor religioşi, ci şi în cel al marilor generali, cum ar fi Alexandru cel Mare şi Napoleon, care şi-au condus oamenii la moarte în luptă, sau al figurilor politice, precum Hitler şi Stalin. Chiar dacă se dovedesc a fi persoane demonice, pe care lumea le urăşte, legiunile lor le adorau fără rezerve.

Am citat 11 martori care au afirmat adevărul revelaţiei lui Joseph Smith. Cât de sigură este mărturia lor? Aceştia nu spun că ar fi citit plăcile de aur, care fuseseră gravate cu „litere egiptene reformate”. (Cam în aceeaşi perioadă, marele lingvist francez Champollion încerca să descifreze cheia pietrei de la Rosetta, şi astfel să traducă demotica egipteană şi textele hieroglifice.) Nici nu s-a făcut vreun efort pentru a determina dacă plăcile fuseseră traduse corect în engleză de către Joseph Smith: o sarcină dificilă, din moment ce textele egiptene erau încă indescifrabile.

Martorii nu spun decât că au văzut plăci de aur. Oare acest lucru confirmă autenticitatea Cărţii lui Mormon? Smith ar fi

putut să fabrice[5] cu uşurinţă presupusele plăci.

Dacă le-a ţinut ascunse şi a permis să fie privite numai în fugă, atunci s-ar putea să nu fi fost examinate niciodată cu atentie şi în mod critic.

J >

După ce Joseph şi-a anunţat „descoperirea” în 1827, lumea din zona Palmyrei a început să fie tot mai interesată de mesajul conţinut acolo. Joseph s-a apucat apoi să traducă plăcile. La fel ca Mahomed, acesta şi-a dictat principalele revelaţii, iar soţia lui, Emma, a fost primul scrib. Joseph îşi aşeza piatra magică peste ochi, îşi acoperea capul cu o pălărie şi dicta. Pentru primele 116 pagini de traducere, Joseph s-a folosit şi de o platoşă pe care a numit-o „Urim şi Tumim” (menţionată în Biblie) şi care ar fi fost găsită odată cu plăcile. Joseph nu a lăsat-o niciodată pe Emma să se uite la plăci. Ea a spus că Joseph nu consulta plăcile în timp ce dicta şi că ea crede în autenticitatea lor. (Emma a fost o figură tragică, pentru că a rămas alături de el până când a fost ucis, chiar şi după ce şi-a luat mai multe

soţii. După moartea lui Joseph, Emma a refuzat să-l urmeze pe Brigham Young şi a rezistat până când fiul ei putea prelua Biserica Reorganizată.) Aparent, chiar şi tatăl lui Joseph credea că Dumnezeu vorbeşte prin fiul său.

Al doilea scrib al lui Smith a fost Martin Harris, un fermier de succes care locuia aproape de Joseph. Harris a devenit un devotat convins. În procesul de traducere, Smith se aşeza în spatele unei perdele improvizate dintr-o pătură, cu plăcile aşezate în cutie lângă el sau învelite într-o pânză de in pe o masă. Citea cu voce tare presupusul conţinut al plăcilor şi scribii treceau pe hârtie tot ce dictează. Joseph nu cunoştea arta scrisului, deşi avea o imaginaţie foarte dezvoltată şi ştia textul biblic. La fel ca în cazul lui Mahomed, prietenii şi rudele s-au întrebat cum un om lipsit de educaţie ar putea să producă o astfel de carte, iar răspunsul nu putea fi decât acela că a fost ajutat de inspiraţia divină.

Martin Harris a fost intrigat de descoperirea plăcilor şi, mai târziu, a contribuit financiar la publicarea manuscrisului. Intr-o scrisoare recent descoperită şi adresată lui William W. Philips la 23 octombrie 1830, Harris descrie relaţia sa cu Smith şi procesul

de traducere. El spune că Joseph „a găsit nişte ochelari de argint uriaşi odată cu plăcile, i-a pus într-o pălărie veche şi, pe întuneric, citeşte plăcile”. A avut vreodată îndoieli cu privire la autenticitatea Cărţii? Soţia acestuia, Lucy Harris, a protestat cu amărăciune că Harris a fost înşelat, că i-a dat bani lui Joseph şi că şi-a neglijat ferma, care era destul de prosperă. Harris i-a cerut lui Joseph să-l lase să vadă plăcile, dar Joseph a refuzat cu fermitate să facă acest lucru. Lui Harris i s-a permis să le ridice de mai multe ori în cutia lor şi a calculat că greutatea acestora era între 18 şi 23 de kilograme. Nu i s-a permis niciodată să deschidă cutia sau să le examineze direct, deşi a semnat declaraţia prin care atestă că a văzut plăcile.

Apoi, Harris i-a cerut lui Joseph o transcriere a unora dintre inscripţii, iar Joseph a acceptat în cele din urmă să le copieze de pe plăci şi să i le dea. Harris le-a dus profesorului Charles Anthon, un clasicist de la Universitatea Columbia, New York. Istoria oficială a bisericii spune că Anthon a atestat autenticitatea caracterelor de pe hârtie, afirmând că sunt „cu adevărat egiptene, caldeene, asiriene şi arabe” şi că traducerile sunt „corecte”. Acest lucru este ciudat,

deoarece e foarte puţin probabil ca Anthon să fi putut citi în egipteană, caldeeană sau asiriană, o mare parte din aceste limbi nefiind încă descifrate la vremea respectivă. Harris a spus că, în timpul vizitei sale la Anthon, profesorul a scris mai întâi un certificat pentru a atesta exactitatea traducerii. însă când era gata să plece, Anthon a întrebat de proveniența simbolurilor. Când Harris i-a spus că au fost dezvăluite de un înger al Domnului, Anthon a luat certificatul înapoi şi l-a rupt. Anthon l-a rugat să-i aducă plăcile de aur pentru a le traduce, iar Harris i-a spus că acest lucru e strict interzis. Anthon a răspuns: „Nu pot citi o carte pecetluită”. Când Harris îi povestea detaliile discuţiei sale cu Anthon, Joseph răsfoia Biblia şi ajunsese la Isaia 29:11-12:

> Drept aceea, orice descoperire este pentru voi ca graiurile dintr-o carte pecetluită. Dacă le dai cuiva care ştie carte şi-i zici: „Citeşte”, el îţi răspunde: „Nu pot, căci ea este pecetluită”. Şi dacă o dai cuiva care nu ştie carte şi-i zici: „Citeşte”, el îţi va răspunde: „Nu ştiu carte”.[17]

Harris a rămas uimit, deoarece credea că Joseph a împlinit cu adevărat o profeţie. Ce logică întortocheată!

Harris era acum dispus să-şi rişte ferma pentru a finanţa Biblia de Aur.

După ce a aflat că numele său era folosit pentru autentificarea Cărţii lui Mormon, profesorul Anthon a negat acest lucru şi a declarat într-o scrisoare datată 17 februarie 1834 că „întreaga poveste despre faptul că m-am pronunţat cu privire la inscripţia mormonă că ar fi «hieroglife egiptene reformate» este complet falsă”. Mai departe, spune că a ajuns la concluzia că cineva încearcă să perpetueze „un act de înşelăciune împotriva erudiţilor” sau o „schemă pentru a-l lăsa pe fermier fără bani”.[18] Cu toate astea, declaraţiile lui Anthon nu l-au abătut pe Harris de la calea pe care pornise. Mai târziu, după ce a fost publicată Cartea lui Mormon, Anthon a spus că Harris l-a vizitat din nou, aducând un exemplar pe care a încercat să i-l vândă. Când Anthon a refuzat să-l cumpere, Harris a cerut permisiunea de a-i lăsa cartea oricum. Anthon i-a spus din nou lui Harris că a fost victima unei „înşelăciuni” şi l-a sfătuit să aducă un magistrat şi să examineze cutia care conţine plăcile de aur. Harris a răspuns că „blestemul lui Dumnezeu” s-ar abate peste el dacă ar face asta, dar, în cele din urmă, a susţinut că va deschide cufărul dacă

Anthon ar lua blestemul lui Dumnezeu asupra sa. Anthon a spus că va face acest lucru. Apoi Harris a plecat, dar Anthon nu a mai văzut niciodată plăcile.[19]

O copie a foii date lui Anthon la prima vizită a fost descoperită într-o veche Biblie de familie. Este clar că materialul de acolo nu are nimic de-a face cu scrierea egipteană, caldeeană, asiriană şi arabă, ci erau pur şi simplu ideograme fără sens. Martin Harris era dispus să se agaţe de orice dovadă posibilă că traducerea lui Joseph Smith e autentică, aşa că nu a acceptat obiecţiile lui Anthon.

Harris a cerut să ia acasă la el prima parte a manuscrisului tradus (116 pagini), în mod evident pentru a-şi împăca soţia sceptică. Manuscrisul a dispărut şi nu a mai putut fi găsit. Să-l fi ascuns sau distrus de furie doamna Harris? Smith a fost nevoit astfel s-o ia de la capăt. Dacă vechea traducere ar fi fost găsită, iar cea nouă nu ar fi semănat, compararea celor două versiuni ar fi arătat că e vorba de o fabricaţie. Smith a conceput un pretext: i-a spus lui Harris că va începe o traducere complet nouă. Traducerea anterioară, l- a informat el, a fost doar o prescurtare, iar acum va oferi o

istorisire mai detaliată. Harris a acceptat această explicaţie. Acum nu mai putea să spună nimeni că cele două versiuni nu se potrivesc, în cazul în care prima avea să fie descoperită. Cât de naiv trebuie să fi fost Harris! Acum era ferm convins că textul are o origine divină. Joseph Smith nu avea să mai dea traducerea nimănui până când nu îi va face o copie.

După ce auzise despre descoperirea plăcilor, şi-a făcut apariţia şi Oliver Cowdery, a treia persoană care va nota ce dictează Smith. Cowdery, văr de gradul trei cu Smith, se născuse tot în Vermont. S-a împrietenit cu Joseph şi s-a oferit să ajute la munca de transcriere. Cowdery era un fierar de 22 de ani şi învăţător. Se pare că fusese impresionat de purtarea lui Joseph şi avea încredere în puterile sale, deşi, mai târziu în viaţă, Cowdery a recunoscut că a avut îndoieli cu privire la felul în care Joseph putea să traducă prin intermediul pietrei de divinaţie, fără ca plăcile să fie la vedere. Uneori, Joseph nici măcar nu se prefăcea că foloseşte piatra, ci pur şi simplu închidea ochii şi dicta. Joseph Smith producea prima versiune, scrisă de Cowdery, care apoi o citea pentru a vedea dacă trebuiau făcute corecturi.

Lucrau într-un ritm rapid. Cowdery nu punea puncte sau virgule, ci scria pur şi simplu ce îi dictează Joseph. Abia zeţarul din Palmyra a fost cel care i-a dat cărţii o formă gramaticală adecvată. David Whitmer, un prieten al lui Cowdery, a urmărit la rândul său procesul de traducere. Asemenea lui Cowdery, el a susţinut ulterior că „prin darul şi puterea lui Dumnezeu a fost tradusă Cartea lui Mormon, şi nu prin vreo putere omenească”[20]. Cowdery şi Whitmer au afirmat, de asemenea, că au văzut plăcile.

La un moment dat, în perioada 1828-1829, cariera lui Joseph Smith a suferit o transformare radicală. Nu mai era interesat pur şi simplu să transcrie plăcile de aur şi nici nu intenţiona să le mai publice sub formă de carte pentru a obţine profit (în prima ediţie, Joseph Smith era numit
„proprietar şi deţinător”), aşa cum plănuise iniţial. Joseph a început acum procesul de clădire a unei noi biserici, deoarece se pare că îi făcuse pe Harris, pe Cowdery, pe Whitmer şi pe alţii să creadă că are o legătură atât de strânsă cu divinul, încât a decis să întemeieze o nouă preoţie aaronică. Trebuie să fi fost uimit de credulitatea discipolilor săi iniţiali şi de faptul că aceştia considerau

că mesajul său are o origine divină. Martin Harris avea atât de mare încredere în Joseph, încât era dispus să-i furnizeze toţi banii necesari pentru a-şi finanţa eforturile. În această perioadă, Smith şi familia lui erau strâmtoraţi financiar, iar acest prieten recent descoperit le-a oferit sprijin. Harris a fost de acord să pună ipotecă pe ferma sa pentru 3.000 de dolari, în vederea tipăririi a 5.000 de exemplare din Cartea lui Mormon; mai târziu a trebuit să vândă o parte din teren pentru a achita restanţele. Entuziasmul şi adularea lui Cowdery şi Whitmer erau, de asemenea, evidente.

Există vreo lecţie importantă de învăţat despre întemeierea unei noi credinţe religioase? Unele suflete sărmane sunt atât de uşor de înşelat, încât dau de bunăvoie totul celui care pretinde că e profet divin şi îşi interpretează rolul cu măiestrie. Poate ceva latent din personalitatea lor a fost alimentat de Joseph şi astfel au fost încurajaţi să creadă şi să spere că fac parte din cercul său interior şi că vor ocupa un loc special în planul divin. El l-a botezat şi hirotonit pe Oliver Cowdery, care la rândul său a făcut acelaşi lucru pentru Joseph. La scurtă vreme după aceea, în noul grup de preoţi au mai

intrat David şi Peter Whitmer, Hiram şi Samuel Smith, iar mai târziu Martin Harris şi alţii. După ce s-a rupt de biserică, Whitmer a povestit că Joseph îşi exprimase deja dorinţa puternică de a fi liderul unei noi biserici: a abandonat piatra de divinaţie şi a început să rostească revelaţii ca şi cum ar fi venit direct de la Dumnezeu. Noua lui vocaţie era acum clar stabilită şi a început să atragă numeroşi adepţi.

Ce putem înţelege din mărturia lui Harris, Cowdery şi Whitmer că au văzut plăcile de aur? Joseph le-a refuzat în mai multe rânduri această oportunitate, dar, în cele din urmă, şi-a dat seama că va avea probleme de credibilitate dacă nu va arăta plăcile altora. Astfel, le-a spus că le vor vedea dacă vor da dovadă de suficientă credinţă s şi, mai târziu, i-a condus în pădure să se roage.

După câte se pare, Joseph Smith exercita o influenţă aproape hipnotică asupra adepţilor săi: Cowdery şi Harris erau prinşi în vraja sa. Mai târziu, Cowdery avea să spună că Joseph posedă o „putere misterioasă” de nepătruns. Acesta părea să aibă o înţelegere intuitivă a celor din jurul său, ceea ce i-a făcut să considere că are puteri paranormale şi le-ar putea citi gândurile. Să fi avut o personalitate atât de puternică, încât putea să exercite

uneori un efect hipnotic, făcându-i pe adepţii săi să aibă viziuni? Atât Whitmer, cât şi Cowdery au relatat că, în timp ce erau adânciţi în rugăciune, au zărit o lumină strălucitoare în aer şi un înger s-a oprit înaintea lor. îngerul avea în mâini plăcile şi a început să întoarcă foile una câte una, astfel încât să se poată vedea gravurile. Vocea i-a informat că plăcile au fost descoperite şi traduse prin puterea lui Dumnezeu. între timp, Harris îi lăsase pe ceilalţi să se roage singuri. Joseph s-a dus după el. Ni se spune că aceeaşi viziune a avut-o şi Harris, care a strigat: „E îndeajuns; e îndeajuns; ochii mei au văzut". Interesant este că, potrivit ziarului local, cei trei martori au relatat ulterior versiuni oarecum diferite ale propriilor viziuni. Să fi fost un efect al puterii credinţei sau doar al imaginaţiei? Să fi avut halucinaţii? Să le fi stimulat cumva Joseph viziunile? De ce nu a arătat plăcile nimănui în timpul traducerii sau după aceea? întrucât plăcile sunt atât de cruciale şi de sfinte, de ce nu au fost păstrate? De ce au dispărut? Am discutat într-un capitol anterior despre lipsa de credibilitate a declaraţiilor martorilor oculari. în cazul în care există o înclinaţie puternică de a crede, oamenii îşi pot imagina că au văzut

aproape orice.

Ceilalţi opt martori care au atestat existenţa plăcilor erau prieteni ai lui Joseph sau membri ai familiei, inclusiv fraţii săi şi tatăl său. Potrivit unor relatări ulterioare, cei opt erau adânciţi fără întrerupere în rugăciune şi în exerciţii spirituale. Joseph a scos în cele din urmă o cutie în care s-ar afla plăcile, deschide capacul şi cei aflaţi de faţă se uită înăuntru, dar nu pot vedea nimic. Conform mărturiei lor, după încă două ore de rugăciune intensă, au reuşit să vadă plăcile. Să fi avut loc un fel de isterie colectivă contagioasă? Mărturiile directe pot fi influenţate dacă stării de credinţă i se permite să afecteze puterea de observaţie. Oare au ajuns să creadă că au văzut plăcile de aur în urma unei anticipări şi a unei dorinţe uriaşe a-şi arunca ochii asupra acestor obiecte atât de venerate, sau în urma unei halucinaţii determinate de epuizare?

Să fi fabricat Joseph Smith nişte plăci contrafăcute (lucru uşor de realizat) pe care le-a aşezat într-o cutie şi apoi le-a permis adepţilor săi să arunce o privire scurtă înăuntru? Unii martori vorbesc despre greutatea, dimensiunea şi textura

metalică a plăcilor. În orice caz,

indiferent dacă au existat sau nu, plăcile, în cele din urmă, au dispărut: Joseph i-a informat pe toţi că îngerul care li s-a arătat le-a dus înapoi în ceruri!

Din câte putem reconstitui, avem următorul scenariu: (1) Joseph a refuzat oricui accesul direct la plăci în timpul procesului de traducere sau ulterior, sub pedeapsa cu moartea, inspirând astfel frică. (2) Apoi, susţine că, în cele din urmă, a permis celor 11 martori să vadă plăcile sau să aibă o viziune a lor, dar nu a existat vreun moment în care cineva să le răsfoiască în detaliu. (3) Joseph nu a citit direct plăcile în timp ce erau transcrise. (4) Când nu a mai fost nevoie de ele, au dispărut. Să fi fost o şarlatanie?

Doi dintre martorii iniţiali, Cowdery şi Whitmer, au fost mai târziu excomunicaţi din biserică de către Joseph Smith. Martin Harris, cel de-al treilea martor, a părăsit ulterior biserica în urma unei dispute cu Smith, pe care l-a acuzat de „minciună şi licenţiozitate”. Intr-un ziar editat de Smith, liderii mormoni i-au acuzat la rândul lor pe Harris şi pe alţii că se fac vinovaţi de „înjurături, înşelăciune, escrocherie, consum de băuturi alcoolice şi de toate tipurile de

depravare”[21]. În acelaşi an, Cowdery l-a acuzat pe Joseph de „adulter, minciună şi propovăduirea unor doctrine mincinoase”. Whitmer susţine că

„toţi cei opt martori care trăiau atunci[5] (cu excepţia celor trei Smith) au părăsit” biserica. Cowdery şi Whitmer au fost atacati de Smith şi de alţi lideri mormoni şi acuzaţi că s-au „unit cu o bandă de falsificatori, hoţi, mincinoşi şi escroci de cea mai joasă speţă pentru a-i înşela şi lăsa pe sfinţi fără proprietate”[22].

Harris era extrem de nestatornic. Se spune că s-a convertit la diferite secte (quakeri, restauraţionişti, baptişti, universalişti, prezbiterieni, mormoni şi shakeri), schimbându-şi frecvent poziţia religioasă. Mai târziu, a acceptat cartea sfântă a shakerilor *(A Holy, Sacred, and Divine Roii and Book,* publicată în 1843) ca fiind inspirată divin. Shakerii credeau că Cristos şi-a făcut cea de-a doua apariţie pe pământ sub forma lui Ann Lee. Interesant este că, asemenea Cărţii lui Mormon, cartea sfântă a shakerilor are o secţiune în care opt martori susţin că au văzut un înger sfânt stând în picioare pe acoperişul unei case cu preţioasa carte în mână. Martin Harris a ajuns să creadă cu atâta convingere în shakerism, încât a spus că mărturia sa

în favoarea acestei secte este mai mare decât în cazul Cărţii lui Mormon.[23] Prima sotie a lui Harris a divorţat la câţiva ani după ce acesta şi-a ipotecat ferma. Cea de-a doua soţie s-a mutat la Salt Lake City, la fel cum a făcut şi Harris în ultima parte a vieţii sale. Nu şi-a retras niciodată mărturia anterioară despre originea divină a Cărţii lui Mormon, şi nici Cowdery sau Whitmer; de fapt, Harris şi Cowdery au fost ulterior reprimiţi în biserică.

Cel mai probabil, Cartea lui Mormon este produsul mai multor surse care au influenţat imaginaţia bogată a lui Joseph Smith. Conţine multe contradicţii şi inexactităţi. George D. Smith subliniază faptul că încorporează multe fragmente luate direct din versiunea regelui Iacob a Bibliei, deşi sunt deseori folosite în context istoric greşit. Mai mulţi profeţi ai Vechiul Testament (de exemplu, Maleahi şi Isaia) apar mai devreme decât perioada în care au trăit. Nefiţii ar fi ajuns din Ierusalim în America în jurul anului 600 î.e.n., dar pasaje veterotestamentare ale unei epoci mai târzii sunt plasate într-un interval de timp greşit. În plus, surse

neotestamentare apar în context veterotestamentar. Smith nu se dădea în vânt după detalii, iar imaginaţia sa a adăugat din plin la datele istorice.[24]

Teza principală a Cărţii lui Mormon (că America a fost întemeiată de popoarele evreieşti din Orientul Mijlociu şi că Isus a vizitat continentul american) nu a fost confirmată de nici o probă ştiinţifică, deşi mormonii au depus eforturi mari în acest sens. Dovezile arheologice care ar indica existenţa popoarelor nefit, iaredit sau lamanit sunt inadecvate. Dacă ar fi existat cu adevărat astfel de civilizaţii, asa cum susţine Joseph Smith, unele dintre artefactele lor ar fi fost descoperite până acum. Pe de altă parte, arheologii şi antropologii consideră că explicaţia cea mai probabilă pentru prezenţa amerindienilor este aceea că au venit din Asia printr-o punte de gheaţă formată în Strâmtoarea Bering cu aproximativ 30.000 de ani în urmă şi s-au stabilit în America de Nord şi de Sud. Smith comite multe alte erori: de exemplu, spune că indienii foloseau cai şi fabricau otel cu mult înainte de a apărea pe continentul american. Potrivit lui Smith, Cartea lui Mormon a fost scrisă de mai mulţi profeţi. Cu toate astea, Ernest Taves a demonstrat prin

stilometrie faptul că diferitele părţi ale Cărţii lui Mormon (şi mai târziu ale Cărţii lui Avraam) nu au mai mulţi autori, ci au fost probabil scrise de aceeaşi persoană.[25]

Mulţi mormoni devotaţi, atunci când se confruntă cu astfel de discrepanţe, răspund într-un mod similar celor care cred că Biblia este cuvântul lui Dumnezeu: fac apel la credinţă, pretind că, de fapt, Cartea lui Mormon este o „alegorie inspirată” sau spun că nu doresc să pună la îndoială „tainele”.

Crearea unei noi biserici

Există atât de multe greşeli în povestea lui Joseph Smith despre originea divină a Cărţii lui Mormon, încât nu putem fi decât uimiţi de credulitatea cu care cei din jurul său i-au acceptat mărturia. Dar nu sunt primii care au fost înşelaţi: modele psihologice similare au fost cel mai probabil repetate în alte culte de lideri spirituali care şi-au folosit talentele pentru a-şi induce în eroare discipolii şi pentru a recruta noi adepţi. Noua Biserică a Sfinţilor din Zilele din Urmă înfiinţată de Smith s-a dezvoltat rapid. Pe măsură ce se întâmpla asta, Smith a fost practic alungat din vestul New Yorkului. Căpătând brusc notorietate în urma publicării Bibliei de

Aur, a început să atragă adepţi, dar şi adversari şi duşmani, care au susţinut că Biblia de Aur e un produs al „fraudei, blasfemiei, credulităţii şi scamatoriei”. în interval de o lună, Smith a ajuns să aibă 40 de adepţi, dar pentru fiecare persoană pe care o boteza, exista o alta care îşi amintea că a fost judecat şi condamnat pentru înşelăciune şi care îl acuza că este profet mincinos. Fawn Brodie a observat cu multă perspicacitate că Smith a folosit persecutarea mormonilor în avantajul său. După ce a devenit martir, misiunea lui a căpătat o importanţă suplimentară pentru cei care au crezut în el, deoarece li s-a acordat un rol special în biserica pe care o crea. Dăduse naştere cu multă ingeniozitate unui nou popor ales, care ar fi putut să lupte cu înflăcărare pentru a-i convinge pe alţii de originea divină a revelaţiilor. Smith nu a apelat la erudiţi sau la intelectuali, ci la oameni de rând asemenea lui: simpli şi fără educaţie sau instruire formală. Cei mai mulţi erau dedicaţi avansării pe scara socială.

Majoritatea credincioşilor au fost nevoiţi să se mute în Kirtland, Ohio, unde Sidney Rigdon, conducătorul unei alte biserici, şi întreaga sa congregaţie au fost convertiţi la noua religie. Primii critici ai mormonismului au speculat că

Smith nu a scris Cartea lui Mormon, susţinând că a fost un plagiat bine elaborat şi că Rigdon ştia de asta de la bun început. Inamicii săi nu puteau să creadă că acest om fără carte a fost cel care a compus-o. Se zvonea că un alt manuscris nepublicat scris de Solomon Spaulding cu două decenii mai devreme prezenta o descriere generală similară cu cea conţinută în Cartea lui Mormon. Cel puţin, unele persoane care citiseră manuscrisul lui Spaulding susţineau că există asemănări izbitoare şi au afirmat că Smith s-ar fi

inspirat de acolo. Această teorie, deşi interesantă, nu a fost confirmată, deoarece manuscrisul respectiv nu a ieşit la iveală, deşi un alt manuscris de Spaulding a fost descoperit mai târziu. Mormonii neagă orice asemănare între Cartea lui Mormon şi prezumtivul manuscris. Unii autori au afirmat de atunci că au găsit similarităţi între Manuscript Story de Spaulding şi Cartea lui Mormon. Vernon Holley spune că lucrarea lui Spaulding ar putea să fi reprezentat sursa de inspiraţie a Cărţii lui Mormon.[26]

în orice caz, Joseph Smith s-a concentrat acum pe dezvoltarea talentelor sale de predicator-profet în Kirtland. A reuşit să sădească în public

o convingere plină de pasiune şi practic îl electriza cu vocea sa puternică şi elocventă. Oamenii spuneau că are un simţ al umorului plin de viaţă, dar că dă dovadă de demnitate şi se comportă *ca şi cum* ar fi cu adevărat un profet al lui Dumnezeu. De asemenea, au început să circule poveşti despre capacitatea sa de a vindeca sau exorciza. Postul, privarea de somn, incantaţiile şi cântatul constituiau adesea un preludiu pentru revelaţiile de grup în Templul din Kirtland. La fel ca Isus şi alţi „vindecători prin credinţă”, Joseph a constatat că unor persoane care cred în mesajul său le-ar putea fi refăcută starea de sănătate. În unele cazuri, simptomele isterice de origine psihosomatică păreau că se potolesc. Nu avem cum să ştim dacă aceşti oameni erau sau nu vindecaţi definitiv, însă veştile despre tămăduirile miraculoase au dus la alte convertiri. Să-şi fi luat Joseph acum rolul de profet atât de în serios, încât nu îşi dădea masca jos nici în faţa soţiei sale, Emma? Oamenii spuneau că e înconjurat de „vrajă şi câştig”.

Smith a instituit o hegemonie de la bun început. Deşi biserica pe care a clădit-o avea o structură birocratică şi exista o largă participare laică la

conducerea afacerilor sale şi la propovăduirea noii evanghelii, Smith a rămas stăpânul său absolut. A trebuit să recurgă în mod constant la noi revelaţii şi porunci de la Dumnezeu – „Aşa spune profetul!” – pentru a pune lucrurile în ordine. El le inventa de obicei pentru a rezolva probleme practice din cadrul bisericii. Interesant este că Smith călca pe urmele lui Moise şi Mohamed, care şi-au convins adepţii că se află în comunicare cu Dumnezeu.[5]

Ezra Booth, unul dintre primii convertiţi mormoni, mărturiseşte cum, la început, „farmecul iluziei şi falsităţii” îşi „înfăşurase mantia-i neagră în jurul său”. Dar în curând a ajuns la concluzia că revelaţiile lui Smith nu sunt de origine divină, ci reprezentau doar soluţii umane la problemele cu care se confruntau. De multe ori, profeţiile sale nu se împlineau, le contraziceau pe altele anterioare şi purtau semnele slăbiciunii şi răutăţii umane, uneori mascând interesele lui Smith. însă Joseph ajunsese deja să fie numit profet, clarvăzător, revelator şi traducător, iar atunci când vorbea „prin Duhul”, se considera că „vine direct din gura Domnului”. Când spunea că aşa trebuie

să fie, aşa rămânea. De exemplu, doi bătrâni ai bisericii discutau dacă o găleată cu apă ar deveni mai grea prin punerea unui peşte viu în ea. După o vreme, Smith a decis: „Ştiu prin duh că nu va fi mai grea”. Booth observă că, dacă apela la un experiment, orice persoană putea să hotărască pe cont propriu dacă Profetul a fost influenţat de un duh adevărat sau fals. Smith susţinea cu tărie că

numai el poate primi porunci sau revelaţii pentru întreaga biserică.[3] La un moment dat, potrivit lui Booth, în Kirtland şi-a făcut apariţia o femeie care susţinea că are darul profeţiei. Ea a intrat în graţiile unora dintre bătrâni şi a fost întâmpinată cu bucurie de Rigdon. Smith a considerat că îi „încalcă” domeniul sacru şi a fost înlăturată din mijlocul lor.[27]

Nu voi relata aici întreaga istorie ulterioară a lui Joseph Smith şi a bisericii pe care a creat-o, ci voi oferi numai o expunere sumară. Este cu adevărat o poveste dramatică şi incredibilă. Biserica timpurie cerea dedicare totală din partea membrilor săi. La Kirtland, Joseph a avut o nouă revelaţie importantă, care a devenit cunoscută sub numele de „Legea consacrării”: bunurile şi proprietăţile

urmau să fie consacrate bisericii. Astfel, s-a stabilit o formă de existenţă în comun. Acest lucru a adus bisericii noi surse de finanţare şi de îmbogăţire.

însă Kirtland nu avea să fie pământul făgăduinţei sau noul Sion, astfel încât mormonii s-au mutat din nou spre vest şi au înfiinţat comunităţi în Independence şi în Far West, Missouri, care se aflau atunci la frontiera de vest a Statelor Unite. între timp, au izbucnit disensiuni în rândurile bisericii, iar Smith a fost acuzat de adulter. în 1832, o mulţime l-a târât pe Smith dintr-o casă în care locuia şi l-a uns cu catran, după care l-a acoperit cu fulgi. Sidney Rigdon a primit acelaşi tratament. In mijlocul unor astfel de tensiuni, dezvoltarea noii biserici nu a fost o sarcină uşoară. Totuşi, biserica a continuat să crească, atrăgând constant noi credincioşi. Printre ei se afla Brigham Young, un tânăr entuziasmat de doctrinele proclamate. Potrivit lui Ernest Taves, Young avea un mare talent administrativ, lucru avantajos pentru dezvoltarea eficientă a bisericii.[28] Young, de asemenea, „vorbea în limbi", fapt interpretat de ceilalţi ca un semn că era „pătruns de Sfântul Duh".

În 1833, în Missouri locuiau deja peste o mie de mormoni. Extrem de

harnici, adepţi ai unei noi evanghelii neobişnuite şi aparent blasfematoare, cu o atitudine de clan, chiar fanatici, au fost consideraţi periculoşi de către ceilalţi. Conflictul a izbucnit din nou. Adjunctul guvernatorului statului, Lilburn Boggs, ulterior ajuns guvernator, a condus un grup înarmat împotriva mormonilor. A existat vărsare de sânge de ambele părţi, în condiţiile în care mormonii s-au înarmat şi s-au apărat. Peste tot erau critici şi detractori extrem de vocali. Philastus Hurlburt, pe care l-am citat deja, fusese excomunicat din biserică şi a devenit un duşman acerb al bisericii. A făcut cercetări în
[3]
trecutul lui Joseph şi a publicat mărturii critice la adresa acestuia. Hurlburt l-a acuzat pe Smith că este escroc şi şarlatan şi că întreaga Carte a lui Mormon nu e decât un fals. Smith l-a dat în judecată, a câştigat, iar lui Hurlburt i s-a ordonat să-şi înceteze activitatea timp de şase luni şi să plătească o amendă de 300 de dolari. Mormonii au negat toate criticile şi acuzaţiile, atribuindu-le „lucrării diavolului”.

Criticile detaliate şi îndoielile sceptice legate de sinceritatea lui Joseph Smith nu i-au afectat pe cei

atraşi de vraja sa şi de biserică. S-ar părea că cea mai sigură cale de a spori o mişcare revoluţionară sau religioasă este atacul. Acest lucru o aduce în centrul atenţiei, iar criticile şi defăimările par să-i atragă la noua credinţă pe cei nemulţumiţi, marginalizaţi sau dezamăgiţi. Cu toate că atacurile pot provoca suspiciune şi antipatie sau chiar ură în cadrul populaţiei generale, există persoane care încep să nutrească simpatie şi dorinţa de a susţine noua mişcare. Pentru acele fiinţe umane deja profund ataşate de cauză, defăimarea nu poate decât să ajute la întărirea mentalităţii de asediu şi să producă o conturare mai accentuată a nucleului dur al credincioşilor. *Noi* suntem poporul ales. *Ei* ne urăsc şi caută să ne distrugă. *Noi* vom lupta cu mai multă dăruire şi convingere pentru credinţele noastre. Aşa pare să se fi întâmplat cu adepţii oprimaţi şi hărtuiti ai lui Smith.

Intre timp, Smith a căpătat un alt statut pentru cei care considerau că are o misiune divină: nu mai era un simplu vânător de comori sau traducător al Bibliei de Aur, ci căpetenia unor batalioane de bărbaţi, femei şi copii dispuşi să asculte de orice poruncă a sa. Cine ştie în ce fel a fost stimulat orgoliul

deja supradimensionat al lui Smith când şi-a dat seama că poate să controleze destinul a mii de fiinţe umane şi să le dea sens vieţii. Toate lucrurile care au dus până aici fuseseră produsul fanteziei sale şi erau acum acceptate ca adevăr evanghelic de către membrii bisericii pe care a întemeiat-o.

Oare Smith avea nevoie, asemenea altora, de aprobare constantă? Tânjea după o întărire pozitivă a propriului comportament? Este posibil să fi fost motivat în acest fel? înclinaţiile psihosexuale ale unei persoane sunt foarte complexe şi greu de pătruns. Se zvonea de ceva vreme că are relaţii extraconjugale chiar şi cu soţiile altora. Se pare că Joseph trecea dintr-o aventură în alta. Deşi aceste acte erau în general discrete, au început să apară mai multe plângeri din partea soţilor şi fraţilor cu privire la indiscreţiile lui Joseph. Vom reveni în scurt timp la subiectul poligamiei, deoarece a devenit o problemă arzătoare în cadrul bisericii.

Povestea de început a bisericii mormone este plină de conflicte şi de pericole. Permanent persecutaţi şi expulzaţi din cauza opiniilor lor eretice, cei mai mulţi mormoni s-au mutat din Missouri, unde nu erau doriţi, în Illinois, unde existau deja numeroşi adepţi.

Mormonii au fost iniţial bine primiţi în acest stat, unde s-au adunat pentru a primi protecţie. Aici au început să-şi construiască Sionul, iar în 1839 au rebotezat Commerce, un mic oraş din Illinois, în Nauvoo, care, potrivit lui Smith, este un termen ebraic care se traduce prin „plantaţie frumoasă”. Mormonii, neobosiţi în munca lor, au pornit la reconstruirea oraşului, urmând planurile arhitecturale ale lui Smith. Pe măsură ce oraşul se dezvolta şi prospera, misionarii mormoni din Marea Britanie s-au dovedit a fi extrem de eficienţi. Astfel, s-a înregistrat un aflux de noi convertiţi care au fost trimişi în Statele Unite prin eforturile lui Brigham Young, care s-a folosit de un fond special pe care l-a înfiinţat pentru a ajuta la plata călătoriilor. în această perioadă, Smith a dezvoltat o teocraţie închisă, susţinută de o miliţie, iar el s-a autointitulat locotenent-general al Legiunii Nauvoo. Avea ambiţii politice grandioase.

Tot în această perioadă, structura bisericii a avut parte de elaborări suplimentare. Fawn Brodie descrie noi practici religioase care au fost introduse şi consacrate de Smith.[29] Multe dintre acestea erau similare cu cele practicate de francmasoni. Ritualurile secrete

ţinute în Templu presupuneau spălarea şi ungerea unor părţi ale corpului. în plus, mormonilor li s-a poruncit să poarte întotdeauna un veşmânt ritualic special, prevăzut cu simboluri masonice ce aveau rolul să îi protejeze împotriva răului. Şi mai erau şi alte simboluri şi ceremonii specifice francmasoneriei, precum şorţul masonic.

Ritualurile Templului Mormon Secret au transformat biserica într-un cult initiatic. Aceste ceremonii erau legate de noile teorii urzite de Smith despre viaţa de apoi. După moarte, spunea el, sufletul unei persoane este transportat în lumea duhurilor, unde aşteaptă Ziua Judecăţii. Cu toate astea, numai acele suflete care se afiliaseră bisericii mormone puteau atinge cel mai înalt nivel din regatul ceresc. Dar sufletele din trecut, care nu au trăit suficient de mult pentru a primi Evanghelia lui Mormon, puteau fi eliberate din lumea duhurilor prin intermediul botezului unei persoane în viaţă în numele unei alte persoane decedate. în consecinţă, orice mormon ar putea
să-şi salveze rudele sau prietenii care nu mai sunt în viată sau chiar să le fie de folos unor mari figuri din trecutul istoric.

În Salt Lake City există în prezent

documente cu date genealogice despre sute de milioane de persoane decedate. Multe dintre ele au fost, se pare, salvate (fără permisiune) prin botezuri post-mortem. Acest ritual poate părea ciudat celor care nu sunt mormoni, dar poate că nu este cu mult mai ciudat decât euharistia creştină, unde sângele şi trupul lui Cristos sunt consumate, sau decât obiceiurile dietetice mozaice. Dacă există consacrarea unui profet, nenumărate generaţii de credincioşii vor îndeplini fără reţinere practici ciudate doar din convingerea că urmează poruncile divinităţii.

Mormonismul îi atrăgea pe colonişti din prerie şi de la frontierele Americii probabil pentru că era o religie indigenă, legând Vechiul şi Noul Testament de continentul virgin. Nu numai că avea un loc pentru pieile roşii, ci vorbea, totodată, despre un nou pământ al făgăduinţei (în vestul Americii) şi pretindea că Grădina Edenului se aflase în apropiere de Independence, Missouri. Toate ingredientele erau nesofisticate, limbajul religiei era accesibil, şi profetul său se născuse în America. Cât de frumos se împletea cu mediul înconjurător!

Poligamia Problema poligamiei a ieşit la iveală în timpul perioadei Nauvoo. Zvonurile că mormonii aflaţi la conducerea bisericii adoptaseră o astfel de practică au devenit publice. Fawn Brodie a oferit o listă a soţiilor lui Smith: era vorba despre 49 de femei care fuseseră „pecetluite profetului”, multe dintre ele căsătorite în continuare cu alti bărbaţi.[30] Brodie spune că lista sa este incompletă şi că existau mult mai multe femei care nu fuseseră pecetluite în cadrul unei ceremonii. Căsătoriile puteau fi realizate fie „în timp” (în această viaţă), fie „pecetluite în veşnicie”. Căsătoriile acestor femei cu Smith nu erau pur şi simplu numai în această viaţă, ci durau o veşnicie. Dacă soţiile sale erau căsătorite cu alţii, asta se întâmpla numai „în timp”. Multe dintre căsniciile lui Joseph permiteau relaţii sexuale, în vreme ce altele erau doar „pecetluite” pentru el în viaţa de apoi. Pe măsură ce avea tot mai multă putere şi influenţă, Smith a început să îşi ia noi soţii fără nici o rezervă. Alţi lideri ai bisericii, cum ar fi Brigham Young şi Heber Kimball, şi-au luat la rândul lor zeci de soţii.[5]

În Cartea lui Mormon, poligamia a fost interzisă în mod expres. Există însă unele sugestii că, încă din 1831, Smith a avut o revelaţie care anunţa căsătoria pluralistă. În 1843, după mai mulţi ani

de negare a acuzaţiilor de poligamie, Smith a făcut cunoscută o revelaţie explicită care justifică poligamia pe baze biblice. Fusese în mod clar concepută pentru a-i legitima stilul de viaţă. La urma urmei, dacă Avraam, Solomon, David şi vechii patriarhi aveau mai multe soţii, de ce nu şi Joseph Smith şi fraţii săi? Prima lui soţie, Emma, a asistat la multe dintre aventurile pe care le-a avut cu alte femei şi a fost chiar obligată să fie prezentă în timpul ceremoniilor speciale de pecetluire. Ea s-a opus cu vehemenţă acestui comportament. Smith însă a răspuns prin vocea revelaţiei, poruncindu-i Emmei să le „primească pe toate cele care au fost date robului meu Joseph” şi „să stea aproape de robul meu Joseph şi de nimeni altcineva”.[31] Dacă va da dovadă de nesupunere, a avertizat-o el, va fi distrusă. Smith a proclamat apoi o nouă lege:

> Dacă un bărbat ia în căsătorie o fecioară şi doreşte să mai ia încă una, iar prima îşi dă consimţământul, şi dacă se căsătoreşte cu cea de-a doua, iar ele sunt fecioare şi nu sunt promise altuia, atunci el este îndreptăţit; nu poate săvârşi adulter [...], iar dacă are zece fecioare date prin această lege, el nu poate săvârşi adulter, căci ele îi

aparţin.[32]

Această revelaţie nu a fost făcută publică şi a fost chiar ascunsă de cei care trăiau în Nauvoo, deşi a condus la schismă când acest subiect a fost discutat în cadrul consiliului superior al conducătorilor bisericii. Criticii ştiau de doctrina poligamiei şi au acuzat biserica mormonă că încurajează promiscuitatea sexuală. Această problemă a adâncit tensiunile cu publicul larg, mulţi urându-i pe Joseph Smith şi pe adepţii săi extrem de intens. Pentru a demonstra reputaţia scăzută a mormonilor, Ernest Taves citează un preot protestant, W.M. King, care în 1842 scria: „Presupun că Nauvoo este o cloacă perfectă a depravării şi a tuturor ticăloşiilor întâlnite în Sodoma şi Ninive”[33]. Mormonii au fost acuzaţi de toate crimele morale. Antimormonismul începuse să semene cu antisemitismul. întrucât se considera că sunt aroganţi şi plini de mândrie, că sunt dedicaţi fără abatere doctrinelor lor religioase, că practică obiceiuri ciudate şi că au credinţe bizare, mulţi dintre cei care nu erau mormoni nu îi priveau cu ochi buni. Când s-a auzit că aceştia practică poligamia, starea de spirit s-a încins şi mai mult şi se poate să fi constituit

factorul-cheie ce a dus la moartea lui Joseph Smith.

Trebuie să fi existat mai multe forte care au contribuit la decesul prematur al lui Smith. Strânsese mii de suporteri, era comandantul unei armate şi căuta putere politică în statele în care mormonii aveau influentă: s-a declarat chiar candidat la preşedinţie în 1844. A curtat lideri politici, promiţându-le votanţi negri, dar când şi-a declarat candidatura, protecţia lor politică s-a evaporat. Era acuzat că devenise o lege în sine: adepţii săi îi ascultau poruncile orbeşte şi a impus o regulă tiranică ce ameninţa să se extindă în statele învecinate. Unii credeau că Joseph Smith va crea un nou imperiu religios despotic, peste care să domnească el ca împărat-papă. De exemplu, Joseph dorea să separe Nauvoo de sistemul juridic al statului Illinois şi de guvernul federal. Prin urmare, cei care erau responsabili pentru aplicarea legilor Statelor Unite căutau să-l condamne la închisoare şi să desfiinţeze armata aflată sub controlul său.

Un incident care a sporit în mod deosebit iritarea publică a fost distrugerea de către Smith a unui ziar al opoziţiei din Nauvoo. Ziarul fusese fondat de William Law, un mormon

disident, care respingea doctrina poligamiei şi considera că este impropriu ca Smith să fie atât de puternic implicat în afaceri imobiliare. După ce a fost excomunicat, Law s-a dedicat publicării atacurilor la adresa lui Smith, iar ultimul s-a răzbunat prin distrugerea tiparniţei ziarului. Opinia publică s-a întors împotriva lui Smith. A fost acuzat de suprimarea libertăţii presei şi de încălcarea Primului Amendament. Taves observă că, în ultimii săi ani, Smith dădea semne că începuse să piardă contactul cu realitatea.

Sfârşitul se apropia rapid. în 1844, Joseph şi fratele său Hyrum, care se aflase mereu alături de el, au fost duşi la Carthage, Illinois, pentru a aştepta procesul în care li se aduceau mai multe acuzaţii. O gloată furioasă a intrat cu forţa în închisoare şi i-a împuşcat atât pe Joseph, cât şi pe Hyrum. Comunitatea mormonă de la Nauvoo a fost extrem de şocată la returnarea solemnă a trupurilor celor doi. Odată cu moartea liderului şi a profetului, mulţi mormoni au părăsit biserica. Prăbuşirea bisericii a fost evitată de priceperea lui Brigham Young, acest sfânt Pavel al mormonismului. Bineînţeles, această comparaţie nu e tocmai exactă: Pavel a

scris o doctrină, în vreme ce Brigham a administrat; Pavel era ascetic, în vreme ce Brigham se bucura de femei şi era proprietar de terenuri. însă ambii au furnizat noi fundamente propriei sale biserici. Au existat unele dispute legate de succesul lui Joseph, dar Brigham a învins. Mormonismul nu a dispărut, deoarece a fost introdus un nou element: Smith fusese omorât; era un martir, asemenea lui Cristos, şi murise pentru cauza mormonismului. Poporul ales trebuia să fugă acum şi spre vest pentru a construi un nou Sion. Smith era asemenea lui Moise, care nu a ajuns la pământul făgăduinţei, dar fiii săi credincioşi vor ajunge.

La scurt timp după moartea lui Smith, mormonii au plecat din nou şi s-au mutat pe teritoriul statului Utah, unde credeau că vor putea s-o ia de la capăt. Dar dezvoltarea bisericii s-a confruntat cu multe probleme şi s-au ivit nesfârşite conflicte cu guvernul federal. Brigham Young a condus biserica cu o mână de fier. El a proclamat oficial poligamia în 1852, lucru care a înfierbântat şi mai mult spiritele în restul Americii. Liderii bisericii au fost nevoiti să renunţe la ea în 1890, incapabili să reziste presiunilor sistemului federal. Biserica

Reorganizată, un grup mult mai mic şi disident, nu practica poligamia şi, prin urmare, nu a suferit aceeaşi persecuţie.

Astăzi, biserica mormonă este o instituţie puternică foarte bogată şi influentă; se dezvoltă în continuare, trimite misionari pe tot globul (la fel ca primii creştini) şi recrutează noi credincioşi. Biserica s-a transformat dintr-un cult radical şi nonconformist, dispreţuit peste tot, într-o instituţie puternică şi conservatoare, apărătoare a statu-quoului şi a situaţiei socioeconomice. În perioada relativ scurtă de 150 de ani de existenţă, s-a născut, s-a dezvoltat şi s-a maturizat asemenea vechilor religii ale căror origini sunt îngropate într-un trecut nesigur, dar ai căror profeţi sunt însă veneraţi datorită presupuselor lor revelaţii de la Dumnezeu.

Cred că astăzi putem oferi răspunsuri aproape definitive la următoarele întrebări: a fost Joseph Smith un profet autentic, sau doar o fiinţă umană care s-a folosit de „revelaţia divină” pentru propriile scopuri? Oare Smith a primit o revelaţie sub forma Cărţii lui Mormon? Nu există probe concludente în acest sens. Majoritatea dovezilor sugerează că Biblia de Aur a fost creaţia lui Joseph Smith. Mormonul credincios va insista,

desigur, că Joseph a fost profetul lui Dumnezeu, iar Cartea lui Mormon, un produs al revelaţiei. Este aproape imposibil să-l convingi de contrariul acestui lucru, mai ales atunci când credinţa, obiceiul, autoritatea şi tradiţia spun altceva şi mai ales din moment ce religia mormonismului, indiferent care ar fi fundamentul său intelectual, a dezvoltat o nouă tradiţie etnică puternică. A fost inculcată de numeroşi tati şi bunici copiilor şi î ? 3
1 >
nepoţilor lor. Acest sistem de credinţe nu numai că statorniceşte un crez şi o dogmă însuşite de un grup strâns închegat, ci, totodată, le defineşte credincioşilor modul de viată şi le întăreşte
imaginea de popor ales pe care îl aşteaptă un destin special după moarte. Acest lucru este valabil mai ales în cazul mormonilor americani din Utah şi din statele învecinate, dacă nu şi în cel al persoanelor din alte părţi ale lumii, care s-au convertit recent şi care vor lăsa fără îndoială generaţiilor viitoare noua moştenire etnică.

Astăzi, scepticul (fie că este mormon sau nu) este nevoit să pună la îndoială autenticitatea afirmaţiilor lui Joseph Smith. Alte două descoperiri pe care le-

a „tradus” (Cartea lui Avraam şi plăcile Kinderhook) oferă o confirmare suplimentară ipotezei potrivit căreia Smith, deşi aparent convins de rolul său profetic[3], a practicat totuşi înşelătoria.[3]

Cartea lui Avraam

În 1835, Joseph Smith a fost vizitat de Michael Chandler în Kirtland, Ohio. Chandler expunea în întreaga ţară patru mumii egiptene împreună cu mai multe papirusuri care aveau aceeaşi proveniență. Aflând despre reputaţia lui Smith, i-a cerut ajutorul în traducerea vechilor scrieri. Joseph a fost atât de interesat de descoperiri, încât le-a cumpărat şi apoi a declarat că papirusurile conţin scrierile profeţilor evrei Avraam şi Iosif. (în 1837, publicul larg nu ştia de faptul că Champollion reuşise să descifreze hieroglifele egiptene.) Smith a recurs la aceeaşi metodă pe care o folosise anterior. Pretinzând că primeşte inspiraţie de la Dumnezeu, a „tradus” papirusurile şi, în 1842, a publicat materialul sub titlul Cartea lui Avraam. (Nu a mai tradus papirusurile lui Joseph.)

Cartea lui Avraam (parte a Perlei de Mare Preţ) este poate cea mai nefericită parte a întregii literaturi mormone.

Conţine o relatare a creării cosmosului şi speculaţiile lui Joseph cu privire la planete şi stele. Mai conţine şi reflecţii cu privire la originea persoanelor de culoare. Potrivit Cărţii lui Avraam, negrii erau descendenţi ai „coapselor lui Ham”, din sângele canaaniţilor. Se spune că „de la Ham provine această rasă care a păstrat blestemul în ţară”[34]. Negrii se pare că erau meniţi să fie servitorii altor rase. Faraon, împăratul Egiptului, a fost fiul lui Egyptus, fiică a lui Ham. Toţi egiptenii au moştenit pielea neagră şi, în urma acestui blestem, nu aveau dreptul să fie hirotoniţi în preoţia mormonă. Aceste opinii, publicate înainte de Războiul Civil, au sprijinit poziţia sclavagiştilor albi, care căutau o justificare biblică pentru statutul inferior al negrilor.[35]

Am adus în discuţie Cartea lui Avraam pentru că, spre deosebire de plăcile de aur, care au dispărut în mod misterios după traducere, mumiile şi papirusurile pe care Joseph le-ar fi tradus au fost expuse în Kirtland şi Nauvoo. În perioada în care Joseph a publicat Cartea lui Avraam, egiptologia era încă la începuturi. Dar se dezvolta rapid. După moartea lui Joseph, în 1860, facsimilele egiptene tipărite în Cartea lui Avraam au fost traduse de egiptologi

şi s-a observat că diferă complet de versiunea lui Smith. Cercetătorii au arătat că papirusurile erau suluri funerare ce făceau parte din Cartea respiraţiilor, o versiune revizuită a Cărţii mortilor. Aceste suluri erau îngropate frecvent împreună cu persoanele decedate şi se găseau în mii de morminte egiptene ale perioadei; ele se refereau la zeii Maat, Osiris şi Isis.

Mai târziu, specialistul Arthur Mace de la Muzeul Metropolitan de Artă a afirmat că traducerea lui Smith este „o adunătură de absurdităţi de la un capăt la altul”, iar dr. W.M. Flinders Petrie de la Universitatea din Londra a declarat: „Se poate afirma cu siguranţă că nu există nici măcar un cuvânt adevărat în aceste interpretări”[36].

în 1967, 11 fragmente de papirus au apărut la Muzeul Metropolitan de Artă. Cercetătorii au verificat din nou analizele ştiinţifice anterioare. De fapt, o traducere a papirusurilor a fost publicată în 1968 în revista mormonă independentă *Dialogue.* Aceasta arăta că Joseph Smith a născocit traducerea sa inspirată de la început până la sfârşit şi că nu are nici o legătură cu originalul.

O invalidare similară a darului profetic al lui Joseph Smith a avut loc odată cu traducerea parţială a aşa-

numitelor plăci Kinderhook. în acest caz, lui Smith i s-a întins o capcană. Trei persoane care trăiau în Kinderhook, Illinois, au susţinut că în aprilie 1843 au descoperit într-un vechi tumul şase plăci din alamă sub formă de clopot, care conţineau hieroglife. La procesul dezgropării şi curăţării plăcilor corodate fuseseră martori doi mormoni. După ce le-a primit în Nauvoo, Joseph Smith a declarat imediat că sunt autentice şi a început să traducă o parte din ele. A spus că acestea conţin istoria unei persoane ale cărei oase se află în apropiere şi care era un „descendent al lui Ham, prin coapsele lui Faraon, regele Egiptului”[37]. Smith nu a publicat o traducere completă a plăcilor. Poate că acum era ceva mai precaut, deoarece *New York Herald* anunţase la 28 decembrie 1842 că vechea limbă egipteană a fost în sfârşit descifrată şi că în Anglia a fost publicată o gramatică. Mulţi ani mai târziu, una dintre cele trei persoane a recunoscut că plăcile de la Kinderhook sunt o farsă, că au fost tăiate din cupru, gravate cu acid şi oxid nitric şi apoi îngropate în tumul, pentru a-l păcăli pe Joseph Smith. Joseph, comportându-se aşa cum era de aşteptat, a fabricat din nou o „traducere”.[38]

William Miller şi profeţia despre sfârşitul lumii

În perioada lui Joseph Smith, a început să se dezvolte o altă mişcare bizară, de data asta cu note puternic apocaliptice. S-a format în climatul spiritual al statului New York şi al învecinatei Noua Anglie, sub inspiraţia directă a lui William Miller, care era fermier, baptist fundamentalist şi

cititor avid al Bibliei. Lectura textului biblic l-a convins pe Miller că sfârşitul lumii este iminent. Raţionamentul său era destul de fortat şi se baza J J J pe interpretarea literală a Bibliei. Miller era interesat cu precădere de Cartea lui Daniel din Vechiul Testament şi de Apocalipsa lui Ioan din Noul Testament, care ar fi profeţit sfârşitul lumii şi a doua venire a lui Cristos.

Au existat multe eforturi de a extrage profeţii din Biblie. Mişcarea millerită este un caz clasic al

caracterului[3] adeseori tragic al unor astfel de predicţii. Cărţile Bibliei au fost scrise de-a lungul mai multor secole şi reflectă perspectiva istorică idealizată a evreilor, năzuinţa acestora către identitate naţională şi dorinţa de eliberare de sub jugul străin. A vedea în Biblie mai mult de atât şi a încerca o

interpretare astfel încât să devină un plan pentru întregul viitor al omenirii se poate transforma într-o capcană înşelătoare pentru cei neavizaţi. Faptul de a ne vedea prefiguratã propria epocă în texte anterioare, care exprimă alte interese politice, religioase sau sociale, sau de a crede că ceea ce se întâmplă acum sau urmează să se întâmple a fost prevestit cu mult timp în urmă de vechi profeţi nu reprezintă decât o dovadă de aroganţă din partea noastră.

O bună ilustrare a acestui lucru poate fi văzută în fascinaţia pentru Nostradamus, un astrolog francez din secolul al XVI-lea. Nostradamus a scris strofe a câte patru versuri (catrene), care sunt aranjate în grupuri de o sută, cunoscute sub numele de centurii. Catrenele sale ar fi trebuit să fie utilizate pentru a prezice viitorul, dar sunt atât de vagi şi de generale, încât nu spun în mod clar ce urmează să se întâmple. De fapt, nu ar putea fi înţelese decât dacă sunt interpretate retrospectiv, după ce evenimentul s-a petrecut. Astfel, cei care interpretează catrenele descifrează predicţiile aproape de capul lor. Ce fapte se potrivesc cu ce perioadă? Se pot produce profeţii ad-hoc şi o mulţime de interpretări, astfel încât practic orice

poate fi făcut să se potrivească.

Să luăm ca exemplu celebrul catren 60 (centuria 1). Nostradamus scrie:

> Un împărat se va naşte în vecinătatea Italiei, Care Imperiului va fi vândut foarte scump; Dintre cei cu care se află în dispută, vor spune că Este mai mult un măcelar decât un prinţ.

La cine se referă acest catren? Napoleon (sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea) se potriveşte cu predicţia, deoarece s-a născut în Corsica şi a devenit împărat al Franţei, iar armatele pe care le-a condus au contribuit la sacrificarea unui număr mare de oameni. Dar se poate referi şi la Hitler (secolul XX), care s-a născut în Austria (lângă Italia), a devenit dictator absolut şi a masacrat milioane de oameni. Dar şi la Ferdinand II (1578-1637), rege al Boemiei şi împărat roman sfânt, care a domnit în timpul sângerosului Război de Treizeci de Ani. Cel care interpretează este liber să aleagă orice doreşte. În asta constă dificultatea faptului de a merge înapoi în timp şi de a găsi profeţii misterioase la scriitorii anteriori. În secolul XX, se face des apel la Nostradamus pentru a profeţi dezastre majore şi un război uriaş.

*

Este universul supus unui plan? Este viitorul prestabilit în aşa fel încât unele minţi profetice pot să-l descifreze? S-a afirmat că această capacitate este reală pe baza unor argumente de ordin religios sau parapsihologic. Dar clarviziunea precognitivă nu a fost niciodată demonstrată empiric în laborator, iar faptul că e îmbrăcată în straie religioase nu o face să fie mai adevărată.

Biblia a fost şi încă mai e citită pentru a prezice viitorul. Cele mai detaliate profeţii biblice nu se împlinesc şi pot fi invalidate cu uşurinţă dacă nu se petrec, cu excepţia cazului în care sunt înţelese într-un sens atât de general, încât pot fi extinse şi interpretate astfel încât să se refere la ceea ce se doreşte din viitor sau din trecut. Propria profeţie a lui Isus (potrivit căreia cei din generaţia lui vor apuca sfârşitul lumii şi revenirea sa) nu s-a împlinit. Dar acest lucru nu i-a descurajat pe ucenicii săi. Aproape în fiecare epocă, inclusiv a noastră, profeţii biblici pronunţă noi previziuni legate de sfârşitul lumii şi de mântuirea credincioşilor adevărat!. Există un soi de fatalism în perspectiva potrivit căreia nu putem face altceva decât să aşteptăm în mod pasiv desfăşurarea evenimentelor

predestinate şi să sperăm că vom fi cruţaţi de la distrugerea îngrozitoare care îi aşteaptă pe păcătoşi şi necredincioşi.

Poate cea mai vădită ilustrare a folosirii greşite a profeţiei biblice este povestea lui William Miller. Perspectiva sa frizează ridicolul, dar a fost luată în serios la vremea respectivă. Din nefericire pentru Miller şi adepţii săi, cunoscuţi sub numele de milleriţi, previziunile lui erau atât de detaliate, încât puteau să fie verificate cu uşurinţă. După cum vom vedea, acest lucru nu a slăbit credinţa următoarei generaţii: dimpotrivă, le-a crescut convingerea că sfârşitul se apropie.

Miller a anunţat că în 1818, după ce a studiat riguros Biblia, a ajuns la concluzia fermă că în 25 de ani starea actuală de lucruri se va sfârsi. În acel moment, toată mândria, puterea, pompa, vanitatea şi răutatea lumii se vor sfârşi, iar împărăţia lui Mesia va fi instituită. Fragmentele din Vechiul Testament pe care le-a folosit ca bază pentru deducţia sa au fost luate din Cartea lui Daniel. Potrivit acestei cărţi, Daniel a avut vise şi viziuni, uneori când se afla în pat sau, la un moment dat, când căzuse ori când era bolnav. în capitolul 8, există o relatare a unei

viziuni detaliate. Un sfânt se adresează altuia, întrebând cât timp „templul şi oştirea vor fi călcate în picioare”. Iar Daniel adaugă apoi:

> Atunci el i-a răspuns: „Până la două mii trei sute de seri şi de dimineţi; după aceasta templul îşi va avea din nou rostul lui”. (8:14)

Oricât ar părea de incredibil, Miller a dat *zilelor* sensul de „ani” (aşa cum făcuseră şi alţii în perioada sa), fiind convins că durata multor evenimente din Biblie fusese prezisă: potopul, 120 de ani; robia descendenţilor lui Avraam în Egipt, 400 de ani; timpul petrecut în pustie, 40 de ani; exilul, 70 de ani etc. La fel şi în cazul celor 2.300 de ani până la sfârşitul lumii. El a estimat că profeţia lui Daniel a fost făcută în jurul anului 457 î.e.n. şi a identificat acest lucru cu porunca lui Artaxerxes, menţionată în Ezdra. Deci, profeţia s-ar împlini după 2.300 de ani, adică în 1843! întrucât au existat multe schimbări în calendar, Miller nu putea spune cu certitudine ziua sau anul în care s-ar împlini profeţia, dar credea că urma să se petreacă între 21 martie 1843 şi 21 martie 1844. El a interpretat afirmaţia „templul îşi va avea din nou rostul lui” astfel încât să semnifice că

pământul va fi curăţat de răutatea oamenilor prin foc şi sabie. Va avea loc apoi ziua judecăţii, al doilea advent sau a doua venire a lui Cristos. La ora fatidică, cerul se va deschide şi se va vedea oastea Domnului, morţii se vor ridica din morminte, credincioşii ar fi fost luaţi la ceruri, şi păcătoşii ar fi fost aruncaţi în iadul pe care îl merită cu atâta prisosinţă.[39]

Miller a început să-şi facă cunoscute teoriile în 1831: a publicat şi a ţinut prelegeri despre profeţia biblică şi a dus o viguroasă o campanie de propagandă. Mulţimile se adunau să-l asculte. Entuziasmul a prins avânt şi mişcarea millerită a început să se dezvolte rapid. Un număr considerabil de oameni şi-au părăsit biserica şi sau convertit la doctrinele sale apocaliptice. însă mulţi au respins profeţiile lui Miller: scepticii din domeniul ştiinţific le considerau absurde, iar alţi preoţi considerau că sunt prea simpliste, fanatice şi incomplete, chiar şi pe temeiuri biblice. Cu toate astea, până în 1839, mişcarea s-a transformat într-un fenomen de masă cu mari biserici urbane. Estimările numărului de adepţi variază de la 50.000 la sute de mii. în 1842 şi 1843, pe măsură ce presupusul sfârşit al lumii se apropia, interesul pentru profeţiile

lui Miller a continuat să crească. Dacă lumea se va sfârşi, ce ar trebui să facem pentru a ne pregăti, se întrebau oamenii cu teamă.

în noiembrie 1833, a existat o ploaie de meteoriţi, ploaia Leonid, numită astfel deoarece obiectele cereşti fuseseră văzute foarte aproape de constelaţia Leului. întâmplarea face că această ploaie se petrece periodic. O cometă luminoasă şi-a făcut apariţia în 1843. Pentru creduli, care nu au cunoştinţe de astronomie, acestea reprezentau semne divine ce prevesteau sfârşitul iminent al lumii. în 1843, un zvon a străbătut ca fulgerul grupul millerit că sfârşitul va veni la 23 aprilie 1843, deşi Miller şi liderii bisericii sale nu au acceptat oficial această dată. Ziua a trecut fără nici un incident neplăcut. în mod similar, la sfârşitul anului 1843 lumea aştepta cu spaimă marele moment. Când nu s-a întâmplat nimic nici la 21 martie 1844, mişcarea millerită s-a confruntat cu o criză reală; adversarii i-au luat în derâdere. În aşteptarea sfârşitului lumii, mulţi credincioşi şi-au vândut bunurile lumeşti şi au aşteptat sfârşitul plini de emoţie. Fermierii nu şi- au mai plantat câmpurile şi, din moment ce urmau să nu mai aibă nevoie de bani, şi-au donat

fondurile şi i-au concediat pe cei care lucrau pentru ei, pregătindu-se pentru ziua dată, când Domnul avea să vină şi să-i izbăvească. Miller şi adepţii săi au fost demoralizaţi când au văzut că nici de data asta nu s-a întâmplat nimic. Credincioşii au mizat totul pe speranţa că lumea va fi distrusă şi vor fi mântuiti. Miller insista în continuare că „ziua Domnului” se apropie, că mai sunt poate câteva luni până atunci.

La începutul anului 1844, un alt millerit, Samuel S. Snow, a declarat că sfârşitul lumii va veni în toamna anului 1844, mai exact la 22 octombrie. Majoritatea liderilor milleriţi s-au concentrat acum pe acea zi, Miller însuşi ajungând în cele din urmă la aceeaşi concluzie. Dedicaţi în sfârşit zilei de 22 octombrie 1844, milleriţii au făcut din nou pregătiri pentru a-şi întâlni creatorul. Au fost organizate întâlniri de tabără şi au fost intensificate activităţile misionare; magazinele, afacerile şi fermele au fost închise din nou. Un detaliu interesant este faptul că Miller a strâns o sumă considerabilă de bani prin vânzarea către adepţii săi a unor „mantii de înălţare” de culoare albă.

Miller insista că nu face decât lucrarea lui Dumnezeu asigurând o cantitate abundentă din îmbrăcămintea recomandată credincioşilor pentru a-şi întâlni creatorul. Mulţi milleriţi, îmbrăcaţi în mantiile lor albe, s-au îndreptat spre dealuri pentru a aştepta venirea Domnului. Oamenii erau plini de entuziasm, plângeau şi ţipau în anticiparea marelui eveniment. Câţiva au încercat să sară şi să îşi ia zborul la fel ca păsările. „Un om şi-a pus aripi de curcan, s-a urcat într-un copac şi s-a rugat ca Domnul să îl ia. A încercat să zboare, a căzut şi şi-a rupt mâna.”[40] Mulţi erau profund înspăimântaţi de ce ar putea să li se întâmple. A trecut miezul nopţii şi, din nou, nu s-a întâmplat nimic. De data asta, speranţele lor au fost cu adevărat spulberate. Oamenii au început să plângă în hohote, iar Miller şi-a mărturisit greşeala şi s-a arătat surprins, întristat şi dezamăgit. Dar încă rămăsese ferm în credinţa sa că a doua venire va avea loc în curând. A murit plin de mâhnire şi complet descumpănit. Cei mai mulţi dintre adepţii săi dispăruseră deja, iar predicţia fusese complet invalidată.

Ce trebuie să înţelegem din această profeţie? În primul rând, ar trebui

subliniat faptul că mulţi cercetători biblici nu sunt siguri cine a fost autorul Cărţii lui Daniel. În al doilea rând, nu pot afirma cu certitudine nici când a fost scrisă cartea. Unii cercetători cred că a fost alcătuită în timpul captivităţii babiloniene a evreilor, secolul al V-lea sau al Vl-lea î.e.n. Dacă este într-adevăr aşa, Daniel şi-a petrecut cariera la curtea conducătorilor mesopotamieni, încercând să rămână credincios legii evreieşti, chiar şi la curtea persană. În acest context istoric, Daniel prezicea, în cel mai bun caz, evenimente care s-ar petrece în timpul vieţii sale şi probabil deplângea pierderea credinţei fraţilor săi şi spera în revigorarea iudaismului. Alţii au spus că, de fapt, Cartea lui Daniel a fost scrisă în secolul al II-lea î.e.n. Există ipoteze potrivit cărora unele părţi ale textului sunt apocrife. Daniel ar putea fi chiar un personaj fictiv. Astfel, Miller a greşit până şi data la care a presupus că profeţia lui Daniel a fost făcută.

în al treilea rând, chiar dacă tratăm pasajele ca atare şi presupunem că descriu ce i s-a întâmplat unei persoane reale, ce putem spune despre visele şi viziunile unui om bolnav? Profeţia este foarte subiectivă. De unde ştim că Daniel a avut o viziune sau un vis? Poate

că era numai imaginaţia lui. Nu este oare periculos să prezici distrugerea iminentă a întregii lumi în funcţie de fanteziile unui individ? în al patrulea rând, aceste profeţii au fost interpretate astfel încât să se întindă până în secolul al XlX-lea, şi am văzut că erau false.

Pe măsură ce ne apropiem de sfârşitul celui de-al doilea mileniu după Cristos, oamenii sunt din nou înclinaţi să vadă apocalipse în viitorul apropiat. Astăzi, unii profeţi fundamentalişti propovăduiesc că trăim în „zilele din urmă" şi consideră că toate cutremurele de pământ, războaiele şi zvonurile unui viitor război sunt semne ale unui dezastru apocaliptic iminent. Suntem avertizaţi că ultima mare bătălie a Armaghedonului se apropie. într-adevăr, *această* generaţie, insistă mulţi dintre ei, este *ultima* generaţie, iar toate aceste lucruri au fost prezise în Vechiul şi Noul Testament.

în *The Late Great Planet Earth,* Hal Lindsey susţine că sfârşitul lumii e foarte aproape.[41] Potrivit profeţiilor biblice, şapte ani de necazuri îngrozitoare se vor abate în curând asupra omenirii. Această perioadă este pe cale să înceapă, deoarece poporul evreu, după o pribegire îndelungată, s-a

întors în sfârşit în vechea sa patrie din Palestina, pe care a părăsit-o după distrugerea Ierusalimului în anul 70 e.n. Apoi, spune Lindsey, evreii vor reconstrui Templul din Ierusalim. Apoi, o întreagă serie de evenimente cumplite vor declanşa Armaghedonul final. Va începe un război mondial. Israelul va fi invadat din toate părţile de o confederaţie a naţiunilor din nord (care se spune că va fi condusă de ruşi), de naţiunile arabe şi de o mare putere din est (cea chineză), cu o armată de două sute de milioane de soldaţi. în perioada ce conduce către aceste evenimente, va apărea şi o confederaţie de zece naţiuni (înainte era vechiul Imperiu Roman, acum e Piaţa Unică Europeană), condusă de un anticrist care predică o nouă religie. Aceşti ani vor fi martorii celei mai mari devastări pe care omenirea a văzut-o vreodată. Văile vor fi inundate de sânge, iar oraşele vor fi distruse de torente de foc şi pucioasă. Adică va avea loc un război termonuclear, cel mai înfiorător holocaust al tuturor timpurilor. Dar Cristos se va întoarce
să-i ridice la cer pe toti credincioşii adevărati şi
va domni o mie de ani. Apoi, va instaura împărăţia sa finală, care va dăinui în

veci.

Putem pune următoarele întrebări: poate constitui Biblia un fundament temeinic al predicţiilor despre viitor? De ce ar trebui să considerăm că profeţiile sale se referă la epoca noastră? De ce ar trebui ca Biblia să fie înţeleasă 3 numai în sens literal? Aş nega, bineînţeles, însăşi posibilitatea profeţiei. Adevăratul creştin a aşteptat aproape 2.000 de ani şi poate întotdeauna să-şi extindă în viitor aşteptarea celei de-a doua veniri a lui Cristos. O astfel de declaraţie generală (că va exista un război al Armaghedonului şi o a doua venire) e imposibil de confirmat, deoarece este mereu împinsă în viitor. Nu încă, spun adevăraţii credincioşi, dar în curând.

Ellen G. White: profetul inspirat

Revelaţii şi viziuni divine

Mişcarea millerită însă nu a murit. Am putea crede că predicţiile care au eşuat fără drept de apel ar fi încheiat această poveste. Dar ispita transcendenţei era atât de puternică, încât credincioşii nu s-au lăsat descurajaţi. Cei care iau urmat pe milleriţi şi au crezut că Biblia este cuvântul inspirat al lui Dumnezeu au avut nevoie de o explicaţie cu privire la motivul pentru care Isus nu a venit:

asa că au fabricat-o. Procedând astfel, au repetat un tipar psihomitologic cunoscut: în mod paradoxal, unele mişcări religioase capătă avânt tocmai în urma unui eşec. Postmilleriţii au raţionat astfel: este vina noastră, nu a lui Dumnezeu, că sfârşitul lumii şi mântuirea omului nu au avut loc; noi suntem cei care am înţeles greşit intenţia reală a lui Dumnezeu.

Liderul acestei noi mişcări a fost Ellen G. White. William Miller nu a pretins niciodată că are revelaţii, ceea ce nu putem spune şi despre Ellen White. Viziunile sale au condus la întemeierea Bisericii Adventiste de Ziua a Şaptea. Această biserică, la fel ca cea mormonă, îşi are rădăcinile în secolul al XlX-lea şi s-a dezvoltat rapid până a ajuns acum la peste patru milioane de membri. Asemenea celei mormone, Biserica Adventistă susţine că are un mesaj de inspiraţie divină primit de doamna White. Nu voi descrie toate doctrinele sale şi nici nu îi voi urmări î dezvoltarea istorică, ci mă voi concentra asupra revelaţiilor cruciale ale fondatorului său. Susţin

> i

că acest caz ilustrează acelaşi sindrom pe care 1am observat în privinţa formării altor religii. Ellen White este un fals profet care afirma că primeşte viziuni şi revelaţii divine. între timp, s-a

stabilit destul de clar că atât de trâmbiţatele sale puteri profetice se bazau pe o dizabilitate fizică şi emoţională şi că nu au fost primite de la o fiinţă divină, ci au fost doar împrumutate din alte surse.

Ellen White şi fraţii săi adventişti au încercat să depăşească decepţia psihologică extraordinară a profeţiei eşuate prin oferirea unei noi explicaţii pentru „marea dezamăgire” din 22 octombrie
1844. Nu au acceptat faptul că propriile calcule cu privire la momentul în care va apărea Cristos sunt greşite. În schimb, au considerat că trebuie să fi greşit numai în ceea ce priveşte descrierea tipului de eveniment care fusese profeţit.

Ellen Harmon, o fată de 17 ani din Gorham, Mâine, a început să aibă viziuni frecvente. Aceste viziuni au oferit explicaţii pentru aparentul eşec, în 1846, s-a căsătorit cu James White, un alt adventist dedicat. La început, ei au promulgat teza „uşii închise”, şi anume convingerea că la 22 octombrie 1844 şansa mântuirii a fost oprită pentru păcătoşi. Numai cei care fuseseră credincioşi vor avea parte de mântuire. Era o doctrină destul de dură, deoarece restul oamenilor nu mai aveau

vreo sansă să se mântuiască. De ce să ne mai batem capul, dacă totul a fost deja hotărât? Această teză aminteşte de teoria calvinistă a predestinării. Dar nu se putea întemeia o biserică pornind de la o concepţie atât de dură; prin urmare, a fost transformată în „doctrina sanctuarului”. Explicaţia oferită pentru marea dezamăgire a fost că, în ziua fatidică din 1844, Cristos *chiar* intervenise în favoarea credincioşilor, dar s-a mutat dintr-o parte a sanctuarului ceresc în „partea cea mai sfântă” a acestuia. începând cu 22 octombrie 1844, Cristos a început lucrarea „judecăţii de cercetare”, adică a început să examineze faptele tuturor adepţilor săi declaraţi din istorie şi din prezent pentru a determina cine merita mântuirea veşnică.

Să prezentăm detaliile genezei acestei noi noţiuni teologice. Ellen Harmon s-a născut pe 26 noiembrie 1827. A abandonat şcoala de la o vârstă fragedă. Familia ei era extrem de religioasă. În 1840, când avea 13 ani, l-a auzit pe William Miller predicând despre sfârşitul iminent al lumii. înspăimântată, s-a întors acasă şi a petrecut toată noaptea în lacrimi şi rugăciune. A continuat să aibă aceeaşi stare de angoasă timp de mai multe luni

după ce a trecut printr-o experienţă de convertire. în 1842, l-a auzit din nou pe Miller predicând şi a fost din nou înspăimântată de afirmaţiile sale. Aceasta povesteşte cum condamnările îi răsunau în urechi zi şi noapte, că se temea că „îşi va pierde raţiunea” şi că era copleşită de o disperare isterică. Apoi, relatează că adesea rămânea în rugăciune toată noaptea, gemând şi tremurând, că a fost purtată în rai, unde l-a întâlnit pe Isus şi s-a simţit uşurată. Adesea, participa la întâlniri de rugăciune, îşi pierdea cunoştinţa şi rămânea într-o astfel de stare toată noaptea. A mai susţinut că, în timpul unor asemenea experienţe, „duhul lui Dumnezeu” punea stăpânire asupra ei. Ea şi familia ei acceptau învăţăturile lui Miller şi erau prinşi în fervoarea spirituală a acelor zile. Tânăra prezenta toate semnele instabilităţii emoţionale. A suferit îngrozitor împreună cu ceilalţi credincioşi în momentul marii dezamăgiri. La scurtă vreme după eşec, în decembrie 1844, a început să spună că are viziuni, care aveau să se manifeste în fiecare zi. Primii adventişti considerau că aceste viziuni sunt halucinaţii produse de starea ei fizică precară şi de influenţa celor din jur. Abia mai târziu au început să le atribuie

unei surse divine. Putem observa aici analogia cu patologia psihică a lui Mahomed.

Doamna White a continuat să elaboreze „doctrina sanctuarului” de-a lungul carierei sale, căutând s-o confirme de-a lungul timpului prin noi revelaţii. Această explicaţie privitoare la motivul pentru care Cristos nu a venit seamănă foarte bine cu o justificare post-hoc. Interpretarea millerianã a profeţiei biblice a prezis revenirea lui Cristos la o anumită dată. Faptul că nu s-a întâmplat acest lucru era o dovadă empirică evidentă a falsităţii sale. Doamna White a ignorat această concluzie raţională şi a susţinut că, de fapt, ceva se petrecuse: Cristos a intervenit, că a început un proces de cercetare, că într-o bună zi va veni sfârşitul lumii şi credincioşii adevărati vor fi mântuiti.

Obiecţiile la adresa acestei justificări sunt atât de multe încât, dacă nu ar fi bazată pe autoritatea credinţei religioase (pe revelaţia divină primită de cineva), această teză ar fi fost respinsă de la bun început. Să presupunem, de exemplu, că cineva a prezis că un cutremur distrugător ar avea loc în Chicago la 10 aprilie 1950 şi că, de teama acestui lucru, şi-a mutat toate

bunurile, şi-a vândut proprietatea şi şi-a convins prietenii să procedeze la fel. Evenimentul nu a avut loc. Se înşelase?

Nu, spune el: în acea zi, a avut loc o modificare „de nedesluşit” în structura geologică, iar cutremurul teribil prezis tot se va produce. *S-ar putea* produce în viitor, dar cum ştie el că a existat o modificare „de nedesluşit”, dacă nu e desluşită şi de alţii? Dacă răspunde „pentru că am avut o viziune”, lumea ar râde de el. Totuşi, tocmai asta a făcut doamna White.

Aşadar, trebuie să întrebăm încă o dată: oare Ellen White a avut cu adevărat viziuni despre „judecata de cercetare” a lui Dumnezeu? I-a dezvăluit Dumnezeu „razele strălucitoare de la tronul Lui”? Nu avem decât mărturia ei. (Se estimează că a scris peste 25 de milioane de cuvinte prin care îşi descrie viziunile avute de-a lungul vieţii.) Dacă îi acceptăm pe Moise, Isus, Mahomed şi profeţii Vechiului Testament, de ce nu şi o femeie-profet din secolul al XlX-lea? Mulţi adventişti de ziua a şaptea consideră că tot ce spune Ellen White este inspirat de divinitate şi, prin urmare, are deplină autoritate.

începutul carierei lui Ellen White se învârtea în jurul tezei uşii închise.

Potrivit lui D.M. Canright, un adventist de ziua a şaptea care cunoştea familia White bine şi care mai târziu a părăsit această religie, teza uşii închise fusese sugerată iniţial de O.R.L. Crosier, un adventist pe care Ellen îl ştia. Ea a acceptat această idee deoarece a spus că a avut o viziune care i-a confirmat-o. Potrivit tezei în discuţie, Moise a construit un tabernacol sau un sanctuar care avea două încăperi. Prima încăpere era „locul sfânt”, iar a doua, „locul preasfânt”. Preoţii obişnuiţi puteau să intre numai în prima incintă, iar în a doua intra doar marele preot o dată pe an, când „purifica sanctuarul” cu o jertfă de sânge, pentru a ispăşi păcatele poporului.

Potrivit acestei teze, sanctuarul pământesc este asemănător cu cel care există în cer, iar Daniel 8:14 se referea la sanctuarul ceresc. Isus a fost marele preot, care a slujit în prima incintă, „locul sfânt”, unde a primit credincioşii şi i-a iertat pe cei care şi-au mărturisit păcatele. La 22 octombrie 1844, s-a mutat în „locul preasfânt” şi a început să purifice sanctuarul. Doctrina uşii închise spune că perioada de probă pentru păcătoşi s-a încheiat şi că Cristos s-a dus în „locul preasfânt” pentru a pregăti mântuirea credincioşilor. În

sprijinul acestei teze este citată parabola celor zece fecioare din Matei 25:1-13, în care Isus spune că trebuie să fim mereu pregătiţi, deoarece nu se ştie niciodată când va avea loc a doua venire. Pilda spune povestea celor zece fecioare. Unele erau „înţelepte”, iar altele „fără minte”. Cele înţelepte şi-au luat candelele cu o cantitate suficientă de untdelemn şi au mers să aştepte mirele. Cele fără minte şi-au dat seama, până la urmă, că nu le ajunge untdelemnul şi au plecat să mai cumpere. În timp ce erau plecate, mirele a apărut şi le-a luat cu el pe cele care erau pregătite pentru nuntă, apoi „uşa s-a închis”. Când fecioarele fără minte au ajuns şi au cerut să fie primite, nu au fost lăsate înăuntru de mire. Pornind de la această parabolă, s-a ajuns la concluzia că cei care aşteptaseră a doua venire pe 22 octombrie 1844 nu au făcut-o în zadar, deoarece vor fi primiţi în
cele din urmă în „locul preasfânt”, dacă Cristos va socoti că se poate. Isus devenise susţinătorul sfinţilor, al credincioşilor adevăraţi. Cei care nu au crezut sau care au păcătuit nu vor mai fi primiţi niciodată: uşa spre mântuire era acum închisă pentru ei.

Această doctrină s-a dovedit a fi prea aspră, deoarece nu permitea atragerea unor noi convertiţi, şi tindea să promoveze un fel de apatie pasivă, din moment ce totul fusese deja hotărât şi nu mai exista o perioadă de probă pentru păcătoşi. Cum ai putea clădi o biserică, dacă noii convertiţi nu pot fi acceptaţi? Această situaţie a dus la o nouă doctrină care a fost făcută cunoscută în 1849. Teza uşii

închise se referea la rămăşiţa bisericii, adică la primii credincioşi adventişti care fuseseră dezamăgiţi. Noua teorie propusă era cea a „uşii deschise” sau a sanctuarului şi permitea altor persoane să devină membri ai bisericii. în baza tezei uşii închise, adventiştii nu puteau să-şi aducă în sânul bisericii nici măcar copiii. Pentru a te putea mântui, trebuie să ştii despre schimbarea din cer petrecută în 1844, când Isus s-a mutat în locul preasfânt. Singurii care ştiau despre asta erau adventiştii de ziua a şaptea. Toţi ceilalţi creştini care nu cunoşteau această doctrină nu puteau spera că se vor mântui. Toate rugăciunile se adresau lui Isus din locul sfânt, dar erau inutile, din moment ce el nu se mai afla acolo. Acest lucru i-a pus pe adventişti în opoziţie faţă de toate celelalte biserici creştine, întrucât numai ei aveau acces la mântuire.

Doamna White şi-a întărit autoritatea divină

susţinând că a vorbit cu îngerii în viziunile ei şi că a urcat la cer pentru a vorbi cu Isus. Criticii au subliniat totuşi că viziunile sale s-au schimbat în timp, ceea ce înseamnă că mesajele divine sunt adesea contradictorii. D.M. Canright a negat că aceasta ar avea vreun contact cu divinul şi a tras concluzia că „revelaţiile sale nu sunt de la Dumnezeu, ci sunt produsele autosugestiei şi ale unei stări mentale anormale. [...] Revelaţiile sale erau pur şi simplu produse mentale ce reflectau învăţăturile celor din jurul său”[42]. Canright a mai susţinut că aceste viziuni erau cel mai probabil „rezultatul unei boli nervoase timpurii şi al unei combinaţii de isterie, epilepsie, catalepsie şi extaz. Faptul că ea însăşi ar fi crezut cu sinceritate în ele nu schimbă acest lucru”[43]. Canright povesteşte şi despre alte femei isterice adventiste care au avut viziuni şi care au fost

respinse de biserică. Oare faptul că revelaţiile doamnei White au fost acceptate de cei din jurul său ca fiind divine au încurajat-o şi mai mult să creadă în adevărul lor? Canright este uimit că o persoană întreagă la minte ar

accepta aceste teorii doar pentru că aşa spune doamna White.

În plus, criticii Bisericii Adventiste au acuzat că scrierile anterioare ale doamnei White, care elaborează şi apără politica uşii închise, au fost suprimate. Deşi fuseseră publicate, biserica le-a cenzurat, deoarece contrazic doctrinele de mai târziu. Canright arată, de exemplu, cum o viziune ce dezvăluie că „toată lumea păcătoasă pe care
Dumnezeu a respins-o” este pierdută pentru totdeauna şi nu va mai avea parte de mântuire a fost ştearsă atunci când „primele scrieri” au fost mai târziu republicate. Aici, Ellen White argumenta că nu există nici o simpatie pentru necredincioşi şi nici nu trebuie să ne rugăm pentru ei în speranţa că vor fi mântuiţi. Este firesc ca opiniile unei persoane să se schimbe după o perioadă mai lungă, dar acest fapt este greu de acceptat dacă se susţine că fiecare punct de vedere este cuvântul infailibil al lui Dumnezeu.

Doamna White împrumuta în mod constant doctrine de la cei din jurul său şi le proclama ca fiind ale ei. Soţul său a inventat o metodă prin care fiecare persoană trebuia să facă un dar bisericii în fiecare an pe baza veniturilor sale

nete: este vorba despre aşa-numita „dăruire sistematică”. Doamna White a divulgat apoi în *Mărturiile* sale că „planul dăruirii sistematice este plăcut lui Dumnezeu”[44]. Canright susţine că doamna White venea rareori cu revelaţii de la ea însăşi şi că unele persoane din cadrul mişcării îi sugerau lucruri pe care apoi ea le adopta. Au căutat s-o controleze, în special soţul său.

Oare viziunile lui Ellen White pot fi explicate pe baze fiziologice şi psihologice, după cum sugerează Canright? La vârsta de nouă ani, Ellen a suferit o lovitură în faţă, care i-a rupt nasul şi a lăsat-o inconştientă, astfel încât a rămas într-o stare de stupoare timp de trei săptămâni. Este posibil ca aceasta să fi fost cauza viziunilor de mai târziu? Există mărturii că aceasta leşina frecvent, avea palpitaţii şi dureri de inimă şi era grav bolnavă. Multe dintre viziunile sale erau, se pare, precedate de leşin şi se manifestau când era foarte bolnavă. Ea relatează că avea pierderi de cunoştinţă atât de grave, încât prietenii săi credeau că nu va supravieţui: practic, nu părea că mai respiră. Se îmbolnăvea foarte grav şi părea aproape că e moartă: abia atunci avea viziuni. Se pare că acest proces s-a repetat pe tot parcursul vieţii.

Majoritatea viziunilor sale au avut loc în faţa altor oameni, în timp ce se ruga sau când era bolnavă, şi nu în clipele în care se afla singură. A fost diagnosticată ca suferind de isterie, iar experienţa ei seamănă cu o criză de epilepsie. După ce îşi revenea din criză, îşi înregistra gândurile şi sentimentele. Iată o descriere a stării de transă:

> Timp de patru sau cinci secunde, pare că a leşinat sau că a rămas fără vlagă; apoi pare să fie imediat pătrunsă de o putere supraumană, uneori ridicându-se brusc în picioare şi plimbându-se prin cameră. Execută mişcări frecvente ale mâinilor şi braţelor, arătând spre dreapta sau spre stânga, în funcţie de direcţia în care i se întoarce capul. Toate aceste mişcări sunt făcute în cel mai graţios mod. Mâna sau braţul, indiferent de poziţia în care s-ar afla, nu poate fi mişcat din loc. Are întotdeauna ochii deschişi, dar nu clipeşte; capul îi este ridicat şi priveşte în sus, dar nu în gol, ci cu o expresie plăcută, diferită de cea normală doar prin faptul că pare să se uite la un obiect îndepărtat. Nu respiră, dar pulsul îi bate în mod regulat.[45]

Din moment ce nu aveau noţiuni de medicină şi psihologie, multe persoane au considerat că viziunile doamnei White sunt de la Dumnezeu. Sar putea

oferi o explicaţie naturală a acestor „experienţe transcendentale”? Ar putea să fi fost rezultatul unei tulburări neurologice precipitate de o stare emoţională? Criza epileptică începe de obicei cu un strigăt puternic, iar individul nu-şi mai aminteşte apoi nimic. Doamna White nu îşi începea transa prin convulsii; starea ei fiziologică este mai apropiată de cea extatică, în care corpul este imobil şi respiraţia e foarte redusă. Citând un anume dr. Wood, Canright spune că „atât extazul, cât şi catalepsia pot coexista în aceeaşi persoană şi pot alterna”. S-ar părea că intensitatea viziunilor sale a scăzut pe măsură ce a înaintat în vârstă: spunea de multe ori că revelaţiile sale vin de la o voce sau de la cineva care vorbeşte cu ea, adăugând că a fost „instruită”. În prima parte a vieţii, afirma întotdeauna: „Am văzut”.

Biserica Adventistă acceptă atât Biblia, cât şi scrierile şi viziunile doamnei White drept „cuvânt” al lui Dumnezeu. La data de 7 februarie 1871, Conferinţa Generală a bisericii anunţa următorul lucru: „Noi reafirmăm încrederea noastră deplină în mărturiile date bisericii de către sora White, ca fiind învăţătura Duhului Sfânt”[46].

în 1914, publicaţiile bisericeşti

declarau că Ellen White a manifestat „Duhul profeţiei” şi că era „un profet al lui Dumnezeu”[47]. Mulţi au mers chiar până acolo încât au pretins, asemenea lui
G.A. Irwin, preşedinte al Conferinţei Generale vreme de mai mulţi ani, că „Duhul profeţiei este singurul interpret infailibil” al Bibliei şi că „prin acest mijloc, Cristos dă adevăratul sens al propriilor sale cuvinte”[48].

Doamna White a susţinut această interpretare a activităţii sale spunând: „În timpurile din vechime, Dumnezeu le-a vorbit oamenilor prin gura profeţilor sau a apostolilor. în zilele acestea, El le vorbeşte prin mărturiile Duhului Său”[49] şi, de asemenea: „Nu un muritor supus greşelii, ci Dumnezeu este Cel care a vorbit”[50]. Se presupune că acest lucru este valabil pentru *toate* scrierile sale! Nu sunt cuvintele ei, ci ale lui Dumnezeu. „Eu vă prezint ce mi-a arătat Domnul. Nici un articol scris de mine în publicaţii nu exprimă doar ideile personale”; ele sunt mai degrabă „razele preţioase de lumină care strălucesc, venind de la tronul Său”[51].

A fost Ellen White o plagiatoare?

Acum pare foarte clar că ceea ce Ellen

White considera rezultatul revelaţiilor divine era de multe ori cea mai rudimentară formă de plagiat. Se poate demonstra că multe dintre scrierile sale sunt preluate în totalitate de la alţi autori. Cercetătorii i-au comparat textele cu ale altora şi au descoperit că a împrumutat foarte mult material fără să apeleze la ghilimele sau la note de subsol, susţinând tot timpul că este vorba despre „cuvântul lui Dumnezeu”, care i-a fost transmis în cadrul unei viziuni sau transe.

Un observator generos ar putea spune că doamna White a citit diverse scrieri, că acestea iau pătruns în subconştient şi că au revenit în starea de transă. Dacă aşa e, înseamnă că nu sunt de origine divină. Atât Ellen, cât şi soţul său, James, au negat în repetate rânduri că a citit vreo carte sau că a folosit cărţi drept sursă pentru „inspiraţiile” sale. Ea spune: „Deşi sunt la fel de dependentă de ajutorul Duhului lui Dumnezeu atunci când îmi scriu viziunile, ca şi atunci când
le primesc, totuşi cuvintele pe care le folosesc sunt ale mele, cu excepţia acelora care sunt rostite de un înger şi pe care le delimitez între ghilimele”[52]. Soţul ei, care i-a editat scrierile, a insistat că afirmaţiile ei *nu* se regăsesc

în cărţile altora.

O a doua concluzie la care s-ar putea ajunge este faptul că Ellen White a împrumutat cu bună ştiinţă de la alti autori fără să îi menţioneze – cea »555 mai flagrantă formă de plagiat. Această acuzaţie a fost adusă de unii dintre cei care au părăsit recent Biserica Adventistă, în special Walter T. Rea, Ronald L. Numbers şi Douglas Hackleman, şi a provocat destul de multă agitaţie.[53] Acum avem instrumentele care ne permit să testăm afirmaţiile unui profet. După moartea sa, s-a descoperit că Ellen White avea o bibliotecă impresionantă. Când comparăm scrierile sale cu ale altora, este clar că multe dintre cărţile, articolele, scrisorile, mărturiile şi jurnalele scrise pe o perioadă de 70 de ani sunt pline de plagiate. De multe ori, începe o mărturie sau un paragraf cu „am văzut” sau „mi s-a arătat”, dând de înţeles că a avut o viziune. Cu toate astea, pasajele care urmează sunt, în general, preluate de la alţi scriitori. Chiar şi atunci când Cristos sau o „călăuză angelică” îi vorbeau într-o viziune, „cuvintele” lor proveneau de la alţi autori. Totuşi, Ellen White insista tot timpul că pasajele conţinute în viziunile sale nu sunt o „producţie umană” şi că „ideile [ei] au fost scrise independent de

cărţile sau de părerile altora”[54].

Douglas Hackleman afirmă că Ellen White a fost uneori pusă în faţa asemănărilor dintre ceea ce ea pretindea că este un mesaj divin şi scrierile altora, însă nega de fiecare dată că s-ar fi inspirat din ele. Intr-o scrisoare din 13 iulie 1847 către Joseph Bates, care remarcase asemănările dintre „teza uşii închise” şi ideile altui autor, Ellen White a negat că ar fi citit vreun articol de acest gen, insistând că nu e interesată de lectură, deoarece o astfel de activitate o „agită”.[55] Mulţi ani mai târziu, un alt adventist, J.N. Anderson, observa asemănarea remarcabilă dintre *Paradisul pierdut* de John Milton, care descrie căderea omului în păcat, şi viziunea ei despre „marea controversă” care a culminat cu volumul *Marea controversă* din 1858.[56] Când a fost confruntată cu această asemănare, a negat că l-a citit vreodată pe Milton, dar cercetători recenţi au arătat că există extrem de puţine diferenţe între viziunea din *Paradisul pierdut* şi cea a lui Ellen White. Un critic îngăduitor (sau sarcastic) ar putea spune că atât Milton, cât şi White au primit aceeaşi viziune de la Dumnezeu „în mod independent”; însă Milton nu a pretins niciodată că ar fi avut revelaţii

divine, marele său poem fiind bazat pe imaginaţie artistică şi creativă. Hackleman mai arată că există asemănări mari între *Marea controversă* şi o carte similară publicată de G.H.L. Hastings.[57] Cartea lui Hastings a fost recenzată în *Adventist Review* şi *Sabbath Herald,* publicate de către soţul ei, aşa că s-ar putea spune că probabil Ellen White era familiarizată cu ea. în plus, pentru a susţine teza că Ellen White era o plagiatoare, Canright relatează că o adventistă a văzut-o la un moment dat pe doamna White copiind dintr-o carte pe care o ţinea în poală şi că, atunci când cineva a intrat în cameră, a acoperit cartea până când persoana respectiva a plecat, după care şi-a reluat activitatea.

Au fost aduse şi alte acuzaţii la adresa lui Ellen White: că a obţinut mari sume de bani prin vânzarea cărţilor; că şi-a revăzut textele, ceea ce înseamnă că nu puteau fi cuvântul infailibil al lui Dumnezeu; că scrierile ei au fost editate, corectate şi compilate de membrii personalului ei etc. Toate aceste lucruri ar fi fost ceva normal dacă n-am fi avut de-a face cu o persoană care pretinde că este „profet al Domnului”. Criticii au subliniat, de asemenea, că Ellen White a făcut o serie

de predicţii bazate pe „viziunile sale divine”, care nu s-au adeverit până la urmă. De exemplu, în timpul Războiului Civil, a profeţit că războiul va fi un eşec şi că sclavia nu va fi abolită. De asemenea, a susţinut vegetarianismul şi a interzis consumul de carne. Totuşi, s-a spus că aceasta a consumat carne în secret toată viata.

Toate aceste lucruri indică fără îndoială[3] faptul că Ellen White era un om ca oricare altul, nu un mesager al lui Dumnezeu, ci o persoană supusă greşelii.

Morala poveştii e aceea că suntem că destul de aproape de perioada în care a trăit Ellen White pentru a-i putea vedea înclinaţiile şi neputinţele, în timp ce profeţii şi sfinţii din vechime, care au fost divinizaţi de generaţiile ulterioare de credincioşi, sunt cu mult în afara puterii de pătrundere a binoclului nostru istoric. Faptele lor s-au adâncit într-un trecut aflat dincolo de privirea noastră scrutătoare: ideea că s-ar fi comportat asemenea lui Ellen White nu se află dincolo de domeniul plauzibilităţii.

Profeţii mincinoşi

în urma lecturii acestui capitol, cel care crede în religiile ortodoxe ar putea ajunge la concluzia că toţi sunt „profeţi mincinoşi” care pretind că au fost aleşi de divinitate. Prin urmare, am putea folosi aceeaşi concluzie pentru a întări credinţa în profeţii Vechiului şi Noului Testament? Dimpotrivă: dacă autenticitatea profeţilor moderni este discutabilă, de ce să nu aplicăm acelaşi standard al scepticismului critic şi în cazul celor din vechime? Desigur, sursele istorice sunt neclare, şi o mare parte din ele s-a pierdut: dar această situaţie ar trebui să ne facă să ne îndoim şi mai mult de afirmaţiile vechilor profeţi. Se pot observa procese similare: profeţi autoproclamaţi care pretind că vorbesc în numele lui Dumnezeu şi o mulţime credulă care, în cele din urmă, îi acceptă. Ulterior, se creează o biserică autoritară care să asigure supravieţuirea mesajului lor. Dacă s-a întâmplat în cazul lui Joseph Smith şi al lui Ellen White, de ce nu s-ar fi întâmplat şi la începuturile iudaismului, creştinismului şi islamului?

Nu cred că putem spune că *toţi* profeţii, mediumii şi clarvăzătorii sunt sau au fost şarlatani cu bună stiintă. S-a

putea ca multi să fi crezut cu adevărat că au puteri speciale; din cauza acestei convingeri sincere, i-au putut convinge şi pe alţii. O persoană care suferă de psihoză poate fi atât de convinsă de realitatea sistemului său delirant, încât nu există nici o fisură în structura creată. De fapt, se pot identifica diferite caracteristici psihologice: (1) în unele cazuri este vorba despre şarlatanie clară; (2) în altele, se manifestă o şarlatanie parţială în perioade de criză sau de diminuare a credinţei; (3) iar în altele, persoana poate să creadă sau să creadă pe jumătate în puterile sale divine, dar acest lucru să se datoreze unei tulburări grave emoţionale sau delirante. Mulţi profeţi bărbaţi sau femei care au apărut în istorie au fost schizofrenici sau sufereau de alte tulburări mentale; credeau cu adevărat că au avut viziuni de la Dumnezeu. Cu toate astea, nu i-a crezut nimeni, deoarece nu aveau suficient talent pentru a-i convinge pe alţii de autenticitatea lor.

Există însă persoane care au întemeiat mişcări religioase ce au supravieţuit morţii lor. La sfârşitul secolului al XlX-lea, Mary Baker Eddy a fondat Biserica Ştiinţei Creştine, care se baza pe interpretarea Bibliei oferită de

ea. Adepţii săi cred că fiecare cuvânt al său este revelaţie inspirată de Dumnezeu. Această confesiune neagă existenţa bolilor şi consideră că nu sunt decât o eroare a minţii. Practicanţii ştiinţei creştine se roagă adesea ca alternativă la medicină; biserica se bazează pe interpretări biblice şi pe cuvântul revelat al lui Mary Baker Eddy.

Charles Taze Russell, un comerciant din Allegheny, Pennsylvania, a pus bazele organizaţiei religioase Martorii lui lehova. El susţinea că mileniul a început în 1873, apostolii sau ridicat în 1878 şi sfârşitul lumii se va petrece în 1914. Russell a predicat că el e îngerul la care se face referire în Ezdra şi că reprezintă al şaptelea mesager al bisericii. De la moartea sa, conducătorii mişcării pe care a iniţiat-o au profeţit sfârşitul lumii şi continuă să atragă adepţi. Armaghedonul va avea loc, afirmă ei, de îndată ce lucrarea Martorilor se va încheia, iar acest moment va fi urmat de mileniul în care păcătoşii vor avea o a doua şansă la mântuire. Sloganul lor este declaraţia „milioane de oameni care trăiesc acum nu vor muri niciodată”.

în secolul XX, au apărut alţi profeţi care pretind că au revelaţii divine; reverendul Moon, de exemplu, în urma

unei revelaţii avute în Coreea când era tânăr, a creat în cele din urmă Biserica Unificării. Solul fertilizat de Biblie este atât de bogat, încât profeţii autoproclamaţi sunt întotdeauna gata să răsară. Majoritatea acestor culturi nu se dezvoltă până la capăt, însă unele îşi sădesc rădăcinile adânc în generaţiile următoare, iar influenta lor creste şi se dezvoltă. Credincioşii

[3] [3] [3] [3]

sunt dispuşi să renunţe la toate facultăţile lor critice în speranţa de a obţine pacea transcendenţei. în unele cazuri extreme, profetul a fost urmat până la moarte, după cum s-a întâmplat cu sute de oameni care s-au lăsat pe mâna reverendului James Jones în Guyana şi s-au sinucis. Jones folosise tot felul de trucuri paranormale pentru a-şi convinge adepţii că divinitatea vorbeşte prin el.

începând sub forma unei secte sau a unui cult şi iniţial respinsă de majoritatea oamenilor, instituţia fondată în numele profetului supravieţuieşte în inimile adepţilor săi. în cele din urmă, se poate transforma într-o biserică, iar loialităţile sunt hrănite şi încurajate, la fel ca într- o familie sau într-o naţiune. Profetul este

[3]

considerat de generaţiile ulterioare un

„mesager al lui Dumnezeu”. întrucât foarte multă lume a crezut şi crede în profeţia divină, nu ar trebui să fim surprinşi de aceste fenomene recurente. Ele vor persista până când întregul fundament al profeţiei şi revelaţiei este pus la îndoială de raţionalitatea sceptică şi de cercetarea ştiinţifică. Totuşi, cei care fac acest lucru în mod liber şi deschis riscă întotdeauna să aibă parte de ostilitatea, duşmănia şi presiunea credincioşilor, care, atunci când dobândesc suficient control politic, îi ţintuiesc de obicei la stâlpul infamiei pe cei care îndrăznesc să le pună la îndoială credinţele indiscutabile.

Concluzie: reevaluarea argumentului revelaţiei

Argumentul revelaţiei este esenţial pentru multe religii. A pătruns Dumnezeu în istoria omenirii în diferite momente din trecut? S-a arătat unor oameni aleşi de el? A comunicat Dumnezeu mesaje către aceste persoane şi ne-au fost oare mesajele sale transmise cu exactitate?

Afirmaţia că există un Dumnezeu care comunică[5] cu omul este o afirmaţie empirică: putem să examinăm

conţinutul său factual pentru a determina forţa probelor şi probabilitatea adevărului său.

În vederea examinării „logicii” argumentului revelaţiei, să ne lămurim mai întâi cât de multe dovezi sunt necesare pentru a putea accepta afirmaţia că revelaţia divină este adevărată. Argumentul revelaţiei este un argument cvasiinductiv; în general, are următoarea formă. (1) O anumită fiinţă divină (lehova, Allah, Dumnezeu Tatăl etc.) s-a manifestat unor indivizi aleşi (un profet, un ucenic sau un sfânt) şi ne-a comunicat mesaje unice prin ei. Dumnezeu şi-a făcut prezenţa şi intenţiile cunoscute fie direct, fie prin intermediul unui trimis: un înger, Duhul Sfânt sau chiar fiul său Isus. (2) Mesajele transmise sunt sub formă de adevăruri, spuse, porunci sau interdicţii. Acestea sunt considerate obligatorii şi se presupune că ne guvernează credinţele şi comportamentul moral. (3) Realitatea revelaţiilor lui Dumnezeu se bazează însă pe mărturii umane. Se susţine că unii profeţi au fost martori ai prezenţei divine şi/sau au primit informaţii despre intenţiile lui Dumnezeu. Revelaţiile divine sunt fenomene relativ rare, motiv pentru care cunoştinţele pe care le avem

despre ele sunt în mare parte istorice. (4) Totuşi, pe baza acestor presupuse revelaţii, se deduce că Dumnezeu există. Argumentul revelaţiei este astfel folosit pentru a demonstra că există o fiinţă divină şi că şi-a făcut cunoscute intenţiile omului.

Am discutat diverse cazuri ale unor revelaţii considerate sacre de diferite tradiţii religioase, aşa cum au fost relatate în texte asociate cu Moise, Isus, Pavel, Mahomed, Joseph Smith şi Ellen White. Ar trebui să le socotim de inspiraţie divină? Oare revelaţiile mai noi sunt superioare celor care au o vechime mai mare, sau viceversa? Conform creştinilor, multe dintre revelaţiile Noului Testament le înlocuiesc sau le modifică pe cele ale Vechiului Testament. Revelaţiile coranice, susţin musulmanii, ar trebui să le completeze şi să le depăşească pe cele ale
iudaismului şi creştinismului. Revelaţiile
mormone le completează pe cele din Vechiul şi din Noul Testament (deşi mormonii resping islamul), dar sunt respinse de alte biserici creştine.

Există vreo explicaţie pentru caracterul contradictoriu al revelaţiilor? De vreme ce Dumnezeu s-a revelat în momente

diferite în istorie, probabil că a trebuit să trimită mesaje diferite. Dar care ar trebui să fie ghidul nostru suprem? Poate că ar trebui să comparăm revelaţiile şi să le acceptăm numai pe cele care predomină? De exemplu, Moise, Mahomed şi Joseph Smith au practicat poligamia şi au susţinut că e acceptată de Dumnezeu. Să însemne că apărarea monogamici de către creştinism ca singura formă legitimă de căsătorie este greşită? Ale cui revelaţii sunt autentice şi ale cui sunt .3 3 îndoielnice? Este neliniştitor când Dumnezeu 3 vorbeşte în atât de multe limbi şi în atât de multe feluri, când are sisteme alternative de preoţie bazate pe diferite tradiţii revelate şi când oferă diferite seturi de reguli şi interdicţii. Care dintre ele exprimă cuvântul *autentic* al lui Dumnezeu şi care nu? Ar trebui să acceptăm ce spun Vechiul Testament, Coranul, Cartea lui Mormon, Ellen White, Maria Baker Eddy, reverendul Moon şi toţi ceilalţi care au pretins că au avut revelaţii divine? Sau ar trebui să fim selectivi şi să 3 argumentăm, la fel ca aproape toate sistemele religioase, că doar *unele* revelaţii sunt adevărate? Creştinii îl consideră pe Mahomed un profet mincinos, care a negat că Isus este fiul lui Dumnezeu. Astfel, contradicţiile interne din întregul corp

al presupuselor revelaţii divine sunt dificil de reconciliat.

Consider că *nici una* dintre afirmaţiile legate de revelaţie nu ar trebui să fie socotită veridică pentru un alt motiv, şi anume pentru faptul că încalcă flagrant anumite canoane elementare atât ale bunului-simţ, cât şi ale dovezilor inductive, asa cum ultimele sunt folosite în viata obişnuită şi în stiintă. Din nefericire, credinţa în revelaţie este adesea considerată a fi imună la cercetarea critică. Credinţa unei persoane este de obicei bazată pe originile sale etnice (excepţia fiind convertirea) şi, de obicei, acceptăm tradiţiile strămoşilor noştri şi le respingem pe cele ale altor grupuri. Astfel, este adesea dificil să examinăm bazele credinţei religioase în mod obiectiv. Cu toate astea, o serie de aspecte critice pot şi ar trebui să fie luate în considerare.

Ne putem gândi la câteva întrebări-cheie. În primul rând, revelaţia *chiar* s-a produs aşa cum sa relatat? (1) Câte persoane au asistat la eveniment şi pot atesta că a avut loc? Din câte cunoaştem, Moise, Mahomed şi Smith au fost fie singuri când au avut experienţele ori le-au trăit în mod subiectiv. (2) Cine a înregistrat prima

dată mărturia revelaţiei? S-a pierdut ceva din povestea iniţială? A fost transmisă printr-o tradiţie orală? A fost distorsionată de propagandişti în favoarea credinţei? Biblia şi Coranul au suferit unele transformări, astfel încât cercetătorii au pus la îndoială integritatea materialului care a supravieţuit. (3) Cele mai importante întrebări la care ar trebui să se răspundă în cadrul evaluării oricărei mărturii referitoare la o revelaţie sunt

[3]

următoarele: au fost oare de fată observatori obiectivi şi imparţiali, persoane care pot să confirme manifestarea revelaţiei? Există vreo

[3]

dovadă fizică sau circumstanţială independentă în sprijinul unei astfel de mărturii? în nici una dintre situaţiile precedente nu este îndeplinită această ultimă condiţie, deşi cei aflaţi preajma lui Mahomed şi a lui Ellen G. White i-au observat

[3]

uneori că intră în transă.

Ce anume constituie mărturie coroborantă adecvată? Există, desigur, mărturii bazate pe observaţia directă. Dar dacă profetul este singur atunci când trece printr-o astfel de experienţă, ne putem întreba dacă mărturia sa este exactă, dacă a fost sincer, dacă suferă

de tulburări psihosomatice, dacă a avut halucinaţii, dacă crede el însusi în ele. Este clar că relatările unor experienţe[3] bizare şi pur private trebuie să fie luate în considerare cu mare precauţie. De-a lungul timpului, oamenii au văzut orice, de la elefanţi roz la zâna măseluţă, şi e cert nu le putem accepta mărturiile doar pentru că aşa zic ei. Pentru a putea da mai multă credibilitate unei mărturii cu privire la o revelaţie este nevoie de prezenţa unor martori oculari. Această coroborare independentă poate să fie de două tipuri. (1) O coroborare *slabă,* oferită de observatori aflati de fată când cineva susţine că aude voci, că are o viziune sau că e vizitat, chiar dacă ceilalţi nu au aceeaşi experienţă. Cel puţin, persoanele prezente acolo pot mărturisi că profetul în cauză credea că are o experienţă. în Faptele Apostolilor, se spune că cei prezenţi pe drumul spre Damasc împreună cu Pavel au rămas fără cuvinte şi au auzit glasul, dar nu au văzut nimic. Nu avem nici o confirmare independentă că aşa s-a petrecut, din moment ce observatorii nu au fost numiţi şi nici mărturia lor nu s-a păstrat, în plus, nu se susţine că au văzut ceea ce văzuse Pavel. (2) O coroborare *tare,* oferită de observatori

care văd şi aud aceleaşi fenomene. în nici unul dintre cazurile precedente nu există vreo mărturie suplimentară.

O altă întrebare care poate fi ridicată în legătură cu revelaţia este următoarea: *Cum* să *interpretăm* presupusa experienţă, chiar şi în cazul în care plecăm de la premisa că s-a petrecut? Există cel puţin două explicaţii posibile: (1) experienţa este de origine divină şi reprezintă un mesaj unic transmis de o divinitate sau de trimisul său persoanei care l-a primit sau (2) există explicaţii cauzale naturaliste pentru ceea ce s-a întâmplat. Care ar putea fi unele dintre aceste explicaţii naturale? Poate că persoana care a avut experienţa (dacă era vorba de un fenomen complet privat şi subiectiv) suferea de schizofrenie, de delir sau de psihoze. Poate că a confundat o experienţă halucinatorie cu realitatea. Ştim din bogata literatură psihiatrică faptul că milioane de oameni suferă de stări delirante, dintre care multi susţin că au auzit voci sau au avut viziuni considerate de ei reale. Poate că profetul a avut o criză epileptică. Este dificil să se efectueze diagnostice medicale post-hoc, însă se pot efectua interpretări plauzibile şi

raţionale ale „stărilor revelatoare”.

O altă explicaţie pentru o parte din comportamentul aşa-numiţilor profeţi religioşi care pretind că au puteri extraordinare este faptul că unii ar putea să fi făcut apel la artele magiei şi prestidigitaţiei pentru a-şi înşela adepţii. Afirmaţiile acestora că au avut revelaţii erau concepute pentru a trezi cutremurare şi a păstra misterul. Dacă vechii împăraţi puteau să apeleze la autoritatea divină pentru hegemonia lor, de ce nu şi profeţii?

Apelul la revelaţia divină are puternice implicaţii politice. Un conducător poate să controleze mai bine o armată pe câmpul de luptă dacă cei care îl urmează cred cu tărie că se află în fruntea lor prin voinţa divinităţii. Acest lucru îl motivează pe profetul religios să recurgă la revelaţie ori de câte ori simte nevoia: porunca nu vine de la mine, insistă el, ci de la Dumnezeu. Aceasta este o modalitate perfectă de a sădi teroare în inima oamenilor simpli şi de a impune loialitate şi sacrificiu pentru sfânta cauză.

Este posibil ca apelul profeţilor la revelaţie să aibă la bază un amestec de cauze şi motive:

tulburări psihice, dorinţa de[9] putere

politică, câştig economic sau adulare. Chiar dacă, la început, profetul este vag convins că deţine o misiune divină, în cazul în care este ulterior acceptat de tot mai mulţi oameni, ar putea fi motivat să-şi continue eforturile de a-i convinge prin orice mijloace că primeşte mesaje de la divinitate. în cele din urmă, puterea, influenţa şi faima pot deveni atât de mari, încât ispita de a continua înşelăciunea poate fi prea puternică pentru a-i rezista. Tendinţa de a avea experienţe transcendente se poate autoperpetua şi, prin faptul că îi convinge pe alţii de legătura sa specială cu divinitatea, poate ajunge să creadă că puterile sale sunt supranaturale. Această explicaţie a comportamentului profeţilor religioşi pare să se potrivească mult mai bine cu datele decât orice altă noţiune fantezistă potrivit căreia Dumnezeu a coborât în istorie şi le-a vorbit unor persoane alese.

Revelaţiile sunt în mare măsură îngropate în nisipurile istoriei şi astfel nu pot fi supuse analizei empirice definitive. Am propus doar câteva explicaţii alternative posibile. Dar putem să punem următoarea întrebare: cum ar trebui să tratăm afirmaţiile unei persoane contemporane care spune că

are revelaţii? Să presupunem că întâlnim un individ care susţine că a vorbit cu Dumnezeu şi că a primit de la acesta porunci speciale cărora trebuie să ne supunem cu toţii. (Eu am mai întâlnit câteodată astfel de oameni pe la colţuri de stradă; poate că şi tu.) Ce ar trebui să spunem despre un astfel de om? E nebun? Ar trebui să stea într-o instituţie de boli mintale? Este un pericol pentru sine sau pentru alţii? Ar trebui să tratăm totul cu lejeritate, ca pe o glumă nevinovată? în cazul în care are un grup de discipoli ce îl urmează, ne-am putea întreba dacă reprezintă o ameninţare pentru siguranţa noastră. Ne-am putea întreba ce urmăreşte de fapt. Este un şarlatan? Dar dacă e un profet autentic? Poate că e trimisul lui Dumnezeu.

Există anumite teste ale legitimităţii sale cerute de bunul-simţ. Dacă avem ocazia, am putea să verificăm următoarele lucruri: (1) Dacă presupusul profet a fost sau nu singur atunci când a vorbit cu Dumnezeu. Dacă nu era nimeni în preajmă, probabil că am râde de credulitatea adepţilor săi. (2) Dacă poate cineva să dovedească afirmaţiile sale uimitoare. în cazul în care au existat martori oculari, sunt oare aceştia complicii săi? Dacă da,

poate că sunt nesinceri. Este credibil vreunul dintre martori? Sunt observatori atenţi, sunt obiectivi, sunt capabili să detecteze fraudele sau înşelăciunile? (3) Dacă pot fi oferite explicaţii perfect normale pentru presupusele experienţe de origine divină. A avut halucinaţii? A fost un tertip sau o glumă? Au fost ascunse microfoane şi difuzoare care să explice faptul că a auzit voci? Consumă droguri?

Bunul-simt ne cere să dăm dovadă de precauţie rezonabilă. Să dezvoltăm acest exemplu şi să presupunem că „profetul” insistă că e sincer şi îţi porunceşte să-i dai toate bunurile tale lumeşti, să îţi părăseşti familia, să sacrifici totul, inclusiv viaţa, pentru el şi cauza lui. Ce ai face? Ai fi pregătit să-l urmezi? Sau ai fi iritat din cauza neruşinării de care dă dovadă?

în mod surprinzător, nici unul dintre cazurile clasice de revelaţie nu satisface cerinţele bunului

simţ raţional. Am descoperit că mărturiile referitoare la revelaţia divină nu sunt coroborate.

Moise a fost singur când a susţinut că s-a întâlnit cu Dumnezeu. Cel puţin ne-am putea întreba: este Pentateuhul cuvântul exact al lui Dumnezeu? A fost

modificat şi adăugit de generaţiile ulterioare? Conform Bibliei, Moise a putut să-i convingă pe israeliţi că este profetul Domnului şi că are revelaţii, printre care acelea de a-şi măcelări duşmanii fără reţinere, totul în numele lui Dumnezeu. Dacă textul biblic are dreptate (şi nu avem cum să ştim asta), Moise le-a interzis tuturor să intre în cortul adunării sau să urce pe Muntele lui Dumnezeu (cu excepţia lui Iosua), de unde a adus cele Zece Porunci. Din câte se pare, marea întâlnire a lui Moise cu Iahve de pe Muntele Sinai, în care lumea crede cu atâta înflăcărare, nu a avut nici un martor. De ce ar trebui să acceptăm că acest episod este demn de încredere?

Nici unul dintre autorii Noului Testament nu l- a cunoscut pe Isus în mod direct. Evangheliile sinoptice se bazează pe relatări contradictorii care au circulat pe cale orală şi care au fost mai târziu adunate şi elaborate de propagandiştii unei noi credinţe. Mărturiile cu privire la presupusele fapte miraculoase ale lui Isus nu au fost confirmate de observatori independenţi sau imparţiali. La fel şi în cazul experienţei lui Pavel de pe drumul spre Damasc: numai el l-a întâlnit cu Isus şi nimeni nu poate confirma în mod

independent adevărul afirmaţiilor sale.

Mahomed a fost la rândul său singur atunci când l-a întâlnit prima dată pe îngerul Gabriel. După aceea, s-a dus acasă pentru a-i spune soţiei. Deşi ea i-a acceptat mărturia, Mahomed nu a reuşit iniţial să-şi convingă apropiaţii că are o misiune divină, iar aceştia l-au batjocorit. Numai după ce a cucerit un oraş din apropiere, a putut să se întoarcă şi să-şi supună poporul. Cu toate acestea, întreaga credinţă islamică se bazează pe experienţele extatice ale lui Mahomed.

Joseph Smith a primit revelaţii de la îngerul Moroni, fiul lui Mormon, pe un deal din apropierea casei sale şi anterior într-o dumbravă de peste drum. Dar aceste revelaţii nu au fost confirmate.

Există un al patrulea criteriu pe care ar trebui să îl aplicăm în cazul tuturor mărturiilor, mai ales când se face apel la ele în sprijinul unor afirmaţii extraordinare care sunt contrare experienţelor anterioare: afirmaţiile extraordinare necesită dovezi extraordinar de solide. Relatările martorilor oculari sunt deseori confuze. Acest lucru este evident mai ales atunci când o situaţie e încărcată de entuziasm şi de emoţie. în cazul în care există o

voinţă puternică de a crede, tindem să denaturăm faptele în favoarea persoanelor implicate. Acolo unde este prezentă o
personalitate charismatică puternică, capacitatea sa de a influenţa şi de a convinge poate fi mult accentuată.

Cred că ar trebui să fim extrem de precauţi cu privire la toate afirmaţiile făcute în aşa-numitele cărţi sacre. Acestea nu au fost coroborate în mod
[5]corespunzător. Dovezile aduse în sprijinul lor se bazează pe zvonuri şi adesea viziunile sau revelaţiile se reduc la o mărturie ce are la bază un
[9]vis. Oamenii din vechime erau dispuşi să accepte astfel de mărturii ca atare, fără o cercetare exhaustivă. Naraţiunile despre revelaţii erau scrise de susţinători dedicaţi care credeau în ele şi care încercau să-i convingă şi pe alţii să facă acelaşi lucru. Nu au fost scrise de persoane neutre, obiective sau imparţiale care încercau să descopere adevărul. Prin urmare, ar trebui să fim extrem de precauţi cu privire la afirmaţiile făcute în numele revelaţiei.
[9]

XI
EXISTĂ DUMNEZEU? DIVINITATE ŞI EFEMERITATE

Cărţile sacre sunt expresii ale năzuinţei umane de a cuprinde necunoscutul; ele reprezintă un efort de a postula ceva ce transcende existenţa omenească şi se află dincolo de această lume.

Poate că[5] Moise, Isus, Mahomed şi profeţii minori (indiferent cât de şarlatani ar fi fost) au întrezărit totuşi o „realitate ultimă”. Deşi Moise nu s-a întâlnit cu Dumnezeu „faţă către faţă” (aceasta este o concepţie antropomorfă a divinităţii), putem întreba: există vreo fiinţă sau vreo realitate dincolo de lumea cunoscută la care Moise a avut acces? Să fi fost Cristos conştient de adâncul fiinţei atunci când vorbea despre „împărăţia cerurilor” sau despre „Tatăl ceresc”? Oare Mahomed, prin veneraţia sa pentru Allah, a simţit cumva măreţia eternităţii? Sunt aceste revelaţii

[Şi] doar expresii metaforice sau simbolice [>]

imperfecte ale vreunei dimensiuni numenale ultime a existentei? Suntem noi, muritorii obisnuiti, închişi în lumea experienţei, suntem limitaţi de organe senzoriale ce nu pot percepe decât lucrurile cu care intră în contact? Suntem mărginiţi de un cadru logic care ne obligă să elaborăm distincţii conceptuale şi să tragem concluzii raţionale cărora le lipseşte esenţa realităţii supreme? Cât de limitate sunt eforturile noastre de a manipula lucrurile şi de a le testa experimental prin folosirea metodelor de predicţie şi de control? Este această realitate numenală inaccesibilă percepţiilor, inferenţelor sau predicţiilor normale, precum şi metodelor obişnuite de verificare şi de validare? Asta susţin de obicei misticii şi profeţii religioşi. Am adus deja mai multe obiecţii afirmaţiilor acestora în favoarea realităţii unor entităti divine nedeterminate şi a revelaţiilor, care sunt bazate pe mărturii neconfirmate.

Totuşi, chiar dacă respingem elementele mitologice şi istorice ale religiei ca fenomen pur uman, am putea să ne întrebăm dacă există ceva ce nu e în această lume, ci se găseşte în afara sa şi îi este fundament. Putem considera

că această fiinţă e „divină”, „numenală” sau „sacră”? Este aceasta, în ultimă instanţă, realitatea pe care a surprins-o experienţa religioasă, dându-i o expresie atât de incoerentă sau de neclară? Este această intuiţie religioasă primordială un impuls autentic în măsura în care poate întrezări transcendenţa? Oare singura greşeală a profeţilor şi misticilor a fost faptul că au încercat să-i dea formă umană, în condiţiile în care este de nedescris?

Iar acum vine vechea întrebare: ce putem afirma nou astăzi, având în vedere numeroasele încercări milenare de a înţelege natura divinităţii? Poate fi cunoscută? Putem valida sau demonstra existenţa sa? Cât de largă şi de pătrunzătoare e cunoaşterea umană? Are dreptate teistul în convingerea lui că o astfel de fiinţă supranaturală există, oricât de incomprehensibilă ar putea fi pentru categoriile noastre obişnuite de înţelegere? Ar trebui să adoptăm poziţia ateului şi să negăm adevărul poziţiei teiste, insistând că este lipsită de sens şi fără fundament raţional sau empiric? Sau ar trebui, în schimb, să adoptăm perspectiva agnosticului, susţinând că existenţa lui Dumnezeu este încă o întrebare deschisă şi că nu putem nici s-o

afirmăm, nici s-o negăm?

Eforturile teiste de a sonda adâncurile existenţei încep de obicei cu „misterul fiinţei” şi apoi merg până la o fiinţă necesară care este cauza primă, proiectantul sau creatorul universului. întrebarea familiară adresată de Heidegger este aceasta: de ce există ceva mai degrabă decât nimic? Cum putem explica existenţa în general? Teiştii răspund că există o fiinţă care a creat realitatea. Altfel, cum ar putea exista ordine, regularitate şi legi cauzale în univers? Din nou, teistul postulează o fiinţă responsabilă pentru ordinea întâlnită.

Teologii şi filozofii care sunt uimiţi de marele mister al fiinţei caută să-şi rezolve dilema prin introducerea unui principiu etern aflat în afara şi la originea universului. Obiecţia imediată pe care o ridică scepticul la o astfel de posibilitate este dacă are sens să se „explice” universul prin recursul la un Dumnezeu aflat în afara sa. El întreabă: putem defini un astfel de „Dumnezeu” incognoscibil? Indiferent dacă Dumnezeu există sau nu, este greu să ne dăm seama despre ce vorbim până când nu precizăm la ce se referă *Dumnezeu.*

Tradiţia clasică foloseşte termenul

Dumnezeu » î
cu referire la un creator „omnipotent”, „omniscient” şi „omnibenevolent”, imanent, deşi transcendent, o fiinţă personală ce are unele relaţii cu omul. Avem vreun temei pentru a crede că există o astfel de fiinţă? Această afirmaţie nu
s 5
pare să fie justificată de probe temeinice. Ne-am ocupat deja de diferite eforturi de a susţine credinţa într-un astfel de Dumnezeu făcând apel la tradiţie, emoţie, autoritate, credinţă, misticism sau revelaţie – toate dovedindu-se nefundamentate. Dar ce putem spune despre încercările filozofice şi teologice de a dovedi existenţa lui Dumnezeu prin argumente demonstrative? Din cauza neclarităţii lucrurilor la »
care ne referim, poate că nu vom rezolva sau ocoli niciodată această problemă. Poate că singura poziţie logică este cea a agnosticului, care susţine că problema existenţei lui Dumnezeu este viciată de problema sensului termenilor folosiţi, poticnindu-ne pe terenul ininteligibilităţii şi neputând să spunem pe cine sau ce căutăm decât în cel mai vag sau mai incoerent mod.

De ce dezordine şi haos?

Cu toate astea, propun să reexaminăm problema existentei lui Dumnezeu. Dar voi face asta ridicând o altă problemă ontologică la fel de dificilă: nu de ce există lucruri în general sau de ce există ordine în univers, ci de ce lucrurile se *schimbă* şi de ce există *dezordine?* Putem observa în mod direct că lucrurile trec printr-un proces constant de transformare: atât la nivel fizic, cât şi biologic ele se produc şi apoi se sting. De ce ar trebui să existe vremelnicie, efemeritate, evoluţie, creştere, degenerare şi descompunere? De ce lucrurile nu durează pentru totdeauna? De ce un organism ce şi-a atins potenţialul deplin este uneori doborât şi distrus? Floarea creste şi îsi

J > J »

deschide petalele glorios, dar se ofileşte şi moare. Mânzul se naşte, învaţă rapid să alerge şi se dezvoltă într-un armăsar frumos, dar apoi se instalează senescenţa şi, în cele din urmă, moare. Curcubeul splendid străluceşte pentru câteva clipe, după care dispare. Un vulcan poate să fie activ timp de decenii sau secole, dar apoi să devină inactiv. Nenumărate specii au avut zile de glorie sub soarele acestei planete, pentru ca mai apoi să dispară şi să fie descoperite

de paleontologi şi geologi. O ploaie de meteoriţi străluceşte prin ceruri de milenii, întâlneşte în cele din urmă o planetă îndepărtată şi se mistuie în flăcări la intrarea în atmosfera acesteia. Astronomii ne spun despre naşterea şi moartea unor sori şi galaxii îndepărtate. Universul manifestă un proces continuu de schimbare. Nu poţi să intri în acelaşi râu de două ori, observa Heraclit.

în viata fiecăruia dintre noi există o năzuinţă profundă după permanenţă, mai ales atunci când ne confruntăm cu caracterul contingent al întreprinderii umane. Incertitudinea şi ambiguitatea umbresc condiţia umană. Viitorul nu numai că nu e fix, dar e adesea lipsit de logică sau de raţiune; neaşteptatul şi bizarul se manifestă fără avertizare. Un copil este lovit de o boală incurabilă; o tornadă decimează un oraş, omorând sute de oameni nevinovaţi, inclusiv preotul şi întreaga sa congregaţie adunată la rugăciune. Un accident absurd de automobil paralizează în mod neaşteptat un atlet olimpic. O naţiune este învinsă în război şi distrusă, aşa cum s-a întâmplat cu vechea Cartagină, care a dispărut de pe hartă. Cele mai bine gândite planuri pot deseori să nu se împlinească. Dintr-o asemenea perspectivă, universul pare haotic,

imprevizibil, nedeterminat. Aceasta poate fi doar din perspectivă umană, ni se spune, deoarece *trebuie* să existe o unitate mai profundă a tuturor lucrurilor. Dar o astfel de noţiune nu exprimă decât o presupunere umană, o speranţă pioasă, deoarece realitatea brută a naturii indică prezenţa unei polarităţi: ordinea şi dezordinea există laolaltă.

în unele culturi umane schimbarea este mai evidentă decât în altele. Cultura contemporană are avantajele cercetării istorice comparative. Arheologii şi antropologii au descoperit ruinele unor oraşe impresionante din trecut, care sunt o mărturie elocventă a speranţelor şi visurilor ce au fost spulberate. Prin urmare, nu ne putem face nici o iluzie în privinţa propriei noastre finitudini. Fiinţele umane încearcă să-şi imortalizeze eroii şi J > J geniile şi chiar îi ridică pe unii la rangul de sfinţi: Beethoven şi Pindar, da Vinci şi Pericle, Lincoln şi Platon, Ioana d'Arc şi Sf. Francisc, Buddha şi Isus. Câţiva sunt ridicaţi la statutul de divinitate, iar frumuseţea şi înţelepciunea moralei lor sunt considerate nemuritoare şi divine. Cu toate astea, ar trebui să fie clar civilizaţiei noastre, dacă nu celor din

trecut, că tot ce clădeşte omul intră pe scena istoriei, îşi are momentul de glorie şi, în cele din urmă, este înlocuit sau dispare. Oare declinul Romei s-a datorat apariţiei creştinismului, invaziei vizigoţilor şi hunilor, sau otrăvirii cu plumb provocate de vasele din plumb în care romanii îşi găteau şi din care mâncau?

Drama istoriei umane dezvăluie fragilitatea existenţei speciei noastre, a personalităţilor individuale şi a artefactelor culturale pe care le-au creat. Cât de repede trece timpul! Nu demult eram tineri, visând şi imaginându-ne un viitor minunat, şi acum îmbătrânim. Când privim înapoi, ne aducem aminte de oamenii pe care i-am cunoscut şi iubit şi care nu mai trăiesc: rudele , *
şi prietenii noştri, oamenii cu care am lucrat şi neam jucat. Potopul timpului ne va înghiţi pe toţi. Frumuseţea şi puterea sunt de scurtă durată; momentele de plăcere şi melancolie părăsesc repede scena. Cu ce rămânem acum, dacă nu cu amintirea zilelor preţioase din anii scurşi, cu bucuriile şi realizările noastre, cu suferinţele şi durerile noastre? Nu putem trăi fixaţi asupra trecutului, deoarece suntem întotdeauna cuprinşi de urgenţele

prezentului, precum şi de oportunităţile şi cerinţele viitorului care se apropie.

Unele societăţi sunt destul de stabile şi se schimbă lent. Se fac eforturi constante, în special de către clasele favorizate, pentru a-şi consolida instituţiile şi a-şi ridica monumente din piatră. Şi totuşi, casele pe care le construim, obiectele de artă pe care le cumpărăm şi monumentele la a căror ridicare contribuim se vor degrada la fel ca pietrele funerare din vremurile de altădată şi, în cele din urmă, vor zăcea risipite prin cimitire străvechi, neîngrijite şi necurăţate. Toate eforturile umane vor eşua în ultimă instanţă, aşa cum ploile şi degradarea, rugina şi eroziunea înfrâng în cele din urmă orice bariere pe care încercăm să le ridicăm împotriva valurilor timpului. Ridurile de pe feţele noastre pot fi netezite de cele mai bune eforturi ale cosmeticienelor şi chirurgilor esteticieni, dar vor apărea altele. Prevenirea schimbării nu este posibilă nici pentru comunităţi, nici pentru indivizi. Faptele atotprezente cu care ne confruntăm sunt caracterul precar al condiţiei umane, volatilitatea dorinţelor, natura provizorie a tuturor planurilor şi instituţiilor umane.

Unele fiinţe umane încearcă să nege

năvala schimbării. Căutarea religioasă iluzorie este alimentată de setea de longevitate şi permanenţă. Oamenii îşi doresc să prelungească plăcerile existenţei, să extindă frumuseţile experienţei, să reţină pentru totdeauna elocvenţa evenimentelor memorabile. Există o căutare continuă a veşniciei, un zbor spre atemporalitate, în care ne imaginăm că ne vom elibera de sub tirania timpului şi în care putem să perpetuăm forme ce exprimă ordine perfectă şi nobleţe desăvârşită. Această căutare este cea pe care Platon, Moise, Isus, Augustin şi Mahomed au încercat s-o consacre. Teologii ne spun că există o ordine mai adâncă a tuturor lucrurilor şi că, deşi universul e dominat de curgere şi vremelnicie, nu putem nega existenta unei armonii fundamentale. Dar această perspectivă nu e oare decât o supoziţie introdusă pentru a ne potoli anxietatea, pentru a depăşi teama de neant şi pentru a alina durerea morţii? Oare speranţa pe care ne-o punem în lucrurile nevăzute poate fi susţinută de dovezi?

Privind lumea din jurul nostru, vedem ceea ce pare a fi dezordine, neregularitate, deviere şi variaţie. Credinciosul subliniază regularitatea, periodicitatea şi cauzalitatea ce se pot

observa. Avem motive suficiente pentru a crede că în natură există ordine şi structură. Dar, în acelaşi timp, universul se dovedeşte a fi pluralist. Căci, pe lângă armonie, putem găsi şi dizarmonie: există regularitate, dar şi neregularitate, stabilitate, dar şi variabilitate. Date fiind anumite condiţii cauzale, putem prezice probabilitatea manifestării unor consecinţe particulare. Dar aceasta este o formă de necesitate ipotetică, nu absolută. Desigur, există regularităţi sezoniere recurente, continuităţi periodice, ritmuri pulsante, iar acestea pot fi descrise şi reprezentate grafic. Insă există, de asemenea, discontinuităţi, fluctuaţii, dislocări, schimbări, transformări, opriri, divergenţe şi abateri de la normele aşteptate. John Dewey considera că trăim într-un „univers precar”.

Trebuie să ne ferim de categoriile antropomorfe. De ce ar trebui să vedem în natură propriile incertitudini şi nehotărâri? Cum putem spune că ordinea s-a prăbuşit sau este limitată sau că există haos de vreme ce orice se petrece pare să urmeze tipare cauzale legice? Faptul că suntem derutaţi de evenimentele neprevăzute şi bizare înseamnă că natura este echivocă în

legătură cu ceea ce se va întâmpla? Din punctul de vedere al fizicii şi astronomiei, este dificil de observat dezordine în univers, deoarece cosmosul pare să se comporte în funcţie de legi imuabile şi universale.

Desigur, astăzi nu se poate argumenta cu uşurinţă în favoarea unui univers strict determinist, având în vedere descoperirile din mecanica cuantică şi însemnătatea evoluţiei ca principiu-cheie în interpretarea universului. În plus, se pune întrebarea: chiar dacă admitem faptele evidente ale schimbării, nu există legi care guvernează procesele universului, nu sunt ele fixe şi nu se află la baza schimbării? Există oare permanenţă sub vremelnicie? Parmenide, Platon şi alţii au crezut că da şi au postulat un fundament intelectual: formele atemporale şi *principiul* schimbării se află dincolo de schimbare. Nu ne conduce oare raţiunea direct către acel adevăr? Dar, dacă este aşa, cum se poate explica participarea particularului la universal? întreba Platon. Platonicienii au avut mari dificultăţi în a explica schimbarea şi a existat chiar o tendinţă de a i se nega realitatea. De fapt, lumea nestatorniciei a devenit doar un ordin secundar sau inferior al

fiinţării, existând numai datorită esenţelor care guvernează schimbarea. Totuşi, schimbarea este un dat empiric. Biroul pe care scriu acum este deja scorojit şi zgâriat şi va avea nevoie de un nou strat de selac. într-o zi va ajunge în şemineu sau într-o grămadă de gunoaie, la fel ca hârtia şi cerneala... şi mă voi stinge chiar şi eu. Deşi persistă şi au o structură materială, obiectele se vor degrada în timp. Cum putem explica procesele de schimbare? Nu putem nega realitatea schimbării, deoarece pare să fie omniprezentă. Schimbarea nu este o invenţie umană, ci un fapt cosmic ce se aplică tuturor formelor de viată.

Una dintre experienţele cele mai revelatoare din viaţa mea a avut loc în timp ce mă aflam cu soţia în Parcul Naţional Kruger, o rezervaţie la graniţa dintre Africa de Sud şi Mozambic. Parcul uriaş a fost creat pentru a permite vieţii sălbatice să prospere în forma sa naturală fără a fi decimată de influenta civilizaţiei umane. în această rezervaţie[5] sunt mii[5] de specii de animale, păsări,
insecte, reptile, arbori, arbuşti şi plante cu flori. Ele trăiesc, în măsura în care se poate, în propria lor stare naturală, neafectate de intruziunea umană. Există

prezenţă umană, dar oamenii nu au voie să vâneze, să campeze sau să-şi parcheze vehiculele decât în locuri special amenajate.

Am luat un microbuz de la un camping pentru a observa animalele şi plantele în habitatul lor natural. Peisajul este plin de diverse nuanţe de verdeaţă; se pot vedea desişuri de ierburi din care se fac acoperişuri de paie, iarbă-mare şi ierburi înalte de tambouki. Există tot felul de copaci, de la arbori cu ghimpi până la baobabi impunători şi palmieri-evantai. Plante superbe cu flori sunt vizibile peste tot. De-a lungul terenului, în câmpurile deschise şi sub coronamentele copacilor umbroşi, se ridică numeroase movile de termite. Animalele care trăiesc în parc sunt minunate: există zeci de mii de impala graţioase, de antilope mici steenbok, grysbok, klipspringer şi antilocapre pline de graţie, kudu mai mari, turme de bivoli africani, girafe, zebre şi elefanţi, grupuri de maimuţe şi babuini, dar şi hipopotami, rinoceri şi mistreţi. Cei mai impresionanţi sunt prădătorii, precum leoparzii, gheparzii şi leii, urmaţi de hienele pătate şi de şacalii cu spatele negru. Există păsări exotice: turaco cu creastă roşie, turturele, prigorii, grauri africani, pescărel

albastru, păsări rinocer şi becaţine; nu mai puţine sunt ocazionalele acvile minunate, vulturii înfricoşători şi rapidul struţ. Parcând pentru câteva ore lângă un lac, am observat crocodili, şopârle, broaşte-ţestoase şi ţestoase de apă dulce pe maluri şi în apă. Şi, bineînţeles, lumea insectelor era plină de viespi, termite, albine, gândaci, muşte, chilopode, miriapode şi scorpioni de diferite feluri.

Două lucruri m-au copleşit. În primul rând, tăcerea totală din desişuri. Liniştea era asurzitoare, cu excepţia ciripitului ocazional al păsărilor. în al doilea rând, senzaţia generală de teamă ce străbătea panorama luxuriantă şi frumoasă. Animalele de peste tot păreau să păşească cu grijă: atât delicatul pui de căprioară, cât şi greoiul elefant; şi toate erau permanent atente la pericol. Urechile li se întorceau la cel mai mic foşnet. Masculul aflat în fruntea haremului[5] de femele, indiferent dacă era vorba de căprioare sau de bovine, era tot timpul vigilent, gata să le protejeze; la primul semn de pericol, o porneau într-o goană nebună.

Lupta pentru supravieţuire este evidentă: masculii multor specii sunt gata să se lupte cu alţi masculi pentru favorurile preţuitelor femele. O

sculptură elocventă de la intrarea în parc înfăţişează doi masculi masivi de antilopă având coarnele întrepătrunse într-o luptă pe viaţă şi pe moarte. Un grup de babuini se află sub controlul unui mascul dominant mai bătrân care este în cele din urmă provocat la luptă şi învins de un mascul mai tânăr. Mamele îşi protejează puii aflaţi la păşunat, apărându-i şi fugind de prădătorii care ar putea să atace în orice clipă. Ne aflam departe, pe o câmpie înaltă, când am observat cum un grup de lei au fugărit şi apoi au ucis un kudu, ospătându-se din el în timp ce sângele ţâşnea din animal. Pe când priveam un lac liniştit, am văzut cum o pasăre apare brusc, planează pe deasupra apei, se scufundă şi prinde un peşte, pe care îl duce la mal şi îl înghite. Am mai văzut doi şacali frumoşi păşind cu atenţie după ce adulmecaseră un animal ucis de puţină vreme. Unul dintre ei ma privit fix şi apoi a plecat în tăcere.

în ultimii ani, Africa s-a confruntat cu o secetă cumplită. Un număr mare de animale din Parcul Kruger au murit din cauza lipsei de apă şi mâncare. Vizitatorii au fost înspăimântaţi de miile de carcase de animale ce se găseau acolo. Animalele nu au fost adăpate sau

hrănite şi nici corpurile lor nu au fost îndepărtate; conducerea parcului a încercat să nu tulbure starea naturală a rezervaţiei. A intervenit însă în două moduri: (1) a ars în mod sistematic iarba pentru a o menţine proaspătă şi pentru a elibera lăstărişul (incendiile naturale produse de fulgere au loc frecvent în savană). (2) Unele turme, cum ar fi cele de elefanţi, au fost sacrificate pentru a împiedica proliferarea lor prea rapidă şi, prin urmare, distrugerea savanei. Elefanţii au tendinţa să scoată din pământ şi să consume un număr mare de copaci pentru a le suge şi roade rădăcinile.

Putem întreba: în ce sens această scenă presupune prezenţa „ordinii”? Am asistat la conflicte şi la o luptă neîncetată pentru a supravieţui adversităţilor ameninţătoare din mediul înconjurător. Cruzimea naturală părea să

fie prezentă peste tot, cel puţin din punctul de vedere al indivizilor şi/sau al speciilor care sunt învinse şi consumate de altele. Multi masculi nu ɔ 9

se puteau reproduce sau puii şi adulţii ajunşi la bătrâneţe erau mâncaţi de prădători, totul în contextul unei secete necruţătoare. Ghidul ne-a ɜ

spus cu un amestec de groază şi tristeţe că noaptea trecută un turist care

dormea într-una dintre tabere şi-a pierdut în întregime un picior din cauza unei hiene care s-a strecurat pe nesimţite în locuinţa unde se afla. Oare tristetea şi
tragedia se aplică şi în cazul lumii animalelor, a reptilelor, a păsărilor sau chiar a insectelor? Gâştele monogame plâng moartea partenerilor o perioadă lungă de timp. Similar, cimpanzeii par să sufere din cauza pierderii partenerului. În mod ciudat, teistul neagă faptul că lupta din lumea naturală denotă „dezordine” sau „rău” şi consideră că ecosistemul trebuie să aibă un „sens” mai profund. Dar ce se poate spune despre preţul plătit de indivizii sau de speciile sacrificate pentru această „armonie”?

De ce ar trebui să existe haos, conflict, dezordine, moarte a indivizilor şi/sau a speciilor, eroziune şi distrugere constantă a diferitelor forme de viaţă? A nega existenţa acestei situaţii înseamnă a ignora faptele observabile, iar a le reduce la altceva înseamnă a te opune unui lucru evident. Dar tocmai asta face conştiinţa
religioasă. Copleşită de suferinţă şi de lupta pentru supravieţuire, persoana religioasă încearcă să le depăşească prin postularea unei ordini ascunse,

transcendente. Credinciosul găseşte frumuseţe şi măreţie în lumea naturală (ceea ce aşa şi *este),* dar nu poate să explice aspectele detestabile şi continuă să le minimalizeze. Nu s
vreau să-mi încarc perspectiva asupra naturii cu pesimism. Este adevărat că vieţuitoarele vânează alte vieţuitoare pentru a supravieţui, dar universul nu e aşa cum l-a descris Schopenhauer (complet fără speranţă), deoarece viaţa are virtuţile şi plăcerile sale. Ipoteza darwinistă oferă o explicaţie pentru ce se întâmplă. Intervin factorii aleatorii: lupta pentru supravieţuire, adaptarea la mediu, mutaţiile şi reproducerea selectivă. în procesul evolutiv, toţi membrii mor şi pot să dispară specii întregi. Acest lucru demonstrează că dezordinea, conflictul, ruptura şi disonanţa există în natură. Natura conţine eşecuri şi

? * *

evenimente aleatorii. Liniile individuale ale sistemelor cauzale interactionează şi intră în coliziune. Natura vădeşte existenţa anomaliilor, eventualităţi neaşteptate sau neprevăzute. Din punctul de vedere atât al individului, cât şi al speciilor viaţa este instabilă şi ameninţătoare.

S-a argumentat că postularea

dezordinii sau a haosului în natură înseamnă a-i impune o categorie morală şi că acest lucru ne maschează propria prejudecată. Dar, dacă este într-adevăr astfel, atunci aceleaşi considerente trebuie să se aplice tuturor eforturilor de a identifica ordine sau armonie în natură sau de a presupune că întreaga lume manifestă bunătate şi perfecţiune. Ar trebui să fim neutri şi să nu impunem naturii vreo categorie morală. Chiar dacă evităm judecăţile morale, pare să existe un fundament pentru perspectiva potrivit căreia natura manifestă atât dezordine, cât şi armonie. Deşi fiecare individ are

caracteristici comune cu alţi indivizi din specia sa şi reproduce morfologia speciei, individuaţia, variaţia şi deviaţia există în continuare. Deşi

heterosexualitatea este norma pentru comportamentul sexual, unele specii manifestă tendinţe bisexuale sau homosexuale.

Degradarea sistemelor naturii poate fi observată şi din punctul de vedere al celei de-a doua legi a termodinamicii, care a fost introdusă în fizică în secolul al XIX-lea. Prima lege a termodinamicii afirmă că, în orice volum de spaţiu izolat, cantitatea de energie rămâne

constantă. Conform celei de-a doua legi, cantitatea acestei energii (şi anume cât de multă poate fi folosită) scade constant. Conform fizicianului german Rudolf Causius, căldura trece în mod spontan din regiunile mai calde în cele mai reci şi, în timp ce energia utilă scade, entropia creşte. Utilitatea energiei termice derivă din distribuirea ordonată a căldurii în regiuni distincte. Mişcarea căldurii erodează ordinea; pe măsură ce acest proces continuă, structurile se distrug. A doua lege a entropiei a fost reformulată pentru a arăta că aranjamentele de orice fel, şi nu doar temperatura, tind să degenereze în dezordine. Potrivit acestei teorii, dacă se dă suficient timp, temperatura în univers s-ar egaliza pretutindeni şi orice mişcare ar înceta. Universul

ar deveni un vid lipsit de viaţă fără nici un fel de activitate sau mişcare. Marea excepţie sunt fiinţele vii, care indică o favorizare a ordinii faţă de dezordine, a persistenţei încăpăţânate a vieţii în faţa degenerării. în natură găsim sisteme izolate în diferite stări de echilibru şi homeostazie: funcţionarea corpului uman, ecosisteme echilibrate, rotaţia planetelor în jurul soarelui. Cu toate astea, odată cu trecerea timpului, fiecare dintre aceste sisteme se va eroda şi, în cele din urmă, va fi perturbat de forţe noi. Entropia copleşeşte, ca să spunem aşa, sistemele ordonate care există. Astfel, ordinea şi haosul coexistă în natură.

Există o ordine fundamentală?

Ideea unei ordini ascunse care se află la baza schimbării şi diversităţii este invocată nu doar de teologi, ci şi de unii oameni de ştiinţă, care cred la rândul lor că există o ordine cosmică. Chiar şi Einstein a crezut că este un „miracol” şi un „mister etern” faptul că lumea fizică are o ordine inteligibilă. A priori vorbind, ar fi fost mult mai probabil, era de părere el, ca lumea să fi fost neinteligibilă şi chiar haotică, şi nu

inteligibilă şi ordonată. în fizică şi în astronomie descoperim legi matematice şi cauzale simple şi frumoase care guvernează cosmosul; iar acest lucru i-a nedumerit pe mulţi oameni de ştiinţă. Lewis Feuer susţine că Einstein a cochetat chiar cu ideea

că la baza ordinii cosmice s-ar afla o inteligenţă personală. El citează dintr-o scrisoare pe care Einstein i-a trimis-o unui prieten în martie 1952:

> Găsiţi curios că eu consider posibilitatea de a înţelege lumea ca un miracol sau ca un mister etern. Ei bine, *a priori* ne putem aştepta la o lume haotică ce nu poate fi cuprinsă prin nici un tip de gândire. Am putea să ne aşteptăm ca lumea să fie supusă legii numai în măsura în care intervenim noi, cu inteligenţa noastră ordonatoare; ar fi o ordine de felul celei alfabetice a cuvintelor unui limbaj. Tipul de ordine creat de teoria relativităţii generale este, dimpotrivă, de cu totul altă natură. Chiar dacă axiomele teoriei sunt formulate de către oameni, succesul unei asemenea întreprinderi presupune un grad înalt de ordine a lumii obiective pe care nu am fi câtuşi de puţin îndreptăţiţi să o aşteptăm *a priori.* Acesta este „miracolul” ce se întăreşte tot mai mult odată cu dezvoltarea cunoştinţelor noastre.[5]

Iată unde se află punctul slab la pozitivişti şi la ateii dedicaţi care se consideră norocoşi deoarece au senzaţia nu numai că au golit cu succes lumea de zei, dar şi că au „deposedat-o” de miracole. Lucrul curios este că trebuie să ne mulţumim cu[3]

> recunoaşterea „miracolului” fără să avem un mijloc legitim de a merge dincolo de el.[1]

Potrivit lui Feuer, când folosim termenul *miracol,* înţelegem că ceva se abate de la legile cunoscute şi nu poate fi explicat de ele. Einstein foloseşte termenul *miracol* în sens metaforic, deoarece crede că se aplică înseşi existenţei legii.

Probabil că există un număr infinit de universuri posibile. De ce acesta vădeşte o ordine atât de elegantă?

Apelul la autoritatea lui Einstein este fără îndoială puternic. El a fost folosit pentru a susţine teoria lui Spinoza despre Dumnezeu împotriva teismului şi a fost citat pentru a apăra ateismul. Principala problemă care mă interesează este premisa că întregul univers manifestă o ordine perfectă sau elegantă. Fizica şi astronomia sunt ştiinţe impresionante, care explică porţiuni mari din cosmosul fizic, dar nu explică întregul univers. Nici nu au formulat încă o teorie unificată a universului fizic, ca să nu mai vorbim despre universul vieţii.

Unii autori sunt, de asemenea, fascinaţi de întrebarea lui Heidegger: de ce există ceva mai degrabă decât

nimic în univers? Dar are această întrebare vreun sens atunci când e formulată într- o formă atât de generală? Universul cunoscut conţine sisteme cauzale *particulare* şi putem încerca să explicăm originile şi geneza substanţelor sau sistemelor individuale prin raportare la ştiinţa relevantă. întrebarea de ce există *ceva,* când acel ceva e înţeles într-un sens universal sau general, este pur formală şi lipsită de conţinut. întrebarea de ce nu există *nimic* în univers este fără noimă. Ne e greu să ne imaginăm conceptul de neant absolut şi universal. Am putea concepe un spaţiu gol fără nici o materie în el, poate chiar ideea unui vid universal absolut. Dar asta presupune un fel de recipient sau de loc unde toate particulele de masă sau energia sunt absente. Ideea de neant presupune cel puţin faptul că există o minte care observă sau că acel spaţiu nu este complet lipsit de orice. Referinţa lingvistică nu are logică decât atunci când ne referim la un anumit *lucru* specific sau la anumite *lucruri* specifice care sunt absente sau prezente.

Sintagma „de ce există ceva?” are sens dacă subliniază acel *ceva* interpretat în mod concret. Această formă a întrebării merită un răspuns,

întrebarea are sens dacă o interpretăm prin referire la lucruri particulare. Cel puţin în principiu, putem explica originea unei entităţi sau a unui sistem *specific.* Astfel putem încerca să explicăm dezvoltarea unei formaţiuni glaciare specifice în emisfera nordică sau rămăşiţele unei erupţii vulcanice pe suprafaţa planetei Marte; sau putem încerca să descriem linia ancestrală a unei specii particulare (calul, de exemplu), apariţia unui sistem social (precum cel din Creta antică) sau naşterea şi cariera unei persoane (Winston Churchill, de exemplu). Prin urmare, motivul existentei *acestui lucru* aici şi acum necesită o reconstrucţie istorică şi cauzală în care urmărim antecedentele, în măsura în care putem, prin precizarea cauzelor sale eficiente. Ne raportăm, de asemenea, la elemente avute în comun de acest lucru cu altele asemănătoare, la cauza sa esenţială sau formală ce guvernează lucruri din categoria sa (poate ca universal concret). Astfel, particularul este explicat prin referire la legi generale, enunţate ipotetic şi aplicabile tuturor lucrurilor de acelaşi tip. Nu este uşor să se obţină o explicaţie a *totalităţii lucrurilor* dacă nu specificăm conţinutul.

În mod similar, problema „de ce există vremelnicie în general?” nu poate fi rezolvată cu uşurinţă. Răspunsul meu este că procesele de schimbare sunt descoperite şi reprezintă datele furnizate de observaţie. încercăm să explicăm modificările identificate în sisteme particulare. Tentativa de a explica *totalitatea* schimbării tuturor sistemelor este un efort ambiţios, dar poate că greşit orientat. Părţile universului, lucrurile care se schimbă şi care manifestă ordine

şi dezordine, pot[3] foarte bine să fie eterne în sensul că au existau dintotdeauna: s-ar putea să nu fi fost niciodată o vreme când nu au existat. în orice caz, suntem oare îndreptăţiţi să introducem o fiinţă situată în afara universului pentru a explica existenţa, ordinea şi efemeritatea din cadrul acestuia? Faptul că toate lucrurile din univers au o origine nu înseamnă că totalitatea are o origine, astfel încât nu era nimic înaintea sa. întrebarea care se pune de obicei nu este „De ce există ceva?”, ci „De ce există *toate lucrurile?”.* Cu alte cuvinte, se caută o explicaţie a totalităţii lucrurilor din univers.

Argumentul cosmologic De obicei, în argumentul cosmologic, existenţa lui Dumnezeu este postulată ca bază pentru întreaga scenă cosmică. întrebarea pe care doresc să o ridic acum este dacă universul total are o origine. Are nevoie de o „temelie”? Există tendinţa de a supragenerariza prin presupunerea existenţei unui singur univers, când ar putea tot atât de bine să existe o mulţime de universuri. Această tendinţă se datorează în mare parte presupunerii că totul este interconectat. Această perspectivă porneşte de la un model determinist potrivit căruia aceleaşi legi cauzale sunt valabile peste tot. Principiul uniformităţii naturii poate fi privit ca o regulă metodologică ce guvernează cercetarea ştiinţifică, nu ca o lege universală a naturii; ca o presupunere pragmatică utilă, nu ca o generalizare testată despre întregul univers. Nu ştim cu certitudine că întreaga înlănţuire de evenimente este în asa fel interconectată încât orice se întâmplă într-o parte influenţează orice se întâmplă în toate celelalte părţi. Dimpotrivă, universul pare să fie un sistem deschis în care există diferite universuri, inclusiv sisteme şi subsisteme individuale. Unele dintre aceste sisteme au relaţii gravitaţionale sau fizice cu toate celelalte sisteme. Dar ele sunt, de asemenea, relativ izolate

prin distanţă şi timp, iar procesele evolutive petrecute într-unul ar putea să nu se repete în altul.

De exemplu, faptul că viaţa a evoluat pe Pământ în forme variate este evident. Din câte ne dăm seama, viaţa organică nu a evoluat în acelaşi mod pe Venus şi este improbabil să fi evoluat pe Mercur din cauza proximităţii faţă de Soare şi a temperaturilor extreme. Astfel, nu toate sistemele cauzale posibile se manifestă în toate părţile universului. Este posibil, poate chiar probabil, să existe viaţă pe alte planete din galaxia noastră şi/sau în alte sisteme planetare îndepărtate din alte galaxii. Nu ştim ce forme ar putea să aibă viaţa în alte regiuni ale universului: dacă ceea ce s-a întâmplat pe Pământ este repetat în altă parte, există o gamă extrem de largă de variaţii posibile ce depind de condiţiile unice existente într-un alt sistem planetar. Posibilitatea existenţei altor civilizaţii inteligente i-a atras atât pe unii scriitorii de literatură SF, cât şi pe unii oameni de ştiinţă. Ceea ce vreau să spun este pur şi simplu că nu ştim cu certitudine dacă diversele sisteme şi subsisteme descoperite sunt interconectate într-o mare reţea cauzală şi nici dacă totul are o structură uniformă.

Teologii, metafizicienii şi unii oameni de stiintă au crezut într-o astfel de uniformitate. Când urmăreşti corpurile cereşti de pe Pământ, ai impresia că bolta înstelată este unică şi că noi facem parte din ea. Teoria geocentrică a fost îndepărtată de ştiinţa modernă, care a subminat sistemul ptolemeic. Astronomia actuală, folosind telescoape şi radiotelescoape de mare putere, precum şi vehicule spaţiale, a extins enorm de mult perspectiva pe care o avem asupra universului, cu mult dincolo de ceea ce se poate vedea cu ochiul liber. Suntem doar o mică planetă dintr-un univers aflat în expansiune. Este evident că ceea ce se întâmplă în spaţiul cosmic ne influenţează trecutul, prezentul şi viitorul pe această planetă. Energia solară, mareele solare şi lunare şi radiaţiile gravitaţionale şi cosmice de la stele îndepărtate au avut un efect continuu asupra Pământului şi a formelor de viată care au evoluat. Nu numai că există influenţe continue, dar au existat şi evenimente catastrofale. în ultimul timp, se speculează tot mai mult că dinozaurii au dispărut din cauza unei ploi de meteoriţi care a distrus cea mai mare parte a vegetaţiei terestre. Sar putea ca materia organică să nu se fi

ivit din supa primordială de pe planeta noastră în urmă cu două sau trei miliarde de ani, ci mai degrabă din molecule organice transportate de meteoriţi din galaxii îndepărtate. Fred Hoyle şi Francis Crick au sugerat acel posibil scenariu. în prezent, nu ştim ce ipoteză despre originea vieţii este exactă sau dacă ambele sunt adevărate.

Cunoaşterea noastră are lacune mari; dar şi universurile din jurul nostru ar putea avea lacune, astfel încât să existe linii separate de cauzalitate sau serii distincte de procese care nu au decât o legătură minimă între ele. Concepţia pe care o prezint este similară cu universul pluralist al lui William James. Este un univers populat de stele şi galaxii, sori şi planete, quasari şi quarcuri, electroni şi neutroni, flori şi păsări, lanţuri montane şi gheţari, cimpanzei şi fiinţe umane, arhitectură şi poezie, sisteme sociale şi civilizaţii – pe scurt, un univers variat şi complex, care conţine diverse elemente individuale şi sisteme coexistente. Este un univers greu de redus la un set unic de formule sau de unificat într-o teorie generală în cadrul căreia totul este explicat prin raportare la câteva principii ultime. De fapt, ar putea să nu existe principii ultime care

guvernează toate lucrurile în acelaşi fel. Diversitatea pluralistă poate fi caracteristică naturii, care se opune oricărei reduceri facile la uniformitate universală sau ordine structurală: asemănările şi diferenţele, ordinea şi dezordinea, procesele reversibile şi cele ireversibile, sistemele dinamice şi cele termodinamice, universalitatea şi individualitatea, periodicitatea şi concreteţea pot să fie toate prezente. în acest univers există noutate, unicitate, inventivitate, apariţie şi diferenţă calitativă autentice.

Se pare că universul tinde să adopte deprinderi, după cum se exprima Peirce. Natura manifestă regularităţi generale, dar acestea pot să nu fie universale sau complete. întâmplarea, contingenţa şi multiformitatea (în loc de uniformitate) pot fi, de asemenea, trăsături omniprezente şi ireductibile. Universul pare să manifeste atât disonantă şi discordantă, cât şi constanţă şi simetrie, ceea ce sugerează că este un sistem deschis, nu unul închis, fix sau uniform. Acest lucru descrie, cel puţin, ceea ce am observat şi am descoperit până acum. Dar e ceva înşelător, ne spun teologii şi filozofii, deoarece există o ordine ascunsă prin raportare la care diversitatea pluralistă

poate fi explicată. Ni se spune că heteromorfismul şi eterogenitatea au la bază legi cauzale elegante şi uniforme. Desigur, de-a lungul timpului, ştiinţa a descoperit neîncetat relaţii cauzale tot mai adânci. Explicaţiile materialiste democritiene localizează structura esenţială a fiinţei la nivel micro: aici descoperim structuri moleculare, atomice, subatomice şi genetice ce stau la baza schimbărilor produse la nivel macro. Alţii găsesc ordine la alte niveluri de analiză.

în toate acestea există o tendinţă de a sări de la explicaţii unificate din una sau din mai multe ştiinţe la o explicaţie uniformă universal valabilă. Există convingerea că întreaga existenţă ar avea un principiu unificator ultim. S-au formulat o serie de presupuneri: (1) că universul are o unitate comună şi este unul; (2) că întregul cosmos manifestă o ordine şi o structură fundamentale; (3) că structura fundamentală implică principii ordonatoare, care au un caracter universal sau aproape universal; şi (4) că acest lucru poate fi transformat într-un articol de credinţă de ordin religios. Acest principiu ordonator este divin; reprezintă atât temelia fiinţării, cât şi obiectul evlaviei.

în formularea pe care o dă

argumentului cosmologic, Aristotel postulează o cauză primă (mişcătorul nemişcat şi fiinţa necesară) pentru a explica existenţa cauzalităţii, mişcării şi contingenţei. Această fiinţă este necauzată şi necontingentă. Ca principiu prim, a coexistat dintotdeauna cu materia şi forma. Nu a creat

universul material *ex nihilo* şi nu a dat materiei o formă. În plus, fizica aristotelică necesita 55 de mişcători nemişcaţi, o pluralitate de principii cosmologice. Dar acestea nu presupuneau un zeu personal sau teist. Sfântul Toma din Aquino va modifica apoi acest argument astfel încât Dumnezeu să fie nu numai fundamentul cosmologic, ci şi creatorul universului, persoana omnipotentă şi omniscientă a tradiţiei iudeo- crestine.

Există o versiune slabă şi una tare a argumentului cosmologic. Versiunea slabă este folosită pentru a explica mişcarea, cauzalitatea, contingenţa. A căutat să facă acest lucru prin (1) negarea inteligibilităţii regresului la infinit şi (2) prin postularea unui principiu sau a unei fiinţe aflate dincolo de cauzalitate, schimbare, mişcare sau contingenţă. Kant, Hume şi alţi critici sceptici au arătat că această noţiune de cauză primă nu are sens atunci când este extinsă şi aplicată universului în general. Căci ideea de cauză presupune o alăturare constantă, o relaţie ipotetică: de fiecare dată când e descoperit *a,* se petrece *b.* Cunoaşterea pe care o avem despre relaţiile cauzale presupune observarea faptului că ori de câte ori sunt prezente anumite condiţii

antecedente rezultă anumite efecte. Cu toate astea, argumentul cosmologic merge în afara universului şi postulează o fiinţă infinită şi transcendentă total inobservabilă. Conceptul de cauză este folosit aici în mod greşit: nu are decât un sens metaforic sau analogic. „Dumnezeu” este o idee pur speculativă căreia îi lipseşte orice conţinut empiric identificabil. Celebrul dicton al lui Kant potrivit căruia „ideile fără conţinut sunt goale” (şi invers „intuiţiile fără concepte sunt oarbe”)— este relevant aici, căci şi sensul termenului *Dumnezeu* este neclar, dar şi criteriul empirist este încălcat. Acest lucru nu neagă faptul că oamenii de stiintă introduc adesea constructe ipotetice (de exemplu, particule subatomice sau gene) înainte ca ele să fie observate empiric. Cercetătorul identifică o consecinţă experimentală ce îi permite să deducă prezenţa unei entităţi neobservate. Urmele particulelor sunt apoi observate, de exemplu, cu ajutorul unui microscop electronic sau al unei plăci fotografice dintr-o cameră cu ceaţă. Neştiind cauza unei boli, cercetătorii postulează un virus, în speranţa că va fi până la urmă identificat. Dumnezeu, ca fiinţă transcendentă, nu este însă atât de uşor identificabil sau perceptibil, altfel decât

prin intermediul revelaţiei scripturilor.

Toma de Aquino a respins conceptul de regres la infinit ca fiind „neinteligibil” deoarece nu putea înţelege cum ar fi posibilă mişcarea sau cauza în absenta lui. El a susţinut că dacă nu ar exista o cauză intermediară, nu ar exista nici o cauză finală; însă nu ar exista o cauză intermediară dacă nu ar exista o cauză primă care este ea însăsi necauzată. însă ideea unui sir infinit de cauze nu este mai puţin inteligibilă decât postularea unei cauze necauzate a cărei esenţă este infinită şi necunoscută. Faptul de a rămâne în cadrul universului pare mai inteligibil decât deplasarea în afara sa. Explicaţia teistă este înşelătoare; nu aduce nici o contribuţie. Cea mai tăioasă obiecţie ridicată de naturalistul sceptic este întrebarea: „Care e cauza primei cauze?” Teistul răspunde că această întrebare este ilegitimă, întrucât nu se poate merge dincolo de Dumnezeu. Dar dacă această întrebare este ilegitimă, la fel e şi căutarea unui fundament transcendent al universului. Nu ne dezvoltăm cunoaşterea prin invocarea unei forţe divine, a unei entităţi necauzate, neschimbătoare şi incognoscibile pentru a explica ceea ce este observat. Universul presupune

materie şi energie, spaţiu şi timp, ordine şi stabilitate, schimbare şi proces: nu e necesar să mergem în afara sau în jurul lui pentru a-l „explica”. Am putea spune pur şi simplu că nu cunoaştem în prezent originea întregului univers şi că nu există suficiente motive pentru a crede că este divină. Teistul răspunde că ateismul este nefundamentat, întrucât chiar dacă teistul nu poate dovedi că Dumnezeu există, nici ateistul nu a putut dovedi că nu există. Aici se face apel la argumentul *ad ignorantiam.* Dar suntem oare îndreptăţiţi să credem orice dorim acolo unde nu există nici o dovadă? Asa cum am arătat deja în capitolul V, sarcina probării îi revine persoanei care face afirmaţia: ea trebuie să-şi justifice ipoteza, şi nu persoana care o respinge. Nu eu trebuie să demonstrez că nu există sirene sau unicorni, ci acela care susţine existenta lor.

Există şi o versiune tare a argumentului cosmologic. Este vorba despre afirmaţia potrivit căreia Dumnezeu nu reprezintă numai cauza primă a universului, ci şi creatorul său. După cum am observat, mişcătorii nemiscati ai lui Aristotel erau principii fizice introduse în cosmos pentru a furniza ordine tuturor lucrurilor. Cu

toate astea, în cazul lui Aristotel, atât materia, cât şi forma erau eterne şi coexistau cu divinul. Afirmaţia lui Toma de Aquino potrivit căreia Dumnezeu a creat universul *ex nihilo* reprezintă un salt cerut de acceptarea genezei expuse în Pentateuh, care domina mediul său cultural; era un articol de credinţă, nu o probă empirică.

în calitate de cauze teleologice, mişcătorii nemiscati ai lui Aristotel nu fac decât să-şi gândească propria fiinţă, sunt gândire care se gândeşte pe sine: ei nu sunt preocupaţi de omenire. Dumnezeul lui Toma a devenit un Dumnezeu personal al poruncilor morale, al dreptăţii, al iubirii şi al îndurării. El este interesat de destinul uman. Prin urmare, universul nu este etern, ci doar Dumnezeu, care a creat din nimic şi care guvernează lumea după planul său. Pentru Aristotel, din moment ce universul materiei şi formei este etern şi coexistent cu Dumnezeu, ultimul nu este un principiu creator.

Scepticul întreabă: cum ştim că Dumnezeu a creat universul? Teologul clasic nu răspunde decât printr-un apel la angajamentul său a priori bazat pe credinţă. Dacă privim universul ca

atare, am putea argumenta în favoarea unor principii cosmologice politeiste, care explică mai bine diversitatea sistemelor observate. Chiar dacă a zidit universul, Dumnezeu ar putea chiar să fi murit în urma actului său creator iniţial: nu există dovezi că mai trăieşte şi că „susţine” universul chiar acum. Astfel, putem spune că argumentul cosmologic nu dovedeşte existenţa lui Dumnezeu pentru necredincios şi nici nu poate dezvolta vreo convingere despre realitatea lui acolo unde nici una nu e prezentă. în cel mai bun caz, dacă cineva crede deja în existenţa lui Dumnezeu, argumentul cosmologic poate ajuta la întărirea acestei stări de credinţă, deşi, în sine, nu dovedeşte ce îşi propune să dovedească. Prin urmare, nu face decât să furnizeze o oarecare plauzibilitate convingerii credinciosului.

Deşi invalid, argumentul cosmologic a găsit diferiţi susţinători de-a lungul timpului, căpătând forme diferite. Unii nonteisti au fost chiar convinşi de el. De ce există universul, întreabă ei? De ce există ordine? Chiar şi deistii secolului al XVIII-lea, care respingeau revelaţia biblică sau orice idee de Dumnezeu personal, au apelat la argumentul cosmologic. Dumnezeu a creat universul, spuneau ei, dar după ce a

făcut asta nu a mai intervenit sau nu a mai înfăptuit minuni. Universul este ca un mecanism sau ca un ceas: continuă să ticăie în armonie perfectă şi să se supună legilor mecanice. Perspectiva deterministă a ştiinţei newtoniene a fost pusă la îndoială în secolul XX de fizica cuantică. Conform principiului lui Heisenberg, unele evenimente sunt aleatorii şi se pot petrece fără cauze clar definite. Astfel, momentul exact al dezintegrării radioactive a nucleului unui atom este impredictibil, chiar dacă ştim care e starea nucleară. Principiul incertitudinii spune că nu putem anticipa poziţia şi viteza unei particule în mod simultan. Acest lucru a fost extins de unii astronomi de la mecanica cuantică, situată la nivel micro, la nivel cosmic. S-a dezbătut cu aprindere dacă acest principiu ţine de incapacitatea noastră actuală de a izola şi determina efectele sau dacă este inerent în natură, în fizica actuală, spaţiul şi timpul absolut de sorginte newtoniană au fost înlocuite de concepte ale relativităţii.
?

Scenariul universului inflaţionar

Cu toate astea, unii fizicieni şi astronomi moderni au dat un nou impuls

argumentului cosmologic. Acest lucru este legat de ipoteza nebulară (sugerată mai întâi de Emanuel Swedenborg şi dezvoltată apoi de Kant). Observând efectul Doppler (că există o deplasare spre roşu în analiza spectroscopică a luminii), aceştia deduc că radiaţia şi materia călătoresc la viteze mari departe de un centru şi că sunt distribuite omogen în întregul cosmos. Acest lucru este considerat o dovadă în favoarea ipotezei big hangului, adică a faptului că a existat o explozie cataclismică în urmă cu aproximativ 18 miliarde de ani— şi că universul nostru este rezultatul acelui eveniment cosmic. La o primă vedere, ar părea să ofere o anumită credibilitate argumentului cauzei prime. Potrivit teoriei marii explozii, universul a fost iniţial concentrat într-un punct de densitate infinită, o minge de foc destul de mică ce avea o temperatură inimaginabil de ridicată. La un moment dat, această sferă a explodat, iar universul se extinde de atunci fără oprire. Pornind de aici, se poate înţelege că universul este finit din punct de vedere spaţial.

Unii fizicieni consideră că big bangul este o creaţie *ex nihilo,* deoarece materia, energia şi legile fizice, spaţiul şi timpul au apărut în acel moment. În

opinia fizicianului teoretician Paul Davies, observaţia sfântului Augustin, potrivit căreia „lumea a fost creată odată cu timpul, şi nu în timp”, reprezintă o „remarcabilă pronunţare profetică”. Davies a argumentat că fizica contemporană oferă unele dovezi în favoarea perspectivei clasice.[2] Potrivit teoriei relativităţii generale, exista singularitate: big bangul a pornit de la o stare de densitate uriaşă, în care spaţiul şi timpul erau infinit comprimate. În aceste condiţii, ideea de înainte sau după şi cea de cauzalitate sunt greu de înţeles şi nu pot fi relevante, întrucât timpul şi cauzalitatea sunt valabile în cazul universului fizic asa cum îl cunoaştem. Davies mai susţine că întregul univers fizic, inclusiv spaţiul şi timpul, ar fi putut să apară în mod „spontan” şi „necauzat” ca un fel de „fluctuaţie cuantică”. El elucidează ideea „universului care se creează singur” folosind teoria unui „scenariu inflationär” în cadrul căruia multe elemente au

*

apărut în etapa ce a urmat exploziei. Cu toate astea, teiştii au căutat să folosească modelul big hangului pentru a-şi consolida credinţa într-o fiinţă divină, care a creat mingea de foc şi a făcut- o să explodeze.

Unii fizicieni au sugerat un alt scenariu speculativ: cel al unui univers oscilant. Astfel, la un moment dat, universul colapsează total şi probabil o ia de la capăt asemenea unui acordeon sau unei jucării yo-yo. Acest scenariu este numit teoria marii implozii sau „big crunch” şi depinde de faptul dacă universul conţine sau nu suficientă masă pentru ca atracţia gravitaţională să-l aducă înapoi la punctul său iniţial. Dacă nu, atunci a doua lege a termodinamicii (entropia) ar putea să se manifeste fără întrerupere, astfel încât universul mişcării şi timpului va degenera într-un univers mort şi lipsit de viaţă. Acesta este scenariul „marii îngheţări”.

Fizicianul britanic Stephen Hawking[3] susţine că există trei posibile scenarii, pe care le atribuie fizicianului rus Alexander Friedmann: (1) modelul marii implozii: în prezent, nu ştim dacă există sau nu o cantitate suficientă de materie pentru ca atracţia gravitaţională să se poată exercita. (2) Galaxiile se deplasează atât de repede, încât gravitaţia nu le poate opri, iar universul continuă să se extindă. (3) Galaxiile se îndepărtează într-un ritm critic suficient pentru a evita colapsarea.

într-un anumit sens, am ajuns la

limitele cunoaşterii universului fizic: deoarece legile materiei fizice, spaţiului şi timpului se aplică la ceea ce s-a întâmplat după explozia iniţială a mingii de foc şi este greu să spunem ce a existat sau ce s-a petrecut înainte de big bang sau ce se va întâmpla după orice viitoare posibilă mare implozie, nici măcar dacă spaţiu-timpul şi aceleaşi legi generale ale naturii au fost sau vor fi valabile. Aici se pare că am pătruns în sfera speculaţiei pure (din punctul de vedere al ştiinţei actuale), unde lucrurile sunt dificil de prezis sau de confirmat experimental. Ceea ce nu înseamnă că teoriile experimentale nu pot fi introduse în fizică şi în astronomie şi nici că evoluţiile viitoare
din domeniul ştiinţei nu ar putea rezolva acest impas.

în opinia lui Davies, s-ar putea ca universul să fie necreat şi să fie inexplicabil fără Dumnezeu. Miniuniversul s-ar putea să fi explodat şi să se fi extins într-o clipă până a ajuns la dimensiunea actuală. Energia extraordinară din acel moment a alimentat cosmosul şi a furnizat toate radiaţiile şi materia care există astăzi. în mod surprinzător, telescoapele noastre, dacă sunt suficient de puternice, oferă o imagine a universului

în expansiune şi a istoriei sale temporale; iar calculele matematice ne permit să facem astfel de inferenţe. Toate aceste lucruri se petrec în condiţiile legilor cunoscute ale fizicii, care sunt considerate suficiente pentru a explica ce s-a întâmplat de la explozie. Astfel, universul nostru fizic poate fi înţeles în termenii legilor ştiinţei şi matematicii. încă nu s-a stabilit dacă universul ştiinţei are „condiţii la limită”. Dacă nu are înseamnă că nu trebuie să ne preocupe ce s-ar afla în afara sa. Dacă are înseamnă că nu putem să-l înţelegem încă; poate că nu vom reuşi niciodată, spun unii, prin intermediul categoriilor actuale ale stiintei.

Unii fizicieni însă depăşesc argumentul cosmologic prin alte mijloace. Davies, de exemplu, introduce o variaţie a argumentului proiectului. El crede că putem deduce existenţa lui Dumnezeu, dar acest lucru rezultă din veneraţia pe care o are pentru legile naturii. La fel ca Einstein, Davies consideră că aceste legi manifestă o asemenea simetrie şi armonie, încât ar părea să indice o anumită inteligenţă divină. „Legile fizicii se îmbină cu o consecvenţă şi o coerenţă atât de fine, încât impresia de proiect este copleşitoare.”[4] Dumnezeu, pentru

Davies, este matematician, iar fizica teoretică este redusă la logică şi matematică. Nu este nevoie de Dumnezeu drept creator în sens tradiţional; Dumnezeu se află, ca să zicem aşa, „deasupra naturii, susţinând întreaga existenţă”. Dumnezeu este aici atemporal, iar ordinea matematică subzistă într-un sens platonician. Oare legile ştiinţei precedă big bangul (sau implozia finală) în vreun tărâm atemporal?

Mario Bunge crede că cei care speculează în acest mod au abandonat ştiinţele fizice şi au intrat pe terenul teologiei. Potrivit lui Bunge, Davies e preocupat de religie, nu de ştiinţă. La fel ca James Jeans şi Arthur Eddington cu o generaţie în urmă, şi-a propus „să dărâme materialismul şi să-l înlocuiască cu o filozofie spiritualistă a naturii”. Aceeaşi idee este reiterată de fizicianul Mendel î
Sachs, care susţine că aici îşi spune cuvântul credinţa şi că, de fapt, este o interpretare a naturii mai degrabă metafizică şi speculativă decât ştiinţifică.[5]

Hawking consideră că aceste probleme cosmologice ar putea fi rezolvate în cadrul ştiinţei. în opinia sa, are sens să vorbim despre singularităţi

din univers, adică despre locuri în care curbura spaţiu-timp încetează să mai aibă sens (big bangul, marea implozie, chiar şi găurile negre, produse de colapsul unor stele masive). Asta înseamnă, de asemenea, că am putea să stabilim ce s-a întâmplat înainte de big bang, iar legile ştiinţei ne-ar permite să determinăm starea iniţială a universului la nivel de singularitate. Nu ar exista condiţii la limită în ceea ce priveşte cunoaşterea pe care o avem despre univers. Poate că singularitatea este „întinsă”, iar spaţiul şi timpul ar forma o suprafaţă închisă, cu patru dimensiuni şi fără margine sau frontieră. în acest caz, universul ar fi complet „de sine stătător” şi nu ar necesita condiţii la limită. Dacă asa ar sta

lucrurile, legile fizicii nu s-ar întrerupe şi nu ar exista o stare prealabilă în care legile ştiinţei să nu se aplice. în plus, nu am avea nevoie de o fiinţă sau de o forţă supranaturală pentru a crea şi/sau susţine universul.

Unii teisti întreabă în continuare: cum se explică simetria şi eleganţa legilor ştiinţei? Şi răspund prin reducerea argumentului cosmologic la cel teleologic: şi anume susţin că universul indică prezenţa unei

inteligenţe creatoare. Oare Dumnezeu ca fiinţă necesară atemporală şi responsabilă pentru crearea legilor intelectuale şi cauzale există cu adevărat?

Argumentul proiectului

Argumentul proiectului reprezintă o încercare foarte populară de a demonstra realitatea lui Dumnezeu. Chiar şi Biblia prezintă o versiune a acestuia: „Cerurile spun slava lui Dumnezeu şi facerea mâinilor Lui o vesteşte tăria” (Psalmii 18:1). Cea mai influentă formă filozofică a argumentului este întâlnită la Aristotel şi la Toma de Aquino, deşi a devenit populară printre deişti. Astfel, există două versiuni principale: prima este asociată cu ştiinţa teleologică greacă adoptată de teologii creştini, care a fost abandonată odată cu respingerea ştiinţifică modernă a cauzelor finale; a doua este argumentul proiectului, care a fost apărat chiar şi de mecanicişti şi este independent de explicaţiile teleologice.

Aristotel este în mare măsură responsabil pentru formularea argumentului teleologic clasic, în *Fizica*

şi *Metafizica,* el a introdus patru tipuri de cauze folosite în explicaţii: (1) cauza materială: când ne întrebăm ce este un lucru, care e materia sa de bază; (2) cauza esenţială: de ce este ceea ce este, esenţa sau forma sa; (3) cauza eficientă: cum a ajuns un lucru să fie ceea ce e, procesele de schimbare şi mişcare prin care a trecut; şi (4) cauza finală: când căutăm să-i înţelegem scopul, ţelul sau obiectivul.[6]

Aristotel folosea cele patru cauze pentru a explica procesele descoperite în natură. Ştiinţa sa avea o orientare biologică şi se baza pe explicaţii funcţionale şi teleologice. Aristotel face o analogie între lucrurile care se întâmplă „prin artă" în creaţia umană şi cele care se întâmplă „prin natură" şi susţine că relaţiile de tip mijloc- scop din producţia de artefacte umane pot fi observate şi în procesele naturale.[7]

De exemplu, un arhitect construieşte o arenă sportivă; fiecare parte (scaunele, scena deschisă, holurile şi uşile) are o funcţie în ansamblul arenei. El a creat arena având în vedere nevoile omului şi întrebuinţarea care i se va da. în mod

similar[3], Aristotel[5] constată că adaptarea funcţională este valabilă şi în cazul naturii: scopul ochiului este de a vedea,

iar al urechii, de a auzi; iar aceste organe servesc scopului mai larg al supravieţuirii şi reproducerii membrilor unei specii. Aici, potenţialităţile sunt actualizate în procese de creştere şi dezvoltare pe măsură ce scopurile sunt realizate; acest lucru se aplică tuturor membrilor normali ai unei specii şi ajută la definirea esenţei sau formei sale fixe. De ce avem dinţi? întreabă Aristotel: pentru a putea să mestecăm mâncarea. Aristotel a extins acest tip de explicaţie la procesele naturale: a încercat să stabilească de ce multe sau majoritatea lucrurilor din natură se petrec „în mod invariabil”, „întotdeauna” sau „în cea mai mare parte”. Procesele şi substanţele, credea el, aveau scopuri naturale: un râu îşi caută delta, o piatră, atunci când este aruncată în sus, se va întoarce înapoi, ploile cad astfel încât grâul să crească şi să-l putem mânca. Dar atribuirea acestor procese unor scopuri teleologice pare să fie eronată din punctul de vedere al fizicii moderne, întrucât par să opereze numai cauze materiale şi eficiente, date fiind structurile formale sau asemănătoare unor legi, fără necesitatea de a atribui cauze finale naturii. Cu alte cuvinte, entelehiile vitaliste nu sunt de nici un folos în fizică, iar ştiinţa galileano-

newtoniană a răsturnat orice vestigii ale teleologici naturale referitoare la lumea fizică. Abia începând cu Darwin explicaţiile teleologice au fost, în sfârşit, eliminate din biologie şi din ştiinţele vieţii. În primul rând, speciile nu sunt fixe, ci au evoluat de-a lungul unor perioade lungi de timp; în plus, multe au dispărut între timp. În locul identificării unui scop în lumea biologică, acum se poate apela la alte principii: mutaţii aleatorii, reproducere diferenţială şi adaptare. Părea că domeniul biologic nu conţine nici o ordine teleologică vizibilă.

Este interesant faptul că Aristotel a introdus explicaţii teleologice în contextul perspectivei sale ştiinţifice şi metafizice. Cu toate astea, Stagiritul nu a folosit argumentul teleologic pentru a susţine că lumea a fost proiectată de o minte divină. Deşi manifestă ordine, lumea nu are în spate un proiect şi nu îndeplineşte un plan prealabil. Aristotel, după cum am văzut, nu susţine că Dumnezeu a creat universul.

Toma din Aquino l-a folosit din nou pe Aristotel în versiunea argumentului teleologic pe care a formulat-o. În cea de-a cincea încercare a sa de a dovedi existenţa lui Dumnezeu, Toma se exprimă astfel:

A cincea cale este luată din guvernarea lucrurilor. Vedem că unele lucruri care sunt lipsite de cugetare, precum corpurile naturale, acţionează în vederea unui scop: aceasta reiese din faptul că întotdeauna sau foarte frecvent acţionează în acelaşi fel încât urmăresc ceea ce este cel mai mare bine. De aici reiese că nu întâmplător ajung la scop, ci cu intenţie. Dar cele lipsite de cunoaştere nu tind spre un scop decât îndreptate de cel care are cunoaştere sau inteligenţă, precum săgeata de arcaş. Aşadar, există ceva inteligent, de către care toate lucrurile naturale sunt ordonate spre un scop. Pe acesta îl numim Dumnezeu.[8]

Dacă însă ne lipsim de explicaţiile teleologice în fizică şi în biologie (acestea sunt încă utile în parte ca explicaţii ale intenţiilor şi motivelor omului), acest argument rămâne fără fundament. Lucrurile din natură nu se mişcă pentru a îndeplini scopuri. Seamănă cu o abordare animistă: piatra sau lacul nu au un ţel în sine. Prin urmare, nu există nici un temei pentru a introduce un creator inteligent în vederea explicării acestui lucru.

Abia în perioada post-newtoniană deiştii au abandonat teleologia, dar au păstrat argumentul proiectului, care se

baza, de asemenea, pe analogia dintre artefactele omului şi sistemele ordonate găsite în natură. În *Dialoguri asupra religiei naturale,* Hume îl pune pe Cleanthes să formuleze şi să apere argumentul proiectului:

> Voi explica pe scurt cum înţeleg eu această problemă. Uitaţi-vă la lumea din jur, priviţi-o în ansamblul şi în părţile ei: veţi descoperi că nu este altceva decât un mare mecanism împărţit într-un număr infinit de mecanisme mai mici care, la rândul lor, sunt subîmpărţite într-un grad pe care simţurile şi facultăţile omeneşti nu-l pot nici urmări şi nici explica. Toate aceste mecanisme diferite şi chiar cele mai mărunte părţi ale lor sunt potrivite laolaltă cu o exactitate care trezeşte admiraţia tuturor oamenilor care le-au contemplat. Modul curios în care mijloacele sunt adaptate la scopuri pe tot cuprinsul naturii seamănă cu – deşi depăşeşte cu mult – operele produse de mâna omului, cu planurile, gândirea, înţelepciunea şi inteligenţa acestuia. Fiindcă efectele seamănă între ele, putem să inferăm, prin legile analogiei, că şi cauzele seamănă între ele şi că autorul naturii este întru câtva asemănător cu spiritul omului, deşi primul are facultăţi mult mai mari, raportate la măreţia operei pe care a executat-o. Prin acest

> argument *a posteriori* şi doar prin el dovedim deopotrivă existenţa divinităţii şi asemănarea acesteia cu mintea şi inteligenţa omului.[9]

Hume se foloseşte apoi de Philon pentru a examina acest argument şi a-l supune unei critici devastatoare, pe care o putem rezuma astfel. Este dificil să dovedeşti ceva prin analogie. Analogiile nu demonstrează adevărul unei ipoteze; ele nu îţi pot sugera decât posibilitatea, nu demonstraţia ei. Raţionamentul analogic este adesea uşor de respins; putem extinde analogia astfel încât să se întoarcă împotriva noastră. De fapt, mulţi oameni au fabricat obiectele şi produsele pe care le folosim. Prin urmare, nu am putea spune că există mai mulţi zei care au produs lucrurile din natură? Proiectele umane sunt adesea imperfecte şi inadecvate: multe case pot fi lucrate de mântuială şi executate greşit. Să fi existat oare mai multe încercări ratate înainte de crearea acestui univers imperfect? De ce să amplificăm pur şi simplu inteligenţa umană şi s-o atribuim fiinţei divine? Ce am putea spune despre alte calităţi umane: mândria, gelozia, răzbunarea? Dacă omul posedă aceste trăsături, atunci de ce nu le-ar

avea şi fiinţa divină? Aşa se explică răul din lume? N-am putea conchide că Dumnezeu este o fiinţă malefică?

Argumentul proiectului tinde să reducă totul la o perspectivă antropomorfă asupra universului; reprezintă un efort al omului de a-l crea pe Dumnezeu după chipul său şi de a găsi în natură propriile trăsături. Moise a invocat mânia divină pentru a-i face pe oameni să se supună poruncilor formulate de el însuşi: calităţile lui Dumnezeu reflectau tendinţe umane, deşi la o scară mai mare ce se apropia de omnipotenţă. În mod similar, teologii şi filozofii ce susţineau argumentul teleologic şi cel al proiectului au invocat un soi de inteligenţă la nivelul universului, extinzând-o dincolo de raţiunea umană, astfel încât să devină omniscientă. Ambele eforturi au consolidat calităţile umane într-o formă idealizată. Dar nu se poate raţiona selectiv: trebuie să mergem cu analogia până la capăt, chiar şi cu riscul de a se întoarce împotriva noastră. Omul nu este doar creator, ci şi distrugător uneori, e capabil de duşmănie şi se foloseşte de teroare pentru a-şi învinge duşmanul. Este oare fiinţa divină distructivă şi poate asta să explice big bangul, marea implozie sau marele

îngheţ la scară cosmică? Nu, răspunde teistul, ar fi ridicol. Cu siguranţă, dar la fel este şi efortul de a reduce întregul univers la calităţile unei singure specii de pe o singură planetă. De ce să nu apelăm la o analogie cu alte specii sau forme de viaţă? De ce nu ar fi universul asemenea unei legume? Prin intermediul unor procese de expansiune şi dezvoltare, o sămânţă minusculă se poate transforma într-un organism uriaş care, până la urmă, îmbătrâneşte, se degradează şi se stinge. Universul a început cu un strigăt puternic: oare se va sfârsi cu un biet scâncet? Toate aceste lucruri se află la nivelul metaforei poetice: nu sunt afirmaţii confirmate. în loc să explicăm natura prin raportare la inteligenţa umană, de ce să nu inferăm că procesele vii manifestă grade de ordine ca reflexii ale naturii şi că inteligenţa umană este, la rândul său, o reflexie a ordinii naturale, fără să transformăm universul după chipul omului? Câtă vanitate să înzestrezi creatorul cu calităţi preferate ale fiinţei umane!

Argumentul cosmologic şi cel al proiectului mai au însă un defect: raţionamentele lor merg de la ceea ce se observă în natură până la existenţa unei fiinţe divine. Din nefericire, teistul

alege numai câteva fapte empirice şi preferă să le ignore pe celelalte. El observă ordine, regularitate şi lege cauzală în natură şi ajunge la concluzia că cineva a proiectat sistemul naturii. Dar ordinea şi proiectul nu sunt echivalente. Este posibil să recunoaştem grade de ordine în natură fără un rânduitor şi legi cauzale fără un legiuitor. Dacă analiza mea anterioară este corectă şi dacă

*

dezordinea există, atunci de ce să nu atribuim cauza unei fiinţe divine distructive sau demonice? Teologii clasici au făcut de fapt acest lucru, în măsura în care atribuie dezordinea Satanei sau altei forte demonice şi în măsura în care susţin că există o luptă cosmică între forţele binelui şi forţele răului, între fiii întunericului şi fiii luminii. Aici apare însă problema clasică a răului. Este răul din univers ceva real sau doar ceva aparent? Iar, dacă există, poate fi atribuit, până la urmă, lui Dumnezeu sau doar Satanei? Dacă Dumnezeu este atotputernic, de ce îi permite Satanei să existe?

De fapt, teistul se confruntă cu două paradoxuri, deşi există două manevre la care recurge pentru a le nega: (1) paradoxul dezordinii şi (2) cel al răului.

(1) Teistul poate nega existenţa dezordinii, haosului, hazardului şi nedeterminării, susţinând astfel că universul este perfect ordonat şi armonios. Dar această perspectivă ignoră dovezile abundente în favoarea luptei pentru supravieţuire din lumea vieţuitoarelor, a conflictelor din lumea umană şi a interacţiunii sistemelor din lumea fizică,* precum formarea şi moartea stelelor, ploile de meteoriţi sau vulcanii.[3]

(2) În cazul problemei răului, începe să se manifeste un proces de raţionalizare. Suntem asiguraţi că existenţa răului e doar o aparenţă. Dar ce putem spune despre forţele distrugătoare ale tornadelor sau inundaţiilor violente sau despre dispariţia totală a unor specii. Am fost cu toţii martori ai durerii, tristeţii, agoniei, suferinţei, perfidiei, duplicităţii, cruzimii şi chiar ai morţii. Intr-adevăr, toţi indivizii şi toate speciile trebuie să se lupte pentru supravieţuire şi, asemenea omului, se bucură de viaţă şi suferă vicisitudinile acesteia până când, în cele din urmă, mor. Ah, răspunde teistul, trebuie să existe o ordine *mai adâncă.* Dar aici avem de-a face cu un articol de credinţă, nu cu o dovadă; faptul de a sublinia numai ordinea şi de

a ignora dezordinea nu face decât să favorizeze o anumită concluzie. Teistul poate afirma că există legi ale naturii, dar trebuie, de asemenea, să admită existenta unor elemente particulare concrete şi să accepte că sistemele interacţionează şi că lumea pare să manifeste dezordine şi haos.[5]

Dacă teistul va admite că există o anumită dezordine, atunci ne putem întreba dacă Dumnezeul său nu este limitat, neputincios, finit şi incapabil să organizeze şi să armonizeze universul. Oare universul se extinde atât de repede şi este atât de complex, încât Dumnezeu nu poate să se afle peste tot în acelaşi timp? Explică acest lucru instabilitatea şi neajunsurile întâlnite în schema cosmică? Dumnezeu este măreţ şi puternic, dar nu şi atotputernic. Poate că are nevoie de ajutor în cârmuirea acestui conglomerat, poate că noi, fiinţele din acest colţişor al universului, îl vom putea ajuta să scape de o parte din confuzie. Dacă este aşa înseamnă că Dumnezeu nu e omnipotent şi poate nici măcar omniscient. Poate că şi acţiunile sale sunt guvernate de principiul incertitudinii, astfel încât, asemenea nouă, nu are cum să prezică poziţia şi viteza corpurilor decât în termeni probabilistici generali. Dacă suntem

uneori nesiguri, de ce nu ar fi şi Dumnezeu? Astfel, teistul se confruntă cu insurmontabila problemă a armonizării unui univers pluralist cu o fiinţă monoteistă. Nu e Dumnezeu cauza vremelniciei şi a schimbării? De ce nu aşază lucrurile într-o armonie perfectă? De ce a mai creat universul dacă îi va permite să se extindă şi să se deterioreze asemenea unui vechi motor cu aburi sau a unui ceas ruginit? De ce a creat această minunată harababură? Poate că universul nu acumulează deprindere sau ordine, ci dezordine şi dezbinare, astfel încât, în cele din urmă, toate părţile sale, inclusiv noi, vor fi distruse. Răul, spune teistul, într-un nou efort de a-l explica, este necesar pentru a putea înţelege sau aprecia binele şi se manifestă numai atunci când există un defect sau o lipsă într-un proces natural (nefiinţă). Răul dispare când există realizare deplină sau împlinire a fiinţei. Acest argument neotomist este valabil numai în cazul unui univers fix şi finit şi nu se potriveşte cu modelul darwinist sau cu cel astronomic discutat anterior.

în orice caz, dacă Dumnezeu există, atunci nu este el responsabil pentru universul actual? Poate că nu e o fiinţă malefică, ci doar neputincioasă: deşi se opune răului, nu este în stare să-l

elimine. Hume observa că dacă am putea crea sau guverna universul, poate că am face o treabă mai bună. Am încerca să atenuăm o mare parte din nenorocirile şi din durerile inutile: de exemplu, prin eliminarea secetei din deşerturi sau a inundaţiilor din zonele ploioase ori prin diminuarea furiei distrugătoare a vânturilor puternice şi uraganelor. De fapt, istoria umană este plină de eforturi de a învinge, prin intermediul inteligenţei, boli, accidente şi alte forţe care tind să ne distrugă.

încercarea teistului de a rezolva problema răului negându-i existenţa reprezintă o evitare a realităţii, dată fiind marea cantitate de suferinţă şi de durere ce poate fi observată în special în lumea biologică. Teistul crede că ne proiectăm perspectiva morală îngustă asupra naturii şi că, dacă privim lucrurile la nivel cosmic, totul va fi bine. Vbltaire îl ridiculizează pe naivul Candide, care insistă că aceasta este „cea mai bună dintre toate lumile posibile”. Dar care este sensul unui astfel de bine cosmic? Budistul crede că ordinea totală a lucrurilor vădeşte un fel de perfecţiune, dar el priveşte dincolo de conflict, către nirvana şi nefiinţă. Speranţa evlavioasă (că fiinţa, după ce se va împlini, va fi desăvârşită) nu face

decât să ocolească problema. Putem pune următoarea întrebare: din moment ce toate lucrurile dispar odată cu trecerea timpului, de ce dezordinea şi decăderea, nefiinţa şi neantul nu fac parte din temelia ultimă a universului? Deşi un lucru poate exista o perioadă de timp (un atom, o planetă, un meteor sau un soare, un liliac, un ulm, un delfin sau o fiinţă umană), se va reduce în cele din urmă la praf şi cenuşă, iar particulele de material care îl compun vor fi rearanjate, transformate sau preluate în altă parte. Poate că în curgerea lucrurilor există un haos mai adânc? Teistul a permis propriei gândiri deziderative să intervină: totul va fi bine până la urmă. Pentru a proteja condiţia umană şi pentru a oferi un colac de salvare aspiraţiilor umane, el postulează existenţa unui suflet etern, care poate să scape de curgerea timpului.

O altă manevră a teistului constă în admiterea existentei unui *anumit* rău: cel limitat numai la

*

activitatea umană. Răul natural nu poate avea nici o realitate, având în vedere fixaţia teistă asupra unui Dumnezeu bun. Numai răul uman există, lucru ce nu se datorează lui Dumnezeu, ci păcatului omenesc. Prin intermediul unei gimnastici mentale, teistul îl scapă pe Dumnezeu de

responsabilitatea răului şi o aşază pe umerii omului, ceea ce sădeşte în el un sentiment de ruşine şi de vină.

Explicaţia iudeo-creştină ortodoxă pentru răul uman este încă susţinută: minunea e că a satisfăcut atât de multi credincioşi. Doctrina păcatului originar ar trebui să rezolve paradoxul răului. Dumnezeu l-a creat pe om după chipul său, capabil să aleagă liber. Omul este astfel responsabil pentru păcatul omisiunii şi al comisiunii. Căderea lui Adam şi a Evei a fost interpretată atât literal, cât şi metaforic. Interpretarea literală susţinută de către fundamentalişti se bazează pe un mit pur. Interpretarea metaforică avansată de teologii liberali ne dă de înţeles că prima poruncă morală a lui Dumnezeu este ca propriile sale creaturi să nu mănânce din pomul cunoaşterii binelui şi răului şi că prima lor obligaţie este să asculte de porunca divină. Fiinţele umane ajung să cunoască suferinţa şi să devină muritoare numai din cauza neascultării: păcatul uman este cauza. Omul nu poate face nimic de unul singur: întregul lui demers moral depinde de supunerea faţă de voinţa divină. Astfel, răul, în măsura în care există, se datorează eşecului uman, pentru care vom fi în cele din urmă

pedepsiţi.

Această explicaţie îl mulţumeşte pe credincios, dar lasă prea multe întrebări fără răspuns. De ce Dumnezeu, care ne-a creat după chipul şi asemănarea sa, nu a sădit în noi virtutea şi bunăvoinţa desăvârşite? De ce ne-a înzestrat cu J>
>
o dublă natură şi apoi ne-a pedepsit pentru păcat, când ne-ar fi putut împiedica să păcătuim de la bun început? Dacă Dumnezeu este omniscient şi ştie că vom cădea în păcat, de ce ne permite să facem acest lucru, în condiţiile în care ar fi putut evita o astfel de situaţie? De ce ar trebui să-i pedepsească pe păcătoşi aici şi în viaţa de apoi, când ne-ar fi putut crea asemenea lui, capabili să facem numai bine? Şi cum rămâne cu cei nevinovaţi şi neajutoraţi? De ce să-i pedepsească? De ce a permis distrugerea templului din Ierusalim sau prădarea Romei? Din cauza răutăţii oamenilor? De ce a permis uciderea hughenoţilor, masacrarea armenilor, genocidul cambodgienilor, tirania nazistă, gulagul lui Stalin? Cum a putut o divinitate dreaptă şi milostivă să permită astfel de lucruri îngrozitoare? Poate că unii dintre adulţii torturaţi sau masacraţi erau păcătoşi, dar de ce şi copii

nevinovaţi?

Multi romano-catolici şi fundamentalisti se opun avortului deoarece insistă că fetuşii sunt fiinţe umane nevinovate. De ce atunci permite Dumnezeu să aibă loc un număr atât de mare de avorturi spontane? De ce permite unui prunc să moară de spină bifidă sau de o altă boală incurabilă în suferinţă şi dureri inimaginabile? Este oare vina omului? Ne împotrivim suferinţei şi încercăm s-o atenuăm sau s-o prevenim. De ce nu face şi Dumnezeu la fel? De ce nevinovăţii mor adesea tineri, iar oamenii răi se bucură de roadele puterii şi bogăţiei în această viaţă? Vor suferi în următoarea? Ce asigurări avem? Iov, în Vechiul Testament, a adus în fata conştiinţei religioase astfel de întrebări neliniştitoare. El a ajuns la concluzia că nu putem pătrunde voinţa divină, ci trebuie să credem că se va face dreptate în cele din urmă. Dar perspectiva biblică asupra răului nu rezolvă paradoxul, ci doar îl exacerbează.

Are Dumnezeu motive suficiente din punct de vedere moral pentru a nu împiedica răul? Pe baza reflecţiei etice, se poate argumenta că este greşit ca o fiinţă morală care poate împiedica răul să nu facă nimic. Dacă vedem că o

persoană oarbă şi nevinovată e gata să coboare de pe trotuar în stradă şi să fie ucisă de o maşină care trece în goană, nu am face tot ce putem pentru a o avertiza de pericol? Dacă putem preveni moartea unei persoane şi nu facem nimic în acest sens, nu am da oare dovadă de carenţă morală? Deşi nu suntem responsabili pentru prevenirea sau atenuarea *fiecărui* rău din lume, nu avem o datorie *prima facie* de a încerca să prevenim ceea ce putem? Atunci când nu facem nimic sau nu intervenim trebuie să avem un motiv întemeiat. Are Dumnezeu un motiv bine întemeiat din punct de vedere moral când permite ca un copil nevinovat să moară în chinuri? Poate că îi pedepseşte pe părinţii copilului pentru păcatele pe care le-au comis. Dar acesta nu este un motiv justificabil moral. Poate că pedepseşte copilul pentru păcatele strămoşilor lui chiar până la a treia sau a patra generaţie. Ce formă alambicată de vinovăţie colectivă! Sau poate că micuţul este vinovat şi Dumnezeu îl pedepseşte pentru ce a făcut într-o viată anterioară, chiar dacă acesta nu- şi aminteşte să fi fost Lucreţia Borgia, un ofiţer SS sau altă persoană păcătoasă. Această ultimă justificare necesită postularea doctrinei reîncarnării pentru

a explica de ce Dumnezeu nu este suficient de mişcat de compasiune sau milă astfel încât să prevină producerea unor asemenea lucruri îngrozitoare. Mulţi oameni au subliniat că există o incompatibilitate logică între concepţia tradiţională a unei divinităţi bune şi prezenta răului.

Concluzia pe care o putem trage este că, având în vedere prezenţa răului în natură, este dificil de susţinut că Dumnezeu e bun, omnipotent şi omniscient. Ţinând cont de aceste fapte neplăcute, nu am putea oare atribui pe bună dreptate trăsături josnice celui care a creat universul? Dacă este urmat în mod consecvent, şi nu selectiv, argumentul analogiei sau al proiectului îl va face pe teist să tragă o concluzie neplăcută cu privire la caracterul divinităţii. Folosind metodologia sa, există o trapă de scăpare: el se confruntă cu paradoxul insurmontabil al reconcilierii. în opinia teistului, căile lui Dumnezeu sunt de nepătruns pentru mintea umană. Trebuie să crezi, insistă el, în mântuirea divină şi în înfrângerea finală a răului. Dar acest lucru doar ocoleşte problema şi nu îl absolvă pe Dumnezeu de vină.

Folosind argumentele analogice şi teleologice, putem conchide, de

asemenea, că fiinţa divină este responsabilă pentru vremelnicie şi dezordine, pentru rău, neant şi moarte, pentru haosul suprem presupus de marea implozie sau de marele îngheţ. Acesta ar putea fi numit „argument demonologie”. Folosind acelaşi raţionament, putem argumenta, pornind de la natură, în favoarea existenţei unui demon atotputernic, care este creatorul, susţinătorul şi, în cele din urmă, distrugătorul universului. Dumnezeu ar fi Forţa Distructivă ce domneşte în cosmos!

Argumentul ontologic: ce este Dumnezeu?

Teistul neagă cu îndârjire răul şi vremelnicia şi postulează bunătatea şi ordinea, care devin caracteristica definitorie a divinităţii. Acest lucru J ne conduce la o altă abordare clasică a lui Dumnezeu: efortul de a descoperi o fiinţă atemporală situată dincolo de lume, neatinsă de concret, de particularitate, de efemeritate sau de rău.

Platon şi Augustin sunt principalii autori care au promovat acest argument, însă Sf. Anselm a fost cel care, în secolul al Xl-lea, i-a dat cea mai

influentă formulare. Mai târziu, Descartes, Spinoza şi alţi raţionalişti au apelat la un astfel de raţionament. Chiar şi astăzi, filozofi precum Alvin Plantinga şi Norman Malcolm au repetat în esenţă acelaşi argument. Argumentul ontologic este dezarmant de simplu. Se bazează pe un raţionament formal care susţine că existenta lui

J 3 5

Dumnezeu este adevărată datorită analizei conceptuale. Argumentul sună astfel: am o idee despre „o fiinţă faţă de care altceva mai mare nu poate fi conceput”. Dacă supun această idee analizei, constat că existenţa trebuie să facă parte din sensul său esenţial. Dacă, prin reducere la absurd, presupun că acea fiinţă nu există, atunci nu ar fi „o fiinţă faţă de care altceva mai mare nu poate fi conceput”. Căci, dacă nu există, atunci măreţia sa ar fi diminuată. Prin urmare, ideea de Dumnezeu implică în mod necesar existenţa sa.

împotriva acestui argument se poate aduce următoarea obiecţie: însuşi faptul că cineva are o astfel de idee nu presupune existenţa ideii în mod independent. Astfel, dacă am o idee despre un unicorn, acest lucru nu necesită existenta sa. Ontologul răspunde că putem folosi argumentul ontologic numai pentru a demonstra

necesitatea existentei lui Dumnezeu. Din moment ce existenţa nu face parte din esenţa definitorie a unicornului, nu suntem îndreptăţiţi să presupunem existenţa sa. Existenţa, afirmă el, este esenţială înţelegerii pe care o avem despre conceptul de Dumnezeu, la fel cum faptul de a avea trei laturi este esenţial ideii de triunghi. Ideea unui triunghi ce nu are trei laturi contrazice ideea de triunghiularitate. În mod similar, proprietatea esenţială definitorie a lui Dumnezeu este aceea că el există. *Ergo,* Dumnezeu există.

Răspunsul meu la argumentul ontologic este, în primul rând, că neoplatonicienii atribuiau existenţă unicornilor, triunghiurilor şi altor concepte universale şi credeau că acestea subzistă într-un tărâm ideal al formelor pure. Probabil am putea face aceeaşi inferenţă cu privire la Dumnezeu, care ar avea apoi acelaşi statut ontologic precum alte esenţe ideale. Dar realismul platonician este extrem de îndoielnic: nu reprezintă decât un simplu postulat. Cum putem afirma că ceea ce este prezent în mintea noastră subzistă sau există în realitate? O manevră adoptată a fost aceea de a respinge realismul platonician, dar de a insista că existenţa se aplică *numai* ideii

de Dumnezeu. La care răspund: nu toată lumea are *aceeaşi* idee despre „o fiinţă faţă de care altceva mai mare nu poate fi conceput”. Ideea nu este intrinsecă sau înnăscută; nu e sădită în noi de vreo divinitate (nu există dovezi în acest sens), ci e doar produsul unei anumite culturi. De fapt, ideea unei fiinţe infinite depăşeşte orice înţelegere: este o noţiune vagă ce nu poate fi definită cu uşurinţă. Ontologul se foloseşte de un argument circular când susţine că existenţa este esenţială ideii pe care o are despre Dumnezeu: faptul de a afirma că existenţa este intrinsecă ideii de Dumnezeu înseamnă a presupune din start ceea ce doreşti să dovedeşti. Aceasta e o simplă supoziţie: nu avem cum să ştim dacă ideea de Dumnezeu are vreun sens extrinsec sau existenţial. Propoziţia „Dumnezeu există” este analitică, nu sintetică. Este un enunţ incomplet şi trunchiat, deoarece *există* nu e predicat, ci numai copulă. Nu putem raţiona cu privire la Dumnezeu până când nu spunem ceva despre proprietăţile sale şi până nu indicăm în ce sens există.

O altă variantă a aceluiaşi argument începe cu ideea unei „fiinţe perfecte”. Din nou, ontologul susţine că are o astfel de idee. În urma analizei, acesta

deduce că „fiinţa perfectă” trebuie să existe, căci, dacă n-ar exista, ea ar fi mai puţin perfectă decât mine, care exist. Ar fi contradictoriu să spunem că fiinţa perfectă nu există, pentru că atunci ar fi imperfectă. Prin urmare, aceasta există în mod necesar.

Caracterul specios al acestui argument e cât se poate de clar şi este, totodată, determinat din punct de vedere cultural. Budistul, de exemplu, susţine că perfecţiunea supremă reprezintă o stare de neant sau de inexistenţă pură, unde te eliberezi de lupta pentru supravieţuire şi rămâi dincolo de lumea schimbării. în loc să reprezinte împlinirea fiinţei, Dumnezeu ar putea exista la nivelul nefiinţei. Astfel, am putea argumenta că ideea de fiinţă perfectă presupune inexistenţa sa. Cum poate ontologul să dovedească faptul că argumentul anterior este greşit? Ideea e că ne aflăm pe tărâmul fanteziei speculative, al conceptelor pure şi lipsite de orice conţinut empiric. Nu avem cum să ştim dacă un sistem de axiome şi postulate, care e ales în mod arbitrar, poate fi considerat mai real decât oricare altul.

De fapt, folosind acelaşi tip de inferenţă, am putea raţiona după cum urmează: am o idee (presupunere pură)

despre o fiinţă omnipotentă, malefică şi satanică. Dacă este omnipotentă şi extrem de malefică, atunci trebuie să existe, căci, dacă n-ar exista, nu ar fi atotputernică, ceea ce ar fi o contradicţie. Dacă este extrem de malefică înseamnă că poate să provoace haos distructiv, dezordine, degradare şi entropie în univers, începând cu big bangul şi terminând cu marea implozie sau marele îngheţ. Faptul de a nega că este capabilă de aşa ceva ar contrazice ideea că e omnipotentă şi extrem de malefică. Prin urmare, această fiinţă trebuie să existe. Dacă respingem argumentul de faţă, atunci trebuie să respingem argumentul ontologic, care presupune că fiinţa omnipotentă este perfectă în toate privinţele. Existenţa unei fiinţe perfecte care posedă calităţile lui Buddha, lui Cristos sau lui Socrate la scară cosmică sau a unei fiinţe extrem de malefice care posedă calităţile extreme ale Satanei, ale lui Hitler, ale lui Himmler şi ale lui Stalin nu a fost niciodată dovedită, deşi se poate specula la fel de mult în oricare direcţie. În ambele cazuri, ne angajăm într-un balet înşelător de categorii inerte prin deducerea, bazată pe folosirea unor concepte din limba noastră, a unor lucruri despre natura

realităţii ultime.

Sensul conceptului de Dumnezeu

În acest capitol, ne-am pus problema dacă existenţa lui Dumnezeu poate fi demonstrată. Am examinat argumentele introduse de teologi şi filozofi şi am văzut că sunt invalide sau neconvingătoare. O sarcină mult mai fundamentală este poate aceea de a clarifica sensul conceptului de Dumnezeu. Din nefericire, noţiunile tradiţionale referitoare la Dumnezeu sunt destul de vagi şi de ambigue. Ele reprezintă extinderi analogice ale calităţilor umane care au fost extrapolate la nivelul întregului univers: omnipotenţa este dedusă din cunoaşterea puterii umane, omnibenevolenţa – din admirarea virtuţii umane, un creator divin –, din observarea creaţiilor umane. Ce înseamnă să spui că o fiinţă divină posedă astfel de capacităţi umane extinse? Are Dumnezeu formă corporală? Are suflet? Este o persoană? Zeii greci de pe Muntele Olimp erau învestiţi cu puteri umane supradimensionate. Oare omniscienţa, benevolenţa şi creativitatea sunt un rezultat al structurii biologice a lui Dumnezeu? Creştinismul, religia actuală

care conţine cele mai multe elemente antropomorfe şi mitologice, afirmă că Dumnezeu a luat formă umană sub înfăţişarea lui Isus, fiul său, în vreme ce Moise a vorbit „faţă către faţă” cu Dumnezeu. Astfel de concepţii despre divinitate sunt expresii ale vanităţii umane fără limite. Ele demonstrează că mândria umană este mult prea înclinată să atribuie vastităţii naturii propriile puteri fragile. A crede că Dumnezeu este o persoană asemănătoare nouă reprezintă, dintre toate vanităţile umane, cea mai mare amăgire de sine. Dumnezeu a devenit proiecţia idealizată a nevoii umane, a năzuinţei inimii şi a minţii, care caută să completeze universul, dându-i un înţeles care să se potrivească cu dorinţele noastre. Din păcate, nu există dovezi care să susţină această perspectivă umană atât de prezumţioasă, rezultat al unei imaginaţii neruşinate. Dorinţa umană nu dictează numai faptele, ci şi apariţia întregului univers.

Teiştii recunosc însă că nu îl pot defini pe Dumnezeu, că acesta transcende toate categoriile experienţei şi înţelegerii. Astfel, Dumnezeu nu este o fiinţă pur imanentă, ci una transcendentă. Nu poate fi descris sau caracterizat prin intermediul

conceptelor umane limitate. Deşi teistul poate demonstra *că* o astfel de fiinţă trebuie să existe, nu poate spune ce sau cine este sau care îi este esenţa, cu excepţia a ceea ce a fost revelat în Scriptură. Karl Barth susţine că raţiunea filozofică sau ştiinţifică nu poate înţelege ceea ce este, în definitiv, „insondabil", „inefabil" şi „de neconceput". Dacă aşa stau lucrurile, atunci cei care încearcă să demonstreze că Dumnezeu există sunt total nedumeriţi cu privire la ceea ce fac. Concepţia lor despre Dumnezeu este în mare măsură vidă, iar Dumnezeu devine un factor *x* ce poate fi (şi a fost) înlocuit cu aproape orice. Dacă respingem Vechiul şi Noul Testament, Coranul şi alte aşa-numite cărţi sacre şi astfel îl lipsim pe Dumnezeu de orice proprietăţi umane identificabile, atunci Dumnezeu devine un concept pur formal şi gol. întrucât nu-l putem defini sau nu avem cum să-i dăm o formă referenţială, acest concept nu are nici un sens desemnat sau descriptiv, ci este literalmente un concept fără semnificaţie cognitivă.

Cu toate astea, factorul *x* nu ar trebui privit doar ca un construct intelectual: i se pot da şi alte sensuri. Limbajul religios are şi alte funcţii în afara celei de a transmite informaţii despre lume.

Ideea de Dumnezeu ne indică faptul că în univers există lucruri pe care nu le înţelegem şi care ne depăşesc experienţa şi cunoaşterea, prin urmare este o afirmaţie cvasidescriptivă pe care nu avem de ce s-o punem în discuţie. Dar această perspectivă doar maschează o funcţie mai profundă a ideii de Dumnezeu.

„Dumnezeu”, în opinia mea, este în primul rând o proiecţie a năzuinţei umane către plenitudine. Ideea de divinitate este o evocare a dorinţei noastre emoţionale de a atinge permanenţa. E o descărcare a pasiunii noastre pentru veşnicie, a dorinţei noastre de a transcende haosul, pericolul, vremelnicia şi adversitatea. Dumnezeu este speranţa omului pentru o lume ideală aflată dincolo de această vale a suferinţei. Fixaţi pe imaginea tatălui, căutăm pe cineva care să ne călăuzească în siguranţă prin marea adversităţii, o fiinţă care, după ce a creat toate lucrurile, ne va scăpa, în cele din urmă, de neant şi de moarte. Limbajul referitor la Dumnezeu are astfel un sens expresiv, furnizează o componentă morală distinctivă, deoarece ne arată cum ar trebui să trăim şi cum ar trebui să ne comportăm în raport cu universul. Postulează o

divinitate externă şi cere devotamentul nostru fată de ea. Funcţia sa principală este normativă. Prin rugăciunea adresată „nevăzutului” incognoscibil şi consacrarea sa, precum şi prin porunca credinţei, limbajul religios devine imperativ. Izvorând din strigătul primordial şi din dorinţa de a atinge nemurirea, acest limbaj construieşte un sistem de porunci şi reguli morale. Dumnezeu se referă la felul în care ar trebui să trăim: este codul moral devenit ceva sacru.

Ce a rămas? Pietatea naturală

Este ideea de Dumnezeu total lipsită de valoare şi de sens? Este oare o simplă iluzie? Dacă Dumnezeu nu are nici un referent în univers, atunci ar trebui ca ideea de divinitate să fie complet abandonată? Admit că există un caz, şi numai un singur caz, în care ideea de Dumnezeu are un sens minim pentru om. El este o născocire a imaginaţiei şi inventivităţii omului, exprimată creativ în religie, artă, moralitate şi poezie. Dumnezeu nu există: nu este o persoană sau o fiinţă separată, un creator atotputernic, atotcunoscător şi benevolent al

universului. Toate astea nu sunt decât expresia unei perspective

antropocentrice greşit orientate. A venera o astfel de fiinţă este greşit. Rugăciunea este doar o reacţie psihologică la problemele cu care ne confruntăm şi o expresie a speranţei că le vom depăşi. în astfel de momente, nu suntem auziţi de nimeni, de nimeni cu care să ne putem negocia mântuirea. Fiinţele umane nu au un scop cosmic, nici nu îndeplinesc vreun plan divin. Nu există nici o dramă a istoriei în care să putem distinge voinţa lui Dumnezeu. Probabil că specia umană va dispărea într-o bună zi. în ciuda acestor realităţi necruţătoare, se mai poate conserva ceva din atitudinea religioasă? Mai există loc pentru religiozitate, vreun motiv pentru cultivarea pietăţii naturale? Da, cred că există. Ca ateu sceptic, voi afirma următoarele:

1. Universul pe care îl observăm este vast în dimensiunile sale spaţiale şi temporale. Fiinţele umane sunt relativ nesemnificative din punctul de vedere al cosmosului.
2. Ar trebui să cultivăm o apreciere a splendorii naturii şi a ordinii şi regularităţilor pe care le descoperim în

ea. De asemenea, ar trebui să admitem şi să privim cu mirare şi consternare conflictul şi haosul din natură, polarităţile vieţii şi morţii, ordinii şi dezordinii, stabilităţii şi precarităţii.

3. Am aflat multe lucruri despre natură. Ştiinţa ne dezvoltă neîncetat cunoaşterea pe care o avem despre universul inteligibil. Dar multe lucruri din univers rămân dincolo de înţelegerea noastră, depăşind limitele actuale ale cunoaşterii.

4. Scena cosmică conţine o uriaşă diversitate şi pluralitate de procese organice şi anorganice. Nu putem decât să-i apreciem măreţia, de la corpurile cereşti cercetate de astronomie până la cele mai mici părţi sondate de fizică şi de microbiologie.

5. Această scenă cosmică poate naşte o anumită apreciere intelectuală amestecată cu uimire faţă de măreţia pură a lumii naturale şi o atitudine umilă fată de caracterul brut al substanţelor şi sistemelor individuale pe care le întâlnim şi ale căror relaţii cauzale le observăm.

6. Cu toate astea, trebuie să privim cu suspiciune aşa-numitul tărâm supranatural. Scepticul nu este inconştient de vastitatea cosmosului şi de faptul că există regiuni îndepărtate încă neexplorate şi puţin înţelese. Dacă supranaturalul se referă numai la ceea

ce nu înţelegem în prezent, nu înseamnă că acea parte a universului este independentă de natură. Scepticul nu doreşte să grefeze speranţele noastre efemere în totalitatea naturii sau să susţină cu mândrie că universul a fost creat pentru om şi că omul e zidit după chipul unui creator. Deşi nu există dovezi pentru nici una dintre ele, aceste afirmaţii continuă să persiste în cultura umană, înrădăcinat în credinţă şi convingere, stimulând înflăcărarea religioasă, Dumnezeu în general rămâne mitul prin excelenţă, care dăinuie în orice epocă şi se întoarce să ne bântuie indiferent cât de genial este criticat sau cât de decisiv este respins.

Oare ideea de Dumnezeu îsi are rădăcinile în s latura psihologică sau în cea biologică? Este extraraţională? Oare ispita transcendenţei trimite în repetate rânduri la Dumnezeu din cauza unei nevoi mai adânci pe care omul încearcă s-o satisfacă? Acestea sunt întrebări la care vom încerca să răspundem în continuare.

19. Immanuel Kant, *Critica raţiunii pure,* trad. de Nicolae Bagdasar şi Elena Moisuc, Editura Univers Enciclopedic Gold, Bucureşti, 2014, p. 96 *(n. tr.).*

20. Conform consensului actual, big bangul s-a petrecut în urmă cu 13,8 miliarde de ani (n. *red.).*

Partea a treia
ŞTIINŢA ŞI PARANORMALUL

XII
OAMENI DE ŞTIINŢĂ, SPIRITUALIŞTI ŞI MEDIUMI

Recursul la înşelăciune şi fraudă ce se poate observa în religie este cât se poate de evident în mişcarea spiritualistă care a apărut în secolul al XlX-lea şi a continuat să se dezvolte în secolul XX în special în Statele Unite, Marea Britanie şi Europa. Afirmaţiile spiritualiste pot fi supuse unei examinări atente şi, într-un anumit sens, pot fi analizate cu o mai mare uşurinţă decât cele religioase. Acest lucru este posibil deoarece, cu câteva excepţii, spiritualiştii nu au pretins că posedă puteri divine sau profetice şi, prin urmare, nu au dezvoltat biserici puternice care să îi divinizeze, care să le apere mesajul împotriva necredincioşilor sau care să îi reducă la tăcere pe cei ce se opun. Chiar şi aşa, în mişcarea spiritualistă acţionează procese psihologice şi epistemice similare celor întâlnite în religie. Spiritualiştii au afirmat că anumiţi indivizi au puteri paranormale speciale,

ceea ce le-ar permite, printre altele, să comunice cu lumea spiritelor. Astfel, avem aici o nouă formă de cochetare cu transcendenta.

Premisa de bază a spiritualismului este că sufletul omului supravieţuieşte morţii şi poate comunica prin anumite persoane special înzestrate. Se susţine că această lume a spiritelor se manifestă în multe feluri: prin comunicare mentală, precum telepatia, viziunile şi apariţiile; şi prin fenomene fizice, precum poltergeist-urile, levitaţiile, mesele rotitoare, emisiile ectoplasmice, materializările, cântatul la instrumente muzicale şi scrierile automate. Metoda cea mai convenabilă de comunicare sunt şedinţele de spiritism: acestea au loc într-o cameră întunecată în care un medium permite spiritului cuiva să comunice prin intermediul său cu ajutorul unor manifestări mentale sau fizice.

Mişcarea spiritualistă are puternice note religioase sau cvasireligioase, deoarece face trimitere la un tărâm ascuns ce transcende această lume şi oferă promisiunea unei vieţi de apoi: speranţa că vom supravieţui morţii reprezintă unul dintre motivele ce au dus la naşterea acestei mişcări. Mai apoi s-au dezvoltat două tabere: (1)

credincioşii, care acceptau existenţa unei alte dimensiuni a realităţii şi capacitatea anumitor persoane (mediumi) de a intra în contact cu ea, şi (2) scepticii şi necredincioşii, care considerau întregul fenomen o absurditate auto amăgitoare. Pe acest câmp de luptă a apărut ştiinţa. Căci, în cele din urmă, părea să existe o metodă empirică prin care să se cântărească cu atenţie dovezile pro şi contra şi să se testeze afirmaţiile referitoare la supranatural. Din întâmplare, toate aceste lucruri ne arată că revelaţiile transcendentale şi fenomenele spiritualiste sau paranormale pot fi tentante atât pentru persoanele cu studii superioare şi destul de sofisticate, inclusiv din domenii ştiinţifice, cât şi pentru cele care nu au o educaţie formală.

Nu intenţionez să ofer o istorie completă a naşterii şi dezvoltării spiritualismului, ci mă voi referi numai la anumite aspecte ale mişcării care sunt relevante pentru cercetarea noastră generală: natura căutării religioase a transcendenţei. Totodată, nu mă voi ocupa de toţi spiritiştii şi mediumii cunoscuti.

*

Credinţa în spiritualism este des întâlnită în istoria omenirii. Biblia este

plină de relatări despre fenomene supranaturale, despre vizite ale persoanelor decedate şi apariţii în starea de vis sau în cea de veghe. Iar acest lucru continuă pe tot parcursul istoriei. în secolul al III-lea, de exemplu, filozoful sceptic Porfir a investigat presupusa mişcare a obiectelor neînsufleţite care nu erau atinse, levitaţia mediumilor, apariţiile spiritelor şi alte manifestări neobişnuite. Relatări similare despre fenomene spiritualiste se găsesc în vieţile sfinţilor, în acuzaţiile aduse vrăjitoarelor şi în mărturii referitoare la case şi castele bântuite. în secolul al XVIII-lea, misticul şi filozoful religios suedez Emanuel Swedenborg a dat un mare impuls spiritualismului când a pretins că e capabil de clarviziune şi de precogniţie.

Surorile Fox: cine bate în podeaua mea?

Spiritismul modern a început, de fapt, în anul 1848, când membrii unei familii sărace şi izolate care trăia în Hydesville, un orăşel din nordul statului New York, nu departe de locul unde Joseph Smith şi-a început cariera, credeau că locuinţa lor e bântuită de spiritul unui om despre

care se spunea că ar fi fost ucis şi îngropat în pivniţă. Această poveste incredibilă a fost răspândită de familia Fox, de cele două fiice mai mici, Margaretta (11 ani, mai târziu numită Margaret) şi sora ei mai tânără Catherine (9 ani, numită Kate), precum şi de sora lor mult mai mare, Leah.[1]

Povestea surorilor Fox seamănă cu un roman de ficţiune: singurele lucruri reale sunt capacitatea surorilor de a comite o înşelăciune şi incredibila înclinaţie a publicului de a le crede fără rezerve. Totul a început când familia Fox a auzit bătăi şi zgomote ciudate în casă. Mama lor deja credea în forţe paranormale. în seara zilei de 13 martie 1848, după ce Kate şi Margaret au urcat să se culce, părinţii lor au auzit de jos bătăi ciudate. S-au urcat imediat şi au auzit ciocănituri

J

şi bătăi în întreaga cameră. Bătăile începeau după ce Kate trosnea din degete. Bătăile numărau până la zece şi chiar au indicat vârsta copiilor. Când doamna Fox a întrebat „Este acesta un spirit care a posedat-o pe scumpa mea copilă?”, răspunsul a fost o bătaie puternică, interpretată drept un răspuns afirmativ. Doamna Fox s-a dus să le zică vecinilor şi aceştia s-au adunat cu totii în casă. Un

vecin, William Duesler, a spus că, într-o seară, în casă se aflau până la 14 oameni mult prea speriaţi ca să intre în dormitor. Duesler a intrat, a auzit-o pe doamna Fox punând întrebări, precum şi bătăile prin care i s-a răspuns. Diverşi vecini au adresat întrebări şi li s-a oferit un răspuns. A fost comunicată vârsta celor prezenţi, o bătaie pentru fiecare an, şi câţi copii aveau.

Vestea acestui eveniment remarcabil s-a răspândit ca fulgerul în împrejurimile oraşului Hydesville, astfel că noi vizitatori apăreau zi de zi. Capacitatea surorilor Fox de a interpreta lumea spiritelor a fost sporită atunci când fratele lor mai mare, David, a propus să se comunice prin silabisire. David rostea literele alfabetului şi spiritul făcea zgomot când se ajungea la litera corectă. Deşi era un proces lent şi laborios, începuseră să vină mesaje de pe lumea cealaltă. Cariera surorilor Fox a luat o turnură dramatică atunci când a intrat în scenă sora mai mare a fetelor, Leah Fox Fish, care locuia în Rochester şi auzise despre întâmplările de acasă. Leah le-a luat pe Margaret şi pe Kate deoparte, le-a pus să se dezbrace şi să îi arate cum produc misterioasele zgomote.

Multe dintre aceste informaţii au fost dezvăluite într-o mărturisire publică

făcută de Margaret Fox în New York şi publicată în ziarul *New York World* câţiva ani mai târziu, la 21 octombrie 1888. Potrivit lui Margaret, înşelăciunea a început când cele două fete s-au dus la culcare. Ele legau un măr de o sfoară şi îl lansau să se lovească de podea. Mama lor a auzit de jos şi s-a alarmat. Nu şi-a imaginat niciodată că frumoasele ei copile erau capabile s-o mintă într-un asemenea fel. După ce mama a chemat vecinii, fetele au conceput o modalitate de a face bătăile mai eficiente. Se simţeau încolţite de ceea ce făcuseră; autoconservarea le-a forţat să joace teatru în continuare. Metoda pe care au dezvoltat- o a fost să-şi trosnească degetele mari de la picioare, permiţând zgomotului să răsune prin tăblia patului, pardoseala din lemn sau alt obiect din lemn. Efectul era ciudat, mai ales dacă credeai că vine din lumea spiritelor. În lunile următoare, sute de oameni curioşi le-au vizitat pe surorile Fox în Rochester şi Hydesville şi mul ti au plecat de acolo convinşi că fuseseră martori ai unor fenomene paranormale.

La cererea lui Eliah Wilkinson Capron, editor de ziar, şi a lui George Willets, în Rochester a fost închiriată o sală mare. Aceştia au văzut o oportunitate de a face bani din acest

fenomen şi au avut dreptate, deoarece, în prima seară, s-au adunat 400 de oameni, fiecare plătind 25 de cenţi pentru a le vedea pe surorile Fox. Publicul auzea bătăile şi apoi asculta o prelegere ţinută de Capron. Un comitet format din cinci persoane era selectat din public pentru a investiga neobişnuitele fenomene. Ciudat era că bătăile nu se mai limitau la casa bântuită din Hydesville, ci le urmau pe surorile Fox oriunde mergeau, iar ele puteau invoca acum orice spirit, nu doar sărmanul suflet care ar fi fost îngropat în pivniţă.

Cererea publicului pentru spectacol era extrem de mare. Au fost programate trei spectacole pentru Rochester. În fiecare noapte, mulţimea creştea. Nici unul dintre cele trei comitete desemnate nu a reuşit să detecteze vreun semn de înşelăciune. A existat însă o opoziţie venită din partea publicului. În cea de-a treia seară a izbucnit o revoltă condusă de Joseph Bissell şi de alţii care susţineau că întregul eveniment este o „înşelătorie” gândită pentru a face bani de pe urma persoanelor credule. Ziarele locale au fost, de asemenea, extrem de critice la adresa surorilor Fox şi au ridiculizat noţiunea comunicării cu

5

spirite. întreaga situaţie a beneficiat în curând de atenţie la nivel naţional, când Horace Greeley, de la *New York Weekly Tribune,* a relatat despre cele trei întruniri în urma unei scrisori primite de la Capron şi Willets. Greeley era unul dintre cei mai puternici şi mai respectaţi jurnalişti ai perioadei.

Reacţia la articolul din *Tribune* a venit fără întârziere. Surorile au fost invitate la New York, unde au organizat şedinţe spiritiste la Hotelul Barnum's. Au primit mulţimi uriaşe de oameni, o mare parte dintre ei sperând să intre în contact cu rude şi cu persoane iubite decedate. Nu au fost dezamăgiţi. Comunicarea cu spiritele se realiza fără probleme, iar mulţi dintre cei care le-au adresat întrebări surorilor Fox au fost uimiţi de răspunsurile precise pe care le-au primit.

Horace Greeley era complet convins de realitatea acestor fenomene, de „integritatea şi desăvârşita bună-credintă" a surorilor Fox. De fapt, acestea au fost invitate să stea la conacul său.[3] Alte ziare din New York erau însă extrem de sceptice şi au acuzat fetele de „tertipuri" şi „fraudă".[5] Cu toate astea, credinţa în surorile Fox a crescut rapid. Multe persoane distinse au fost atrase de acest fenomen, inclusiv judecătorul Edmonds de la Curtea Supremă de Justiţie din

New York. Mulţi au făcut pelerinaje la şedinţele lor de spiritism şi au fost destul de impresionaţi: celebrul romancier James Fenimore Cooper, istoricul George Bancroft, poetul William Cullen Bryant, guvernatorul Tallmadge din Wisconsin, generalul Bullard şi alţii. în plus, au început să apară sute de alţi mediumi care susţineau că au puteri similare: spiritualismul cuprinsese ţara asemenea unui incendiu de pădure. Pe tot cuprinsul Statelor Unite se organizau şedinţe de spiritism. Surorile Fox au pornit într-un turneu prin ţară pentru a face bani, iar în fiecare oraş prin care treceau se înfiinţau noi cercuri de spiritualişti. Aderarea la spiritualism era acum adânc săditâ în imaginaţia populară. Zeci de reviste şi ziare au fost înfiinţate pentru a proclama noua credinţă.

George Templeton Strong, un avocat important din New York, a deplâns popularitatea spiritualismului şi considera că aceste fenomene sunt periculoase. Strong a participat la mai multe şedinţe de spiritism, dar nu şi-a dat seama cum se puteau petrece fenomenele la care asistase. Cu toate astea, considera că explicaţiile spiritualiste sunt inacceptabile şi s-a arătat consternat mai ales
de uşurinţa cu care alti oameni raţionali
le > J J J
acceptau. „Ce aş fi răspuns acum şase ani”, scria el în 1855 plin de

surprindere, „oricui ar fi prezis [... 1 că sute de mii de oameni din această tară vor crede că pot să comunice zilnic cu fantoma bunicului lor?” Apoi observă că printre aceştia se numără „foşti judecători de la Curtea Supremă de Justiţie, senatori, clerici şi profesori de fizică”, care ţineau prelegeri şi scriau cărţi în favoarea spiritualismului.[2] Se pare că, în acea perioadă, milioane de americani acceptau spiritualismul şi se estimează că erau activi aproximativ 30.000 de mediumi.

Se publicaseră încă de la început expuneri critice ale activităţii surorilor Fox, dar nu au avut aproape nici un efect asupra celor care voiau să creadă. Astfel, într-un articol din *New York Excelsior* (2 februarie 1850), E.P. Langworthy, un medic din Rochester, scria că, potrivit investigaţiilor sale, loviturile provin de sub picioarele fetelor sau de la obiecte, precum mese sau uşi, cu care se află în contact. Concluzia sa era că zgomotele sunt produse chiar de Margaret şi Kate. Alţii au ajuns la o concluzie similară. Reverendul John M. Austin scria pentru *New York Tribune* că ciocăniturile ar putea fi produse prin trosnirea degetelor de la picioare; iar în decembrie 1850, reverendul Potts a

demonstrat unui public de la Corinthian Hali, Rochester, că poate reproduce bătăile în acest fel. în 1850, reverendul Charles Chauncey Burr şi fratele său au publicat o carte, *Knocks for the Knocking,* în care susţin că au investigat activitatea surorilor Fox şi a altor mediumi din cinci state, atribuind acest fenomen „înşelătoriei” şi „iluziei”. Burr spune că ar putea produce bătăile în 17 feluri, metoda lui preferată fiind trosnirea degetelor de la picioare.

În februarie 1851, un comitet format din trei medici de la Universitatea din Buffalo, Austin Flint, Charles A. Lee şi C.B. Coventry, le-au investigat pe Margaret şi Leah, care de acum putea şi ea să producă bătăi. Aceştia au ajuns la concluzia că bătăile sunt produse în mod voluntar de către surori. Le-au observat expresia feţei şi au dedus că sunetele sunt produse de trosnirea articulaţiilor osoase, probabil ale genunchilor. Semi-dislocarea articulaţiilor osoase ar provoca vibraţiile distincte ale uşilor, meselor şi altor obiecte cu care intrau în contact. Folosind un test controlat, medicii le-au pus pe Margaret şi Leah să stea pe o canapea şi să îşi întindă picioarele astfel încât călcâiele lor să stea pe perne. Surorile au rămas în acest fel timp de

50 de minute, cerându-le spiritelor să comunice. Dar nu s-a auzit nici un sunet, asta până când şi-au pus din nou picioarele pe podea. Leah a recunoscut că spiritele nu se manifestă când stă cu picioarele pe perne, situaţie pe care a explicat-o prin faptul că spiritele sale prietenoase s-au retras atunci când au văzut „condiţiile aspre impuse de persecutorii lor” şi nu putea face nimic pentru a le reţine.

Acesta este pretextul oferit adesea de mediumi: că scepticii blochează producerea fenomenului investigat.

Un alt indiciu decisiv că era vorba despre o înşelătorie a apărut atunci când dna Norman Culver, cumnata lui David Fox, a recunoscut în 1851 că fetele i-au mărturisit cum produc bătăile. Dna Culver a depus mărturie sub forma unei depoziţii. „Fetele au fost de multe ori la mine acasă”, a spus ea, „şi timp de aproape doi ani am crezut sincer că bătăile sunt reale”. Până la urmă, a început să aibă bănuieli că surorile păcăleau oamenii. S-a oferit s-o ajute pe Kate, care atunci „mi-a dezvăluit secretul. Bătăile erau produse cu degetele de la picioare. Erau folosite toate degetele. După aproape o săptămână de practică împreună cu Catherine [Kate], care mi-a arătat cum

să fac, le puteam produce la perfecţie eu însămi”[3]. Margaret i-a mai spus că atunci când oamenii îi cereau să ţină picioarele şi degetele la vedere, putea produce sunete cu gleznele şi genunchii.

Având în vedere aceste dezvăluiri, reverendul Burr a prezis că „domnia acestor impostoare se apropie de final”[4]. Cât de mult s-a înşelat! Au mai existat experţi care au explicat ce se întâmplă de fapt, dar fără nici un rezultat. O provocare la adresa înflăcărării credincioşilor produce adesea efectul contrar: nu face decât să le întărească credinţa. În 1853, profesorii Henry şi Page de la Institutul Smithsonian şi, în iunie 1857, un comitet format din trei profesori de la Harvard au ajuns la concluzia că bătăile nu sunt produse de lumea spiritelor, ci de surorile Fox. în 1884, Comisia Seybert de la Universitatea din Pennsylvania a atribuit sunetele pulsaţiilor piciorului.

Au existat, desigur, şi apărători ai surorilor Fox. Printre aceştia se numără celebrul om de ştiinţă britanic sir William Crookes, care a ţinut şedinţe de spiritism cu Kate la Londra în 1871. Testele l-a care a supus-o pe Kate Fox l-au condus la următoarea concluzie:

> Cunoscând bine numeroasele teorii formulate, în special în America, pentru a explica aceste sunete, le-am testat în toate modurile pe care le-am putut concepe, până când nu a mai putut fi evitată convingerea că reprezintă apariţii obiective reale care nu sunt produse prin şiretlicuri sau mijloace mecanice.[5]

Oare Crookes avea dreptate? Oare surorile Fox aveau puteri autentice? Oare toţi criticii şi detractorii lor se înşelau? Cu timpul, surorile Fox au devenit celebrităţi cunoscute în toată lumea, oferind şedinţe de spiritism chiar şi la Casa Albă şi pentru regina Victoria. Foarte mulţi oameni erau complet fermecaţi de aceste fenomene. Totuşi mediumii şi-au avut propriii critici permanenţi. Asociaţia Baroului din New York a hotărât să facă tot ce se putea pentru a curăţa oraşul de mediumi, pe care îi considera şarlatani. Având în vedere acest lucru, Academia de Muzică a fost rezervată pentru seara de 21 octombrie

1888, în vederea demascării mişcării spiritualiste. Margaret Fox Kane avea să ţină o cuvântare. Un moment important, de vreme ce spiritualismul avea să fie denunţat de unul dintre principalii

exponenţi ai săi. Margaret începuse s-o blameze pe sora ei, Leah, cu care se afla în conflict, că le-a atras pe ea şi pe Kate într-o mare înşelătorie cu intenţia de a face bani. începând cu trosnirea degetelor de la picioare, Leah adăugase apoi şi alte atracţii spiritualiste în repertoriul său, inclusiv levitaţia, ciupirea coardelor instrumentelor muzicale şi „fantome" realizate din hârtie luminescentă. într-un interviu publicat în *New York Herald,* Kate Fox Jencken a confirmat ce spusese Margaret şi insista că „spiritualismul este o farsă de la început până la sfârşit [...], cea mai mare farsă a secolului"[6].

Cu Kate aflată în publicul adunat la Academia de Muzică, Margaret a început:

> Nu există nici un fel de manifestare a spiritelor. Mulţi dintre voi ştiţi deja faptul că am contribuit foarte mult la perpetuarea fraudei spiritualismului asupra unui public prea credul. Este cea mai mare durere a vieţii mele. [...] Când am început această înşelătorie, eram prea tânără pentru a putea deosebi binele de rău.[7]

Unii medici din public au fost invitaţi pe scenă pentru a observa o demonstraţie. Margaret a venit cu

ciorapi în picioare şi s-a urcat pe o masă de pin joasă. Publicul asculta ca fermecat. Nu se auzea nici un sunet. Când Margaret şi-a trosnit degetul mare de la picior de blatul mesei s-au auzit reverberând distinct bătăi tari în întreaga sală. Iată femeia care a ajutat la lansarea mişcării spiritualiste şi care acum contribuia la deconspirarea ei. Margaret era foarte emoţionată şi agitată; dansa pe scenă, bătea din palme şi exclama: „Spiritualismul este o fraudă de la un capăt la altul! E un şiretlic. Nu e nimic adevărat!”[8]

Ar putea spiritualismul să supravieţuiască acestei demascări zdrobitoare? Alţi spiritualişti au negat mai târziu că Margaret Fox a făcut vreodată vreo mărturisire; au spus că surorile Fox erau alcoolice (ceea ce e adevărat), că au fost plătite să facă demascarea şi că mărturia lor e nesigură.

După întâlnirea din 1888, ambele surori au pornit la drum, oferind numeroase demonstraţii oriunde s-au dus. Sora lor mai mare, acum dna Leah Underhill, a negat cu furie întreaga lor poveste. Spiritualiştii au încercat să îi ia copiii lui Margaret. Un an mai târziu, Margaret şi-a retractat mărturisirea, spunând că a fost înşelată de bărbaţi

fără scrupule. Având mari probleme financiare, a constatat că demascarea produce mai puţini bani decât anticipase. Arthur Conan Doyle, un susţinător înflăcărat al spiritualismului, era reprezentativ pentru cei care au acceptat această retractare. A spus că Margaret o luase pe căi greşite. În plus, Doyle era de părere că la originea bătăilor auzite trebuie să fi fost o substanţă „ectoplasmică” proiectată din picioarele ei şi care nu poate fi altceva decât o „forţă parapsihică”.[9]

Istoriile spiritualismului scrise de persoane care cred în astfel de fenomene consideră că surorile Fox au fost autentice. Aceste cărţi fie nu menţionează mărturisirea celor două surori, fie o minimalizează.[10]

Cu toate astea, surorile Fox au dezvăluit şi alte trucuri ale meseriei. Ele au spus că, în timpul şedinţelor de spiritism, pot urmări cu atenţie mişcările faciale ale celui care pune întrebările, pentru a şti când să se oprească la litera corectă. Tehnica este cunoscută sub numele de „citire musculară” şi este des folosită de spiritualişti. Ele au dezvăluit, de asemenea, cum au reuşit să producă sunetele bătăilor astfel încât să pară că provin din diferite părţi ale camerei.

Prin plasarea picioarelor în partea de jos a unei mese sau a unei uşi, puteau face ca sunetul să pară că vine din partea de sus. Dacă doreau să facă sunetul să pară că vine dintr-un zid îndepărtat, pur şi simplu băteau mai tare şi priveau direct spre un loc de pe perete, iar oamenii credeau că vine din direcţia sugerată. Prin punerea unui deget de la picior pe tăblia de la capătul patului, puteau face ca sunetul să reverbereze în cameră.[11] Nu ezitau nici să apeleze la complici atunci când era nevoie: au instruit pe cineva să facă sunete în pivniţă sau sub scenă în momentul dinainte stabilit.

O mare parte dintre aceste trucuri sunt descrise în cartea *The Death Blow to Spiritualism.*[12] Cele două surori au contribuit cu o prefaţă care confirmă conţinutul mărturiilor din text. Dar, cu toate că i-a domolit pentru o vreme avântul, această carte nu a dus la dispariţia mişcării spiritualiste. După moartea surorilor Fox, alţi mediumi şi spiritualişti au preluat ştafeta şi i-au condus pe creduli într-o nouă căutare a spiritelor.

Alţi mediumi celebri, mulţi dintre ei controversaţi, au apărut la sfârşitul secolului al XlX-lea şi şi-au continuat activitatea până în secolul XX. Multi au

fost testati de comisii formate din oameni de stiintă: unii dintre aceşti 533 specialişti au ajuns la concluzia că sunt şarlatani, în vreme ce alţii au început să creadă că mediumii testaţi au puteri paranormale. S-a ajuns la un impas ciudat. Unii insistau că, odată ce un medium a fost prins că trişează, toate celelalte manifestări ale sale vor trebui să fie tratate cu suspiciune. Cu toate astea, adepţii perspectivei spiritualiste susţineau (şi încă mai susţin) că, deşi unii mediumi sau clarvăzători pot fi compromişi de descoperirea că sunt şarlatani, există alte dovezi bine documentate în favoarea existentei fenomenelor paranormale şi că, astfel, unii mediumi sunt autentici.

Totuşi, numărul cazurilor clar dovedite de înşelătorie este copleşitor. Existau o mulţime de mediumi. De exemplu, Jonathan Koons, un fermier din Dover Village, Ohio, a construit o casă de bârne şi a încuiat-o bine. Dar a descoperit că spiritele trimit o mulţime de mesaje de acolo. A lăsat înăuntru diverse instrumente muzicale, precum şi soluţii de fosfor pentru ca spiritele să-şi înmoaie mâinile în ele. Zvonul s-a răspândit rapid că spiritele persoanelor decedate cântau la instrumente muzicale. Un alt medium, Henry

Gordon, a dezvoltat puterea levitaţiei. Aproape asemenea lui Cristos, despre care se credea că a umblat pe apă, se pare că el a fost ridicat de la sol prin puterea spiritelor şi transportat până la tavanul camerei alăturate. Din moment ce camera era mereu întunecată, cei prezenţi îşi puteau doar imagina levitaţia acestuia din strigătele sale că este „purtat în sus” sau că pluteşte în aer. Nu există nici o confirmare a levitatiei sale.

Multe regiuni ale Statelor Unite fuseseră cuprinse de o puternică fervoare cvasireligioasă. Reverendul C. Hammond susţinea că a intrat în contact cu revoluţionarul şi filozoful Thomas

> *

Pâine. în Columbus, Ohio, o anumită doamnă Vinson, un medium şi un bătrân preot metodist organizau şedinţe publice. De plafon erau suspendate cu ajutorul unor fire instrumente muzicale; când luminile erau stinse, spiritele cântau la instrumente. într-o seară, doi bărbaţi au aprins luminile în timpul concertului şi i-au găsi pe preot şi pe medium cântând la instrumente. Deseori, publicul larg putea să descopere şiretlicurile folosite. De ce nu şi oamenii de ştiinţă? în 1857, după critici potrivit cărora ştiinţa

convenţională nu e dispusă să examineze spiritualismul, trei profesori de la Universitatea Harvard (Louis Agassiz, Benjamin Peirce şi Ellen Horsford) şi-au propus să testeze autenticitatea mediumnităţii; iar *Boston Courier* oferea 500 de dolari pentru dovada manifestării oricărei capacităţi paranormale autentice. Leah Fox, Kate Fox şi alţi patru mediumi au mers la Boston pentru a se supune testelor, dar nu au putut să demonstreze nici un fel de putere sub controlul strict al profesorilor.

Au mai apărut şi alţi mediumi care au cerut să fie testaţi de oamenii de ştiinţă, crezând că îi vor păcăli cu uşurinţă. Ceea ce de multe ori au şi reuşit, deoarece mulţi profesori credeau în fenomenele paranormale şi s-au lăsat înşelaţi cu uşurinţă. Alţi profesori au fost mai sceptici, iar mediumii au căzut pradă demascării lor. Henry Slade, un medium renumit, a fost demascat de către John W. Truesdell în 1872, la New York. Aceeaşi soartă a avut-o şi în 1876, când şiretlicurile i-au fost descoperite de profesorul Lankester şi de medicul Donkin. Astfel, Slade a fost găsit vinovat şi condamnat la trei luni de închisoare, dar a reuşit să fugă în Europa înainte de executarea sentinţei. Fusese prins când

înlocuia o tăbliţă pe care fusese scris mesajul unui spirit. A mai fost demascat încă o dată în Ontario, Canada, în 1882, dar a continuat să găsească un public credul.

Un fenomen destul de răspândit era apariţia bruscă a unor spirite misterioase care se puteau plimba prin cameră. Robert Owen, unul dintre fondatorii socialismului utopic, credea în spiritism: el a relatat în 1860 că a văzut figura luminoasă a unei femei care mergea prin cameră în timpul unei şedinţe de spiritism conduse de Leah Fox Underhill. Aceste materializări aveau să fie tot mai frecvente. Conotaţiile religioase erau evidente. Cei care participau la şedinţele de spiritism începeau prin intonarea unor imnuri. Intr-o cameră slab luminată, într-o atmosferă încărcată emoţional, se manifestau diferite fenomene paranormale.

Multi dintre cei care cereau serviciile unui medium făceau asta în speranţa că vor întâlni o rudă sau o persoană iubită decedată. începeau şedinţa de spiritism cu aşteptări mari şi deseori ajungeau să fie epuizaţi emoţional din cauza experienţei. Şarlatani lipsiţi de scrupule profitau de credulitatea lor. Şedeau în jurul unei mese de spiritism şi un colţ al

încăperii era izolat printr-o draperie: de aici apăreau tot felul de fenomene „oculte”. Mediumii au alcătuit liste cu potenţiali clienţi, oameni care aveau tendinţa de a reveni la şedinţele de spiritism, şi astfel clarvăzătorii ştiau adesea câte ceva despre mulţi dintre cei care apelau la serviciile lor. La sosirea într-un oraş nou, mediumul sau complicele său vizita cimitirul local şi aduna informaţii de pe pietrele funerare. Era cât se poate de deconcertant să te trezeşti că primeşti informaţii „ce nu puteau fi ştiute din nici o altă sursă”. Din cauza îndrăznelii de care erau capabili, mulţi mediumi au fost demascaţi cu uşurinţă şi astfel publicul ne se lăsa înşelat. Dar cei care doreau cu înflăcărare să creadă în viata

i

de apoi apelau la serviciile lor în ciuda tuturor demascărilor. Pasiunea pentru credinţa în supranatural, în special cu privire la chestiuni ce ţin de viaţă şi de moarte, este atât de puternică, încât sistemul mental de filtrare a bazaconiilor poate fi adesea distrus, mai ales dacă există chiar şi cea mai mică speranţă că nemurirea e reală.

D.D. Home: pluteşte prin aer cu cea mai mare uşurinţă

Cei care cred în paranormal îl consideră pe Daniel Dunglas Home cel mai important medium al secolului al XlX-lea. Home a făcut fapte miraculoase pe care puţini au fost în stare să le explice, astfel încât şi astăzi adepţii spiritualismului îi privesc cariera cu un mare respect. Spre deosebire de alţi mari guru, precum Madame Blavatski, Home a fost un singuratic: nu a căutat să stabilească o nouă religie, deşi ar fi putut. Tot ceea ce făcea părea să fi fost proiectat pentru a-i spori averea personală. Unii făcători de miracole din istorie au întemeiat religii care îi slăvesc şi îi divinizează. Alţii îsi folosesc pur şi simplu talentele pentru propriul câştig, pentru îmbogăţire şi bucuria luxului acestei vieţi. Asta pare să fi fost intenţia lui Home. Deşi a fost testat ocazional de oameni de ştiinţă, în special de sir Walter Crookes, care a ajuns la concluzia că puterile sale sunt „remarcabile”, Home nu a fost niciodată demascat în mod direct, deşi există unele dovezi că a realizat anumite înşelătorii foarte abile.

Cariera lui Home ilustrează un principiu- cheie: dacă o persoană este

destul de prefăcută şi de vicleană şi este pregătită să-şi folosească talentele pentru a deruta şi înşela oameni nevinovaţi, va fi adesea foarte greu de demascat, iar oamenii se vor convinge cu greu că puterile sale nu sunt autentice. Un artist desăvârşit într-ale înşelăciunii nu-şi va lăsa niciodată garda jos, nici măcar pentru cei din cercul său imediat, dându-şi seama că, dacă cei mai apropiaţi de el ar bănui că e şarlatan, alţii vor fi şi mai înclinaţi s-o facă. Cazul Home este important chiar dacă nu avem multe mărturii negative, aşa cum avem în privinţa surorilor Fox sau a Eusapiei Palladino, despre care vom vorbi mai jos. (într-un fel, cazul Home este asemănător cu cel al lui Isus şi al lui Moise, care au trăit într-o epocă atât de îndepărtată, încât nu putem descoperi cu uşurinţă faptele adevărate din viaţa lor.) Suntem destul de aproape în timp de Home încât să nu avem vreun motiv de îndoială că a făcut multe dintre lucrurile care i se atribuie: de fapt, putem chiar să presupunem şi poate chiar să reconstituim felul în care a acţionat.

Teza şarlataniei presupune întotdeauna un anumit risc, deoarece este posibil ca Home să fi fost autentic. Fenomenele despre care se spune că au

avut loc în prezenţa sa ar putea să se fi petrecut cu adevărat şi poate că numai o explicaţie supranaturală le-ar lămuri. Ca sceptici, nu putem să comitem eroarea credinciosului: să refuzăm examinarea dovezilor. Nu putem exclude alte posibilităţi şi nici cercetarea nepărtinitoare. Dacă credinţa îndărătnică tinde să înceţoşeze percepţia şi judecata credincioşilor, care sunt înclinaţi să accepte cu uşurinţă fenomenele paranormale, la fel şi scepticismul poate afecta observaţiile şi interpretările necredincioşilor, care ar putea refuza să accepte existenţa unor evenimente neobişnuite indiferent de dovezi sau ar putea crede că şarlatania trebuie să fie prezentă în toate cazurile. Este clar că studierea paranormalului necesită obiectivitate.

Daniel Home s-a născut la Edinburgh în 1833. Susţinea că descinde din cel de-al zecelea conte de Home, o distinsă familie scoţiană, aşa că şi-a luat prenumele Dunglas. Nu există nici o dovadă referitoare la originea sa aristocratică, iar unii comentatori, precum Trevor H. Hali, au încercat să demonstreze că Home şi-a inventat ascendenta pentru a-şi croi drum spre pătura superioară a societăţii.[13] Când încă era foarte tânăr, Home a fost adoptat de o mătuşă şi luat în Statele Unite, în autobiografia sa, *Incidents in My Life,* Home relatează că

a avut „putere de clarviziune” sau puteri spirituale devreme în viaţă, susţinând că a prevăzut moartea unui coleg de şcoală pe când avea doar 13 ani şi că după aceea a comunicat cu spiritul acestuia. Apoi, adaugă că, în 1850, a văzut prin clarviziune moartea mamei sale aflate departe; lovituri puternice şi elemente de mobilier mutate tulburau atât de mult gospodăria, încât mătuşa sa, o persoană religioasă devotată, l-a dat afară din casă.[14]

Din acel moment, Home a devenit medium profesionist, asemenea multor altora inspiraţi de succesul surorilor Fox. Cu toate astea, modul lui de operare era diferit de cel al altor mediumi prin faptul că nu cerea bani pentru şedinţele sale de spiritism. Se pare că a putut să trăiască de pe urma generozităţii altora, care erau influenţaţi de farmecul său personal, de sinceritatea şi afecţiunea lui. De obicei căuta compania oamenilor bogaţi şi influenţi pe care îi impresiona cu înzestrările sale spirituale. Prietenii săi din America, unde numeroase personalităţi marcante căzuseră sub vraja sa, au strâns bani în 1855 pentru a-l trimite în Marea Britanie, dobândind la scurt timp reputaţia de medium de

înaltă clasă.

Home susţinea că misiunea sa în viată este „mare şi sfântă”: nu urmărea să facă bani, ci să dovedească existenţa nemuririi, care ne va „aduce mai aproape de Dumnezeu”. Insă admiratorii săi s-au ataşat atât de mult de el, încât l-au copleşit cu daruri. Aşa a făcut o văduvă, dna Jane Lyons, care i-a dat 33.000 de lire sterline şi alte daruri. Mai târziu, s-a răzgândit, declarând că Home a influenţat-o spunând că soţul ei decedat ar fi rugat-o să facă ce îi cere Home. Mesajele din lumea spiritelor i-au poruncit să-l adopte pe Home ca fiu al ei şi să facă un testament prin care să-i lase numele şi proprietatea familiei. Dna Lyons l-a dat pe Home în judecată şi acesta a fost obligat să restituie totul. Mai târziu, Home s-a căsătorit pe rând cu două femei ce aveau avere considerabilă (una dintre ele fiind o aristocrată de origine rusă), iar aceste căsnicii i-au permis apoi să trăiască în lux.

Home oferea sfaturi spirituale şi ţinea şedinţe , î , » J de spiritism pentru mai multe personalităţi distinse: de fapt, reputaţia sa se bazează în mare parte pe mărturia lor. Printre acestea se numărau sir David Brewster, lordul Brougham, sir

Edward Bulwer-Lytton, T.A. Trollope, vicontele Adare (care a devenit al patrulea conte de Dunraven) şi lordul Lindsay (mai târziu conte de Crawford). Home a ţinut, de asemenea, şedinţe de spiritism pe continent în faţa unor capete încoronate franceze, germane, olandeze şi ruse.

Şedinţele de spiritism ale lui Home erau similare cu cele efectuate de alti mediumi ai perioadei. Mai întâi, aveau loc ciocănituri, bătăi şi vibraţii ale mesei. Apoi, masa de spiritism levita, iar mâinile şi îmbrăcămintea celor aşezaţi în jurul ei erau aparent atinse de un spirit. După care urmau fenomene mai complicate: se manifestau mâini, braţe şi alte obiecte luminoase, iar piesele de mobilier se mişcau brusc până la masa de spiritism. Dar Home a venit cu elemente noi. Avea un acordeon care plutea în aer sau pe care îl ţinea cu o mână: instrumentul începea să cânte melodii (de obicei aceleaşi) fără să-i atingă clapele vreun deget vizibil. Cel mai uimitor pentru oaspeţii lui erau momentele în care corpul lui Home părea că se „alungeşte” şi în care lua din semineu cu mâna o bucată de cărbune încins. Chiar mai remarcabilă era aparenta capacitate a lui Home de a pluti fizic pe deasupra celor care şedeau

la masă, uneori atingându-i în timp ce trecea peste capetele lor.[15] Cea mai renumită ispravă a lui Home a fost presupusa lui levitaţie de la o fereastră la alta peste o stradă din Londra.

Din câte ne dăm seama, marea reputaţie a lui Home se baza pe mărturiile celor care au participat la şedinţele sale de spiritism. El a fost rareori testat de oameni de ştiinţă în condiţii strict controlate. Nici mâinile şi nici picioarele sale nu au fost ţinute sau legate, aşa cum aveau să fie ulterior testati mediumii. Home însusi decidea cine stă lângă el în timpul şedinţelor de spiritism. La începutul şedinţelor, când se auzeau bătăi şi ciocănituri, lumina era destul de bună. Dar înainte de manifestările mai complexe, precum apariţia mâinilor spiritelor sau mişcarea mobilierului, luminile erau de obicei stinse, singura sursă de lumină venind de la şemineu sau de la o jaluzea întredeschisă. în asemenea condiţii, existau puţine garanţii (în cazul în care existau) împotriva înşelătoriei şi este posibil ca Home să fi folosit fire, cârlige, scripeţi şi alte născociri pentru a produce efectele dorite, poate chiar tehnici specifice ventrilocilor sau alte forme de iluzionism. Home folosea sugestia în mod eficient: de exemplu, în

cazul levitaţiei, declara: „Acum încep să urc”. Nici unul dintre cei prezenţi nu l-a văzut ridicându-se, dar l-au crezut. Sau spunea: „Mă alungesc”, când poate nu făcea altceva decât să se întindă, să se contorsioneze sau chiar să stea pe vârfuri. Percepţia într-o lumină slabă poate fi întotdeauna influenţată de remarci sugestive. Unii critici considerau că
Home le-a indus halucinaţii unora dintre
J
vizitatorii săi, iar alţii credeau că este un simplu impostor. Cunoscuţii poeţi Robert şi Elizabeth Browning l-au urmărit pe Home la o şedinţă de spiritism, iar Robert Browning l-a acuzat mai târziu că este „şarlatan”. Browning chiar a compus o poezie pentru a-l defăima pe Home.

Se spune că Home, spre deosebire de aproape toţi ceilalţi mediumi ai epocii, nu a fost niciodată demascat în mod direct. Frank Podmore susţine totuşi că există unele dovezi că a fost prins şi citează o scrisoare din 1855 scrisă de un oarecare Merrifield. Acolo e descrisă o şedinţă condusă de Home la care autorul scrisorii asistase. Merrifield relatează că singura lumină din cameră era cea oferită de licărirea slabă a stelelor, în condiţiile în care luna

apusese deja. Era ora 11 seara. Home stătea de o parte a mesei şi participanţii de cealaltă parte. Mâinile lui Home se aflau sub masă. După câteva bătăi, cineva a spus că a văzut „mâna unui spirit”, un obiect asemănător cu mâna unui copil care avea ataşată o mânecă lungă şi largă. Obiectul a apărut într-unul sau două locuri diferite din apropierea mediumului, fie aproape de piciorul său, fie lângă mâna sa întinsă. Merrifield spune următoarele: „Am observat că trupul mediumului sau umărul său coborau sau se ridicau în scaun în funcţie de situaţie”. După care adaugă: „Am văzut întreaga legătură dintre umărul şi braţul mediumului şi «mâna» îmbrăcată a «spiritului» la capătul mâinii sale”.[16] Merrifield susţine că trucul era atât de vizibil şi persoanele prezente atât de respectuoase şi de admirative, încât a fost cuprins de un impuls puternic de a izbucni în hohote de râs.

Jurnalista Delia Logan povesteşte despre o şedinţă de spiritism similară tinută în locuinţa unui nobil din Londra. Nobilul l-a observat pe Home că îşi croia drum pe bâjbâite prin camera întunecată, în timp ce din când în când apăreau mâini luminoase. Potrivit lui Logan, nobilul l-a văzut pe Home

punând o sticluţă la marginea şemineului. Nobilul i-a luat apoi pe furiş sticluţa şi, la o examinare ulterioară, a descoperit că aceasta conţinea ulei fosforat, aşa se explica luminozitatea. Toată lumea din cameră fusese însă impresionată de „minunile spiritualiste” ale lui Home. Din păcate, nobilul nu l-a confruntat niciodată în mod direct pe Home.[17]

Home era în general foarte precaut în desfăşurarea şedinţelor sale de spiritism şi astfel nu a suferit niciodată o demascare directă, întotdeauna se pregătea până la cel mai mic detaliu. S-a făcut mult caz de faptul că Home a fost testat de sir William Crookes.[18] La prima şedinţă de spiritism, care a avut loc în 1871, au participat Crookes şi prietenii săi personali. S-au petrecut diferite fenomene: o levitaţie parţială a lui Home, punerea mâinilor în foc, levitaţia mesei, apariţia mâinilor luminoase şi interpretarea la acordeon fără ca degetele să atingă clapele. Cum a realizat Home toate aceste trucuri? A folosit un fir negru? A cântat la o muzicuţă (după cum s-a speculat) sau a folosit o cutie muzicală?

A fost Crookes păcălit practic de un număr de iluzionism? Este dificil astăzi să reconstituim succesiunea

evenimentelor sau să explicăm cum au avut loc.

Trei lucruri ies în evidentă în istoria cercetării fenomenelor parapsihice şi a relaţiei sale cu ştiinţa. În primul rând, fenomenele parapsihice se manifestă mai uşor atunci când condiţiile de testare sunt destul de lejere şi informale. În al doilea rând, pe măsură ce condiţiile de testare sunt tot mai stricte, efectul tinde să dispară. în al treilea rând, dacă sunt predispuşi să creadă în fenomene paranormale sau spirituale, oamenii de ştiinţă pot fi păcăliţi la fel de uşor precum o persoană obişnuită. De fapt, mulţi iluzionişti cred că unii oameni de ştiinţă, care în general acceptă standardele etice ale stiintei şi au încredere în onestitatea subiecţilor lor, sunt adesea mai uşor de păcălit decât alţii. Magicienii, care au învăţat artele înşelătoriei, constată că, de multe ori, este mai uşor să distragă atenţia unui om de ştiinţă cu gândire logică decât a unui copil. în plus, nu există nici o garanţie că, dacă eşti specializat într-un domeniu ştiinţific, vei putea aduce aceleaşi standarde de observare şi interpretare în alte domenii, mai ales acolo unde subiectul tău este un farsor

dedicat amăgirii experimentatorului.

Să se fi întâmplat la fel şi în cazul lui William Crookes? El a conceput un experiment folosind o cuşcă în care a pus un acordeon. Potrivit lui Crookes, Home nu putea atinge clapele, dar se pare că acordeonul a cântat şi chiar a plutit în
interiorul cuştii. Sala în care se ţineau şedinţele
de spiritism era, desigur, destul de întunecată. Suntem îndreptăţiţi să ne întrebăm dacă era suficientă lumină pentru a stabili dacă sunetul acordeonului fusese produs de mâna unui spirit sau de mijloace materiale. Alţi mediumi au folosit diferite mecanisme pentru a obţine un efect asemănător. O buclă de catgut ascunsă la care se ataşa un cârlig era folosită pentru a trage de capătul inferior al acordeonului şi a produce note. Dacă sala pentru şedinţele de spiritism este foarte întunecată, mediumul poate folosi un tub de cauciuc pentru a sufla aer în acordeon. Plămânii lui iau locul burdufului şi aerul produce diferite
note. În plus, am putea întreba dacă percepţia lui Crookes a fost influenţată de puterile de sugestie ale lui Home. Oare Crookes a relatat cu exactitate ce s-a întâmplat? Faptul că Crookes le

apăra pe surorile Fox atunci când alţii le acuzau de şarlatanie şi că, în opinia sa, Florence Cook a reuşit să materializeze forma unui spirit ne oferă suficiente motive pentru a-i pune la îndoială judecata.

Levitaţie deasupra Londrei

Cel mai renumit eveniment spiritualist din epoca modernă este, fără îndoială, presupusa levitaţie a lui Home deasupra unei străzi londoneze. Acest episod uluitor este considerat de-a dreptul miraculos de analele spiritismului, fiind asemuit mersului pe apă al lui Isus.

Arthur Conan Doyle, care susţinuse că Home a levitat de mai bine de o sută de ori în fata unor [3] martori de încredere, relatează acest eveniment atât de cunoscut. Se spune că a avut loc pe 16 decembrie 1868 în apartamentul lordului Adare din Casa Ashley. Martori au fost lordul Adare, lordul Lindsay şi căpitanul Wynne. Potrivit lui Doyle, Home a intrat într-o stare de transă şi apoi „a plutit din dormitor spre fereastra din camera de zi, trecând pe la douăzeci şi unu de metri deasupra străzii”[19]. După ce a ajuns în camera de zi, lordul Adare a rămas surprins şi a remarcat că nu înţelege cum poate

Home să facă asta, moment în care Home se pare că i-ar fi spus lui Adare „să stea puţin mai departe”. Apoi a trecut destul de rapid prin spaţiul deschis, cu capul înainte, corpul său fiind aproape orizontal şi aparent rigid. S-a întors apoi cu picioarele înainte.[20] Doyle insistă că cei trei martori au fost „ireproşabili”. Sir William Crookes susţine că „nici un fapt din istoria sacră sau profană nu e confirmat de o serie mai mare de probe”[21]. Dacă nu ar fi fost admisă această declaraţie, insistă Doyle, atunci posibilitatea verificării oricărui fapt prin mărturie umană trebuie abandonată.

Cu toate astea, împrejurările acestui eveniment sunt mult mai obscure decât admite Doyle: de fapt, nu am putea spune că îndeplinesc standardele unei anchete imparţiale obiective. O relatare a evenimentului real a fost scrisă de lordul Adare într-o carte intitulată *Experiences in Spiritualism,* pe care a publicat-o în regie proprie. Se pare că numai cincizeci de exemplare au fost tipărite; iar cele mai multe dintre ele au fost ulterior retrase de Adare, care se poate să se fi răzgândit. El a trimis o altă descriere a acestui episod unui prieten, sir Francis D. Burând. Lordul Lindsay s-a referit şi el la acel moment

cu două prilejuri: înaintea comitetului Societăţii Dialectice din Londra, care era interesat de cercetarea fenomenelor spiritualiste, şi într-o scrisoare adresată ziarului *Spiritualist.* Comitetul a organizat ulterior patru şedinţe de spiritism controlate cu Home, dar fără rezultate semnificative. Există, de asemenea, o scrisoare de la Wynne către Home unde este descris evenimentul.

Trevor Hali a investigat cu mare grijă subiectul. El are o fotografie a clădirii cu pricina (care a fost între timp dărâmată) în care se pot observa ferestrele şi balustradele. Hali demonstrează că Home ar fi putut să treacă de la un balcon la altul prin mijloace normale. Hali mai arată că Adare şi Lindsay nu ar putea fi consideraţi martori de încredere, că aveau tendinţa de a vedea spirite şi că mai ales Adare intrase sub influenţa puternică a personalităţii lui Home. De fapt, Home şi Adare locuiseră împreună pentru o perioadă de timp şi chiar au împărţit acelaşi pat (ceea ce sugerează o relaţie homosexuală), astfel încât aşa-zisa imparţialitate a lui Adare nu a fost câtuşi de puţin demonstrată. Hali este de părere că Adare ar putea să fi fost influenţat de Home.

>

în orice caz, în acea seară fatidică, potrivit relatării lui Adare, Home a început să meargă prin cameră: „Era alungit şi ridicat în aer. Vorbea în şoaptă, ca şi când spiritele puneau ceva la cale”. Adare povesteşte în continuare că Home le-a spus: „Nu vă fie frică şi în nici un caz nu vă părăsiţi locurile”. Apoi a ieşit pe coridor.[22] Indicaţiile lui Home au preîntâmpinat în mod eficient orice verificare minuţioasă a comportamentului său ulterior. Ne amintesc de avertizările adresate de Moise israelitilor de a nu urca niciodată pe munte, unde numai Moise şi losua aveau voie, sau de avertismentul adresat de Joseph Smith discipolilor săi de a nu se uita în cutia care conţine Biblia de Aur.

Potrivit lordului J Adare, Lindsay a auzit vocea unui spirit spunându-i că Home iese pe o fereastră şi intră pe următoarea. Apoi, afirmă Adare, „l-am auzit pe Home ducându-se în cealaltă cameră, am auzit că fereastra a fost deschisă şi imediat a

apărut J Home stând în picioare în faţa geamului nostru. A deschis fereastra şi a intrat destul de s

calm. «Ah», a zis el, «de data asta aţi fost cuminţi», referindu-se la faptul că nu ne-am mişcat din loc şi nu am vrut să-l împiedicăm. S-a aşezat şi a râs”[23].

Lindsay a confirmat că a auzit fereastra deschizându-se, dar a spus că nu putea s-o vadă întrucât era aşezat cu spatele la ea. Dar a afirmat că a „observat umbra lui [Home] pe peretele opus”[24] şi l-a văzut plutind afară pe cealaltă fereastră.

Dar, potrivit lui Hali, Home putea să fi ieşit pe fereastra dintr-o cameră, să fi mers de-a lungul pervazului clădirii şi să fi intrat pe următoarea fereastră. Ar fi putut chiar să aşeze o placă între cele două balcoane (lucru sugerat de unul dintre primii critici), Hali estimând că între ele exista o distanţă de numai 1,27 metri (nu 2,24 metri, după cum afirmase Adare). în plus, înălţimea până la cel de-al treilea etaj nu era de 26, 24 sau chiar 21 de metri, după cum susţin diferite mărturii ale evenimentului, ci de numai aproximativ 9,75 metri. Hali susţine că era posibil ca Home să treacă de la un balcon la altul fără prea multe probleme; cel puţin nu era imposibil. Astfel, în loc să leviteze, Home ar fi putut să iasă pe o fereastră şi să se întoarcă pe următoarea câtă vreme cei trei martori rămâneau aşezaţi în camera întunecată.

Levitatia lui Home nu a fost confirmată de nici o persoană aflată pe stradă sau în apartamentele alăturate.

Din moment ce versiunea lui Lindsay şi cea a lui Adare diferă în multe detalii şi din moment ce singura lumină din cameră era cea a lunii, criticii au motive întemeiate să fie sceptici. Opinia lui Hali este că principalul secret al lui Home era capacitatea sa de a-i influenţa pe cei care intrau în contact cu el şi de a sugera interpretări supranaturale pentru comportamentul său. Această explicaţie pare mai plauzibilă decât versiunea spiritualistă: este mai concordantă cu principiul lui David Hume potrivit căruia nu ar trebui să acceptăm că un eveniment e miraculos dacă nu avem mărturii extraordinare şi de încredere despre el, ceea ce nu e cazul în situaţia de fată.

[9]

Interesant e că levitatia de la Londra a avut loc la doar câteva luni după ce Home a pierdut procesul în instanţă cu dna Lyons. Avea nevoie Home să-şi refacă reputaţia în ochii celor pe care îi influenţa şi de care depindea financiar? La scurt timp după aceea, în 1871, Home a încetat să mai facă acte mediumnice şi s-a mutat în Franţa, unde s-a căsătorit cu o femeie bogată. Nu s-au mai auzit multe despre el de atunci. Se săturase de fosta lui viaţă, nemaiavând nevoie de banii pe care îi obţinea în urma influenţei sale? În 1877,

a publicat *Lights and Shadows of Spiritualism,* carte în care demască practicile frauduloase ale altor mediumi, în special ale celor care susţineau că au reuşit să materializeze spirite ale unor persoane decedate. Home a murit în 1886.

Au apărut însă alţi mediumi care şi-au proclamat şi manifestat capacităţile paranormale. Ii atrăgeau pe cei care aveau mare nevoie să creadă că viata nu se sfârseste în mormânt şi că existenţa are un scop spiritual profund.

Societatea pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice

Interesul publicului faţă de spiritualism a contribuit fără îndoială la stimularea cercetării fenomenelor parapsihice de către oameni de ştiinţă şi de către filozofi. O parte a acestui interes ştiinţific a fost motivată de o dorinţă autentică de a dovedi existenţa fenomenelor paranormale. *Originea speciilor* de Darwin, publicată în 1859, a scos omul din centrul universului, iar acest lucru a fost privit cu îngrijorare, fiind considerat o lovitură dată spiritualităţii. Dacă s-ar putea demonstra că natura umană are

dimensiuni parapsihice sau spirituale şi că acestea depăşesc limitele impuse de ştiinţa materialistă, credinţa religioasă ar fi avut multe de câştigat. Am fi putut avea din nou „dreptul de a crede”, de data asta pe baza unor dovezi ştiinţifice. În consecinţă, în 1882, în Marea Britanie a fost înfiinţată Societatea pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, sub conducerea lui Henry Sidgwick, renumitul filozof englez. O filială americană a fost înfiinţată doi ani mai târziu sub autoritatea filozofului şi psihologului William James. Trei cercetători, Richard Hodgson, Edmund Gurney şi Frederic W.H. Myers, s-au străduit vreme de mai multi ani să aşeze cercetarea fenomenelor parapsihice pe o bază ştiinţifică. Ei au reuşit să atragă de partea lor o serie de alţi oameni de ştiinţă şi cercetători eminenţi: sir Oliver Lodge, sir William Crookes, Charles Richet din Franţa şi sir W.F. Barrett.

Există dovezi că fondatorii iniţiali ai SCFP sau angajat în examinarea fenomenelor parapsihice nu în spiritul cercetării imparţiale sau neutre, ci pentru a demonstra autenticitatea credinţei religioase. Prin urmare, este surprinzător că, după 25 de ani de la înfiinţarea SCFP, atât Sidgwick, cât şi James aveau să spună că sunt surprinşi

de progresul atât de mic făcut în această direcţie şi că domeniul e plin de şarlatani. James a găsit în final o singură excepţie: dna Piper; cei mai mulţi mediumi fiind respinşi pentru că nu erau de încredere sau pentru că nu se putea dovedi că posedă vreo putere paranormală. Obiectivele declarate ale societăţii erau destul de înalte: era vorba despre „o încercare organizată şi sistematică de a investiga acel grup mare de fenomene controversate cu referire la care se folosesc termeni precum mesmerism, parapsihism şi spiritualism”. Conform organizatorilor societăţii: „Potrivit declaraţiilor mai multor martori competenţi atât din trecut, cât şi din prezent şi potrivit observaţiilor făcute recent de oameni de stiintă eminenti din diferite ţări, în mijlocul unor asemenea înşelătorii şi şarlatanii pare să existe o serie foarte importantă de fenomene remarcabile care sunt inexplicabile *prima facie* pornind de la ipotezele actuale şi care, dacă ar fi confirmate în mod incontestabil, ar avea cea mai mare valoare posibilă”. Aceştia afirmă mai departe că astfel de fenomene reziduale au fost examinate până acum prin eforturi individuale, dar „niciodată de o societate ştiinţifică organizată pe o bază

suficient de largă”[25].

Societatea era interesată de problema supravieţuirii după moarte, inclusiv de mărturiile cu privire la apariţii fantomatice, de studiul stărilor de transă, al scrisului automat şi al rolului mediumilor în comunicarea cu spiritele. Dar s-a ocupat şi de alte fenomene paranormale, cum ar fi telepatía, precogniţia, clarviziunea şi psihochinezia.

Au fost numite şase comisii pentru a prelua diferite părţi ale acestei cercetări. Printre sarcinile lor se numărau:

Examinarea naturii şi amplorii oricărei influenţe care ar putea fi exercitată de o minte asupra alteia, în afara oricărei forme recunoscute de percepţie.

t

Studiul hipnotismului şi al formelor aşa-numitei transe hipnotice, cu presupusa ei insensibilitate la durere, al clarviziunii şi al altor fenomene asociate.

t

Investigarea atentă a oricăror rapoarte bazate pe mărturii solide referitoare la apariţii în momentul decesului sau la fenomene neobişnuite din case 5
despre care se spune că sunt bântuite.

t

> Cercetarea diferitelor fenomene fizice numite în general spiritualiste cu scopul de a le descoperi cauzele şi regulile generale.[25]

Activitatea iniţială a membrilor SCFP era plină de entuziasm. De multe ori, erau înşelaţi în investigaţiile lor de către şarlatani lipsiţi de principii. Ilustrări deosebit de elocvente ale acestui lucru au fost testele telepatice ale căror subiecţi erau Douglas Blackburn şi G.A. Smith. Aceste teste au fost citate timp de mulţi ani ca dovezi pentru transmiterea gândurilor. Abia după moartea principalelor personalităţi din SCFP, Blackburn a dezvăluit că el şi Smith trişaseră.

» *

Această situaţie este tipică pentru istoria cercetării fenomenelor parapsihice: ştiri despre un clarvăzător sau un medium remarcabil sunt relatate în presă; persoana poate fi apoi testată de cercetători specializaţi în paranormal; puterile sale sunt acceptate fără nici un fel de spirit critic şi se anunţă că sunt reale; după mai mulţi ani şi, de obicei, numai după o investigaţie meticuloasă se descoperă că experimentul fusese viciat de vreo eroare gravă sau se demonstrează că

avusese loc o înşelăciune.

Aşa s-a întâmplat cu Blackburn şi Smith. Ei au fost descoperiţi iniţial de Edmund Gurney şi F.W.H. Myers şi apoi prezentaţi altor membri ai SCFP, printre care dna Sidgwick, Alice Johnson şi Frank Podmore. Unii membri ai SCFP au fost atât de cuceriţi de presupusele lor capacităţi, încât au publicat un raport despre testele BlackburnSmith în primul volum al revistei societăţii. Smith a fost ulterior angajat ca secretar al SCFP şi a lucrat în această calitate vreme de mai multi ani.

După aproximativ 30 de ani, povestea completă a ceea ce s-a întâmplat a fost dezvăluită de Blackburn într-un articol din *Daily News.*[27] Blackburn a declarat că, în perioada când edita publicaţia săptămânală *The Brightonian,* a început o campanie de demascare a unor mediumi şarlatani, deoarece Brighton, o staţiune de pe litoral, devenise teren de vânătoare pentru tot felul de clarvăzători. În 1882, l-a întâlnit pe Smith, un tânăr în vârstă de 19 ani, care a oferit un spectacol de spiritism deosebit de abil. Cei doi s-au împrietenit şi şi-au propus să „ia în derâdere” o parte dintre profesorii de ocultism care făceau afirmaţii fără să fie contestaţi.

Astfel, cei doi şi-au început propria schemă de „citire a gândurilor”. Prezentarea lor a fost descrisă cu entuziasm în *Light,* o revistă spiritualistă. Potrivit articolului, printr-o concentrare puternică, Smith putea să citească gândurile şi imaginile mintale ale lui Blackburn. SCFP i-a contactat pe Blackburn şi pe Smith doar în baza acestui articol. Blackburn îi descrie pe cercetătorii cu care au avut de-a face drept nişte „tipuri superioare de trăsniţi spiritualişti”. El relatează cu uimire că aceştia au acceptat rezultatele demonstraţiei lor fără ezitare şi fără să ia măsuri elementare de precauţie. Potrivit lui Blackburn, el şi Smith erau foarte amuzaţi, dar hotărâţi să arate „cât de incompetenţi sunt aceşti «cercetători ştiinţifici»„. Planul lor era să-i păcălească până la capăt.

în acest sens, au folosit nişte semnale destul de simple, precum clinchetul unui pince-nez sau al butonilor de manşetă, respiraţie şi chiar suflare. Blackburn observă că Myers şi Gurney erau deosebit de nerăbdători să obţină o confirmare a teoriilor lor preferate, că erau extrem de creduli şi foarte relaxaţi cu procedurile de testare. Au trecut de nenumărate ori cu vederea experimente care erau un eşec total. Le-au permis lui

Blackburn şi Smith să le impună propriile condiţii şi au acceptat fără ezitare explicaţiile pe care le ofereau pentru eşecuri. De exemplu, spune Blackburn, descriind unul dintre experimente, Myers şi Gurney au susţinut cu emfază că „în nici un caz B. nu l-a atins pe S., nici măcar în cea mai mică măsură”. Cu toate astea, susţine Blackburn, „l-am atins de opt ori, aceasta fiind singura modalitate în care codul nostru putea să funcţioneze”. Blackburn era uimit de faptul că doi tineri, cu doar o săptămână de practică în spate şi dispuşi să-i înşele pe alţii, puteau să-i ducă atât de uşor de nas pe Gurney şi Myers (iar mai târziu pe Podmore şi Sidgwick) încât aceştia să creadă că au de-a face cu clarvăzători autentici. Ce-ar fi putut să realizeze, se întreba el, un şarlatan mai experimentat cu aceiaşi investigatori?

Când a citit mărturia lui Blackburn, Smith a negat în mod categoric că a trişat. În replică, Blackburn a spus că nu ştia de faptul că Smith e încă în viaţă şi că regretă că l-a făcut să se simtă jenat, dar a insistat că ei doi chiar trişaseră şi a continuat să descrie cu multe detalii cum au reuşit să păcălească SCFP. Comitetul SCFP a încercat de multe ori să-i determine să transmită „informaţii

neregulate”, deoarece acestea nu puteau fi transmise cu uşurinţă prin intermediul unui cod. Blackburn şi Smith au eşuat atât de des
să comunice informaţii neregulate, încât comisia
a renunţat la utilizarea acestor teste. A fost însă
conceput un test pe care Blackburn şi Smith l-au trecut cu succes: presupunea transmiterea de „tipare neregulate”. Rezultatul testului a impresionat foarte mult membrii comitetului, considerându-l o confirmare autentică a telepatiei. Şi totuşi, spune Blackburn, acest rezultat a fost obţinut printr-un truc ingenios.

în cadrul acestui test, Smith stătea aşezat la o masă mare legat la ochi cu o ţesătură groasă şi neagră pe sub care se pusese o stofă de lână. Urechile îi erau umplute cu vată de bumbac şi acoperite cu chit. Peste el fuseseră aşezate două pături grele. Sub picioare şi sub scaun se afla un covor gros şi moale, care era menit să împiedice transmiterea oricăror semnale sonore cu ajutorul picioarelor. Blackburn stătea în partea opusă a camerei. Myers i-a arătat un desen pe care trebuia să i-l transmită lui Smith. Era un triunghi întretăiat de linii şi curbe, care nu putea să fie descris în

cuvinte sau transmis cu uşurinţă printr-un semnal. Blackburn povesteşte că s-a uitat la figura neregulată câteva minute, plimbându-se înainte şi înapoi, dar întotdeauna departe de Smith. în acest timp, Blackburn a desenat şi a redesenat figura de mai multe ori în faţa observatorilor astfel încât, după cum a spus el, să şi-o fixeze mai bine în minte. Apoi a descris cum a putut să-i transmită mesajul în mod direct lui Smith prin prestidigitaţie:

> Am desenat-o pe furiş şi pe o foiţă de ţigară. De acum eram destul de priceput în ascunderea unui lucru în palmă şi, cât mă plimbam prin cameră încercând să-i „transmit" gândurile mele, nu am avut nici o dificultate să introduc foiţa de ţigară în tubul din alamă de pe creionul pe care îl foloseam. I-am transmis lui Smith semnalul convenit că eram gata împiedicându-mă de marginea covorului gros de lângă scaunul lui.
>
> În clipa următoare, el a exclamat: „Mi-a venit". Şi-a scos mâna dreaptă de sub pătură şi a scotocit pe masă spunând, conform aranjamentului: „Unde mi-e creionul?"
>
> L-am aşezat imediat pe al meu pe masă. L-a luat şi a urmat o pauză lungă şi tensionată.
>
> Dar iată ce se întâmpla pe sub pătură. Smith ascunsese în vesta sa una dintre

acele plăci luminescente vopsite care în întuneric emit suficientă lumină pentru a arăta figura atunci când foiţa de ţigară aproape transparentă e aşezată pe placă. A ridicat legătura de la unul din ochi şi a copiat figura cu o precizie extraordinară.

I-a luat mai bine de cinci minute. între timp, aflat la doar trei metri distanţă, mă aşezasem pe un scaun din cauza epuizării provocate de atâta efort mintal. Smith a dat apoi pătura la o parte şi, ridicându-şi legătura de pe ochi, ne-a arătat desenul: fusese făcut pe o bucată de hârtie de caiet şi avea aproape aceeaşi dimensiune ca originalul. Era o copie splendidă.[28]

Acesta a fost unul dintre testele citate ca dovadă incontestabilă în favoarea existentei
telepatiei. Ne indică, totodată, faptul că oamenii de stiintă
creduli sunt uneori tinte uşoare pentru
şarlatanii care vor să-i însele.

Odată cu trecerea timpului, specialiştii şi filozofii asociaţi cu SCFP au început totuşi să-şi dea seama când sunt păcăliţi şi chiar au contribuit la demascarea unor şarlatani. Astfel, Richard Hodgson a fost trimis în India să investigheze presupusele puteri oculte şi parapsihice ale Elenei Blavatski, fondatoare a teozofici. Elena

Petrovna Blavatski era fiica unui nobil german pe nume Hahn, care se stabilise în Rusia, şi nepoată a unei prinţese rusoaice. Se căsătorise la vârsta de 17 ani, dar a părăsit Rusia pentru a vizita India, Statele Unite şi Canada. în 1873, a vizitat New Yorkul, iar doi ani mai târziu, în colaborare cu diverse persoane bine cunoscute interesate de spiritism, a fondat Societatea Teozofică. A plecat în India în 1878 şi şi-a stabilit cartierul general în Madras. Se presupune că avea multe puteri paranormale pe care adepţii ei le considerau miracole. în urma decesului său din 1891, ar fi fost vizitată de aproximativ 100.000 de teozofi.

Hodgson a plecat în India cu mintea deschisă. La întoarcere, a publicat un raport usturător (în 1885), acuzând-o pe Blavatski de escrocherie. Sidgwick, preşedintele SCFP, şi alţii fuseseră impresionaţi de Blavatski şi o considerau o femeie „remarcabilă”. Cu toate acestea, au fost convinşi de Hodgson că pretinsele sale minuni se bazau pe înşelăciune de la un capăt la altul.[29] Fundamentale pentru învăţătura teozofiei erau o serie de scrisori ce se presupunea că fuseseră scrise de un om religios tibetan, dar, a observat Hodgson, adevăratul autor era Madame

Blavatsky. Altarul în care îşi arăta puterile miraculoase era situat lângă propriul dormitor, iar Hodgson a descoperit un perete fals între cele două incinte. Această demascare de către SCFP nu a avut însă efect asupra acelor credincioşi care o acceptau pe Madame Blavatsky şi care erau convinşi de ideile filozofico-teologice aflate la baza sistemului său.

SCFP a mai investigat alţi mediumi, în special pe Eusapia Palladino în Marea Britanie şi pe Leonora Piper în America. Dna Piper intra într-o stare de transă şi susţinea că un oarecare Phinuit poate transmite mesaje din „lumea cealaltă”. Phinuit, care era francez, n-a vorbit niciodată în limba sa maternă şi, cu toate că ar fi trăit în Marsilia, nu există nici un document care să ateste că vreo persoană cu acest nume a locuit vreodată acolo. Dar William James a fost impresionat de aşa-zisele puteri ale Leonorei Piper. însă cel mai riguros testat medium din epocă este Eusapia Palladino. Ne vom concentra asupra ei în restul acestui capitol pentru a ilustra tendinţa oamenilor (chiar şi a celor din domeniul ştiinţei) de a se lăsa fermecaţi de aparenţa de supranormal.

Eusapia Palladino

Eusapia Palladino s-a născut în provincia Bari, Italia. Fiică de ţărani, nu ştia să citească sau să scrie. Se căsătorise de la o vârstă fragedă cu un magician itinerant, care fără îndoială a învăţat-o arta prestidigitaţiei. După moartea tatălui ei, a fost angajată ca servitoare în casa unei familii care practica spiritismul. Luând parte la o astfel de şedinţă, a spus despre sine că e medium şi, potrivit propriei mărturii, ar fi determinat producerea unor manifestări spontane. Deşi spunea că se teme de aceste fenomene, a fost convinsă să-şi dezvolte în continuare talentele paranormale. A trecut printr-o perioadă de pregătire în cercurile mediumnice din Napoli şi a fost testată de celebrul criminolog şi psihiatru italian Cesare Lombroso, care, deşi era sceptic, a ajuns să creadă că puterile ei sunt autentice.

în 1892, Lombroso a invitat un grup de oameni de ştiinţă, inclusiv profesorul Charles Richet din Paris (care mai târziu a devenit preşedinte al SCFP), şi alte persoane să participe alături de el la diferite şedinţe. La început, Richet şi-a exprimat incertitudinea cu privire la Eusapia. Cu toate astea, a constatat că multe dintre fenomenele produse în prezenţa ei sunt impresionante şi a considerat că este dificil să le

catalogheze pe toate drept înşelăciuni. Demonstraţiile sale spectaculoase presupuneau levitaţia mesei, mişcarea obiectelor din apropiere, modificarea greutăţii ei pe un cântar şi apariţia „mâinilor spiritelor”. La aceste şedinţe de spiritism, Eusapia se afla în contact permanent cu
John King, „spiritul care o călăuzea şi o controla”. Richet a recunoscut că nu ar putea oferi nici o asigurare că Eusapia nu se face vinovată de înşelăciune sau că nu e vorba de o simplă iluzie.

În 1893-1894, la Varşovia, dr. Ochorowicz a organizat 40 de şedinţe la care au participat 23 de observatori. Rezultatele au fost mixte: unii au afirmat că puterile paranormale ale Eusapiei sunt reale, în timp ce alţii şi-au exprimat îndoiala şi au spus că au văzut-o folosindu-şi mâinile şi picioarele pentru a genera manifestări.

în 1894, sub auspiciile profesorului Richet, diverşi cercetători britanici au fost invitaţi să participe la patru şedinţe. între aceştia se numărau sir Oliver Lodge, un renumit fizician, şi F.W.H. Myers. Profesorul şi dna Sidgwick au luat parte mai târziu la şedinţe. Un raport al acestor evenimente a fost publicat de SCFP.[30] Lodge şi Myers, care credeau cu tărie în

fenomenele parapsihice, erau convinşi că au observat manifestări paranormale autentice. Henry şi Eleanor Sidgwick, care nu au participat la acelaşi număr de şedinţe precum Lodge, unde se spune că s-ar fi petrecut lucruri cu adevărat extraordinare, au susţinut totuşi că, dacă mâinile mediumului sunt bine controlate, fenomenele ar putea fi explicate doar prin mijloace paranormale.

Modul de organizare a şedinţelor de spiritism era dictat de Eusapia. Aceasta insista ca regulile impuse de ea să fie respectate: în caz contrar, se înfuria şi refuza să mai continue. Şedinţele de spiritism erau ţinute în general pe întuneric sau semiîntuneric, de obicei noaptea, când mulţi dintre cei care participau erau obosiţi. Eusapia se trezea de obicei târziu şi venea bine pregătită, îmbrăcată într-o rochie sau o fustă lungă, şedea la o masă mică aflată într-un capăt al încăperii. în spatele ei, într-unul dintre colţurile camerei, erau întinse draperii negre. Acest colţ mic (cu o adâncime de aproximativ 1,5 m) se numea „dulap”. înăuntru erau o masă şi diverse instrumente muzicale. Eusapia stătea la numai 30 sau 60 cm de draperie. Doi observatori se aflau de fiecare parte a ei. Una dintre persoanele

aşezate la masă o ţinea de mână, iar ea ţinea mâna celeilalte persoane. Eusapia îşi plasa fiecare picior pe picioarele martorilor sau aceştia îşi aşezau pantofii lângă încălţările ei sau îi înconjurau picioarele. Mai întâi, Eusapia intra într-o stare de transă, şi apoi începea să se răsucească şi să se zvârcolească. în cursul şedinţei, se auzeau bătăi, masa începea să leviteze, iar din dulap apăreau şi se ridicau obiecte precum o masă mică. Se auzeau instrumentele muzicale şi îşi făceau apariţia mâini ciudate; uneori, cei care şedeau la masă erau ciupiţi de braţe şi de picioare.

Mulţi, printre care mai ales Richard Hodgson, şi-au exprimat îndoiala cu privire la eficacitatea controalelor folosite. Oare mâinile şi picioarele Eusapiei erau ţinute bine sau a reuşit să producă fenomene prin prestidigitaţie? După ce s-au acumulat suficient de multe nedumeriri, SCFP a invitat-o pe Eusapia la Universitatea din Cambridge pentru a susţine încă 21 de şedinţe. Eusapia a impus din nou restricţii serioase procedurilor folosite: a stabilit condiţiile privind iluminarea, a insistat ca mâinile să-i fie ţinute doar într-un anumit fel, nu le-a permis martorilor să pipăie prin întuneric şi le-a interzis în mod explicit să apuce vreo

mână materializată sau oricare dintre obiectele care levitau sau se deplasau. Observatorii au afirmat că Eusapia fusese uneori văzută că îsi foloseşte mâinile şi

picioarele. De exemplu, elibera o mână, astfel încât una sau ambele persoane care şedeau la masă să poată ţine o porţiune diferită din cealaltă mână a ei sau chiar propria lor mână, fără să ştie că mâna Eusapiei era acum liberă să facă diferite trucuri. Comitetul a ajuns la concluzia că este vorba despre o formă de înşelăciune dezvoltată în mod sistematic de-a lungul mai multor ani de practică asiduă, lucru care explică o parte dintre fenomene observate şi probabil altele. Lumina din cameră era de obicei atât de slabă, încât mâinile Eusapiei abia se puteau vedea uneori şi nu puteau fi ţinute foarte bine din cauza contorsionărilor ei. Din considerente de ordin experimental, comitetul i-a dat Eusapiei posibilitatea de a înşela, astfel încât să poată fi observată, iar ea a profitat de oportunitate. Criticii spiritualismului de la şedinţele tinute la Cambridge au admis că, ocazional, Eusapia a recurs la înşelăciune, dar au insistat că nici una dintre manifestările sale nu ar putea fi explicată în acest mod şi că unele dintre ele sunt

paranormale.
Membrii SCFP erau însă deja convinşi că recurge la trucuri şi au decis să nu mai aibă nimic de-a

> face cu ea.

Eusapia a intrigat atât de mult lumea ştiinţei, încât a continuat să fie testată de cercetători şi oameni de ştiinţă distinşi, atât bărbaţi, cât şi femei, precum Henri Bergson şi Pierre şi Mărie Curie. Eusapia a primit onorarii frumoase pentru şedinţele sale. Deşi extrem de controversată, a devenit o celebritate. Unii oameni de ştiinţă, cum ar fi profesorul Enrico Morelli de la Universitatea din Genova, au declarat fără rezerve că Eusapia Palladino posedă puteri paranormale, dar alţii au continuat să insiste că e o impostoare. Astfel, lumea ştiinţifică avea opinii împărţite cu privire la puterile ei.

După mai mulţi ani, mai exact în 1908, SCFP a decis să-i investigheze din nou puterile. A fost desemnat un comitet format din trei persoane: Everard Feilding, Hereward Carrington şi W.W. Baggally. Albert Meeson, un angajat al companiei American Express, trebuia să noteze ce se petrece în timpul şedinţelor. Eleanor Sidgwick, preşedinte SCFP, a explicat de ce consiliul societăţii a decis să efectueze

noi teste. Conform politicii sale, SCFP nu se preocupa de mediumii despre care se arătase că apelează la înşelătorie. Altfel, ar fi încurajat „o activitate dăunătoare” şi ar fi stat în calea cercetării ştiinţifice. Deşi SCFP dorea să descurajeze remunerarea şarlatanilor, era însă important să se facă o excepţie în cazul Eusapiei, deoarece se pretinsese în repetate rânduri că are puteri autentice. Astfel, Eleanor Sidgwick considera că, în ciuda faptului că a fost prinsă trişând de către SCFP, întrucât existau suficienţi oameni de ştiinţă cu reputaţie deosebită care susţineau că are puteri autentice, era important ca fenomenele produse de Eusapia să fie reexaminate de SCFP, mai ales în condiţiile în care se susţinea că nu toate ar putea fi explicate prin recursul la şiretlicuri.[31]

Cele trei persoane care şedeau la masă, deşi cercetători dedicaţi ai fenomenelor paranormale, erau iluzionişti amatori: fuseseră implicaţi în demascarea înşelătoriei altora şi au publicat explicaţii ale metodelor folosite. Feilding provenea dintr-o familie distinsă. Romano-catolic devotat, care voia să descopere dacă există sau nu nemurire, era dispus să folosească metode stricte de investigare.

Carrington, care era american, scrisese o carte unde prezenta în detaliu metode folosite de unii mediumi impostori.[32] El reuşise să reproducă prin tehnici de iluzionism multe dintre miracolele mediumilor; de fapt, cei trei investigatori au declarat că nu au întâlnit niciodată un medium care ar putea produce fenomene paranormale imposibil de explicat prin trucuri magice. Feilding se confruntase cu atât de multe rezultate negative în investigaţiile sale, încât nu se mai aştepta la „posibilitatea” de a mai găsi vreo forţă spirituală autentică. De altfel, investigase un caz hilar în care un avocat binecunoscut materializa mici obiecte aparent din neant. Avocatul şi complicele său au fost perchezitionaţi cu atenţie şi s-a descoperit în cele din urmă că introduseseră în anus un tub de 18 cm ce conţinea obiecte de mici dimensiuni, cum ar fi şuruburi, stilouri şi ceară de sigiliu.[33]

Şedinţele de spiritism ale lui Eusapiei au avut loc în perioada 21 noiembrie-19 decembrie 1908, la Hotelul Victoria din Napoli. Aranjarea camerei pentru şedinţa de spiritism era similară cu cea folosită anterior. Descrieri detaliate ale celor 11 şedinţe de spiritism au fost

publicate de SCFP.[34] Feilding a participat la toate şedinţele, Carrington, la 10 dintre ele, iar Baggally, doar la 7. în plus, au luat parte şi alte persoane, inclusiv italieni cunoscuţi de Eusapia. Au fost descoperite unele dovezi de înşelăciune. Baggally a relatat că, de cel puţin trei ori, Eusapia a recurs la un braţ sau la un picior prin substituţie şi că un sărut dat se pare prin draperie părea să fie provocat de două degete de la mână care l-au ciupit uşor. Cu toate astea, toţi trei au declarat că, în multe cazuri, nu au existat dovezi clare că ar fi avut loc vreo înşelăciune.

Gradul de control pe care l-a permis Eusapia depindea foarte mult de starea ei de spirit. Dacă era în toane bune, Eusapia dădea voie ca picioarele şi mâinile să-i fie bine controlate. Dacă era în toane proaste, devenea incontrolabilă. Comitetul a constatat că Eusapia putea produce fenomene spiritiste chiar şi atunci când controalele erau stricte. În timpul şedinţei, intra într-o transă profundă şi se unea cu John King, spiritul care o controla. Uneori vorbea cu o tonalitate joasă, ca şi cum îi transmitea vocea. În alte momente devenea pasivă. Cu toate astea, au raportat apariţia mai multor fenomene fizice. Pe lângă lovituri,

levitaţii şi rotirea mesei, se materializau mâini, rochia ei se umfla în partea din faţă, o umflătură apărea în draperia din spate şi un aer rece era emis dintr-o cicatrice de pe fruntea sa.

Comitetul Feilding a ajuns la concluzia că „s-a manifestat o forţă aflată dincolo de controlul obişnuit şi dincolo de priceperea celui mai abil magician”[35]. Condiţiile şedinţei de spiritism erau de aşa natură, au adăugat cei trei observatori, încât era imposibil ca Eusapia să aibă complici. S-a pus problema dacă cei care erau prezenţi au suferit de vreo halucinaţie colectivă; această ipoteză a fost, de asemenea, respinsă în mod categoric. Alice Johnson, un membru sceptic al SCFP, s-a întrebat dacă Eusapia a fost în măsură să le influenţeze percepţia în aşa fel încât să-şi închipuie că au văzut fenomenele. Nu, au răspuns ei. Singura concluzie pe care o puteau trage, cu o „mare reticenţă intelectuală”, era „faptul că există o forţă eliberată în prezenţa ei ce încă nu poate fi determinată”[36].

Hereward Carrington a adăugat o notă în care îsi rezumă atitudinea:

> Trebuie să consemnez convingerea mea absolută cu privire la realitatea unora dintre fenomene şi convingerea, ce se

> ridică în mintea mea la certitudine, că rezultatele pe care le-am văzut nu sunt urmarea vreunui truc sau vreunei înşelăciuni din partea Eusapiei.[37]

Carrington a fost unul dintre martorii-cheie, participând la 10 şedinţe de spiritism şi fiind responsabil pentru controlul mâinii şi piciorului Eusapiei de o parte a mesei. Să fi fost Carrington un observator nepriceput? Sau există o altă explicaţie pentru puterile Eusapiei? Uneori, Carrington se întindea pe podea, afirmând că a ţinut-o de glezne şi că nu a observat nici o mişcare. Ciudat e că, în anul următor, după publicarea raportului Feilding, Carrington a servit drept agent al Eusapiei şi a dus-o într-un turneu prin Statele Unite. Ulterior, a devenit cel mai important apărător al ei. Oare a profitat de pe urma celebrităţii Eusapiei? întreaga viaţă a lui Carrington a fost dedicată cercetării spiritualiste şi parapsihice. A scris zeci de cărţi şi e clar că şi-a câştigat existenţa din acest domeniu.

Unii dintre criticii Eusapiei din cadrul SCFP nu erau pe deplin mulţumiţi de raportul Feilding. Frank Podmore a analizat raportul cu mare grijă şi e de părere că aproape toate fenomenele majore raportate ar fi putut să fie produse în mod normal, dacă Eusapia şi-

ar fi putut elibera o mână sau un picior. El observă că certitudinea lui Baggally, Carrington şi Feilding „cu privire la faptul că simţurile nu le-au fost înşelate”[38] este irelevantă pentru problema ştiinţifică. Dacă un om ştie că e păcălit înseamnă că înşelăciunea nu e completă.
în cazul în care crede că nu e păcălit înseamnă că e eficientă. în orice caz, observă Podmore, problema nu se decide prin argument, ci prin experiment.

Ştiinţa, înşelăciunea şi înclinaţia de a crede

în istoria religiei, am văzut că maeştrii spirituali, şamanii, profeţii şi sfinţii au făcut minuni în lipsa unor controale adecvate. Cele mai multe lucruri pe care le ştim despre întemeierea marilor religii sunt atât de învăluite în obscuritate, încât analiza ştiinţifică sau istorică *post hoc* este aproape imposibilă. Nu se poate realiza decât prin reconstrucţie analogică şi prin raportare le ceea sa aflat între timp despre mecanismele comportamentului uman. Cea mai mare parte a faptelor miraculoase proclamate în cărţile sacre

nu pot fi supuse unei verificări sceptice, iar milioane de credincioşi şi-au trăit viata crezând în realitatea unor astfel de evenimente şi fiind convinşi că nu pot fi interpretate decât ca fenomene supranaturale.

Astăzi, totuşi, putem supune mediumii şi clarvăzătorii unei investigaţii experimentale atente. Acesta este cu certitudine un progres faţă de acceptarea necritică a „mărturiei" credincioşilor creduli. Cu toate astea, a apărut un nou obstacol. Nu trebuie să presupunem că superstiţia religioasă a fost cultivată doar de persoane needucate, în vreme ce intelectualii sofisticaţi ar fi fost imuni la molipsirea prin credulitate sau prin adoptarea unor opinii neîntemeiate. Dimpotrivă, intelectualii sau cvasi-intelectualii au fost cei care au răspândit în lung şi-n lat cuvântul noilor religii. Adesea, ei erau singurii care ştiau să citească şi să scrie, devenind astfel adevăraţii propagandişti ai noilor credinţe, în plus, ei sunt cei care au înjosit filozofia, au transformat-o în slujitoare a teologiei şi au căutat o apologetică intelectuală „superioară" pentru credinţa absurdă. Este greşit să presupunem că o persoană care îşi

spune om de ştiinţă este automat deschisă şi imparţială. De multe ori, pur şi simplu nu ştim care ar putea fi cauza unui eveniment. Descoperirea sa poate implica un proces lent şi laborios. Termenul *miracol* reprezintă, aşadar, o modalitate de a ne masca ignoranţa cu privire la cauzele naturale. Neputând să găsească o explicaţie naturală, unii investigatori sunt înclinaţi să invoce cauze supranaturale, oculte sau paranormale. De mult prea multe ori, această înclinaţie este produsul unei predispoziţii arzătoare de a învesti existenta cu un sens tainic

în speranţa că ar exista viaţă după moarte. Unii oameni de stiintă sunt mai uşor de înşelat decât proverbialul om de pe stradă. Persoana obişnuită, care e prinsă în lupta zilnică pentru asigurarea unui trai mai bun, poate fi mult mai puţin predispusă să cadă în capcana unui şarlatan decât un aristocrat sau decât un distins profesor ori om de stiintă care trăieşte în lumea lui. Unii dintre aceştia nu-şi pot imagina că oamenii pot fi motivaţi să facă orice pentru atingerea anumitor ţeluri, precum faimă sau avere.

Un factor derutant cu care se confruntă cercetarea ştiinţifică a paranormalului este persistenţa fraudei

deliberate. Aceasta nu este numai părerea scepticilor. Chiar şi cercetătorii devotaţi ai fenomenelor parapsihice au ajuns la aceeaşi concluzie, de multe ori cu o uriaşă consternare. De fapt, rar pot fi întâlniţi mediumi sau clarvăzători atât de oneşti, încât să coopereze pe deplin cu cercetătorii. Dacă s-ar demonstra că fenomenele supranaturale sunt adevărate, ce implicaţii profunde şi vaste ar avea acest lucru pentru înţelegerea universului şi a vieţii noastre morale! însă în aproape fiecare caz se constată fie (1) că mediumul recurge la trucuri, fie (2) că metodologia experimentală are carenţe serioase, în ciuda nenumăratelor dovezi că se recurge la înşelăciune, aceste situaţii sunt trecute cu vederea prin apelul la unele justificări ciudate. Mulţi credincioşi obiectează că, deşi se poate descoperi că un medium recurge la trucuri în unele momente, nu înseamnă că face asta tot timpul. Şi până când scepticul nu poate dovedi care e metoda folosită în fiecare caz, credincioşii vor continua să insiste că există fenomene parapsihice adevărate amestecate cu cele frauduloase. Ni se spune că mai există perle ale supranaturalului ce sclipesc în noroiul tuturor înşelătoriilor.

Cum să abordăm acest argument

înşelător oferit chiar şi astăzi? în opinia mea, reprezintă ultimul vestigiu al unei credinţe adânc înrădăcinate ce rămâne ca un fel de voinţă intransigentă de a crede în cineva sau în ceva în ciuda tuturor dovezilor contrare. Este o dovadă a persistenţei gândirii magice în psihologia umană.

În primul rând, ne putem întreba dacă, în evaluarea dovezilor în favoarea supranaturalului, caracterul moral al subiectului şi cel al experimentatorului sunt relevante. Care ne-ar fi, de exemplu, reacţia dacă s-ar dovedi în mod clar că Isus, Moise sau Mahomed au recurs uneori la înşelătorie? Vom accepta în continuare că au dat dovadă de calităţi divine? Sau faptele lor şi-ar pierde din importanţă, mai ales fiindcă cele trei mari religii întemeiate în numele lor au dat naştere la mari sisteme morale dedicate memoriei lor[5]? Desigur, orice defecte de caracter, după cum o demonstrează înşelătoria, le-ar afecta imaginea... sau cel puţin aşa ar trebui, deşi credincioşii ar inventa, fără îndoială, noi justificări ale credinţei lor neabătute.

Aşadar, Eusapia Palladino nu a fost o sfântă şi nu ne aşteptăm că vom putea deriva vreun sistem moral din faptele sale. (Deşi capacitatea de a depăşi legile

cunoscute ale universului natural şi de a deschide calea către unul transcendent şi spiritual este de o importanţă uriaşă pentru cei care tânjesc după acest lucru.) Adevărata întrebare este următoarea: dacă o persoană trişează din când în când, de câteva ori, în jumătate din cazuri sau de cele mai multe ori, mai e posibil să credem că în unele cazuri nu a trişat şi că, prin urmare, s-a manifestat un eveniment cu adevărat supranatural? Dacă nu ne putem da seama cum a trişat mediumul, ar trebui să presupunem că nu a apelat la nici un truc? Avem două opţiuni: (1) să adoptăm poziţia agnosticului şi să recunoaştem că mediumul a fost atât de inteligent, încât nu putem spune cum sau dacă a trişat sau (2) să adoptăm poziţia credinciosului şi să susţinem că, din moment ce nu putem spune cum a trişat în fiecare *situaţie,* avem dreptul să deducem că nu a făcut asta şi că cel puţin unele fenomene au fost autentice. Credincioşii insistă că a doua opţiune este justificabilă, mai ales atunci când la şedinţă au fost prezenţi investigatori distinşi sau a avut loc un experiment în urma căruia cercetătorii nu pot să-şi dea seama cum ar fi putut să-i păcălească mediumul. *Ergo,* singura soluţie a unei dileme este de natură

spiritualistă. Scepticii care refuză să accepte acest lucru sunt acuzaţi că nu au o minte deschisă.

Dar sarcina probării îi revine oare scepticului? Trebuie scepticul să arate în detaliu cum a înşelat mediul? Este adevărat că dacă scepticul nu poate reconstitui evenimentul *post hoc* şi nu poate indica felul în care subiectul operează, atunci credinciosul are dreptul să creadă că a avut loc un efect real? Nu cred. Singura poziţie logică ce poate fi adoptată este cea a agnosticului sau a *a-* spiritualistului.

Două exemple vor ilustra argumentul meu. Mai întâi, să presupunem că mergem la un spectacol de magie, că artistul nu ne spune dacă este magician şi că nu ne putem da seama cum şi- a realizat numărul. Să zicem că magicianul controlează condiţiile desfăşurării spectacolului, că i se dă frâu liber şi că lumina sub care îsi desfăşoară numărul de magie nu este cea mai bună. întrucât nu putem descifra felul în care produce efectele de pe scenă, suntem oare îndreptăţiţi să credem că magia este „reală”? Ceea ce ar putea fi în joc aici este statutul gândirii magice. Oare lucrurile fac zgomote în toiul nopţii fără nici un motiv? Sau există cauze naturale care

acţionează, chiar dacă nu ştim ce sunt? Magia ne fascinează pentru că magicianul poate să facă lucruri surprinzătoare, contrar aşteptărilor noastre obişnuite. Este cert că propria incapacitate de a explica cum a făcut magie nu ne îndreptăţeşte să conchidem că e vorba despre o cauză supranaturală.

În al doilea rând, să ne imaginăm pentru moment că lipsesc bani din seiful unei bănci şi descoperim că un casier de la bancă a ascuns bani în servieta sa. Să presupunem că acesta se declară nevinovat şi spune că a fost o greşeală comisă din neatenţie, arătând că regretă extrem de mult ce sa întâmplat. Să zicem că, din moment ce a lucrat acolo timp de mai mulţi ani, directorul băncii îl crede pe cuvânt. O lună mai târziu, o sumă considerabilă de bani lipseşte din nou din seif. Acum descoperim că acel casier a fost singurul care a intrat în seif. El este controlat riguros şi, de data asta, banii sunt găsiţi ascunşi în caserola unde îşi ţine mâncarea. Când e luat la întrebări, casierul spune că are puteri speciale psihochintice, că banii se mută uneori în mod misterios dintr-un loc în altul când se află el prin jur şi că nu poate întotdeauna să controleze această

putere. Ar trebui să-l credem? Să extindem cazul şi să spunem că i se mai oferă o şansă şi că lipsesc bani şi a treia oară, dar când e percheziţionat banii sunt de negăsit. Suntem oare îndreptăţiţi să conchidem că a fost vorba despre o cauză „supranaturală”? Sau casierul ne-a păcălit a treia oară? A susţine că motivul dispariţiei banilor este supranatural ar fi o încălcare scandaloasă a tuturor principiilor de bun-simţ şi logică. Totuşi, acest tip de raţionament pare să fie acceptabil în lumea cercetării fenomenelor parapsihice.

Mulţi investigatori ai fenomenelor paranormale au fost aparent impresionaţi de raportul Feilding cu privire la Eusapia Palladino. În sfârşit, au spus ei, scepticii şi-au luat precauţiile necesare şi au asistat la fenomene ce nu puteau fi explicate prin mijloace normale. Oare unele dintre manifestările acestui medium au fost autentice? Am descoperit în sfârşit o excepţie? Sau putem bănui că Eusapia era mai isteaţă decât Feilding şi asociaţii săi? A avut Eusapia complici, poate italieni, oameni de ştiinţă şi prieteni care au participat la mai multe şedinţe, sau chiar Carrington? A folosit toate trucurile disponibile, schimbându-

le în funcţie de situaţie? Deoarece era o femeie voluptuoasă, bărbaţii care asistau au fost distraşi de farmecul ei şi nu au reuşit să ia măsurile de precauţie adecvate?
Eusapia era în mod evident un maestru iluzionist, care îşi cunoştea foarte bine meseria; iar cei care şedeau alături de ea, deşi competenţi în propria specialitate, poate că au fost păcăliţi cu uşurinţă de ea. Raportul Feilding neagă posibilitatea că ar fi avut complici sau aranjamente prealabile în camera de hotel. Dar ar trebui să acceptăm această negare?

Demascarea decisivă a Eusapiei a avut loc la vizita ei în America. Aici, rezultatele au fost total negative. În plus, a fost prinsă asupra faptului într-unul dintre cele mai flagrante acte de înşelătorie. De data asta, stabilirea felului *cum* a trişat a depins de sfatul magicienilor profesionişti.

După cum am spus mai devreme, Carrington a aranjat călătoria Eusapiei în Statele Unite, acţionând ca impresar al ei. A declarat că o aduce în America pentru a putea fi testată de alţi oameni de ştiinţă. S-a creat o agitaţie mare şi a existat un interes public intens. în ziare au apărut numeroase relatări. Au fost efectuate două serii de teste. în

noiembrie şi decembrie 1909, mai mulţi oameni de ştiinţă au participat la şedinţe de spiritism, dar fără nici un rezultat evident. Cea mai relevantă şedinţă a avut loc la 18 decembrie 1909. De data asta, Hugo Munsterberg, profesor de filozofie şi de psihologie la Harvard, a pus la cale cu grijă o capcană. Eusapia a fost percheziţionată temeinic înainte de începerea şedinţei, inclusiv fiecare articol de îmbrăcăminte pe care îl purta. în timpul şedinţei, ţinută ca de obicei târziu în noapte, Munsterberg stătea în partea stângă a Eusapiei; în partea ei dreaptă se afla un alt om de ştiinţă. Eusapia se afla sub un control strict: mâna dreaptă îi era strânsă de către omul de ştiinţă, iar cea stângă de către Munsterberg. Piciorul drept îi era presat de piciorul omului de ştiinţă, iar cel stâng se afla pe cel al lui Munsterberg. Timp de o oră, Eusapia şi-a continuat mişcările specifice, în timp ce Carrington îl implora pe John King, spiritul care o controla, să atingă braţul profesorului Munsterberg şi apoi să ridice masa din spatele ei. Şi, bineînţeles, John King s-a conformat. Munsterberg relatează că mai întâi „m-a atins în mod clar pe şold şi apoi pe braţ şi în cele din urmă mi-a tras de mânecă în zona cotului; am simţit clar două

degete. A fost cel mai straniu lucru”[39].

Apoi au aşteptat cu nerăbdare ca John King să ridice masa din dulapul aflat în spatele Eusapiei, şi într-adevăr masa a început să zgârie podeaua ca şi cum ar fi mutată. Dintr-odată, s-a auzit un „ţipăt sălbatic”. „A fost aşa un urlet”, povesteşte Munsterberg, „cum nu am mai auzit niciodată în viaţa mea, nici măcar în cele mai palpitante scene ale lui Sarah Bernhardt. A fost un ţipăt de parcă un pumnal ar fi înjunghiat-o pe Eusapia drept în inimă.”[40] Ceea ce Carrington şi Eusapia nu ştiau era faptul că, în urma unui aranjament anterior, cineva se aşezase pe podea şi reuşise să se furişeze în linişte pe sub draperie în dulap. Odată ajuns în spatele draperiei, a observat şocat cum Eusapia şi-a scos piciorul drept din pantof şi, pe sub scaun, încerca să prindă cu degetele mica masă din dulap. În acel moment, omul aflat pe podea i-a apucat piciorul şi a ţinut-o de călcâi. în acea clipă, Eusapia şi-a dat seama că a fost în sfârşit prinsă şi că metoda i-a fost descoperită, într-un articol publicat ulterior, Munsterberg a reconstituit ce s-a întâmplat în cadrul şedinţei de spiritism. Se pare că Eusapia şi-a ridicat piciorul rămas liber până la nivelul mâinii lui şi l-a atins cu degetele de la

picioare. Chiar înainte de a pătrunde în dulap, se aplecase puternic în faţă peste masa de spiritism şi astfel reuşise să-şi întindă piciorul înapoi şi să ajungă în dulap. în tot acest timp, Munsterberg credea că îi simte piciorul aşezat peste al său, dar nu era decât pantoful ei gol. Aceea a fost clipa în care complicele lui Munsterberg a prins-o de călcâi. Este clar că Eusapia se folosea de înşelăciune şi a fost prinsă, dar ce se poate spune despre celelalte dăti? Oare vreunul dintre fenomenele induse în prezenţa ei a fost cu adevărat supranatural?

într-o a doua serie de zece şedinţe organizate la Universitatea Columbia între ianuarie şi aprilie 1910, Eusapia a fost supusă testelor unui al doilea comitet format din zece profesori. Aceştia nu au reuşit să detecteze nici un truc şi astfel nu au putut ajunge la o concluzie. în acel moment, au hotărât să se adreseze experţilor în magie. Renumitul magician Joseph F. Rinn a fost invitat împreună cu alte persoane care activau în acelaşi domeniu: W.S. Davis, James L. Kellog şi John W. Sargent. Rinn descrie în detaliu ce a urmat.[41] A fost conceput un test foarte bine controlat: Rinn şi Warner C. Pyne, un student de la Universitatea

Columbia, urmau să se îmbrace în haine de aceeaşi culoare cu covorul şi să se aşeze pe podea fără să-i vadă nimeni, sub scaunele celor care şedeau la masă.

În seara şedinţei de spiritism, Eusapia a sosit îmbrăcată în negru. Din moment ce nu vorbea limba engleză, a fost adus un translator. Cei care şedeau la masă, Davis, Kellog şi Sargent, i-au fost prezentaţi ca profesori. La o distanţă de aproximativ 60 cm se afla un grup de alţi profesori şi asistenţii lor. Eusapia s-a aşezat la masa de spiritism, cu spatele la draperia ce acoperea dulapul. Masa de spiritism, remarca Rinn, cântărea doar vreo 5 kg şi putea fi ridicată cu uşurinţă cu un singur deget. Camera a fost cufundată în semiîntuneric, iar Eusapia a început să geamă, de parcă intra deja în transă. În acel moment, Rinn şi Pyne s-au târât pe furiş în locul stabilit. Plănuiau să o lase pe Eusapia să se desfăşoare nestingheritǎ în prima parte a şedinţei, astfel încât să poată vedea exact ce face. Kellog, aşezat la dreapta Eusapiei, îi ţinea încheietura dreaptă, iar ea şi-a aşezat mâna stângă pe mâna lui Davis. Pe măsură ce şedinţa se desfăşura, Eusapia a început să se zvârcolească şi să dea din picioare pe picioarele lui Kellog şi Davis. De asemenea, a început

să dea din mâini deasupra mesei. Sub masă, Rinn a văzut-o pe Eusapia dând o lovitură cu piciorul sprijinit pe cel al lui Davis şi, în acelaşi timp, răsucindu-şi piciorul drept într-o parte, astfel încât, când a coborât, degetul mare al acelui picior se sprijinea pe degetul mare de la piciorul lui Davis şi călcâiul, pe degetul mare de la piciorul lui Kellog. Piciorul său stâng era acum liber. Rinn şi Pyne au conceput un cod pentru a-i informa pe Davis şi Kellog despre ceea ce se întâmplă. În timp ce stăteau întinşi pe jos, au văzut-o făcând draperia să se umfle în partea din faţă, ca şi cum ar fi fost o adiere creată de un spirit, iar instrumentele muzicale de pe masa din spatele draperiei au început să cânte: lucruri pe care le-a realizat cu piciorul stâng. A putut să-şi elibereze o mână într-un mod similar şi apoi să mişte masa înainte şi înapoi. A înclinat masa cu ajutorul unui deget de la picior şi apoi a ridicat-o cu mâna eliberată, dând impresia că levitează. Şi- a introdus apoi din nou piciorul în dulap şi a cântat la instrumentele muzicale.

S-au scurs astfel 30 de minute, timp în care Eusapiei i s-a permis să facă ce vrea. La semnalul convenit, Davis şi Kellog au sporit controlul: mâna şi piciorul pe care Eusapia le putea elibera

erau acum complet imobilizate. Ea a blestemat şi a ţipat. în acest interval nu s-a întâmplat însă nimic. Din nou, la un semnal dinainte convenit, controlul a fost slăbit şi a fost lăsată să se desfăşoare în voie. Manifestările au fost produse din nou prin utilizarea iscusită a unei mâini sau a unui picior eliberat. în acest timp, Kellog şi Davis au relatat că au simţit atingeri şi că au fost traşi de păr, dar nu de un spirit, ci de degetele de la mâini şi de la picioare ale Eusapiei. După ce au sporit din nou controlul, fenomenele s-au oprit brusc. în acest fel s-a stabilit un fel de relaţie condiţionată. Ori de câte ori controlul devenea mai puţin strict şi Eusapia putea folosi o mână sau un picior, se petreceau fenomene. Când nu-şi mai putea elibera nici un membru, nu se mai petrecea nici o manifestare. Rinn a observat că era cu adevărat remarcabil câte cascadorii putea să facă Eusapia doar cu o mână sau un picior. La fel ca un artist la trapez sau ca un jongler, aptitudinile sale erau puternic dezvoltate şi le folosea fără reţinere.

în raportul Feilding se afirma că dintr-o cicatrice de pe fruntea ei fusese emisă o briză răcoroasă. Faţa îi era acoperită de degete în timp ce trăgea aer în piept şi expira printre ele. Se

presupunea că ieşea din starea de transă. Unii dintre profesorii prezenţi au observat că se simţea venind o briză de undeva de deasupra capului său. Evident, în timp ce inspira şi expira, un curent de aer era suflat peste fruntea sa. Acest lucru explica cum s-ar fi produs „briza mistică” ce i-a uimit atât de mult pe observatorii săi din Napoli. Rinn spune că e incredibil cum Eusapia a reuşit atâţia ani să păcălească printr-un astfel de truc o mulţime de oameni de stiintă.

Şedinţa de spiritism s-a încheiat fără ca Eusapia sau Carrington să fie conştienţi de faptul că Rinn, Kellog şi Davis observaseră în detaliu ce se petrecuse. Nici măcar unii dintre profesorii prezenţi la test nu ştiau de asta şi au crezut că au avut loc fenomene paranormale autentice. Numai profesorii Jastrow şi Miller au ştiut dinainte care era planul. După ce Eusapia şi Carrington au plecat, Davis şi Kellog au ocupat aceleaşi poziţii pe care le avuseseră mai devreme, iar Rinn i-a luat locul Eusapiei. Rinn a reuşit să producă aceleaşi efecte. Profesorii prezenţi şi-au dat seama că fenomenele, deşi realizate prin trucuri, sunt similare cu cele produse de Eusapia şi că este, astfel, vorba despre o simplă înşelătorie.

În ziua următoare, întregul raport a fost publicat în presă. Profesorul Dickenson S. Miller, de la departamentul de filozofie al Universităţii Columbia, a publicat, de asemenea, o scrisoare în revista *Science,* în care descrie ce s-a întâmplat la zece şedinţe efectuate cu Eusapia Palladino. La acele şedinţe, s-au observat diverse fenomene, inclusiv levitaţii, bătăi, atingeri, brize, lumini, materializări şi mişcări în şi în jurul dulapului. Miller afirmă însă că „s-au obţinut dovezi concludente şi detaliate cu privire la metoda folosită” şi că, „atunci când mediumul era imobilizat corespunzător, acestea nu s-au mai produs”. Concluzia sa e că „nu există dovezi substanţiale că actele ei sunt de natură i spiritistă”[42].

Carrington a răspuns printr-o scrisoare adresată revistei *The New York Times,* insistând că rămâne „neabătut” în credinţa sa că Eusapia Palladino produce „fenomene autentice”. „De ce continui să cred în ea?” întreabă el. Şi tot el răspunde: „Pentru că am văzut levitaţie atunci când ambele glezne ale mediumului se aflau sub masă” (lucru observat doar de Carrington). Şi mai adaugă că „Eusapia însăşi afirmă că va trişa dacă îi este permis”, ceea ce nu înseamnă că nu are puteri reale.[43]

Carrington a propus efectuarea unor teste suplimentare şi stabilirea unor condiţii stricte. Acestea au fost organizate. Iniţial, Eusapia s-a împotrivit condiţiilor impuse şi apoi le-a acceptat, dar nu s-a mai prezentat la teste. în cele din urmă, a revenit în Italia, călătoria sa americană încheindu-se dezastruos.

în decembrie 1910, la Napoli, a mai avut loc o ultimă serie de cinci şedinţe, organizate de data aceasta de către Everard Feilding, pe care îl mai înşelase. Acum, Feilding ştia de rezultatele testelor americane şi de trucurile Eusapiei. Carrington nu a fost prezent la aceste teste. Feilding, W. Marriott şi contele şi contesa Petovski-Petrovo-Solovovo au obtinut doar rezultate negative. în raportul[3] lor către SCFP, au conchis că „toţi cei prezenţi sunt de acord că [...] fenomenele sunt complet bazate pe înşelătorie”. La încheierea şedinţelor, au informat-o pe Eusapia despre rezultatele negative şi îndoielile lor cu privire la originea fenomenelor. Eusapia nu a contestat corectitudinea acestor concluzii, dar a declarat că nu îşi aduce aminte ce se petrece câtă vreme se află în stare de transă. A dat apoi vina pe faptul că are o „sănătate precară”, însă a acceptat

întregul onorariu.[44] Cariera Eusapiei era acum aproape încheiată. Cu toate că a mai ţinut unele şedinţe după aceea, lumea ştiinţifică nu mai era în mare parte interesată de ea. A murit în 1918 în
Italia. Multi oameni de ştiinţă erau convinşi că a fost o impostoare, în vreme ce alţii erau încă dispuşi să susţină că a avut puteri supranaturale.

Hereward Carrington se încadrează în ultima categorie. Intr-o carte scrisă mulţi ani mai târziu, Carrington şi-a rezumat atitudinea cu privire la Palladino. Dacă Eusapia putea produce fenomene spiritiste, a întrebat el, atunci de ce a trebuit să recurgă la fraudă? Şi a răspuns că, într-o şedinţă de spiritism cu adevărat *bună,* practic nu a fost folosit nici un şiretlic, dar că la o şedinţă *slabă* aproximativ 50 până la 90% dintre fenomene ar putea să fie false. Dar de ce era nevoie de trucuri dacă avea puteri reale? Răspunsul său a fost acela că Eusapia depindea de o „energie interioară" asupra căreia avea foarte puţin control. Uneori, această energie era foarte puternică. însă atunci când era slabă, „se străduia să le producă mai degrabă în mod artificial decât să-i dezamăgească pe cei care se

aflau de faţă”. Dacă descoperea că trucul nu i-a fost detectat, explică Carrington, Eusapia continua înşelătoria şi în restul şedinţei. Mai mult, el adaugă că aceasta „simţea o plăcere răutăcioasă în a vedea cât de mult îi poate înşela pe cei care asistau la şedinţele ei”[45]. Dacă nu putea să folosească trucuri, încerca să producă fenomenele pe cale paranormală. Eusapia avea o vanitate suficient de mare şi se simţea obligată să realizeze acele fenomene. Dar fenomenele autentice „o epuizau”, aşa că recurgea uneori la trucuri.

Ce scuză neconvingătoare pentru comportamentul ei scandalos. Cu toate astea, mulţi credincioşi au acceptat fără rezerve acest pretext, care e folosit deseori în astfel de texte. Eusapia a fost un iluzionist foarte priceput şi a reuşit să păcălească o mulţime de specialişti, în special dacă era o lumină slabă. Carrington a explicat că lumina puternică cerută de sceptici inhiba fenomenele!

Carrington mai afirmă în încheierea cărţii sale că propria convingere în puterile supranaturale ale Eusapiei „a rămas neclintită” de-a lungul anilor în urma primelor teste din Napoli. Dar adăugă că această convingere se

bazează şi pe „anumite şedinţe neoficiale” cu mediumul. Potrivit lui Carrington, Eusapia le cerea deseori unora dintre cei prezenţi la masa de spiritism să mai rămână după încheierea şedinţei pentru o serie de demonstraţii informale. La aceste

*

întâlniri „se întâmplau fenomenele cele mai surprinzătoare”[46]. Eusapia putea, de exemplu, să creeze o „trombă parapsihică”, un vârtej de forţe care plutea deasupra centrului mesei de spiritism şi pe care toţi cei prezenţi îl puteau simţi. în plus, Carrington povesteşte că, în mai multe rânduri, Eusapia i-a „transferat puterile sale de telechinezie” şi că a avut apoi capacitatea de a muta obiecte fără nici un contact fizic. Mai spune că Eusapia putea face ca un mic scaun să se deplaseze pur şi simplu prin plasarea mâinii deasupra acestuia. Apoi, când atingea umerii lui Carrington, putea, de asemenea, să facă scaunul să se mişte ca şi cum o forţă magică sau ocultă sar fi transmis prin el. Carrington mai adaugă că, în cel puţin o împrejurare, a ţinut „o mână materializată” şi a „simţit că se dizolvă” în propria sa strânsoare.

Mărturia lui Carrington nu a fost confirmată de alti observatori. Nu avem decât cuvântul său. Să fi fost principalul

discipol al Eusapiei din America (acest Sf. Pavel al ei printre păgâni) un credincios adevărat, dar naiv? Sau a fost, asemenea ei, un şarlatan? Fiecare explicaţie are o anumită logică, deşi cea de-a doua pare mai convingătoare.

XIII
PARANORMALUL: CLARVĂZĂTORI, PERCEPŢIE EXTRASENZORIALĂ ŞI PARAPSIHOLOGIE

Rolul ştiinţei şi perspectiva sa asupra transcendenţei au luat o turnură surprinzătoare în lumea postmodernă deoarece gândirea ştiinţifică a început din nou să fie folosită în căutarea unui univers supranatural. Creşterea influentei stiintei (şi în special a tehnologiei asupra societăţii) este impresionantă; ca urmare, reputaţia sa a fost mult îmbunătăţită. În loc să considere că stiinta nu poate pătrunde realitatea transcendentă, adepţii paranormalului încearcă acum să demonstreze într-o manieră ştiinţifică validitatea propriilor afirmaţii.

Este întotdeauna surprinzător să asişti la apariţia unor noi culte şi secte religioase bizare ce concurează cu vechile ortodoxii. În

secolul al XlX-lea, mormonismul, adventismul, spiritualismul şi teozofia au fost generate de imaginaţia religioasă; în secolul XX, au apărut alte secte religioase, precum scientologia, Biserica lui Satan, Biserica Unificării a reverendului Moon şi o versiune occidentalizată a ₃

organizaţiei Hare Krishna, şi am văzut, de asemenea, dezvoltarea sectelor fundamentaliste protestante şi a fundamentalismului musulman. O evoluţie destul de nouă este reprezentată de sporirea credinţei în paranormal. Literatura SF a ajutat la crearea unor noi credinţe mitologice prin ţeserea unor poveşti exotice şi brodarea lor cu simboluri ştiinţifice fanteziste. Există, de asemenea, o nouă breaslă de făcători de minuni şi indivizi cu putere mentală excepţională. Acum avem persoane celebre cu puteri paranormale excepţionale şi creaturi semidivine din alte sisteme solare şi galaxii care se deplasează în vehicule spaţiale. Au apărut pseudoştiinţe care proclamă noi adevăruri. Adepţii paranormalului susţin că s-a produs o schimbare şi că avem o nouă perspectivă asupra universului. Scepticii, afirmă ei, sunt nişte dogmatici lipsiţi de credinţă şi limitaţi de cadrul

conceptual al unei stiinte materialiste şi naturaliste învechite.

Dezvoltarea credinţei în paranormal este cu adevărat uimitoare: presupune credinţă în percepţia extrasenzorială (PES), în precogniţie, în clarviziune, în psihochinezie şi în alte puteri parapsihice, dar presupune şi o nouă religie a erei spaţiale, care postulează alte forme de viaţă în univers. Ni se spune că, în trecut, am fost vizitaţi de fiinţele inteligente (astronauţi în vehicule spaţiale), care astăzi ne urmăresc din OZN-urile lor. Ele au chiar şi baze de aterizare, cum ar fi Triunghiul Bermudelor, unde se spune că numeroase nave şi avioane au dispărut în mod misterios. În universul paranormal există monştri ai adâncurilor (monstrul Loch Ness şi alţi şerpi de mare), precum şi creaturi terestre (Sasquatch, Bigfoot sau Yeti).

Trebuie să rămânem deschişi fată de fenomenele ieşite din comun şi să fim dispuşi să examinăm afirmaţiile referitoare la noi descoperiri. Din păcate, mulţi dintre adepţii paranormalului sunt tentaţi să facă afirmaţii ce nu pot fi dovedite, ceea ce nu diferă de căutarea transcendenţei sau a ocultului în epocile anterioare. În acest capitol, mă voi concentra cu

precădere asupra parapsihologici şi a încercării acesteia de a dovedi existenţa percepţiei extrasenzoriale, precum şi asupra apariţiei superclarvăzătorilor capabili de fapte aparent miraculoase.

Parapsihologie şi religie paranormală: J.B. Rhine

Termenul *paranormal* a fost inventat de parapsihologi şi se referă la ceea ce există pe lângă, dincolo sau în paralel cu normalul. Paranormalul a înlocuit supranormalul, supranaturalul sau transcendentalul ca subiect de studiu. Paranormalul ar completa cadrul conceptual existent al ştiinţei.

Persoana-cheie în dezvoltarea parapsihologici este Joseph Banks Rhine. Rhine a jucat un rol important datorită dorinţei sale de a oferi cercetării un fundament experimental şi comportamental. Am văzut cum membrii Societăţii pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice au încercat să studieze fenomenele parapsihice în mod empiric. Ei s-au ocupat de clarviziune şi telepatie, au adunat mărturii şi şi-au dedicat o mare parte din eforturi problemei legate de supravieţuirea în urma morţii. Am văzut, de asemenea,

cum multe dintre investigaţiile lor erau motivate de credinţa în spiritualism. în prima parte a secolului XX, eforturile de a comunica cu spirite în camere întunecate nu mai aveau foarte multă credibilitate. S-a constatat că acest domeniu este plin de oportunişti şi de mediumi dispuşi să trişeze cu fiecare ocazie. Rhine a renunţat la orice încercare de a verifica din punct de vedere ştiinţific existenta spiritelor şi şi-a

* ? 9 _L J »

îndreptat atenţia în schimb spre percepţia extrasenzorială, inclusiv clarviziune, telepatie, precogniţie, psihochinezie. Obiectivul său era lăudabil: încercarea de a stabili în laborator realitatea acestor fenomene; plănuia să apeleze numai la teste şi la proceduri experimentale riguroase.

Investigarea percepţiei extrasenzoriale s-a dezvoltat în urma unor evenimente enigmatice din viaţa obişnuită, unde există tendinţa de a crede în existenţa fenomenelor parapsihice. Mulţi indivizi sunt convinşi că pot citi gândurile altora sau că pot prezice evenimente ce urmează să aibă loc. Chiar înainte de a suna telefonul, lui Henry îi vine brusc ideea că Martha, de la care nu mai avea veşti de câteva luni sau de câţiva ani, îl va apela; în

momentul următor, ea îl sună, confirmându-i astfel credinţa în precogniţie. Ceea ce se pune în discuţie este dacă acest lucru se datorează întâmplării sau unui proces misterios. O mamă are o premoniţie puternică legată de faptul că fiica ei, Jane, care locuieşte la mai mulţi kilometri depărtare, este în mare primejdie. Vestea subită că a avut un accident grav o uimeşte. Uită de faptul că de multe ori îşi face griji pentru fiica ei şi că a avut premoniţii care nu s-au împlinit. Un om visează că are loc un accident de avion; agitat şi îndurerat, sună la aeroport pentru a înştiinţa pe cineva. în cele din urmă, află că s-a petrecut un accident asemănător celui pe care l-a văzut în visul lui, după cum se întâmplă uneori. îndrăgostiţi! şi prietenii pretind că pot citi gândurile şi sentimentele celor dragi, în condiţiile în care învaţă să citească limbajul corporal şi alte indicii.

Acestea sunt experienţe umane comune şi ne fac să ne întrebăm dacă putem afla lucruri prin alte mijloace decât cele senzoriale normale. Poate mintea vedea lucruri care se petrec deşi nu e nici un observator de fată? Pot două minţi aflate la distantă să comunice una cu alta? Poate cineva vedea în viitor? Astfel de întrebări

interesante se regăsesc în întreaga cultură umană. Ele sunt deseori fundamentale, după cum am văzut, pentru credinţa religioasă, căci marii profeţi au susţinut că posedă astfel de puteri parapsihice. Aceste capacităţi sunt independente de revelaţie, unde sunt transmise mesaje explicite, şi indică posibile înzestrări parapsihice de natură supranaturală. Unii cred că aceste înzestrări nu aparţin numai clarvăzătorilor extraordinari, ci şi persoanelor obişnuite. Cum să abordeze stiinta afirmaţiile privind fenomenele paranormale? Pot fi testate în laborator? Li se pot oferi explicaţii naturaliste? Sar putea datora coincidenţei sau profeţiilor autoîmplinite? Adesea, ceea ce pare neobişnuit sau ciudat se datorează pur şi simplu coincidenţei. Oamenii sunt surprinşi de astfel de evenimente şi spun că presupun o cauză ascunsă sau misterioasă sau, asemenea lui Cari Jung, postulează o sincronizare fundamentală sau preexistentă a tuturor evenimentelor.

Desigur, coincidenţele interesante trebuie studiate. înfiinţarea unui laborator de parapsihologic la Universitatea Duke a marcat un punct de cotitură deosebit de important pentru cercetarea

fenomenelor parapsihice, deoarece a existat o încercare de a testa aceste afirmaţii în [3]
mod sistematic. Laboratorul a luat naştere când William MacDougall, profesor de psihologie la Harvard, s-a transferat la Duke în 1927 şi când, la scurt timp după aceea, i s-a alăturat J.B. Rhine şi soţia sa, Louisa. Sarcina parapsihologici, aşa cum au conceput-o MacDougall şi Rhine, era aceea de a oferi o abordare cantitativă şi statistică a fenomenelor psi, folosind cele mai bune tehnici de cercetare experimentală şi comportamentală. Psihologia experimentală ce domina atunci în universităţile americane se baza în mare măsură [4]
pe teoria behavioristă. Potrivit lui Rhine şi altora, această abordare nu mai ţinea cont de „minte”, de „sine” sau de „suflet”, ci doar de procesele comportamentale observabile, care erau considerate o funcţie a corpului sau organismului fizic aflat în interacţiune cu mediul înconjurător. Rhine credea că această interpretare fizicalistă a lumii este limitată. El dorea să demonstreze existenţa unor procese spirituale şi extrasenzoriale în experienţa umană şi să le confirme prin folosirea unor metode de testare verificabile. Dovezile

nu se vor referi la calitate şi nici nu se vor limita la mărturii: singurele date care trebuiau luate în considerare erau cele supuse unui control şi unei interpretări statistice stricte.

Termenul *paranormal* se referă la ceea ce nu ar putea fi explicat cu uşurinţă prin cauze naturale, materiale sau fizice. Ştiinţa secolului al XIX-lea şi secolului XX, spune Rhine, fiind predominant materialistă, nu a lăsat loc paranormalului, care nu putea fi explicat în termenii categoriilor existente ale ştiinţei, ci numai prin introducerea unor noi tipuri de explicaţii. Astfel, *percepţia extrasenzorială* a fost postulată pentru a explica anumite capacităţi aparente ale minţii umane ce nu puteau fi explicate prin mijloacele obişnuite. *Clarviziunea* se referă la presupusa capacitate a minţii de a desluşi evenimentele îndepărtate, fără prezenţa unor intermediari senzoriali. *Telepatía* se referă la presupusa capacitate a cel puţin două minţi de a comunica prin alte mijloace senzoriale decât cele normale, inclusiv limbajul. *Precogniţia se* referă la presupusa abilitate a unor minţi de a cunoaşte sau de a prezice evenimente înainte de a se petrece.

însăşi noţiunea de percepţie

extrasenzorială pare să contrazică modul obişnuit de percepere şi înţelegere a lumii. Cunoaşterea pe care o avem cu privire la obiectele şi evenimentele exterioare depinde de informaţiile senzoriale. Percepem calităţi şi proprietăţi, interpretăm date senzoriale şi facem deducţii pe baza lor. Culorile, sunetele, gusturile, mirosurile şi calităţile tactile pe care le percepem vin prin receptorii noştri senzoriali. Percepţia este, de asemenea, legată de comportamentul motor, în condiţiile în care intervenim în lumea obiectelor şi încercăm să le folosim sau să le modificăm în funcţie de nevoi.

J

Rhine a susţinut că unele forme de percepţie paranormală nu urmează canalele cunoscute de comunicare şi că asta se întâmplă, de exemplu, în clarviziune sau în claraudiţie, care ne permite să percepem şi să înţelegem realitatea într-un mod neobişnuit. A spune că o persoană este „clarvăzătoare” înseamnă că ea poate vedea, auzi sau descoperi unele informaţii prin mijloace ce nu depind de configuraţiile materiale sau spaţiale din mediul înconjurător sau de organele de simţ.

în plus, se presupune că percepţia extrasenzorială poate acţiona pe

distanţe mari şi astfel transcende barierele spaţiale. Clarviziunea se poate petrece indiferent dacă ne aflăm la câţiva metri, la câteva sute de metri sau chiar la mii de kilometri depărtare: fenomenele nu slăbesc odată cu creşterea distanţei. în mod similar, fiinţele umane îşi comunică în mod normal experienţele sau ideile prin proximitate, prin observarea comună a unor fenomene asemănătoare sau prin transmiterea de imagini, idei sau gânduri cu ajutorul limbajului. Transmisiile telepatice nu depind nici de unele, nici de altele, spune Rhine: ne permit să trecem dincolo de semnele vizuale sau de simbolurile verbale, să transcendem canalele cunoscute de comunicare şi să depăşim obstacolul distantei.

Precogniţia încalcă ideea avută despre timp atât de bunul-simţ, cât şi de ştiinţă, deoarece se presupune că putem cunoaşte un eveniment viitor înainte de a se produce. Cunoaşterea pe care o avem despre lume se bazează pe amintirea evenimentelor trecute şi pe percepţiile prezente. Pornind de aici, ne formăm aşteptările şi deducem evenimentele viitoare. De obicei, facem predicţii pe baza generalizărilor. în acest caz, presupunem că viitorul se va

asemăna într-un fel cu trecutul şi că efecte similare vor avea cauze similare. Acesta este principiul inducţiei, pe care se fundamentează predictiile cauzale din stiintă şi din viaţa de zi cu zi. Dar adeptul paranormalului merge dincolo de asta, susţinând că poţi prevedea evenimente viitoare fără raportare la explicaţii cauzale, la predicţie sau la inferenţă. Viitorul poate fi cunoscut cu adevărat înainte de a se întâmpla. Paradoxal, acest lucru presupune *mai multe* viitoruri posibile, căci, dacă o persoană află despre un eveniment viitor, poate încerca să-l preîntâmpine sau să ia măsuri corespunzătoare pentru a evita efectele sale periculoase. Acest lucru pare să sugereze o formă de cauzalitate inversă: viitorul real sau posibil determină cogniţia prezentă şi ne permite să ne adaptăm comportamentul în consecinţă. În acest caz, precogniţia depăşeşte limitele timpului. În plus, nu numai că putem vorbi despre precogniţie, ci şi despre „retrocogniţie” cu privire la evenimentele din trecut, astfel încât mintea poate, de fapt, să meargă înapoi sau înainte pe scara timpului într- un mod misterios. Fizica relativităţii einsteiniene i-a făcut pe unii oameni să creadă că acest lucru ar fi posibil. Dar

se poate petrece? Este mintea capabilă de o astfel de putere parapsihică?

Există şi alte aspecte ciudate ale universului paranormal al parapsihologiei ce încalcă atât perspectiva ştiinţifică, cât şi pe cea comună asupra lumii. Astfel, psihochinezia sau telechinezia se referă la capacitatea minţii de a face obiectele fizice să se deplaseze fără nici un fel de intervenţie fizică. Rhine a căutat să investigheze acest lucru în mod direct. Ar putea „energia mentală” să schimbe starea entităţilor fizice fără interpunerea unor forţe fizice? Dacă sar confirma, acest fenomen ar reprezenta o excepţie majoră de la legile fizicii. Rhine a investigat capacitatea minţii de a influenţa aruncarea zarurilor. Unii jucători credeau că posedă acest talent, care acum ar putea fi testat în termeni probabilistici exacţi.

Oare fenomenele neobişnuite investigate de Rhine au vreo legătură cu supranaturalul? Oare cercetările sale au în spate motivaţii religioase asemănătoare cu cele pe care le-am discutat deja? Rhine a declarat în mod explicit că unul dintre motivele sale principale este acela de a respinge ceea ce el numeşte „doctrina metafizică” a „filozofiei mecaniciste a omului”.[1] El îşi

propune să demonstreze limitele „teoriei fizice” despre univers şi despre om. Potrivit lui Rhine, parapsihologia încearcă să se ocupe de „cauzalitatea nonfizică din natură”. Fenomenele parapsihice, a declarat el, presupun comportamente ale organismelor vii „ce nu vădesc relaţii regulate cu timpul, spaţiul, masa şi alte criterii ce tin de fizicalitate”[2]. Rhine susţine că psi este de ordin „mental”, nu fizic:

> Acum este destul de clar că fenomenele psi sunt identificate după faptul că sfidează explicaţiile fizice şi necesită raportare la dimensiunea psihologică. De asemenea, acestea se întâmplă oamenilor (sau animalelor) ori implică o experienţă sau o facultate de acţiune asociată sau cel puţin suspectată: dar, în acelaşi timp, nu urmează principiile fizice convenţionale.[3]

Prin urmare, Rhine adoptase o perspectivă dualistă asupra realităţii umane în care mintea este, într-un anumit sens, independentă de baza sa materială. Rhine a recunoscut că acest lucru oferă un oarecare sprijin experienţei religioase şi impulsului religios, însă a negat că datele parapsihologici sunt oculte sau transcendente, pentru că, deşi nu pot fi

considerate naturale în acelaşi sens ca alte fenomene, pot fi descrise şi interpretate experimental în laborator. Spre deosebire de mulţi alţi parapsihologi, Rhine a căutat în mod clar să-şi disocieze punctul de vedere de unul pur transcendental sau supranaturalist, deoarece credea că omul face parte din natură şi poate fi cercetat la fel de atent ca orice alt fenomen natural. Totuşi, natura umană pare să aibă o latură imaterială. Rhine a susţinut că a demonstrat în mod experimental existenţa percepţiei extrasenzoriale şi a psihochineziei. Nu a introdus noţiuni mistice vagi sau intuitive; cu toate astea, era suficient loc pentru dimensiunea spirituală a experienţei. Dacă ar exista un dualism între minte şi corp şi dacă mintea ar demonstra puteri parapsihice, atunci teoriile noastre cu privire la natura umană ar trebui să fie modificate, iar perspectiva materialistă asupra universului să fie abandonată. Spiritualitatea religioasă nu ar mai ţine pur şi simplu de credinţă, ci ar putea avea o fundamentare de ordin empiric.

Potrivit lui James A. Hali, Rhine a fost profund preocupat de relaţia dintre parapsihologie şi religie. Prin furnizarea unor dovezi împotriva teoriei fizicaliste

a omului, el credea că susţine indirect perspectiva religioasă. Mai mult, potrivit lui Hali, Rhine a subliniat „similaritatea dintre formele religioase şi tipurile de psi”[4]. Psihochinezia poate fi asociată cu „omnipotenţa”, percepţia extrasenzorială – cu „omniscienţa”, clarviziunea – cu „ochii atotvăzători” ai unei fiinţe divine, precogniţia – cu „profeţia”, şi alte forme de psi – cu „minuni” religioase. Rhine însuşi afirmă că, „în general, tipurile de psi stabilite în mod independent de cercetarea de laborator se aseamănă foarte mult cu tipurile de schimburi pe care persoanele religioase le-au presupus în teologiile care au apărut din experienţa umană cu mult înainte ca laboratoarele de parapsihologic să-şi înceapă activitatea”[5]. Rhine spune apoi că „indiferent ce părere avem despre afirmaţiile teologice ale acestor religii, acum putem, cel puţin, observa că fondatorii lor trebuie să fi construit acele mari sisteme culturale pornind de la o strânsă relaţie cu aceleaşi puteri pe care astăzi le-am stabilit în mod independent ca fiind parapsihologice”[6].

Rhine credea astfel că parapsihologia este relevantă pentru religie şi că oferă o cale de a reconcilia afirmaţiile religiei cu principiile ştiinţei. Unele dintre

întrebările religioase la care ar putea oferi un răspuns sunt dacă oamenii pot fi consideraţi agenţi morali liberi, dacă există sau nu viaţă după moarte şi dacă universul este un „univers personal ce presupune o inteligenţă activă la care omul poate apela cu încredere”[7]. În această privinţă, interesele lui Rhine au fost similare cu cele ale fondatorilor Societăţii pentru
Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, ce au sperat să fundamenteze ştiinţific „principiul spiritual din om”.

Există percepţie extrasenzorială?

Sunt două probleme majore care trebuie ridicate: (1) oare parapsihologia încalcă schema noastră conceptuală de bază? Este logic imposibilă? (2) Care sunt dovezile în favoarea percepţiei extrasenzoriale? Pot asa-numitele date experimentale acumulate să reziste unei verificări amănunţite?

Mulţi sceptici au ridicat obiecţii logice împotriva ideii de percepţia extrasenzorială pe baze filozofice, afirmând că postulatele parapsihologici contrazic categoriile generale prin care interpretăm şi înţelegem lumea. C.D. Broad le-a numit „principii limitative

fundamentale”[8]. Acestea au în general forma următoare (schiţată mai sus): (1) cunoaşterea pe care o avem despre lume depinde de date senzoriale şi de inferenţele obţinute din acestea şi presupune cauze fizice situate în lumea materială, (2) mintea umană presupune un creier şi un sistem nervos şi (3) evenimentele din viitor nu pot provoca schimbări în prezent şi în trecut. Criticii au afirmat că, dacă parapsihologia ar fi adevărată, atunci şi fizica şi bunul-simt ar trebui să fie radical modificate sau abandonate. Astfel, spun ei, cadrul său conceptual este absurd.

Aceste obiecţii logice sunt foarte atractive pentru unii sceptici. Ar fi un argument elegant dacă am putea dovedi caracterul invalid al ideilor parapsihologice şi am putea pur şi simplu să respingem parapsihologia cu totul anterior oricărei cercetări. Deşi pot aprecia acest tip de critică, cred că trebuie să avem o abordare foarte precaută, deoarece, prin astfel de argumente, riscăm să limităm sau să restrângem noi dezvoltări ale cunoaşterii. Atunci când sunt introduse, multe teorii noi dau peste cap conceptele mai vechi şi mai

confortabile. Istoria ştiinţei oferă nenumărate exemple în care sisteme de mult apuse au blocat în trecut noi sisteme de gândire. Nu putem pur şi simplu stabili structura fixă a realităţii a priori în termenii nivelului actual al dezvoltării ştiinţifice. Informaţii noi şi experienţe sau fapte discordante, neobişnuite sau bizare pot distruge cele mai bune explicaţii. Prin urmare, nu putem spune cu o încredere absolută că datele şi teoriile parapsihologici trebuie să fie false deoarece contrazic toate teoriile actuale despre lumea fizică. De fapt, povestea fizicii contemporane demonstrează limpede că sunt propuse noi concepte ce ne pot submina perspectiva asupra universului: teoria relativităţii şi mecanica cuantică ne-au modificat opinia pe care o avem despre spaţiu, timp şi cauzalitate. În schimb, mulţi parapsihologi susţin, în mod greşit după părerea mea, că noua fizică lasă loc pentru fenomenele psi. Nu contest faptul că unele teorii introduse în ştiinţă ar putea să încalce canoanele logicii în aşa măsură încât pot fi excluse din start, mai ales dacă sunt contradictorii. Dar nu asa stau lucrurile atunci când se fac afirmaţii empirice pe baza descoperirii de noi date, care pot necesita noi scheme conceptuale.

Problema centrală a adevărului sau falsităţii parapsihologici nu poate fi tranşată decât de dovezi. Dacă descoperim un ansamblu de fapte discordante şi dacă acestea nu pot fi explicate de teoriile prevalente, atunci cu atât mai rău pentru ultimele, care trebuie să fie modificate sau abandonate. Aceasta reprezintă o tendinţă nefericită din istoria stiintei, în care teorii
familiare au fost transformate în dogme. Dar acest lucru este străin întregului spirit al ştiinţei, care trebuie să fie deschisă, falibilă, provizorie şi dispusă să-şi revizuiască chiar şi cele mai fundamentale principii.

Există însă un alt tip de obiecţie logică ce merită să fie tratată cu atenţie, şi anume argumentul lui Hume referitor la miracole, pe care l-am examinat în capitolul XI. Acolo unde o serie de ipoteze, de concepte şi de teorii sunt bine fundamentate pe baza dovezilor şi au fost testate în mod repetat, constatându-se că se aplică în cazul unor grupuri mari de date, şi acolo unde aceste ipoteze şi teorii au coerenţă internă, aplicabilitate largă şi putere explicativă, putem modifica radical sau chiar înlocui aceste teorii numai dacă dovezile în favoarea fenomenelor

paranormale sunt atât de solide, încât nu avem alternativă. Dacă procedăm astfel, vom avea nevoie de o cantitate considerabilă de dovezi bazate pe mărturii de încredere şi date experimentale, care sunt inexplicabile prin conceptele cunoscute. La un moment dat, ar putea fi introduse noi tipuri de explicaţii. Dar afirmaţii extraordinare care încalcă principiile limitative fundamentale cer cantităti extraordinare de dovezi. Aceste afirmaţii nu trebuie să fie respinse din start, dar, dacă sunt acceptate, dovezile nu pot fi fragmentare sau discutabile.

Din nefericire, stadiul actual al cercetărilor din parapsihologic nu se apropie de acest deziderat: (1) cantitatea de date care determină prezenţa fenomenelor paranormale este, în cel mai bun caz, precară şi neconcludentă. în plus, prejudecăţile de ordin experimental şi protocoalele experimentale deficitare, scurgerile senzoriale şi chiar frauda oferă explicaţii alternative pentru multe (sau cele mai multe) dintre rezultate ce se înscriu deasupra sau sub ceea ce se poate obţine prin şansă. (2) Un criteriu fundamental în ştiinţele experimentale îl constituie posibilitatea de a reproduce un experiment în orice laborator de

către observatori independenţi sau neutri. Această condiţie nu a fost satisfăcută în laboratorul parapsihologic, astfel încât însăşi existenţa fenomenelor psi este încă discutabilă. (3) Chiar şi acei parapsihologi care cred că percepţia extrasenzorială a fost demonstrată trebuie încă să ofere o teorie generală cauzală ce explică în mod satisfăcător datele pe care pretind că le-au obţinut. Deşi nu este fatală, această obiecţie arată caracterul rudimentar al parapsihologici ca ştiinţă.

în momentul de faţă, crucială este, după părerea mea, problema empirică. Putem specula oricât de mult vrem despre implicaţiile fenomenelor paranormale asupra cadrului nostru conceptual, dar dacă aceste fenomene nu există sau dacă pot fi explicate prin legi naturale, atunci nu avem de ce să le explorăm sensul ontologic. în opinia mea, deşi, odată cu Rhine, a căutat să obţină fundamentare experimentală, parapsihologia nu a făcut nici un progres, iar descoperirile sale sunt la fel de neconcludente cum erau la începuturile Societăţii pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, acum mai bine de un secol.

Rhine considera că cercetarea sa de

la începutul anilor ’30 este remarcabilă şi că a stabilit în mod decisiv existenţa percepţiei extrasenzoriale. Descoperirile sale au fost rezumate în cartea *Extrasensory Perception,* faţă de care a existat o reacţie publică imediată şi pozitivă şi o contrareacţie ştiinţifică puternică.[9] K.E. Zener, coleg al lui Rhine din Departamentul de psihologie de la Universitatea Duke, a inventat o serie de cartonase asemănătoare unor cărţi de joc ce urmau să fie folosite în testarea percepţiei extrasenzoriale. Acestea aveau cinci simboluri: cerc, dreptunghi, stea, cruce şi trei linii ondulate. Din moment ce erau grupate în pachete de câte 25, probabilităţile puteau să fie calculate uşor.

De-a lungul anilor, au fost efectuate diferite tipuri de runde experimentale. Mai întâi a existat un test al *clarviziunii,* în care au fost folosite două tehnici: (1) *tehnica de bază,* în care cărţile sunt amestecate şi aşezate cu faţa în jos, iar subiectul ghiceşte fiecare carte când este scoasă din pachet; (2) şi *tehnica directă,* în care cărţile sunt amestecate şi plasate cu faţa în jos, iar subiectul ghiceşte fiecare carte fără să mute nici una dintre ele. În al doilea rând, au existat diferite teste ale *telepatiei,* în care un emiţător ia cărţile una câte una

şi încearcă să le transmită pe fiecare unui receptor, a cărui sarcină este să ghicească succesiunea corectă. În al treilea rând, o altă serie de experimente au fost concepute pentru testarea *precogniţiei.* În acest caz, receptorul trebuia să ghicească succesiunea corectă a cărţilor înainte de a fi scoase din pachet sau chiar înainte de a fi amestecate.

întreaga logică a acestor experimente este aceea că permite folosirea statisticii probabiliste exacte. Nu mai trebuie să depindem de mărturii despre fenomene neobişnuite sau de coincidenţele bizare. Parapsihologii ar putea determina în mod cantitativ dacă anumite persoane ar fi în stare să demonstreze în mod sistematic capacităţi parapsihice. Astfel, în sfârşit, fenomenele psi pot avea o interpretare operaţională.

Rhine a anunţat încă de la început că a identificat forme de percepţie extrasenzorială la cel puţin opt dintre studenţii săi, ale căror performanţe erau extraordinare, depăşind cu mult rezultatele datorate numai şansei. De fapt, cu posibila excepţie a cercetărilor ulterioare realizate de Samuel G. Soal din Marea Britanie, rar s-a întâlnit o concentrare de talente parapsihice atât

de mare ca în cazul investigaţiilor iniţiale ale lui Rhine. A.J. Linzmayer, ultimul dintre subiecţii cu scoruri mari, a obţinut câteva rezultate foarte ridicate în cadrul primelor teste. Rhine a relatat că Linzmayer, când şedea singur cu Rhine în maşina sa, a reuşit să ghicească în 21 din 25 de încercări (şansele fiind de 30 de miliarde la unu). În experimente repetate cu cărţi, a continuat să obţină scoruri mari. Cu toate astea, după cum menţionează C.E.M. Hansel în analiza sa critică a activităţii de început a lui Rhine, când Linzmayer a fost testat în condiţiile în care cărţile se aflau la

5

o anumită distantă de el, nu a mai avut succes.[10] în cele din urmă, Linzmayer a suferit „efectul declinului”; adică, odată cu trecerea timpului, rezultatele sale au început să scadă şi să se apropie de nivelul şansei. Acelaşi efect a fost remarcat la toti subiecţii lui Rhine: avea loc o manifestare iniţială de „capacităţi” extraordinare, dar, după mai multe experimente succesive, aceste capacităţi au început să scadă până când, în cele din urmă, au dispărut. Potrivit lui John Palmer, un renumit parapsiholog, efectul declinului avea să-l bântuie pe Rhine întreaga sa carieră. Şi s-a manifestat chiar şi în cazul celor

mai cunoscuţi subiecţi ai săi, precum Hubert Pearce şi Charles Stuart.[11] De fapt, potrivit lui Palmer, „succesul lui Rhine de la începutul anilor
’30 nu avea să se repete în deceniile următoare. Nu a mai apărut nici un grup de subiecţi-vedetă care să rivalizeze cu Pearce, Linzmayer şi ceilalţi, deşi, uneori, au mai ieşit în evidenţă câteva vedete, care însă au dispărut rapid”[12].

Dar de ce s-a întâmplat asta? Datorită faptului că protocolul primelor teste era prea permisiv? Oare subiecţii descifrau indicii senzoriale normale? Oare tehnicile de notare erau slabe? Oare voinţa experimentatorilor şi a subiecţilor de a crede în realitatea percepţiei extrasenzoriale a influenţat judecata celor care efectuau testele? Oare subiecţii i-au înşelat pe experimentatori? Sau aparentul succes s-a datorat entuziasmului primilor experimentatori?

Să examinăm testele la care Rhine l-a supus pe Hubert E. Pearce, Jr., un student la teologie. În cadrul primelor teste, observatorul şi subiectul sau aşezat unul în faţa celuilalt la o masă pe care erau întinse aproximativ 12 pachete cu cărţi de testare a PES. Unul dintre pachete i-a fost înmânat lui

Pearce. El a amestecat cărţile, iar pachetul a fost tăiat de către observator. Pearce a luat prima carte de sus, a aşezat-o pe masă cu faţa în jos şi a continuat să spună ce cărţi erau fără să le privească. Rhine a susţinut că „nu există nici un truc prin care un observator vigilent să poată fi înşelat în mod repetat la această sarcină simplă în propriul laborator”[13]. Cât de naiv a fost Rhine, deoarece un iluzionist priceput ar fi putut să apeleze la diferite şiretlicuri: de exemplu, să vadă prin spatele cărţilor sau să le marcheze într-un fel.

De-a lungul unei perioade de testări ample cu Rhine, Pearce a obţinut scoruri foarte înalte, cu excepţia situaţiilor în care erau prezenţi vizitatori şi se ajungea la o scădere a scorurilor lui Pearce. În cuvintele lui Rhine, „atunci când cineva intra să-l privească pe Pearce, scorul lui scădea brusc”[14]. La un moment dat, când Rhine adusese un magician, scorurile lui Pearce erau scăzute, dar el a atribuit acest lucru faptului că Pearce suferea de amigdalită. Oare Pearce l-a înşelat pe Rhine şi a obţinut rezultate bune prin intermediul vreunui truc? Rhine nu consideră că ipoteza fraudei ar explica scorurile ridicate ale subiectului său,

dar înşelăciunea nu ar trebui să fie atât de uşor exclusă. Rhine povesteşte în *Extrasensory Perception* că „toată activitatea lui Pearce a fost atent observată” şi că are „cea mai mare încredere în onestitatea sa”[15].

Dar această încredere în onestitatea lui Pearce nu poate fi atât de uşor acceptată de alţii. Concepuse Pearce vreun mod de citire a cărţilor prin mijloace normale? Primele teste ale lui Rhine erau efectuate în condiţiile unor controale extrem de slabe. Din moment ce Rhine i-a permis lui Pearce să amestece cărţile, ar fi putut să tragă cu ochiul la cele de la început sau de la sfârşit, îmbunătăţindu-şi astfel scorul. în plus, criticii considerau că materialul cărţilor permitea observarea simbolurilor pe partea din spate. Rezultatele testelor sunt astfel discutabile.

într-un test al telepatiei, George Zirkle, absolvent de psihologie, primea simboluri trimise de Sara Ownbey. Rhine relatează că aceste scoruri sunt, de asemenea, astronomic de mari. Insă condiţiile de testare erau extrem de permisive. Ownbey nu a folosit cărţi, ci se gândea la simbolurile transmise. Zirkle citea simbolul din camera alăturată, iar Ownbey scria apoi ce

spusese Zirkle şi imaginea iniţială din mintea ei. Nu a existat nici o altă persoană care să înregistreze ce spunea Zirkle. Scorurile depindeau de acurateţea şi onestitatea lui Ownbey, ceea ce nu poate constitui o procedură riguroasă de testare. Toate experimentele iniţiale ale lui Rhine aveau deficienţe mari. Exista posibilitatea ca subiecţii să înveţe să identifice cărţile, de la neregularităţi până la pete aflate pe spatele lor, în special în cazul în care subiectul putea să ridice cărţile sau să asiste la notare. S-a descoperit că unele dintre cărţile produse în serie erau deformate, iar acest lucru i-a permis unei persoane în condiţii de iluminare corectă să le identifice prin partea din spate. Unele cărţi se pare că prezentau neregularităţi la margini. Când psihologii au indicat acest lucru, Rhine a dat instrucţiuni să se aşeze un panou între subiect şi cărţi. Alti critici au subliniat că şi erorile de notare ar putea avea un efect, dar acest lucru nu pare să explice toate abaterile de la scorurile ridicate.

Cea mai importantă serie de teste a fost concepută pentru a vedea dacă Pearce ar putea citi cărţile de la distantă. Acesta este unul dintre

cele mai renumite teste din analele parapsihologici: testele Pearce-Pratt efectuate în perioada 1933-1934 sub supravegherea lui Joseph G. Pratt, absolvent de psihologie. Din moment ce acest experiment este citat adesea în literatura parapsihologică drept o dovadă clasică a existenţei percepţiei extrasenzoriale, este instructiv să ne concentrăm asupra sa. Testul trebuia să demonstreze dacă percepţia extrasenzorială funcţionează sau nu la distantă, întrucât se verifica clarviziunea, subiectul nu trebuia să se afle în apropierea pachetului de cărţi.

[3] Pratt se afla într-o încăpere din clădirea Facultăţii de stiinte sociale, iar Pearce stătea la o masă în bibliotecă, la o distanţă de aproximativ 100 de metri (într-o parte a experimentului) sau 250 de metri. Procedura a fost următoarea. Ambii studenti şi-au sincronizat ceasurile. Pratt l-a văzut pe Pearce părăsind clădirea şi traversând o curte pătrată pentru a intra în bibliotecă. După un anumit timp dinainte stabilit, Pratt lua o carte de deasupra pachetului fără să se uite la ea şi o aşeza cu faţa în jos pe masă. Făcea acest lucru la fiecare minut. Pearce, la masa lui, trebuia să scrie la fiecare minut ce vede cu ochii mintii. La sfârşitul

unei runde de 25 de cărţi, urma o pauză de cinci minute, iar Pratt începea apoi o altă serie de 25 de cărţi dintr-un pachet nou. La sfârşitul unei secvenţe, Pratt înregistra rundele. Atât Pearce, cât şi Pratt, după ce făceau o copie pentru ei, sigilau foile cu răspunsurile şi mai târziu le transmiteau lui Rhine. Au fost 37 de şedinţe. Numai la ultimele trei Rhine a fost prezent alături de Pratt.

Scorurile obţinute la aceste şedinţe au fost extraordinare. Conform şansei, ne-am aştepta la cinci reuşite la fiecare 25 de cărţi, dar în patru serii de şedinţe reuşitele au fost de 9,9 (100 de metri), 6,7 (250 de metri), 7,3 (100 de metri) şi 9,3 (100 de metri). Şansele împotriva acestor rezultate erau astronomic de mari: IO[22] la 1. Era aceasta dovada definitivă a existenţei percepţiei extrasenzoriale, aşa cum au susţinut unii parapsihologi?[16]

Diverşi sceptici au susţinut că experimentul suferă de mai multe vicii şi că ar fi putut permite înşelătoria. Astfel, C.E.M. Hansel deplânge faptul că Pearce nu a avut parte de nici o supraveghere în timpul experimentului. Dacă Pearce ar fi dorit, ar fi putut să trişeze. Ştia exact unde se afla Pratt în

orice moment al experimentului. Astfel, Pearce ar fi putut să se furişeze din bibliotecă şi să îl observe pe Pratt când întorcea cărţile la sfârşitul şedinţei şi le citea pentru a le înregistra ordinea. Hansel susţine că ar fi putut să privească printr-o fereastră de pe coridor. în tavan era şi o trapă care dădea spre masa lui Pratt. Un intrus ar fi putut să vadă cărţile printr-o gaură făcută în trapă. Astfel, experimentul nu era sigur, iar, dacă Pearce dorea, putea să fi conceput o metodă de a trişa (cu sau fără complice). Nu ar fi fost primul care să facă asta. Este dificil în acest moment să spunem dacă a făcut-o sau nu, dar au ieşit la iveală câteva lucruri interesante despre Pearce ce au stârnit mari suspiciuni.

Pratt oferă câteva informaţii despre circumstanţele ce au condus la experimentul Pearce-Pratt şi despre ce s-a întâmplat ulterior. El relatează că Rhine i-a spus că într-o zi a ţinut o prelegere la Şcoala de Religie şi că Hubert Pearce a rămas după prelegere pentru a-i adresa întrebări lui Rhine. Pearce i-a spus lui Rhine că ar putea avea percepţie extrasenzorială şi a povestit, de asemenea, despre capacităţile parapsihice remarcabile ale mamei sale.

> Hubert a spus că a văzut-o pe mama sa punându-şi mâinile la capătul unei mese masive din lemn de stejar, în timp ce câţiva bărbaţi ţineau celălalt capăt astfel încât să nu se ridice de pe podea. Mama lui îi avertizase că, dacă nu vor da drumul, masa se va rupe. Hubert a spus că a văzut-o deformându-se şi despicându-se pe mijloc.[17]

Oare Pearce credea acest lucru sau îl inducea în eroare pe J.B. Rhine?

Pearce a fost de acord să fie testat de Rhine şi a fost plătit pentru serviciile sale. Pratt, care până atunci a relatat că a obtinut invariabil numai rezultate negative la testele PES, acum constata că, în timp ce îl testa pe Hubert în camera lui de cămin, a început să aibă scoruri foarte ridicate, de două ori mai mari decât ce s-ar obţine numai prin şansă. De acel moment, Pearce a fost testat în laboratorul lui Rhine. Pratt povesteşte că, într-una dintre ocazii, „Pearce a ghicit toate cele 25 de cărţi într-o singură rundă”[18]. Această mărturie ar fi trebuit să fie suficientă pentru a ridica suspiciuni oricui cu privire la înşelătorie, deoarece a fost o realizare incredibilă, care contrazicea legile şansei. Testele au continuat timp de 18 luni. Louisa Rhine a confirmat că, la un moment dat, lui Pearce i se

plăteau 100 de dolari pe lună de către Rhine. Continuarea sprijinului financiar, mai ales în acea perioadă a marii crize economice, depindea de înregistrarea unor scoruri ridicate: iată un posibil motiv de a trişa.[19] Cea mai importantă etapă a testelor a fost cea realizată la distanţă, pe care am descris-o deja. Să fi folosit Pearce una dintre metodele sugerate de Hansel: trasul cu ochiul la activitatea lui Pratt? Descrierea testelor pe care a făcut-o Pratt ne indică şi o altă posibilitate. El spune următoarele:

> Când activitatea din acea zi se încheia, Pearce şi cu mine, înainte să plecăm din locul unde lucram, făceam o copie a figurilor ghicite şi, respectiv, a cărţilor trase. (Acestea erau pentru verificare personală în cazul în care ne întâlneam mai târziu în timpul zilei.) Apoi fiecare îşi sigila imediat rezultatele originale într-un plic, pe care îl semnam şi îl datam. Păstram acel document sigilat cu rezultatele zilei în posesia noastră până când îl puteam înmâna direct doctorului Rhine.[20]

Se pare că a existat un interval (în cazul a 34 dintre şedinţe) între momentul încheierii şedinţei şi momentul în care fiecare îi înmâna scorurile lui Rhine. întrucât fiecare

păstra o copie a rezultatelor zilei, Pearce ar fi putut să-şi schimbe o parte din scoruri după ce se întâlnea cu Pratt şi îşi comparau rezultatele, abia apoi sigilând scorurile în plicul care urma să-i fie predat mai târziu lui Rhine. Nu ştim unde îşi ţinea Pratt copia şi dacă Pearce ar fi obţinut-o pe ascuns şi ar fi folosit-o înainte de a-şi completa documentul ce trebuia să ajungă la Rhine. Din moment ce erau mai multe şedinţe la care Pearce a avut un scor mai mic decât ceea ce poate fi obţinut din întâmplare, nu a fost necesar să se întâlnească cu Pratt de fiecare dată.

Şedinţele cu Pratt s-au desfăşurat pe o perioadă de câteva luni. Profesorul MacDougall a urmărit cu mare interes primele etape ale experimentului şi l-a avertizat pe Rhine că oamenii de ştiinţă sceptici ar fi mai degrabă înclinaţi să creadă că a existat un fel de complicitate[5] între Pratt şi Pearce decât a fost vorba despre vreo percepţie extrasenzorială. Acest lucru l-a determinat pe Rhine să se implice în ultimele trei şedinţe, când i s-a alăturat lui Pratt. De data asta, ni se spune că Pearce a apărut cu rezultatele imediat după încheierea testului. Dar incredibil e că Rhine nu l-a supravegheat pe Pearce în bibliotecă, acesta putând să

se fi furişat de acolo, după cum a sugerat Hansel, sau să fi folosit un alt tip de şiretlic. în orice caz, la încheierea testelor, Rhine a pronunţat întreaga serie ca fiind *bona fide* şi a considerat, în general, că sansele erau de 1 la 10.000.000.000.000.000.000.000.

După aceste experimente, Pearce a ajuns să sufere de ceea ce li s-a întâmplat aproape tuturor celorlalte persoane care păreau să manifeste percepţie extrasenzorială extraordinară: s-a instalat efectul declinului. Pearce şi-a pierdut capacitatea psi şi nu a mai putut niciodată s-o arate. Pratt raportează laconic:

> La scurt timp după terminarea acestui experiment, Pearce şi-a pierdut capacitatea de a înregistra scoruri ce depăşeau şansele în testele cu cărţi. Acest lucru s-a întâmplat destul de brusc: într-o zi, a venit în laborator şi a spus că a primit veşti foarte tulburătoare de acasă.[21]

Rhine ne informează că, după testul Pearce- Pratt, următorul pas presupunea un test în care Pearce se ducea la o distanţă de aproximativ trei kilometri. Rhine povesteşte ce s-a întâmplat la aceste teste: „Lucrurile au mers prost încă de la început [...]. După

ce situaţia a fost în cele din urmă remediată, nu s-a înregistrat un succes apreciabil”[22]. Rhine se mai referă la alte teste în care Pearce fusese dus cu o maşină în diferite locuri, dar rezultatele au fost din nou negative. Se poate doar specula de ce şi-a pierdut brusc puterile (dacă a avut aşa ceva). în cazul în care ipoteza că Pearce a recurs la înşelătorie e adevărată, ar explica lipsa subită de rezultate, din moment ce a fost îndepărtat de ţintă şi nu mai putea să folosească subterfugii pentru a avea succes. Sau cumva şi-a ascultat conştiinţa, care ia spus să renunţe să mai păcălească un profesor naiv ce voia cu atâta disperare să creadă în realitatea percepţiei extrasenzoriale, încât putea fi înşelat cu uşurinţă de studenţii săi?

Pratt relatează că Hubert Pearce a devenit, până la urmă, preot. Pratt l-a vizitat pe reverendul Pearce mulţi ani mai târziu, în 1959, în statul lui natal Alabama. A încercat câteva teste PES, dar nu a avut succes. Fostul clarvăzător talentat nu mai dădea dovadă de percepţie extrasenzorială. Aceeaşi soartă au avut-o toti ceilalţi studenti talentati ai lui Rhine.

John Beloff, reputatul parapsiholog,

afirmă că „niciodată nu am mai asistat la o asemenea concentrare fericită de talente parapsihice”[23]. El spune că cinicii au atribuit succesul lui Rhine condiţiilor permisive ale experimentelor de laborator şi remarcă faptul că, odată ce condiţiile sunt înăsprite din respect pentru critici, puterile dispar. Rhine însă credea că motivul pentru care a avut un asemenea succes se datora emoţiei intense de la începuturile cercetărilor. Să fi acţionat renumitul „efect oaie/capră”? Gertrude Schmeidler spune într-un articol celebru că cei care cred în percepţia extrasenzorială au şanse mai mari să obţină rezultate (oi) decât cei care nu cred (capre), iar caprele (scepticii) tind să inhibe rezultatele.

în această privinţă, o întrebare-cheie ce poate fi pusă este următoarea: oare alţi cercetători (investigatori neutri, sceptici şi obiectivi) au obţinut rezultate similare? Au reuşit să reproducă experimentele lui Rhine? Necesitatea de a fi reproduse este esenţială în ştiinţă. înainte de a putea accepta existenţa unui efect, avem nevoie de confirmarea observatorilor obiectivi şi imparţiali. Există asa ceva? Rhine şi alti parapsihologi au arătat că percepţia

extrasenzorială a fost demonstrată în laborator şi că au existat numeroase reproduceri decisive (deşi subiecţii cu scoruri mari s-au dovedit foarte rari). Scepticii au subliniat că acest lucru este prea rar şi că o mulţime de experimentatori (atât oi, cât şi capre) au încercat să obţină rezultate pozitive, numai că au înregistrat eşec după eşec; în plus, acolo unde există un oarecare succes, se descoperă de obicei că experimentul e defectuos sau că s-a recurs la vreun truc. Literatura parapsihologică a apelat şi la alte teste care ar confirma existenţa percepţiei extrasenzoriale, dar, în fiecare caz, scepticii au ridicat unele obiecţii cu privire la proceduri şi au insistat că, înainte de a putea accepta afirmaţia că PES e un fenomen real şi dovedit, trebuie să existe cel puţin un experiment ce poate fi reprodus şi la care se pot raporta.

Scandalul Soal

Probabil cel mai important progres din parapsihologia contemporană după episodul

Rhine a fost efortul lui Samuel G. Soal

de a reproduce rezultatele cercetărilor lui Rhine în Marea Britanie. Soal a avut o carieră ciudată, pe care a început-o convins de existenţa fenomenelor parapsihice. Pe măsură ce a devenit tot mai interesat de subiect, a ajuns unul dintre cei mai cunoscuţi investigatori din Marea Britanie. În anii ’20 şi ’30 a participat la teste radio ale telepatiei şi clarviziunii, unde nu a obtinut rezultate relevante din punct de vedere statistic. De asemenea, l-a supus unor teste pe Fred Marion (Josef Kraus), un bine-cunoscut telepat de vodevil, şi a demonstrat că Marion folosea indicii senzoriale normale: putea citi cărţile aflate cu faţa în jos prin atingerea părţii din spate a acestora şi putea localiza obiecte ascunse în cutii prin observarea atentă a reacţiilor oamenilor din public care ştiau exact unde se află obiectele respective. Soal a decis să verifice dacă poate reproduce testul lui Rhine folosind cărţile Zener. Nu le-a permis subiecţilor să vadă spatele cărţilor şi nu a folosit niciodată acelaşi pachet de cărţi de două ori în timpul unei şedinţe de testare. Din 1934 până în 1939, a testat un număr mare de persoane pentru a verifica dacă au percepţie extrasenzorială. Printre cei testati se aflau multe persoane care se considerau

spiritişti, mediumi sau clarvăzători, inclusiv Eileen Garrett, o binecunoscută clarvăzătoare americană. În total, a testat 160 de subiecţi pentru a stabili dacă posedă clarviziune sau telepatie în cadrul unui număr total de 128.350 de experimente. Rezultatele au fost în mare măsură negative. De fapt, Soal a mărturisit că i-a fost practic imposibil, prin intermediul cărţilor Zener, să găsească pe cineva din Anglia care ar putea să demonstreze că posedă percepţie extrasenzorială.[24]

În 1939, Whately Carington, cercetător al fenomenelor parapsihice, i-a spus lui Soal să-şi reexamineze datele pentru a determina dacă vreunul dintre subiecţii săi are precogniţie. Soal urma să analizeze cartea imediat înainte şi după ce era numită, pentru a vedea dacă a existat vreun efect de substituţie. Trebuie să fim foarte precauţi atunci când reanalizăm datele unui test proiectat iniţial pentru un alt scop. Cu toate astea, deşi Soal se pare că s-a opus unui astfel de proces, a decis să urmeze sfatul lui Carington şi a descoperit că, în urma noii recalculări, doi dintre subiecţii săi, Basil Shackleton, un fotograf din Londra, şi Gloria Stewart, obţin un scor mult mai ridicat ceea ce poate fi obţinut numai în

urma întâmplării. Pe baza acestui lucru, a hotărât să-i testeze din nou. Ceea ce a urmat este poate cea mai uluitoare şi mai controversată dramă din cercetarea parapsihologică de până acum. Soal a obţinut rezultate atât de surprinzătoare, încât testele sale au fost folosite ca argument definitiv în favoarea existenţei percepţiei extrasenzoriale. Rezultatele lui Soal (dacă rămâneau în picioare) aveau să zdruncine însusi fundamentul ştiinţelor.

Primele teste l-au avut ca subiect pe Basil Shackleton şi au fost supravegheate de Soal în colaborare cu K.M. Goldney, membră în Consiliul Societăţii pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice. Acestea au fost efectuate la Londra în condiţii dificile, la apogeul celui de-al Doilea Război Mondial, din 1941 până în 1943. Gloria Stewart a fost supusă unor teste care s-au desfăşurat din august 1945 până în ianuarie 1950 şi au fost realizate în colaborare cu F. Bateman.

Vom acorda cea mai mare atentie testelor care l-au avut ca subiect pe Basil Shackleton.[25] Cele mai multe dintre ele au fost organizate în studiourile lui Shackleton, deoarece Soal credea că acest lucru ar oferi un cadru mai favorabil. Testele au fost

concepute astfel încât să evite protocoalele permisive şi posibilitatea de a trişa, iar obiectivul era stabilirea existenţei telepatiei, precogniţiei şi clarviziunii. Soal a abandonat cărţile Zener şi a realizat un nou set de cărţi, fiecare dintre acestea reprezentând faţa unui animal, în culori: elefant, girafă, leu, pelican şi zebră. În general, patru persoane erau implicate la fiecare şedinţă: (1) Basil Shackleton, cel care percepea telepatic (P); (2) un transmiţător sau agent (A); (3) un experimentator care controla agentul (EA); (4) un experimentator care îl controla pe cel care percepea (EP); (5) în plus, în majoritatea cazurilor, era prezentă o a cincea persoană, care avea rolul de observator (O).

Agentul (A) stătea aşezat la o masă într-o încăpere. Pe masă, care era luminată de o lampă fotografică puternică, se afla un ecran mare din placaj cu o gaură (de şase centimetri pătraţi) în centru şi o cutie dreptunghiulară deschisă. în cutie erau înşirate cele cinci cărţi cu animale. De partea opusă a ecranului separator stătea experimentatorul (EA). El avea cinci cărţi, care însă erau numerotate de la unu la cinci.

într-o anticameră alăturată se afla

Shackleton, observat de un alt experimentator (EP). între Shackleton şi agent nu exista nici un contact fizic. Uneori, uşa dintre cele două camere era închisă, deşi de obicei stătea uşor întredeschisă. Scopul experimentului era acela de a vedea dacă agentul, privind o carte, i-ar putea transmite imaginea în mod telepatic lui Shackleton. Ar putea Shackleton să perceapă imaginea în acelaşi moment în care agentul se uită la cărţi, sau în prealabil (test de precogniţie), sau ulterior (test de postcogniţie)?

Modelul experimental trebuia să prevină orice tentativă de a trişa. Existau două moduri în care se alegeau cărţile ce trebuiau să fie văzute de agent. în primul set de şedinţe, cărţile erau selectate prin intermediul unei liste de numere aleatorii (de la 1 la 5), pregătită dinainte de Soal (sau alteori de altcineva) şi adusă sub cheie în cadrul experimentului. în această serie de şedinţe, Soal a ales numerele după listele aleatorii şi le-a arătat în dreptul deschizăturii. înainte de fiecare serie de 50 de ghiciri, agentul amesteca toate cărţile cu animale de cealaltă parte a ecranului şi le înşira cu faţa în jos. Experimentatorul (EA) determina la ce carte se va uita agentul. Shackleton, din

camera alăturată, ghicea ce animal are cartea ridicată şi îl nota (folosind o literă) într-un tabel. Alegerea unei cărţi dura în general două sau trei secunde. După fiecare serie de 50 de alegeri, codul ce desemna ordinea cărţilor era scris pe tabelul de scor. Cărţile erau amestecate din nou şi se genera o altă listă cu 50 de numere aleatorii. Această procedură a fost în general urmată de opt ori (400 de ghiciri) pentru fiecare şedinţă. La încheierea fiecărei şedinţe, cele două tabele (cel al agentului şi cel al receptorului) erau comparate de experimentator şi de observatorul prezent. Literele care indicau animalele erau traduse în cifre. Ghicirile erau clasificate în termeni de reuşite directe sau prin raportare la cele decalate cu una sau două cărţi înainte sau după. Acest lucru a fost conceput pentru a testa precogniţia şi a vedea dacă Shackleton poate să ghicească o carte înainte de a fi trasă şi văzută de agent. După ce notarea era finalizată, confirmată şi semnată, se întocmea un set duplicat şi, în prezenţa a trei persoane, era ştampilat şi expediat prin poştă lui C.D. Broad, profesor de filozofie la Universitatea Cambridge.

O a doua procedură de selectare a cărţilor care aveau să fie ghicite era

următoarea: în loc să folosească listele de numere aleatorii furnizate de Soal, experimentatorul (EA) extrăgea o bulină numerotată (de la 1 la 5) dintr-o pungă sau un bol şi o arăta în dreptul deschizăturii. Rolul ei era acela de a desemna cartea pe care agentul urma să o întoarcă şi să se uite la ea. La multe şedinţe, Shackleton nu a înregistrat întotdeauna în scris ceea ce ghicea, însă acest lucru era făcut de experimentatorul care îl observa (EP) pe măsură ce le ghicea.

în total au fost organizate 40 de şedinţe. Mulţi cercetători şi profesori distinşi din domeniul parapsihologici le-au observat în timp ce se desfăşurau, inclusiv filozofii H.H. Price şi C.E.M. Joad, profesorul C.A. Mace, un psiholog, şi sir Ernest Bennett, membru al Parlamentului. Au fost folosiţi diferiţi agenţi, iar rolurile EA, EP, ale lui Soal şi ale dnei Goldney au fost schimbate între ele.

Rezultatele experimentelor de telepatie şi precogniţie au fost declarate incredibile, deşi Shackleton a avut un scor situat doar la nivelul şansei în cazul clarviziunii. Cu toate astea, probabilităţile pentru telepatia precognitivă variau de la 1.011 la 1.035 la 1. C.D. Broad, care a monitorizat

tabelele, a oferit un raport complet al rezultatelor. El a afirmat categoric:

> Nu poate exista nici o îndoială că evenimentele descrise s-au petrecut cu adevărat şi că au fost corect raportate; că probabilitatea împotriva şansei-coincidenţei a crescut până la câteva miliarde la unu.[26]

Broad a mai afirmat că aceste constatări intră în conflict cu „principiile limitative fundamentale” prin care interpretăm în mod normal lumea şi că, prin urmare, principiile respective ar trebui să fie modificate radical. Testele Soal-Goldney aveau astfel implicaţii profunde atât pentru ştiinţă, cât şi pentru filozofie. Dacă ar fi adevărate, ar trebui să ne modificăm conceptele despre minte, materie, cauzalitate, timp şi modul de cunoaştere. Aceste principii limitative fundamentale se bazează pe observaţii trecute şi pe generalizări la care ajungem pornind de la ele. Astfel, ne bazăm pe concluzia potrivit căreia cauze asemănătoare ar avea efecte asemănătoare. Aceasta este perspectiva generală asupra realităţii. Dar dacă experimentele Soal-Goldney ar fi considerate veridice, atunci aceste principii fundamentale vor trebui puse

sub semnul întrebării, deoarece există evenimente ce pot fi cunoscute înainte de a se produce şi informaţii ce pot fi transmise telepatic fără percepţie directă, comunicare verbală sau deducţii ce pornesc de la ele. Era clar că schema noastră conceptuală fundamentală trebuia să fie modificată, deoarece acum păreau să existe dovezi suficiente, de fapt copleşitoare, care ne cer să procedăm astfel. În această privinţă, dovezile păreau să fie produsul unor mărturii de încredere şi al unor condiţii experimentale riguroase. Ele păreau, de asemenea, să fie ferite de orice tentativă de înşelătorie.

Broad, reafirmând opinia celor implicaţi în testele Soal, declara: „Precauţiile luate pentru a preveni frauda deliberată sau transmiterea neintenţionată a informaţiilor prin mijloace normale sunt [...] considerate absolut ireproşabile”[27]. Multi oameni de stiintă au fost de acord cu această interpretare şi erau de părere că experimentele Soal reprezintă cel mai atent realizate investigaţii din acest domeniu. Mai mult decât atât, potrivit lui Soal, rezultatele obţinute cu Basil Shackleton au fost reproduse de testele centrate pe Gloria Stewart, ceea ce confirmă existenţa fenomenelor psi. în

timpul testării Gloriei Stewart, au fost ţinute 130 de şedinţe, majoritatea dintre ele în casa acesteia. în total au fost 37.100 de încercări. Condiţiile şi protocolul folosite în cadrul experimentului erau similare cu cele adoptate în cazul testării lui Shackleton, deşi, potrivit lui Hansel, erau mult mai puţin stricte. Rezultatele obţinute cu Gloria Stewart la testele de telepatie au fost la fel de impresionante; au ajuns până la 1.070 la 1 pentru unele runde!

Oare percepţia extrasenzorială fusese în sfârşit confirmată cu certitudine în laborator, după cum susţineau multi cercetători ai fenomenelor parapsihice, sau rezultatele erau şi de data asta dubioase? Soal a fost aclamat pentru munca sa şi ales în funcţia de preşedinte al SCFP în anii 1950-1952 ca recunoaştere a contribuţiilor sale, însă unii sceptici erau încă nesiguri în privinţa rezultatelor, în special George R. Price şi Hansel, ambii exprimându-şi îndoielile cu privire la rigurozitatea testelor. Price avea să-şi prezinte dubiile într-un articol celebru publicat în 1955 în revista *Science.*[28]

Price începe cu afirmaţia că cei care cred în telepatie, clarviziune, precogniţie, psihochinezie şi alte fenomene parapsihice par să fi obţinut o

victorie majoră şi că şi-au redus la tăcere opoziţia. Această victorie, spune el, s-a datorat unei cantităţi impresionante de experimente şi de argumente, apoi enumeră experimentele efectuate de Rhine şi Soal, care au rezultate impresionante. Metodele statistice folosite de parapsihologi sunt valide: prin urmare, este dificil să respingem aceste date. Scepticii care le resping fac de obicei asta din ignoranţă în ceea ce priveşte metodologia folosită. în plus, dacă parapsihologia este adevărată, spune Price, atunci vor exista nu numai implicaţii filozofice majore, dar şi aplicaţii practice extrem de benefice.

Price însă spune că, deşi la un moment dat credea în PES, acum o respinge, lăsându-se convins de argumentul lui Hume împotriva miracolelor. Price îl citează şi pe Lucian, autorul grec care remarca cu mult timp în urmă că, deşi sar putea să nu reuşim să detectăm trucul exact prin care este realizată o iluzie, ar trebui să ne menţinem convingerea că totul este o minciună şi o imposibilitate.

Price susţine că PES poate fi explicată şi altfel; de exemplu, descoperirile parapsihologilor pot fi influenţate de erori de transcriere şi

statistice, de folosirea neintenţionată a indiciilor senzoriale, de stări mentale uşor anormale sau chiar de înşelătorie. Ultima explicaţie, crede el, este în special compatibilă cu principiile limitative fundamentale ale fizicii moderne şi ale

[3] bunului-simt la care face referire

Broad. Dacă asa

[3] [3]

stau lucrurile, întreabă el, de ce să nu respingem parapsihologia? Ipoteza alternativă ce pare să explice cel mai bine scorurile foarte ridicate este aceea că unii oameni mint sau se amăgesc singuri. Această explicaţie se potriveşte cu modelul ştiinţific actual şi ne permite să respingem mai degrabă parapsihologia decât ansamblul cunoaşterii ştiinţifice moderne.

[9] [9] [9]

Apărătorii parapsihologici susţin că acceptă atât ştiinţa, cât şi supranaturalul. înseamnă că ei acceptă existenţa fenomenelor magice sau animiste şi a lucrurilor care se întâmplă în natură fără o cauză cunoscută. Parapsihologul trebuie să recunoască faptul că nu există mecanisme fizice prin care mesajele pot fi transmise şi obiectele pot fi schimbate. Când postulează că o „minte” realizează aceste „evenimente”, intră în

contradicţie cu tot ceea ce ştim despre lume. De ce ar trebui să acceptăm astfel de explicaţii? întreabă Price.

Trebuie să revenim la o ipoteză alternativă, spune Price, şi anume cea potrivit căreia experimentele ar putea să fi fost afectate de înşelătorie. El afirmă că nu are cunoştinţă de nici o dovadă care să arate că Soal a trişat sau nu, ci vrea doar să demonstreze că „Soal *ar fi putut* să trişeze dacă ar fi dorit” şi că experimentele acestuia sunt pline de lacune. Price sugerează apoi mai multe metode prin care s-ar putea trişa: Soal ar fi putut să acţioneze de unul singur sau ar fi putut avea unul sau mai mulţi complici (agentul, receptorul sau celălalt experimentator). După ce trece în revistă diverse trucuri ce puteau fi folosite pentru a obţine rezultatele lui Soal,

Price afirmă că în mod clar cercetarea lui Soal *nu* a fost efectuată „în baza tuturor precauţiilor ce puteau fi concepute”. Experimentele sale ar fi fost mult mai ferite de fraudă dacă Soal „ar fi avut pur şi simplu mai mulţi agenţi care să «transmită» din liste întocmite de persoane din afară şi înmânate direct agentului la începutul fiecărei runde”. Potrivit lui Price, nu putem accepta descoperirile

parapsihologici până când nu se elaborează un test în care posibilitatea de fraudă sau de eroare să fie total absentă. Până când nu se realizează un astfel de experiment, nu ar trebui să acceptăm nici una dintre dovezile în favoarea percepţiei extrasenzoriale aduse până acum. Aceste afirmaţii au deranjat multă lume, deoarece se făcea referire la posibilitatea de fraudă fără a-l acuza în mod direct pe Soal.

Atât Soal, cât şi Rhine i-au răspuns lui Price în paginile revistei *Science.*[29] Soal şi-a exprimat „uimirea” faţă de acuzaţia adusă de Price, susţinând că Price nu a putut „să prezinte nici cea mai mică dovadă că a avut loc vreo astfel de neglijenţă profesională”. El spune că nici o revistă ştiinţifică englezească nu ar fi sprijinit „o asemenea diatribă de presupuneri neconfirmate”. Soal afirmă că e implauzibil să se presupună că ar fi putut convinge atât de mulţi oameni distinşi „să participe la un complot stupid şi inutil în vederea falsificării experimentelor timp de mai mulţi ani”. Aceştia ar fi avut extrem de mult de pierdut în urma afectării reputaţiei lor academice. în opinia sa, Price „nu a luat suficient în considerare calitatea înaltă a personalului implicat în aceste

experimente”. De fapt, în unele dintre experimentele cu Shackleton, listele cu numere aleatorii au fost pregătite de „două ori” de Wasserman, un fizician matematician, şi că Soal însuşi nu le-a văzut până la încheierea experimentului. Apoi adaugă că, după ce specialişti competenţi vor realiza alte experimente în care se vor obţine mai multe scoruri ridicate, credinţa în PES va fi întărită. Privind retrospectiv, răspunsul lui Soal este destul de jalnic, având în vedere dezvăluirile ce urmau să apară.

J.B. Rhine i-a răspuns lui Price susţinând că articolul său ilustrează foarte clar efectele ciocnirii directe dintre descoperirile parapsihologici şi teoria „fizicalistă”, „mecanicistă” sau „materialistă” a omului. Conform acestei teorii, percepţia extrasenzorială este imposibilă; prin urmare, parapsihologii care afirmă că au obtinut rezultate trebuie să fie niste şarlatani. Dar, spune Rhine, doctrina metafizică a filozofiei mecaniciste apărate de Price a fost contrazisă de rezultatele experimentale ale parapsihologici. Prin urmare, modelul fizicalist dominant este cel care trebuie abandonat, nu parapsihologia. Rhine îndeamnă la o atitudine mai tolerantă a stiintei

americane fată de parapsihologic şi cere să i se dea şansa să-şi spună cuvântul.

Problema esenţială este dacă rezultatele experimentale ale parapsihologici rezistă în urma unei verificări atente. Oare experimentele lui Soal au fost efectuate corect? Oare presupunerea că la mijloc s-ar afla o înşelătorie este chiar nejustificată? Oare experimentele lui Soal ne permit să deducem că percepţia extrasenzorială a fost demonstrată şi că perspectiva noastră materialistă şi/sau fizicalistă asupra universului are astfel nevoie de modificări?

Răspunsurile lui Soal şi Rhine nu i-au satisfăcut pe criticii sceptici. Hansel a continuat să creadă (1) că percepţia extrasenzorială este imposibilă deoarece încalcă legile fizicii şi (2) că, prin urmare, trebuie să existe o explicaţie, inclusiv o eroare de procedură sau chiar o înşelătorie, care să justifice rezultatele extraordinare ale lui Soal. în cartea sa *ESP: A Scientific Evaluation,* Hansel continuă să facă presupuneri referitoare la modul în care Soal şi alţii ar fi trişat.[30]

De un interes deosebit era faptul că unul dintre cei trei agenţi, Gretl Albert, cu care Shackleton a obţinut rezultate peste medie, s-a plâns după o şedinţă că l-a văzut pe Soal, în timp ce juca rolul

de EA, modificând cifrele de mai multe ori pe când verifica răspunsurile lui Basil Shackleton. Se pare că dna Albert a remarcat: „O, schimbi cifrele?”. Dar a spus că nimeni dintre cei prezenţi la şedinţe nu a luat în seamă observaţia ei. Dna Albert a participat la şedinţele a cincisprezecea şi a şaisprezecea, atunci când persoana care supraveghea în mod normal, Ruth Elliot, lipsea. Dna Albert nu era un observator profesionist sau academic, dar a luat parte la rugămintea dnei Goldney, care avea nevoie de un înlocuitor pentru agentul obişnuit. Imediat după cea de-a şaisprezecea şedinţă, dna Albert a informat-o pe dna Goldney cu privire la ceea ce văzuse. Dna Goldney a verificat scorul iniţial de pe foaie câteva zile mai târziu şi a pus un coleg să facă acelaşi lucru, dar nu a putut găsi dovezi care să ateste modificarea scorurilor testului. Ea i-a raportat lui Soal, care s-a arătat deranjat de comportamentul dnei Albert şi a refuzat participarea ei la alte experimente. Plângerea dnei Albert nu a fost inclusă în versiunea iniţială a raportului Soal-Goldney publicat în 1943 în *Proceedings of the Society for Psychical Research.* Soal nu a fost de acord să includă o menţiune cu privire la acest lucru. A ieşit la lumină abia în

1959, când Christopher Scott a auzit despre incident şi a intervievat-o pe dna Albert. Dna Albert a afirmat că l-a văzut pe Soal înlocuind cifra 1 cu cifra 4 sau 5 de mai multe ori. În 1960, Goldney şi Soal au publicat un drept la replică în *Journal of the Society for Psychical Research.* De fapt, nu s-ar putea dovedi cu uşurinţă că afirmaţia dnei Albert este justificată: poate că Soal ordona pur şi simplu fişele fără a le modifica în mod deliberat.

În primele şaisprezece şedinţe, Soal venea cu listele ce conţin numerele aleatorii din care el selecta ţintele. După acuzaţiile dnei Albert, protocolul a fost schimbat. După a şaisprezecea şedinţă, Soal nu a mai avut rolul de EA. S-a făcut o schimbare şi în metoda de selectare a ţintei prin numărare, iar Soal a preluat rolul de EP, supraveghindu-l pe Shackleton.

Acuzaţiile dnei Albert au rămas nerezolvate vreme de mai mulţi ani. În 1971, R.G. Medhurst a încercat să facă lumină în această afacere, susţinând că dna Albert îl văzuse pe Soal modificând cifrele nu o dată, ci de patru sau cinci ori. în plus, a arătat că a existat un exces de reuşite la tintele 4 şi 5 din cea de-a şaisprezecea şedinţă. în opinia sa, nu s-au modificat

răspunsurile lui Shackleton, ci listele aleatorii ale ţintelor.[31] însă nu a putut identifica metoda pe care Soal a spus că a folosit-o în pregătirea listelor sale aleatorii de ţinte. în 1974, Christopher Scott şi Philip Haskell au publicat un nou studiu, „Fresh Light on the Shackleton Experiments", în care au confirmat faptul că, în cazul şedinţelor la care a fost prezentă dna Albert, există dovezi solide că secvenţele de numere au

fost modificate de către Soal.[32] Din nefericire, Soal a pretins în 1956 că a pierdut foile cu datele originale, lăsându-le într-un tren în 1945, astfel încât singurele documente care puteau fi examinate erau copii de mână sau bătute la maşină ale originalelor ori fotocopii ale acestora. Scott şi Haskell, folosind analiza computerizată, au reuşit să confirme că dna Albert a afirmat în

mod corect că cifra 1 a fost înlocuită cu cifra 4 sau 5 în perioada de verificare. Şi au constatat că cifra 1 lipsea în cazul ţintelor unde se ghiciseră cifrele 4 şi 5, un factor situat sub medie. În plus,

Scott şi Haskell consideră că probabil Soal pregătea liste aleatorii în care cifra 1 era dominantă şi care urmau să fie

modificate mai târziu. La şedinţele anterioare apariţiei dnei Albert, martorul lui Soal era dra Elliott, care i-a devenit ulterior soţie: aceasta fie nu îl monitoriza
cu atenţie, fie îi era complice. Nu avea nici un statut oficial profesional în afara acestor teste. Scott şi Haskell au descoperit însă că analiza lor nu e valabilă decât în cazul a trei şedinţe. În
opinia lor, Soal s-ar putea să fi folosit alte metode de falsificare a datelor la celelalte şedinţe. în
orice caz, concluzia lor e aceea că există dovezi statistice care indică o formă de manipulare a listelor de către Soal şi, astfel, o confirmare independentă a acuzaţiilor dnei Albert.

în urma acestui articol, au reacţionat mai mulţi parapsihologi: toţi au respins această interpretare, unii dintre ei extrem de indignaţi. Dna Goldney, amintindu-şi cum au decurs experimentele, a spus: „Nici o clipă nu m-am îndoit de onestitatea lui Soal”, şi a insistat că nu l-a văzut niciodată pe Soal modificând cifrele.[33] „îmi este aproape imposibil să cred că Soal, a cărui activitate o cunoşteam atât de bine, a trişat.”[34] Dacă voia să trişeze, îşi punea ea problema, de ce a mai implicat în

cercetare alte 21 de persoane? I-ar fi fost mult mai uşor să facă asta dacă se ocupa de teste doar el. De asemenea, Soal i-a invitat pe Bateman şi multi alti observatori competenti să lucreze alături de el la 130 de şedinţe cu dna Stewart, de-a lungul unei perioade de peste patru ani şi jumătate. în plus, în urma testării dnei Stewart, a obţinut rezultate negative la alte teste efectuate la Colegiul Birkbeck timp de mai mulţi ani după aceea (1954—1958). (Deşi, ar trebui să adaug, Soal a susţinut mai târziu că a obţinut rezultate excelente când i-a testat pentru telepatie pe fraţii Jones, doi băieţi din Ţara Galilor. Nu vom analiza aceste teste aici, dar s-a demonstrat că, de fapt, condiţiile experimentale nu au fost foarte riguroase, iar Hansel şi-a pus întrebarea dacă nu cumva cei doi subiecţi au folosit coduri şi semnale.)[35]

Articolul lui Scott şi Haskell i-a făcut şi pe alţi parapsihologi să-l apere pe Soal. C.W.K. Mundle, un filozof, a pus la îndoială exactitatea mărturiei dnei Albert şi a depistat neconcordanţe în conţinutul său. Deşi au afirmat că au găsit anomalii în cazul a trei şedinţe, în opinia lui Mundle, criticii nu au arătat în ce fel ar fi fost folosit presupusul truc şi în cazul celorlalte şedinţe.[36] Robert H.

Thouless, un parapsiholog renumit, a spus că acuzaţiile împotriva lui Soal sau bazat numai pe mărturia neconfirmată a unui singur martor într-o singură ocazie. De asemenea, nu-şi putea închipui că Soal ar fi fost interesat să trişeze pentru a confirma existenţa percepţiei extrasenzoriale. Thouless spune că Soal era înainte ferm convins că nu există dovezi experimentale în sprijinul percepţiei extrasenzoriale şi că procesul de ghicire individuală a cărţilor nu poate depăşi media impusă de legile hazardului. El a adăugat că, inclusiv dacă s-ar dovedi că au existat unele manipulări ale scorurilor, „acest lucru nu ar motiva concluzia că nici unul dintre rezultatele din cadrul experimentelor Shackleton nu a fost obţinut pe baza PES”[37]. Aici se repetă ciudatul argument potrivit căruia, până şi în cazul în care se constată că s-a trişat *uneori,* acest lucru nu ? * invalidează alte părţi ale unui experiment în care percepţia extrasenzorială este reală. Răspunsul lui John Beloff este intitulat „Why I Believe That Soal Is Innocent” („De ce cred că Soal este nevinovat”).[38] El admite că Soal a comis două greşeli tactice: (1) nu a dat niciodată nimănui altcuiva oportunitatea de a-i testa pe Shackleton

şi Stewart. (2) Nu a oferit relatări suficient de explicite cu privire la felul în care au fost derivate secvenţele de ţinte. Cu toate astea, el a sugerat că secvenţele numerelor pe care Scott şi Haskell le raportau se puteau datora percepţiei extrasenzoriale a lui Shackleton, şi nu vreunui truc.

J.G. Pratt l-a apărat, de asemenea, pe Soal împotriva acuzaţiei de lipsă de onestitate. El a afirmat că, dacă Soal ar fi comis vreo înşelăciune, „ar fi fost mult mai impresionantă şi ar fi avut la bază mai multă inteligenţă şi mai mulţi ani de muncă asiduă decât orice altceva întreprins până acum în istoria ştiinţei”. „Dacă dr. Samuel George Soal va ajunge să fie cunoscut”, adaugă Pratt, „drept cel mai mare şarlatan al tuturor timpurilor din domeniul ştiinţei, măcar să avem decenţa formulării unui verdict bazat pe toate dovezile”[39].

Pratt mai afirmă că l-a vizitat pe Shackleton în octombrie 1973 la Johannesburg, Africa de Sud, unde ultimul locuia, şi că Shackleton „a fost îngrozit” de ce a auzit că se spune despre Soal. Shackleton a afirmat: „Sunt sigur că dr. Soal nu a trişat şi că e absolut nevinovat în ceea ce priveşte această acuzaţie”[40]. Mai mult, Shackleton i-a spus lui Pratt că în timpul

testelor fusese interesat de scorurile pe care le realizase şi că el însuşi a fost prezent în calitate de observator în momentul verificărilor. Asa că ne întrebăm: să fi fost

scepticii prea cârcotaşi şi să fi construit un caz şubred împotriva lui Soal pe baza mărturiei neconfirmate a unei femei? Ar trebui să acceptăm argumentul că, deşi au existat unele manipulări ale datelor în unele şedinţe, acest lucru n-ar trebui să le invalideze pe celelalte?

Următorul eveniment din această controversă este publicarea în 1978 a unei lucrări de Betty Markwick, care prezintă dovezi clare de manipulare a datelor în cel puţin o parte dintre şedinţe.[41] Markwick relatează că interesul său pentru parapsihologic a apărut în urma lecturii cărţii lui Soal şi Bateman, *Modern Experiments in Telepathy.* Din moment ce validitatea cercetării fusese pusă serios în discuţie de către critici, Markwick şi-a propus să clarifice toată această problemă. Deşi îl considera un material impresionant, articolul lui Scott şi Haskell nu era concludent.

Asemenea lui Medhurst, Markwick a încercat să determine cum a obtinut Soal secvenţele

iniţiale

de numere aleatorii. Soal spusese, de exemplu, că a folosit tabelele de logaritmi Chambers şi tabelele cu numere aleatorii Tippett (despre care Soal a spus că au fost aplicate de trei ori), dar, cu toate că Markwick a recurs la o analiză computerizată extinsă, nu a reuşit să identifice schema numerelor aleatorii. Din întâmplare, a descoperit că au existat unele dublări în secvenţele lungi de numere-ţintă, dar acestea proveneau din şedinţe diferite. Folosind o căutare pe computer, autoarea afirmă că „a ieşit la lumină un aspect foarte dubios”. Unele repetări pe care le-a descoperit în secvenţele-ţintă nu erau exacte şi, uneori, prezentau cifre suplimentare în secvenţe, „ca şi cum cifrele ar fi fost introduse într-una dintre perechile de secvenţe (sau omise din altele)”. Remarcabil era faptul că „acele cifre suplimentare manifestau o tendinţă pronunţată de a corespunde reuşitelor”. Markwick

a remarcat că într-o singură secvenţă, de exemplu, după fiecare cinci cifre era introdusă o cifră suplimentară şi că „fiecare dintre cele cinci cifre suplimentare corespundea unei reuşite”. După cercetări ulterioare, a constatat că „reuşitele suspecte au fost practic contabilizate drept efect «PES»„. De asemenea, a descoperit că trei sau patru dintre cifrele suplimentare corespundeau reuşitelor şi că probabilitatea de a apărea întâmplător o rată atât de ridicată era de câteva mii de milioane la unu. Când au fost omise cifrele suplimentare suspecte, rata de notare a scăzut la nivelul mediei dictate de hazard. Astfel, Markwick a identificat două secvenţe de 19 numere şi alte două de 24 de 5^5 numere de la diferite şedinţe care erau similare, cu excepţia cifrelor introduse ce marcau reuşitele.

Markwick a mai constatat că la una dintre şedinţele la care Wasserman

trebuia să pregătească lista ţintelor aleatorii au avut loc aceleaşi fenomene, „punându-se astfel problema unei eventuale înlocuiri a fiselor de către Soal”. Adevărata întrebare ce trebuie pusă este: de unde obţinea Soal listele cu numerele aleatorii? Markwick a descoperit că Soal repeta adesea secvenţele la diferite şedinţe şi a presupus că, pentru a economisi timp, Soal pregătea uneori liste prin copierea de pe foile anterioare ce fuseseră înregistrate, lăsând la o parte cifrele care corespundeau reuşitelor. Ea a putut astfel să compare doar acele şedinţe în care a găsit secvenţe similare prin suprapunere, diferenţele remarcate în ceea ce priveşte cifrele suplimentare fiind anticipate. Astfel s-a întâmplat în aproximativ 20% din totalul listelor de numere. În toate aceste cazuri, a găsit dovezi decisive cu privire la introducerea şi manipularea cifrelor.

Cum ar trebui să interpretăm aceste anomalii? Dovezile par să se potrivească cu ipoteza avansată de Scott şi Haskell potrivit căreia listele au fost completate dinainte cu cele scrise în creion şi mai târziu modificate astfel încât să se obţină reuşite. Poate că în alte cazuri, spune Markwick, Soal a fost în complicitate cu Shackleton şi a aranjat

în prealabil spaţiile goale pentru reuşite. „Nu trebuie să ne gândim prea mult la *felul* în care presupusa manipulare ar fi putut să fie implementată sau dacă ar fi putut să fie realizată fără nici un ajutor.”[42] Puteau fi concepute mai multe metode de manipulare, iar utilitatea lor ar fi variat în funcţie de condiţiile specifice fiecărei şedinţe.

Interesant este că, la şedinţele l-17, când Soal aduce foile sale cu numere aleatorii şi are rolul de EA, există un şir neîntrerupt de scoruri semnificative. După şedinţa 17, dna Goldney îl informează pe Soal de acuzaţiile dnei Albert. Următoarea şedinţă, cu numărul 18, la care H.H. Price a fost observator, nu prezintă nici un rezultat semnificativ. începând cu şedinţa 19, Soal îşi schimbă rolul şi devine EP, astfel observându-l pe Shackleton. în această configuraţie, Soal înregistrează ce ghiceşte Shackleton şi este rareori tinut sub observaţie. Abia la şedinţa 24, la care Soal este observat tot timpul, Shackleton are din nou scoruri apropiate de medie. întrebarea pe care o adresează Markwick este dacă Soal a „înregistrat greşit” cărţile ghicite de Shackleton. Sau, aşa cum sugerează Hansel, foile cu scoruri date lui

Shackleton de către Soal la începerea şedinţei conţineau uşoare urme de creion ce identificau ţintele ce trebuiau ghicite? Acest lucru ar fi trebuit să fie făcut în doar trei sau patru poziţii din fiecare coloană. în plus, D.J. West remarcă faptul că Soal a preluat controlul fiecărei şedinţe a experimentului şi nu îi lăsa şi pe alţii să încerce. Singura excepţie a fost atunci când dna Goldney l-a vizitat inopinat pe Shackleton, la decizia ei, şi a efectuat câteva teste fără Soal. Rezultatele acestei şedinţe au fost negative.[43] Markwick respinge afirmaţiile apărătorilor lui Soal potrivit cărora acesta era un om de ştiinţă respectat şi că testele Shackleton nu aveau vum să fie fraudate. „Rareori putem înţelege cum îşi realizează iluzionişti numerele de magie", observă ea, „şi poate că Soal a fost la fel de inteligent".

Oare Soal a trişat cu bună stiintă? Este evident pentru cei care l-au cunoscut că avea o personalitate ciudată: era obsesiv, secretos şi supus la crize de disociere. Unii ar putea argumenta că poate Soal, fără să-şi dea seama, dăduse dovadă de precogniţie când îşi pregătea listele. Această interpretare este puţin probabilă. Mai degrabă o explicaţie posibilă ar fi că

Soal s-a angajat într-un proces de „curăţire a datelor”. Toate dovezile indică acum în această direcţie. Falsificarea rezultatelor e o practică la care au recurs şi alţi oameni de ştiinţă (precum Cyril Burt, care a schimbat datele sale cu privire la IQ, şi Walter Levy, care a fost prins trişând în laboratorul lui Rhine în anii ’70). Mulţi cercetători nu îşi încep proiectul cu gândul să înşele, dar, când se înregistrează rezultate negative şi presiunile cresc, pare să existe o anumită tentatie de a îmbunătăţi rezultatele.

Markwick presupune că, după începerea testării lui Shackleton, probabil că punctajul a început să scadă, şi astfel Soal a cedat ispitei de a remedia deficienţa temporară. Crezând cu pasiune în parapsihologie şi dorind să obţină recunoaştere ştiinţifică, a mers până la capăt în ceea ce priveşte falsificarea datelor. În opinia lui Markwick, din moment ce în anumite sectoare ale listelor a existat o manipulare a datelor şi în condiţiile inexistenţei unei explicaţii care să indice o eroare nesistematică, „concluzia tristă şi inevitabilă rămâne că toate experimentele de ghicire a cărţilor efectuate de dr. Soal trebuie,

conform
dovezilor, să fie discreditate”[5]. Astfel, îndoielile lui Price, Hansel, Scott şi Haskell par acum justificate.[7]

Lucrarea lui Markwick era atât de competentă din punct de vedere analitic, încât majoritatea parapsihologilor principali care au susţinut anterior onestitatea lui Soal au fost nevoiti să

*

retracteze ceea ce afirmaseră, inclusiv Goldney, Thouless, Pratt, Beloff şi Ian Stevenson. Totuşi, Pratt a încercat să salveze ceva din reputaţia lui Soal: s-a gândit că probabil precogniţia lui Soal i-a permis să selecteze fişele. Dar a recunoscut că nu poate dovedi acest lucru şi că „trebuie să considerăm, cel puţin pentru moment, că toate descoperirile experimentale ale lui Soal sunt lipsite de validitate ştiinţifică”[44]. Robert H. Thouless s-a arătat nedumerit cu privire la motivele fraudei lui Soal şi de ce a procedat astfel, dar conchide că „existenţa înşelăciunii pare prea clar demonstrată pentru a fi pusă la îndoială”[45]. John L. Randall admite că există „dovezi incontestabile ale existenţei fraudei experimentale”. El încearcă să salveze reputaţia lui Soal presupunând că este posibil să fi avut

loc o „evazivitate parapsihică”. Gândirea magică intervine din nou pentru a salva credinţa a priori în fenomenele psi. Randall raţionează astfel: o serie de experimentatori au relatat că Uri Geller este capabil să provoace dereglarea aparaturii ştiinţifice; foarte probabil, în prezenţa unei surse psi (psihochinezie), cum este cea a lui Geller, aparatele electronice nu mai funcţionează corect şi ar putea fi afectat mai ales creierul experimentatorului sau al observatorilor. Astfel este posibil, spune el, ca Soal să fi dezvoltat tipare de comportament în prezenţa lui Shackleton ce l-au determinat să se abată de la integritatea sa ştiinţifică. Fenomenele psi au tendinţa să fie evazive şi refractare la cercetare: acestea obişnuiesc să-şi acopere urmele.[46] Cum poate răspunde o persoană raţională unui astfel de „raţionament”?

Christopher Scott subliniază implicaţiile devastatoare ale întregii afaceri Soal.[47] Mai întâi, spune el, este clar că şi cele mai respectabile cadre universitare *pot* trişa în cadrul propriilor experimente. în al doilea rând, apărătorii PES şi ai altor fenomene paranormale au argumentat

de obicei că protocoalele experimentului erau atât de stricte, încât frauda era exclusă şi, prin urmare, suntem nevoiţi să acceptăm PES ca singura explicaţie. Betty Markwick nu a încercat să răspundă la acest argument: ea nu a arătat lipsa de stricteţe a condiţiilor experimentale, nici nu a căutat să demonstreze că au lăsat loc pentru fraudă, nici măcar nu a încercat să explice cum a fost realizată frauda. Pur şi simplu a oferit dovezi că, de fapt, *a avut* loc o fraudă. Deşi experimentul Soal-Goldney-Shackleton părea s-o prevină, frauda totuşi s-a produs. Concluzia lui Scott este că, în general, fiinţele umane nu-şi dau seama foarte bine dacă înşelăciunea este posibilă sau nu într-o situaţie dată. Iluzionişti profesionişti sunt mai capabili să detecteze frauda decât majoritatea oamenilor, dar nici măcar ei nu sunt infailibili.

întreaga situaţie este şi mai deprimantă atunci când observăm că o serie de oameni de stiintă şi savanţi respectaţi şi distinşi au fost implicaţi ca observatori în experimente pe o perioadă lungă de timp şi au atestat legitimitatea lor.[48] Nu vrem să argumentăm că toate fiinţele umane tind să comită fraudă şi înşelăciune şi

nici că orice
Î 3 5
activitate din zona parapsihologici are la bază măsluiri ale datelor. În acest domeniu există cu certitudine oameni cinstiţi, sinceri şi bine intenţionaţi de o înaltă integritate morală. Mulţi sunt dedicaţi standardelor de comportament etic necesare în căutarea adevărului ştiinţific. Nimeni nu e perfect. Nici alte sectoare ale ştiinţei nu au fost ferite de fraudă. Cu toate astea, există ceva fundamental şi endemic cu privire la frauda din parapsihologic. Ar trebui să fie foarte clar deja că fiinţele umane sunt însetate de supranatural, ocult, magie, spiritualitate sau paranormal, toate ţinând de căutarea transcendentei. Fără îndoială, Rhine şi Soal, chiar dacă erau dedicaţi scopurilor ştiinţei, împărtăşeau ispita transcendenţei cu mulţi alţi parapsihologi. Tendinţa implicită este voinţa de a crede. Poate că acest lucru explică puternica dorinţă de a accepta realităţi paranormale fără dovezi suficiente (cel mai probabil, cazul lui Rhine) sau chiar de a falsifica sau de a fabrica dovezi (ceea ce pare să se fi întâmplat în cazul lui Soal).

Asemănările dintre fenomenele religioase istorice şi investigarea paranormalului din ultimii ani ar trebui

să fie evidente până acum. Diferenţa dintre cercetarea religioasă şi cea ştiinţifică a fenomenelor parapsihice sau paranormale este că a doua poate fi supusă unor controale empirice şi analitice atente. Asta confirmă ipoteza noastră că ispita transcendenţei este atât de puternică, încât nu numai că îi face pe oamenii obişnuiţi să accepte afirmaţii religioase netestate, dar poate, de asemenea, să tulbure chiar şi judecata cercetătorilor dedicaţi investigaţiei obiective şi imparţiale.

Uri Geller

în acest capitol, am discutat cu precădere doar despre doi parapsihologi, Rhine şi Soal. Nu am analizat motivele sau personalitatea subiecţilor lor, Pearce şi Shackleton, şi nici nu am demonstrat că vreunul dintre ei ar fi responsabil de rezultatele extraordinare sau că ar fi trişat, deşi scepticii au presupus sau au sugerat faptul că unii dintre subiecţii lui Rhine şi Soal probabil au făcut asta.

A sosit timpul să ne îndreptăm atenţia de la observator la subiect, să aruncăm o privire asupra „clarvăzătorilor” moderni sau asupra

„super- minţilor” care pretind că au puteri extraordinare. Apariţia unui număr mare de clarvăzători în secolul XX reprezintă un fenomen remarcabil, având în vedere nivelul ridicat de cunoaştere şi de tehnologie ştiinţifică la care s-a ajuns. încă mai întâlnim oameni care pretind că au puteri speciale parapsihice variind de la percepţie extrasenzorială şi psihochinezie la proiecţie astrală şi vindecare prin credinţă; adesea, aceştia nu se deosebesc de profeţii, mediumii, făcătorii de minuni sau maeştrii spirituali ai epocilor anterioare. Diferenţa este că acum ştim multe despre ei şi putem să-i studiem cu atenţie în condiţii ştiinţifice riguroase. Cel mai renumit şi mai remarcabil dintre aceşti indivizi este actualmente Uri Geller, un clarvăzător israelian care a călătorit în toată lumea şi a fost văzut de milioane de oameni. El a fost, de asemenea, testat de numeroşi oameni de stiintă.

Povestea lui Uri Geller conţine destul de multă ficţiune şi legendă. Cu deosebitul său farmec, Geller a reuşit să atragă atenţia lumii şi numeroşilor adepţi prin tot felul de fapte incredibile. Pare să fie în stare să îndoaie şi să rupă chei, linguri şi inele, să pornească

ceasurile şi să le oprească, să blocheze calculatoarele, să ghicească conţinutul plicurilor şi cutiilor sigilate, să materializeze obiecte şi chiar să se teleporteze. Om de spectacol desăvârşit, Geller manifestă o uimire copilărească faţă de propriile sale isprăvi.

Geller s-a născut la Tel Aviv la 20 decembrie 1946. În cartea sa *My Story,* susţine că s-a „născut cu aceste puteri” şi că provin dintr-o anumită „sursă”[49]. „Nu vreau să credeţi că sunt vreun Moise sau Isus, dar, conform poveştii israeliene, Isus s-a născut la data de 20 decembrie. Poate că este o coincidenţă”, spune el. „Cred că Isus avea puteri, şi la fel avea şi Moise, asemenea tuturor celorlalţi din istorie.”[50]

Potrivit mărturiei neconfirmate a lui Geller, misiunea sa parapsihică s-a manifestat încă de la vârsta de trei sau patru ani, când a fost vizitat de o farfurie zburătoare în timp ce se juca singur într-o grădină din apropierea casei sale:

> Era după-amiaza târziu, dar era încă lumină. [...] Dintr-odată am auzit un tiuit foarte tare şi ascutit. Toate celelalte sunete s-au oprit. Şi a fost ciudat, de parcă timpul s-ar fi oprit în loc. Arborii nu se mai unduiau în vânt. Ceva m-a

făcut să mă uit la cer. îmi amintesc bine. Era o masă argintie de lumină. [...] Nu era soarele şi ştiam asta. Lumina se afla prea aproape de mine. Apoi îmi aduc aminte că a coborât şi mai mult, foarte aproape de mine. Culoarea era strălucitoare. Mă simţeam ca şi cum aş fi fost răsturnat pe spate. Am avut senzaţia unei dureri ascuţite în frunte. Apoi am leşinat.

Mi-am pierdut complet cunoştinţa. Nu ştiu cât timp am zăcut acolo. [...] în sinea mea, ştiam că sa întâmplat ceva important.[51]

La şase sau şapte ani, Geller a descoperit că putea să deplaseze acele ceasului său de la încheietura mâinii cu 10 sau 15 minute numai prin puterea minţii. Mama lui ştia că are înzestrări neobişnuite, deoarece, imediat ce aceasta se întorcea de la jocul de cărţi, el îi spunea exact cât a câştigat sau a pierdut. Când avea nouă ani, argintăria a început să se rupă în mâinile sale. A spus că a păstrat tăcerea cu privire la aceste evenimente ciudate de teamă să nu fie ridiculizat.

în 1967, Geller a fost rănit în timpul Războiului de Şase Zile. Pe când tânărul soldat se recupera, i-a întâlnit pe Shipi Shtrang, un băiat cu şapte ani mai tânăr, şi pe sora lui, Hannah. Cei trei au

devenit prieteni apropiaţi şi au rămas împreună în timpul ascensiunii meteorice a lui Geller la statutul de celebritate. Shtrang şi Geller se pare că au găsit o carte despre magie şi au început să lucreze împreună pentru a concepe un număr de magie. Geller a avut spectacole în săli de teatru de pe tot cuprinsul Israelului şi a devenit imediat o stea. Numărul începea cu Geller afirmând că energia mentală a publicului este esenţială pentru succesul său şi că nu poate acţiona când există vibraţii negative. Conform criticilor săi, spectacolul lui Geller era magie pură, elementele parapsihice fiind introduse pentru a spori dramatismul. El adoptase tehnici de mentalism folosite, de exemplu, de Kreskin şi Dunninger, dar cu elemente noi şi inteligente. De obicei, începea prin a cere unei persoane din public să scrie pe tablă un cuvânt ce desemna o culoare, pentru a vedea publicul; el numea culoarea, chiar dacă probabil nu putea vedea cuvântul. Folosind aceeaşi metodă, a ghicit numele unor capitale străine. Este uşor să faci astfel de trucuri cu ajutorul unui complice din public, cu condiţia să fie oferite semnale prealabile. Apoi, Geller îndoia sau rupea un obiect metalic (un brici, o cheie, un

cui sau o lingură) ori pornea un ceas care se oprise. Toate aceste trucuri pot fi făcute de magicieni prin prestidigitaţie, fără a avea pretenţia că au puteri paranormale. Geller a fost adus în cele din urmă în faţa instanţei în Israel pentru folosirea cuvintelor *psihochinezie, percepţie extrasenzorială* şi *parapsihologic* în promovarea sa, având în vedere că nu părea să facă altceva decât scamatorie.

Cariera lui Geller a avut parte o importantă schimbare atunci când el şi Shipi l-au cunoscut pe Andrija Puharich, un cercetător al fenomenelor parapsihice şi medic american, care plecase în Israel pentru a investiga talentele lui Uri. Puharich a fost impresionat pe bună dreptate. Hipnotizat de Puharich, Geller s-a identificat ca fiind „Spectra”, un computer aflat la bordul unei nave spaţiale dintr-o galaxie îndepărtată. Aflat sub controlul lui „Hoova”, care provenea dintr-o civilizaţie de pe o planetă îndepărtată, Geller era intermediarul, iar Puharich fusese trimis să-l asiste pe Geller în marea lui misiune.

E greu de spus cât de mult din toate acestea se datora fanteziei lui Puharich şi Geller şi cât de

mult era invenţie pură. Aceste mituri nu sunt poate mai rele decât basmele create de Moise, Isus, Mahomed, Joseph Smith şi alţi profeţi care pretind că au fost vizitaţi sau trimişi de o fiinţă divină. „Inteligenţele” pe care Geller se baza proveneau din spaţiul cosmic. Pentru mulţi, ufologia a devenit o nouă religie (plină de imagini inspirate de literatura SF) a lumii contemporane. La fel ca nenumăraţi alţii, Geller şi-a împodobit activitatea cu simboluri fanteziste ale erei spaţiale. Limbajul revelaţiei transcendentale din epocile anterioare a fost îmbrăcat în imaginile şi metaforele vremurilor în care au apărut. Revelaţiile paranormale ale prezentului sunt încărcate de tehnologie ştiinţifică. Elementele fanteziste introduse de Geller par impertinente scepticilor actuali, deoarece pot fi uşor investigate şi respinse. Deşi au existat mii de mărturii despre apariţia OZN-urilor şi multe cazuri de presupuse răpiri sau vizite directe, deceniile de cercetare intensă nu au reuşit să confirme nimic. Totuşi, Geller a profitat din plin de fantezia extraterestră la începutul carierei sale.

Puharich era unul dintre tot mai numeroşii „investigatori” ai fenomenelor parapsihice aflaţi la

periferia ştiinţei care confundă „fenomenele” pseudoştiinţei cu date confirmate. Puharich accepta practic tot ce e promovat de adepţii fenomenelor paranormale, care afirmau că are loc o extraordinară schimbare de paradigmă, că se deschide un univers paranormal cu totul nou şi că e pe cale să se petreacă o descoperire impresionantă. A explorat utilizarea substanţelor halucinogene găsite în ciuperci, l-a adus pe clarvăzătorul olandez Peter Hurkos în America şi chiar a acceptat ca fiind autentice operaţiile paranormale efectuate de Arigo, un şarlatan filipinez. Puharich credea că e esenţial ca Geller să fie testat de oameni de ştiinţă şi l-a convins pe acesta să meargă în Statele Unite în acest scop.

John Wilhelm, autor ce se ocupa de subiecte ştiinţifice, i-a intervievat pe Geller şi Puharich după ce au sosit în America. Este o poveste amuzantă. Cine juca pe cine? Puharich susţinea că propriile teste l-au convins că Geller are capacităţi autentice. El i-a spus lui Wilhelm că atât el, cât şi Geller se află în legătură cu fiinţe extraterestre care folosesc diferite canale pentru a comunica şi a povestit din nou cum a înregistrat vocea din spaţiu care se exprima prin Geller şi că suna ca şi cum

ar fi fost sintetizată de un computer. în plus, casetele pe care le foloseau adesea dispăruseră (oare Geller le ascundea de Puharich?) din cauza intervenţiei inteligenţelor de pe Hoova. Puharich a mai povestit că, în prezenţa lui Geller, se petrec multe lucruri inexplicabile: radarele se blochează, computerele se reprogramează, motoarele maşinilor se opresc şi treptele de viteză se schimbă, toate fără o intervenţie fizică. Puharich a afirmat şi că Vocea vorbea uneori cu Geller la telefon.[52]

Uneori, Geller părea că doreşte să se distanţeze de unele dintre ideile mai exagerate ale lui Puharich. Cu toate astea, a intrat în acest joc. Astfel, Geller a spus că el şi Puharich au văzut OZN-uri în mai multe împrejurări, dar nimeni nu a putut să confirme acest lucru sau oricare dintre poveştile lor. La un moment dat, Geller a plecat în grabă, pe timp de noapte, din apartamentul său din Tel Aviv, luându-i pe Puharich şi pe o prietenă cu el. Conducând spre suburbii, Geller a oprit maşina şi au început să se vadă lumini albastre intermitente în depărtare. Cerându-le însoţitorilor săi să nu-l însoţească, Geller s-a apropiat de luminile aflate chiar în spatele unui teren în pantă. După câteva minute, acesta a revenit cu

stiloul lui Puharich, care s-ar fi „dematerializat” în mod misterios cu câteva zile mai devreme din biroul lui Puharich. Au avut amândoi halucinaţii sau numai unul dintre ei ori a fost o farsă pe care Uri i-a făcut-o lui Puharich sau pe care ambii au făcut-o ascultătorilor lor? Geller mai povesteşte că, într-o zi, s-a teleportat instantaneu de pe străzile din Manhattan în casa lui Puharich din Ossining, New York, la aproximativ 48 km nord, venind chiar prin partea superioară a terasei acoperite.[53] Minunile nu se opresc niciodată când Geller se află în preajmă şi, asemenea lui Isus, care mergea pe apă, se poate transporta în mod misterios. Geller spunea că puterea pe care o
manifestă nu vine din interiorul său, ci este canalizată *prin* el. „Capacităţile mele”, mărturiseşte el, „s-ar putea să facă parte dintr-un plan mult mai mare ce nu priveşte numai pământul şi omenirea”.

Cea mai exasperantă etapă o constituie testarea lui Geller de către numeroşi oameni de ştiinţă şi capacitatea sa de a-i convinge că are puteri autentice. Geller devenise între timp o celebritate internaţională, fermecând publicul din întreaga lume.

Personalităţi din mass-media au fost martore la demonstraţiile sale şi au fost uluite de capacitatea lui de a îndoi chei sau de a citi conţinutul plicurilor sigilate. Au ajuns să fie convinşi de seriozitatea sa. Dar scepticii au întrebat dacă puterile sale sunt reale sau un simplu truc? Oare apăruse un superclarvăzător modern, care a fost testat în condiţii de laborator bine controlate şi obiective?

întrucât ştiinţa are o înaltă reputaţie în lumea modernă, era clar că Geller avea nevoie de o confirmare ştiinţifică pentru a prospera de pe urma celebrităţii sale. Nu după multă vreme, a aflat că multi oameni de stiintă sunt dispusi să-l testeze şi să-i verifice capacităţile parapsihice: aceştia au ajuns să numească „efect Geller” fenomenele neobişnuite care se manifestau în prezenţa lui Geller. Realitatea este că Geller a putut să înşele zeci de oameni de ştiinţă. Părea că are puterile lui Dunglas Home, Eusapia Palladino şi chiar Ioana d’Arc. Dar acest lucru nu face decât
, să reconfirme teza potrivit căreia mintea specialiştilor este adesea la fel de credulă precum cea a persoanelor obişnuite.

Geller a fost de acord să fie testat la Institutul de Cercetare Stanford (ICS)

din Menlo Park, California, de Harold Puthoff (inginer) şi Russell Târg (fizician). Puthoff era asociat cu scientologia, o nouă religie a erei spaţiale, care presupune proiecţia astrală, reîncarnarea, călătoria în spaţiu şi alte puteri parapsihice. Târg şi Puthoff au testat şi alţi clarvăzători scientologi, cum ar fi Pat Price şi Ingo Swann, despre care ar fi manifestat la rândul lor puteri parapsihice, în special clarviziune, telepatie şi abilitatea de a identifica un obiect în afara laboratorului şi de a-l transmite unui clarvăzător aflat înăuntru. Au numit acest lucru „vedere la distanţă”, ca şi cum o cameră de televiziune a minţii ar putea recepta un semnal din depărtare prin intermediul unor mijloace neobişnuite. Experimentele cu Geller au fost efectuate între lunile noiembrie 1972 şi august 1973. Se pare că a fost testat pentru clarviziune, telepatie şi psihochinezie. Rezultatele experimentelor axate pe clarviziune şi telepatie au fost publicate în *Nature,* cea mai prestigioasă revistă ştiinţifică din Marea Britanie, deşi editorul

»5 * f

şi-a exprimat numeroasele îndoieli cu privire la modelul experimental şi la rigoarea aplicată.[54] Ni se spune că articolul a fost publicat pentru a le

permite parapsihologilor şi altor oameni de ştiinţă să evalueze calitatea cercetării ICS şi pentru a vedea cât de mare este contribuţia adusă în J domeniul parapsihologici.

Unul dintre teste trebuia să măsoare capacitatea lui Geller de a citi în mod telepatic imagini alese la întâmplare de experimentator sau de alţii. Dintre cele 13 imagini, Târg şi Puthoff au susţinut că Geller a obtinut un scor bun la sase şi î > ÎS aproape bun la două. Potrivit acestora, probabilitatea ca acest lucru să se datoreze întâmplării este de unu la trei milioane. Scepticii au criticat testul din cauza lipsei unor controale stricte. Ei au subliniat că imaginile desenate de Geller nu se potrivesc cu originalul, ci păreau să fie răspunsuri la indicii verbale. Ceea ce constituie o „reuşită" rămâne încă un lucru discutabil. Condiţiile în care au avut loc experimentele au fost extrem de permisive şi uneori haotice. Camera sigilată în care a fost plasat Geller avea o deschizătură prin care ar fi putut trage cu ochiul, iar complicele său, Shipi, se deplasa liber prin laborator, astfel că ar fi putut să-i transmită semnale.

A mai existat un test de clarviziune

pe care Geller l-a trecut de două ori şi la care a ghicit de opt ori din zece faţa de deasupra a unui zar aşezat într-o cutie de metal închisă. Probabilitatea de a se întâmpla acest lucru, ni se spune, este de unu la un milion. Criticii au susţinut că protocolul acestui experiment a fost prost conceput, că Geller ar fi putut privi în cutie şi că erau zeci de alte teste nedeclarate la care nu s-au înregistrat rezultate uimitoare. Chiar şi Târg a recunoscut că „Geller va trişa dacă poate”.

Geller a eşuat la un al treilea test în care ar fi trebuit să deseneze imagini sigilate în plic. Târg şi Puthoff au mai relatat în *Nature* că, deşi îl observaseră pe Geller îndoind metale în laboratorul lor, nu au putut să combine o astfel de observaţie cu experimente suficient de bine controlate în vederea obţinerii unor date care să susţină ipoteza paranormalului.

Testele lui Târg şi Puthoff au îmbunătăţit cariera lui Geller, iar popularitatea lui s-a răspândit şi mai mult. Oriunde se ducea, Geller îşi repeta numărul, îndoind nenumărate obiecte. „Efectul Geller” a căpătat dimensiuni psihologice. Deoarece oamenii credeau că Geller posedă puteri parapsihice, aveau tendinţa să

considere că aproape orice faptă neobişnuită a sa are o componentă miraculoasă, asemenea unei profeţii ce se autoîmplineşte. În nenumăratele sale intervenţii televizate din întreaga lume, Geller le cerea telespectatorilor să se concentreze asupra îndoirii metalului. După emisiune, la postul de televiziune se primeau sute de apeluri ce relatau efecte miraculoase de psihochinezie: linguri, chei şi ceasuri de mână, toate prezentau efecte misterioase.

Geller descrie efectul psihochinetic pe care îl produce asupra metalului:

> Ceea ce se întâmplă e foarte simplu, dar şi foarte surprinzător. Cheia începe să se îndoaie încet pe măsură ce o frec uşor cu degetele sau îmi ţin mâna pe ea. Apoi continuă să se îndoaie după ce îndepărtez mâna. Uneori, se îndoaie doar uşor şi încetează. Alteori, continuă până la un unghi de 45 de grade sau chiar până la un unghi drept. Uneori, pare să se topească fără căldură şi jumătate din cheie se desprinde.[55]

Toate trucurile lui Geller pot fi efectuate de magicieni. James Randi, un iluzionist profesionist, a îndoit chei prin manipulare fizică sau presiune: le ţine între degete şi le răsuceşte treptat astfel încât par să se îndoaie. Totodată, Randi poate să exploateze oboseala

metalică a unei linguri sau a unei chei pregătite în prealabil, care, după o frecare uşoară, pare să se topească şi apoi se rupe. Mai poate să mişte limbile ceasurilor prin manipularea abilă a remontoarului şi să ghicească ce conţin plicurile sigilate fie prin ţinerea lor în lumină, fie uitându-se pe ascuns în ele când nimeni nu e atent.

La un moment dat, înainte ca Geller să fie testat (în emisiunea lui Johnny Carson), Randi a fost consultat pentru a se asigura că testele sunt sigure. Când a făcut acest lucru, Geller nu a reuşit să obţină rezultate. La fel ca în cazul Eusapiei Palladino, Geller are succes numai atunci când controlează condiţiile desfăşurării demonstraţiei sale. Dacă nu reuşeşte, dă vina pe vibraţiile negative ale scepticilor.

Doi psihologi, David Marks şi Richard Kammann, au monitorizat cu atenţie vizita lui Geller în Noua Zeelandă.[56] Marks a avut permisiunea să-l testeze pe Geller în camera sa de hotel. El a aşezat un desen cu o barcă cu pânze într-un plic sigilat şi i l-a înmânat lui Geller. Marks a fost uimit când Geller a reuşit să reproducă desenul. Mai târziu, Marks a recuperat plicul aruncat şi a constatat că Geller îl deschisese când Mark se afla în baie, iar un alt

observator fusese distras de un apel telefonic: din câte se pare, Geller s-a uitat în plic pentru a afla răspunsul corect. Kammann a testat şi capacitatea lui Geller de a citi desene şi a observat că acesta reuşea dacă putea observa partea de sus a creionului sau dacă imaginea era făcută pe un bloc de desen; dar, dacă partea de sus a creionului era ascunsă, nu mai reuşea. în urma testării propriilor studenţi, Marks şi Kammann au mai demonstrat că o persoană cu spirit de observaţie ar putea să perceapă contururile unui desen împăturit şi aflat într-un plic dacă îi este permis să-l ducă până la frunte şi să îl pipăie cum făcuse Geller. în ceea ce priveşte miile de mărturii referitoare la tacâmuri îndoite pe care posturile de televiziune le-au primit, Marks a observat că practic oricine poate găsi în casă o furculiţă sau o lingură îndoită dacă va face o căutare amănunţită. Marks şi Kammann au mai efectuat un test interesant asupra ceasurilor care nu mai funcţionau. Dacă un ceas este ţinut în palmă timp de câteva minute, căldura corpului poate să-l încălzească şi adesea va începe să funcţioneze. Ei au examinat ceasuri din şapte magazine de bijuterii care trebuiau să fie reparate şi au constatat că 60 din 106 puteau fi

pornite din nou prin această metodă perfect normală. Rata de succes a fost de 57%.[57] Nu există nici o dovadă că Geller ar putea repara ceasurile cu puterea minţii, nu în cazul în care arcul e rupt sau alte mecanisme structurale au nevoie de reparaţii.

Acum, merită să ne îndreptăm atenţia mai ales asupra capacităţii lui Geller de a convinge observatorii ştiinţifici că are puteri reale. Sunt mulţi cei care au căzut în capcana sa, lucru care se întâmplă mai ales acolo unde există predispoziţie de a crede în puteri parapsihice, necunoaştere a felului în care sunt realizate trucurile sau prestidigitaţia şi încredere că persoana aflată sub observaţie este sinceră.

Charles Panati (fost editor în domeniul ştiinţei la revista *Newsweek)* a realizat o remarcabilă antologie de articole pe care a publicat-o sub titlul prestigios *The Geller Papers: Scientific Observations on the Paranormal Powers of Uri Geller.*[58] Lectura acestor studii scrise de 14 oameni de ştiinţă şi trei magicieni ar putea convinge un cititor naiv că „efectul Geller" a fost confirmat pe cale experimentală. Cartea conţine articolul lui Târg şi Puthoff despre care am discutat deja, precum şi alte trei articole ale lui Wilbur Franklin, Eldon

Byrd şi John Taylor, care par să indice un fel de confirmare experimentală a puterilor psihochinetice ale lui Geller.

John Taylor, fizician şi profesor de matematică aplicată la King's College, Universitatea din Londra, a scris un scurt raport despre vizita lui Geller în laboratorul său. El povesteşte cum Geller a făcut, după câte se pare, obiecte să „zboare" sau să dispară, cum „acul unei busole a fost mişcat fără intervenţia vreunui mecanism vizibil" şi alte fenomene ciudate.[59] Taylor considera că aceste evenimente sunt imposibil de înţeles şi a spus că l-au „uluit". îl observase pe Geller în cadrul unei emisiuni de televiziune şi a fost atât de uimit, încât a început să creadă în capacităţile paranormale ale lui Geller. La vremea aceea nu ştia nimic despre tehnicile de prestidigitaţie. în cadrul cercetării sale, Taylor a testat şi un număr mare de adolescenţi, despre care susţinea că pot să îndoaie linguri şi furculiţe metalice. El a conceput un experiment prin care o tijă de aluminiu lungă de aproximativ 15 cm este plasată într-un tub de material plastic transparent sigilat la ambele capete cu dopuri din cauciuc ţinute în poziţie cu un şurub acoperit cu ceară. O mare parte dintre aceste teste sunt

descrise în cartea sa.[60] Taylor observă că a existat un „efect al timidităţii”, cu alte cuvinte, copiii nu puteau să-şi arate puterile când scepticii se aflau de faţă. Dar Taylor a văzut întotdeauna dovezi ale deformării post-factum. El a atribuit aceste fenomene unor cauze necunoscute.

La un moment dat, James Randi l-a vizitat pe Taylor incognito la biroul său şi a reuşit să dea impresia că are capacităţi de telechinezie. Randi a constatat că, după ce rupe sigiliul şi îndoaie tija de aluminiu, poate închide tubul la loc fără a fi detectat. Evident, Taylor fusese păcălit de simple trucuri de prestidigitaţie, deoarece era un om cinstit care nu putea să creadă că adolescenţii ar putea înşela prin îndoirea obiectelor metalice pe ascuns. Doi oameni de stiintă de la Universitatea

din Bath au testat „efectul timidităţii”. Ei au dat unui număr de şase copii care puteau îndoi metale posibilitatea de a-şi manifesta puterea. Observatorul aflat în sală nu a sesizat nimic neobişnuit, dar o cameră de televiziune ascunsă a arătat că, de fapt, copiii au trişat atunci când observatorul nu se uita. Este evident că Geller a procedat la fel. Spre meritul său, Taylor şi-a retractat de atunci

opiniile despre psihochinezie, recunoscându-şi erorile anterioare şi afirmând acum că existenţa fenomenelor parapsihice este discutabilă.

Articolul lui Eldon Byrd din volumul lui Panati a fost citat drept dovadă clară în sprijinul psihochineziei. Când l-am citit prima dată, am fost impresionat de ceea ce părea să fie o confirmare fizică independentă a faptului că Geller e capabil să îndoaie metale prin mijloace paranormale. Byrd a folosit o mostră dintr-un aliaj special: nitinol. Acest fir metalic are o „memorie” fizică a formei în care a fost turnat în momentul fabricaţiei şi poate fi remodelat numai prin încălzire la o temperatură foarte înaltă. Geller a frecat firul de nitinol în prezenţa lui Byrd. Când a îndepărtat degetele, materialul avea o umflătură sau o încovoiere. Când Byrd l-a pus în apă care fierbea, în loc să revină la forma iniţială, firul a început să se îndoaie într-un unghi drept. îndoiturile pe care le produsese Geller, relatează Byrd plin de uimire, au provocat „deformări permanente”[61]. Cum a obţinut Geller astfel de rezultate? Byrd a fost citat spunând că „Geller a modificat structura aliajului metalic într-un mod care nu poate fi reprodus.

Nu există dovezi ştiinţifice cu privire la felul în care a făcut acest lucru”[62]. Articolul lui Byrd a fost folosit de parapsihologi ca o confirmare decisivă a „efectului Geller”.

însă Martin Gardner a respins aceste afirmaţii. A încercat să reproducă experimentele lui Byrd şi, spre surprinderea lui, a obţinut acelaşi efect prin mijloace normale. A îndoit firul folosind un cleşte. Apoi, îndoindu-l la loc, a produs o ridicătură prin apăsarea cu unghia degetului mare. După care l-a pus într-un bol şi a turnat apă fierbinte peste el, firul a format un unghi similar celui descris de Byrd. în opinia lui Gardner, Geller, care venise împreună cu Shipi, ar fi putut să procedeze la fel în clipa în care Byrd nu era atent sau ar fi putut chiar să vină cu un fir gata pregătit (ale cărui proprietăţi, din întâmplare, sunt bine cunoscute de magicieni).[63]

Un alt articol al lui Wilbur Franklin, preşedinte al departamentului de fizică la Universitatea de Stat din Kent, intitulat „Fracture Surface Physics Indicating Telenural Interaction”[64], părea, de asemenea, să confirme că Geller poate să provoace modificări ale obiectelor fizice prin mijloace necunoscute. în acest caz, Franklin

spunea că un inel de platină a dezvoltat spontan o fisură pe suprafaţa sa în prezenţa lui Geller, „fără ca el să fi atins inelul”. Franklin a supus inelul fisurat unei analize metalurgice. Astfel, a descoperit că suprafaţa fisurii de pe inel şi, de asemenea, un ac rupt de Geller erau „în mod clar diferite” de tipurile cunoscute de suprafeţe ale fisurilor nonteleneurale. Franklin a conchis că „ar fi fost extrem de dificil de fabricat aceste suprafeţe prin tehnici cunoscute de laborator”[65], adăugând că o astfel de „interacţiune teleneurală cu materia” atrage atenţia asupra necesităţii dezvoltării unor noi constructe

teoretice pentru a explica „efectul Geller”. în cartea lui Panati există fotografii a mai multe metale fisurate, toate prezentate ca o confirmare impresionantă a fenomenelor descrise anterior.

între timp, Franklin şi-a retractat concluzia şi şi-a recunoscut greşeala. Circumstanţele erau următoarele. în calitate de preşedinte al Comitetului pentru Investigarea Ştiinţifică a Afirmaţiilor legate de Fenomemele Paranormale (CSICOP)—, l-am invitat pe profesorul Franklin la Buffalo, New York, să apară într-o emisiune de televiziune despre paranormal şi

parapsihologie pe care o moderam. Mai participau trei sceptici: James Randi, Ray Hyman şi Ethel Romm. Dna Romm şi-a exprimat consternarea că Franklin nu a inclus o imagine a unui inel fisurat normal alături de inelul lui Geller, astfel încât să putem compara asemănările şi diferenţele. Ulterior, Franklin s-a întors în laboratorul său şi a fisurat

[5]

un inel din platină prin mijloace fizice şi l-a comparat cu fotografia fisurii inelului lui Geller, constatând, spre jena sa, că erau practic identice![66] Ultimul element important al confirmării fizice era acum retras.

Unul dintre factorii care au stat la baza deciziei lui Franklin de a reexamina dovezile au fost fără îndoială „trucurile paranormale” pe care Randi le-a realizat în prezenţa sa. A îndoit cheia lui Franklin, a rupt o lingură, a ghicit corect conţinutul unui plic sigilat, a dat înainte un ceas de mână. Ba chiar i-a cerut lui Franklin să scoată o carte din servieta lui şi s-o deschidă; apoi i-a spus un cuvânt de pe primul rând. Toate aceste demonstraţii l-au uimit pe Franklin. El îl văzuse pe Geller făcând lucruri similare şi era convins că erau „teleneurale” şi „paranormale”. Dar acum un iluzionist profesionist reprodusese „efectul Geller”.

Ar trebui să fie deja foarte clar că Geller este magician, nu clarvăzător. Puterile lui Geller au fost complet discreditate. Cu toate astea, reputaţia sa a rămas pe linia de plutire şi nenumăraţi oameni continuă să considere că are capacităţi paranormale. Acest lucru este valabil şi în cazul celor care au aflat despre explicaţiile naturaliste ale demonstraţiilor sale. Fenomenul Geller seamănă cu alte mituri religioase sau cvasireligioase, care, odată ce au prins rădăcini, pot continua să crească şi chiar să prospere pe terenul credinţei naive indiferent de câte ori sunt smulse.

Concluzie

Scopul discuţiei despre Uri Geller şi alte personaje din domeniul parapsihologici ar trebui să fie deja evident: este destul de simplu să înşeli oamenii, mai ales (1) dacă intenţionezi să perpetuezi o înşelătorie, (2) dacă nu e identificată imediat o cauză şi (3) dacă există o înclinaţie de a crede. Această tendinţă poate fi întâlnită şi în cazul unor oameni altminteri sceptici, care, de obicei, nu cad pradă credulităţii sau autoamăgirii.

Ultimul exemplu al acestor aspecte se

referă la Tina Resch şi la presupusa manifestare a unui poltergeist în casa ei din Columbus, Ohio. Acest caz a devenit deja clasic, deoarece ilustrează conflictul central dintre sceptici şi credincioşi privind dovezile şi voinţa de a crede.

Iată detaliile. În casa lui John şi Joan Resch au început brusc să aibă loc evenimente ciudate atunci când fiica lor adoptivă Tina era prezentă. Luminile şi robinetele se închideau fără nici o cauză aparentă şi obiectele zburau prin aer ca şi cum ar fi fost posedate de o forţă necunoscută. A fost chemat Michael Hardin, un reporter de la *Columbus Dispatch* care mai scrisese un articol despre Tina. Acesta a venit însoţit de fotograful Fred Shannon. Amândoi au mărturisit că au văzut fenomene stranii: ouă, veioze şi telefoane care zburau şi se prăbuşeau pe podea. Shannon a fotografiat un telefon în aer, iar această fotografie a apărut în ziare din întreaga lume. Casa a fost apoi vizitată de o mulţime de jurnalişti şi cameramani, unii dintre ei fiind siguri că au asistat la evenimente paranormale.

La rugămintea unui jurnalist sceptic din Boston, CSICOP a trimis în Columbus o echipă ştiinţifică formată din trei persoane (profesorii Nicholas

Sanduleak şi Steven Shore, plus James Randi) pentru o investigaţie la faţa locului. Li s-a refuzat accesul în casă, deşi au reuşit să discute cu mulţi dintre cei implicaţi şi să pună „dovezile” cap la cap.

Doi parapsihologi, William Roll şi asociatul său, au fost însă lăsati să intre. Roll a anuntat cu promptitudine că a avut loc o activitate specifică psihochineziei. Roll este unul dintre principalii experţi din domeniul cercetării fenomenelor de tip poltergeist. De-a lungul istoriei, au existat nenumărate mărturii cu privire la poltergeist („spirit zgomotos”): sunete stranii şi obiecte care se mişcă atribuite unei puteri supranaturale. Intr-un articol din *Handbook of Parapsychology,* Roll a atribuit acest fenomen energiei psihochinetice eliberate de un adolescent aflat în preajmă.[67] El a analizat 116 cazuri şi a estimat că aproximativ o treime dintre ele erau autentice, o treime erau frauduloase şi o treime erau incerte. în casa familiei Resch, Roll a susţinut că a văzut un tablou care a căzut pe podea din cuiul de care era atârnat. Când s-a dus să ia un cleşte situat în apropiere pentru a bate la loc cuiul, un

casetofon aflat în partea cealaltă a camerei a zburat prin aer. Când s-a dus să ridice casetofonul, cleştele a zburat la rândul său de pe masă. Tina era singura persoană care se afla în cameră cu el.

Investigatorii noştri au venit cu următoarea explicaţie: Tina Resch era un copil de 14 ani care suferea de unele tulburări mintale uşoare. Abandonase şcoala şi era educată acasă. De-a lungul anilor, familia Resch luase în îngrijire peste 250 de copii. Tina intenţiona să-şi găsească părinţii naturali. De asemenea, văzuse un film despre poltergeist şi învăţase cum să arunce obiecte în aer fără să fie observată. Aceste fapte au adus-o în centrul atenţiei. Iată un alt exemplu evident de fraudă săvârşită asupra unui public credul.

Oare această soluţie sceptică putea fi confirmată? Sigur că da, însă foarte mulţi nu au renunţat la credinţa că a avut loc un eveniment semisupranatural. în primul rând, membrii unei echipe de televiziune s-au instalat în casă pentru a fotografia obiectele zburătoare. Deşi au aşteptat câteva ore, nu se întâmpla nimic atunci când aveau camera de filmat îndreptată

asupra Tinei şi o observau direct. într-una dintre ocazii, când au părăsit încăperea, au lăsat camera de filmat pornită fără ca nimeni să ştie pentru a o surprinde pe fată. Dintr-odată, o veioză s-a prăbuşit pe podea. Oamenii aflaţi în cameră cu Tina au crezut că era un poltergeist. După ce s-au uitat la imagini, membrii echipei de filmare au descoperit cu uimire că, pe furiş, Tina a smuls veioza şi a aruncat-o pe podea. Nici unul dintre cei aflaţi în cameră nu văzuse ce a făcut. Dar filmul, când e derulat cu încetinitorul, arată foarte clar ce s-a întâmplat de fapt. Imaginile au fost prezentate la ştirile de seară pentru ca toţi cei din Columbus să poată vedea. Mama Tinei a acceptat pretextul fetei că era obosită de toată agitaţia şi voia ca lumea să plece pentru a se întâlni cu prietena ei. A spus tuturor că Tina a aruncat lampa pe podea pentru ca oamenii să fie mulţumiţi. Susţinătorii ei au acceptat această justificare, printre care chiar Hardin şi Shannon, confirmând astfel principiul potrivit căruia, dacă eşti puternic înclinat să crezi un eveniment supranatural, atunci aproape nimic nu te mai poate face să îţi schimbi opinia.

Oare incidentul cu veioza a fost un caz izolat? Există un principiu de

precauţie ce pare cât se poate de logic: dacă eşti prins trişând, atunci alte manifestări ale puterilor tale ar trebui să fie extrem de suspecte. Din păcate, credincioşii nu ţin cont de această regulă în ce priveşte clarvăzătorul, profetul sau făcătorul lor de minuni preferat.

Au mai existat dovezi potrivit cărora Tina recurge la înşelătorie? Dacă revenim la fotografiile iniţiale ale telefoanelor zburătoare, aflăm că fotograful, Fred Shannon, spunea că, dacă se uita direct la Tina, „forţa” nu se manifesta. Numai dacă îşi întorcea capul telefonul îşi lua zborul, apucând să-l fotografieze
în timp ce se afla în aer. Se pare că nimeni nu a putut afirma că a văzut vreun obiect aflat în repaus care apoi şi-a luat zborul. Oricine poate încerca următorul experiment şi poate observa cu atentie reacţia oamenilor: imediat ce nu se mai uită, aruncaţi rapid un obiect în aer. Dacă le spuneţi că se manifestă un poltergeist şi nu v-au văzut aruncând obiectul, e posibil să creadă că aveţi dreptate. Acest lucru ar explica percepţia greşită a lui Roll şi a altor reporteri prezenţi în casă. Dacă există predispoziţia de a crede şi situaţia e încărcată de emoţie, un eveniment

despre care se spune că ar fi supranatural poate să genereze un răspuns afirmativ.

Oare această critică sceptică este nedreaptă faţă de Tina? Poate că a avut puteri miraculoase şi poate că scepticii refuză să accepte mărturia credincioşilor din cauza mintii lor încuiate.

În cazul Tinei, avem cel puţin alte patru incidente ce ne sugerează că a fost vorba de înşelătorie. Shannon a făcut o serie întreagă de fotografii cu alte tipuri de poltergeist sau manifestări de psihochinezie în afară de telefoanele zburătoare. O analiză atentă a acelor fotografii dezvăluie următoarele fapte. Intr-unui dintre cazuri, un scaun pare să se ridice în aer. Cei aflaţi acolo erau siguri că a fost o manifestare paranormală. Dar, dacă ne uităm cu atenţie la fotografie, observăm piciorul Tinei aflat sub scaun, de unde putea să-l ridice (ceea ce ne aminteşte de Eusapia Palladino). O altă fotografie a unui candelabru în mişcare arată o mână care îl

loveşte, deşi nu este clar dacă mâna este a unui complice, poate fratele ei, care se afla la rândul său în casă.[58] Ultimele două situaţii constituie mărturia lui Joel Achenbach, un reporter de investigaţie trimis mai târziu pentru a-i lua un interviu Tinei în Carolina de Nord.

Tina a fost dusă de William Roii în laboratorul său de parapsihologie pentru teste suplimentare, în timp ce se afla acolo, şi-a rupt piciorul şi a fost internată în spital. Achenbach a vizitat-o la spital. Pe când se afla în salon, brăţara din plastic de la încheietura mâinii Tinei a zburat brusc prin aer; mai târziu, la fel s-a întâmplat cu o sticluţă de lac de unghii. în ambele cazuri, reporterul a văzut-o cum le aruncă în cealaltă parte a camerei. Când a fost confruntată cu aceste fapte, a chicotit şi şi-a cerut scuze. „îmi pare rău", a spus Tina zâmbind.[69] De atunci, cazul despre prezenţa unui poltergeist în Columbus a devenit parte din literatura acestui domeniu. Scepticii şi-au publicat propriile critici. Numeroase publicaţii (inclusiv *Reader's Digest)* au prezentat evenimentele din casa Tinei dând de înţeles că acolo s-au petrecut cu adevărat evenimente parapsihice. Astfel, o altă manifestare paranormală a

devenit parte a folclorului şi legendei.

Tina Resch şi Uri Geller sunt la fel ca Eusapia Palladino, Dunglas Home, Joseph Smith şi poate chiar Isus şi Moise din generaţiile anterioare. Cazul Tina Resch nu este unic: aminteşte în mod clar de surorile Fox din secolul al XlX-lea. Aceleaşi procese psihologice se manifestă atât în epoca noastră, cât şi în epocile anterioare. Există înşelăciune intenţionată, fraudă şi un sentiment psihologic exacerbat şi disociat cu privire la propria misiune specială a unui clarvăzător sau profet, la care se adaugă dorinţa publicului de a crede într-un univers spiritual transcendent şi în superclarvăzători. De ce are ispita transcendenţei rădăcini atât de puternice în sufletul uman? De ce apare şi reapare în aproape orice epocă? Poate fi oferită o explicaţie pentru persistenţa ei? La aceste întrebări vom încerca să răspundem acum.

21. Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal, acum numit Committee for Skeptical Inquiry (n. red.).

XIV
EXISTĂ VIAŢĂ DUPĂ VIAŢĂ?

Există viaţă după viaţă? Această întrebare perenă la care adepţii spiritualismului şi parapsihologici au încercat să răspundă este poate cea mai importantă dintre frământările cu care ne-am putea confrunta în viaţă. Dilema existenţială este că, până la urmă, moartea ne ajunge pe toţi, chiar dacă bună parte din viaţă putem alege s-o ignorăm. Din momentul în care ne naştem, suntem suficient de bătrâni pentru a muri. Astfel, problema supravieţuirii după moarte a constituit o sursă puternică de curiozitate umană, de speculaţii filozofice şi de interes ştiinţific; şi a reprezentat izvorul impulsului religios. De fapt, căutarea lui Dumnezeu e motivată cel mai mult de frica de moarte şi de necunoscut, precum şi de dorinţa de a o depăşi. Credinţa în Dumnezeu este înrădăcinată în speranţa că divinitatea ne va salva de la dispariţie şi ne va da viaţa veşnică. Astfel, celor mai mulţi oameni le-a fost greu să abordeze această problemă fără

patimă, în condiţiile în care sunt atât de multe lucruri în joc.

Cei care neagă că există viaţă după moarte au fost adesea trataţi ca paria sau eretici, ca proscrişi ai societăţii. Cei care promit nemurirea sunt, dimpotrivă, divinizaţi şi sunt întemeiate religii în numele lor (Isus este cel mai bun exemplu în acest sens). Cu cât promisiunea este mai ambiţioasă şi mitul mai dramatic, cu atât sunt mai mari şanse ca oamenii să creadă în ele; când se referă la doctrina vieţii de apoi, pot atrage nenumărate milioane de credincioşi care mor cu certitudinea că vor trăi veşnic. Deşi credinţa într- 3 3

o viată dincolo de mormânt a constituit o sursă profundă de inspiraţie religioasă şi estetică, din păcate această năzuinţă nu are la bază dovezi concludente.

De-a lungul timpului, au fost aduse mai multe argumente în sprijinul ipotezei vieţii veşnice:

1. *Argumentul inferenţial legat de credinţa religioasă.* Dacă Dumnezeu există, se spune, nemurirea rezultă ca împlinire a unui plan divin. Acest argument este deschis criticilor. Dacă, până la urmă, ideea de Dumnezeu este doar un articol de credinţă, atunci nemurirea sufletului nu a fost demonstrată, iar cei care nu împărtăşesc

respectiva convingere religioasă nu pot considera convingător argumentul în favoarea vieţii veşnice. în plus, putem crede într-o divinitate, dar nu şi în nemurirea personală.

2. *Afirmaţii empirice.* Putem stabili existenţa nemuririi independent de existenţa lui Dumnezeu? După cum am văzut, au existat multe încercări de a confirma ipoteza supravieţuirii în mod ştiinţific, în special după înfiinţarea Societăţii pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice în 1882. în ultimele decenii, a existat o creştere accentuată a interesului faţă de această problemă, în special în parapsihologic. Vom examina o parte dintre dovezile adepţilor paranormalului mai jos.

3. *Consideraţii ce tin de valoare.* Indiferent dacă se poate demonstra sau nu că Dumnezeu există sau dacă se poate dovedi sau nu că sufletul are o existenţă independentă de corp, se presupune că *doctrina* nemuririi este un postulat necesar al vieţii etice. În absenţa sa, existenţa noastră ar fi lipsită de orice sens, iar obligaţiei etice i-ar lipsi orice fundament sigur. Adeptul secularismului susţine că etica poate fi autonomă şi că responsabilitatea nu necesită o doctrină a mântuirii divine. El susţine în continuare că dacă ar exista viaţă de apoi şi tot ce se întâmplă acum ar fi o pregătire pentru lumea cealaltă,

atunci această viaţă ar putea să piardă din importanţă şi toate planurile şi proiectele noastre ar fi lipsite de sens. Oare fiinţele umane pot trăi o viaţă încărcată de sens fără să presupună că universul are un scop general sau că există o lume de apoi? Poate că viaţa nu are sens în sine. Dar nu ne prezintă oare nenumărate oportunităţi pe care am putea alege să le învestim cu un sens? Cu toate astea, credincioşii insistă că viaţa ar fi lipsită de sens fără speranţa nemuririi.

În general, scepticii au formulat cel puţin trei argumente principale împotriva ipotezei nemuririi sufletului: (1) obiecţii logice, (2) problema dovezilor şi (3) argumentul valorii. Le vom examina pe rând.

Obiecţii logice

Prima obiecţie la adresa nemuririi, foarte populară astăzi, este logică: adică termenul *suflet* nu are un sens clar. înainte de a putea demonstra dacă există nemurirea sufletului, trebuie să ştim despre ce vorbim. Filozofii clasici, de la Aristotel la Hume şi Kant, au avut îndoieli serioase cu privire la ideea unui suflet substanţial separabil de corp. Mulţi filozofi contemporani au ridicat probleme mult mai fundamentale. John

Dewey şi behavioriştii, de exemplu, au respins „mentalismul” şi existenţa unui dualism minte- corp ca fiind nejustificate empiric. Gilbert Ryle, Antony Flew, Peter Geach şi alţi filozofi ai limbajului consideră că ideea de „suflet” este neinteligibilă din punct de vedere logic. Ryle crede că nu are nici un sens când vorbeşti despre „fantoma din maşina creierului” şi îi acuză pe Descartes şi pe toţi cei care au o perspectivă dualistă sau platonică de comiterea unei greşeli de categorie. Fiinţa umană este o unitate integrată: ceea ce numim „suflet” sau „minte” este pur şi simplu un aspect funcţional al organismului fizic ce interacţionează cu mediul înconjurător. în acest caz, este dificil să ştii la ce te referi când spui că ceva numit suflet supravieţuieşte disoluţiei corpului. Noţiunea de „suflet neîntrupat” sau „suflet imaterial” se bazează pe abstragere şi reificare şi pe o utilizare greşită a limbajului.

Hume a atras atenţia asupra problemei identităţii personale. Ne putem întreba: există un suflet sau un eu substanţial independent aflat la baza experienţelor mele? Dacă trupul meu nu mai există după ce mor şi dacă totuşi supravieţuiesc, oare îmi voi aminti cine am fost? Voi continua să simt prin

intermediul membrelor mele, al organelor genitale şi al stomacului etc. după ce acestea au dispărut? Cum pot avea memorie dacă nu am creier în care să acumulez experienţele? Eu voi fi cel care va supravieţui sau numai o umbră palidă? Antony Flew întreabă: pot să asist la propria înmormântare? Are sens să spun că pot vedea dacă nu am ochi pentru a primi impresii sau un sistem nervos pentru a le înregistra?

Astfel, mulţi filozofi contemporani subliniază numeroasele confuzii lingvistice referitoare la sensul afirmaţiei potrivit căreia „sufletul” supravieţuieşte corpului. Pe ei nu îi preocupă probele în favoarea existenţei sau a inexistenţei sufletului, ci problemele pe care le presupune definirea acestui concept. Pentru unii credincioşi creştini, singurul sens ce poate fi dat nemuririi este să spunem, împreună cu Sf. Pavel, că, la un moment dat în viitor, corpul, inclusiv sufletul, va învia din punct de vedere fizic. Această poziţie cel puţin evită problema separării sufletului de corp, iar credinciosul nu are nevoie decât să spună că o divinitate va asigura în viitor supravieţuirea întregii fiinţe umane. Dar aceasta este o perspectivă bazată pe credinţă, nu o dovadă.

Prin urmare, întrebarea „Există viaţă după moarte?”, aşa cum e formulată de obicei, este confuză şi chiar contradictorie. *Viata* este definită drept ceea ce este caracterizat prin procese ce ţin de „metabolism, creştere, reproducere” şi poate să manifeste „puteri interne de adaptare la mediul înconjurător” (Dicţionarul Webster). Moartea înseamnă absenţa funcţiilor organice. Nu avem nici o dovadă că viaţa în sensul pe care l-am definit poate supravieţui morţii organismului. Toate dovezile par să indice dispariţia acestor funcţii odată cu disoluţia corpului. Astfel, este discutabil dacă „eul” sau „sufletul” poate supravieţui într-o formă neîntrupată şi dacă putem reifica funcţiile psihologice. Ar putea exista memorie şi un sentiment al continuităţii personale în absenţa corpului, creierului sau a sistemului nervos? Cei care sunt dedicaţi unei forme a doctrinei „fantomei din organism” răspund afirmativ. Scepticii sunt nedumeriţi în ceea ce priveşte modul în care ar putea fi posibil acest lucru. Desigur, ceva rămâne după moartea unui individ: propriii descendenţi vor duce mai departe moştenirea sa genetică, iar realizările sale, fie ele bune sau rele, pot avea o anumită influenţă asupra

societăţii sau culturii o perioadă de timp.

Au fost propuse o serie de teorii alternative non-dualiste ale minţii: materialismul, fenomenalismul, epifenomenalismul, teoria identităţii. Poate că nici una dintre ele nu este satisfăcătoare în această etapă a cercetării. Poate că o anumită formă de existenţă supravieţuieşte morţii fizice. Nu trebuie să ne împotmolim în propriile categorii lingvistice existente şi trebuie să fim pregătiţi să le redefinim în lumina noilor descoperiri. Totuşi, există probleme conceptuale grave.

Problema dovezilor

Pe lângă problemele cu privire la sensul termenilor folosiţi, există o întrebare fundamentală: care sunt *dovezile* în sprijinul afirmaţiei că pot supravieţui propriei morţi fie sub forma unui suflet separat, fie sub forma unei fiinţe înviate cu trupul? Oare oamenii care mor reapar pe pământ la un moment dat imediat după moarte, într-o formă sau alta, sau vor învia sub o nouă înfăţişare într-un viitor îndepărtat?

Multe culturi şi multi indivizi au

crezut că J >
morţii fizice a corpului îi supravieţuieşte ceva: unii au crezut că este o parte a sufletului lumii şi alţii că are o identitate personală. Există oare suficiente dovezi în favoarea acestor afirmaţii, dovezi care pot fi confirmate din punct de vedere obiectiv, nu simple închipuiri sau mărturii despre fantome ale unor persoane credule? Oare morţii pot comunica cu cei aflaţi în viaţă?

Nu ar trebui să presupunem că existenţa după moarte este neapărat mai bună decât ceea ce trăim în timpul vieţii. Bertrand Russell ar fi observat că viaţa de apoi i s-ar părea plictisitoare, dacă ar însemna să cânte imnuri pe tot parcursul eternităţii! în cazul în care există, viaţa de apoi ar putea fi plină de suferinţă şi de chinuri. Ne-am putea petrece tot timpul obsedaţi de circumstanţele propriei morţi sau iritaţi de faptul că partenerul de viaţă s-a recăsătorit şi că persoana cu care trăieşte acum ne risipeşte averea, ori am fi cuprinşi de tristeţe deoarece copiii noştri nu se ridică la nivelul aşteptărilor. Am putea fi total neputincioşi, în incapacitatea de a ne bucura de un vin bun, de o mâncare savuroasă, de persoanele dragi, de activităţi sexuale, de dezbateri

intelectuale, de sport sau de jocul de cărţi, adică lucruri pe care le consideram incitante sau satisfăcătoare în această viată.

în afară de aceste considerente, problema principală se referă la dovezile în favoarea afirmaţiei potrivit căreia ceva supravieţuieşte morţii corpului. în timp ce examinezi „dovezile” cu atenţie, constaţi că pot fi adesea atribuite gândirii dezideratíve, autoamăgirii şi chiar înşelăciunii. Voi discuta acum unele dintre principalele domenii de cercetare. Primii cercetători ai fenomenelor parapsihice au investigat ipoteza potrivit căreia entităţile incorpórale ar putea comunica cu noi. Am tratat acest subiect pe larg în capitolul XII. Au existat investigaţii detaliate ale presupuşilor mediumi care, în cadrul unor şedinţe de spiritism special pregătite, au încercat să intre în interacţiune fizică sau mentală cu sufletele morţilor, aparent comunicând cu lumea cealaltă prin intermediul unui spirit ce punea stăpânire pe medium. Din păcate, s-au descoperit atât de multe înşelătorii, încât întregul domeniu a căpătat o reputaţie proastă. Nenumăraţi mediumi au fost demascaţi, cum ar fi surorile Fox şi Eusapia Palladino. Houdini a demascat-o ulterior

pe Marjery, un medium renumit din Boston. După moartea mamei sale dragi, Marjery a pretins că îi poate facilita lui Houdini legătura cu ea, dar acesta a fost uimit peste măsură când „mama” lui s-a dovedit că nu ştie idiş, limbă pe care Marjery, evident, nu o cunoştea.

Intr-o şedinţă de spiritism devenită celebră, Arthur Ford a pretins că îl va pune pe episcopul James Pike în legătură cu fiul său decedat. Potrivit lui Pike, Ford a relatat fapte despre familie care constituiau informaţii confidenţiale pe care „n-ar fi putut să le cunoască altfel”. Şi totuşi, după moartea lui Ford, s-au descoperit dosare ample ce indicau că a făcut cercetări preliminare referitoare la subiecţii săi, inclusiv Pike şi fiul său, înaintea unei şedinţe de spiritism şi că acele dosare conţin informaţii „confidenţiale”. William James era îngrozit de cât de multe înşelăciuni existau în domeniu, deşi credea că dna Piper, o clarvăzătoare renumită, ar fi putut să fie autentică. Chiar dacă frauda făcută cu bună ştiinţă nu explică fiecare caz, există ipoteze alternative care pot justifica informaţiile transmise în starea de transă; pot avea loc procese subconştiente, iar unii au sugerat existenţa telepatiei etc.

Ipoteza existenţei unor entităţi necorporale nu reprezintă singura şi nici cea mai simplă explicaţie disponibilă. Eu însumi am cercetat cu atenţie o predicţie foarte vehiculată a Patriciei St. John, aparent obţinută într-o şedinţă de spiritism (sau de la spiritul care o controla), potrivit căreia promontoriul Terrapin al cascadei Niagara se va prăbuşi la 22 iulie 1979, ora 16:56, şi că ambarcaţiunea *Maid of the Mist* se va răsturna având la bord un grup de elevi cu deficienţe de auz. În acea zi fatidică, la ora indicată, m-am urcat în barca cu pricina: nu s-a întâmplat nimic. Era clar că dna St. John era o persoană confuză, iar predicţia ei, provenind, se pare, de la un spirit, s-a dovedit a fi falsă.

Au fost investigate şi mărturii privind apariţii şi fenomene poltergeist. Poveştile cu fantome sunt des întâlnite de-a lungul istoriei şi trebuie diferenţiate cu atenţie. Din păcate, din punctul de vedere al ştiinţei, dovezile sunt în mare parte bazate pe mărturii personale, sunt extrem de subiective şi nu pot fi cercetate într-un mediu controlat. Fenomenele nu pot fi reproduse, ceea ce este esenţial pentru cercetarea ştiinţifică. În unele cazuri, poveştile au la bază o farsă, precum

casa bântuită din Amityville. în alte cazuri însă, par să fie implicaţi martori respectaţi. Nici una dintre mărturiile despre care ştiu nu poate fi confirmată deoarece fie nu există o coroborare convingătoare, fie se pot aduce explicaţii alternative. Apariţiile se pot datora unei imaginaţii bogate, halucinaţiei, percepţiei defectuoase etc. Deseori, fenomenele de tip poltergeist implică tineri care pun la cale farse, la fel ca în cazul Tinei Resch discutat mai sus. Unii parapsihologi au atribuit cazurile de poltergeist psihochineziei, dar sunt sceptic în legătură cu această explicaţie. în mod ciudat, în foarte puţine dintre cazurile clasice de apariţii, entităţile sunt dezbrăcate; deşi este greu de crezut că, dacă poţi supravieţui morţii, îţi va supravieţui şi îmbrăcămintea. O explicaţie mai probabilă este aceea că apariţiile se află în ochii celor care privesc.

Un alt tip de dovezi care au fost aduse în sprijinul ipotezei supravieţuirii sunt fotografiile. De mai bine de un secol, am văzut nenumărate fotografii ale unor presupuse spirite. însă nu există nici o fotografie care să necesite în mod clar ipoteza existenţei unui spirit; alte variante sunt mai plauzibile: imperfecţiunile filmului, expunerea

dublă sau falsificarea filmului. Utilizarea fotografiilor pentru a dovedi ceva este o metodă extrem de nesigură. Astăzi sunt folosite pentru OZN-uri, monstrul din Loch Ness şi Bigfoot. în anii ’20, erau folosite pentru a confirma existenţa zânelor, sir Arthur Conan Doyle fiind unul dintre cei care colecţionau astfel de fotografii.

Astfel de cercetări ale supravieţuirii necorporale au fost în general discreditate în perioada anilor ’20. După cum am văzut, J.B. Rhine considera că parapsihologia ar avea şanse să progreseze dacă va lăsa deoparte astfel de probleme, deoarece nu credea că pot fi supuse cercetării empirice. În schimb, s-a concentrat asupra percepţiei extrasenzoriale şi psihochineziei.

Astăzi, problema supravieţuirii a revenit în forţă. Există o mulţime de mărturii bazate pe şedinţe de spiritism, apariţii şi fotografii cu fantome. Speranţa este nesecată în inima omului mai ales atunci când cultura religioasă din jurul său afirmă în mod constant realitatea supravieţuirii umane. Au apărut mai multe abordări noi care, conform susţinătorilor lor, ne permit să aducem, în sfârşit, dovezi ştiinţifice solide în favoarea nemuririi sufletului. Aceşti cercetători susţin că folosesc cele

mai recente tehnici şi instrumente ale stiintei. Este interesant faptul că astrologii şi teoreticienii bioritmului folosesc computerele pentru a crea horoscoape şi grafice de predicţie, de parcă acest lucru ar face ca domeniul lor să fie mai „ştiinţific”. Multe demersuri pot avea aspectul ştiinţei, dar nu şi substanţa ei.

Un exemplu grăitor îl constituie fenomenul „vocilor morţilor” dezvăluit prima dată în 1959. Această cercetare este rezumată în lucrarea *Breakthrough* de Konstantin Raudive.[1] Raudive susţine că are dovezi în favoarea ipotezei potrivit căreia sufletele persoanelor decedate ne pot trimite mesaje prin mijloace misterioase, cum ar fi magnetofoanele, microfoanele şi radiourile. Parapsihologul şi autorul D. Scott Rogo a întărit „însemnătatea” acestei cercetări afirmând că „astfel de fenomene reprezintă un progres de cea mai mare importanţă”[2]. Analize atente ale zgomotelor au prilejuit mai multe interpretări ale originii lor. Este mult mai puţin probabil să fie mesaje venite din altă lume decât semnale captate din zgomotele de fond de către dispozitivele electronice. Julius Weinberger descrie un alt experiment referitor la comunicarea cu fiinţe necorporale în

care foloseşte planta carnivoră numită capcana lui Venus legată la diferite dispozitive electrice. El ne spune că ştie de prezenţa spiritelor datorită senzaţiilor de furnicături ale scalpului pe care le resimte. Experimentul începe cu rostirea rugăciunii Tatăl nostru. Apoi pune întrebări plantei şi îi observă reacţiile. Au existat, de asemenea, mărturii despre apeluri telefonice primite de la persoane decedate!

În ultima vreme, cele mai apreciate „dovezi" ale supravieţuirii post-mortem sunt viziunile avute pe patul de moarte şi experienţele din apropierea morţii ale celor care au fost resuscitaţi, precum şi folosirea mijloacelor hipnotice şi de alt tip pentru a accesa vieţile trecute. (Ultima metodă este folosită, bineînţeles, pentru a dovedi realitatea reîncarnării.) În *The Hour of Death,* Karlis Osis şi E. Haraldsson descriu rezultatele studiului lor centrat pe viziunile oamenilor aflaţi în pragul morţii.[3] Osis, şeful departamentului de cercetare al Societăţii Americane pentru Cercetarea Fenomenelor Parapsihice, a trimis câteva mii de chestionare la medici şi asistente medicale din Statele Unite şi India. Numai 20% dintre cei care au primit

chestionarul au răspuns; dintre ei, unii au relatat că, în unele cazuri, persoanele aflate pe moarte afirmă că „văd” în lumea cealaltă, întâlnind rude, prieteni sau figuri religioase decedate care vin „să îi ia”. în urma experienţei, aceştia spuneau că au parte de o creştere a bunei dispoziţii şi chiar de un fel de stare de pace şi de calm. Mulţi dintre ei s-au referit la manifestarea unei lumini puternice.

Osis recunoaşte că cei mai mulţi pacienţi aflaţi pe moarte îşi pierd complet cunoştinţa şi nu relatează o astfel de experienţă. De asemenea, acesta spune că figurile religioase care apar într- un număr limitat de cazuri la pacienţii indieni sunt diferite de cele care le apar americanilor (având în vedere tradiţiile religioase diferite). în multe cazuri, viziunea apare exact înainte de momentul morţii, iar în alte cazuri, cu o zi sau cu două mai devreme. în unele situaţii, a apărut oamenilor care nu au murit. Osis consideră că acest lucru este o dovadă a existentei vieţii de

apoi. Recunoscând că sunt[5] deseori prezente multe forme de halucinaţii în momentul decesului, Osis susţine că mulţi pacienţi cu viziuni au fost pe deplin conştienţi şi raţionali. Poate că

pacientul se confruntă cu o reacţie schizoidă pentru a atenua stresul morţii. Fără îndoială, mulţi au ajuns să creadă în nemurire din cauza mediului cultural, iar aceasta îi oferă pacientului un sprijin pentru a face fată momentului morţii.

întrebarea fundamentală este dacă astfel de experienţe subiective constituie dovezi în favoarea tezei potrivit căreia anumite aspecte ale psihicului uman se separă de corp după moarte sau dacă există explicaţii psihice sau psihologice naturale. Osis susţine că aceste fenomene nu pot fi datorate influenţei medicamentelor, febrei ridicate, leziunilor cerebrale, credinţei în nemurirea sufletului sau halucinaţiilor.

O versiune extrem de cunoscută a experienţei avute în apropierea morţii este oferită de Elisabeth Kiibler-Ross şi Raymond Moody.[4] Moody a intervievat 150 de pacienţi. Acesta afirmă că multe persoane care au fost considerate decedate (prin sistarea activităţii cardiace sau pulmonare) şi apoi resuscitate sau care, în urma unui accident, au fost la un pas de a-şi pierde viaţa au relatat experienţe similare. Persoanele care au trecut prin astfel de experienţe au descris o senzaţie de detaşare de corp şi de plutire deasupra

patului, a mesei de operaţie sau a locului accidentului. în astfel de momente, poţi avea senzaţia că treci printr-un tunel lung. Simţi cum îţi trece viaţa prin faţa ochilor, te întâlneşti cu rudele şi prietenii decedaţi, apare o lumină strălucitoare, te cuprinde un sentiment de pace şi apoi te întorci, fără tragere de inimă, înapoi în corp. (Din întâmplare, nici experienţa tunelului şi nici trecerea rapidă a propriei vieţi prin faţa ochilor nu par să fie prezente în studiul lui Osis.)

Metodologia studiului lui Moody a fost pusă serios în discuţie. Este un colaj foarte imprecis. Nu ştim condiţiile în care au fost chestionaţi
* 5 i
subiecţii, nu ştim procedurile utilizate şi nu avem date despre stările fizice sau psihologice ale pacienţilor. Nu toţi cei care au avut experienţe apropiate morţii au relatat aceleaşi fenomene; cei mai multi care au murit în condiţii similare nu au experimentat nimic. Ce să înţelegem din acest fenomen? După câte se pare a fost reafirmat de alţi cercetători în alte cazuri, cum ar fi dr. Michael B. Sabom, cardiolog. Dr. Sabom a întreprins propria investigaţie asupra pacienţilor care fuseseră resuscitaţi şi a relatat experienţele extracorporale pe care le-au suferit aceştia.[5]

Cum să interpretăm astfel de mărturii? În primul rând, nu avem dovezi solide că subiecţii au murit. Astfel de probe nu sunt imposibil de obţinut: rigiditatea cadaverică este unul dintre semne, moartea cerebrală este altul. Moody, Sabom şi alţii par să descrie mai degrabă fie procesul morţii, fie o experienţă din pragul morţii, dar nu moartea în sine. Noyes şi Kletti au obţinut relatări ale experienţelor apropiate morţii de la persoane care *considerau* că se află la un pas de moarte, cel puţin din punct de vedere psihologic: oameni salvaţi în ultimul moment de la înec, cădere sau accident.[6] Mulţi dintre ei au raportat experienţe extracorporale similare, stări de conştiinţă modificată şi senzaţia revederii întregii vieţi. Noyes şi Kletti postulează că, în momentul apropierii morţii, stresul emoţional extraordinar poate declanşa o astfel de experienţă.

John Palmer a prezentat o ipoteză alternativă: experienţa extracorporală poate fi declanşată de o schimbare a imaginii corporale a persoanei.[7] Moartea iminentă ameninţă concepţia de sine, care la rândul său activează procese inconştiente profunde, încercând să restabilească simţul identităţii individuale cât mai curând posibil. Prin

urmare, apare credinţa că şinele va continua să existe în ciuda condiţiilor înspăimântătoare în care se găseşte corpul. Experienţa extracorporală este doar o opţiune pe care mintea inconştientă o poate folosi pentru a restabili un anumit sentiment al identităţii.

Sabom şi alţii sunt surprinşi de faptul că pacienţii care şi-au pierdut cunoştinţa, după ce ies din starea în care se află, pot povesti evenimentele care au avut loc în jurul lor; pot chiar reproduce conversaţiile dintre medicii şi asistentele prezente. Mai mult, au senzaţia că „plutesc deasupra” patului sau a mesei de operaţie şi privesc în jos. Cu toate astea, se pare că, deşi o persoană se află într-o stare de comă, unele senzaţii auditive şi poate chiar vizuale (atunci când ochii sunt deschişi) pot fi înregistrate la nivel cerebral. Senzaţia de „plutire” este similară cu alte experienţe extracorporale prin care trec oamenii atunci când moartea constituie o ameninţare. Unii au comparat aceste experienţe de pe patul de moarte cu alte tipuri de experienţe extracorporale, în care unii oameni susţin că au putut să-şi părăsească corpul. James Alcock consideră că aceste stări sunt similare cu unele

experienţe din starea hipnagogică de care au parte practic toţi oamenii la un moment dat în perioada de tranziţie dintre veghe şi somn. Această etapă implică fantezii amestecate uneori cu elemente din realitate.[8]

Interesant este faptul că Sabom relatează că trei dintre subiecţii săi au avut experienţe extracorporale similare după mai mulţi ani de la resuscitare. Aceste experienţe ulterioare sugerează că la mijloc se află un proces psihologic, şi nu că persoana respectivă şi-a părăsit cu adevărat corpul.

Moody, Sabom şi alţii susţin, de asemenea, că experienţele avute în apropierea momentului morţii nu sunt influenţate de mediul cultural (chiar dacă ambii recunosc că sunt creştini devotaţi). Insă această afirmaţie nu este întru totul adevărată, căci, deşi experienţele extracorporale conţin dimensiuni psihologice comune, mulţi relatează întâlnirea cu o anumită figură religioasă a credinţei lor. Un creştin îl vede pe Isus, un hindus, pe Krishna etc. Am intervievat cu atenţie mai multe persoane care au afirmat că au avut o astfel de experienţă şi am descoperit că, în general, conţinutul fenomenologic varia considerabil. O femeie a spus că a intrat pe o poartă strălucitoare într-un

palat splendid, unde erau rubine, diamante şi alte pietre preţioase
împrăştiate pe podea; apoi a întâlnit un bărbat îmbrăcat cu un veşmânt alb şi încălţat cu sandale: descrierea obişnuită a lui Isus. Un bărbat care a spus că se îneca susţine că plutea liniştit în nori. Pe de altă parte, o femeie care a suferit un atac de cord şi se pare că a zăcut inconştientă timp de câteva zile înainte de a fi descoperită de fiul ei a spus că experienţa sa a fost plină de forţe oculte şi demonice.[9] De fapt, dr. Maurice Rawlings, într-o carte ce se abate de la afirmaţiile obişnuite despre experienţele fericite, relatează că un număr mare de pacienţi pe care i-a resuscitat au susţinut că au coborât în iad şi că experienţele lor din pragul morţii au fost extrem de înfricoşătoare.[10] După care autorul conchide: „Sunt sigur că există viaţă după moarte şi nu toată e bună”.

Reîncarnarea

O relevantă deosebită în cadrul discuţiei de fată o
are problema reîncarnării. Hinduismul şi budismul postulează credinţa într-un ciclu de renaşteri, în transmigraţia

sufletelor şi legea karmei, prin care sufletele pot fi în cele din urmă eliberate de greşelile anterioare. Majoritatea acestor lucruri se bazează pe credinţă pură, deşi unii filozofi (începând cu Platon) au apărat o doctrină a preexistenţei sufletului întemeiată pe amintire şi pe teoria ideilor. Mulţi oameni care cred cu tărie în nemurire resping reîncarnarea ca fiind contrară credinţei lor iudeo-crestine. Alţii o

> folosesc pentru a întări argumentul în favoarea nemuririi sufletului. Ei manifestă aceeaşi sete de transcendentă.

»

Recent, a existat o încercare de a fundamenta ştiinţific ipoteza preexistenţei. Parapsihologul Ian Stevenson a studiat dovezile empirice în favoarea reîncarnării, concentrându-se mai ales pe amintirile din vieţile anterioare pe care le-ar avea unii copii (mai ales din India).[11] Influenţele conştiente şi inconştiente ale mediului înconjurător asupra copilului par să constituie o explicaţie mai probabilă a poveştilor pe care le relatează. Alte dovezi sunt presupusa capacitate a unor adulţi de a-şi aminti vieţile trecute. Hipnoza a fost folosită de psihologi

pentru a genera mărturii neobişnuite, însă realitatea inducerii acestei stări a fost pusă în discuţie de specialiştii din domeniu. în orice caz, la o analiză atentă, materialul generat de persoana hipnotizată care îşi accesează o presupusă viaţă din trecut pare să conţină un amestec de povesti fictive şi informaţii
care fuseseră învăţate la un moment dat şi aparent uitate. C.S. Zolick aduce în discuţie un studiu care arată că subiecţii şi-au reconstituit viata trecută (sau vieţile trecute) prin combinarea unor evenimente din propria lor viaţă cu povestiri luate din cărţi şi piese de teatru pe care le-au citit sau le-au văzut. Este dificil să folosim aceste asa-zise mărturii ca dovezi în favoarea existentei unor
vieţi trecute, deoarece hipnoza nu constituie un fundament solid pentru o astfel de deducţie.[12]

Unii autori susţin că regresia poate să se petreacă chiar şi fără hipnoză. Frederick Lenz oferă ca exemplu cazurile unor persoane care credeau că sunt soldaţi în Războiul Civil sau cavaleri medievali.[13] Unii oameni au ajuns până la reîncarnări mai primitive: păsări, bufniţe sau broaşte-ţestoase. La

fel ca Moody şi Osis, Lenz identifică o temă comună a unor astfel de experienţe. Bazându-şi materialul pe 127 de cazuri, Lenz spune că oamenii aud la început un ţiuit foarte ascuţit, simt cum corpul le pluteşte în aer, camera începe să vibreze şi apoi îşi pierd senzaţia că se află în propriul corp. Sunt cuprinşi

de extaz şi de o stare de bine. În momentul următor, le trec prin faţa ochilor vieţile anterioare şi sunt total absorbiţi de acea experienţă. În cele din urmă, viziunea începe să se estompeze şi se întoarce la starea normală.

În aceste cazuri, nu există nici o experienţă a apropierii morţii şi nici o lumină strălucitoare. Cu toate astea, persoana este scoasă din ea însăşi şi se presupune că are experienţa „unei alte lumi”. Lenz nu oferă date care să-i confirme descoperirea. Nu avem decât relatările subiective pe care le comunică el. Putem întreba: sunt aceste experienţe dovezi ale reîncarnării? Sau sunt stimulate de o imaginaţie fertilă, de halucinaţii sau de o stare anormală? Acestea par să fie forme de experienţă extracorporală, dar nu există dovezi clare că sufletul părăseşte cu adevărat corpul şi se pot oferi interpretări

alternative ce recurg la cauze naturale.

Nu există nici o îndoială că unii oameni au avut experienţe extracorporale fie în viaţa obişnuită, fie sub hipnoză, fie în faţa morţii, fie în alte momente. Oare în astfel de clipe există ceva care părăseşte corpul? Parapsihologul Susan J. Blackmore a trecut în revistă literatura de specialitate despre experienţele extracorporale în general şi a examinat afirmaţia că oamenii se pot proiecta astral fie în cadrul experienţei apropierii morţii, fie cu alte ocazii. Literatura din domeniul parapsihologici este plină de relatări ale unor oameni care susţin că pot să-şi părăsească trupul şi să călătorească în alt loc, cum ar fi Rio, Hoboken sau planeta Jupiter. Ar trebui să considerăm mărturiile lor autentice? Sau ar trebui să căutăm o confirmare independentă? Pot fi efectuate teste simple pentru a le corobora afirmaţiile. Le putem cere să călătorească doar până în camera alăturată şi să spună numărul format din şase cifre aşezat pe raftul de sus al unei biblioteci. Este esenţial să existe permanent cel puţin doi martori în ambele camere pentru a vedea că subiectul nu trage cu ochiul. Nu am auzit de teste efectuate în condiţii atât de

riguroase. Blackmore crede că astfel de experienţe pot fi explicate printr-o imaginaţie vie. Apoi conchide că, din moment ce „nimic nu părăseşte corpul într-o experienţă extracorporală [...], nu există nimic care să supravieţuiască”[14].

Ce concluzie putem trage din toate aceste cercetări privind problema supravieţuirii? A avut loc vreo descoperire ştiinţifică? Există dovezi noi în favoarea unui fel de existenţă necorporală? Din nefericire, dovezile sunt încă neconcludente, ba chiar aproape inexistente. Nu au fost riguros coroborate. în plus, mărturiile pot avea explicaţii alternative. Nu încape îndoială că, dacă există o dorinţă de a crede în supravieţuire sau reîncarnare, dovezile pot părea plauzibile.

S-ar putea susţine că nu avem cum confirma în mod decisiv ce se întâmplă după moarte până când nu vom muri şi că ar trebui cel puţin să suspendăm judecata până atunci. însă acest lucru mi se pare a fi un act disperat, deoarece tot ce ştim despre moartea umană şi animală ca fenomen biochimic indică o improbabilitate ridicată pentru orice fel de supravieţuire semnificativă. Desigur, unele lucruri supravieţuiesc morţii într-o formă sau alta. Există corpul fizic, care se descompune, şi scheletul, care,

în condiţii adecvate, poate fi conservat timp de mii de ani. Poate că asa cum urina este expulzată din vezica urinară în momentul morţii, o anumită energie descărcată rămâne (pluteşte, bântuie sau orice altceva) pentru o perioadă de timp până când corpul este complet descompus; dar faptul de a susţine că această energie are o conştiinţă personală sau experienţe identificabile este o altă chestiune. Ar trebui să supunem această ipoteză unei măsurări atente, dar nimic de acest fel nu a fost confirmat.

O altă problemă a supravieţuirii se referă la intervalul de timp. Poate că tiparele de energie supravieţuiesc o scurtă perioadă de timp, să spunem zece minute, sau câţiva ani sau, cel mult, câteva secole (precum fantomele despre care se spune că bântuie castelele englezeşti). Dar afirmaţia potrivit căreia există supravieţuire eternă este practic imposibil de verificat. Cum să dovedim că un suflet sau altceva care supravieţuieşte morţii nu va dispărea niciodată? În orice caz, ne-ar fi greu să datăm orice suflet pe care l-am putea identifica, chiar dacă am reuşi să descoperim o tehnică pentru datarea cu carbon-14 a sufletelor care supravieţuiesc. Dacă ar fi să

descoperim un suflet foarte bătrân, nu am putea dovedi că este etern. Trebuie să fi avut un început (dacă nu credem într-o infinitate de existenţe anterioare) şi, cel mai probabil, nu ar fi precedat apariţia speciei umane. Dar lucrul şi mai important este că nu am avea nici o garanţie că va continua să existe la infinit, decât dacă prin eternitate ne referim la ceva ce depăşeşte toate categoriile temporale. Asemenea afirmaţii ar fi, în cel mai bun caz, postulate sau conjecturi, nu dovezi. Astfel, teza *nemuririi* rămâne să fie testată.

În ultimă instanţă, credinţa în nemurire este
doar un articol de credinţă, o deducţie bazată pe credinţa neîntemeiată într-un univers divin, nu un adevăr demonstrat ştiinţific. Este o expresie a speranţei că o fiinţă divină ne va permite într-un fel să supravieţuim morţii, astfel încât să putem avea o existenţă veşnică, şi/sau că divinitatea va învia corpul fizic şi sufletul la un moment dat în viitor şi ne va reclădi identitatea şi memoria.

Argumentul valorii

În multe religii, credinţa în nemurire este esenţială pentru credinţa în Dumnezeu şi poate că este chiar

principalul ei fundament psihologic. Dar doctrina nemuririi nu este atât o afirmaţie descriptivă despre o presupusă realitate cât un ideal normativ postulat pentru a satisface o aparentă sete psihologică. De fapt, ideea de Dumnezeu este încărcată cu sens deoarece omul se confruntă cu moartea: Dumnezeu e introdus, împreună cu nemurirea, ca soluţie la problema morţii. Acesta este argumentul existenţial- psihologic al nemuririi, pe care mulţi umanişti anteriori, precum William James şi Santayana, îl apărau. Implică trei factori: (1) un răspuns la problema morţii, o încercare de a minimaliza moartea şi de a o depăşi; (2) o anumită direcţie morală în ceea ce altfel pare să fie un univers aleatoriu şi fără scop; şi (3) un sprijin psihologic, dând curaj şi consolare celor îndureraţi şi temători şi ajutând indivizii să depăşească anxietatea, singurătatea şi înstrăinarea. Kant credea că Dumnezeu, libertatea şi nemurirea sunt postulate nedovedite ale vieţii morale şi că sunt necesare pentru a completa fundamentele eticii şi a depăşi antinomia dintre fericire şi obligaţie.

în acest sens pragmatic din punct de vedere etic, doctrina nemuririi nu mai

constituie o afirmaţie descriptivă despre lume, ci un factor normativ de orientare. A spune că cineva crede în nemurire ca ideal nu este acelaşi lucru cu a spune că nemurirea sufletului există în sens literal.

Critica secular-umanistă a argumentului etic în favoarea nemuririi este revelatoare din mai multe motive. Umanistul consideră că doctrina nemuririi este practic nerealistă şi chiar morbidă. Se dezvoltă deopotrivă din teama şi din fascinaţia fată de moarte. Cel care crede în nemurire este obsedat de moarte, dar se străduieşte să nege realitatea sa înspăimântătoare. Pentru umanist, acest lucru arată că nu facem fată finalităţii mortii şi că nu putem vedea viaţa aşa cum este cu adevărat. Această atitudine are toate semnele patologiei, deoarece persoana care e dominată de ea nu se află în contact cognitiv cu realitatea. Este o atitudine imatură şi nesănătoasă, o formă de gândire dezideravă. Exacerbează o iluzie pentru a alina inima în urma pierderii unei persoane iubite sau pentru a evita acceptarea propriului final iminent. Moartea este o sursă de teamă profundă. Nu suntem dispuşi s-o acceptăm şi sperăm că vom accesa o altă viaţă în care ne vom realiza toate

aspiraţiile neîmplinite. Mitul escatologic permite transcenderea durerii.

Această negare exprimă o lipsă a curajului de a ne confrunta fără abatere cu adversitatea. Nemurirea este un simbol al agoniei înaintea unui univers neiertător şi al speranţei într-o eliberare viitoare. Este refuzul tenace de a face fată finitudinii brute a existenţei, caracterului contingent şi precar, adesea tragic, al vieţii umane. Cei care cred în nemurire îşi imaginează că cineva ne va ajuta cumva să scăpăm de suferinţă, indiferent cât de mult vom avea de aşteptat, că această vale a plângerii poate fi depăşită şi că, în cele din urmă, în ciuda suferinţei noastre actuale, ne vom reuni cu persoanele iubite care ne-au părăsit. Nemurirea oferă consolare terapeutică. În trecut, când bolile erau foarte răspândite şi speranţa de viaţă foarte scăzută pentru marea majoritate a oamenilor, această idee ar fi avut ceva sens. Viaţa era adesea „urâtă, brutală şi scurtă”, iar 70 de ani nu era norma, ci excepţia. Astfel, mitul nemuririi a funcţionat ca un tranchilizant. Astăzi, domină alte atitudini, înarmaţi cu medicina şi tehnologia modernă, putem combate moartea în alte moduri. încercăm să prelungim viaţa şi s-o facem să fie cât

mai plăcută, adică până când se instalează procesul morţii, moment în care mulţi sunt dispuşi (mai ales dacă durerea este mare) să accepte inevitabilul cu o resemnare stoică.

Astfel, curajul existenţial este o importantă virtute umanistă. Atât de esenţial este curajul pentru viaţă, încât Kierkegaard şi Tillich au recunoscut că, în absenţa sa, viaţa devine dificilă şi insuportabilă. Pentru umanist, nu este suficient să ne adunăm curajul de a fi (adică de a supravieţui în faţa adversităţii), ci trebuie să ne cultivăm curajul de a deveni. Cu alte cuvinte, trebuie să căutăm să ne refacem viata în mod constant în ciuda tuturor forţelor din natură şi din i J societate care caută să ne copleşească.

Umanistului îi pare că cel care crede în nemurire a abandonat întreaga responsabilitate morală, deoarece nu doreşte să-şi ia destinul în propriile mâini. Desigur, fiinţele umane au propriile limite: trebuie să facem distincţie între lucrurile care stau în puterea noastră şi cele care o depăşesc, aşa cum au recunoscut stoicii. Astfel, în condiţiile date, ne putem bucura la maximum de viaţă, o putem recrea şi redefini, ajungând să extindem parametrii puterii umane.

Aici, libertatea de alegere şi de

acţiune este esenţială. Umanistul nu se mulţumeşte doar să descopere şi să accepte universul aşa cum este, într-un act de evlavie; el caută să-l *schimbe.* Totodată, misiunea vieţii nu constă numai în faptul de a descoperi ce e natura noastră (dacă e dată de Dumnezeu sau nu), ci în *depăşirea* ei. Astfel, omul inventează cultura. Suntem post- prometeieni: am furat focul şi artele civilizaţiei de la zei şi ne transformăm neîncetat propria soartă.

O obiecţie-cheie pe care umanistul o aduce împotriva celor care se agaţă de doctrina nemuririi este aceea că subminează etica. Nu putem fi pe deplin responsabili pentru noi înşine şi pentru alţii, nu putem fi creativi, independenţi, inventivi şi liberi dacă suntem de părere că moralitatea îsi are sursa în afara omului.

Conştiinţa morală reflexivă, deliberativă, exploratoare este prea vitală pentru a fi lăsată în seama transcendenţei. Suntem responsabili pentru ceea ce suntem şi, din compasiunea pentru alte fiinţe umane şi dorinţa de a vedea că se face dreptate, putem realiza o viaţă bună aici şi acum dacă ne străduim suficient de mult în acest sens. Nu speranţa mântuirii sau frica de

chinurile iadului sunt cele care ne determină să căutăm o lume mai bună pentru noi înşine şi pentru semenii noştri, ci preocuparea morală autentică nemotivată de recompensă sau pedeapsă. Moralitatea este autonomă.

Din perspectivă umanistă, credinciosul a comis o greşeală cumplită: şi-a irosit o mare parte din viaţă. Viaţa este scurtă, dar e plină de posibilităţi şi poate fi trăită din plin cu bucurie şi exuberanţă. Cei care sunt morbizi, temători, ezitanti şi nu doresc să-şi ia în mâini destinul sunt adesea incapabili să trăiască pe deplin bucuriile pe care le oferă viaţa.

Mult prea adesea, cei care cred în nemurire au tot felul de presimţiri rele: sunt împovăraţi de o vinovăţie excesivă şi de sentimentul păcatului. De mult prea multe ori, plăcerile corpului, sexul şi dragostea sunt înăbuşite şi diferite bucurii creatoare sunt respinse. Mulţi oameni care au procedat astfel au renunţat la această viaţă pentru o viaţă viitoare; dar, dacă biletul la ordin nu este respectat (după cum cred că se va întâmpla), atunci au pierdut câteva valori importante în viaţă. Privind retrospectiv, viaţa lor a părut de multe ori stearpă; au ratat multe şanse, nu au reuşit să facă ce doreau cu adevărat; nu au putut profita de oportunităţi din cauza temerilor profunde.

Multi teisti cred că fără nemurire viata nu ar avea sens. Ce derutant şi contradictoriu să susţii aşa ceva. Este o mărturisire a propriilor limite ca persoane. Căci, în opinia umanistului, tocmai doctrina nemuririi este cea care sărăceşte sensul. Dacă crezi în nemurire, atunci lucrurile de aici nu mai au o valoare prea mare: totul este o pregătire, viaţa nu e decât un mijloc de a ajunge la eternitatea transcendentă. Adesea, această viaţă nu este cultivată pe deplin deoarece numai ce se află dincolo de ea contează. Dar viata nu are decât sensul pe care i-l dăm noi şi ne prezintă doar oportunităţi pe care putem alege sau nu să le capitalizăm.

Oare credinţa în nemurire satisface o nevoie psihologică fundamentală? Interesant este că multi oameni care nu cred în nemurire se tem mai puţin de moarte şi sunt capabili s-o accepte şi să îi facă fată cu o linişte sufletească mai mare decât cei cu o astfel de credinţă. Cei care nu cred în viaţa de apoi pot să dezvolte încredere în propriile capacităţi, o conştiinţă morală independentă, un angajament faţă de dreptatea socială sau

bunăstarea speciilor de pe această planetă. Astfel de oameni nu trebuie să fie lipsiţi de idealuri „transcendente”, idealuri mai mari decât ei înşişi. Pot să creadă în posibilitatea realizării unei lumi mai bune şi să fie profund îngrijoraţi pentru viitorul omenirii; şi au un simţ al obligaţiei faţă de idealuri care sunt la fel de puternice precum oricare dintre cele pe care le posedă cel ce crede în nemurire.

Umaniştii pot să creadă în „nemurire” într-un sens metaforic: sunt dedicaţi faptelor bune care vor rămâne în urma lor. Dar se străduiesc să le realizeze nu pentru că vor fi recompensaţi sau pedepsiţi, ci pentru că ţelurile din această viaţă sunt meritorii. Sunt motivaţi acum să facă ceea ce cred că va contribui la un viitor mai bun pentru copiii copiilor copiilor lor, chiar dacă s-ar putea să nu trăiască pentru a vedea acest lucru. Nu au nevoie de nimic transcendent pentru a le susţine sau sprijini devotamentul moral. Astfel, umanismul secular complet nu are nevoie de o doctrină a nemuririi pentru a conferi un sens vieţii sau pentru a fundamenta moralitatea.

Cu toate astea, este evident că postularea şi căutarea transcendenţei exprimă o năzuinţă umană adânc

înrădăcinată către nemurire şi permanenţă. Acest impuls este atât de puternic, încât a inspirat marile religii şi mişcări paranormale ale trecutului şi ale prezentului şi a determinat oameni altminteri raţionali să creadă în mituri false şi să le repete constant ca articole de credinţă.

RELIGIILE EREI SPAŢIALE: ASTROLOGIA ŞI UFOLOGIA

Ispita transcendenţei se exprimă diferit faţă de formele religioase tradiţionale. Am văzut manifestările sale în mişcarea spiritualistă şi în credinţa că există fenomene paranormale. Foarte interesant este că o formă similară a acestui impuls se poate observa în apariţia a ceea ce eu numesc religii ale erei spaţiale. Există două premise care stau la baza acestor cvasireligii: în primul rând, convingerea că universul manifestă o ordine sau un plan general ce influenţează sau determină soarta fiecărui individ şi, în al doilea rând, convingerea că în spaţiu există inteligenţe puternice şi semidivine care ştiu de existenţa noastră şi care ne observă şi poate chiar ne influenţează. Aceste concepţii sunt reprezentate de două sisteme de credinţe în paranormal.

Primul este astrologia, un vechi sistem de credinţe care datează de aproape 4.000 de ani (avându-şi originea în Babilon şi Egipt) şi care încă

mai exercită o atracţie puternică asupra imaginaţiei publicului actual. Prima formulare şi codificare a astrologiei în lumea occidentală apare în cartea *Tetrabiblos* de Claudiu Ptolemeu (în jurul anului 140 e.n.). În India şi în China au fost dezvoltate sisteme astrologice diferite. Este surprinzător că astrologia persistă în lumea postmodernă, deoarece ştiinţele naturii şi astronomia au contrazis în mare măsură premisa ei fundamentală. Al doilea sistem este ufologia: convingerea că pământul e vizitat de fiinţe extraterestre ce posedă puteri semidivine benefice sau demonice. Privită ca o proiecţie a nevoilor şi dorinţelor umane, ufologia este un echivalent modern al zeilor olimpieni din mitologia greacă. Din moment ce reprezintă un sistem de credinţe dezvoltat recent, îi putem observa geneza şi elaborarea.

Luate împreună, astrologia şi ufologia pot avea un număr mai mare de adepţi decât multe dintre sectele sau credinţele religioase tradiţionale, deşi nivelul de credinţă şi de angajament este, fără îndoială, mult mai puţin intens, iar bisericile institutionalizate nu s-au

s

dezvoltat încă pentru a formula sisteme de credinţe şi a pune în aplicare dogme. Ambele sisteme sunt produse secundare ale erei spaţiale, implicând aspectele speculative, fictive sau mitologice ale unei tehnologii ce ar permite fiinţelor umane să părăsească planeta şi să se îmbarce într-o călătorie în spaţiu. Putem spune că 1967 a marcat începutul Erei Spaţiale, întrucât acesta a fost anul în care omul a reuşit să se elibereze de câmpul gravitaţional al Pământului. Poate că 1967 ar trebui să fie cunoscut în viitor sub numele de anul întâi, iar 1968, unu după spaţiu (1 d.s.). Tot ce precedă 1967 ar trebui numerotat retrospectiv sub forma „înainte de spaţiu” (î.s.).

Astrologia

Ipoteze istorice

Fiinţele umane au privit mereu cu uimire bolta cerească. Au venerat soarele ca sursă a luminii şi a vieţii, şi luna ca divinitate a nopţii. Spectacolul extraordinar al stelelor şi galaxiilor ne-a stimulat dintotdeauna imaginaţia, în special atunci când ne petreceam nopţile afară, sub cerul înstelat, întrebându-ne ce ar putea cerurile să

spună despre soarta noastră. Primele religii venerau corpurile cereşti şi exprimau convingerea că aceste corpuri extraterestre au o legătură cu noi (cu nevoile şi aspiraţiile noastre, cu dorinţele şi suferinţele noastre) şi că ne oferă semne şi prevestiri. S-a considerat că este prudent să cerem îndurare acestor uriaşe forte din univers. Mitul creaţiei din

Vechiul Testament demonstrează în mod clar uimirea pe care o simţim în faţa cosmosului. La început, Dumnezeu a creat cerul şi pământul. Ca parte a acestui plan al creaţiei, el le-a dat viaţă lui Adam şi Evei în Grădina Edenului. Chiar şi Isus s-a născut sub un semn (steaua din Betleem) şi a fost vizitat de trei înţelepţi (astrologi) din Răsărit, atribuindu-se astfel o semnificaţie cosmologică momentului şi locului naşterii sale.

Tendinţa antropocentrică este aceea de a învesti stelele şi planetele, soarele şi luna cu calităţi divine, ca semne ale unei ordini divine. Cele două evenimente de maximă importanţă din viaţa unei persoane sunt naşterea şi moartea. Creştinismul este preocupat de ceea ce se întâmplă cu o persoană după ce moare. Astrologia este însă un

sistem de credinţe extrem de personalizat şi de inteligent conceput ce pune accentul pe momentul naşterii şi încearcă să-i dea un fel de semnificaţie transcendentă. Naşterea are chiar conotaţii magice, deoarece, în acel moment, se pare că suntem afectaţi de poziţiile corpurilor cereşti, care ne marchează personalitatea, caracteristicile fizice şi viitorul.

Vechii astrologi pretindeau că citesc în stele voinţa zeilor. Se considera că viata şi fericirea umană sunt dependente de ceea ce se întâmplă în ceruri. Fertilitatea pământului depindea de strălucirea soarelui, de anotimpuri şi de ploaia care cade din cer. Furtunile şi inundaţiile violente, care îşi aveau originea tot în ceruri, locuinţa zeilor, puteau produce pagube importante. Soarele şi Luna erau venerate mai ales pentru că păreau să manifeste mişcări ordonate şi regulate. Lumina corpurilor cereşti sugera că sunt alcătuite dintr-o substanţă diferită de ceea ce se găseşte pe Pământ. La fel şi în cazul celor cinci planete cunoscute, fiecare dintre ele fiind echivalată cu un zeu. Babilonienii identificau planeta Jupiter cu zeul Marduk, Venus, cu zeiţa Ishtar, Marte,

cu Nergal, Saturn, cu Ninib şi Mercur, cu Nebo.

Marte părea roşu, reprezentând astfel zeul războiului, curajului şi energiei. Venus era albă şi denota calităţi feminine; era zeiţa dragostei şi a frumuseţii. Au fost alocate interpretări astrologice pentru ceea ce păreau a fi stele fixe. Diferite grupări de stele de pe firmament au fost numite constelaţii. Doisprezece dintre ele corespund în zodiac fiecărei luni şi toate, cu excepţia uneia, sunt identificate cu animale sau oameni. Constelaţia Peştilor arată ca un peste şi astfel a

devenit un „semn de apă” printr-un proces de corespondenţă magică. Taurul întruchipează acest animal pe cer şi orice om născut sub semnul acestei constelaţii se comportă ca un taur, fiind încăpăţânat şi puternic. Astfel, astrologia a dezvoltat un sistem complicat de semne şi simboluri, precum şi o literatură; cerului i s-au atribuit calităţi umane. Astrologul avea rol de profet-preot-magician. Prin calculele, hărţile şi previziunile sale, putea să întocmească horoscoape şi să prezică destinele indivizilor şi naţiunilor.

în astrologie, se pleacă de la ipoteza

existenţei unei relaţii între momentul şi locul exact al naşterii şi poziţia corpurilor cereşti. Vechiul sistem cosmologic şi astrologie pe care această ipoteză se baza considera că Pământul este centrul universului, iar celelalte planete, soarele şi luna se roteau în jurul său. Ptolemeu, care a fost şi un mare astronom, a inventat un sistem de epicicluri în care corpurile cereşti descriau un fel de traiectorii circulare. Era o construcţie ingenioasă, deoarece le permitea vechilor astronomi să anticipeze poziţia planetelor, a Soarelui şi a Lunii şi să facă predicţii destul de precise. Astronomia şi astrologia erau strâns unite până în secolul al XVI-lea. Una se ocupa de scena cosmică, iar cealaltă de efectul său asupra vieţii umane. De-a lungul secolelor, astrologii au adunat observaţii amănunţite cu privire la momentul şi locul naşterii oamenilor şi la caracteristicile acestora şi au încercat să le coreleze cu poziţiile corpurilor cereşti aşa cum se vedeau de pe Pământ. O persoană înţeleaptă îşi afla horoscopul şi acţiona în conformitate cu el, urmând recomandările astrologilor. Istoria ne spune că monarhii angajau astrologi care, printre alte lucruri, le ofereau îndrumări cu privire la

momentul în care să atace duşmanul sau să se

[5] căsătorească.

Unii oameni consideră astrologia o ştiinţă, alţii un studiu umanist sau o artă. Criticii săi sceptici sunt de părere că este o pseudoştiinţă clasică. Se fac încercări pentru a realiza predicţii empirice, iar acestea s-ar baza pe observaţii detaliate. Codificarea lui Ptolemeu ar fi fost fundamentată pe înregistrări scrise şi pe observaţii despre ce s-a petrecut în trecut şi pe presupusa corelaţie între Soare, Lună, planete şi stele cu persoanele şi evenimentele de pe Pământ. La început, aceste corelaţii erau considerate de importanţă publică şi de interes general. Odată cu trecerea timpului, au început să fie aplicate la nivelul vieţii şi destinului conducătorilor şi statelor pe care le guvernau. în cele din urmă, au fost extinse la fiecare individ, care a ajuns să aibă propriul horoscop. Principiile şi regulile de predicţie au devenit parte a unei tradiţii astrologice care nu diferă în esenţă de ceea ce formulase Ptolemeu. Astăzi, această tradiţie este expusă într-un număr mare de cărţi de astrologie, care sunt publicate constant. Cele mai multe

principii repetă pur şi simplu ceea ce a fost transmis, deşi există diferenţe mari de interpretare. Fundamentele observaţiilor nu sunt cunoscute. Oare sunt înrădăcinate în vechi mărturii ce au fost testate pentru acurateţea lor? Sau este vorba doar despre date nefundamentate în realitate? Dacă investigăm originile unui sistem de credinţe (aşa cum am analizat marile religii), descoperim de obicei că se sprijină pe o bază instabilă. Astrologia pare să fi avut atât o semnificaţie religioasă, cât şi una magică. Examinarea genezei unei credinţe ne ajută să înţelegem motivul pentru care a apărut şi ce însemnătate are. Cu toate astea, nu trebuie să comitem eroarea judecării astrologiei doar prin raportare la proveniența sa, deoarece aceasta poate fi adevărată astăzi în ciuda originilor sale obscure. Este aşadar de dorit să oferim o scurtă prezentare a principalelor sale idei.

Există diferite tipuri de sisteme astrologice. Ne vom concentra asupra astrologiei natale, care presupune elaborarea unei astrograme ce arată poziţiile pe cer ale planetelor în momentul naşterii unei persoane. Realizarea unui horoscop implică utilizarea coordonatelor cereşti. În

primul rând, Soarele, Luna şi planetele sunt localizate pe cer în sfera cerească. în al doilea rând, sfera cerească (globul aparent al cerului), care conţine planetele şi stelele fixe, prezintă o legătură cu Pământul la momentul şi locul naşterii unei persoane. Poziţiile exacte ale planetelor sunt determinate cu ajutorul astronomilor, prin stabilirea locului lor în zodiac. Zodiacul se referă la centura de pe ecliptică, traseul aparent al Soarelui printre planete. Horoscopul descrie calea pe care Soarele pare să o urmeze de-a lungul anului, care reprezintă un cerc de 360°. Astrologii împart acest traseu în 12 sectoare a câte 30° fiecare (oarecum arbitrar, aş putea adăuga). Acestea sunt numite semne zodiacale sau „semne solare”, din moment ce indică unde se află Soarele în acea perioadă şi, prin urmare, în momentul naşterii unei persoane. Astfel, de exemplu, dacă te-ai născut la începutul lunii decembrie, Soarele ar fi fost în cel de-al 12-lea semn, Săgetătorul.

Zodiacul este în general determinat de echinocţiul de primăvară, care se referă la poziţia Soarelui la începutul primăverii (aproximativ 20 martie). Astronomii îl consideră punctul din spaţiu în care orbita Pământului în jurul

Soarelui, numită ecliptică, se intersectează cu planul ecuatorului terestru. Se petrece când Soarele se deplasează din sudul ecuatorului spre nordul acestuia şi descrie o mişcare aparentă de-a lungul eclipticii. Este vorba despre o mişcare aparentă deoarece, cu toate că vechea astrologie aşeza pământul în centrul sistemului, Soarele deplasându-se în jurul său, după cum ştim de la Copernic încoace, situaţia este exact pe dos. Chiar dacă revoluţia copernicană ne-a transformat complet cunoaşterea referitoare la sistemul solar, nu a reuşit să distrugă astrologia, care se baza pe un sistem astronomic care trebuia să fie abandonat. Astrologii au continuat să-şi vândă serviciile şi să-şi adapteze vechiul sistem cât de bine au putut.

O particularitate a astrologiei, spre deosebire de astronomie, este aceea că fiecare semn al zodiacului reprezintă anumite caracteristici pozitive şi negative unice ale personalităţii şi comportamentului uman. Fiecare individ are toate cele 12 semne ca parte a horoscopului său. Viaţa şi personalitatea lui sunt determinate de poziţia planetelor în semnele zodiacale şi de intercalarea caselor. în cazul celor născuţi pe cuspidă, adică linia dintre

două semne zodiacale, există poziţii conflictuale.

Totodată, astrologii au împărţit horoscopul în case, fiecare casă fiind legată de un semn zodiacal. Casele se bazează pe rotaţia zilnică a Pământului în jurul axei sale. La fel ca semnele solare, casele se disting prin linii sau cuspidele dintre ele. Prima cuspidă a casei se numeşte ascendent. Acesta se calculează în funcţie de

punctul din spaţiu în care orizontul estic* intersectează ecliptica şi de momentul şi locul naşterii. Obiectele din prima casă sunt cele care vor răsări în următoarele două ore. La fel şi în cazul celorlalte case. Semnul zodiacal de pe cuspidă este numit semn ascendent. Este cea mai importantă cuspidă a casei, deoarece arată atitudinea de bază a unui individ faţă de viaţă, cum reacţionează, personalitatea fundamentală şi aspectul fizic. Analiza astrologică mai ţine cont de nadir (casa a patra), descendent (casa a şaptea) şi mijlocul cerului (casa a zecea). Diverse case guvernează diverse interese şi activităţi umane, inclusiv afacerile, căsnicia, profesia şi sănătatea. Horoscopul unei persoane mai cuprinde diverse alte aspecte planetare, adică poziţiile relative ale Soarelui, Lunii şi

planetelor; acesta stabileşte dacă corpurile cereşti sunt în conjuncţie sau în opoziţie unul faţă de altul în diferitele case şi dacă sunt separate cu 60°, 90°, 120° sau 180°. Toate aceste lucruri sunt importante pentru realizarea unui horoscop.

Având în vedere aceste poziţii dintr-un horoscop detaliat, sarcina astrologului este să interpreteze semnificaţia lor pentru subiect (sau „nativ”). Există reguli mai mult sau mai puţin standard pentru interpretarea horoscopului unei persoane, dar pot deveni extrem de complicate. Felul în care sunt aplicate regulile ţine adesea de judecata subiectivă a astrologului şi poate varia de la caz la caz. Prin urmare, astrologia a fost numită mai degrabă o artă decât o ştiinţă. De exemplu, dacă o persoană s-a născut sub semnul Berbecului (între 21 martie şi 19 aprilie), atunci ar trebui să fie dominantă, inventivă şi
nerăbdătoare. Dacă, de exemplu, Luna ar fi ascendentă în momentul naşterii, acea persoană va tinde să fie irascibilă şi să tergiverseze lucrurile. Dacă Marte s-ar afla în semnul Fecioarei, va tinde să fie impulsivă. în ceea ce priveşte aspectele, Mercur aflat în conjuncţie cu Jupiter ar fi un semn bun, dacă nu

cumva Venus ar prezenta în acelaşi timp un aspect egal faţă de Saturn (90° faţă de ea), ceea ce ar fi un semn rău. Prin urmare, este dificil să interpretăm sensul exact al astrogramelor, care poate să depindă de modul în care interacţionează astrologul şi nativul, în special dacă este vorba despre o întâlnire personală.

Hărţile astrologice au fost dezvoltate nu numai pentru persoane, ci şi pentru naţiuni, organizaţii şi chiar animale domestice. Chiar şi data semnării [5] Declaraţiei de Independenţă, 4 iulie 1776 (ora exactă este încă discutată), a fost folosită de astrologi pentru a alcătui astrograme care prezic viitorul politic al Statelor Unite, aşa cum se făcea pentru vechile principate.

Critici ştiinţifice

Astrologia este un sistem greoi, dar fascinant şi continuă să captiveze imaginaţia umană. Odată cu apariţia astronomiei moderne, care a înlocuit schema ptolemeică, astrologia a primit un şoc dur, iar în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea pare să fi fost complet discreditată, cel puţin în rândul claselor educate. Cu toate astea, nu a dispărut niciodată în întregime şi a fost reînviată în secolul XX chiar şi în cele mai

avansate, mai bogate şi mai înalt educate societăţi din lumea occidentală. Astăzi, horoscoapele apar în ziare şi reviste de mare circulaţie, iar numărul astrologilor profesionişti este mai mare decât cel al astronomilor profesionişti. De ce se întâmplă acest lucru? Fiindcă astrologia este adevărată? Sunt valide afirmaţiile sale empirice? Funcţionează? (Depinde de definiţia pe care o dăm *funcţionării.)*

Totuşi a existat o critică ştiinţifică devastatoare a principiilor de bază ale astrologiei. Voi expune unele dintre criticile cele mai importante.

1. Pământul nu este centrul sistemului solar, aşa cum susţineau primii astronomi. Numai Luna se învârte în jurul pământului. Toate planetele se deplasează în jurul Soarelui. Astfel, horoscopul este înrădăcinat într-o eroare astronomică fundamentală. Astrologia clasică, ce susţinea că descrie influenţele planetare, nu cunoştea decât cinci planete, cele vizibile cu ochiul liber, şi nu ştia nimic despre existenţa lui Pluto, Uranus şi Neptun, care au fost descoperite mai târziu. Astrologii au încercat de atunci să le introducă în calculele lor, ceea ce înseamnă că toate hărţile clasice sunt greşite. în plus, există mii de asteroizi în

sistemul nostru solar care, în mare parte, nu sunt luaţi în considerare de astrologi. Având în vedere că fac parte din scena cerească,
capacitatea acestor corpuri de a „influenţa” evenimentele de pe Pământ ar trebui să fie la rândul său calculată.

2. Astrologia antică considera în mod eronat că stelele aveau o poziţie fixă în sfera cerească şi au marcat semnele solare prin intermediul diferitelor constelaţii. În cei peste 1.800 de ani de când Ptolemeu a sistematizat astrologia, s-a înregistrat o schimbare în ceea ce priveşte echinoctiile din cauza rotaţiei Pământului, astfel încât poziţia „stelelor fixe” în raport cu Terra s-a schimbat cu aproximativ 30°. în secolul al II-lea, Hiparh descoperise deja că există o schimbare treptată a direcţiei în care este îndreptată axa Pământului. A existat o precesie a echinocţiilor, ceea ce conduce la deplasarea echinocţiului de primăvară spre vest faţă de ecliptică. Acest lucru a însemnat că semnele zodiacale, care au avut iniţial aceleaşi nume precum constelaţiile cu care au coincis, şi-au schimbat de atunci poziţiile. Semnele nu se mai aliniază cu constelaţiile cu

»

acelaşi nume. De exemplu, semnul

Fecioarei este acum în constelaţia Leului. Astrologii din Antichitate cunoşteau acest fenomen şi bazau astrologia pe semnele aflate în mişcare, nu pe constelaţii. Aceasta se numeşte astrologie tropicală; o altă şcoală de astrologie, numită astrologie sideralã, se întemeiază mai degrabă pe poziţiile planetelor din constelaţii decât pe semne. O perioadă, semnele vor continua să se deplaseze mai departe de constelaţii. Există astfel sisteme alternative de astrologie bazate pe acest fapt.

3. Ce influenţe au corpurile cereşti asupra Pământului la momentul naşterii? Care sunt forţele care acţionează (gravitaţionale, electromagnetice, nucleare) sau există o forţă necunoscută? Atât influenţele electromagnetice, cât şi cele gravitaţionale venite din partea planetelor au fost măsurate şi s-a constatat că sunt slabe. Desigur, Soarele şi Luna au o influenţă puternică asupra Pământului, dar cea manifestată de planete la naşterea unui copil pare relativ mică. Prin urmare, s-a pus întrebarea ce fel de forte acţionează în sala de naşteri. S-a estimat că obstetricianul sau asistenta medicală care se ocupă de mamă şi de copil

exercită o influenţă mult mai mare decât planetele aflate la mare depărtare. Mai mult, dacă se manifestă forţe fizice, de ce nu şi în perioada prenatală? Oare carnea şi scheletul mamei ar oferi un scut mai bun împotriva influenţelor astrale decât o clădire modernă? Acest lucru este discutabil.

Oamenii de stiintă au fost astfel nedumeriţi de faptul că nu au putut să determine mecanismul astral care acţionează asupra copilului în momentul naşterii. Desigur că asta nu neagă influenţele vitale ale Soarelui şi ale Lunii asupra lucrurilor de pe Terra: mareele, pentru a da un exemplu, sau nevoia plantelor de lumina solară. Nu aceste lucruri sunt puse în discuţie, ci ipoteza potrivit căreia poziţiile Soarelui, Lunii şi planetelor în momentul naşterii exercită o influenţă crucială asupra individului.

4. Definiţia „momentului naşterii” este de asemenea controversată. Are loc atunci când copilul începe să iasă din pântece, ceea ce poate dura o vreme în timpul travaliului? Atunci când respiră pentru prima dată (ceea ce susţin astrologii), sau atunci când este tăiat cordonul ombilical? Oare travaliul trebuie luat în considerare? în ultimele

decenii, obstetricienii au efectuat numeroase operaţii cezariene. în plus, medicii fie au indus, fie au întârziat momentul naşterii prin folosirea medicamentelor. Aşadar, este esenţială naşterea naturală? Oare horoscoapele astrologice funcţionează numai pentru cei care au fost aduşi pe lume pe cale naturală? O altă problemă este că mulţi oameni nu au înregistrat momentul exact al naşterii. Poate că este doar aproximat, astfel încât e adesea imposibil de stabilit clipa naşterii.

5. Dar chiar dacă ştim momentul exact al naşterii, rămâne problema lucrurilor care sunt influenţate. Ce rol joacă factorii genetici sau biologici? Astrologii susţin că, pe lângă trăsăturile de personalitate, astrele influenţează şi constituţia fizică (structura scheletului, culoarea părului şi a ochilor, precum şi predispoziţia la anumite boli mai târziu în viaţă). Dar biologia ne spune că trăsăturile fizice depind de cromozomii şi genele transmise în momentul concepţiei (nu în momentul naşterii) şi că trăsăturile de personalitate şi cele mai multe boli fizice depind de influenţele mediului, efecte ce se

manifestă în general mult după naştere. Poate că în momentul concepţiei, când sperma penetrează ovulul şi sunt transmise două seturi de cromozomi, poziţia corpurilor cereşti ar putea să exercite o anumită influenţă. Cel puţin ar exista un mecanism. Dar, în primul rând, acest lucru nu a fost confirmat de nici o dovadă experimentală şi, în al doilea rând, toate sistemele astrologice bazate pe momentul naşterii ar fi în continuare greşite şi ar trebui să se renunţe la ele. Dacă clipa naşterii este decisivă, atunci doi oameni născuţi în acelaşi timp şi în acelaşi loc ar trebui să fie „gemeni astrali”, chiar dacă au părinţi diferiţi şi sunt expuşi unui mediu înconjurător diferit. Cei doi ar trebui să arate la fel şi să aibă o viată asemănătoare. Sfântul Augustin a început să se opună astrologiei atunci când a observat că un sclav şi stăpânul său aristocrat erau gemeni astrali, dar aveau o viaţă complet diferită.

6. De asemenea, mai putem întreba: ce reprezintă, de fapt, „influenţa” corpurilor cereşti? Oare astrologia presupune o teorie a determinismului, a predeterminismului sau a sorţii? Din cauza ambiguităţii acestei teorii, se pot formula diferite concepţii metafizice. De fapt, astrologiei îi lipseşte un cadru

conceptual coerent, iar astrologii nu i-au formulat un fundament clar. Există diferite forme de determinism. Oare astrologia postulează predeterminismul sau soarta, unde tot ce se va petrece este deja fixat? Această perspectivă nu pare să se potrivească, din moment ce astrologii oferă în mod constant sfaturi şi recomandări. Se pare că ar exista momente cosmice propice pentru anumite acţiuni. Astfel, adesea auzim spunându-se că stelele doar „impulsionează”, şi nu „obligă”, ceea ce sugerează o formă de determinism slab. Nu aş avea obiecţii faţă de acest tip de teorie deterministă, însă nu e cert ce vor să spună astrologii de fapt, din moment ce, în astrologie, corpurile planetare se presupune că ar trebui să contureze destinul viitor al indivizilor, chiar dacă fiinţele umane pot acţiona liber în limitele acestor parametri. Există o relaţie cauzală directă între corpurile cereşti şi toţi cei care s-au născut? Acest lucru e greu de stabilit, dacă nu cumva există o „cauză mistică neobservabilă” care emană din corpurile planetare. Unii spun că aceste corpuri declanşează mecanisme numai la nou-născut
(deşi nu s-a demonstrat aşa ceva)[5]. Alţii vorbesc despre o sincronizare cosmică,

poziţiile planetare jucând doar un rol simbolic în corelarea relaţiilor. Dificultatea constă în faptul că astrologia este atât de vagă şi ambiguă, încât nu se pretează la o interpretare sau o confirmare precisă.

Astrologia semnelor solare

Putem evalua astrologia şi dintr-o altă perspectivă: prin examinarea exactităţii descrierilor şi prognozelor empirice concrete făcute de astrologi. Vom face acest lucru, în primul rând, prin evaluarea preciziei descrierilor semnelor solare şi, în al doilea rând, prin analiza horoscoapelor. Majoritatea oamenilor sunt familiarizaţi cu astrologia semnelor solare, căci aceasta este forma care apare cel mai des în ziare. Nici o idee nu este mai influentă în astrologie decât noţiunea că trăsăturile unei persoane sunt determinate de poziţia Soarelui în astrograma sa. Linda Goodman rezumă efectul semnelor solare astfel:

> Soarele este cel mai puternic dintre toate corpurile stelare. Influenţează personalitatea într-o măsură atât de mare, încât se poate oferi o imagine uimitor de precisă despre persoana care s-a născut când acesta îşi exercita

puterea prin intermediul influenţelor cunoscute şi predictibile ale unui anumit semn astrologie.[1]

Ceea ce urmează este o listă a acestor semne şi o scurtă descriere a semnificaţiilor lor:

SEMNELE ZODIACULUI ŞI CARACTERISTICI UMANE

Semn zodiacal	Caracteristici
Berbec	încăpăţânat, impulsiv, irascibil
Taur	sârguincios, răbdător, încăpăţânat
Gemeni	ezitant, personalitate divizată
Rac	dependent emoţional, îşi ascunde sentimentele
Leu	mândru, puternic, lider înnăscut
Fecioară	reticent, modest
Balanţă	drept, armonios, echilibrat
Scorpion	secretos, dificil, agresiv activ, îşi urmăreşte ţinta
Săgetător	
Capricorn	tenace
Vărsător	binefăcător, în slujba umanităţii
Peşti	atras de mare şi de alcool

Astrologia semnelor solare a fost testată ştiinţific cu atentie. Rezultatele sunt invariabil negative.[5] R.B. Culver[3] şi P.A. lanna,[3] în *The Gemini Syndrome: A Scientific Evaluation of Astrology,* au examinat

afirmaţiile acestui tip de astrologie în detaliu.[2] De exemplu, potrivit unui astrolog, oamenii născuţi sub semnul Berbecului ar trebui să aibă următoarele caracteristici fizice: „Un gât lung şi fibros ca al unei oi; o asemănare cu simbolul în forma sprâncenelor şi a nasului; sprâncene bine marcate; ten rumen; păr roşcat; mers activ”[3]. Concentrându-se pe părul roşcat, Culver şi lanna subliniază că acest lucru ar

[3]

exclude negrii şi orientalii, precum şi pe cei mai mulţi dintre hispanici, care au părul negru sau castaniu închis. Ei au realizat un sondaj cu peste

300 de persoane roşcate pentru a afla semnul sub care s-au născut şi au descoperit (1) că numai 27 dintre ele s-au născut sub semnul Berbecului şi

»

(2) că nici un semn zodiacal nu manifestă o preponderenţă a părului roşcat.[4] Parul roşcat natural, care este o trăsătură genetică, nu este determinat în momentul naşterii.

The Astrologers Handbook descrie multe caracteristici fizice. Scorpionii sunt prezentaţi după cum urmează: „Ca înfăţişare, sunt în general robuşti şi prezintă o constituţie puternică. Au

adesea ochi foarte pătrunzători şi o personalitate cu un magnetism puternic”[5]. Culver şi lanna oferă o evaluare a altor caracteristici fizice, cum ar fi dimensiunea gâtului, tenul, statura, greutatea, înălţimea. Şi de data aceasta au descoperit că nu există nici o corelaţie cu vreunul dintre semne, astfel încât o caracteristică sau un tip să domine în raport cu celelalte.[6]

Un element important şi deseori periculos în astrologie îl reprezintă diagnosticul bolilor şi afecţiunilor medicale. Cu toate astea, Culver şi lanna constată că nu există nici o corelaţie între semnele solare şi boli, cum ar fi diabetul, bolile de inimă, reumatismul sau chiar acneea. Ei au observat că acestea sunt distribuite în mod egal la nivelul semnelor zodiacale.[7]

Mult mai puţin se vorbeşte astăzi despre aspectele fizice ale astrologiei din cauza şarlataniei evidente asociate cu ea, şi totuşi aceasta este o parte esenţială a tradiţiei sale. Cel
mai mare accent se pune acum pe trăsăturile de personalitate, pe ocupaţii şi pe compatibilitatea dintre oameni. în ceea ce priveşte trăsăturile de personalitate, găsim următoarea relatare cu privire la cei născuţi sub semnul Capricornului:

> Deoarece Saturn guvernează Capricornul, nativii tind să fie melancolici şi, uneori, singuratici. [...] Au o personalitate sensibilă şi doresc foarte mult să fie apreciaţi. [...] Sunt ordonaţi şi metodici în muncă, iar acasă tind să controleze tot. [...] Capricornii sunt directori excelenţi şi rămân în funcţii de subordonare numai pentru scurte perioade de timp.[8]

Cei născuţi sub semnul Balanţei „sunt intelectuali şi caută în mod activ cunoaşterea, noile idei şi stimularea mentală [...] ei joacă frecvent rolul de pacificatori. [...] Balanţa este dominată de planeta Venus, care îi dă farmec şi eleganţă [...], împreună cu dorinţa de popularitate”[9].

Problema cu aceste descrieri este că sunt atât de generale, încât pot fi aplicate aproape oricui, mai ales că tind să se concentreze asupra calităţilor. Despre Săgetători citim următoarele: sunt „gânditori serioşi, preocupaţi de bunăstarea întregii societăţi, precum şi de viaţa lor [...], sunt cinstiţi, corecţi şi generoşi [...], sunt plini de energie şi prietenoşi din fire”[10].

Trăsăturile abstracte sunt dificil de măsurat A deoarece tind să fie evazive. În orice caz, testele nu au arătat nici o corelaţie între trăsăturile de personalitate prezise

şi semnul sub care se naşte o persoană. Culver şi lanna au examinat trăsături variind de la agresivitate şi ambiţie la înţelegere şi înţelepciune şi nu au constatat nici o corelaţie aparentă.[11]

O modalitate de a măsura acurateţea astrologiei este prin corelarea ocupaţiilor şi carierelor cu semnele solare. Au fost efectuate studii cu privire la campioni sportivi, actori, ofiţeri de armată, oameni de ştiinţă, politicieni, artişti etc. prin consultarea mai multor surse în care este menţionată ocupaţia. Astfel, John D. McGervey a analizat ziua de naştere a 16.634 de oameni de ştiinţă din *American Men of Science* şi 6.475 de persoane din *Who's Who in American Politics* şi nu au găsit nici un temei pentru afirmaţia că unele ocupaţii tind să fie dominante în cazul anumitor zodii.[12] Alte studii statistice riguroase efectuate de E. Van Deusen[13] şi Culver şi lanna nu indică nici ele vreo corelaţie. Deşi s
J
au stabilit unele corelaţii rare, aşa cum
î
este cazul unui studiu publicat în *Manchester Guardian,* acestea pot fi atribuite fluctuaţiilor statistice.[14] La fel se întâmplă cu presupusa compatibilitate sau incompatibilitate dintre oamenii care s-au născut sub
J

anumite zodii. De exemplu, în opinia astrologilor, căsătoria unui bărbat din zodia Fecioară cu o femeie din zodia Scorpion „are prea multe inconveniente pentru a fi reuşită”, în timp ce căsătoria dintre o femeie din zodia Scorpion şi un bărbat din zodia Rac este „o potrivire perfectă”[15]. Divorţul ar părea să fie un semn sigur de incompatibilitate, însă profesorul Bernie Silverman a analizat 2.978 de cupluri căsătorite şi 478 de cupluri divorţate din Michigan, comparându-le zodiile şi starea civilă cu predicţiile astrologilor, şi nu a identificat nici o corelaţie.[16]

Horoscoape

Atât despre astrologia semnelor solare, care nu pare să fie întemeiată pe fapte şi care totuşi se bucură de o popularitate extraordinară. Cei mai mulţi astrologi profesionişti vor admite însă că astrologia semnelor solare reprezintă doar o parte a diagnosticului lor şi că este, prin urmare, incompletă în sine. Ei susţin că, deşi Soarele exercită cea mai puternică influenţă asupra unei persoane, pentru a obţine o predicţie completă şi corectă, trebuie să se ţină cont şi de poziţiile planetelor[A]. În acest caz, nu se are în

vedere doar intervalul lunar, ci şi momentul şi locul naşterii. Fiecare horoscop este ca o amprentă sau o semnătură personală. Numai un astrolog profesionist şi cu experienţă poate formula un diagnostic precis. Aşadar, se poate pune întrebarea: sunt corecte horoscoapele detaliate? Mi-e teamă că aceleaşi critici pe care le-am adus astrologiei solare pot fi aduse şi horoscoapelor mai detaliate. Din diferite motive subtile, acestea nu sunt concordante cu realitatea.

Cât de riguros analizează horoscoapele personalitatea? O serie de cercetători au distribuit aleatoriu horoscoape pentru a le testa gradul de potrivire. Astronomul francez Paul Couderc a anuntat într-un ziar francez că se vor oferi horoscoape gratuite oricui doreşte asta. Fiecărui respondent i s-a trimis acelaşi horoscop fals. Includea propoziţii precum: „Ai conflicte interioare [...], viaţa are multe probleme [...], uneori îi superi pe oameni” etc. A cerut să i se trimită comentarii şi a primit răspuns de la 200 de persoane. Un număr mare de oameni au susţinut că horoscopul se potriveşte perfect personalităţii lor.[17]

Următorul caz se referă la horoscopul unei persoane născute la data de 17

ianuarie 1898, ora 3 dimineaţa, în Auxerre, Franţa. O parte din text sună astfel:

> întrucât este Jupiter în Fecioară, căldura instinctivă a puterii este aliată cu resursele intelectului, lucidităţii şi înţelepciunii. [...] Poate să pară o persoană care se supune normelor sociale, este înclinată către bună-cuviintă şi este înzestrată cu un simt moral reconfortant – cel al unui cetăţean demn, cu gândire echilibrată şi din clasa de mijloc. [...] Subiectul tinde să aparţină laturii venusiene. Viaţa lui emoţională este în prim-plan: afecţiunea lui faţă de ceilalţi, legăturile sale de familie, locuinţa sa, cercul său intim [...], sentimentele [...] care de obicei îşi găsesc expresia în devotamentul total faţă de alţii, în iubire sau în sacrificii altruiste [...], tinde să fie mai plăcut în propriul cămin, să-şi iubească locuinţa, să se bucure de o casă fermecătoare.

Michel Gauquelin a dat un anunţ într-un ziar francez, invitând oamenii să-i trimită numele, adresa, ziua şi locul naşterii. Au răspuns aproximativ 150 de persoane şi fiecăreia i s-a trimis un horoscop complet ce se întindea pe zece pagini şi din care a fost preluat citatul de mai sus, un plic autoadresat şi un chestionar. Dintre cei care au răspuns

la chestionar, 94% au spus că au fost descrişi cu exactitate de horoscop şi 90% au afirmat că această apreciere a fost împărtăşită de prieteni şi de rude. Era horoscopul lui Marcel Petoit, un criminal în serie. Petoit se dădea drept agent conspirativ care ajută refugiaţii să scape de nazişti. în schimb, îi atrăgea în casa lui, îi jefuia şi le dizolva corpul în var nestins. Condamnat pentru 27 de crime, s-a lăudat în mod cinic cu 63 de victime. Cam la atât se întinde acurateţea horoscoapelor.

Trei studii ştiinţifice recente au ajuns la aceeaşi concluzie cu privire la exactitatea astrologiei. în *Recent Advances in Natal Astrology:* A *Criticai Review* 1900-1976, Geoffrey Dean şi Arthur Mather (sub auspiciile Asociaţiei Astrologice) au analizat 76 de ani de literatură din domeniu şi au ajuns la următoarea concluzie negativă:

> Astăzi, astrologia se bazează pe concepte de origine necunoscută, dar ridicate la statutul de „tradiţie". Aplicarea lor se bazează pe numeroase sisteme, cele mai multe dintre ele contrazicându-se în privinţa unor probleme fundamentale şi toate fiind susţinute de dovezi nefundamentate. De fapt, astrologia are o suprastructură orbitoare şi solidă din

> punct de vedere tehnic susţinută de credinţe nefondate [...], nu există nici cea mai mică dovadă a unui fundament empiric.[18]

La fel de negative au fost studiile deja menţionate ale lui Culver şi Ianna şi cel al lui Eysenck şi Nias,[19] care afirmă încă de la început: „Ne simţim forţaţi să conchidem că majoritatea acestor credinţe [ale astrologiei] nu rezistă în faţa unei examinări riguroase”[20].

Singura excepţie posibilă de la această acuzaţie o constituie cercetarea lui Michel şi

> * Françoise Gauquelin pomenită mai sus. Michel Gauquelin a crezut la început în astrologie, a petrecut ani de zile analizând horoscoape şi hărţi astrologice şi a constatat că nu există dovezi care să le susţină. De fapt, cercetarea lui Michel Gauquelin constituie cel mai important ansamblu de date statistice care neagă versiunea populară a astrologiei clasice.

Dar pe parcursul studiilor sale, Gauquelin credea că a identificat o relaţie între poziţiile corpurilor planetare în clipa naşterii şi personalitate şi carieră. Acest tip de analiză a numit-o *cosmobiologie* şi *astrobiologie.* Susţinea că Marte, de

exemplu, este corelat cu faptul de fi un campion la sport, Jupiter cu actorii şi politicienii, iar Saturn cu oamenii de ştiinţă şi medicii. Gauquelin a împărţit cerul în 12 sectoare şi a constatat, de exemplu, că Marte apare în primul şi al patrulea, ceea ce este mai mult decât ar fi posibil datorită şansei (22% versus 17%). Cercetarea lui Gauquelin se bazează pe un eşantion de campioni sportivi europeni. Nu voi analiza aici în detaliu afirmaţiile sale. Atât Mather şi Dean, cât şi Eysenck şi Nias cred că rezultatele lui Gauquelin sunt importante şi că ar putea confirma premisa de bază a astrologiei potrivit căreia există o corelaţie între poziţia planetelor şi destinul indivizilor.

Un grup din Belgia cunoscut sub numele de Comitetul Para a încercat să reproducă descoperirile lui Gauquelin. Deşi Gauquelin a susţinut că grupul le-a reprodus, Comitetul Para a fost sceptic, deoarece contrazicea frecvenţa teoretică a non-campionilor. Acest lucru a fost în cele din urmă rezolvat de testul Zelen, un studiu realizat de profesorul Marvin Zelen de la Universitatea Harvard, care a arătat că dacă datele lui Gauquelin erau asamblate cu precizie, frecvenţa naşterii non-campionilor în primul şi în cel de-al patrulea sector era

de 17,1%, aşa cum susţinuse Gauquelin. Cu toate astea, reproducerea nu a fost exactă, întrucât, deşi sectoarele unu şi patru aveau o rată mai ridicată decât era de aşteptat, alte sectoare aveau o rată mai ridicată sau mai scăzută decât se anticipase.

Trei cercetători, care erau membri ai Comitetului pentru Investigarea Ştiinţifică a Afirmaţiilor legate de Fenomenele Paranormale (George Abell, profesorul Zelen şi cu mine), au încercat să reproducă ipoteza lui Gauquelin în
Statele Unite. În urma folosirii unui eşantion format din 408 campioni sportivi, am ajuns la rezultate negative, de fapt, situate uşor sub nivelul mediei dictate de pura întâmplare. Eşantionul american a fost obţinut prin selectarea de campioni sportivi din diverse publicaţii de tip *Who's Who* din sport. Gauquelin a contestat interpretarea noastră negativă, afirmând că „efectul Marte" se aplică numai „celor mai renumiţi" campioni, că trebuie selectaţi din astfel de volume şi că funcţionează numai pentru cei cu o reputaţie internaţională. În opinia noastră, este ciudat faptul că efectul Marte (din moment ce pare să favorizeze competitivitatea şi agresivitatea) nu se

aplică şi în cazul campionilor sportivi celebri prezentaţi în *Who's Who,* ci doar în cazul *celor mai* renumiţi, care sunt cunoscut! la nivel internaţional, categorie din care face parte un număr restrâns de oameni. În plus, „renumele" cuiva este adesea o chestiune bazată pe interpretare subiectivă. Astfel, până în prezent, teoria lui Gauquelin nu a fost confirmată. Deocamdată, tot ce avem sunt date în mare parte asamblate de sau cu Gauquelin şi interpretate de el, folosind propriile criterii, pe care le-a schimbat în studii diferite. în stiintă, avem nevoie de reproduceri independente şi imparţiale ale ipotezelor. Până când se va întâmpla asta, trebuie să fim deschişi, dar sceptici faţă de rezultatele sale. în orice caz, chiar dacă rezultatele lui Gauquelin vor fi obţinute şi de alţii, acest lucru nu ar valida întregul sistem al astrologiei tradiţionale, care continuă să fie promovat în ciuda faptului că nu a fost fundamentat empiric.

Concluzie: de ce persistă astrologia?

întrebarea importantă este de ce, în ciuda lipsei de dovezi în sprijinul afirmaţiilor sale şi a multitudinii de probe ce o contrazic, astrologia încă mai

e luată în serios? Aceasta este aceeaşi întrebare pe care am adresat-o în privinţa credinţelor religioase. Sunt valabile aceleaşi considerente.

O explicaţie este aceea că publicul larg nu a fost expus la beneficiile criticii ştiinţifice. în general, propaganda în favoarea astrologiei e mult mai mare decât orice critică negativă. Dacă ar avea acces la studii ştiinţifice, mulţi ar putea fi convinşi că nu are afirmaţii fundamentate. însă, chiar dacă mulţi oameni ar şti de argumentele negative, nu există nici o garanţie că ar respinge astrologia.

O a doua explicaţie este aceea că credulitatea are rădăcini adânci în natura umană şi că multi tind să accepte afirmaţii ce par să aibă autoritate. Ei sunt adesea înşelaţi de escroci. în acest caz, maestrul spiritual este astrologul, care spune bazaconii, dar e destul de convingător. Mai există însă un element care îsi aduce contribuţia: autoamăgirea, care e specifică atât clientului, cât şi practicianului.

Astrologia, la fel ca religia, este o credinţă; se bazează pe şi e întărită de validarea subiectivă. Cu alte cuvinte, prognozele şi evaluările astrologilor fac

apel la un fel de intuiţie interioară. Interpretările sunt atât de generale, încât pot fi aplicate aproape oricui. Adevărul se află în ochii privitorului, care interpretează diagnosticul în aşa fel încât să se potrivească cu situaţia sa. „Eşti sociabil, dar adesea vrei să fii singur” sau „stârneşti simpatie, însă adesea nu eşti apreciat de alţii”. Când se face un horoscop şi astrologul se întâlneşte cu clientul faţă în faţă, primul poate adesea să adapteze predicţia în funcţie de profilul psihologic al persoanei vizate. Predicţia depinde de bun-simţ şi de o doză puternică de intuiţie. Aici, eficacitatea „citirii la rece” este evidentă, deoarece indiciile vizuale şi verbale pot adapta predicţia în funcţie de interesele clientului. Acestea pot fi atât conştiente, cât şi inconştiente. Astfel, este facilitată o potrivire la nivel personal a unei scheme generale, deoarece un horoscop are deja suficientă validitate încât să poată fi modificat în funcţie de fiecare caz. Horoscopul este asemenea unor şosete ce se pot întinde ca să cuprindă mai multe mărimi.

Studiul astrologiei ne oferă o lecţie mai adâncă şi mai profundă, şi anume că ispita transcendenţei influenţează probabil atitudinea unei persoane faţă

de ceea ce i se spune. în conştientul sau inconştientul său se petrec următoarele lucruri: universul are un plan, iar acesta include şi cerul.
Planul cuprinde fiecare individ, inclusiv pe mine însumi. Astfel, destinul şi felul meu de a fi sunt legate de stele. Există ceva transcendent, iar ceea ce sunt sau voi deveni este sincronizat cu acel lucru.

Astrologia se adresează astfel dorinţelor şi aspiraţiilor fiecărei persoane şi oferă o explicaţie cosmică chiar şi pentru cele mai banale întâmplări din viaţa indivizilor. Tentaţia de a crede într-o forţă transcendentă tinde să întărească speranţele şi dorinţele oamenilor şi permite validarea subiectivă. Problema centrală nu este dacă astrologia are sau nu vreun temei empiric. De o importanţă vitală este dacă funcţionează (sau este *făcută* să funcţioneze) prin hrănirea nevoii de a găsi un sens în viaţă. Aceasta este funcţia sa psihologică şi cheia atracţiei pe care o exercită de atâtea secole. Astrologia întăreşte năzuinţa fiecărei persoane de a avea o legătură misterioasă cu universul şi o viaţă a cărei finalitate este de ordin cosmic. Asa cred că se explică persistenţa şi succesul astrologiei în ciuda dovezilor

care arată că nu e fundamentată în realitate.

Ufologia şi viaţa extraterestră

Ufologia este un alt sistem de credinţe care poate fi considerat o expresie a ispitei transcendenţei. Cel puţin, toate semnele în momentul actual par să ducă într-o astfel de direcţie. Dar acest sistem e
destul de fascinant:[3] ideea că Pământul este vizitat de fiinţe inteligente şi misterioase venite din spaţiul cosmic. Asemănarea cu ideea revelaţiei e izbitoare. Diferenţa constă în faptul că această nouă religie a revelaţiei este înveşmântată în cele mai recente forme ale stiintifico-fantasticului. Oare ufologia este pur şi simplu un fel de delir colectiv ce a captivat milioane de oameni de pe această planetă? Dacă aşa e, nu ar fi primul sistem de credinţe ce nu are nici un fundament în
lumea reală,[5] dar beneficiază de o susţinere puternică. Fără îndoială, ufologia este alimentată în parte de eforturile ştiinţifice reale şi impresionante de a explora universul în vederea identificării vieţii extraterestre.

Ufologia modernă a debutat la 24

iunie 1947, când Kenneth Arnold a povestit că a văzut deasupra Muntelui Rainier (în statul Washington) o formaţiune alcătuită din nouă obiecte asemănătoare unor discuri. Arnold a spus că fiecare disc semăna cu o „farfurie sărind pe apă”. Afirmaţiilor sale li s-a acordat atentie la nivel mondial şi, ulterior, au început să fie raportate zeci de mii de „farfurii zburătoare” peste tot în lume. Cei care cred în astfel de apariţii sunt de ordinul milioanelor. La un moment dat, relatările cu privire la OZN-uri au devenit epidemice, iar interesul publicului a crescut enorm. Aceste mărturii au venit din majoritatea ţărilor lumii şi din toate păturile societăţii. Oare fiinţele extraterestre şi navele lor spaţiale ne vizitează şi observă viaţa de pe Pământ?

Descrierile referitoare la OZN-uri au variat, dar pare să existe un element comun: obiecte ciudate pe cer, cilindrice sau sub formă de farfurie, strălucitoare sau cu lumini, obiecte care emit sunete asemănătoare unor bipuri, care se deplasează cu viteze incredibile, decolând din unghiuri ciudate, rămânând brusc nemişcate sau dispărând fără urmă. Există multe mărturii despre întâlniri cu creaturi

umanoide care au ieşit din aceste farfurii şi chiar poveşti incredibile ale unor oameni care spun că au fost răpiţi, examinaţi, purtaţi în alte galaxii şi apoi readuşi pe Pământ.

Ce este autentic şi ce este fantezie pură în aceste mărturii? Dacă suntem dedicaţi metodei

empirice, nu cumva ar trebui să luăm în serios declaraţiile martorilor oculari? Aceste relatări nu au fost[5] rare sau izolate ca număr, ci au fost numeroase. Există cel puţin două consideraţii esenţiale: (1) oare evenimentele s-au petrecut aşa cum au fost relatate? (2) Cum ar trebui să interpretăm ceea ce au afirmat oamenii că au văzut? Pot fi oferite explicaţii naturale?

Ufologia se împarte în două tabere importante: (1) cei care cred în OZN-uri şi sunt convinşi că măcar o parte dintre obiectele zburătoare neidentificate sunt de origine extraterestră şi că guvernele naţionale ascund aceste informaţii de publicul larg (dar nu e clar în ce scop). (2) Scepticii care au examinat dovezile şi au oferit interpretări naturale prozaice ale fenomenelor. Cele mai multe mărturii despre OZN-uri, spun ei, dacă sunt atent investigate, devin OZI,

adică obiecte zburătoare identificate, obiecte de pe cer care sunt greşit percepute sau interpretate. Majoritatea obiectelor considerate OZN-uri pot fi stele strălucitoare, Luna sau planetele care se evidenţiază pe cer (Venus, Marte, Jupiter), meteori, baloane meteorologice sau de alt tip, elicoptere, avioane comerciale sau militare, lansări de rachete, rachete şi sateliţi ce reintră în atmosferă, proiectoare, semnale luminoase, lumini de teren fixe şi alte anomalii vizuale (chiar şi păsări, fulgere, zmeie sau formaţiuni noroase neobişnuite). În unele cazuri, este vorba despre o glumă sau o farsă. Nu toate OZN-urile au fost identificate, în primul rând pentru că nu există dovezi care să confirme afirmaţiile iniţiale ale martorilor oculari. Astfel, un aer de mister însoţeşte acele cazuri care încă nu au fost pe deplin explicate spre satisfacţia tuturor.

Să examinăm câteva dintre cazurile clasice. Mă voi concentra mai întâi asupra unora dintre cele mai discutate cazuri de răpire extraterestră.

Răpirile

Betty şi Barney Hill. J. Allen Hynek,

renumit investigator al OZN-urilor şi astronom, a numit cazurile de răpire „întâlniri de gradul trei”. Cel mai renumit caz şi, de asemenea, cea mai bine documentată răpire este cea a lui Betty şi Barney Hill, din Whitfield, New Hampshire. Conform mărturiei lor, în seara zilei de 19 septembrie

1961, mergeau cu automobilul prin nordul statului New Hampshire, în drum spre casă după o vacanţă petrecută în Montreal. Undeva între orele 22 şi miezul-nopţii, atenţia le-a fost atrasă de o lumină care se mişca haotic pe cer şi care părea să le urmărească maşina. Cerul era senin, iar Luna strălucea puternic dinspre sud-vest. Betty a spus că a văzut o stea sau o planetă sub Lună, dar imediat după aceea a afirmat că a văzut un al doilea obiect pe cer, care era o „stea” mai mare şi mai strălucitoare deasupra primului obiect. În opinia sa, trebuie să fi fost un OZN. Barney a crezut la început că este un obiect obişnuit, probabil un avion sau un satelit, dar Betty spunea că este o farfurie zburătoare şi a insistat ca Barney să oprească maşina şi să vadă ce e. „E uimitor”, a exclamat ea.[21]

Barney a ieşit din maşină, s-a uitat cu binoclul la obiect şi i s-a părut că a

văzut un rând dublu de ferestre luminate şi extraterestri înăuntru: aceştia i-au surâs batjocoritor şi s-au întors cu spatele ca să tragă de nişte manete. Liderul extratereştrilor părea să fie un „nazist”, a spus el. înspăimântat, a urcat repede înapoi în maşină şi au plecat în trombă. Betty a povestit că Barney era într-o „stare isterică”, temându-se că urmau să fie capturaţi.[22] Nava, susţin ei, a continuat să le urmărească maşina. Acesta e momentul în care călătoria lor s-ar fi întrerupt. Potrivit mărturiei lor, au auzit o serie scurtă de sunete ca nişte bipuri venind din spatele maşinii, care au făcut ca automobilul să înceapă să vibreze. Au spus că au
căzut într-o stare de somnolentă. Când şi-au J recăpătat cunoştinţa, au constatat că trecuseră două ore şi că se aflau la vreo 56 km sud de locul
unde au început să se audă sunetele.

La câteva săptămâni după incident, soţii Hill îşi povesteau în detaliu experienţa adepţilor fenomenului OZN. Erau afectaţi de tulburări nervoase, precum şi de vise înspăimântătoare şi coşmaruri în care erau luati la bordul unei nave spaţiale extraterestre. După doi ani, Barney era atât de tulburat,

încât a fost nevoit să ceară ajutorul unui psihiatru, dr. Benjamin Simon din Boston. Sub hipnoză, Barney şi Betty Hill au încercat să explice ce s-a petrecut „în cele două ore lipsă”. Au spus că au fost duşi la bordul navei spaţiale şi că au fost examinaţi de creaturi ciudate. Mai mult, Betty Hill a afirmat că a văzut o „hartă stelară”, care descria regiunea din care venise OZN-ul. Cincisprezece stele de pe această hartă ar fi fost asociate de Marjorie Fish, profesoară de şcoală primară, cu stele de pe cer, iar acest lucru este adesea folosit de către cei care cred în OZN-uri ca probă independentă că povestea familiei Hill este adevărată. Aventura celor doi soţi se încheie atunci când sunt readuşi la maşină două ore mai târziu.

Cum putem interpreta acest caz celebru? Robert Sheaffer, un sceptic în ceea ce priveşte OZN-urile, spune că, dacă verificăm prognozele meteo şi hărţile astronomice din acea zi, putem pune cap la cap anumite fapte: Luna strălucea, prima planetă pe care au văzut-o era Saturn, iar celălalt obiect luminos fusese probabil Jupiter, ce ajunsese în poziţia pe care au descris-o. Dacă cineva merge cu maşina, planeta pare că se mişcă odată cu vehiculul.

„Dacă în acea noapte ar fi fost prezent un OZN adevărat, ar fi existat trei obiecte în apropierea Lunii: Jupiter, Saturn şi OZN-ul. Totuşi, ei au spus că au văzut numai două.”[23]

Oare să fi fost imaginaţia lor responsabilă pentru restul mărturiei? Interesant este că Benjamin Simon, care i-a hipnotizat pe soţii Hill la doi ani după producerea evenimentului, a susţinut că întregul eveniment „a fost o fantezie cu alte cuvinte, a fost un vis. Răpirea nu a avut loc”[24]. Potrivit lui Simon, Betty a descris multe detalii despre răpire, în timp ce Barney părea să nu-şi amintească aproape nimic. Acesta a afirmat că incidentul răpirii *nu* a fost o experienţă comună împărtăşită şi consideră că Barney a preluat informaţiile despre presupusa răpire din ceea ce îi povestea Betty despre visele ei. Simon i-a spus lui Philip Klass că, în opinia sa, soţii Hill nu au fost răpiţi, ci mai degrabă povestea e o fantezie pe care au ajuns s-o creadă şi s-o repovestească sub hipnoză.

Cum rămâne cu harta stelară pe care a văzut-o Betty? Sheaffer susţine că harta s-ar putea potrivi cu multe părţi ale cerului, existând o mulţime de tipare stelare care ar corespunde schiţei făcute de ea. Unii adepţi ai fenomenului

OZN susţin că ceea ce s-a văzut pe radar în acel moment confirmă povestea. Baza militară aeriană Pease din Portsmouth, New Hampshire, aflată la câţiva kilometri distanţă, a raportat un obiect neidentificat pe radarul său la ora 2:14 dimineaţa, dar nu a existat nici o confirmare pe Radarul de Supraveghere a Aeroportului. Sheaffer susţine că radarele sunt sensibile la multe ţinte, inclusiv păsări şi insecte. În plus, anomalia identificată pe radar a avut loc mai târziu, la mai multi kilometri distanţă. Astfel, nu există nici un fel de confirmare independentă a mărturiei soţilor Hill.

De fapt, evoluţia ulterioară a cazului Hill devine şi mai greu de crezut. în 1977, Betty Hill a început să vorbească despre un „loc de aterizare pentru OZN-uri” în sudul statului New Hampshire, pe care îl vizita de trei ori pe săptămână pentru a observa OZN-uri. Chiar şi cei care credeau în OZN-uri au mărturisit că aceasta vedea OZN-uri când nimeni aflat lângă ea nu putea. într-una dintre ocazii, conform relatării lui John Oswald, cercetător de teren pentru un grup pasionat de OZN-uri (care acceptă mărturisirile despre răpiri), dna Hill nu a putut să „facă diferenţa între un OZN care aterizase şi o lumină stradală”[25].

Acest lucru ne face să ne întrebăm dacă mărturiile despre răpirile extraterestre nu sunt cumva similare cu experienţele mistice sau cu revelaţiile divine, care nu au parte de vreo confirmare, dar sunt alimentate de convingeri psihologice neabătute.

Cazul Travis Walton. Un alt incident celebru menţionat în analele ufologiei este răpirea lui Travis Walton la bordul unui OZN. Acest incident se presupune că a avut loc la 5 noiembrie 1975, lângă Snowflake, Arizona. Walton, un pădurar în vârstă de 22 de ani, lucra cu o echipă de prelucrare a cherestelei în Pădurea Naţională Sitgreaves. Potrivit relatării, Walton şi şase membri ai echipei mergeau cu un camion când au întâlnit un obiect asemănător unei farfurii care plutea deasupra pământului la aproximativ 34 m distantă. Obiectul ciudat emitea un bâzâit ascutit. Walton, curios să vadă ce e, a ieşit din camion şi s-a apropiat de el. Când se afla sub acesta, un fascicul de lumină a apărut brusc din partea de jos a navetei şi l-a trântit la pământ, aparent lăsându-l inconştient. Walton a afirmat că a simtit un fel de soc electric. Ceilalţi sase bărbaţi s-au speriat şi au fugit de acolo.

Intre timp, Walton a dispărut, iar

eforturile poliţiei şi ale altora de a-l localiza nu au avut nici un rezultat. După cinci zile, s-a întors şi şi-a sunat familia de la un telefon public. Era complet năucit.

Conform mărturiei lui Walton, după ce a fost izbit la pământ, s-a trezit într-o cameră „ca de spital”, toată din metal. Era observat de trei creaturi ciudate cu capetele pleşuve, nu mai înalte de 1,50 m. A încercat să se lupte cu ele, dar au ieşit din cameră nevătămate. Apoi, a intrat un om în încăpere. Avea cam 1,80 m înălţime, păr blond- castaniu, ochi căprui şi purta o cască. Fără să vorbească, l-a condus pe Walton pe un coridor unde s-a întâlnit cu alţi trei oameni, care i-au aşezat pe faţă o mască din plastic transparent.

Walton a leşinat. Următorul lucru pe care şi l-a reamintit era că se plimba de-a lungul unei autostrăzi, farfuria zburătoare îndepărtându-se drept în sus. Nu putea să-şi aducă aminte decât numai câteva ore din intervalul de timp în care dispăruse.

Oare s-a întâmplat cu adevărat? Oare mărturia constituie o dovadă clară a existentei fiinţelor extraterestre? Când s-a aflat despre acest incident, în Snowflake au început să apară ziarişti şi reporteri de peste

tot. Au venit atât ufologi, cât şi sceptici. *Naţional Enquirer,* un tabloid senzaţionalist, a relatat incidentul, iar lui Walton şi pădurarilor li s-a acordat un premiu în valoare de 5.000 de dolari pentru „cel mai bun caz cu OZN al anului”. S-a susţinut că toti au trecut testul detectorului de minciuni. Scepticul Philip Klass a reuşit să descopere multe discrepanţe în mărturiile lor. În primul rând, testele poligraf la care fuseseră supuşi nu respectaseră protocoalele. În plus, Klass a spus că Walton nu trecuse un test cu detectorul de minciuni despre care nu se scrisese în presă şi care fusese efectuat de un expert, John J. McCarthy. Raportul lui McCarthy a conchis că „pe baza reacţiei sale [a lui Travis Walton] înregistrate pe toate diagramele, opinia acestui examinator este că Walton, alături de ceilalţi, încearcă să facă o farsă cu OZN-uri şi că nu a fost în nici o navă spaţială”[26].

Klass a descoperit o serie de informaţii suplimentare interesante referitoare la acest caz, în special faptul că Travis Walton, fratele său şi mama sa credeau în fenomenul OZN şi că Walton i-a spus mamei sale cu câteva săptămâni înainte de incident să nu-şi facă griji dacă ar fi vreodată răpit, deoarece se va

întoarce nevătămat. Klass a mai constatat că echipa forestieră şi mai ales şeful său, Mike Rogers, aveau un posibil motiv economic pentru a perpetua o astfel de farsă. Este clar că răpirea reală la bordul navei spaţiale şi ceea ce s-a mai întâmplat în interiorul ei sunt atestate numai de Travis, nu şi de ceilalţi membri ai echipei, care ar fi putut să vadă sau nu un obiect ciudat pe cer. Nu există nici o confirmare a mărturiei lui Travis, aşa că rămâne o relatare subiectivă.

Răpirea lui Hickson şi Parker. Un al treilea eveniment foarte mediatizat a avut loc la 11 octombrie 1973, în Pascagoula, Mississippi. Doi lucrători de la şantierele navale, Charles Hickson, 42 de ani, şi Calvin Parker, 19 ani, au afirmat că au fost răpiţi de un OZN în timp ce pescuiau pe Râul Pascagoula. Au spus că au auzit un bâzâit sau un târâit şi că au văzut o farfurie zburătoare

> 5

plutind deasupra solului. Vehiculul emitea mai multe lumini intermitente albastre. Relatările lui Hickson cu privire la eveniment erau contradictorii. Intr-una dintre ocazii, acesta a spus că vehiculul avea o lăţime de 2,5 până la 3 m, iar în alta l-a descris ca fiind lung de

6 până la 9 m. Potrivit mărturiei sale, din OZN şi-au făcut apariţia trei umanoizi care mergeau plutind spre

Hickson şi Parker. Au fost descrişi ca având aproximativ 1,5 m, pielea gri şi încreţită, ca de elefant, capete sub formă de ou, fără gât şi cu braţe asemănătoare unor gheare. Două dintre creaturi l-au luat pe Hickson şi l-au condus la bordul OZN-ului, într-o cameră luminată puternic. Parker, care leşinase, a fost dus la bordul navei de o a treia creatură. Umanoizii îl examinau pe Hickson cu un obiect asemănător unui ochi, dar care nu era ataşat de nimic. S-a simţit complet paralizat când au făcut acest lucru. Aproximativ 20 de minute mai târziu, l-au scos pe Hickson afară plutind, unde s-a reîntâlnit cu Parker, care era foarte tulburat, recăpătându-şi între timp cunoştinţa. OZN-ul s-a ridicat apoi drept în sus şi a dispărut. Cum Parker leşinase, nu a putut furniza nici un fel de detalii despre eveniment. După câteva ore, cei doi bărbaţi şi-au făcut suficient curaj încât să povestească păţania lor şerifului, iar acest incident miraculos a devenit imediat ştire publică.

Ce să înţelegem din această poveste incredibilă? Ar putea fi verificată? Ar

trebui să fie considerată o întâlnire extraterestră reală? Ufologii (un grup de oameni care cred cu tărie în aşa ceva) par să aibă aproape o dorinţă cvasireligioasă de a accepta ipoteza extraterestră. Hickson şi Parker au fost intervievaţi de doi cunoscuţi experţi în OZN-uri, profesorul James A. Harder şi dr. J. Allen Hynek. Harder a conchis că „în acest caz, există ceva care nu e terestru. [...] Nu putem decât să speculăm de unde vin şi de ce se află aici, dar faptul că sunt aici este adevărat, dincolo de orice îndoială". Iar Hynek a susţinut cu prudenţă că „nu am nici o îndoială că aceşti doi oameni au avut o experienţă extrem de înfricoşătoare"[27]. Mărturia lui Hickson a căpătat o credibilitate suplimentară când s-a dezvăluit că trecuse un test cu detectorul de minciuni. între timp, cazul a trezit un mare interes, în special în zona Mississippi, unde au existat o serie de mărturii similare despre OZN-uri.

Din fericire, la fel ca în cele două cazuri anterioare, şi acest caz a fost examinat de către sceptici, care pot oferi explicaţii alternative. în opinia lui Klass, dovezile indică posibilitatea existenţei unei farse complicate. Potrivit lui Klass, Hickson a fost supus testului cu detectorul de minciuni de către o

persoană neexperimentată. Eforturile de a-l determina pe Hickson să mai dea un test sau de a-l testa pe Parker nu au avut succes. Klass a descoperit că Hickson depusese actele de declarare a falimentului cu câteva luni mai devreme. El a speculat că Hickson spera ca povestea să devină subiect de film, motive pe care le putem deduce, nu şi confirma.

Ce să înţelegem din aceste trei cazuri de răpire? Sunt toate nişte farse? Oare toate aceste mărturii sunt nişte simple halucinaţii sau a existat o combinaţie de motive? Unii comentatori au găsit asemănări între mărturiile despre răpiri extraterestre, experienţele din apropierea morţii şi halucinaţiile induse de droguri. Elementele specifice acestor experienţe sunt asemănătoare: vederea unei lumini strălucitoare, un sunet asemănător unui bâzâit, senzaţia de plutire în afara corpului, parcurgerea unui tunel sau a unui coridor, întâlnirea unei fiinţe scăldate în lumină sau a mai multora, supunerea la o examinare şi apoi revenirea la viaţa reală. Acest lucru ne face să ne întrebăm dacă ispita transcendenţei este, de asemenea, un factor important în fenomenul OZN: nu numai pentru cele peste 200 de răpiri raportate, ci şi pentru disponibilitatea

populaţiei generale de a crede în acest fenomen. Ufologia, cel puţin pentru unii, pare să funcţioneze ca un fenomen cvasireligios.

Milioane de oameni afirmă că au văzut lucruri ciudate pe cer pe care nu le pot explica prin mijloace naturale şi pe care le atribuie unei surse extraterestre, aflate în afara acestei lumi. Neputând să dea o explicaţie cauzală, aceştia apelează la un fel de gândire magică, ce aminteşte de evenimente miraculoase spirituale, paranormale, supranaturale sau de altă natură. Oare este vorba despre un proces psihologic similar ce diferă numai prin conţinutul credinţelor, dar are aceeaşi origine şi aceeaşi funcţie?

Ipoteza extraterestră şi OZN-urile

Ipoteza extraterestră este perfect plauzibilă. Posibilitatea existentei altor forme de viată în univers este o ipoteză ştiinţifică validă. Unii astronomi au postulat probabilitatea evoluţiei vieţii pe alte planete. Argumentul este următorul: ar putea exista cel puţin un milion de planete numai în galaxia noastră. Sunt zeci de miliarde de galaxii în univers. În cazul în care sunt

prezente condiţiile necesare vieţii în aceste sisteme planetare, se poate presupune că au evoluat forme superioare ce au dezvoltat civilizaţii tehnologice avansate. Dacă există temperaturi adecvate la suprafaţă şi alte condiţii favorabile, este rezonabil să presupunem că viaţa va apărea în mod spontan pe alte planete. Apoi, se pot dezvolta organisme capabile de fotosinteză şi se estimează că, după trei până la patru miliarde de ani, ar evolua alte forme superioare de viaţă. Acest lucru presupune prezenţa carbonului, oxigenului, azotului, hidrogenului şi a altor elemente. Este posibil ca astfel de civilizaţii să se fi dezvoltat mult mai mult decât noi şi să fi inventat tehnologia ce face posibilă deplasarea în spaţiu pe distanţe infinite.

Unii astronomi au negat însă că este adevărat, susţinând că probabilităţile sunt foarte scăzute. Sar putea să existe mult mai puţine sisteme planetare decât se credea anterior; de fapt, viaţa de pe Pământ ar putea fi un eveniment relativ rar. În plus, pentru ca o planetă să fie propice vieţii, trebuie să existe elementele de bază necesare, cel puţin pentru tipurile de viaţă cu care suntem familiarizaţi, iar multe planete ar putea conţine mult mai puţine elemente.

Pentru ca viaţa să fie prezentă, planeta trebuie să se afle la o distanţă adecvată faţă de steaua sa, adică nici prea departe, nici prea aproape. Dacă Pământul s-ar fi aflat mai aproape de Soare, ar fi fost prea fierbinte pentru a susţine viaţa, iar dacă ar fi fost prea departe, s-ar fi produs glaciaţiunea. Zonele propice apariţiei vieţii pot fi relativ limitate. Astfel, ni se spune că probabilitatea apariţiei unor forme de viaţă este mult mai scăzută decât cea extrapolată de optimiştii cu privire la existenţa unor civilizaţii extraterestre. Unii astronomi nu sunt de acord cu această apreciere pesimistă şi cred că materia organică nu trebuie să se bazeze pe carbon şi apă, aşa cum se întâmplă pe planeta noastră; ei cred că viaţa bazată pe siliciu sau pe alte elemente chimice ar putea fi posibilă şi că aceste forme de viaţă ar putea supravieţui la temperaturi extrem de înalte sau de scăzute. În opinia lor, ar fi surprinzător să presupunem că viaţa de pe Pământ este un fenomen complet unic.

O altă ipoteză spune că ar putea exista nori cosmici alcătuiţi din material organic ce poate supravieţui pe perioade lungi şi/sau că materia organică din spori a fost transmisă de

meteoriţi din diferite galaxii, permiţând repetarea procesului evolutiv în tot universul.

Oricât de probabile ar putea fi considerate, aceste procese sunt încă incerte în prezent. Foarte importantă pentru specia umană este confirmarea existenţei vieţii inteligente în altă parte. Dacă există alte civilizaţii în cosmos, ar trebui să încercăm să intrăm în legătură cu ele, după cum ne-a îndemnat Cari Sagan. Radiotelescoapele au monitorizat cerul şi au transmis mesaje, dar, până
acum, nu au fost primite semnale identificabile. În acest stadiu al cercetării ştiinţifice, ipoteza existenţei vieţii extraterestre nu poate fi nici confirmată şi nici negată pe temeiuri apriorice. Insă toate aceste lucruri sunt îndepărtate de problema dacă Pământul a fost vizitat de astronauţi antici, aşa cum susţine Von Däniken, sau dacă este vizitat astăzi de OZN-uri. Pe lângă problema probabilităţilor, există şi cea legată de confirmare, iar acest lucru poate fi rezolvat numai prin raportare la dovezi.

Care sunt dovezile în sprijinul ipotezei privind existenta OZN-urilor? M-am referit la trei dintre cele mai renumite cazuri de răpire extraterestră,

dar de fapt numărul mărturiilor despre OZN-uri este enorm. În Statele Unite, aproximativ 9% din populaţie (milioane de oameni) afirmă că a văzut un OZN (conform unui sondaj Gallup din 1978), iar 56% din populaţie declară că este convinsă de existenţa OZN-urilor. Situaţia se repetă la nivel mondial, astfel încât avem de-a face cu fenomene ce au proporţii de masă. În general, sunt observate lumini sau obiecte stranii pe cer care se comportă în moduri bizare, plutind şi îndreptându-se brusc în cele mai neaşteptate unghiuri. Aceasta este era călătoriei cu avionul, astfel încât oamenii sunt obişnuiţi să se uite spre cer şi să vadă baloane, elicoptere, avioane cu elice şi cu reacţie sau rachete, toate fiind fenomene care ar fi părut ciudate în secolele anterioare. Dar ei sunt nedumeriţi şi de alte lucruri, pe care le consideră anormale şi inexplicabile.

în 1952, forţele aeriene americane au lansat o anchetă specială, Project Blue Book, pentru a cerceta astfel de fenomene. Au fost investigate aproximativ 13.000 de presupuse observări ale unor obiecte neidentificate. După o analiză detaliată, Forţele Aeriene au ajuns la concluzia că nu exista nici o dovadă în sprijinul

presupunerii că fenomenele sunt de natură extraterestră. Conform anchetei, aproximativ 94% dintre fenomenele observate se puteau datora unor cauze naturale. Majoritatea covârşitoare a cazurilor erau bazate pe simple percepţii şi interpretări greşite, chiar şi de către piloţi, ingineri şi oameni de ştiinţă cu experienţă. în 1969, un studiu efectuat de Universitatea din Colorado, cunoscut sub numele de Raportul Condon, recomanda Forţelor Aeriene să nu mai întreprindă nici o cercetare suplimentară, chiar dacă unele cazuri au rămas „inexplicabile”. Cei care cred în OZN-uri consideră acest fapt destul de semnificativ, dar nu confirmă neapărat ipoteza existenţei extraterestre, ci doar ne sugerează că nu sunt date suficiente pentru a determina ce s-a observat sau pentru a confirma afirmaţiile martorilor oculari. Deşi încă există crime care nu au fost soluţionate de poliţie, nu începem să spunem că acestea trebuie să fi fost comise de vreo entitate paranormală. Sarcina probării le revine celor care susţin ipoteza extraterestră. Şi nu au adus suficiente dovezi.

Intr-un alt studiu important,[28] Allan Hendry, asociat cu Centrul pentru Studiul OZN-urilor, a examinat peste

1.300 de rapoarte despre OZN-uri care au avut loc într-un interval de 14 luni (august 1976-noiembrie 1977) în Statele Unite. Hendry a intervievat, în mare parte telefonic, martori care au relatat că au văzut OZN-uri, ajungând la concluzia că marea majoritate a acestor mărturii pot fi explicate prin apelul la cauze obişnuite. în opinia sa, mărturiile erau de natură globală, veneau din toate regiunile Statelor Unite şi au fost făcute de o parte reprezentativă a populaţiei, reflectând toate vârstele, ocupaţiile şi nivelurile de educaţie. Presupusele evenimente erau de diferite tipuri: cele „apropiate” (unde un OZN ar fi apărut în limita a 150 de metri de martor), cele în care este influenţat mediul (şi se pare că ar fi lăsat unele urme fizice) şi cele în care a avut loc un contact cu entităţile din OZN. în cele 1.307 cazuri investigate de Hendry, 1.158 s-au dovedit a fi OZI (88,6%), 36 de cazuri au fost excluse deoarece nu furnizau date adecvate (2,8%) şi doar 113 cazuri (8,6%) au rămas la stadiul de fenomene neidentificate. Hendry mărturiseşte că, la încheierea studiului, nu a ieşit mai lămurit decât era la început.[29] El spune că multe sau majoritatea datelor sunt mărturii personale ale unor persoane surescitate. „în nici un caz dovezile nu

permit confirmarea nemijlocită a prezenţei vreunui OZN”, adică a vreunui obiect de origine extraterestră[30].

Descoperirea lui Hendry este cu siguranţă importantă, deoarece este clar că, după decenii de căutări, încă nu avem un caz incontestabil care să reziste în fata unei examinări atente. Nu avem dovezi clare care să confirme că OZN-urile sunt extraterestre. Poate că prin continuarea investigării unor astfel de mărturii, vom descoperi într-o zi dovezi suficient de solide şi de riguroase pentru a confirma fără echivoc că avem de-a face cu fiinţe de pe alte planete. Dar până atunci, este disponibilă o altă explicaţie, şi anume că fenomenul OZN ne spune ceva despre comportamentul psihologic şi sociologic al speciei umane, despre fascinaţia faţă de necunoscut şi setea de a crede în existenta unor

» * realităţi transcendente.

Aici constatăm reapariţia unui fenomen des întâlnit. Ufologia este mitologia erei spaţiale. În loc de îngeri care dansează pe gămăliile acelor, acum avem nave spaţiale şi extratereştri. Este produsul imaginaţiei creative. Serveşte o funcţie poetică şi existenţială. Caută să acorde omului importanţă în univers. Este o expresie a setei noastre pentru

mister, a năzuinţei după ceva mai mult, a speranţei în existenţa unei transcendenţe încărcate de sens. Zeii de pe Muntele Olimp au fost transformaţi în călători spaţiali, transportându-ne prin visurile noastre către alte tărâmuri. Ispita transcendenţei ne-a copleşit şi am ajuns să vedem ceea ce vrem. Ne construim un univers după placul nostru.

Mărturii tipice despre OZN-uri

1. La 17 iulie 1957, la ora 16:10, echipajul unui avion RB-47 al Forţelor Aeriene de la Baza militară Forbes din Topeka, Kansas, a văzut o lumină alb-albastră intensă deasupra Louisianei. Operatorul radarului de la bordul avionului a reperat un obiect neidentificat. Deşi RB-47 şi-a mărit viteza, nu a reuşit să depăşească OZN-ul. Acelaşi obiect a fost, de asemenea, depistat de radare deasupra statului Texas, în timp ce avionul îl urmărea. OZN-ul a dispărut şi a reapărut în faţa avionului şi pe radar. La un moment dat, OZN-ul nu a mai fost văzut, dar apoi a reapărut în coada aeronavei RB-47. Avionul l-a urmărit timp de 90 de minute pe deasupra a patru state şi pe o

distantă de 1.126 de kilometri.

2. în noaptea de 29 aprilie 1978, departamentul de poliţie din Aurora, Illinois (la periferia oraşului Chicago), a primit zece rapoarte despre observarea unor OZN-uri, între orele 22:30 şi miezul nopţii. Martorii oculari au afirmat că au văzut un obiect ca un fel de farfurie, cu lumini în jurul perimetrului său. în ceea ce priveşte mărimea exactă, mărturiile mergeau de la 7,5 m până la lăţimea unui teren de fotbal. Unii erau de părere că ar fi existat o navă principală şi mai multe nave mai mici. Dl şi dna S. au văzut nava de aproape. Farfuria zburătoare a plutit peste maşina lor şi i-a urmărit fără nici un zgomot în timp ce conduceau pentru a-şi alerta vecinii. După ce a plutit fix deasupra lor pentru o vreme, s-a îndreptat brusc către est.

3. La sfârşitul lunii august 1984, numeroşi locuitori din Brewster, New York, un oraş din Hudson Valley aflat la aproape 65 km nord de oraşul New York, au început să raporteze observarea unor OZN-uri. Au spus că au văzut obiecte înalte, circulare sau în formă de V, care emiteau lumini roşii, verzi şi albe şi care pluteau fără zgomot sau făcând un huruit foarte slab. Au efectuat manevre haotice, apoi au

dispărut brusc. Monique O'Driscoll a povestit că într-o seară, în timp ce se îndrepta spre casă la volanul maşinii sale, vocile care se auzeau la radio au fost brusc întrerupte de o serie de interferenţe. A văzut ceva apropiindu-se foarte încet de vehiculul ei şi apoi a urmărit nava până când a văzut-o plutind deasupra unei case din apropiere. Privind la burta navetei, a remarcat că „era dintr-un metal gri-închis, asemenea cadrului unui pod. După câteva minute, a început să se îndepărteze [...] şi apoi, puf, a dispărut”[31]. Un pilot al unei companii aeriene comerciale, Michael Faye, a văzut un obiect ciudat la scurt timp după ce a decolat de pe Aeroportul Newark. Avea şase sau opt lumini care s-au stins toate deodată atunci când a început să se apropie de el. „A dispărut”, a afirmat el cu uimire.[32] Mărturiile despre OZN-uri din Hudson Valley au stârnit atât de multe furori, încât în zonă au venit o mulţime de ufologi. Câţiva au atestat autenticitatea lor.

Care sunt posibilele explicaţii ale mărturiilor anterioare? În ceea ce priveşte primul caz, Philip Klass este de părere că dispariţia şi reapariţia OZN-

urilor ar putea fi cauzată de diferite obiecte naturale. În plus, semnalele radar despre care echipajul avionului RB-47 a crezut că au provenit de la un OZN aveau caracteristicile celor utilizate de instalaţiile radar ale apărării antiaeriane care funcţionau în zonă în acel moment. în opinia lui Allan Hendry, al doilea caz este explicat de prezenţa în acea zonă a unui avion publicitar puternic luminat. Văzut de dedesubt, părea silenţios. Revista *Discover* a arătat că cel de-al treilea caz a fost o farsă a unor piloţi de avioane private de mici dimensiuni. Zburând în formaţiuni circulare, aceştia stingeau pe neaşteptate luminile, ceea ce, de la sol, îţi dădea impresia că au dispărut.

Am citat doar trei cazuri reprezentative, dar lista observărilor greşite şi a generalizărilor pripite este nesfârşită. Fără îndoială, aceste mărturii sunt influenţate de relatări anterioare şi de credinţa (şi astfel aşteptarea) că OZN-urile sunt de origine extraterestră.

Alţi monştri, alte mări, alte galaxii

Deşi până acum cercetarea OZN-urilor s-a dovedit un demers steril plin de

anticipare şi de voinţa de a crede, acest lucru lasă în continuare fără un răspuns întrebarea mai amplă dacă există alte fiinţe şi forme de viată încă necunoscute omului. Marea gamă şi varietate de specii de pe această planetă este uimitoare. Abia recent s-a încheiat teoretic explorarea întregului Pământ. Timp de secole, exploratorii au descris plante şi animale neobişnuite, de la canguri în Australia şi până la descoperirile remarcabile ale lui Darwin în călătoria sa pe *Beagle* către Insulele Galapagos. încă există specii care nu au fost descoperite şi clasificate: de exemplu, noi forme de viaţă aflate pe fundul oceanelor. De fapt, okapi şi hipopotami pigmei au fost identificaţi de exploratorii din Africa abia în secolul al XlX-lea.

Există încă o mare fascinaţie fată de monştri necunoscuţi, indiferent dacă este vorba despre dragoni ai adâncurilor sau alte animale potenţial feroce. Toate acestea sunt fără îndoială de înţeles, dată fiind istoria speciei umane ce se întinde în timp până la originile sale primordiale. Astăzi, monstrul din Loch Ness şi alte creaturi captivează încă imaginaţia. Poate că şi alte primate vor fi întâlnite:

Yeti, Sasquatch sau Bigfoot, aşa cum este numit în diferite părţi ale lumii în care oamenii susţin că au văzut o creatură umană imensă, asemănătoare unei gorile. Dinozaurii au fost investigaţi de specialişti în criptozoologie în Congoul african, iar sirenele (dugong) au fost observate de-a lungul coastelor Noii Caledonii şi
Noii Irlande, în sudul Pacificului. întreaga istorie a speciei umane este o întâlnire cu animale sălbatice ciudate, periculoase şi ameninţătoare, ce sfidează eforturile noastre de a le îmblânzi. Această credinţă este atât de adânc înrădăcinată în inconştientul rasei, încât persistă şi astăzi. Paleontologii au dezgropat rămăşiţe ale mamuţilor şi dinozaurilor care dominau Pământul în trecut, iar romancierii au inventat monştri ciudaţi care să ne intrige şi să ne atragă.

Cum rămâne cu restul universului? Poate există undeva o diversitate infinită de forme de viaţă ce diferă de girafă, de cosaş şi de fauna extraordinar de bogată de pe Pământ. Imaginaţia poate crea un mare număr de fiinţe posibile: cu sau fără blană, cu gheare sau fără gheare, demonice sau benefice. Ne seamănă sau sunt capabile de telepatie şi psihochinezie? Sunt lipsite

de boli, au înţelepciune infinită sau sunt chiar nemuritoare? Dacă vom reuşi să luăm legătura cu ele, oare ne vor învăţa ceva despre misterele universului şi vieţii?

Scenariile imaginate de fuziunea ştiinţei cu ştiinţifico-fantasticul conţin găuri negre şi distorsiuni temporale, posibilitatea de a putea merge înapoi şi înainte în timp. Ce sursă de inspiraţie pentru ispita transcendenţei! Cât de uimitoare vor fi religiile viitorului, alimentate de ideile temerare ale imaginaţiei ştiinţifice? Cât de palide şi de nesemnificative vor deveni prin comparaţie mitologiile religioase ale trecutului! Astrologia, o credinţă străveche, şi ufologia, o nouă religie, orientează atenţia umană către cer. Ce se află dincolo de întinderea întunecată a spaţiului cosmic presărat cu luminile strălucitoare ale galaxiilor îndepărtate? Ispita transcendenţei se află pe punctul de a face un mare pas înainte, sprijinindu-se de data aceasta nu pe aripile îngerilor, ci pe telescoapele gigantice şi antenele astronomilor, precum şi pe promisiunea prometeiană a noilor tehnologii ce permit călătoria spaţială.

Prometeu a furat focul şi artele civilizaţiei de

la zei şi le-a dăruit omului. Astăzi, omul ameninţă zeii în însusi lăcaşul lor ceresc: el caută să
pornească spre ceruri, să populeze şi alte planete în afara Pământului, să descopere şi să cucerească tainele cosmosului. Oare va fi prea mult pentru om? Oare îşi va pierde curajul? Oare ispita transcendentei îi va înăbuşi din nou temeritatea
prin noi forme de mituri religioase ale erei spaţiale?

Partea a patra
DINCOLO DE RELIGIE

XVI
ISPITA TRANSCENDENŢEI

Gândirea magică

În această carte, am făcut o călătorie lungă de la vechile religii antice care persistă până în prezent la formele mai noi ale mitologiei erei spaţiale. Am identificat un numitor comun ce le străbate în totalitate şi, astfel, putem întreba: de ce nenumărate generaţii de fiinţe umane s-au angajat de-a lungul secolelor în căutarea unor realităţi transcendente? De ce continuă să creadă în puteri şi forţe nevăzute ce ghidează destinul universului?

Există fără îndoială o mulţime de explicaţii destul de complexe pe lângă cele pe care le-am oferit deja. O sursă principală a ispitei transcendenţei este înclinaţia către gândirea magică şi dispoziţia de a-i accepta eficacitatea. Termenul *magie* este frecvent identificat astăzi cu scamatoriile şi divertismentul. Magicienii sunt consideraţi persoane ce ne pot uimi şi încânta. Dar nu acesta este sensul iniţial

al termenului. În

lunga istorie a culturii umane, se credea că magicienii pot face vrăji şi pot descătuşa forţe misterioase din alte lumi. În această privinţă, magia a fost similară cu alte forme de comportament religios. Magicianul realiza fapte ingenioase despre care se considera că influenţează evenimentele; putea invoca puterile supranaturale ce ne depăşeau înţelegerea. Acest lucru era asemănător comportamentului profetului, preotului, rabinului sau şamanului, care, de asemenea, susţineau că deţin puteri speciale şi că pot realiza rituri şi ritualuri sacre ce le permiteau să acţioneze ca intermediari între puterile supranaturale şi fiinţele umane.

în pofida opiniei generale, credinţa în magie nu e întâlnită numai la culturile primitive. Vraciul sau vrăjitorul din vechime făcea vrăji, folosea amulete, era priceput în prepararea de poţiuni şi în intonarea unor formule care ar elimina bolile, ar vătăma duşmanii şi ar influenta natura, fertilitatea, starea de sănătate sau chiar moartea. Putea invoca spirite sau forţe prin intermediul incantaţiei sau al invocării. Magia este, de asemenea, confundată cu vrăjitoria, adesea o formă de magie neagră, ce urmăreşte să facă numai rău. în unele

culturi, contravrăjitoria şi magia albă au fost dezvoltate nu numai pentru a evita efectele negative ale vrăjitoriei, ci şi pentru a garanta rezultate benefice, precum reuşita în dragoste sau în întrecerile de atletism şi succesul în alte activităţi ale vieţii.

Totuşi, există şi astăzi o puternică asemănare între perspectiva magică şi cea religioasă. Preotul este asemenea unui magician prin faptul că şi el se angajează în ritualuri şi ceremonii pentru a îmblânzi puterile necunoscute şi pentru a le
câştiga favoarea. Preotul foloseşte la rândul său amulete şi talismane (cum ar fi crucea sau tefilinul) şi respectă ritualurile prescrise, atrăgând bunăvoinţa divinităţii. În loc de o pluralitate de zei sau de spirite, monoteismul postulează un singur Dumnezeu, Tatăl, care, deşi ascuns vederii noastre, îi pasă de noi, intervine în istorie şi ne răsplăteşte sau ne pedepseşte pentru credinţa sau păcatele noastre. Se presupune că preotul, rabinul sau şamanul are acces la o cunoaştere secretă şi, prin apelul la Dumnezeu, ne poate asigura mântuirea. Ritualurile botezului, circumciziei, confirmării şi comuniunii oferă binecuvântarea divină pentru trecerea

în alte etape ale vieţii. Ultima împărtăşanie, dacă e efectuată corect de preotul-magician, va contribui la asigurarea unui destin favorabil pe lumea cealaltă.

Se consideră că vrăjitorul-magician, profetul sau astrologul poate la rândul său ghici viitorul şi este, prin urmare, înzestrat cu puteri extraordinare. Poate vedea în viitor şi poate prezice sau prevesti ce se va întâmpla. Poate, de asemenea, să interpreteze semnele care se arată în jur. Şi mai există şi alte daruri parapsihice pe care le posedă: clarviziunea, telepatia şi, în cazul în care e făcător de minuni sau vrăjitor, poate acţiona prin psihochinezie asupra lumii fizice (separă marea în două, aduce ploaia sau îi vindecă pe cei bolnavi şi aflaţi pe moarte).

Magia primordială şi religia constituie solul din care răsar credinţele actuale asociate cu paranormalul. Credinţele religioase şi cele din domeniul paranormalului reprezintă cele mai recente manifestări ale practicilor care au rădăcini adânci în cultura umană. Antropologii şi arheologii care au studiat tipurile de culturi umane au constatat că gândirea magică este un fenomen peren.

[5]

Sir James G. Frazer a oferit unele confirmări empirice ale afinităţii strânse dintre religie şi magie. Religia, susţine

el, reprezintă pur şi simplu rafinarea unei mentalităţi mai primitive; amândouă au o perspectivă comună asupra lumii. Frazer a postulat două principii care guvernau magia: (1) homeopatia sau legea similitudinii, principiul potrivit căruia lucruri asemănătoare au efecte asemănătoare, şi (2) legea contagiunii, ideea potrivit căreia oamenii sau lucrurile care sau aflat în contact o dată se pot influenţa reciproc pentru totdeauna.

Magia homeopatică este ilustrată de Frazer drept convingerea comună potrivit căreia un om ar putea să-şi rănească sau să-şi anihileze duşmanul prin deteriorarea sau distrugerea unei imagini a lui. Această formă de magie a fost practicată vreme de mii de ani de vrăjitorii din India, Babilon, Egipt, Grecia şi Roma antică; şi, potrivit lui Frazer, încă mai putea fi întâlnită (sfârşitul secolului al XlX-lea) în rândul popoarelor primitive din Africa, Australia şi America. Frazer relatează că, pentru a face rău cuiva, indienii ojibwa creau o figurină din lemn a duşmanului şi înfigeau un ac în capul ori în inima
acesteia.[1] Dacă indianul intenţiona să omoare o [3]
persoană, ardea sau îngropa păpuşa, în

timp ce recita incantaţii magice. în Birmania, un iubit părăsit recurgea la vrăjitorie făcând o mică figurină a persoanei iubite, care conţinea un articol din îmbrăcămintea ei, şi o arunca în apă în acompaniamentul invocărilor. Dacă răzbunarea era eficientă, fata urma să înnebunească.[2] în mod similar, populaţia ainu din Japonia îşi distrugea duşmanul prin realizarea unei reprezentări a acestuia din pelin şi călin, care era apoi îngropată sub un copac putrezit. Metode asemănătoare erau folosite de musulmanii din Africa de Nord, de chinezi şi de alte popoare. Imaginile magice au fost adesea folosite pentru a asigura iubirea altei persoane. Vechea metodă hindusă presupunea străpungerea inimii imaginii iubitului sau a iubitei cu ajutorul unei săgeţi în speranţa că persoana respectivă se va îndrăgosti de tine.[3]

Chiar şi astăzi putem vedea vestigii ale acestor credinţe. De exemplu, în Haiti se practică voodoo. Multi consideră că această formă de magie este foarte eficientă. Astfel, dacă imaginea sub formă de păpuşă a unei persoane este rănită, atunci răul se va abate asupra sa, în special dacă este conştientă de acest lucru sau dacă îi este

[3]

trimisă păpuşa distrusă. Arderea efigiei unei persoane este omologul modern al acestei credinţe străvechi; se practică inclusiv în cele mai avansate societăţi pentru a indica ura sau profunda nemulţumire faţă de un lider.

Nu există dovezi că magia homeopatică funcţionează. Nu există nici o relaţie cauzală

1 * subiacentă între farmecele şi incantaţiile vrăjitorului şi ce se poate întâmpla individului vizat. Poate exista, desigur, o relaţie psihologică, astfel încât, dacă persoana vizată crede cu adevărat în eficacitatea magiei negre, e posibil să devină atât de înspăimântată de ceea ce se va întâmpla, încât spaima ar putea provoca o reacţie nefericită sau chiar mortală. Dar dacă este aşa, nu magia produce efectul dorit, ci *credinţa* că aceasta funcţionează.

Totodată, magia homeopatică a fost (şi încă se pare că mai e) folosită într-un mod pozitiv: de exemplu, pentru a vindeca bolnavii sau pentru a preveni boala. în Grecia antică, atunci când o persoană murea de hidropizie, copiii săi trebuiau să stea cu picioarele în apă până când trupul îi era îngropat. Locuitorii de lângă Rajamahall, în India, aruncau în râu o persoană care a murit de hidropizie, crezând că, în caz

contrar, boala s-ar întoarce şi i-ar afecta pe ceilalţi. Hinduşii din vechime desfăşurau o ceremonie complicată pentru vindecarea icterului sau gălbinării: aceştia eliminau culoarea galbenă trecând-o fiinţelor şi lucrurilor galbene, cum este soarele, căruia îi aparţine în mod natural, şi procurau pentru bolnav o culoare roşie, sănătoasă, provenind dintr-o sursă vie, şi anume de la un taur roşu. Astăzi, oamenii poartă talismane şi amulete pentru a evita bolile şi a le aduce noroc, iar leacurile băbeşti caută să vindece bolile prin homeopatic.

Magia contagioasă este, de asemenea, răspândită. Se poate observa în simetria magică ce se crede că există între o persoană şi oricare dintre părţile de care s-a separat, cum ar fi unghiile sau părul. Cine se află în posesia părului sau a unghiilor tăiate ale unei persoane o poate influenta de la distantă. În Insulele Marshall, cordonul ombilical al unui băiat a fost aruncat în mare pentru a se asigura că va deveni un pescar bun; cordonul ombilical al unei fetiţe a fost introdus într-un arbore pandanus astfel încât să fie pricepută la împletirea fibrei acestei plante. în Insulele Marchize, când avea loc o naştere, placenta şi resturile de placentă erau îngropate pe

un drum frecventat, astfel încât femeile care treceau prin acel loc să devină fecunde.

Frazer ilustrează aplicarea magiei contagioase în relaţia dintre un om rănit şi atacatorul său. El îl citează pe Pliniu, conform căruia, dacă ai rănit un om şi îţi pare rău de această faptă, este suficient să scuipi pe mâna care a pricinuit rana şi durerile celui rănit vor fi imediat alinate.[4] Populaţia kagoro din Nigeria credea că dacă un om este rănit de o suliţă sau de o sabie şi nu se vindecă, atunci trebuie să obţină arma, să o spele cu apă şi să bea acea apă pentru a se vindeca. în Prusia, potrivit lui Frazer, se credea că dacă nu aveai cum să prinzi un hoţ, cel mai bun lucru pe care îl puteai face era să pui mâna imediat pe o haină pe care hoţul a pierdut-o când a luat-o la fugă. Dacă îmbrăcămintea era bătută bine, hoţul se îmbolnăvea.

Din nou, nu există dovezi că aceste forme de magie au avut vreun efect autentic în lumea reală, deşi, fără îndoială, au jucat un anumit rol psihologic şi/sau sociologic. Au servit ca un fel de supapă: nu suntem neputincioşi în faţa adversităţilor; putem face ceva. Acestea sunt efecte secundare pragmatice, produsele unui

proces acauzaL O bună ilustrare a acestui lucru este dansul ploii, care e specific multor triburi. În perioadele de secetă intensă, în timp ce aşteptau ca ploaia să cadă din nou pe pământ, oamenii primitivi nu puteau face mare lucru pentru a pune capăt situaţiei. Astfel că era chemat vraciul. Dacă cineva voia să aducă ploaia, cea mai bună metodă era să o simuleze prin stropirea cu puţină apă sau prin imitarea norilor. Indienii hopi organizau ceremonia dansului ploii. Dacă nu reuşeau să aducă ploaia, cel puţin dansul le permitea membrilor tribului să-şi împărtăşească dorinţele comune şi să facă ceva laolaltă. Dacă obiectivul

[3]

este oprirea ploii, atunci trebuiau să evite apa şi să folosească focul şi căldura pentru a usca umiditatea excesivă. Această formă de magie este astfel evocatoare şi expresivă; şi s-a subliniat faptul că, dacă suficient de mulţi oameni transpiră o cantitate suficientă de umiditate o anumită perioadă de timp, acest lucru poate duce la condensare! În cele din urmă, indiferent ce vor face, va ploua, şi vor considera că ei au provocat acest fenomen. Aducerea ploii îşi are corespondentul astăzi în credinţa în psihochinezie: adică credinţa că mintea,

doar prin voinţă, poate provoca schimbări fizice în univers fără o cauză fizică intermediară. Pentru omul modern, modul cel mai eficient de a face faţă perioadelor de secetă este construirea de diguri şi sisteme de irigaţii, dar acest lucru se bazează mai degrabă pe ştiinţă şi tehnologie decât pe magie şi religie.

Rugăciunea este cu siguranţă o formă de magie: reprezintă credinţa reziduală a gândirii primitive potrivit căreia putem influenţa divinitatea care controlează natura şi destinul nostru. Se speră că divinitatea va răspunde rugăciunilor şi sacrificiilor noastre. Clasa preoţească foloseşte obiecte şi simboluri sfinte: Tora, pâinea şi vinul drept trupul şi sângele lui Cristos, botezul cu apă; îmbracă veşminte speciale care au calităţi sacre.

Cei care se roagă sunt convinşi că Dumnezeu va răspunde rugăciunilor lor în această viaţă şi/sau în următoarea. După cum am văzut, nu avem cum să ştim dacă păcătoşii vor fi pedepsiţi şi sfinţii răsplătiţi în viaţa de apoi sau dacă există vreo astfel de stare fericită. Dar poate că putem judeca eficacitatea empirică a rugăciunii în această viaţă. Intr-un studiu tranşant, omul de ştiinţă englez sir Francis Galton (1822-1911)

nu a găsit nici o dovadă în sprijinul efectelor pozitive ale rugăciunii.[5] Se pare că clerul se roagă mai mult decât oricine altcineva. Cu toate astea, Galton a constatat că rata de deces a înaltilor prelaţi nu era mai scăzută decât a persoanelor de alte profesii, cum ar fi avocaţii şi medicii. În plus, eficacitatea rugăciunii poate fi testată şi prin examinarea numărului de copii care au murit la naştere în rândul persoanelor care se roagă prin comparaţie cu cele care nu se roagă. în opinia lui Galton, este cert că grija părinţilor pioşi ar fi îndreptată spre sănătatea pruncului pe care îl aşteaptă, mai ales că decesul înaintea botezului e considerat de creştini un mare rău. Analiza deceselor petrecute după naştere nu a evidenţiat însă nici o diferenţă semnificativă în ceea ce priveşte rata de deces între copiii celor care s-au rugat şi ai celor care nu au făcut acest lucru. în orice caz, nu putem afirma cu certitudine că credincioşii care se roagă sunt mai sănătoşi, mai bogaţi sau mai fericiţi decât necredincioşii. Atât armata germană, cât şi cea franceză se rugau aceluiaşi Dumnezeu când, în timpul celor două războaie mondiale, se îndreptau spre măcel cântând: *„Gott mit Uns”* şi *„Mon Dieux, mon Dieuxl”.*

Este gândirea magică acauzală?

Premisa fundamentală a celor care cred într-un univers magico-religios este convingerea că există puteri ascunse şi nevăzute ce nu se trag din această lume, dar sunt responsabile pentru ceea ce se petrece în interiorul ei. Această concepţie este, de asemenea, endemică în cazul credinţei în fenomenele paranormale. Se presupune existenţa unor excepţii de la cauzalitatea materialistă sau fizică. Entităţi şi forţe spirituale nepătrunse de înţelegerea umană sunt responsabile pentru ceea ce se întâmplă în natură. Primii antropologi considerau că gândirea magică reprezintă o reacţie prelogică la evenimentele naturale. Vechile populaţii erau tulburate de evenimente aparent inexplicabile. La început, le-au atribuit cauze animiste, crezând că obiectele materiale şi animalele au o conştiinţă spirituală interioară asemănătoare celei umane, care era separabilă de corp şi avea eficacitate cauzală.

Dintr-un anumit cadru de referinţă, gândirea magică pare să fie acauzală, întrucât cei care apelează la ea nu sunt în măsură să găsească explicaţii pentru ce se petrece. O furtună subită cu fulgere poate provoca un incendiu în

pădure. „Ce anume provoacă fulgerul şi vânturile puternice?”, se întreabă omul primitiv. Se produce o secetă intensă şi culturile se distrug. Oare aceste evenimente îngrozitoare sunt urmarea mâniei zeilor? Un copil este bolnav şi are febră mare, părând să fie pe moarte. De ce se dezlănţuie această boală? Ce se poate face în privinţa ei? Cunoaşterea meteorologiei sau a infecţiilor bacteriene este absentă. Sau invers, există o recoltă extraordinar de bună sau un trib este binecuvântat cu multe vaci sănătoase, care dau lapte şi carne din abundenţă. Cui ar trebui să aducă mulţumiri bătrânii tribului pentru acest noroc?

Pe de o parte, avem presupunerea că nu există nici o cauză cunoscută. Lucrurile par să se petreacă în mod misterios şi din întâmplare. Mintea primitivă nu poate găsi nici o conexiune şi nu e conştientă de antecedentul natural sau de condiţiile concomitente care sunt prezente şi care ar putea explica efectul observat. Asta înseamnă că gândirea magică este *acauzală?* Intr-un fel, pare să fie contracauzală, deoarece implică o ruptură în tiparele noastre normale de aşteptare. Dacă nu putem explica ceva, spunem că este „magic” sau „misterios”, întrucât

sfidează capacitatea noastră de înţelegere. Dar, într-un alt sens, oamenilor le este greu să accepte un univers total haotic. Mintea caută ordine şi regularitate şi, astfel, omul primitiv presupune că există o cauză, deşi e ocultă sau nevăzută. El crede că poate s-o influenţeze şi, astfel, să-i modifice parcursul capricios. Aşadar, gândirea magică invocă o succesiune de cauze, dar ele sunt ascunse, incognoscibile sau necunoscute. Nu se consideră că efectul e lipsit de cauză, ci este explicat prin intercalarea unei cauze supranaturale sau paranormale.

Gândirea magică şi cea religioasă implică o ruptură în cauzalitatea naturală, care se bazează pe tipare obişnuite ale aşteptării. Astfel, apelează la o cauză ocultă pentru a înţelege fragmentele de experienţă. Magia este un sinonim pentru necunoscut, ceva ce nu e uşor de discernut sau de înţeles. *Dar nu este acauzală,* deoarece se presupune că acţionează o anumită putere şi că acel lucru este responsabil pentru ce s-a întâmplat.

Când privim un magician care se eliberează din lanţuri, care taie o femeie în jumătate sau care ghiceşte cartea pe care am ales-o, întrebăm: „Cum a procedat?” Presupunem că este vorba

despre un truc inteligent şi, odată ce aflăm cum se face, suntem surprinşi de cât de uşor a fost. Dar, până să aflăm, suntem derutaţi, întrucât nu identificăm nici o cauză cunoscută; deşi credem că există una.

Gândirea supranaturală, magică, religioasă, care invocă evenimente miraculoase, are două componente: (1) ignoranţa cu privire la cauzele reale sau naturale care acţionează şi (2) presupunerea că trebuie să existe o cauză necunoscută, pe care o considerăm miraculoasă sau supranaturală. Dacă este vorba despre un făcător de minuni sau despre un om sfânt, este prezentă prima parte a ecuaţiei, iar pe a doua nu facem decât s-o deducem. Cei care cred în spiritism şi în fenomenele parapsihice, adoptă un mod de gândire similar. Ei observă tot felul de fenomene ciudate: bătăi în mese, levitaţie, precogniţie. Necunoscând cauza, presupun că s-a produs un eveniment paranormal real. Dar un astfel de fenomen nu e lipsit de o bază cauzală. Cauzele sunt pur şi simplu transpuse din lumea naturală într-un alt tărâm, care există pe un plan paralel. Procesul de deducţie suferă o ruptură şi se petrece o deplasare de la cauzalitatea naturalist-materialistă la

cauzalitatea
paranormală. Diferenţa dintre cele două abordări este aceea că numai prima poate fi izolată în condiţii controlate şi testată.

Astăzi atribuim bolile grave bacteriilor sau viruşilor, care nu pot fi observaţi cu ochiul liber de către omul obişnuit. O teorie complicată a bolilor introduce microorganismele pentru a explica simptomele şi antibioticele pentru a le învinge atunci când invadează corpul. Când teoria germenilor a fost propusă pentru prima oară de Semmelweis, această idee a fost ridiculizată de medici: părea ocultă. Dar diferenţa consta în faptul că este testabilă. Explicaţiile naturaliste, spre deosebire de cele supranaturale, pot fi confirmate experimental.

Este gândirea magică iraţională? Sfidează principiile logicii? Este antilogică? Prin faptul că nu se pot găsi cauze naturale sau materiale proxime pentru fenomene, mintea primitivă invocă explicaţii oculte. Nu era absurd să procedezi astfel când nivelul de cunoaştere era scăzut. Astăzi, nu mai eşti nevoit să recurgi la aceleaşi răspunsuri, deşi vestigii ale gândirii oculte persistă în sferele religioase şi paranormale, atât de adânc sunt

înrădăcinate în deprinderile noastre culturale. Gândirea ocultă este ilegitimă în aproape toate domeniile şi disciplinele cercetării umane actuale. Ar fi inadmisibil pentru economişti, medici sau fizicieni să invoce explicaţii oculte pentru fenomene care sunt în prezent inexplicabile în termenii ipotezelor şi teoriilor cunoscute. Dacă nu înţelegem pe deplin toate cauzele inflaţiei, nu avem dreptul să spunem că acestea se datorează forţelor oculte care acţionează. în mod similar, în cazul în care cauza unei noi boli este necunoscută, nu putem invoca o explicaţie supranaturală (duhuri, demoni sau alte elemente satanice) pentru a justifica boala. Nu ni se permite să postulăm un factor spiritual pentru a explica orice fenomen petrecut în laboratorul de stiinte naturale. Dacă nu cunoaştem cauza unui lucru, suspendăm judecata până când dispunem de suficiente dovezi şi putem testa ipotezele explicative introduse.

în mod similar, gândirea magică şi ocultă este de obicei evitată în viata obişnuită. Dacă nu ne mai aducem aminte unde am lăsat cheile sau dacă motorul maşinii noastre se opreşte brusc şi nu îl putem face să pornească din nou, nu avem nici un motiv pentru a

postula cauze oculte sau magice. Dacă am face asta, lumea ne-ar considera nebuni, în mod similar, nu este legitim să se postuleze existenţa unei percepţii extrasenzoriale (care funcţionează ca o cauză ocultă) pentru a explica presupusele rezultate aflate deasupra sau sub nivelul mediei impuse de hazard. A apela la percepţia extrasenzorială (PES) înseamnă a postula existenţa unei entităţi necunoscute, un factor care nu poate fi observat. Unii caută o teorie pentru a explica PES, cum ar fi relaţiile ascunse din univers (Arthur Koestler) sau o sincronicitate ce se află la baza tuturor evenimentelor (Cari Jung). Dar acestea sunt conjecturi netestate.

Principiul metodologic de bază al ştiinţei este cel potrivit căruia ar trebui să căutăm explicaţii cauzale naturale pentru fenomene. Ispita transcendentei este antistiintifică. În cazul în care există incertitudine, răspunsul cel mai logic este agnosticismul sau suspendarea judecăţii. Dar acest lucru este adesea foarte dificil. Gândirea magică, ocultă sau religioasă persistă în multe domenii ale vieţii, în special atunci când suntem asaltaţi de îndoieli. Saltul către transcendentă este deosebit de ispititor mai ales la graniţele

cunoaşterii şi acolo unde se pune problema sensului şi scopului vieţii umane. De multe ori, fuga de ambiguitate şi căutarea ordinii ne ispitesc să invocăm cauze oculte sau magice necunoscute.

Cum să explicăm astăzi persistenţa gândirii religioase magice, nu numai în rândul oamenilor obişnuiţi şi lipsiţi de educaţie, ci şi printre oamenii de stiintă şi savantii rafinaţi? Am văzut că sistemele magico-religioase persistă în ciuda infirmărilor formulate de critici şi a numeroaselor dovezi care le contrazic. Celsus şi alţii din Roma antică au combătut creştinismul, însă acesta a supravieţuit criticilor lui. în secolul al XlX-lea, cercetătorii biblici au îndeplinit aceeaşi sarcină prin supunerea Bibliei unei analize critice riguroase, aparent fără prea mult folos. De ce sistemele mitice puternice par să reziste în faţa criticilor? De ce sistemele de gândire magice şi religioase nu cedează în faţa logicii şi dovezilor? Există şi alte motive care pot explica atracţia pe care o exercită asupra fiinţelor umane?

Rolul imaginaţiei creative

O explicaţie evidentă a persistenţei ispitei transcendenţei e aceea că lucrurile pe care le ştim despre univers sunt limitate în fiecare etapă a istoriei omenirii şi că ne dorim să facem un salt dincolo de cunoaşterea acumulată. Ne trăim viata într-o anumită felie a spaţiu-timpului şi într-un context sociocultural particular. Situându-ne pe o planetă relativ minoră dintr-o galaxie ce există alături de alte miliarde de galaxii, suntem doar o parte infinitezimală a schemei cosmice totale; şi există lucruri mult mai vaste pe care nu le ştim decât cele pe care le ştim. Lumea văzută din punctul nostru de vedere este adesea ambiguă, întregul univers ne confruntă cu enormitatea sa, invitându-ne să îi dezvăluim secretele, dar opunându-se oricărei interpretări simple a misterelor sale. Totuşi, odată cu apariţia raţiunii filozofice şi a ştiinţei, am făcut progrese semnificative în această aventură. Ştiinţele ne-au permis să dezvoltăm ipoteze testabile prin intermediul cărora să interpretăm natura. Astronomia şi ştiinţele naturii, biologia şi ştiinţele vieţii confirmă în mod elocvent acest progres impresionant.

Cu toate astea, cunoaşterea noastră este revizuită în mod constant şi nu putem avea încredere că ceea ce am aflat a ajuns (sau va ajunge vreodată) la formularea sa finală sau ultimă. Acest lucru este valabil în cazul multor regiuni ale universului pe care căutăm să le pătrundem. E.O. Wilson, sociobiolog, a observat că, dacă ne îndreptăm atenţia de la cosmos spre Pământ şi luăm de pe jos o mână de ţărână, vom observa că şi biosfera conţine o uriaşă diversitate şi o nesfârşită complexitate. Am făcut multe progrese în ceea ce priveşte înţelegerea formelor de viaţă de pe planeta noastră şi a funcţionării microstructurilor complexe ale moleculei de ADN. Dar există mult mai multe lucruri pe care încă nu le cunoaştem nu numai despre habitatul nostru, ci şi despre alte părţi ale universului.

Fiinţele umane au capacitatea de a se mira şi de a aspira către stele. Când suntem copii, construim castele de nisip, iar ca adulţi le extindem astfel încât să se aventureze liber în univers. Jucăriile noastre ne împlinesc speranţele şi aspiraţiile, ne satisfac pasiunile şi nevoile. Un băietei colecţiona înainte soldăţei de jucărie şi îsi

imagina că este un mare general; astăzi îşi imaginează nave spaţiale ce atacă invadatorii extraterestri. O fetită se joacă de-a mama şi de-a
tata şi îşi imaginează că este o prinţesă frumoasă, iar soţul ei este un prinţ; mâine este membră a unei misiuni spaţiale. Cu toţii trăim prin iluzii: despre noi înşine, despre iubiţii sau iubitele noastre, despre prietenii noştri, despre societatea noastră, despre univers în ansamblu. O persoană poate să viseze că a câştigat un premiu uriaş la loterie şi să se gândească la tot ce ar putea cumpăra cu banii obţinuţi. La un moment dat, principiul realităţii se face simţit, altfel n-ar mai putea să funcţioneze în societate. Unele iluzii sunt o sursă de satisfacţie; altele, dacă nu ştim că sunt pură fabricaţie, ne pot crea mari necazuri.

Cu toate astea, având în vedere limitele cunoaşterii umane şi a măsurii limitate în care pătrundem mecanismele adânci ale naturii, permitem imaginaţiei să se manifeste liber şi încărcăm universul cu puteri şi realităţi ce ne satisfac nevoile psihologice. Acest lucru e foarte bine ilustrat de fenomenul cultului cargo, o religie de dată recentă ce a prins rădăcini în rândul melanezienilor din Pacificul de Sud,

care au inventat un sistem de credinţe şi ritualuri fanteziste. Conform principiilor lor, albii, care ar fi furat de la zei secretul producerii bunurilor materiale, vor livra astfel de mărfuri credincioşilor cu ajutorul navelor, avioanelor şi rachetelor, fără nici un cost. Va apărea un Mesia pentru a face acest lucru posibil. Credincioşii nu ar trebui să muncească niciodată, iar strămoşii lor decedaţi vor însoţi mărfurile înapoi pe Pământ. Când germanii au sosit aici în timpul Primului Război Mondial, băştinaşii au crezut că erau salvatorii lor; s-a întâmplat din nou când japonezii şi americanii au aterizat pe insule în cel de-al Doilea Război Mondial. Ar putea să ni se pară ridicol, dar poate că nu e mai ridicol decât alte sisteme de credinţă care sunt fabricate de

*

imaginaţia umană pentru a face faţă evenimentelor naturale şi a oferi o supapă dorinţelor umane neîmplinite.

Imaginaţia are o funcţie dublă. În primul rând, ne permite să concepem un număr infinit de lumi posibile. Aici intră în acţiune mitul şi ficţiunea, precum şi poezia, drama şi religia. Aceste constructe imaginative încearcă să ordoneze elementele disparate ale lumii noastre şi să le dea un anumit

sens şi o anumită simetrie. Ştiinţa presupune şi ea utilizarea imaginaţiei creative. Dar există o diferenţă profundă, căci, deşi ştiinţa formulează creativ ipoteze, acestea trebuie testate experimental înainte de a putea fi acceptate.

Intr-un anumit sens, trăim într-o lume ideală pe care am construit-o din reveriile, aşteptările şi speculaţiile noastre. Suntem fermecaţi de lumea posibilului: mitul lui Cristos exemplifică această tendinţă. Cât de incredibilă este povestea unui zeu care a luat formă umană sau credinţa că cuvântul divin s-a făcut trup, orice ar însemna asta. Ce prezumţiozitate să credem că creatorul divin a coborât din ceruri pentru a salva fiecare persoană de suferinţă şi moarte! Imaginaţia creează o imagine fantezistă a unei realităţi transcendente, un fel de împărăţie cerească. Mitul teist apelează neîncetat la sufletul însetat, hrăneşte imaginaţia creativă şi alină durerea existentei. *Trebuie* să existe ceva dincolo de această lume, ceva ce nu putem vedea, auzi, simţi sau atinge. *Trebuie* să existe o lume mai profundă, o lume la care intelectul cugetă şi spre care emoţiile tânjesc. Iată locul unde se poate desfăşura impulsul către transcendenţă. *Da,* spune imaginaţia,

aceste lucruri sunt posibile. Apoi face un salt de la simpla posibilitate la realitate. Cum putem explica această transformare? în ce moment idealul devine real? Când se transformă ficţiunea în adevăr?

O mare parte din reveriile noastre sunt îndreptate spre un viitor posibil. Trăim pentru ziua de mâine, iar nisipurile timpului ne alunecă printre degete. Prezentul face loc viitorului care năvăleşte peste noi. Viitorul nostru presupune, în parte, realizarea unor posibilităţi ideale. Facem planuri şi visăm la proiecte, iar dacă muncim din greu la ele ar putea deveni realitate.

Simon Rodia, un imigrant italian sărac din Los Angeles, a petrecut 33 de ani construind turnuri. A strâns scoici, ţigle, nisip şi orice alte resturi pe care le-a putut găsi. Consolidându-le cu şine de cale ferată şi lucrând fără planuri tehnice, a construit mai multe turnuri înalte care nu au vreo utilitate. Turnurile Rodia au fost desemnate drept parc naţional, un tribut adus talentului său artistic şi o recunoaştere a persistenţei sale creative. în această întreprindere, Rodia reprezintă imaginaţia umană în acţiune; deşi alţii îşi pot risipi talentele pe proiecte mundane, Rodia a încercat să

construiască o catedrală. Sunt rari indivizii care pot crea o nouă religie sau o nouă instituţie ce atinge măreţie istorică.

Un proces creativ similar acţionează şi în cazul reconstituirii istoriei. Luăm materialele şi amintirile trecutului şi le împletim într-o mare ficţiune. Ne amintim numai ce dorim şi savurăm aceste momente cu încântare şi bucurie sau teamă şi suferinţă. Istoria presupune interpunerea reconstrucţiilor noastre imaginative cu privire la ceea ce credem că s-a întâmplat. Marile tradiţii religioase sunt monumente fictive ale unor indivizi şi evenimente din trecut care au suferit atât de multe transformări, încât este posibil să fi pierdut orice asemănare cu ceea ce s-a întâmplat de fapt.

în inima omului se poartă o luptă constantă între imaginile ficţionalizate şi adevăr. Fabricăm viziuni poetice, artistice şi religioase ideale cu privire la posibile evenimente din trecut şi din viitor. însă realitatea acestor lumi idealizate e o cu totul altă chestiune. Există o tensiune constantă între omul de ştiinţă şi poet, între filozof şi artist, între omul practic şi vizionar. Omul de ştiinţă, filozoful şi omul practic doresc să interpreteze universul şi să-l

înţeleagă aşa cum este cu adevărat; ceilalţi sunt inspiraţi de ceea ce ar putea deveni. Oamenii de ştiinţă doresc să îşi testeze constructele lor ipotetice; visătorii trăiesc prin raportare la ele. De mult prea multe ori, oamenii tânjesc după credinţă şi convingere, nu după o cunoaştere testată. Credinţa merge dincolo de adevăr în măsura în care se ridică pe aripile imaginaţiei.

Cea de-a doua funcţie a imaginaţiei este aceea de factor motivant în viată: este un stimul şi un impuls către acţiune. Civilizaţia şi cultura sunt constructe creative realizate pornind de la imaginaţia umană. Natura este ceea ce este; cultura este cel mai adesea ceea ce omul a dorit să devină, deşi eforturile sale sunt deseori zadarnice. Vapoarele şi uneltele, oraşele şi naţiunile, poezia şi arta, ştiinţa şi filozofia, legile şi instituţiile sunt toate produsele creativităţii umane imaginative. Idealizăm un scop şi acţionăm pentru a-l realiza. Nu toate lumile noastre posibile pot fi realizate. Putem visa la universuri care depăşesc cu mult capacităţile noastre de a ajunge la ele. Unele visuri devin însă realitate: cele în privinţa cărora am acţionat prin găsirea mijloacelor şi crearea instrumentelor ce ne permit să ne

atingem scopurile. Luăm materia neprelucrată şi datele brute şi le atribuim forme încărcate cu sens. Dar formele generate sunt interpuse de noi.

Natura limitează ceea ce putem şi ceea ce nu putem face. De asemenea, aceasta ne arată esenţele ideale pe care decidem să le implementăm, deşi esenţele la care ajungem sunt produsele minţii noastre inventive, deoarece depăşesc simpla natură. Oamenii observă Luna şi Soarele şi inventează roata. Găsesc o piatră sau un băt şi învaţă cum să le utilizeze ca instrumente. Adună ramuri şi frunze şi construiesc un adăpost. Privind spre cer, încearcă să imite şoimul şi vulturul prin conceperea şi construirea unui avion. Pentru a penetra înaltul cerului, Empire State Building şi racheta iau forma penisului uman. Posibilul întotdeauna depăşeşte şi precedă realitatea, cel puţin aceasta este splendida dramă ce se desfăşoară pe tot parcursul civilizaţiei umane. Deşi implicită în pântecele naturii, din moment ce oamenii şi materialele cu care lucrează fac parte din natură, cultura este un produs al artei şi artificiului: este atât naturală (deoarece facem cu toţii parte din natură), cât şi artificială (din moment ce dăm naştere

la ceva nou). Asemenea cuiburilor construite de păsări sau barajelor ridicate de castori, acestea sunt produsele efortului şi muncii.

Munca este cea mai puternică expresie a ingeniozităţii umane. Imaginaţia creativă îşi propune ceva, concepe un plan şi apoi decide să-l realizeze prin intermediul acţiunii. Tărâmul posibilului depăşeşte realităţile trecute, prezente şi viitoare, însă ne lovim întotdeauna de limitele lumii reale. Pentru a reuşi în ce ne propunem, trebuie să înţelegem natura şi să-i pătrundem mecanismele interne. Trebuie să facem distincţie

între propriile iluzii şi adevăr. Aceasta este funcţia cognitiv-descriptiv-teoretică a imaginaţiei şi limbajului. Odată ce o idee a fost judecată de bunul-simţ practic sau de ştiinţă, poate fi adăugată la cunoaşterea umană generală. Numai testând-o în creuzetul experienţei ne putem da seama dacă o idee nu e altceva decât o absurditate.

Cu toate astea, imaginaţia este esenţială pentru activitatea umană, întrucât reprezintă mijlocul prin care căutăm să depăşim obstacolele din calea eforturilor noastre şi să oferim noi obiective

propriilor realizări. în plus, imaginaţia constituie o cale de a ne elibera de frustrare: oferă atât o cârjă, cât şi o catapultă pentru a ne depăşi durerea şi frământările. Această funcţie merită atentia

> > > noastră, deoarece ispita transcendenţei este un fel de dispozitiv psihoexistenţial la care apelăm pentru a face faţă dilemelor şi proiectelor neîndeplinite, precum şi pentru a ne potoli cele mai adânci năzuinţe şi cele mai tragice disperări.

Sistemele religioase clădite de culturile umane sunt creaţiile unei imaginaţii idealizate în care oamenii şi-au revărsat visurile şi lacrimile. Deşi neadevărate, ele persistă deoarece satisfac nevoi adânc sădite în psihic. Ele sunt valide în acest sens: cunoaşterea noastră despre univers este numai fragmentară şi incompletă. Există multe alte lucruri care vor fi descoperite de mintea umană ce ne pot entuziasma, surprinde, uimi sau chiar induce în eroare. Poate că există alte fiinţe undeva în univers, care deţin o cunoaştere şi o putere cu mult peste cele mai fanteziste aspiraţii ale noastre. S-ar putea să le pese de noi sau chiar să ne influenţeze. Poate că vom învăţa de la ele şi, astfel, unele mistere vor fi

descifrate şi, lucru foarte important, unele dintre dorinţele pe care le nutrim se vor împlini. Credinţa în transcendenţă se hrăneşte din promisiunea împlinirii speranţelor şi dorinţelor noastre imposibil de realizat. Poate că vom trăi din nou. Poate că nu vom muri. Poate că toate planurile noastre destrămate vor fi reclădite şi ne vom putea reuni cu cei pe care îi iubim şi îi preţuim. Poate că speranţele şi aspiraţiile noastre cele mai adânci vor fi în cele din urmă realizate.

Vorbim foarte mult despre adevăr şi cunoaştere, şi este firesc, din moment ce nu putem trăi numai în tărâmul ideal, ci trebuie să coborâm în lumea concretă a alegerilor practice. Cu toate astea, lumea ficţiunii şi reveriei devine reală şi este considerată adevărată. Citim cărţi de nonficţiune pentru a afla adevărul: biografii şi istorii, geografii şi enciclopedii. Dar suntem fascinaţi şi de povesti fictive. Romancierii şi dramaturgii, cineaştii şi actorii deschid noi lumi pentru noi. Ele nu sunt adevărate, autentice sau reale, ci numai oarecum adevărate, autentice sau reale. Cu toate astea, ne spun ceva despre noi şi despre ceilalţi. Chiar dacă sunt inventate, personajele lui Shakespeare şi Balzac capătă o viaţă proprie. Citind

un roman sau uitându-ne la o piesă de teatru, putem fi profund emoţionaţi; povestea este incitantă, naraţiunea are forţă. Chiar dacă le putem considera ficţiune şi ştim că sunt inventate, ele ne farmecă imaginaţia.

Operele religioase sunt în mare parte ficţiune. Inventate de profeţi şi poeţi din ţesătura creativă a imaginaţiei, a năzuinţelor superstiţioase, a presentimentelor şi viselor, acestea sunt devorate cu nesaţ de un public recunoscător. Este uimitor să descoperim că cu cât este mai mare neadevărul, mai improbabil basmul sau mai implauzibil mitul, cu atât sunt mai multe şanse să existe un mare număr de oameni care se agaţă de el.

Sistemele religioase antice care persistă sunt fascinante prin faptul că fac acest lucru deşi se sprijină pe temeiuri epistemologice şubrede. Cu toate că nu sunt bazate pe fapte, continuă să exercite putere şi influenţă: catolicismul şi astrologia sunt exemple potrivite. Evident, aceste sisteme de credinţă au o funcţie internă (psihologică şi sociologică). Chiar dacă au început ca născociri ale imaginaţiei umane, au ajuns în curând să aibă o viaţă proprie. Ca artefacte ale culturii umane, au o bază factuală în istorie şi

există o mulţime de texte şi tradiţii dedicate conservării şi promulgării lor. Este dificil să conteşti sau să răstorni un sistem instituţionalizat de credinţe şi practici precum catolicismul sau astrologia, deoarece ele definesc un mod de viaţă şi, în fiecare generaţie, ar putea exista sute de milioane de oameni dedicaţi trup şi suflet conservării lor. Acest lucru este mult mai valabil în cazul catolicismului decât al astrologiei, întrucât promisiunile acestei religii sunt mult mai grandioase şi mai cuprinzătoare, iar sistemul său de credinţe este bine definit şi reglementat de autorităţile instituţionale. De fapt, cei care nu acceptă credinţele oficiale sunt consideraţi de societate ca fiind devianti şi neintegraţi la nivel cultural. Creatorii de basme au devenit păzitorii moralei tuturor, iar ereticii şi nonconformistii sunt consideraţi recalcitranţi.

Este posibil să depăşim înclinaţia umană către ispita transcendenţei? Putem trăi fără poezie religioasă şi mitologie paranormală? Ne putem confrunta cu lumea în termeni cognitiv-realişti? Voltaire spunea că religia a

început atunci când primul şarlatan l-a înşelat pe primul prost. Fără îndoială, este o simplificare exagerată, deoarece există şi alte motive şi impulsuri responsabile pentru credinţa religioasă.

Are religia un fundament biogenetic?

Din cauza persistenţei formelor religioase, chiar şi în cele mai avansate culturi, trebuie să ne întrebăm dacă religia este biogenetică. Cu alte cuvinte, există ceva în interiorul speciei *homo sapiens* care cere acest lucru? Există o dorinţă biometafizică, o genă care predispune oamenii la aşa ceva? Este specia umană *homo religiosus* prin natura sa? Oare această tendinţă a fost cultivată de-a lungul lungii istorii a evoluţiei umane în mare parte pentru că i-a avantajat pe acei membri ai speciei care o posedau?

Sociobiologii consideră că aşa s-a întâmplat. În opinia lor sistemele religioase au o puternică funcţie biopsihologică şi socioculturală, iar acele grupuri şi persoane care au avut tendinţe religioase au dispus de un avantaj în lupta pentru supravieţuire faţă de cei care nu au avut. Mai exact,

ele influenţează în mod selectiv cine se va reproduce. Dacă este aşa, atunci trebuie să investigăm în special cum sau de ce şi prin ce mecanisme funcţionează. Putem reconstitui un posibil scenariu istoric pentru acest argument, deşi unul extrem de speculativ. Religia a înglobat diferite aspecte ale experienţei umane. Doresc să mă axez aici numai asupra aspectului mitic, cel care exprimă pietate reverenţioasă faţă de transcendent. Omul primitiv s-a confruntat fără încetare cu adversitatea şi pericolul: boală, dezastre naturale, animale periculoase, conflictele cu triburile care jefuiau, iminenţa morţii timpurii, în acest context de conflict şi provocare, au apărut preoţii-magicieni care ofereau un fel de alinare pentru sufletul obosit, permiţând individului să persevereze în ciuda dimensiuni tragice a existenţei primitive. Diferite sisteme religioase din diferite culturi timpurii au furnizat supape pentru potolirea disperării: oamenii puteau aduce sacrificii pentru a împăca zeii lumii spiritelor, în speranţa că lucrurile se vor îmbunătăţi.

Moartea rudelor şi prietenilor dragi putea fi atenuată prin îngroparea lor în cadrul unor ceremonii, asigurându-i astfel că sufletul va fi protejat în drumul

spre lumea cealaltă. Astfel de practici le ofereau consolare celor care se simţeau neputincioşi în faţa unui univers neînduplecat şi a unei desfăşurări inexorabile a evenimentelor.

Toate aceste activităţi religioase puteau diminua anxietatea psihologică şi ajuta la atenuarea temerilor legate de caracterul înfricoşător al unei existente crunte. Acele

> grupuri sociale care ofereau poveşti mitice şi ritualuri şi-au ajutat membrii să depăşească şocurile existenţiale şi le-au oferit unele mijloace

de a face faţă suferinţei, întărindu-le voinţa de a trăi. Cei copleşiţi de durere şi de spaimă, în cazul în care nu aveau unde găsi răspunsuri şi nu aveau acces la o mitologie sau un ritual care să le aducă speranţă, riscau să fie mult mai uşor cuprinşi de deznădejde şi să dispară. Ar fi fost apăsaţi de fluxul şi refluxul nenorocirilor din viaţă, incapabili să le înţeleagă sau să se adapteze la ele. Aceştia nu s-ar fi putut reproduce, şi astfel nu şi- ar fi putut transmite genele mai departe, deoarece le lipseau „glandele mistice”. Este posibil atunci ca aceste sisteme mitice să fi oferit un fundament pentru soluţiile grupului la misterele existenţei. Acele grupuri sociale care puteau transmite

astfel de sisteme de credinţă de la o generaţie la alta reuşeau să supravieţuiască mai uşor decât cele care nu făceau acest lucru. în cel mai extrem caz, într-o civilizaţie relativ avansată precum Egiptul antic, marii faraoni au construit monumente uriaşe pentru a-şi asigura trecerea spre lumea cealaltă. Dar chiar şi cele mai mici şi mai

primitive triburi, pe măsură ce dezvoltă sisteme de credinţe mitologice, ar putea face ceva similar. Antropologii au descoperit practici funerare destul de detaliate datând din vremea omului de Neanderthal, în trecutul îndepărtat al culturii umane.

Desigur, edificiile mitice ce pot fi ridicate au anumite limite. Sistemele mitice nu pot contrazice lumea reală, din moment ce omul încă mai trebuie să facă faţă problemelor practice eterne: vânătoarea, cultivarea şi pescuitul, construirea de adăposturi şi coacere pâinii, apărarea împotriva atacurilor etc. Totuşi, credinţele mitice ajută la calmarea inimii îndurerate, astfel încât fiecare să-şi poată vedea de viata sa.

Problema ipotezei sociobiologice este însă că aceste impulsuri par să fie absente la unii oameni, cărora le lipseşte orice sentiment al pietăţii

reverentioase şi nu sunt dispusi să divinizeze şi să îmbuneze forte sau fiinţe nevăzute. Dacă *homo religiosus* este o caracteristică universală a speciei, de ce nu este prezentă la toată lumea? Sunt două răspunsuri posibile: în primul rând, că de fapt este prezentă, dar se manifestă diferit. Astfel, noi sisteme de pietate religioasă înlocuiesc mitologiile mai vechi. De exemplu, odată cu prăbuşirea formelor teiste tradiţionale, apar religii alternative. Marxismul este o nouă religie în măsura în care venerează procesul dialectic şi crede în viziunea unei utopii comuniste supreme. În expresia ei extremă din societăţile totalitariste, îi divinizează pe Marx, Engels şi Lenin, sfinţi ai ideologiei milenare.

Unele forme de umanism pot avea şi o funcţie religioasă, dar numai dacă au o credinţă nemăsurată în puterile ştiinţei, în importanţa democraţiei ori într-o guvernare mondială. Umaniştii religioşi au argumentat că, din moment ce religia este esenţială, umanismul trebuie să îndeplinească toate funcţiile religiei tradiţionale. Este adularea excesivă a idealurilor seculare o formă de magie şi idolatrie şi nu reprezintă oare echivalentul moral al impulsului genetic? Nu cred că lucrurile trebuie să

fie neapărat aşa, deoarece, alături de credincioşi, politeişti şi monoteişti, se află sceptici, atei şi agnostici, care iau în derâdere credinţele excesive şi susţin că se pot confrunta cu provocările vieţii fără a apela la mituri liniştitoare. Este clar că în istoria neamului omenesc au existat sceptici care s-au opus vremurilor şi au respins lucrurile considerate sfinte ale epocii lor. Socrate şi Platon au satirizat miturile religiilor dominante ale lumii greceşti. Scepticii şi epicurienii din Roma au respins credinţa conaţionalilor lor. Spinoza, Hume, Voltaire, Mill, Marx, Dewey, Russell, Margaret Sânger, Simone de Beauvoir, Sartre, Freud şi nenumăraţi alţi sceptici moderni au făcut la fel. Dacă impulsul religios reprezintă o constantă a naturii noastre biologice, de ce este atunci absent la unele persoane?

Răspunsul dat de William Blake scepticilor a fost:

> Râdeţi, voi, râdeţi, Voltaire şi Rousseau;
> Râdeţi, voi, râdeţi, dar totu-i în van!
> Căci aruncaţi cu nisipul în vânt
> Iar vântul vi-l suflă-napoi mai avan.

Un al doilea răspuns posibil la întrebarea noastră este acela că poate scepticul este un excentric, care, trăind contrar normelor, aruncă cu nisip

împotriva naturii sale biologice. De exemplu, homosexualitatea reprezintă tendinţa unei minorităţi (undeva între 4 şi 10%) şi nu constituie norma. Nu este momentul şi nici locul să intrăm într-o discuţie despre homosexualitate. În mod clar, specia nu ar fi putut supravieţui dacă sexele opuse nu s-ar fi împerecheat, iar găsirea plăcerii şi satisfacţiei în heterosexualitate este esenţială pentru acest proces. Totuşi, homosexualitatea este atât de răspândită (şi a fost observată până şi în comportamentul animalelor), încât ne întrebăm dacă şi ea are o funcţie evolutivă. Aceiaşi sociobiologi care cred că religia are o funcţie biologică postulează, de asemenea, că homosexualitatea ar fi putut avea rolul biologic al întăririi instinctului de apropiere dintre masculi, necesar pentru războinici şi vânători.

Se poate argumenta că scepticismul contribuie şi el la perpetuarea speciei umane, deoarece, dacă oamenii nu pot face faţă lumii aşa cum o găsesc (principiul realităţii), nu pot face faţă nici ameninţărilor din mediul înconjurător. Acele sisteme sociale care pun accentul pe mitologie în detrimentul tehnologiei sau ştiinţei au şanse mai mici să supravieţuiască şi, de

fapt, au fost deseori supuse de armatele invadatoare care dispuneau de tehnologii şi arte superioare. în plus, preoţii şi profeţii care au devenit celibatari nu şi-au transmis înclinaţiile genetice generaţiilor viitoare, în timp ce soldaţii şi aventurierii care au plecat să cucerească lumea şi-au răspândit sămânţa peste tot. Dar ne putem întreba: oare fiinţele umane au nevoie de iluzii, iar făuritorii de mituri nu fac altceva decât să hrănească această necesitate? Pot scepticii care resping religiile ortodoxe să trăiască şi să prospere fără să-şi înlocuiască propriul sistem de iluzii?

Într-un fel, acest lucru este adevărat. Chiar şi „oamenii obişnuiţi” au nevoie de unele mituri şi fantezii. Dezvoltarea marxismului în secolul XX ca sistem ideologic cvasireligios menit să umple golul lăsat de religiile aflate în declin probabil că ilustrează destul de bine asta. în mod similar, am văzut cum formele mai noi ale sistemelor de credinţe în fenomene paranormale au înlocuit adesea sistemele ortodoxe de credinţă şi cum

mulţi copii de părinţi liberali cad[3] adesea[3] pradă cultelor mai noi. Pe lângă sistemele de credinţă tradiţionale, există şi alte forme de iluzie: mai exact,

iluzii individuale de care avem nevoie deseori pentru a supravieţui.

Se pare că unele dovezi psihologice ar confirma acest lucru şi că unele iluzii sunt

necesare pentru viaţa obişnuită. Nu mă refer la „delir”, ci la iluzii inocente sau „mituri nevinovate”. Procesul de fabricare a iluziilor pare să îi motiveze pe oameni prin faptul că le oferă obiective şi scopuri pe care să le atingă – iar asta face parte din procesul creativ pe care l-am discutat deja. Iluziile pot oferi o bază pentru optimism şi speranţă. De exemplu, avem nevoie de unele iluzii despre propriile talente şi capacităţi. Dacă o persoană nu are încredere că va reuşi, atunci poate să renunţe prea uşor. De altfel, un eu supradimensionat şi puţină iubire de sine sunt esenţiale pentru ambiţie şi realizare. Unii oameni se dau bătuţi, de fapt, mai devreme: pot

avea o apreciere atât de cinstită a propriilor
limitări, încât nu se mai simt în stare să le
depăşească şi să exceleze.

Dimpotrivă, cei care au iluzii sunt adesea dispuşi să depună eforturi serioase pentru a realiza lucruri extraordinare şi, cu toate că iluziile ar putea să fie greşite, ei vor reuşi să-şi împlinească ce şi-au propus. Este valabil nu numai în privinţa opiniilor despre noi înşine, ci şi despre alţii (care pot fi greşite) sau despre societatea noastră (care pot fi nemeritate) sau despre viitor (care poate fi dezolant). Cu siguranţă, trebuie să fim *realişti* în legătură cu toate aceste lucruri. Dar trebuie, de asemenea, să fim şi visători, deoarece un anumit grad de iluzie poate constitui solul psihologic din care răsar marile aventuri.

Ideea este următoarea: există iluzii şi iluzii, dar există şi adevărate constructe delirante. În plus, vechile credinţe religioase apărute în copilăria omenirii nu îşi mai pot îndeplini azi funcţiile lor iniţiale. Se ciocnesc brutal de realitate. Iudaismul este vechi de peste 3.500 de ani, creştinismul de 2.000, iar islamul de 1.300. Aceste „sisteme venerabile” sunt acum contrazise de cunoaşterea

ştiinţifică a naturii: în măsura în care există, ele sunt disfuncţionale. Deşi religia şi magia ofereau alinare în trecut, când formele primitive de ştiinţă atribuiau cauzele zeilor naturii, acum ele au funcţii negative, mai ales când sunt înţelese în sens literal. În orice caz, este clar că dacă impulsul religios (pietatea reverenţioasă faţă de necunoscut) are rădăcini biologice şi genetice în structura primordială a speciei, la fel are şi principiul realitate-cauzalitate, care concurează cu el şi încearcă să înţeleagă natura prin descoperirea cauzelor reale şi construirea unor tehnologii funcţionale. Adevărul este că, în natura umană, există multe impulsuri biologice aflate în competiţie şi nu putem fi sclavii unuia în detrimentul celorlalte.

De fapt, există un război fundamental între sfânt şi omul practic, între mistic şi omul activ, între Isus şi Prometeu, şi numai omul practic şi activ este cel care acordă atentia cuvenită

J

mijloacelor de supravieţuire. Acest lucru este valabil mai ales în cazul civilizaţiei postmoderne. Limbajul instinctului şi al genelor poate fi înşelător dacă e folosit ca un pretext pentru a identifica prejudecăţile noastre

morale în natura umană. Konrad Lorenz a postulat un instinct al agresivităţii ce le permite celor mai puternici masculi să se reproducă şi, astfel, să contribuie la perpetuarea speciei. El a observat această trăsătură la multe tipuri de specii, de la peştişorii aurii la raţe şi la *Homo sapiens.* Totuşi, nu ar trebui să ajungem la concluzia că ne putem satisface toate impulsurile instinctive sau că e necesar să le suprimăm. Dimpotrivă, *dacă* există un instinct al agresivităţii, trebuie să descoperim echivalente constructive pentru a-l canaliza în forme sănătoase ale comportamentului uman (cum ar fi sporturile competitive sau eforturile comune pentru a îndeplini idealurile sociale). Chiar dacă nu putem să ne depăşim rădăcinile biologice (în acest caz, tendinţa de a genera credinţe nefundamentate pentru a face faţă adversităţii), totul depinde de sistemele pe care le vom accepta şi dacă ne putem canaliza tendinţele primitive dinspre sistemele superstiţioase către alternative constructive. Sistemele religioase istorice evocă modelul consimţământului pasiv, în care fiinţele umane sunt îndemnate să se supună universului şi lui Dumnezeu prin ascultare şi acceptare. Se bazează pe

necunoaşterea naturii şi pe tendinţa de a favoriza cauze şi remedii magice.

Alternativa este modelul activ, eroic şi prometeian al naturii. Omul trebuie mai întâi să înţeleagă natura şi apoi să se avânte în lume şi s-o schimbe. Fiinţa prometeiană refuză să se plece în faţa naturii, cu excepţia momentului morţii: ea încearcă să transforme natura pentru a se potrivi propriilor scopuri. S-ar putea să avem nevoie de mituri înlocuitoare, dar să fie adecvate pentru viitorul omenirii şi să ne permită să realizăm lucruri în lumea reală. Fără îndoială că ar trebui să rămână un reziduu al vechii intuiţii religioase: faptul că universul este o scenă vastă populată cu forţe impersonale imposibil de controlat. Putem înţelege natura şi ne putem adapta comportamentul sau putem chiar modifica desfăşurarea evenimentelor prin apelul la cunoaştere, dar numai într-o măsură limitată. Sunt lucruri care nu se află în puterea noastră şi unele dintre ele trebuie să fie acceptate ca inevitabile, cum ar fi accidentele, dezastrele naturale, bolile şi moartea.

Şi poate că un răspuns religios este, până la urmă, justificat. Trebuie să cultivăm aşadar un sentiment stoic al resemnării. Ceea ce nu înseamnă că ar

trebui să venerăm transcendentul sau să-l încărcăm cu puteri divine, ci ar trebui, cel puţin, să avem un sentiment al măreţiei cosmosului şi al neputinţei noastre în faţa sa. Aceasta nu e gândire mitologică, dar se bazează pe o apreciere realistă a condiţiei umane.

Funcţia morală a religiei

Există însă şi alte motive pentru persistenţa credinţelor religioase. Ele au rămas o sursă morală foarte importantă. Deşi adorarea lui Dumnezeu Tatăl sau a transcendentei nevăzute a fost spulberată pentru omul modern, instituţiile religioase au o altă funcţie majoră: furnizează un sistem de reguli şi porunci ce ghidează conduita. Acest aspect este specific miilor de secte şi culte practicate de o mare diversitate de grupuri socioculturale în trecut, dar şi marilor religii istorice, care ne-au oferit cele zece porunci, predica de pe munte, virtuţile coranice, calea budistă spre dreptate etc. Oare religia, în ultimă instanţă, furnizează un fundament necesar pentru moralitate? Oare regulile morale joacă şi un important rol biogenetic în lupta pentru supravieţuire?

În opinia sociobiologilor, pentru a

face faţă adversităţii, grupurile sociale au nevoie de reguli interne care să le guverneze comportamentul: sistemele morale au, prin urmare, o valoare adaptativă, iar cele care au rădăcini în religie întăresc sentimentul de obligaţie şi supunerea. În plus, sistemele sacre ce conţin reguli morale contribuie la determinarea celor care vor supravieţui şi se vor reproduce.

Astfel, religiile nu sunt simple sisteme de credinţă, ci definesc un mod de viaţă. Ele stabilesc norme de conduită şi instituie diferite forme de comportament; guvernează relaţia dintre sexe şi determină ce conduită sexuală este virtuoasă sau păcătoasă. Acest lucru este valabil şi în cazul structurii familiei, unde e statornicit rolul fiecărui membru. Acelaşi mecanism este întâlnit şi la alte instituţii sociale complexe, care introduc tabuuri şi fobii. Unele acţiuni sunt

considerate exemple de virtute şi nobleţe, fiind răsplătite atât în această viaţă, cât şi în cea viitoare. Altele sunt considerate rele şi inadmisibile, iar acestea pot fi pedepsite prin moarte, excomunicare, exil, pedeapsă fizică, închisoare sau dizgraţie generală. Sensul iniţial al termenului *morală* este

asociat cu *moravuri,* care se referă la tradiţiile şi obiceiurile normative ale J 5 unui grup de persoane care trăiesc şi lucrează împreună.

Probabil că acele grupuri cu un sistem de conduită bine reglementat transmis de la o generaţie la alta nu trebuiau să inventeze roata de fiecare dată. Işi puteau creşte copiii conform credinţei morale a tatălui, asigurând astfel o anumită coeziune şi unitate internă necesară perpetuării grupului. Acei indivizi sau acele grupuri care nu se puteau conforma codului nu supravieţuiau şi, prin urmare, nu îşi puteau transmite trăsăturile genetice generaţiilor viitoare. În acest sens, moralitatea este un mijloc de adaptare; iar atunci când e legată de religie, i se acordă o confirmare divină. Există recompense şi pedepse divine, iar iubirea sau frica de Dumnezeu ne motivează să ne supunem normelor morale. Moralitatea nu este pur şi simplu făcută de om, ci e de inspiraţie divină. Moise a adus de pe Muntele Sinai poruncile lui Dumnezeu pentru fiii lui Israel: acest lucru i-a permis să justifice un sistem politic patriarhal şi dreptul divin de a conduce. De fapt, unirea religiei cu moralitatea este cea

care consolidează sistemul moral. Astfel, moralitatea are o funcţie profund sociologică: oferă cadrul şi legăturile necesare ce permit grupului să supravieţuiască şi să funcţioneze, întrucât fiinţele umane sunt animale sociale care nu pot trăi în afara unei comunităţi, moralitatea are şi o funcţie biogenetică.

Toate acestea sunt esenţiale pentru a înţelege rolul istoric pozitiv pe care îl joacă religiile. Chiar dacă este aspru, codul moral religios oferă o bază pentru stabilitate şi ordine şi previne atitudinile anarhice. Respectarea normelor tradiţionale garantează într-o oarecare măsură pacea şi armonia sociale.

Acestea sunt însă disfunctii ce rezultă din îmbinarea prea strânsă a moralităţii cu religia, aşa cum demonstrează din plin istoria umană. În primul rând, acolo unde există schimbare socială, un sistem fix va tinde s-o respingă. Efortul de a încerca să extinzi poruncile absolute ale moralităţii religioase şi să le aplici în contexte unde se impune luarea unei decizii s-ar putea dovedi intolerabil. Adesea, în sfera morală, nu se pune problema să alegi între bine şi rău, ci între două sau mai multe lucruri bune pe care nu le poţi avea în acelaşi

timp sau chiar să optezi pentru cel mai mic rău. Deşi poate ajuta la definirea drepturilor şi responsabilităţilor, orice sistem riscă să devină represiv prin faptul că nu permite noi interpretări sau modificări necesare ale practicilor. Astfel devine un obstacol în calea progresului. Acest eşec este exacerbat atunci când un sistem de moralitate tradiţională întâlneşte

sisteme morale alternative[9]. Conflictul[9] dintre standarde morale contrare îngreunează negocierea compromisurilor. Vechii greci considerau că valorile morale ale altor naţiuni sunt „barbare”, dar chiar şi între polisurile greceşti existau obiceiuri foarte diferite, aşa cum se poate observa în cazul Spartei şi al Atenei. Cruciaţii creştini sau ciocnit cu idealurile morale musulmane. După întoarcerea sa în Europa, Marco Polo a descris diferenţele culturale întâlnite la Ginghis Han şi în întregul imperiu chinez.

Acesta este contextul în care moralitatea tradiţională devine adesea un obstacol în calea adâncirii înţelegerii şi contactului uman, mai ales dacă este provincială, şovinistă, etnică sau naţionalistă. Sabia devine arbitrul binelui şi răului. Diferentele de la

nivelul codurilor morale sunt rezolvate prin război şi cucerire, în măsura în care un grup urmăreşte să-şi impună modul de viaţă altuia, aşa cum a încercat să facă Alexandru cel Mare atunci când a cucerit Persia (deşi, ulterior, succesorii săi au acceptat obiceiurile persane). În cele din urmă, trebuie să apară un sistem de legi pentru a tranşa disputele dintre oameni, pentru a defini ce e permis şi ce nu e permis să facem şi pentru a impune normele morale prin puterea statului. Odată cu trecerea timpului, chiar şi religiile tribale trebuie să devină mai universale, aşa cum s-a întâmplat atunci când creştinismul a încercat să transforme iudaismul dintr-o religie tribală naţionalistă într-un mesaj universal ce se adresează tuturor fiinţelor umane şi asa cum islamul a încercat mai târziu să-şi impună credinţa şi legea morală popoarelor cucerite.

Revenind la problema biogenetică, putem întreba: oare instituţiile religioase influenţează parcursul evoluţiei? Răspunsul este afirmativ, deoarece majoritatea religiilor, în special cele istorice, au determinat cine se va reproduce şi de ce. Interesant este însă că aceste reguli reproductive au

variat. Există reguli referitoare la infanticid şi avort, astfel încât supravieţuirea fetuşilor cu probleme grave de sănătate depinde de regulile sociale. Vechile societăţi greceşti practicau în general infanticidul, în timp ce societăţile creştine şi musulmane se opuneau acestei practici. În mod similar, în societăţile evreieşti şi musulmane, care practică circumcizia, unii prunci au murit sub cuţitul ruginit al rabinului sau imamului. Unele religii practică rituri de iniţiere sau ceremonii asociate cu pubertatea. Unele preţuiesc celibatul, castitatea şi virginitatea; altele sunt mai permisive în privinţa libertăţii sexuale. Societăţile creştine şi evreieşti au devenit monogame; musulmanii au practicat poligamia. Preoţii catolici şi budiştii erau celibatari, dar rabinii evrei, mullahii musulmani şi preoţii protestanţi au lăsat urmaşi. Există reguli referitoare la divorţ şi la recăsătorire. Multe practici erau pur şi simplu fortuite. De exemplu, Mahomed a purtat mai multe războaie în care mulţi dintre soldaţii săi au fost ucişi; prin urmare, s-a considerat că este cu atât mai potrivit pentru un bărbat să aibă mai multe neveste. În Coran se face permanent referire la nevoia de a avea grijă de văduve şi

orfani.

Toate aceste porunci au avut o influenţă cauzală inevitabilă asupra strategiilor de reproducere şi tipurilor de oameni care vor avea urmaşi, o mare parte fiind destul de independentă de adaptarea la mediul înconjurător. Există şi alte influenţe profunde asupra descendenţei biologice: hinduşii îşi spălau morţii în Gange şi îi lăsau tot acolo, fluviu ale cărui ape se transformau într-un focar de infecţii. Pe drumul spre Mecca, pelerinii musulmani îndurau mari greutăţi şi erau expuşi la boli precum holera. La slujbă, creştinii sărutau acelaşi crucifix şi beau din acelaşi potir de vin, transmiţând astfel diferite boli. Unele religii au adoptat o atitudine fatalistă faţă de boală şi durere, care tindea să zădărnicească eforturile ştiinţei medicale de a descoperi tratamente. O perioadă lungă de timp, au existat interdicţii religioase împotriva autopsiilor. Astfel, există puternice forţe inconştiente şi în mare măsură iraţionale ce influenţează selecţia naturală.

Este greu de spus dacă acest lucru a avut tendinţa de a dezvolta dispoziţii genetice, din moment ce a existat o gamă atât de largă de practici. Ernest van den Haag a observat însă că este

posibil să fi avut efecte contrare asupra endogamiei, populaţiei şi fondului genetic: preoţii catolici, care au devenit învătati şi au studiat în mănăstiri, erau celibatari şi, prin urmare, nu au putut transmite generaţiilor viitoare talentele intelectuale (în măsura în care le-au avut), în timp ce rabinii evrei şi cărturarii talmudici din *stetl-*

urile din Polonia şi Rusia aveau familii numeroase. în mod similar, interdicţiile religioase evreieşti împotriva căsătoriei în afara grupului este posibil să fi exacerbat unele dispoziţii genetice negative, cum ar fi incidenţa ridicată a bolii Tay-Sachs.

O altă problemă ce trebuie discutată este dacă indivizii pot fi sau nu eliberaţi de regulile morale stricte ce guvernează grupul social. O dezvoltare pozitivă din istoria omenirii o constituie separarea eticii de religie şi de moralitatea tradiţională, precum şi eforturile independente de a stabili etica drept un domeniu autonom de cercetare bazat pe raţiune şi lipsit complet de principii religioase.

Sofiştii greci au fost cei care au făcut posibil acest progres. În călătoria de la un oraş-stat la altul, aceştia au fost impresionaţi de relativitatea conduitei morale. Oamenii se închinau la diferiţi

idoli şi preţuiau valori morale diferite, iar profesorii itineranţi au observat această diversitate şi au ajuns să respingă tot. Trasimahos, Callicles, Gorgias, Protagoras şi alţii au văzut că valorile erau relative la societatea în care apăruseră şi că erau adesea întreţinute de elitele sociale pentru propriile interese. Prin urmare, sofiştii au devenit sceptici şi cinici cu privire la lucrurile absolute. În schimb, propovăduiau interesul propriu, arta de a reuşi şi de a câştiga orice argument, în esenţă, cum să-ţi faci prieteni şi să influenţezi oamenii. Ca răspuns, Socrate şi Platon au căutat să stabilească un nou domeniu al eticii, care nu era bazat pur şi simplu pe convenţie, ci era parţial întemeiat în dreptul natural. De asemenea, au încercat să discrediteze miturile homerice (aşa cum fac Socrate şi Adeimantos în *Republica),* considerându-le un fundament inadecvat şi ipocrit pentru conduita morală. Oare idealurile morale (binele, virtutea, frumosul, adevărul, dreptatea) pot fi găsite în natura lucrurilor, aşa cum credea Socrate, şi ne pot călăuzi comportamentul?

Aristotel a dat curs acestei investigaţii în *Etica nicomahică* transformând-o într-o cercetare

empirică, bazată pe raţiune practică. Ce este binele, a întrebat el, şi cum putem avea o viaţă bună? El a stabilit o metodă raţională pentru împlinirea naturii umane, realizarea potenţialităţilor fiecăruia şi atingerea *eudaimoniei* sau a fericirii. Filozofii au demonstrat de atunci că etica se poate baza pe raţiune. Nu trebuie să fie ancorată în moralitatea tradiţională sau în

* doctrina religioasă. Astfel, în condiţiile în care codurile morale au avut la început o funcţie socială, cerută de natura fiinţei umane pentru a trăi în comunitate şi a supravieţui, nu era necesar să dispună şi de consfinţirea divină pentru a putea fi impuse. Omul modern a căutat de atunci să instituie condiţiile unei vieţi bune pe temeiuri raţionale şi să judece conduita morală prin consecinţele bune sau rele ale comportamentului. O acţiune este considerată bună dacă maximizează fericirea şi minimizează suferinţa, în caz contrar fiind rea. În plus, există standarde ale echităţii, care pot fi justificate independent de orice temei teologic, după cum a arătat Kant. Conştiinţa morală are propriile sale surse: empatia şi altruismul oferă motive suplimentare pentru comportamentul moral. Deşi este

adevărat că sistemele religioase au avut un anumit rol moral şi social şi că au fost deseori de folos, omenirea a depăşit această nevoie. De la un factor al conduitei morale, religia a devenit un obstacol, deoarece moralitatea bazată pe obiceiuri sociale înrădăcinate şi pe autorităţi religioase poate fi un impediment pentru progresul uman, pentru reforma morală necesară şi pentru aplicarea inteligenţei critice în rezolvarea problemelor umane.

Căutarea etnicităţii

Mai există o funcţie a religiei atât de adânc înrădăcinată, încât devine uneori practic imposibil de modificat sau de înlocuit, iar orice demers de a face acest lucru trebuie să fie realizat în cadrul preexistent. Mă refer aici la funcţia sociologică a instituţionalizării regulilor de comportament. Religia nu este doar morală, ci reprezintă şi un mod de viaţă. Este la fel ca limba pe care am moştenit-o şi pe care o folosim aproape inconştient. Aceasta defineşte regulile gramaticii sociale, pe care, dacă vrem să comunicăm, trebuie s-o învăţăm şi s-o folosim cu totii.

Nu mă refer doar la codul moral, deşi este o parte esenţială a religiei, ci şi la

ceva mult mai profund: cei mai buni termeni sunt *etnia* şi *naţionalitatea,* deoarece religia, în timp, defineşte, de fapt, fiinţa omului. Suntem membrii unui grup religios etnic sau rasial identificabil. Religia implică înrudire şi relaţii de sânge. Nu este pur şi simplu un sistem cognitiv de credinţe pe care îl putem accepta sau respinge în termeni intelectuali, ci structurează însăşi esenţa identităţii unui individ.

Nu mă refer la prima sau la a doua generaţie în care principiile unei noi religii se statornicesc sau la procesul de convertire. Există anumite perioade de convulsie religioasă când apar noi mesia sau noi profeţi care convertesc un grup de oameni ce ajung să creadă în misiunea divină a acestora. în ultimă instanţă, nu faptele şi spusele lui Moise, Isus, Mahomed, Buddha sau Joseph Smith sunt cele mai importante, ci interpretările şi modificările la care generaţiile viitoare supun mesajul lor. Cum clădesc acestea biserica şi care sunt doctrinele, regulile şi regulamentele pe care încearcă să le impună?

Aici se află secretul longevităţii instituţiilor religioase şi motivul pentru care unele sisteme mitice supravieţuiesc după moartea

fondatorilor lor. De fapt, pe lângă cazurile în care este vorba despre o religie nou formată, majoritatea oamenilor se nasc şi cresc într-o familie şi într-un mediu social cu vechi tradiţii religioase. Cu excepţia momentelor de convertire, religia nu este de obicei o chestiune de convingere personală. Cel mai bun exemplu este iudaismul, o credinţă de care nenumărate milioane de evrei s-au agăţat strâns de-a lungul mileniilor din iubire şi respect faţă de strămoşii lor, precum şi din alte motive. Acelaşi lucru este valabil, după o perioadă de timp, în cazul majorităţii religiilor, care, dacă rezistă criticilor iniţiale venite din afară, sunt transmise generaţiei următoare printr-un set de reguli stricte ce trebuie respectate. Membrii unui grup religios ortodox (1) îi îndoctrinează pe copii cu practicile şi principiile credinţei lor, (2) interzic orice căsătorie cu persoane din afara clanului şi (3) pedepsesc, exclud sau excomunică ereticii. în plus, (4) sunt impuse sancţiuni la nivel de grup pentru a garanta supunerea: orice disidenţă este privită ca o ameninţare la adresa integrităţii grupului sau a conservării acestuia ca entitate viabilă.

Prin acest proces de enculturaţie, instituţiile religioase pun stăpânire pe

întregul mod de viaţă al unui popor. Tevie, evreul de rit aşkenazi din *Scripcarul pe acoperiş,* care trăieşte în Rusia începutului de secol XX, venerează şi exaltă tradiţia; la fel fac şi romano-catolicii, grecii ortodocşi, musulmanii şi alţii. Ideea este că aceste instituţii *definesc* fiinţa umană ca întreg. Ele definesc practicile dietetice, tiparele de vorbire, modalităţile de exprimare a umorului şi felul în care este abordată suferinţa, precum şi o mulţime de alte obiceiuri şi ritualuri. Ele constituie fiinţa

etnică a omului. Prin urmare, a te opune propriei religii înseamnă a-ţi respinge rădăcinile, familia şi rudele, prietenii şi vecinii.

Religia presupune adesea o anumită geografie: practic toată lumea din Cambodgia era budistă; în India, hindusă, musulmană sau sikh; în Italia sau Spania, romano-catolică. Dar presupune, totodată, *rudenie de sânge* şi căsătorie cu cei din propriul grup; toate rudele vorbesc aceeaşi limbă, cântă aceleaşi imnuri şi se închină în acelaşi templu. În consecinţă, menţinerea fidelităţii faţă de religie este echivalentă cu loialitatea etnică; a-ţi respinge moştenirea înseamnă a te înstrăina de sursa

iniţială a fiinţei tale.

Lumea postmodernă a adus schimbări dramatice în configuraţia religiozităţii, deoarece diferite persoane şi grupuri trăiesc acum unele lângă altele în medii sociale pluraliste, iar loialităţile tribale şi etnice sunt puse la îndoială în mod constant. Individul este expus unor influenţe concurente şi e mânat de loialităţi contradictorii.

Chiar dacă împărtăşim aceeaşi religie cu alţii din comunitatea noastră, putem fi de rasă diferită sau putem proveni din ţări diferite. Naţionalităţile sunt redefinite. Americanii, de exemplu, sunt produsul unui creuzet: au apărut noi virtuţi civice, noi fidelităţi şi tradiţii. Astfel, spre deosebire de vremurile anterioare, în era postmodernă, propria credinţă religioasă nu mai este la fel de importantă pentru miezul fiinţei noastre. În multe societăţi, este acum dificil să se proscrie căsătoriile interrasiale sau interreligioase sau să se impună o îndoctrinare îngustă asupra propriilor copii, mai ales datorită faptului că aceştia sunt expuşi la o mulţime de alte credinţe în scoală şi în societate. Intr-un forum liber al ideilor şi

valorilor, diferite sisteme se luptă

pentru

angajamentul copiilor noştri, iar indivizii sunt stimulaţi să adopte noi credinţe şi practici. Conştiinţa liberă concurează cu etnicitatea, iar ultima de multe ori nu mai are impact asupra tinerilor, care adesea îşi caută inspiraţia şi împlinirea dincolo de limitele comunităţii în care au crescut.

Celebrarea riturilor de trecere

Cu toate astea, mai există o funcţie a instituţiilor religioase care este important de recunoscut, deşi hegemonia religiei e din ce în ce mai greu de menţinut în societăţile urbane postindustriale: este vorba despre funcţia sa tradiţională ca sistem de sprijin în cadrul unei comunităţi. Unii sociologi şi antropologi au considerat această funcţie o trăsătură esenţială a sănătăţii sociopsihologice şi au deplâns faptul că în societatea modernă şi cea postmodernă instituţiile religioase s-au dezintegrat. În urma lor a apărut cultura de masă, cu fiinţele sale umane depersonalizate şi dezrădăcinate, fără structuri, înstrăinate de originea lor, de multe ori trăind o viaţă banală, lipsită de rost sau însemnătate.

Intr-un anumit sens, problema nu este pur şi simplu pierderea religiei, ci prăbuşirea comunităţii şi, astfel, abandonarea riturilor şi ritualurilor tradiţionale asociate cu grupul local. Din punct de vedere istoric, majoritatea fiinţelor umane s-au născut, au fost educate, s-au căsătorit, au lucrat, au trăit şi au murit într-o singură regiune. Ferma, satul sau orăşelul furnizau parametrii vieţii unei persoane. În Europa medievală, biserica juca un rol integrativ: de fapt, reprezenta centrul activităţilor comunităţii, copleşind prin grandoare arhitecturală toate celelalte clădiri. Strămoşii fiecăruia trăiseră şi muriseră în aceeaşi zonă, iar tradiţiile erau înrădăcinate. în plus, această structură social- religioasă rânduia diferitele etape ale vieţii umane, care erau celebrate prin rituri de trecere consacrate de biserică: naşterea, botezul, circumcizia şi prima comuniune sau confirmarea. Căsătoria era considerată o unire sacră, cu jurăminte proclamate în faţa altarului lui Dumnezeu; iar, în apropierea morţii, ultima împărtăşanie asigura intrarea în rai. Membrii grupului împărtăşeau bucuriile şi necazurile vieţii şi le supuneau unor ceremonii publice. Acest lucru oferea un sistem de sprijin pentru

persoana care, atunci când se confrunta, de exemplu, cu moartea unei persoane iubite, putea fi consolată de grup. Comunitatea (acolo unde interacţiunile faţă în faţă erau posibile) îi dădea omului un sentiment de identitate şi de apartenenţă.

Unii umanişti se opun acestor vechi ceremonii tribale: vor înmormântări simple şi fără ceremonii religioase pentru fiecare etapă a vieţii. Cu toate astea, vor participa cu plăcere la absolviri, inaugurări, petreceri de pensionare sau aniversări ale căsătoriei. De ce nu? Poate exista o satisfacţie psihică profundă la asemenea rituri şi ritualuri, chiar dacă sunt nonteiste, iar pierderea lor este adesea resimţită din plin.

Această funcţie sociologică tradiţională a religiei a fost de nenumărate ori întreruptă brutal în istoria omenirii. Cea mai puternică influenţă contrară tradiţiei religioase este intruziunea schimbării sociale, care reprezintă un fenomen la fel de inevitabil în societăţile umane precum moartea. Nu poţi rămâne fixat în structuri sociale eterne. Se produc calamităţi, oamenii mor, apar noi generaţii, schimbările economice şi politice sunt continue. Perturbarea comunităţii este

inevitabilă. Astăzi, o forţă profundă de destabilizare este mobilitatea: faptul că indivizii pot acum să părăsească pământul tinereţii lor şi să se avânte în lume. Dezvoltarea urbană şi suburbană a vieţii moderne a avut un efect convulsiv, deoarece aduce în interacţiune şi într- un posibil conflict persoane din medii diferite şi le eliberează de tradiţiile considerate sacrosancte.

Fără îndoială, cel mai dramatic factor al transformării din istoria recentă îl constituie inovaţia tehnologică şi dezvoltarea industriei, care au dus la modificări radicale ale condiţiilor economice şi sociale. Religiile tradiţionale mor însă greu şi tind să-şi reia vechiul rol.

America de Nord şi de Sud, Australia, Africa şi alte zone ale lumii au devenit casă pentru milioane de imigranţi. Sălbăticia neexplorată a oferit oportunităţi de a înfiinţa noi comunităţi de frontieră. Confruntaţi cu o lume imprevizibilă şi neobişnuită, precum şi cu noi provocări, coloniştii s-au ataşat invariabil de apartenenţa lor etnică şi de religia strămoşească; sau au creat noi secte şi

culte ce aveau să devină ortodoxii instituite. Religiile ofereau explicaţii cosmice ale universului şi ale locului ocupat de om în acesta; adesea, pentru oamenii simpli, oferea certitudini, reguli şi structuri în funcţie de care puteau trăi.

Experienţa americană este fascinantă. Imigranţii dezrădăcinaţi (anglicani englezi, prezbiterieni scoţieni şi irlandezi, catolici polonezi, italieni, spanioli şi irlandezi, evrei ruşi etc.) şi-au adus tradiţiile lor religioase şi le-au transplantat în noul mediu. Pe acest continent trăiau triburile de indieni aborigeni; milioane de sclavi negri au fost transportaţi în America cu ajutorul corăbiilor. În cele din urmă, au venit muncitori chinezi şi imigranţi japonezi, indieni, cubanezi, vietnamezi, mexicani etc. Alături de proliferarea multor secte şi culte, au apărut un nou sentiment al naţionalităţii şi un nou set de virtuti civice.

Statele Unite sunt un creuzet, dar în această supă se află multe etnicităţi şi religii care nu s-au dizolvat. Problema este dacă putem depăşi limitele diferentelor etnice sau rasiale şi dacă putem trece dincolo de vechile fidelităţi provinciale. Cred că este posibil, deoarece, în diferite părţi ale lumii, au

apărut noi naţionalităţi şi etnii ce oferă oamenilor un nou sentiment de apartenenţă şi identitate. în plus, se celebrează noi rituri de trecere şi sărbători în vederea sporirii virtuţilor civice, deşi legăturile etnice şi rasiale sunt menţinute. Marea discuţie în America este dacă „moştenirea iudeo-creştină" sau identitatea umanistă seculară e cea care defineşte americanismul. Având în vedere existenta grupurilor neiudaice şi necreştine, precum şi a unui număr mare de necredincioşi şi umanişti, este dificil să ne întoarcem la vechile ortodoxii, mai ales că tradiţia jeffersoniană-madisoniană, separarea bisericii de stat şi Primul Amendament au împiedicat înfiinţarea unei biserici oficiale. Având în vedere principiul fundamental al libertăţii religioase, orice efort de restabilire a mottoului *Pro Ecclesia et Patria* este foarte dificil. în condiţiile în care statul gestionează educaţia, apare o republică secularizată: diferite metode de celebrare şi valori comune umplu acum golurile lăsate de scăderea vertiginoasă a influenţei religiilor dominante anterioare. în condiţiile unei multitudini de secte concurente, nici una nu îndrăzneşte să domine, iar societatea

umanistă poate funcţiona mai bine.

Această problemă este însă la nivel mondial, întrucât ceea ce se întâmplă în Statele Unite constituie un microcosmos a ceea ce se întâmplă în întreaga lume. Revoluţia tehnologică a ultimelor trei secole şi bulversările sociale, politice şi economice pe care le-au produs au transformat globul într-o singură lume. Cu toate astea, vechile loialităţi religioase încă îşi spun cuvântul. Marea majoritate a centrelor urbane importante includ persoane de diferite rase, religii şi origini etnice, multe agăţându-se încă de vechi credinţe în mare parte iraţionale, nefondate, perfect false şi din ce în ce mai greu de susţinut. Comerţul internaţional şi comunicarea rapidă ne- au aşezat într-un sat global. Care ar trebui să fie fundamentul moral al unei astfel de comunităţi mondiale? Ar trebui ca vechile religii să joace în continuare un rol puternic? Putem dezvolta noi convingeri în care loialitatea etică să depindă de angajamentul faţă de omenire ca întreg, şi nu faţă de un grup local?

Scepticul, agnosticul, ateul şi umanistul secular pun în discuţie iudaismul, creştinismul, islamul, hinduismul şi cultele ce ţin de

paranormal. Am putea oare dezvolta o nouă religie a omenirii care să aibă un caracter cu adevărat global? Există pericolul apariţiei unor înfiorătoare gulaguri seculare; fascismul şi stalinism-leninismul au demonstrat capacitatea umană de a provoca acte de o cruzime inimaginabilă. Cum putem garanta că lumea va fi ferită de teroarea şi opresiunea venite din partea unor noi şi impresionante ideologii religioase totalitare?

Poate omenirea să trăiască fără religiile istorice? în caz afirmativ, va trebui să le ia ceva locul? Majoritatea marilor religii au devenit universale şi acum se luptă la scară mondială pentru sufletele oamenilor. Misionarii creştini caută încă să convertească păgânii la cele mai primitive forme ale creştinismului, folosind Biblia drept armă: acestora nu le pasă de criticile la adresa fundamentelor propriei religii şi adună neîncetat noi adepţi. Musulmanii poartă stindardul islamului în întreaga lume şi câţiva gura indieni se străduiesc să îndoctrineze tineretul occidental cu idealul lor de spiritualitate. Credinţele paranormale se luptă cu religiile străvechi. Toate acestea alimentează ispita transcendenţei ascunsă adânc în psihicul uman.

între timp, forţele seculare transformă globul. Creşterea masivă a populaţiei, comerţul, imperialismul, conflictele militare şi politice dintre state, sporirea comunicaţiilor şi a călătoriilor, dezvoltarea conglomeratelor multinationale şi forţele revoluţionare mondiale aflate în opoziţie, toate joacă un rol extrem de important. Două ideologii seculare, marxismul şi umanismul democratic, concurează pentru loialitatea oamenilor ca filozofii globale alternative. în această luptă intensă la nivel mondial, ne putem întreba: poate exista o nouă perspectivă ştiinţifică, morală sau filozofică adecvată noii ere spaţiale? Poate fi sceptică, ştiinţifică sau umanistă? Aceste întrebări au implicaţii pe scară largă ce nu am speranţa că le voi rezolva aici. Este posibil să depăşim ispita transcendentei? Care este rolul cunoaşterii şi al inteligenţei critice în acest proces? Ar putea să apară o nouă perspectivă etică (ce presupune noi virtuţi civice şi noi ritualuri) mai potrivită cu realitatea satului global şi cu formarea unei comunităţi mondiale autentice?

Putem depăşi ispita transcendenţei?

După cum am văzut, ispita transcendenţei se ascunde adânc în psihicul uman. Este atotprezentă, amăgindu-i pe oameni prin atracţia realităţilor transcendente, subminându-le inteligenţa critică şi făcându-i să accepte sisteme mitice neconfirmate şi neîntemeiate. Putem trăi fără mituri? Putem depăşi acest defect, ca să zicem aşa, al naturii noastre? Este atât de înrădăcinat în natura umană încât nu poate fi lăsat în urmă, ci va reapărea la fiecare nouă generaţie, cu aceleaşi forme şi funcţii, dar cu un continui diferit?

Orice observator imparţial al istoriei umane nu are cum să nu fie impresionat de perseverenţa credinţelor religioase şi de persistenţa miturilor transcendenţei, precum şi de capacitatea celor mai scandaloase mituri de a încolţi şi de a prinde rădăcini chiar şi în cimitirele sistemelor muribunde. Să fie aceasta vreo însuşire perversă, asemenea păcatului originar, dar de care nu putem spera că vom scăpa vreodată?

Se poate spune că există o *tendinţă* şi că afectează toate grupele de vârstă, straturile sociale, nivelurile de educaţie

sau de inteligenţă. Nu e clar în ce sens şi în ce măsură este biogenetică, deoarece, după cum am văzut, e absentă la multe persoane şi, în plus, există grade de severitate a ispitei sau de influenţă a mitologiilor dominante. Chiar dacă există o predispoziţie genetică, aceasta ar putea fi atenuată, sublimată sau deviată de la fixaţiile superstiţioase şi rupte de lume spre alternative mai constructive. Poate că există echivalente morale întemeiate ştiinţific ale religiozităţii transcendentale pe care le putem descoperi şi în baza cărora putem trăi.

Factorul-cheie în transformarea conştiinţei şi a

culturii este rolul vital pe care îl poate juca inteligenţa critică şi ştiinţifică. întrebarea este următoarea: în ce măsură sporirea cunoaşterii prilejuită de ştiinţă a eliberat indivizii şi grupurile sociale de influenţa persistentă a vechilor dogme şi loialităţi religioase? Cum poate ştiinţa să modereze sau să liberalizeze, dacă nu să elimine, aceste sisteme mitice şi să evite infectarea cu altele noi, chiar mai virulente şi mai iraţionale?

Nu există nici o garanţie că poate, deoarece, în măsura în care sunt cuprinse de ispita transcendenţei, chiar

şi fiinţe umane dedicate căutării cunoaşterii şi adevărului şi aflate în slujba stiintei şi raţionalităţii vor profesa credinţa religioasă şi vor susţine afirmaţiile sale. Eu nu pot susţine decât că scepticismul poate juca un rol important (după cum am explicat în această carte) în examinarea ideilor nefundamentate ale credinţelor religioase sau ale miturilor paranormalului, astfel încât să se ajungă la o revizuire a lor. Acesta nu e un program deosebit de ambiţios şi nu face afirmaţii grandioase despre ce va urma. Pur şi simplu susţine că critica sceptică este esenţială pentru sănătatea mentală şi că acest lucru poate oferi o anumită terapie împotriva ispitei transcendenţei scăpate de sub control şi o anumită imunitate împotriva unei posibile infectări viitoare. Ceea ce mă frământă cel mai mult este posibila transformare a religiilor şi a diferitelor forme de credinţă în paranormal în culte misionare fanatice ce devin duşmani ai adevărului şi mijloace de represiune. Ispita transcendenţei, dacă este lăsată să se manifeste liber, deseori dezvoltă sisteme autoritare bazate pe adevăruri şi reguli morale absolute: sindromul Sfintei Cruciade este întotdeauna gata să-şi impună altora

punctul de vedere, ba chiar să suprime disidenţa şi să limiteze libertatea de conştiinţă.

Scepticul nu intenţionează să convertească omenirea la punctul său de vedere şi, mai ales, nu e interesat să-l impună altora, deşi poate fi preocupat de creşterea nivelului de educaţie şi de gândire critică în societate. Totuşi, istoria ne-a arătat că ar trebui să fim sceptici faţă de toate punctele de vedere, inclusiv faţă de cele ale scepticilor. Nimeni nu este infailibil şi nimeni nu poate pretinde că deţine monopolul asupra adevărului sau virtuţii. Ar fi absurd ca scepticismul să încerce să se transforme într-o nouă credinţă. Trebuie să privim cu prudenţă promisiunile unui nou preot secular care ar putea să apară promiţând o minunată lume nouă, numai în condiţiile în care calea *sa* spre claritate şi adevăr este urmată. Poate că cel mai bun lucru la care putem spera este acela de a tempera necumpătarea şi de a îmblânzi ispita perversă ce se ascunde în interior.

Din nefericire, scepticii sunt consideraţi periculoşi pentru omenire: ei cutremură fundaţiile ordinii sociale şi pun la îndoială autoritatea mitologiei dominante. De aceea, de la Socrate

încoace, ereticii şi disidenţii au fost condamnaţi, forţaţi să bea cucută, arşi pe rug şi torturaţi de Inchiziţie, aruncaţi în temniţele gulagului sau în închisorile statelor totalitare. De mult prea multe ori au fost excomunicaţi sau consideraţi nişte paria. Abia în societatea modernă, odată cu dezvoltarea valorilor democratice şi recunoaşterea puterii inteligenţei ştiinţifice critice, a început să fie tot mai apreciată importanţa principiului moral al toleranţei. Acolo unde fiinţele umane au opinii fundamentale diferite, cea mai bună strategie este dialogul şi dezbaterea, pentru a stabili care sunt diferenţele şi a ajunge la compromisuri.

O problemă majoră cu care ne confruntăm este că vechile ortodoxii s-au opus cercetării libere a premiselor lor fundamentale, ca şi cum ar fi bănuit că orice săpătură în jurul fundaţiilor le-ar prăbuşi. Dacă ar avea loc o cercetare intelectuală liberă a fundamentelor religiei, fără obstacole sau restricţii necuvenite, avem toate motivele să credem că ar exista o slăbire a vechilor legături. Oamenii ar putea deveni mai atenţi cu privire la propriile credinţe. Ar putea exista o diminuare a fanatismului. Lumea ar putea deveni un loc mai primitor: cel puţin, alţii nu vor mai fi

atât de tentaţi să ne bage pe gât tot felul de absurdităţi imposibil de digerat. Este greu de prezis dacă sau când credinţele dominante de astăzi vor dispărea, aşa cum s-a întâmplat cu religia mitraică, cea egipteană şi cea asiriană, precum şi cu alte mari religii din trecut. Fără îndoială vor suferi modificări: în loc să mai constituie o dogmă eternă, s-ar putea să fie considerate poezie metaforică şi morală, aşa cum este cazul printre teologii protestanţi, catolici şi evrei liberali. Acest lucru nu poate avea decât un efect civilizator. Pe măsură ce lumea trece de la o epocă în care gândirea teologică şi transcendenţa metafizică sunt dominante la o epocă în care ştiinţa şi raţionalitatea au un cuvânt greu de spus, se pot dezvolta noi forme de creativitate umană.

Dar nu e suficient să se slăbească influenta s vechilor boli ale sufletului sau chiar să se încerce eliminarea lor fără să se pună întrebarea: ce anume le va lua locul? Poate că este periculos să ne lipsim de iluziile noastre religioase tradiţionale despre Moise, Isus sau Mahomed, căci, odată curăţaţi de erorile noastre teologice, am putea fi deschişi la noi infecţii mult mai virulente. Vechile credinţe au un fel de respectabilitate, cel puţin atunci când

nu sunt luate prea în serios. Noile credinţe pot face ravagii în societate dacă apar brusc şi sunt proclamate drept noi ortodoxii.

De aceea, scepticismul trebuie aplicat şi în cazul noilor credinţe. Avem nevoie de o examinare critică a tuturor afirmaţiilor oculte, căci, în urma respingerii vechilor mituri, nu trebuie să ne lăsăm atraşi de cele noi, care pot fi la fel de absurde şi poate chiar mai periculoase. Este clar că educaţia ocupă un loc important în agenda umanistă, dar asta înseamnă că dezvoltarea talentelor intelectuale trebuie să devină una dintre cele mai înalte virtuti. Trebuie să consolidăm în societate aprecierea pentru procesele cognitive şi pentru gândirea critică, nu pur şi simplu pentru gândirea matematică deductivă sau expertiza tehnologică în specialităţi înguste. Un informatician poate fi lipsit de virtute, iar un inginer chimist poate să nu aprecieze cu înţelepciune lucruri aflate în afara domeniului său. Avem nevoie de capacitatea de a evalua ipoteze şi idei şi de a aprecia valori. Centrale pentru o astfel de agendă sunt şcolile (factorii principali ai schimbării sociale), deoarece tinerii trebuie să fie hrăniţi de la început cu arta gândirii. Ei trebuie să fie încurajaţi să gândească

critic până la încheierea studiilor gimnaziale.

Cu toate astea, sarcina mai importantă este ridicarea nivelului de inteligenţă şi de cunoaştere al societăţii în general. Din nefericire, acest lucru este din ce în ce mai greu de realizat, deoarece mediile de comunicare dominante sunt folosite de obicei în alte scopuri decât furnizarea de informaţie sau sporirea cunoaşterii. Mass-media oferă distracţie, ceea ce este bine, dar oferă în acelaşi timp îndoctrinare politică şi religioasă şi este exploatată pentru profit sau putere. Cei care controlează mass-media pot influenţa mintea satului global în viitor. De aceea, este esenţial pentru viitorul omenirii ca mass-media şi căile de comunicare să fie deschise criticilor şi noile idei să fie auzite. Avem nevoie de centre pluraliste de gândire şi cercetare pentru a asigura o anumită imunitate împotriva forţelor economice, politice, ideologice sau religioase dominante care caută să definească şi să impună ortodoxii, fie ele vechi sau noi.

O problemă care i-a derutat mereu pe raţionalişti este motivul pentru care creştinismul, o mitologie plină de erori şi complet respinsă încă de la începuturile sale, a reuşit să

supravieţuiască atacurilor de care a avut parte şi, în cele din urmă, să cucerească Imperiul Roman, eliminând apoi orice opoziţie. Adesea, se uită că biserica a fost înfiinţată după ce disputele doctrinare au fost încheiate prin Conciliul de la Niceea, în anul 325 e.n., şi după ce Constantin a declarat creştinismul religia oficială a imperiului. Se estimează că numai cinci procente din populaţia Imperiului Roman de la acea dată era creştină. Astfel, unirea dintre puterea politică şi credinţă şi zdrobirea disidenţei de către stat au pavat calea către epoca întunecată şi concentrarea exagerată asupra mântuirii. Roma nu se putea apăra împotriva barbarilor după ce virtuţile creştine ale supunerii evlavioase şi ale preocupării pentru viaţa de apoi au suprimat virtuţile eroice păgâne care dominaseră în perioadele greacă şi romană.

în mod similar, islamul a fost făurit din unirea săbiei şi a Coranului, iar un număr mare de popoare şi teritorii au fost recrutate la cauza lui Mahomed numai atunci când puterea politică le-a obligat să facă asta. Astfel, marele pericol stă în faptul că ideile religioase pot fi impuse de puterea politică şi militară, ceea ce va îngenunchea

societăţile umane şi va zdrobi disidenta. Unii sceptici au observat că marxismul revoluţionar are toate semnele unei religii ideologice şi se tem că, în cele din urmă, va cuprinde lumea sub forma unei noi religii, ajungând să ne închinăm la altarul magic al procesului dialectic. Prin urmare, este foarte important să menţinem separarea bisericii de stat şi să opunem rezistenţă eforturilor teologiei sau ideologiei de a se impune prin intermediul puterii politice.

Există cinici care vor spune că ceea ce am propus nu este fezabil. Ei insistă că scepticismul este perspectiva filozofică a unei elite, o minoritate disidentă de intelectuali ce nu au contact cu masele. Omul obişnuit, ni se spune, are nevoie de mituri pentru a supravieţui şi este în mai mare măsură influenţat de pasiuni şi sentimente decât de raţiune. Poate că au dreptate când spun că gândirea critică, aplicată pe deplin, nu poate guverna decât o mică parte a condiţiei umane şi că inclusiv marii intelectuali nu sunt imuni la ravagiile pasiunii, instinctului, deprinderilor şi absurdităţilor.

Desigur, această perspectivă pesimistă are un oarecare temei, cel puţin privind lucrurile din

punct de vedere istoric: ispita transcendenţei a dominat timp de milenii, iar speranţa că am putea s-o atenuăm sau chiar s-o eliminăm ar putea fi o simplă iluzie. Marea epocă a civilizaţiei greco- romane clasice, dedicată vieţii minţii, a fost copleşită de religiile misterice din Orient, iar iudaismul, creştinismul şi islamul au reuşit să domine conştiinţa umană pentru o perioadă lungă de timp. Renaşterea, Iluminismul şi dezvoltarea ştiinţei moderne au pus în discuţie această hegemonie, dar ele sunt progrese relativ recente şi de scurtă durată în istoria omenirii. Ce garanţie avem că ştiinţa nu va fi copleşită şi înlocuită de fi L f >
noi credinţe absurde ce vor pune stăpânire pe imaginaţia omului? Poate că evadarea din raţiune este destinul inevitabil al speciei umane şi poate că ispita transcendenţei va intra din nou în atenţia noastră.

Prometeu a fost condamnat de zei pentru îndrăzneala de a fura focul şi de a lăsa omenirii

5
moştenire stiinta şi artele civilizaţiei. Drept pedeapsă, un vultur îi devora ficatul. Poate că spiritul prometeian modern va fi din nou înfrânt prin acceptare pasivă şi inacţiune, iar frica şi

cutremurarea vor depăşi curajul şi raţiunea. Mitul prometeian exprimă curajul de a lua în mâini propriul destin şi de a deveni stăpân peste propria soartă, dar marchează şi o fricǎ adânc înrădăcinată faţă de independenţa câştigată.

Nu se poate prezice cu certitudine viitorul omenirii. Din nefericire, ceea ce este de neimaginat devine adesea realitate. Oare, pe

măsură ce intrăm într-o nouă epocă întunecată a absurdităţii, vom fi din nou dominaţi de ceea ce e de neînchipuit? Singura opţiune pentru a preveni acest lucru este să continuăm să folosim artele inteligenţei şi ale criticii sceptice împotriva vechilor şi noilor credinţe oarbe veşnic aprinse de jarul mocnit al ispitei transcendenţei. Avem nevoie ca briciul lui Occam, ascutit de raţiune şi de stiintă, să taie noile tentacule ivite din monstrul cu capete de hidră ce sălăşluieşte în noi înşine.

Dar asta tot nu e de ajuns. Critica negativă, deşi necesară şi vitală pentru omenire, nu este suficientă în sine, deoarece oamenii au nevoie să viseze. Nu suntem animale capabile doar de funcţii cerebrale, de logică şi raţiune, ci suntem şi creaturi pline de pasiuni. Suntem hipnotizaţi şi impresionaţi de idei mari (chiar dacă sunt false) în măsura în care ne satisfac nevoi adânci, fie ele reale sau imaginare.

Există vreo speranţă că se va forma vreo cultură ştiinţifică, seculară sau umanistă lipsită de mituri transcendente? Acest lucru se poate întâmpla numai dacă în locul vechilor mituri ale mântuirii se instalează noi

idealuri şi obiective, suficient de grandioase şi de puternice încât să ne poată inspira şi conduce spre măreţie. Dacă miturile mântuirii nu mai pot rămâne în picioare, ce anume le va lua locul? Dilema este întotdeauna aceea că pot să apară noi credinţe şi noi mituri la fel de iraţionale.

Astăzi ne confruntăm cu noi realităţi puternice ale condiţiei umane: suntem cu adevărat membri ai unei comunităţi mondiale, iar credinţele locale şi vechile loialităţi nu mai pot face faţă acestei situaţii. în plus, ne-am îmbarcat într-o călătorie în spaţiu, dar am şi dezlănţuit noi puteri uriaşe prin care riscăm să eliminăm civilizaţia umană şi poate chiar orice urmă de viaţă de pe această planetă. Nevoia urgentă a omenirii este dezvoltarea unei noi perspective filozofice, morale şi ştiinţifice adecvată noii situaţii globale şi erei spaţiale. Nimeni nu poate spune dacă vom reuşi în acest demers. Dar pentru a ne creşte şansele, va trebui să ne dezvoltăm cele mai înalte talente şi aptitudini şi să ne cultivăm cele două mari virtuti umaniste: raţiunea şi curajul.

Umanismul secular are o sarcină profundă şi urgentă în această

provocare: şi anume aceea de a ne ajuta să dezvoltăm cât de bine putem idealuri şi valori morale care, deşi trecute prin filtrul raţiunii şi confirmării empirice, să aibă totuşi suficientă putere şi intensitate imaginativă încât să inspire noi ţeluri încărcate de sens în civilizaţiile ce se vor forma în viitor.

Note

INTRODUCERE

1. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce,* voi. 1, C. Hartshorne, P. Weiss (ed.), Harvard University Press, Cambridge, 1931, p. 22.

I. SENS ŞI TRANSCENDENŢĂ

1. Locke exprimă importanţa acestei investigaţii în „epistola către cititor” din *Eseu asupra intelectului omenesc,* când povesteşte că „cinci sau şase prieteni, întâlnindu-se la mine acasă şi discutând despre un subiect foarte îndepărtat de acesta, văzură în curând că se poticnesc în fata dificultăţilor care se iveau din toate părţile. După ce ne-am sfredelit câtva timp mintea, fără să ajungem deloc mai aproape de risipirea îndoielilor care ne frământau, mi-a dat prin minte că am apucat pe un drum greşit şi că, înainte de a porni la asemenea cercetări, era necesar să verificăm propriile noastre posibilităţi şi să vedem care sunt chestiunile cu care intelectul nostru ar fi în măsură să se ocupe. Am propus aceasta cercului de

prieteni şi toţi au încuviinţat pe dată, căzându-se de acord ca aceasta să fie cea dintâi cercetare a noastră”, în E.A. Burtt, (ed.), *The English Philosophers from Bacon to Mill,* Modern Library, New York, 1939, p. 239 [John Locke,

Eseu asupra intelectului omenesc, vol. 1, trad, de Teodor Voiculescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 2 (n. red.)].

II. SCEPTICISMUL

1. *Treatise of Human Nature* 1.4.7, în *The Philosophy of David Hume,* V.C. Chappell (ed.), Modern Library, New York, 1963, p. 189.
2. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce,* Charles Hartshorne, Paul Weiss (ed.), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1934, vol. 5, pp. 223-247.
3. Paul Kurtz, *Decision and the Condition of Man,* University of Washington Press, Seattle, 1965, cap. 5.

III. METODA ŞTIINŢIFICĂ

1. Paul Feyerabend, *Against Method, Schocken Books,* New York, 1977; *apud* Ernest Nagel, „Philosophical Depreciations of Scientific Method”,

The Humanist 36, nr. 4 (iul./aug., 1976), pp. 34-35.
2. Paul Feyerabend. „How to Defend Society Against Science”; citat în Klemke *et al., Introductory Readings in the Philosophy of Science,* Prometheus, Buffalo, 1981, din *Radical Philosophy* 11 (1975), pp. 3—8.
3. Vezi Martin Gardner, „Anti-Science: The Strange Case of Paul Feyerabend”, *Free Inquiry* nr. 3 (1982/83), pp. 32-34.
4. Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions,* ed. a Il-a, University of Chicago Press, Chicago, 1971 *[Structura revoluţiilor ştiinţifice,* trad. de Radu J. Bogdan, Humanitás, Bucureşti, 2008 *(n.* tr.)].
5. Citat în Klemke et al., *Introductory Readings in the Philosophy of Science,* p. 208, din „Theory Choice”, *Criticism and Growth of Knowledge,* I. Lakatos, A. Musgrave (ed.), Cambridge University Press, New York, 1970, pp. 260-262.
6. C.D. Broad, „The Relevance of Psychical Research to Philosophy”, *Philosophy* 24 (1949), pp. 291-309.
7. Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology,* Basic Books, New

York, 1963.

IV. INTELIGENŢA CRITICĂ

1. Retipărit în *An Anthology of Atheism and Rationalism,* Gordon Stein (ed.), Prometheus Books, Buffalo, 1980, pp. 313-315.

V. JUSTIFICAREA CREDINŢEI

1. Walter B. Gibson, Litzka R. Gibson, *The Complete Illustrated Book of the Psychic Sciences,* Pocket Books, New York, 1966, pp. 275-276.
2. David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding,* din E.A. Burtt (ed.), *The English Philosophers from Bacon to Mill,* Modern Library, New York, 1930, p. 667 [D. Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc,* trad, de M. Flonta, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 196 (n. rec/.)].

VI. APELUL LA MISTICISM

1. W.T. Stace, *The Teachings of the Mystics,* Mentor, New York, 1960, p. 115 [Plotin, *Enneade* III—V, trad, de Vasile Rus, Liliana Peculea, Marilena Vlad, Alexander Baumgarten, Gabriel Chindea, Elena Mihai, Editura IRI, Bucureşti, 2005, p. 547 (n. red.)].
2. Cuthbert Butler, *Western Mysticism,* ediţia a doua, Harper and Row, New York, 1966, p. 136.

3. *The Works of William James: Essays in Philosophy,* F. Burkhardt (ed.), Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1937, din „A Suggestion About Mysticism”, *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods,* 7 februarie 1910, p. 157.
4. Rudolf Otto, *Mysticism East and West:* A *Comparative Analysis of the Nature of Mysticism,* Macmillan, New York, 1932, p. 19 [R. Otto, *Mistica Orientului şi mistica Occidentului,* traducere de Mihail Grădinara şi Friedrich Michael, Editura Septentrion, Iaşi, 1993, pp. 9-10 (n. tr.)].
5. Stace, *The Teachings of the Mystics,* p. 115 [Plotin, *Enneade* VI, p. 341; citat preluat cu modificări (n. red.).]
6. St. Augustine, *Confessions,* VII, 23. Citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 4 [Sfântul Augustin, *Confesiuni,* trad, de Eugen Munteanu, Humanitas, Bucureşti, 2018, p. 327 *(n.* tr.)].
7. Citat în Douglas Clyde Macintosh, *The Problem of Religious Knowledge,* Harper, New York, 1940, cap. 2.
8. „Spiritual Mirror”, c. II, citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 9.
9. „Ascent of Carmel”, II, c. 24, 26, citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 10.

10. „Treatise of the Love of God”, VI, 12, citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 11.
11. Bertrand Russell, *Mysticism,* citat în Walter Kaufmann, *Critique of Philosophy and Religion,* Doubleday, Garden City, New York, 1961, p. 315 [B. Russell, *Religie şi ştiinţă,* trad, de Monica Medeleanu, Editura Herald, Bucureşti, 2012, p. 177 *(n.* tr.)].
12. William James, *Varieties of Religious Experience,* pp. 422-424, 428, citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 137 (W. James, *Tipurile experienţei religioase,* trad, de Mihaela Căbulea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, pp. 303, 307).
13. St. Augustine, *De Genesi ad litterum,* 26, 53, citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 50 [Sfântul Augustin, *Despre geneză în sens literal,* trad, de Iulian Popescu, Editura Minerva, Bucureşti, 2008, p. 460 (n. tr.)].
14. St. Gregory, *Benedictine Monachism,* citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 67.
15. Citat în James H. Leuba, *The Psychology of Religious Mysticism,* ed. rev., Routledge, Kegan Paul, Londra, 1929, pp. 250-258.
16. Citat în Ben-Ami Scharfstein,

Mystical Experience, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1973, p. 135.

17. Leuba, *Psychology of Religious Mysticism,* pp. 116-117.
18. Citat în Evelyn Underhill, *Mysticism,* World/Meridian, New York, 1972 [Tereza din Avila, *Povestea vieţii mele,* trad, de Christian Tămaş, Institutul European, Iaşi, 1994, p. 185 (n. tr.)].
19. Citat în Leuba, *Psychology of Religious Mysticism,* p. 76.
20. Citat în Andrew Neher, The Psychology of Transcendence, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1980, p. 113.
21. Citat în Butler, *Western Mysticism,* p. 10.
22. *Ibid.,* pp. 8-9.
23. *Ibid.,* p. 98.
24. Leuba, *Psychology of Religious Mysticism,* p. 62.
25. Aldous Huxley, *The Doors of Perception,* Harper, New York, 1954.
26. Walter Pahnke, „LSD and Religious Experience", în Richard C. De Bold, Russell C. Leaf, (ed.), *LSD, Man and Society,* Wesleyan University Press, Middletown, Conn., 1967; şi Edward F. Heenan, *Mystery, Magic and Miracle Religion in a PostAquarian Age,* Prentice-Hall, Englewood Cliffs,

N.J., 1973, p. 32.

TI. Timothy Leary, „The Religious Experience: Its Production and Interpretation”, în Heenan, *Mystery, Magic and Miracle Religion,* pp. 36-37.

28. Ronald D. Laing, *The Politics of Experience,* Penguin Books, Londra, 1967, pp. 31-45.

VIL MITUL LUI ISUS

1. Vezi Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana, 2* vol., Loeb Classical library, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1912.
2. „în vremea aceea a trăit Isus, un om înţelept, dacă poate fi numit aievea om. El a fost autorul unor uluitoare minuni şi învăţătorul oamenilor care erau bucuroşi să afle adevărul. A atras de partea lui o mulţime de iudei, dar şi o mulţime de păgâni. Acesta a fost Hristos. Chiar dacă Pilatus, datorită acuzaţiilor aduse de fruntaşii poporului nostru, l-a ţintuit pe cruce, n-au încetat să-l iubească cei ce l-au îndrăgit de la început. Căci li s-a arătat a treia zi iarăşi viu, aşa cum au prezis profeţii trimişi de Dumnezeu, înfăptuind şi o mie de alte miracole. De atunci şi până azi dăinuie poporul creştinilor, care îşi

trage numele de la dânsul” (Flavius Josephus, *Antiquities,* cartea XVIII, cap. 3, trad, de William Whiston *[Antichităţi iudaice* 2, trad, de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001, XVIII.3 (n. tr.)].

3. Vezi Gordon Stein, *An Anthology of Atheism and Raţionalism,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980, p. 179.
4. *Ibid.,* p. 178.
5. Pentru un punct de vedere recent care susţine că creştinismul s-ar fi putut dezvolta în absenţa unui Isus real, vezi G. A. Wells, *Jesus of the Early Christians,* Pemberton Books, Londra, 1971; *Did Jesus Exist?,* Pemberton Books, Londra, 1975; şi *The Historical Evidence for Jesus,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1982. Vezi şi scriitorul olandez Gustaaf Adolf van den Bergh van Eysinga.
6. „Intr-o seară, Isus se întorcea acasă împreună cu losif. Pe neaşteptate apăru înaintea lor un copil care, din fugă, îl îmbrânci atât de tare pe Isus, încât acesta căzu la pământ. Atunci Domnul zise: «Cum m-ai lovit pe mine, aşa să cazi şi tu şi să nu te mai ridici!» Şi chiar în clipa aceea copilul de prăvăli la pământ şi-şi dădu sufletul”, *The First Gospel of the*

Infancy of Jesus Christ, The Apocryphal New Testament, Wm. Hone, Londra, 1820, p. 57 *[Evanghelii apocrife,* ediţie îngrijită de C. Bădiliţă, Polirom, Iaşi, 2007, p. 130 (n. tr.)]. De asemenea, citim în Evanghelia lui PseudoToma: „Altă dată mergea prin sat şi un copil l- a îmbrâncit în fugă. Isus s-a burzuluit şi i-a zis aceluia: «Nu ţi-ai mai sfârşi drumul!» Şi chiar în clipa următoare acela căzu mort la pământ”, *Ibid.,* p. 61 *[Ibid.,* p. 100 (n. tr.)].

7. „Marcu, care era tălmaciul lui Petru, a scris corect, dar cu toate acestea fără rânduială, tot ce-şi aducea aminte că s-ar fi spus ori ar fi fost săvârşit de către Domnul. Căci el nu auzise şi nici nu însoţise personal pe Domnul, ci doar a însoţit mai târziu pe Petru, după cum am amintit. Acesta îşi expunea învăţăturile după cum se simţea trebuinţa, dar nu aşa ca şi cum ar fi făcut o expunere ordonată a faptelor. De aceea nu-i deloc greşeala lui Marcu dacă a scris după cum îşi aducea aminte. Pentru că el purta grijă doar de un singur lucru: să nu lase afară nimic din ceea ce auzise şi să nu se facă vinovat în expunerea sa de nici o minciună”, Eusebius, *Ecclesiastical History,*

cartea a treia, cap. 39 [Eusebiu de Cezarea, *Istoria bisericească,* Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1987, p. 144 (n. tr.)]. II citează pe Papias, un cleric timpuriu (cca 140).

8. *The Writings of Origen,* voi. 1, trad. de Rev. Frederick Crombie, T. & T. Clark, Edinburgh, 1879, pp. 33 sqq. [Origen, *Contra lui Celsus,* în *Scrieri alese* 4, trad. de T. Bodogae, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R, Bucureşti, 1984 (n. red.).]
9. *Ibid.,* p. 405 *[ibid.,* p. 36 (n. red.)].
10. *Ibid.,* p. 431[zbid., pp. 56-57 (n. red.)].
11. *Ibid.,* p. 427 *[ibid.,* pp. 53 (n. red.)].
12. Morton Smith, The Secret Gospel, Harper and Row, New York, 1973, p. 17.
13. Pentru o discuţie detaliată cu privire la ipoteza potrivit căreia Isus a fost magician, vezi în special Morton Smith, *Jesus the Magician,* Harper and Row, New York, 1978.
14. Lucian, *Satirical Sketches,* Penguin Books, Londra, 1961, p. 205.
15. *Ibid.*
16. The Writings of Origen, p. 427 *[Ibid.,* p. 53 (n. red.)].

17. *Ibid.,* p. 475 *[Ibid.,* pp. 92-93 (n. red.)].
18. Din *An Enquiry Concerning Human Understanding,* în Hume, *Enquiries,* L.A. Selby-Bigge (ed.); rev. P. Nidditch, ediţia a treia, Clarendon Press, Oxford, 1975.
19. N.R. Sobel, *Eye-Witness Identification: Legal and Practical Problems,* Clark Boardman, New York, 1972.
20. E.F. Loftus, „Eyewitnesses: Essential but Unreliable", *Psychology Today,* februarie 1984.
21. Joann E. Rodgers, „The Malleable Memory of Eyewitnesses", *Science* 82, iunie 1982.
22. Vezi E.A. Wallis Budge, *Osiris: The Egyptian Religion of Resurrection,* vol. 2, cap. 23, „Spitting as a Religious Act", University Books, New York, 1961, pp. 203 *sqq.*
23. Hippolytus, *Philosophumena,* trad, de F. Legge, Macmillan, New York, 1921, pp. 2-3, 40-45.
24. *Skeptical Inquirer* (vară 1983; toamnă 1983).
25. Barry J. Singer şi Victor Benassi, „Fooling Some of the People All of the Time", *Skeptical Inquirer* (1980-81), pp. 17-24.
26. Pentru o discuţie referitoare la

modul de operare al clarvăzătorilor şi mediumilor în general, vezi Ray Hyman, „Cold Reading: How to Convince Strangers That You Know All About Them”, *Skeptical Inquirer* 1, nr. 2 (primăvară/vară 1977).

27. Janet Caldwell, *Jesus: A Psychobiography and Medical Evaluation,* Carlton Press, New York, 1976.
28. Pierre Barbet, A *Doctor at Calvary,* Doubleday, New York, 1963.
29. Joe Nickell, *Inquest on the Shroud of Turin,* Prometheus Books, Buffalo, N. Y, 1983, pp. 12-13, 23.
30. între timp, Biserica a permis datarea prin această metodă. La 13 octombrie 1988, au fost anunţate rezultatele, care confirmă că giulgiul are origine medievală. Acest lucru susţine ipoteza potrivit căreia este un fals (Paul Kurtz, 20 septembrie 1990).

VIII. MOISE §1 POPORUL ALES

1. Vezi mai ales Eduard Meyer, *Die Israeliten und Ihre Nachbarstämme* (1906).
2. Sigmund Freud, *Moses and Monotheism,* Vintage Books, New York, 1939.
3. Citat in John G. Gager, *Moses in*

GraecoRoman Paganism, Abingdon Press, Nashville, Tenn., 1972, p. 26.

4. *Aegyptiaca* 1.250. Citat în Gager, *Moses,* p. 114.
5. Citat în Gager, Moses, p. 38 [Strabon, *Geografia,* trad, de Felicia Vanţ-Ştef, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 415 (n. tr.)].
6. *Ibid.,* p. 49.
7. *Ibid.*
8. *Ibid.,* p. 83.
9. *Aigyptiake-Historia* 288-92. Citat în Gager, *Moses,* p. 121.
10. James George Frazier, *The Golden Bough,* ediţie prescurtată, Mentor Books, New York, 1964, p. 34.
11. *Ibid.,* p. 37.
12. Josephus, *Antiquities* 11.13 *[Antichităţi iudaice* 1, trad, de Ion Acsan, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001,11.13 (n. tr.)].
13. *Papyri Magicae Graecae die griechischen Zauberpapyri,* K. Preisendanz (ed.), vol. 1 (1928), vol. 2 (1931).
14. Origen, *Contra Celsus* 1.23 [Contra *lui Celsus,* în *Scrieri alese* 4, trad, de T. Bodogae, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al B.O.R, Bucureşti, 1984, p. 47 (n. red.)].
15. *Ibid.* 1.26 *[ibid.,* p. 51 (n. red.)].
16. *Ibid.* IV.33 *[ibid.,* p. 257 (n. red.)].

17. *Ibid.* 1.43 [referinţă neidentificată (n. red.)].
18. *Ibid.* III.5 *[ibid.,* p. 171 (n. red.)].
19. Elias Auerbach, *Moses,* Wayne State University Press, Detroit, 1975

IX. Mahomed: profetul islamului

1. Calendarul musulman (AH) începe cu Hijra, emigrarea profetului Muhammad de la Mecca la Medina în anul 622, cu zece ani înainte de moartea sa. Printre primii istorici musulmani ale căror opere au supravieţuit şi sunt în general considerate certe se numără Mahomed Ibn Ishak (care a murit în 151 AH), Ibn Hisham (213 AH), Al-Wakidi (207 AH), secretarul său Ibn Sai'd (230 AH) şi At-Tabari (310 AH).
2. Textul pe care l-am folosit este *The Holy Qur'an,* tradus şi comentat de A. Yusuf Aii, Islamic Center, Washington, D.C. *[Coranul,* trad. de George Grigore, Editura Herald, Bucureşti, 2005 (n. tr.)].
3. Următoarea relatare a primului solilocviu religios al lui Mahomed este din Al-Wakidi: „începuturile inspiraţiei lui Mahomed au fost *viziuni reale.* Fiecare viziune pe care a văzut-o a fost clară ca lumina zilei. Acestea au stârnit din nou dragostea pentru singurătate. Se ducea într-o

peşteră de pe Muntele Hira şi acolo petrecea zile şi nopţi întregi. Apoi, atras de afecţiunea pentru Khadija, se întorcea acasă. Asta a continuat până când adevărul i s-a revelat în peşteră. S-a întâmplat în felul următor: în timp ce umbla pe dealurile din jur, un înger din cer i-a strigat: «O Mahomed, eu sunt Gabriel». S-a înspăimântat, căci vedea îngerul de fiecare dată când îşi ridica spre cer privirea. S-a grăbit acasă să-i spună soţiei sale. «Oh, Khadija, a spus el, n-am urât nimic mai mult aşa cum îi urăsc pe aceşti idoli şi prezicători; şi acum mă tem să nu devin eu însumi prezicător». «Niciodată, i-a răspuns soţia credincioasă, Domnul nu va îndura nicicând să fie astfel»; şi a continuat să vorbească despre nenumăratele sale virtuţi, pornind de la care l-a asigurat de cele spuse de ea. Apoi s-a dus la vărul ei Waraqa şi i-a spus totul. «Doamne, a strigat bătrânul, spune adevărul! Acesta este fără putinţă de tăgadă începutul profeţiei şi se va pogorî asupra lui *Marele Namus,* aşa cum s-a pogorât asupra lui Moise. De aceea, îndeamnă-l să nutrească numai gânduri pline de nădejde în inima sa. Dacă se va ajunge profet cât eu sunt

încă în viaţă, cu siguranţă voi sta alături de el.

Acum, prima sură revelată lui Mahomed a fost cea de-a 96-a, versetele l-5, *Citeşte în numele Domnului* etc.; şi care s-a pogorât asupra lui în peştera Hira. După aceasta a aşteptat ceva timp fără să-l vadă pe Gabriel. Şi a devenit abătut, aşa că a plecat pe un munte, iar apoi pe altul, încercând să se arunce de acolo. în timp ce voia să-şi pună capăt zilelor, a fost brusc oprit de o voce din ceruri. A privit în sus şi l-a văzut pe Gabriel pe un tron între cer şi pământ, care i-a spus: «O, Mahomed! Tu eşti cu adevărat profetul Domnului şi eu sunt Gabriel». Apoi Mahomed s-a întors pentru a merge acasă, iar Domnul l-a mângâiat şi i-a întărit inima. Şi de atunci încolo, revelaţiile au început să urmeze una după alta". Citat în William Muir, *The Life of Mahomed: From Original Sources,* T.H. Weir, John Grant (ed.), Edinburgh, 1912, pp. 49-50.

Următorul fragment din Ibn Hisham şi Al-Tabari despre prima inspiraţie a lui Mahomed este puţin diferit de versiunea lui Al-Wakidi, deoarece Mahomed nu este singur în peşteră: „În noaptea în care Domnul a binevoit

să aibă de-a face cu el, Gabriel a venit la Mahomed în timp ce dormea cu familia sa în peştera de pe Hira. Ţinea în mână o bucată de mătase pe care era scris ceva, şi i-a spus: *Citeşte!* Mahomed a răspuns: *Nu pot citi.* Atunci, îngerul l-a strâns atât de puternic, încât a crezut că l-a cuprins moartea. Apoi, Gabriel i-a spus pentru a doua oară: *Citeşte!* Iar Mahomed, numai pentru a scăpa de agonie, a răspuns: *Ce trebuie să citesc?* Gabriel a continuat: *Citeşte* [recită] *în numele Domnului tău* etc., repetând sura 96 până la sfârşitul versetului 5. Când a terminat, îngerul a plecat; şi «cuvintele», a spus Mahomed, «erau ca şi cum ar fi fost săpate în inima mea». Brusc, a fost cuprins de ide ea că e posedat de duhuri rele şi s-a gândit la sinucidere; dar în timp ce se repezea cu intenţia de se arunca într-o prăpastie, a fost oprit de reapariţia lui Gabriel şi a rămas încremenit pentru multă vreme din cauza priveliştii. în cele din urmă, viziunea a dispărut, iar el s-a întors la Khadija, care, alarmată de absenţa sa, trimisese mesageri la Mecca în căutarea lui. înspăimântat, Mahomed s-a aruncat în poala ei şi i-a povestit ce s-a întâmplat. Ea l-a liniştit,

zicându-i că va fi cu siguranţă profet, iar Waraqa i-a confirmat convingerea”. *Ibid.,* p. 50.

4. Din Ibn Hisham şi Al-Tabari, în Muir, *Life of Mahomed,* p. 51.
5. Există unele sugestii că se poate să fi avut o criză de epilepsie la vârsta de şase ani, fiind „vizitat de îngeri” încă de pe atunci. Se spune că, la scurtă vreme după ce l-a luat pe Mahomed în grija sa, Abu Talib a afirmat: „Mi-e teamă că băiatul este posibil să fi avut o criză. Du-l înapoi la familia lui înainte ca boala să se instaleze”. Ibn Hisham, *Sura, Das Lebens Muhammeds,* F. Wiistenfeld (ed.), Gottingen, 1859-60, p. 105. Citat în Maxime Rodinson, *Muhammed,* Pantheon Books, New York, 1971, p. 56.
6. Muir, *Life of Mahomed,* p. 52.
7. *Ibid.,* p. 52.
8. *Ibid.*
9. Citat în Tor Andrae, *Mahomed: The Man and His Faith,* trad, de Theophil Menzel, Harper & Row, New York, 1960, pp. 49-50.
10. *Ibid.,* p. 50.
11. Cairo, 1890, vol. 3, p. 212; citat în David S. Margoliuth, *Mahomed and the Rise of Islam,* Books for Libraries Press, Freeport, N.Y., 1972, p. 89.

X. DIFERIŢI PROFEŢI MAI MARI SAU MAI MICI

1. Vezi Joseph Smith, *The Book of Mormon, Doctrine and Covenant* şi *Pearl of Great Price;* Smith, *History of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints,* B.H. Roberts (ed.), 7 vol., Salt Lake City, 1932-51. Vezi şi James E. Talmage, *The Articles of Faith,* Salt Lake City, 1930.
2. Vezi Fawn Brodie, *No Man Knows My History:*

   The Life of Joseph Smith, ed. a Il-a, Knopf, New York, 1971; Ernest Taves, *Trouble Enough: Joseph Smith and the Book of Mormon,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984; Jerald şi Sandra Tanner, *The Changing World of Mormonism,* Moody Press, Chicago, 1980; E.D. Howe, *Mormonism Unveiled,* Painesville, 1834; retipărit de Tanner, Utah Lighthouse Ministry, Salt Lake City.
3. Joseph Smith, *History* 1:11-19.
4. Citat în George D. Smith, „Joseph Smith and the Book of Mormon”, *Free Inquiry* 4, nr. 1 (iarna 1983-84); din Orson Pratt, *Works,* Liverpool, 1851, p. 1.
5. Smith, *History* 1:28—50; citat în Taves, *Trouble Enough,* p. 27 *[Cartea lui Mormon,* Biserica lui Isus Hristos

a Sfinţilor din Zilele din Urmă, Salt Lake City, Utah, SUA, 2004, p. ix *(n.* tr.)].

6. Taves, *Trouble Enough,* p. 28.
7. *Ibid.,* p. 31.
8. *Ibid.*
9. *Ibid.*
10. *Ibid.,* p. 16. Opinia lui Hendrix despre Smith este cuprinsă într-o scrisoare către *St. Louis Globe-Democrat, 2* februarie 1897.
11. Brodie, *No Man Knows My History,* p. 428. Acest document a fost descoperit de Daniel S. Tuttle, episcop din Salt Lake City.
12. *Ibid.,* p. 433.
13. *Ibid.,* p. 440.
14. Howe, *Mormonism Unveiled,* p. 255.
15. Brodie, *No Man Knows My History,* p. 418 şi urm.
16. Dean C. Jessee, *The Personal Writings of Joseph Smith,* Deseret, Salt Lake City, 1984.
17. Brodie, *No Man Knows My History,* p. 52.
18. *Ibid.*
19. Howe, *Mormonism Unveiled,* pp. 270-72.
20. Taves, *Trouble Enough,* p. 43. David Whitmer, *Address to All Believers in Christ* (1887), p. 12.

21. Citat în Tanner, *Changing World of Mormonism,* p. 96, din *Elders' Journal,* august 1838, p. 59.
22. Tanner, p. 97, din David Whitner, *Address to All Believers in Christ,* pp. 27-28.
23. Tanner, pp. 106-107.
24. George D. Smith, „Joseph Smith and the Book of Mormon".
25. Taves, *Trouble Enough,* partea a doua.
26. Vernon Holley, *Book of Mormon Authorship: A Closer Look,* Zenus Publication, Ogden, Utah, 1983.
TI. Howe, *Mormonism Unveiled,* pp. 171, 216.
28. Taves, *Trouble Enough,* p. 81.
29. Brodie, *No Man Knows My History,* pp. 278283.
30. *Ibid.,* pp. 457-88.
31. *Ibid.,* pp. 340 41; vezi şi Doctrines and Covenants, secţ. 132.
32. *Ibid.*
33. Taves, *Trouble Enough,* p. 169.
34. Cartea luiAvraam 1:21-24.
35. Abia după un secol, la 9 iunie 1978, preşedintele bisericii mormone, Spencer W. Kimball, revizuieşte această doctrină rasială şi anunţă o nouă revelaţie. Din acel moment, bărbaţii negri pot să fie hirotoniţi în cadrul bisericii mormone.

36. Brodie, *No Man Knows My History,* p. 175.
37. *Ibid.,* p. 291.
38. Vezi George D. Smith, „Joseph Smith and the Book of Mormon”, p. 23; o scrisoare de la William Fugate, 30 iunie 1879.
39. Vezi Daniel Cohen, *Waiting for the Apocalypse,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1983, pp. 7-34; Elmer T. Clark, *Small Sects in America,* Abingdon Press, Nashville, 1947.
40. Cohen, *Waiting for the Apocalypse,* p. 31.
41. Hal Lindsey, *The Late Great Planet Earth,* Zondervan, Grand Rapids, Mich., 1970.
42. D.M. Canright, *Life of Mrs. E.G. White,* Standard Publishing Co., Cincinnati, p. 25.
43. *Ibid.,* p. 110.
44. Ellen G. White, *Testimonies* for the Church, pp. 190-91.
45. Canright, *Life of Mrs. E.G. White,* p. 185.
46. Declaraţie a Comitetului Conferinţei Generale, mai 1906, 10 noiembrie 1906.
47. *Seventh-Day Adventist Year Book,* 1914, p. 253.
48. G.A. Irwin, *The Mark of the Beast,* RHPA, Washington, D.C., 1911, p. 1.

49. Ellen White, *Testimonies,* vol. 4, p. 148; vol. 5, p. 661.
50. *Testimonies,* vol. 3, p. 257.
51. *Testimonies,* vol. 5, pp. 63, 67.
52. Douglas Hackleman, „Ellen White's Habit", *Free Inquiry* 4, nr. 4 (toamna 1984): 17; citat din Ellen White, *Selected Messages,* vol. 1.
53. Vezi Walter T. Rea, *The White Lie,* M & R Publications, Turlock, Calif., 1982, şi Ronald L. Numbers, *Prophetess of Health: A Study of Ellen G. White,* Harper and Row, New York,
1976.
54. Ellen White, manuscris 7, 1867.
55. Hackleman, „Ellen White's Habit", p. 18.
56. Ellen G. White, *The Great Controversy Between Christ and His Angels, and Satan and His Angels* (1858).
57. G.H.L. Hastings, *The Great Controversy Between God and Man, Its Origin, Progress, and End.*

XI. EXISTĂ DUMNEZEU? DIVINITATE ŞI EFEMERITATE

1. Albert Einstein, *Lettres â Maurice Solovine,* Gauthier-Villars, Paris, 1956, pp. 114-115; citat în Lewis Feuer, „Noumenalism and Einstein's

Argument for the Existence of God”, *Inquiry* (Norvegia), 26:251-285.

2. Paul Davies, *God and the New Physics,* J.M. Dent and Sons, London, 1983; „God and the New Physics”, *The New Scientist* (23 iunie 1983); „The Inflationary Universe”, *The Sciences* 23, nr. 2 (martie/aprilie 1983).
3. Stephen Hawking, „The Edge of Spacetime”, în *Universe,* ed. W.J. Kaufman şi W. H. Freeman (1985); de asemenea, *New Scientist* (16 august 1984).
4. Davies, „God and the New Physics”.
5. Mario Bunge şi Mendel Sachs, „God and the Physicists” (o recenzie a cărţii *God and the New Physics* de P. Davies), *Free Inquiry* 4, nr. 2 (primăvara 1984).
6. „Cuvântul cauză se întrebuinţează întâi în sensul de materie imanentă din care ia naştere un lucru, cum e cazul cu arama din care se face statuia sau cu argintul din care se face o cupă şi altele de acest gen. Apoi se mai numeşte cauză forma şi modelul, aşadar definiţia esenţei permanente şi genurile supraordonate acesteia, cum, de pildă, raportul dintre doi şi unu este cauza octavei; într-un cuvânt,

numărul şi părţile raportului. în al treilea rând, se numeşte cauză primul punct de plecare al schimbării sau imobilităţii. Astfel, sfătuitorul este cauza unei acţiuni şi tatăl este cauza copilului sau, şi în general, cel care schimbă ceva e cauza schimbării. În al patrulea rând, cauza mai înseamnă şi scop, adică ţinta în vederea căreia se face un lucru, cum, de pildă, sănătatea e cauza plimbării. Căci ne întrebăm: De ce se duce cutare la plimbare? Răspundem: Ca să-şi păstreze sănătatea. Astfel, suntem încredinţaţi că am arătat cauza. Apoi se mai numeşte cauză şi ceea ce se află la mijloc între impulsul mişcării şi scopul urmărit”, *Metaphysics*

[5] [*]

5.2 *[Metafizica,* trad. de Şt. Bezdechi, Editura IRI, Bucureşti, 1999, pp. 166-167 (n. ir.)].

7. „Printre fiinţe, unele există prin natură, altele există prin alte cauze; prin natură există animalele, părţile lor şi plantele, şi corpurile simple, cum sunt pământul, focul, aerul şi apa, pentru că noi spunem că şi acestea există prin natură. Toate aceste lucruri menţionate se vede că se deosebesc de cele care nu există prin natură. Astfel, lucrurile care există prin natură, toate, se vede că au în ele însele un principiu de mişcare şi repaus, unele, în ceea ce priveşte locul, altele, în ceea ce priveşte creşterea şi descreşterea, iar altele, în ceea ce priveşte alterarea; dar patul şi haina, şi alte lucruri de acest fel, după cum aparţine fiecare acestei categorii şi întrucât este făcut de un meşteşug, nu au nici un imbold al schimbării înnăscute, ci numai întrucât ele sunt de piatră sau de lemn, sau de amândouă aceste lucruri, şi numai în această privinţă, întrucât natura este cauza şi principul mişcării şi repausului pentru lucrul în care se află mai întâi în sine, şi nu J 5

prin accident”, *Physics* 2.1 *[Fizica,* trad, de N.I. Barbu, Editura Moldova, Iaşi, 1995, pp. 31-32 (n. tr.)].

8. Thomas Aquinas, *Summa Theologica,* partea 1 *[Summa Theologica,* „Despre Dumnezeu, dacă există”, trad, de Cristian Bej an, Polirom, Iaşi, 2009, vol. 1, p. 68 (n. tr.)].
9. David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion [Dialoguri asupra religiei naturale,* trad, de Alexandru Anghel, Editura Herald, Bucureşti, 2015, pp. 95-96 (n. tr.)].

XII. OAMENI DE ŞTIINŢĂ, SPIRITUALIŞTI ŞI MEDIUMI

1. Există relatări contradictorii cu privire la vârsta fetelor. Arthur Conan Doyle spune că aveau 14 şi, respectiv, 11 ani când au început fenomenele misterioase. Ulterior, surorile Fox aveau să susţină că fuseseră mai tinere (adică 8 şi, respectiv, 6 ani). Eu am folosit vârsta comunicată în *Encyclopaedia Britannica* (ediţiall).
2. Allan Nevins, Milton H. Thomas (ed.), *The Diary of George Templeton Strong,* Macmillan, New York, 1952, vol. 2, pp. 244245.
3. E.W. Capron, *Modern Spiritualism, Its Facts and Fanaticisms, Its Consistencies and Contradictions,* Boston, 1855, p. 421.

4. Ernest Isaacs, „The Fox Sisters and American Spiritualism”, în *The Occult in America: New Historical Perspectives,* University of Illinois Press, Urbana, 1983, p. 95.
5. William Crookes, *Researches in the Phenomena of Spiritualism,* Burns and Oates, London, 1874, p. 88.
6. Joseph F. Rinn, *Searchlight on Psychical Research,* Ridder and Co., Londra, 1954, p. 57.
7. *Ibid.,* p. 60.
8. *Ibid.,* p. 61.
9. Arthur Conan Doyle, *The History of Spiritualism,* George H. Doran, Londra, 1926, p. 113.
10. Vezi, de exemplu, Brian Inglis, *Natural and Supernatural,* Hodder and Stoughton, London, 1977.
11. 11 Ruth Brandon, *The Spiritualists,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984, p. 7.
12. Reuben B. Davenport, *The Death Blow to Spiritualism: Being the True Story of the Fox Sisters,* New York, 1888.
13. Trevor H. Hall, *The Enigma of Daniel Home: Medium or Fraud?,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y, 1984.
14. D.D. Home, *Incidents in My Life,*

Carlton, New York, 1864.

15. Relatări ale acestor evenimente sunt oferite de Frank Podmore în *The Newer Spiritualism,* T. Fisher Unwin, London, 1910. Vezi şi lucrarea în două volume a lui Podmore, *Modern Spiritualism,* London, 1902.
16. Podmore, *The Newer Spiritualism,* pp. 45-46.
17. John E. Coover, „Metapsychics and the Incredulity of Psychologists”, în *The Case For and Against Psychical Belief,* Carl Murchison (ed.), Clark University, Worcester, Mass., 1927, pp. 243-244.
18. Acest „test” a fost publicat de Crookes în 1889, după aproximativ 15 ani de la şedinţa de spiritism, în *Proceedings of the Society for Psychical Research,* vol. 6, pp. 98-127. Vezi şi Podmore, *The Newer Spiritualism,* p. 46.
19. Doyle, *History of Spiritualism,* p. 196.
20. *Ibid.*
21. Crookes, *Researches in the Phenomena of Spiritualism.*
22. Hall, *Enigma of Daniel Home,* pp. 109-110.
23. *Ibid.,* p. 124.
24. *Ibid.,* p. 125.

25. *Proceedings of the Society for Psychical Research,* vol. 1.
26. *Ibid.*
27. *Daily News,* Londra (1 septembrie 1911).
28. *Ibid.*
29. Ruth Brandon, *The Spiritualists,* p. 23.
30. *Journal of the S.P.R.,* vol. 6, 1894.
31. *Proceedings of the S.P.R.,* vol. 23, 1909.
32. Hereward Carrington, *The Physical Phenomena of Spiritualism,* Werner Laurie, London, 1907.
33. Everard Feilding, „The Haunted Solicitor", retipărit în E. Feilding, *Sittings with Eusapia Palladino and Other Studies,* cu o introducere de E.J. Dingwall, University Books, New Hyde Park, N.Y., 1963.
34. *Proceedings of the S.P.R.,* vol. 23, 1909. Retipărite de Feilding, *ibid.*
35. *Ibid.*
36. *Ibid.*
37. *Ibid.* „Notă finală" de Hereward Carrington.
38. Podmore, *The Newer Spiritualism,* p. 142.
39. *Metropolitan Magazine* (februarie 1910); citat în C.E.M. Hansel, *ESP and Parapsychology,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980, p. 62.

40. *Ibid.*
41. Joseph F. Rinn, *Searchlight on Psychical Research,* cap. 21.
42. *Science* (2 mai 1910).
43. *New York Times* (13 mai 1910).
44. *Proceedings of the S.P.R.,* vol. 25, 1911, Everard Feilding, W. Marriott, „Report on a Further Series of Sittings with Eusapia Palladino at Naples”.
45. Hereward Carrington, *The American Seances with Eusapia Palladino,* Garrett, New York, 1954, pp. 7-8.
46. *Ibid.,* p. 271.

XIII. PARANORMALUL: CLARVĂZĂTORI, PERCEPŢIE EXTRASENZORIALĂ ŞI PARAPSIHOLOGIE

1. J.B. Rhine, „Comments on «Science and the Supernatural»„, *Science* 123, nr. 3184 (1956), pp. 11-14.
2. J.B. Rhine, „The Science of Non-Physical Nature”, *Journal of Philosophy* 51 (1954), pp. 801-810.
3. J.B. Rhine, New World of Mind, William Sloane, New York, 1953, p. 150.
4. James A. Hall, „The Work of J.B. Rhine: Implications for Religion”, în K. Ramakrishna Rao (ed.), *J.B. Rhine: On the Frontiers of Science,*

McFarland, Jefferson, N.C., 1982.

5. Hall, *ibid.,* pp. 137-138; vezi §i J.B. Rhine, „The Parapsychology of Religion: A New Branch of Inquiry”, *Journal of the Texas Society for Psychical Research and the Oklahoma Society for Psychical Research,* 1977-1978, p. 6.
6. *Ibid.,* pp. 7-8.
7. *Ibid.,* p. 9.
8. C.D. Broad, *Philosophy* 24 (1949), pp. 291309.
9. J.B. Rhine, *Extrasensory Perception,* Bruce Humphries, Boston, 1934.
10. C.E.M. Hansel, *ESP and Parapsychology: A Critical Re-evaluation, Prometheus Books,* Buffalo, N.Y., 1980, p. 91.
11. John Palmer, „Review of J. B. Rhine’s ESP Research”, în Rao, ed., *J.B. Rhine,* pp. 38-39.
12. *Ibid.,* p. 44.
13. Rhine, *Extrasensory Perception,* p. 98.
14. *Ibid.,* p. 101.
15. *Ibid.,* p. 97.
16. Vezi, de exemplu, Charles Tart, *Psi, Scientific Studies of the Psychic Realm,* E.P. Dutton, New York, 1977.
17. J. Gaither Pratt, *Parapsychology: An Insider’s View of ESP,* Scarecrow Press, Metuchen, N.J., 1977, p. 55.

18. *Ibid.,* p. 57.
19. Louisa E. Rhine, *Something Hidden,* McFarland, Jefferson, N.C., 1983, p. 197.
20. Pratt, *Parapsychology,* p. 58.
21. *Ibid.,* p. 61.
22. J.B. Rhine, *New Frontiers of the Mind,* Faber & Faber, Londra, 1938, p. 165.
23. John Beloff, „Historical Overview”, in *Handbook of Parapsychology,* Benjamin B. Wolman (ed.), Van Nostrand, New York, 1977, p. 18.
24. S.G. Soal, F. Bateman, *Modern Experiments in Telepathy,* Faber & Faber, London, 1954.
25. Acestea sunt descrise in S.G. Soal, K.M. Goldney, „Experiments in Precognitive Telepathy”, *Proceedings of the Society for Psychical Research* 47 (1943), pp. 21-150.
26. C.D. Broad, „The Relevance of Psychical Research to Philosophy”, *Philosophy* 24 (1949), pp. 291-309.
27. C.D. Broad, *Philosophy* (1944), p. 261.
28. George R. Price, „Science and the Supernatural”, *Science* 122, nr. 3165 (1955), pp. 359-67.
29. S.G. Soal, „On «Science and the Supernatural»„, *Science* 123, nr. 3184 (1956), pp. 9-11; J.B. Rhine,

„Comments on «Science and the Supernatural»„, *ibid.,* pp. 11—14.

30. C.E.M. Hansel, *ESP:* A *Scientific Evaluation,* Scribner's, New York, 1966, şi *ESP and Parapsychology: A Critical Re-evaluation,* ediţie revizuită, Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1980.
31. R.G. Medhurst, „The Origin of the «Prepared Random Numbers» Used in the Shackleton Experiments", *Journal of the Society for Psychical Research* 46, nr. 39 (1971), pp. 4455.
32. *Proceedings of the Society for Psychical Research,* vol. 56, secţ. 209 (octombrie 1974), pp. 43-72.
33. „The Soal-Goldney Experiments with Basil Shackleton (BS): A Personal Account", *ibid.,* p. 78.
34. *Ibid.,* p. 80.
35. Hansel, *ESP: A Scientific Evaluation,* pp. 169-187; vezi şi Soal, Bowden, The Mind Readers.
36. C.W.K. Mundle, „The Soal-Goldney Experiments", în *Proceedings of the Society for Psychical Research,* vol. 56, secţ. 209 (octombrie 1974).
37. R.H. Thouless, „Some Comments on «Fresh Light on the Shackleton Experiments»„, *ibid.,* p. 91.
38. John Beloff, „Why I Believe That Soal Is Innocent", *ibid.,* pp. 93 *sqq.*

39. J.G. Pratt, „Fresh Light on the Scott and Haskell Case against Soal”, *ibid.,* p. 108.
40. *Ibid.,* p. 111.
41. Betty Markwick, „The Soal-Goldney Experiments with Basil Shackleton: New Evidence of Data Manipulation”, *Proceedings of the Society for Psychical Research,* vol. 56, secţ. 211 (mai 1978): pp. 250-277.
42. *Ibid.,* p. 272.
43. *Journal of the Society for Psychical Research*
49, nr. 777 (septembrie 1978), p. 898.
44. *Ibid.,* p. 279.
45. Scrisoare, *Journal of the Society for Psychical Research* 49, nr. 778 (decembrie 1978), p. 966.
46. Scrisoare, *ibid.,* pp. 968—69.
47. Scrisoare, *ibid.*
48. Ar trebui să adaug că, în 1978, am participat la o dezbatere publică cu J.B. Rhine organizată de Institutul Smithsonian. Am deschis subiectul fraudei în parapsihologic şi am citat cazul lui Soal, întrucât aflasem despre remarcabilul studiu al lui Betty Markwick. Răspunsul lui Rhine a fost: „De ce vă luaţi de bietul dr. Soal? Este un om bolnav”. Rhine însusi se confruntase cu un scandal de

*

proporţii gigantice când, în 1973, s-a descoperit că directorul său de cercetări şi posibilul său succesor trişase. După presiuni considerabile, Rhine a acceptat demisia lui Walter Levy şi a publicat un raport al întregii afaceri în *Journal of Parapsychology.*

49. Citat în John L. Wilhelm, *The Search for Superman,* Pocket Books, New York, 1976, p. 10.
50. *Ibid.*
51. Uri Geller, *My Story,* Praeger Publishers, New York, 1975, pp. 95-96.
52. Wilhelm, *Search for Superman,* p. 32.
53. Geller, *My Story,* pp. 266 *sqq.*
54. Russell Targ, Harold Puthoff, *Nature* 252, nr. 5476 (18 octombrie 1974).
55. Geller, *My Story,* p. 4.
56. David Marks, Richard Kammann, *The Psychology of the Psychic,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y, 1980, p. 107.
57. *Ibid.*
58. Charles Panati (ed.), *The Geller Papers,* Houghton-Mifflin, Boston, 1976.
59. *Ibid.,* p. 217.
60. John Taylor, *Super Minds: A*

Scientist Looks at the Paranormal, Viking, New York, 1975; vezi şi cartea sa apărută ulterior, *Science and the Supernatural,* E.P. Dutton, New York, 1980.

61. Eldon Byrd, „Uri Geller's Influence on the Metal Alloy Nitinol", *The Geller Papers,* p. 72.
62. Citat în Martin Gardner, *Science: Good, Bad and Bogus,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y, 1981, p. 160.
63. Martin Gardner, „Geller, Goals and Nitinol", *The Humanist* (mai—iunie 1977).
64. Panati (ed.), *The Geller Papers,* pp. 75 *sqq.*
65. *Ibid.,* p. 80.
66. Vezi *The Humanist* (septembrie 1973), p. 55. El declară: „Această analiză indică faptul că, în cea mai mare parte, suprafaţa fisurii pare să fie similară cu modurile de fisurare mecanică bine cunoscute".
67. William G. Roll, „Poltergeists", în *Handbook of Parapsychology,* ed. Benjamin B. Wolman, Van Nostrand, New York, 1977.
68. Pentru o relatare integrală a cazului Resch, vezi James Randi, „The Columbus Poltergeist case, Parts I and 11", *Skeptical Inquirer* 9, nr. 3

(primăvara 1985) şi 10, nr. 5 (toamna 1985).
69. Joel Achenbach, „The Teen-Ager and the Poltergeist”, *Buffalo Magazine* (28 octombrie 1984).

XIV. EXISTĂ VIAŢĂ DUPĂ VIAŢĂ?

1. Konstantin Raudive, *Breakthrough,* Kensington Books, New York, 1971.
2. John White, Stanley Krippner, *Future Science: Life Energies and the Physics of Paranormal Phenomena,* Anchor Books, New York, 1977.
3. Karlis Osis, E. Haraldsson, *The Hour of Death,* Avon, New York, 1977.
4. Raymond Moody, *Life After Life,* Mockingbird Books, Covington, Ga., 1975.
5. Michael Sabom, *Recollections of Death: A Medical Investigation,* Harper & Row, New York, 1982.
6. Russell Noyes, Jr., R. Kletti, „Depersonalization in the Face of Life Threatening Danger”, *Psychiatry* 39:19-27.
7. John Palmer, *Parapsychological Review* 9, nr. 5 (septembrie/octombrie 1978).
8. James Alcock, „Psychology and Near Death Experiences”, *Skeptical Inquirer* 3, nr. 3 (primăvara 1979).
9. Aceste interviuri erau în legătură cu o

emisiune de televiziune pe care am realizat-o împreună cu Barry Farber în 1982.
10. Maurice Rawlings, *Beyond Death's Door,* Thomas Nelson, Nashville, 1978.
11. Ian Stevenson, *Twenty Cases Suggestive of Reincarnation,* University of Virginia Press, Charlottesville, 1974.
12. C.S. Zolick, „An Experimental Investigation of the Psychodynamic Implication of the Hypnotic «Previous Existence» Fantasy", *Journal of Clinical Psychology* 14: 177-82.
13. Frederick Lenz, *Life Times: True Accounts of Reincarnation,* Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1979.
14. Susan J. Blackmore, *Beyond the Body: An Investigation of Out-of-Body Experiences,* Heinemann, London, 1982.

XV. RELIGIILE EREI SPAŢIALE: ASTROLOGIA ŞI UFOLOGIA

1. Linda Goodman, *Sun Signs,* Bantam Books, New York, 1968, p. xviii.
2. R.B. Culver, P.A. lanna, *The Gemini Syndrome: A Scientific Evaluation of Astrology,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1984.
3. M. Hone, *The Modern Textbook of*

Astrology, rev., L.N. Fowler & Co., Londra, 1972, p. 49.
4. Culver lanna, *The Gemini Syndrome,* p. 124.
5. Francis Sakoian, Louis S. Acker, *The Astrologer's Handbook,* Harper and Row, New York, 1973, p. 46.
6. Culver §i lanna, *The Gemini Syndrome,* p. 126.
7. *Ibid.* p. 135.
8. Sakoian §i Acker, *The Astrologer's Handbook,* pp. 48-49.
9. *Ibid.,* p. 44.
10. *Ibid.,* p. 47.
11. Culver §i lanna, *The Gemini Syndrome,* p. 130.
12. John D. McGervey, „A Statistical Test of Sun Sign Astrology", *The Zetetic (Skeptical Inquirer) 1,* nr. 2 (primavara/vara 1977): 4954.
13. E. Van Deusen, *Astrogenetics,* Doubleday, Garden City, N.Y, 1976.
14. G.A. Dean, I.W. Kelly *et al.,* „The Guardian Astrology Study: A Critique and Reanalysis", *Skeptical Inquirer* 9, nr. 4: 327-38.
15. Teri King, *Love, Sex, and Astrology,* Harper and Row, New York, 1973.
16. Bernie Silverman, *Contemporary Astronomy,* W.B. Saunders, Philadelphia, 1977, p. 437.
17. Citat in M. Gauquelin, *Astrology*

and Science, Peter Davies, London, 1969, p. 149.

18. Geoffrey Dean, Arthur Mather, *Recent Advances in Natal Astrology:* A *Critical Review* 1900-1976, The Astrological Association & Camelot Press, Southampton, Anglia, 1977, pp. 1, 23.
19. H.J. Eysenck, D.K. Nias, *Astrology: Science or Superstition?,* St. Martin's Press, New York, 1978.
20. *Ibid.,* pp. ix-x.
21. John G. Fuller, *The Interrupted Journey,* Dell, New York, 1966, cap. 7.
22. *Ibid.,* cap. 2.
23. Robert Sheaffer, *The UFO Verdict,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1981, p. 35.
24. Emisiunea „Today Show" de la NBC (20 octombrie 1975); vezi §i Philip J. Klass, *UFOs Explained,* Random House, New York, 1974, pp. 252-54.
25. Robert Sheaffer, *The UFO Verdict,* p. 43.
26. Klass, UFOs: *The Public Deceived,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y, 1983, p. 186.
27. Klass, UFOs *Explained,* p. 298.
28. Allan Hendry, *The UFO Handbook:* A *Guide to Investigating, Evaluating, and Reporting UFO Sightings,*

Doubleday, Garden City, N.Y, 1979.

29. *Ibid.,* p. 283.
30. *Ibid.*
31. *Discover Magazine* (noiembrie 1984), p. 19.
32. *Ibid.*

XVI. ISPITA TRANSCENDENŢEI

1. Sir James G. Frazer, *The New Golden Bough,* Theodore H. Gaster (ed.), New American Library, New York, 1959, p. 35.
2. *Ibid.,* p. 36.
3. *Ibid.,* pp. 36 *sqq.*
4. *Ibid.,* p. 65.
5. Sir Francis Galton, „Statistical Inquiries into the Efficacy of Prayer”, *The Fortnightly* (1 august 1872); retipărit în Paul Blanshard, *Classics of Free Thought,* Prometheus Books, Buffalo, N.Y., 1977.